ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ Γ΄

ἈΘΗΝΑΙ 1926

Ἐβραβεύθη διὰ τοῦ Ζαππείου βραβείου ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ" 440

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΜΕΡΟΣ Β′

ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΙ ΔΕΣΠΟΤΩΝ ΓΑΜΟΙ[1]

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης ὡμιλήσαμεν περὶ τῶν λαϊκῶν γάμων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐξετάσωμεν νῦν τὰ κατὰ τοὺς βασιλικοὺς καὶ πριγκιπικοὺς τοιούτους.

Μία τῶν φροντίδων τοῦ παλατίου ἦτο καὶ ἡ ἐξεύρεσις νύμφης διὰ τὸν βασιλέα ἢ τὸν διάδοχον. Τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κοσμῶσι τὴν μέλλουσαν Αὐγούσταν δὲν ἦσαν μόνον ἡ εὐγένεια τῆς καταγωγῆς, ἥτις παρετηρεῖτο, ἀφ᾽ ἧς μάλιστα ἐποχῆς ἡ βασιλεία ἐγένετο κληρονομική, ἀλλὰ καὶ ἡ παρθενία καὶ τὸ κάλλος τοῦ σώματος. Οὕτω Θεοδόσιος ὁ Β′ ἤθελε

[1] Περὶ βασιλικῶν καὶ πριγκιπικῶν γάμων πληροφορίαι εὕρηνται κατεσπαρμέναι ἐν τοῖς ἔργοις τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων. Ἐκ τούτων ἐξαίρομεν τὰς παρεχομένας α′) ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου ἐπ᾽ εὐκαιρίᾳ τοῦ γάμου τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Τιβερίου Κωνσταντίνας (σ. 57 καὶ 58 De Boor) καὶ β′) ὑπὸ Ι. Καντακουζηνοῦ ἐν ταῖς ἱστορίαις του (2.585.588). Εἰδικῶς περὶ τοῦ θέματος ἔγραψαν ὅ τε Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (σ. 196-202, 207-214, 379, 380, 505. 4 ἑξ. 632. 8. 14), ἡ περιγραφὴ τοῦ ὁποίου δὲν ἀποδίδει τὰ κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας συνηθιζόμενα, βραδύτερον δὲ καὶ ἐν μέρει ὁ Γ. Κωδινός (Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων σ. 86 ἑξ. 107.108). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ στέψεως (πλὴν τοῦ περὶ μελλονύμφης δεσποίνης κεφαλαίου σ. 107. 108), δυνάμεθα ὅμως νὰ προσαρμόσωμεν εἰς τὸ στεφάνωμα μέρη τῆς περιγραφῆς, τὰ ὁποῖα, ὡς ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, «ἀπαραλλάκτως γίνεται καὶ ἐν τοῖς γάμοις τῶν βασιλέων».

Ἐκ τῶν νεωτέρων περὶ τοῦ θέματος ἔγραψαν ὁ J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters (σ. 175 ἑξ.), ὁ A. Rambaud, Empereurs et imperatrices d'Orient (ἐν τῇ Revue des deux mondes τόμ. 103 (1891) σ. 831 ἑξ. 834. 835), ὁ J. Ebersolt ἐν τῇ διατριβῇ του Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines I: Étude sur la vie publique et privée de la cour byzantine d'après le livre des Cerémonies et le traité des offices καὶ δὴ ἐν τῷ γ′ κεφαλαίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ couronnement et mariage des imperatrices (Revue de l'histoire des religions τόμ. 76 ἀριθ. 4 σ. 27-33) καὶ σύντομα, κατὰ τὸ περὶ τῆς βασιλείου πάλιν τάξεως τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὁ A. Pernice, Imperatrici Bizantine ἐν Studi Bizantini (1924) (publicazioni dell istituto per l'Europa Orientale σ. 280 καὶ 281). Πβ. καὶ ὅσα ἔγραψαν ὅ τε Π. Ροδοκανάκης ἐν τῷ βιβλίῳ του ἡ βασίλισσα καὶ αἱ Βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι σελ. 36 ἑξ. καὶ ὁ Φ. Φαρμᾶς ἐν τῷ ἔργῳ του ὁ γάμος παρ᾽ Ἕλλησι σελ. 64-67 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

σύζυγον «μόνον παρθένον καὶ εὐπρεπεστάτην πάνυ», ὡς τοιαύτην δ' ἔλαβε τὴν Ἀθηναΐδα, τὴν μετονομασθεῖσαν Εὐδοκίαν,[1] Κωνσταντῖνος ὁ ΣΤ´ συνεζεύχθη τὴν ἐξ Ἀρμενιάκων καλλίστην Μαρίαν, ὁ Θεόφιλος τὴν εὐειδῆ Θεοδώραν, Μιχαὴλ ὁ Γ´ τὴν ὡραιοτάτην Εὐδοκίαν, Λέων ὁ ΣΤ´ τὴν καλλίστην Θεοφανὼ καὶ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς τὴν ἐξόχου κάλλους Μαρίαν τῆς Ἀντιοχείας.[2] Τόσον πολὺ μάλιστα ἐλαμβάνετο πολλάκις ὑπ' ὄψιν τὸ κάλλος ὑπὸ τοῦ ἀμέσως ἐνδιαφερομένου γαμβροῦ, ὥστε χάρις εἰς αὐτὸ καὶ μόνον ἀνῆλθον τὰς βαθμῖδας τοῦ θρόνου γυναῖκες κατωτάτης κοινωνικῆς τάξεως, ὡς ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Θεοδώρα καὶ ἡ τοῦ Ρωμανοῦ Θεοφανώ.

Ἡ ἐκλογὴ τῆς νύμφης ἐγίνετο ὡς ἑξῆς·

Εἰδικοὶ ἀπεσταλμένοι διέτρεχον τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τοῦ κράτους καὶ ἐκεῖ μεταξὺ τῶν παρθένων ἐξέλεγον τὰς ὡραιοτάτας (συμφώνως κάποτε καὶ πρὸς τὰ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δοθέντα μέτρα τοῦ σώματος καὶ τοῦ ὑποδήματος),[3] ταύτας δὲ συνεκέντρουν εἰς τὸ ἱερὸν παλάτιον, ἔνθα καὶ ἐγίνετο ἡ ἐκλογή.[4]

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μείνῃ τις μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μόνον αὐτὰ ἦσαν τὰ προσόντα τῆς μελλούσσς βασιλίσσης. Αὕτη ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ τὴν εὐγένειαν τῆς καταγωγῆς,[5] οὐχὶ δ' ἅπαξ ἀναφέρονται γάμοι βασιλέων μετὰ θυγατέρων ἡγεμόνων,[6] συγκλητικῶν,[7] πατρικίων[8] ἢ καὶ ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματούχων τοῦ κράτους.

---

[1] Ι. Μαλάλα, Χρονογρ. 353.3-355.8. Πασχάλιον Χρονικὸν 577.15, Κ. Μανασσῆ, Σύνοψις χρον. στίχ. 2629.

[2] Νικ. Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ. 151. 12. Ὅρα καὶ Φ. Φαρμᾶ, Ὁ γάμος παρ' Ἕλλησι σ. 71 ἑξ.

[3] Ch. Loparev, Διήγησις περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου (Βυζαντ. Χρονικ. 5.76.23). Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς τῆς βασιλικῆς νύμφης ἀναφέρεται καὶ ἐν οὐκ ὀλίγοις νεοελληνικοῖς παραμυθίοις.

[4] Ch. Loparev, Ἔνθ' ἀν. 5.74.19, 76.4.23, 77.1.9.15 ἑξ. Λέοντ. Γραμματ. Χρονικ. 213. 8. Ἔπιθι καὶ τὸν βίον τῆς ἁγίας Θεοδώρας ἐν W. Regel, Analecta Byzantinorussica σ. 3 καὶ Φ. Φαρμᾶ, Ὁ γάμος παρ' Ἕλλησι σ. 64. 71-73. Ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῆς νύμφης ἦτο παλαιότερον ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ Ρωσσικῇ αὐλῇ A. Rambaud, Ἔνθ' ἀν. σ. 832. Αἱ μὴ ἐκλεγόμεναι ὡς νύμφαι ἀπεστέλλοντο εἰς τοὺς οἰκείους των πλούσια λαμβάνουσαι δῶρα, Ch. Loparev, Ἔνθ' ἀν. σ. 77. 16.

[5] Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς 1.139.21. Κατὰ τὸν μεταγενέστερον Γ. Φραντζῆν, Χρον. 214. 11 προσεῖχον κατὰ τοὺς βασιλικοὺς γάμους νὰ μὴ ἔχῃ ἡ νύμφη «τὸ ἔλαττον τοῦ γένους».

[6] Γ. Φραντζῆ, Χρον. 214.21.

[7] Τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην χηρεύσαντα πολλαὶ ἐζήτουν εἰς γάμον «Ζωή τε ἡ τοῦ βασιλέως τοῦ Δούκα θυγάτηρ, παρθένος οὖσα, καὶ τῷ εἴδει εὐπρεπής, ἀλλὰ καὶ τῶν συγκλητικῶν θυγατέρες πολλαὶ ὥραν ἔχουσαι γάμου». (Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.738.7), Θεοδόσιος δ' ὁ υἱὸς τοῦ Μαυρικίου συνεξεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ συγκλητικοῦ Γερμανοῦ, (Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 291.5. (De Boor)).

[8] Ἡ Πουλχερία ἐζήτει σύζυγον διὰ τὸν ἀδελφόν της Θεοδόσιον μεταξὺ πολλῶν

Ταῦτα ὡς πρὸς τοὺς ἄνδρας. Αἱ πριγκίπισσαι ἐλάμβανον ὡς συζύγους πρίγκιπας, εὐγενῶν παῖδας, στρατηγοὺς[1] ἢ ἄλλους ἄνδρας ἱκανούς, ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐκλεγομένους, εἰς οὕς, πρὸς ἐξύψωσιν τῆς κοινωνικῆς των θέσεως, πρὸ τοῦ γάμου, ἀπενέμοντο διάφοροι τίτλοι ὡς λ. χ. ὁ τοῦ καίσαρος,[2] δεσπότου,[3] κουροπαλάτου,[4] μεγάλου κοντοσταύλου,[5] δουκός[6] κ.τ.λ.[7]

Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἔχομεν καὶ παραδείγματα πριγκιπισσῶν, αἵτινες, παραβλέπουσαι τὴν καταγωγήν, τὰ ἀξιώματα καὶ τοὺς τίτλους, ἀπέβλεπον εἰς τὸ κάλλος μόνον τοῦ μέλλοντος συζύγου ὡς λ. χ. τὸ τῆς θυγατρὸς Ἀλεξίου Α´. τοῦ Κομνηνοῦ Θεοδώρας, ἥτις συνεζεύχθη τὸν ἐκ Φιλαδελφείας Κωνσταντῖνον τὸν Ἄγγελον «ὃς γένους οὐκ ἦν εὐπαρύφου πάνυ καὶ εὐγενοῦς, εὖ δ' ἔχων τῆς σωματικῆς φυῆς κἀπὶ τοῦ προσώπου λειμῶνα κάλλους κηπεύων»[8].

Καὶ αὐτὰ μὲν ἐγίνοντο, προκειμένου νὰ εὑρεθῇ νύμφη ἢ γαμβρὸς ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους διαβιούντων, ἡ λάμψις ὅμως τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ἅμα οἱ ἔξωθεν ἡγεμόνες ἐπληροφοροῦντο ὅτι ἐν Βυζαντίῳ ὑπῆρχον βασιλικοὶ γαμβροὶ ἢ πριγκίπισσαι, ἔσπευδον ἀμέσως νὰ ὑποβάλωσι τὰς προτάσεις των[9] διὰ γραμμάτων ἢ ἀπεσταλμένων, ἀποκρισια-

---

παρθένων «θυγατέρων πατρικίων καὶ ἐξ αἵματος βασιλικοῦ» (Ι. Μαλάλα, Χρονογρ. 352.16), Κωνσταντῖνος δ' ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου ἔλαβε σύζυγον Γρηγορίαν τὴν θυγατέρα τοῦ πατρικίου Νικήτα (Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία σύντομος 9.6) καὶ ὁ Μαυρίκιος συνῆψε πρὸς γάμον τὸν υἱὸν Θεοδόσιον μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ πατρικίου Γερμανοῦ (Θεοφάνους, Χρονογρ. 284.1).

[1] Ὁ βασιλεὺς Τιβέριος συνέζευξε τὴν θυγατέρα του Χαριτὼ μὲ τὸν στρατηγὸν Γερμανὸν (Θεοφάνους, Χρονογρ. 252.3), ὁ Μαυρίκιος τὴν ἀδελφήν του Γορδίαν ἔδωκεν εἰς γάμον πρὸς τὸν στρατηγὸν Φιλιππικὸν (Θεοφάνους, Χρονογρ. 253.26) ὁ Ἀσταύασδος, Ἀρμένιος στρατηγὸς τῶν Ἀρμενιάκων, συνεζεύχθη Ἄνναν τὴν θυγατέρα Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου (Θεοφάνους, Χρονογρ. 386.18, 395.11) καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Θεοφίλου Θεοδώρα ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀδελφῶν της τὴν μὲν Σοφίαν εἰς τὸν μάγιστρον Κωνσταντῖνον τὸν Βαβούτζικον, τὴν δὲ Εἰρήνην εἰς τὸν πατρίκιον Σέργιον (Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.161.9).

[2] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 287.5, Κ. Μανασσῆ, Σύνοψις Χρον. στίχ. 3491.

[3] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.63.5, 69.7, Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 215.11, Γ. Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφὴ 134.5 (Heisenberg), Γ. Φραντζῆ, Χρον. 6.8.

[4] Θεοφάνους, Χρονογρ. 395.12, Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.489.2.

[5] Γ. Παχυμέρη, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 308.18.

[6] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.220.14.

[7] Τίτλους ἀπένεμον πολλάκις οἱ βασιλεῖς καὶ εἰς συγγενεῖς βαρβάρου ἢ ξένης καθ' ὅλου νύμφης.

[8] Νικ. Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ. 126.5.

[9] Πολλάκις ἔφθανον ἐντὸς βραχέος χρόνου εἰς Κωνσταντινούπολιν πλείονες τῆς μιᾶς προτάσεις. (Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.193. 17).

ρίων,[1] τὰς ὁποίας ἡ Βυζαντινὴ διπλωματία ἐχρησιμοποίει πάντοτε συμφώνως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κράτους καὶ ἀναλόγως τῶν ἀπειλούντων αὐτὸ κινδύνων[2].

Γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέσμια ἀπηγορεύετο ὁ γάμος μεταξὺ ἑτεροθρήσκων ἢ ἄλλο δόγμα πρεσβευόντων, διὰ τοὺς βασιλικοὺς μ' ὅλα ταῦτα γάμους, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας καὶ βασιλέων ἀκόμη,[3] ἡ διάταξις αὕτη ἤργει,[4] οἱ δὲ βασιλεῖς, ἀπὸ τοῦ δεκάτου μάλιστα αἰῶνος, ἕνεκα πολιτικῆς ἀνάγκης, συνῆπτον ἐπιγαμίας οὐ μόνον μετὰ Φράγκων, αἵτινες καὶ ἐπετρέποντο κατόπιν συγκαταθέσεως τοῦ Πάπα,[5] ἀλλὰ καὶ μετὰ Χαζάρων, Σκυθῶν καὶ Τούρκων ἀκόμη, ἵνα καὶ ἄλλους ποικιλωνύμους λαοὺς παρασιωπήσωμεν[6].

Σαφῶς περὶ τοῦ πράγματος ὡμίλησεν ὁ Ι. Καντακουζηνός, ὅστις γράφων ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (2.587) περὶ τῶν γάμων τῆς θυγατρός του Θεοδώρας μετὰ τοῦ Τούρκου Ὀρχάν, προσέθηκε πρὸς δικαιολογίαν ὅτι «τῶν πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότων οὐκ ὀλίγοι Σκύθαις καὶ ἄλλοις τισὶ βαρβάροις τὰς θυγατέρας ἐξέδωκαν τὰς ἑαυτῶν πρὸς τὸ λυσιτελοῦν τοῖς ὑπηκόοις», παλαιότερον δὲ καὶ ὁ Μιχαὴλ Δούκας, ὅστις γράφων πρὸς τὸν Ροβέρτον δοῦκα τῆς Λογγιβαρδίας, ἀφ' οὗ τοῦ ὑπέδειξε πόσον μέγα εὐτύχημα εἶναι ἡ μετὰ τοῦ βασιλεύοντος τῶν Ρωμαίων γένους συγγένεια, προσέθηκε[7]· «Δεῖ οὖν σε τὸ ἐντεῦθεν οἷα δὴ τῆς συγγενείας τοῦ ἐμοῦ κράτους ἠξιωμένον, τὰ μὲν πρῶτα χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶσθαι ἐπὶ τῷ πράγματι καὶ φρούριον εἶναί σε τῶν ἡμετέρων ὁρίων, φείδεσθαί τε τῆς καθ' ἡμᾶς ὑπηκόου ἀρχῆς συμμαχεῖν τε καὶ ἀντιμαχεῖν ἐν ἅπασι καὶ πρὸς ἅπαντας, τοῖς δ' ἐναντίως ἔχουσιν ἀπεχθάνεσθαι καὶ μισεῖν»[8]. Καὶ δὲν πρέπει ὄντως νὰ ψέξῃ τις τοὺς βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου διὰ τοὺς γάμους τούτους, διότι, θυσιάζοντες οὗτοι μίαν πριγκίπισσαν, ἥτις μετ' αὐτο-

[1] Νικ. Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ. 151.10, Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ἔνθ' ἀν. 29.15, Θεοφάνους, Χρονογρ. 475.27, J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 177.

[2] J. Krause, Ἔνθ' ἀν. σ. 176.

[3] Ὡς λ. χ. Κωσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 3.86.6, 87.9 ἑξ.

[4] Ἀλ. Κρασσᾶ, Οἰκογενειακὸν δίκαιον (Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου 4.69).

[5] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 3.86.13, Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.168.7 ἑξ., Γ. Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφὴ 157.21 (Heisenberg).

[6] Θεοφάνους, Χρονογρ. 374.3, Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία σύντομος 16.10 ἑξ. 40.27.59.2, Γ. Φρανττζῆ, Χρον. 39.19.

[7] Καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων φαίνεται ὅτι μεγάλη ἐθεωρεῖτο ἡ τιμὴ τῆς μετὰ τοῦ βασιλεύοντος ἐν Βυζαντίῳ οἴκου ἐξ ἐπιγαμίας συγγενείας (J. Strzygowski, Das Epithalamion des Pelaeologen Andronikos II. B. Z. 10.555).

[8] Μιχ. Ψελλοῦ, Ἐπιστολαὶ ἐν Κ. Σάθα, Μεσαιων. βιβλ. 5.386.387, J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 176.

θυσίας ὑπέμενε τὴν ἐν μέσῳ βαρβάρων καὶ ἑτεροθρήσκων λαῶν διαμονήν, ἔσῳζον πολλάκις τὸ κράτος, τοὺς πρῴην ἐχθροὺς καὶ ἐπιδρομεῖς εἰς φίλους καὶ βοηθοὺς μεταβάλλοντες.

Καὶ τὸ τῆς συγγενείας δὲ κώλυμα δὲν ἴσχυε πάντοτε, περὶ βασιλικῶν γάμων προκειμένου· ἄξια δ' ἀναγραφῆς εἶναι ὅσα μετὰ πολλῆς ἁπλότητος ἐσημείωσεν ἐν τῷ χρονικῷ του (215.1) ὁ Γ. Φραντζῆς περὶ τοῦ συνοικεσίου τοῦ τελευταίου ἡμῶν αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Τραπεζοῦντος ὁμιλῶν. «Ἕνεκεν τῆς συγγενείας ἐλπίζομεν συγχωρηθῆναι τοῦτο παρὰ τῆς ἐκκλησίας, εἰ εἰς πτωχοὺς καὶ ὀρφανοὺς καὶ ἐκκλησίας χρήματα δοθήσονται».

Ἵνα ἀποφασισθῇ τὸ μετὰ ξένης ἡγεμονίδος συνοικέσιον, ἔπρεπε πρῶτον νὰ πεισθῶσιν οἱ ἐν Βυζαντίῳ περὶ τοῦ κάλλους καὶ τῶν λοιπῶν προσόντων τῆς νύμφης. Πρὸς τοῦτο ἔπεμπόν τινα τῶν αὐλικῶν, ἵνα ἴδῃ καὶ καλῶς καὶ καταλλήλως τὰ κατ' αὐτὴν πληροφορηθῇ.[1]

Ἂν αἱ πληροφορίαι τούτου ἦσαν ἱκανοποιητικαί, τότε ἡτοιμάζετο ἡ ἐπίσημος πλέον ἀποστολή, ἥτις μεταβαίνουσα ἐζήτει τὴν νύμφην,[2] ὑπογραφομένων χρυσοβούλλων λόγων καὶ διδομένων ὅρκων πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐπιγαμίας, ἔτι δ' ἀφιεμένου πολλάκις Ἕλληνός τινος, ἵνα τὴν διδάξῃ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ Ἑλληνικὰ ἤθη.[3]

Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἐνίοτε ἐπροξένευον νύμφας εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἁπλῶς τὴν εἰκόνα τῆς ὑποψηφίου νύμφης ἐπιδεικνύοντες. Οὕτως ὁ βασιλικὸς εὐνοῦχος Εὐτρόπιος ἔπεισε τὸν Ἀρκάδιον νὰ συζευχθῇ παρθένον ἐξαισίῳ κάλλει λάμπουσαν, «δείξας τῆς κόρης εἰκόνα», ὁ δὲ Ἡράκλειος προσείλκυσε τὸν ἡγεμόνα τῶν Τούρκων εἰς συγγένειαν καὶ συμμαχίαν «ἐπιδείξας αὐτῷ τῆς θυγατρὸς Εὐδοκίας εἰκόνα».[4]

Ὡς δ' οἱ ξένοι ἔπεμπον εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς περὶ συνοικεσίου πρέσβεις των, οὕτως ἔστελλον, οὐχὶ σπανίως, εἰς τὰς ξένας αὐλὰς καὶ οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς ἰδικούς των, ἀνωτέρους πολιτικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς

[1] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 210.6. Ὁ ἀπεσταλμένος ἐνίοτε μετέβαινεν, ἵνα καὶ τὸν γαμβρὸν ἴδῃ. Ἔνθ' ἀν. 214.23.

[2] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 208.21 ἑξ., Νικ. Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ. 151.17, Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.193.17, 194.10, 195.5, Γ. Φραντζῆ, Χρονικ. 222.19. Περιγραφὴν ἀποστολῆς προξενητῶν ἐκ μέρους βασιλέως, ἵνα ζητήσωσι πριγκίπισσαν ὡς νύμφην, ὅρα ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι Ἐρωφίλῃ (Πρᾶξ. Α΄. στίχ. 540 ἑξ. παρὰ Κ. Σάθᾳ, Τὸ Κρητικὸν Θέατρον).

[3] Θεοφάνους Χρονογρ., 455.22, Γ. Φραντζῆ, Χρον. 222.8, Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.21.12. Ὁ Χρυσόβουλλος λόγος ἐνίοτε ὑπεγράφετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, Γ. Φραντζῆ, Ἔνθ' ἀν.

[4] Ζωσίμου, Ἱστορ. 249. 14, Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία σύντομος 16.10 (De Boor).

τιτλούχους,[1] οἵτινες ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς βαρβάρους διὰ τῶν δώρων, ἅτινα ἐκόμιζον καὶ τῆς πολυπληθοῦς ἀκολουθίας των.[2]

Ὡς δ᾽ εἶναι φυσικόν, αἱ ἐκ μέρους τοῦ Βυζαντίου προτάσεις ἐγίνοντο ὡς τὰ πολλά, ἀσμένως δεκταί, διότι ἕκαστος τῶν πενθερῶν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν λαμπρότητα καὶ ἰσχὺν τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου, σπάνια δ᾽ ἦσαν καὶ τὰ παραδείγματα ἀπάτης κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπεσχημένων, ὡς συνέβη λ. χ. μὲ τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἀρμενίων πέμψαντα εἰς Θεόδωρον Α΄. τὸν Λάσκαρην οὐχὶ τὴν ὑποσχεθεῖσαν θυγατέρα, ἀλλὰ τὴν ἀνεψιάν, ἣν οὗτος, ἀνακαλυφθείσης τῆς ἀπάτης, ἀπέπεμψε μετὰ ἓν ἔτος.[3]

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης εἴπομεν ὅτι, ἵνα ἀρραβωνισθῇ μία κόρη, ἔπρεπε νὰ συμπληρώσῃ τὸν χρόνον τῆς ἐφηβείας, τὸ δωδέκατον τουτέστιν ἔτος.[4] Ὁ περιορισμὸς οὗτος, περὶ βασιλικῶν γάμων προκειμένου, δὲν ἐτηρεῖτο, δι᾽ ὃ ἔχομεν γάμους πριγκίπων, καὶ μάλιστα πριγκιπισσῶν, ἀώρως συναπτομένους καὶ ἐντελῶς ἀσυμμέτρους. Οὕτως ὁ Κράλης τῆς Σερβίας τεσσαρακοντούτης ἔλαβε τὴν κόρην Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου Σιμωνίδα πέμπτον τῆς ἡλικίας ἄγουσαν ἔτος, «ἵν᾽ ὑπ᾽ ἐκείνῳ λαβόντι τρέφοιτο, μέχρις ἂν εἰς τὸν νομιζόμενον ἔλθῃ τοῦ γάμου χρόνον»,[5] ὑπόσχεσις, ἥν, δυστυχῶς, δὲν ἐτήρησεν, ὁ Ἀλέξιος Β΄. Κομνηνὸς ἄγων ἡλικίαν 11-13 ἐτῶν συνεζεύχθη τῷ 1179 τὴν Ἁγνὴν θυγατέρα Λουδοβίκου τοῦ Ζ΄. τὸ ἔνατον διανύουσαν ἔτος,[6] Ἀνδρόνικος ὁ Α΄, πεντηκοντούτης ἔλαβε σύζυγον τὴν μήπω ἑνδεκαετῆ κόρην τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων Ἄνναν, περὶ οὗ τὰ ἑξῆς λέγει Νικήτας ὁ Χωνιάτης·[7] «Καὶ οὐκ ᾐσχύνετο Κρονίων ἀπόζων ἀνεψιοῦ γυναικὶ μιλτοπαρήῳ καὶ τρυφερᾷ καὶ μήπω τὸ ἑνδέκατον ἔτος ἐξηνυκυίᾳ συγκατακείμενος ἀθεμίτως καὶ παραγκαλιζόμενος, ὁ πέπων τὴν ὀμφακίζουσαν, ὁ ὑπέρωρος τὴν ἡλικίαν τὴν ὀρθότιτθον νεάνιδα καὶ ὁ ῥικνὸς τῷ χρόνῳ καὶ χαλαρὸς τὴν ῥοδοδάκτυλον κορίσκην καὶ δρόσον ἔρωτος στάζουσαν», ὁ Θεόδωρος Β΄. Λάσκαρης τὸ ἑνδέκατον τῆς ἡλικίας ἔτος ἄγων, ὑπανδρεύθη τὴν Ἑλένην, κόρην τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ἀσὰν τὸ ἑνδέκατον ἔτος

[1] Θεοφάνους, Χρονογρ. 455.19, Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 215.2, Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 168.1, Νικηφόρου Κωνταντινουπόλεως, Ἱστορία σύντομος 58.28.

[2] Γ. Φραντζῆ, Χρον. 207.3. Ὁ Γεώργιος Φραντζῆς στελλόμενος χάριν συμπεθερίας εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἰβηρίας Γεώργιον, ἔφερε, χάριν τῶν βαρβάρων «δῶρα ἀγλαὰ μετὰ ἀρχόντων καὶ στρατιωτῶν καὶ ἱερομονάχων καὶ μοναχῶν καὶ ψαλτῶν μουσικῶν καὶ ἰατρῶν καί τινων κρουόντων ὄργανα καὶ ἄλλα εἴδη μουσικά».

[3] Γεωργίου Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφή, 26.24, Κ. Σάθα, Ἀνωνύμου σύνοψις χρονικὴ Μεσ. βιβλ. 7.462.7. Ὅρα καὶ τὰ σημειωθέντα ἐν Β. Ζ. 6.646.

[4] Ἔπιθι τῆς Ἐπετηρίδος Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν τόμ. Β΄. σ. 9.

[5] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.203.15.

[6] W. Regel, Fontes rerum Byzantinarum. σ. XIV.

[7] Νικ. Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ. 357.4.

διανύουσαν[1] καὶ Ἀνδρόνικος ὁ Γ΄. ἔδωκε τὴν θυγατέρα του Μαρίαν, μόλις ἐννεαετῆ, εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μυσῶν Ἀλέξανδρον, δεκαπενταέτη τότε.[2]

Ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους αἱ συζευγνύμεναι, διὰ πρόωρον μεῖξιν, δὲν ἐτεκνοποίουν πολλάκις, εἶναι φυσικόν.[3]

Ὅταν ὡρίζετο ἡ ἐκ τῆς πατρίδος ἀναχώρησις τῆς ξένης νύμφης, τότε ἀνεχώρει ἰδιαίτερος ἀπεσταλμένος διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐγκαίρως κομίσῃ τὴν εἴδησιν καὶ παρασκευασθῶσι τὰ τῆς ὑποδοχῆς· ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος ἐκαλεῖτο συγχαριάριος.[4]

Ἡ νύμφη, ἀναλόγως τοῦ τόπου τῆς προελεύσεώς της, ἤρχετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ διὰ ξηρᾶς ἢ διὰ θαλάσσης.

Ἂν ἡ δέσποινα, αὕτη ἦτο ἡ πρὸ τοῦ γάμου προσωνυμία της, ἤρχετο διὰ ξηρᾶς, ἐπέζευεν ἔξω τῶν τειχῶν, εἰς τὰς Πηγάς,[5] ἐκεῖ δ᾽ ἀνέμενεν αὐτὴν ἔφιππος καὶ τὸ πρῶτον ἔβλεπεν ὁ μέλλων σύζυγος μετὰ τοῦ πατρός του, ἂν οὗτος ἔζη, συγχρόνως δὲ πολλαὶ ἀρχόντισσαι καὶ συγκλητικαὶ καὶ αἱ γυναῖκες τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὧν καὶ αἱ στενωτέραν πρὸς τὸν νυμφίον συγγένειαν ἔχουσαι, πρὸ τῶν ἄλλων ὑπαντῶσαι, τὴν προσεκύνουν καὶ τὴν ἤλλασσον φοροῦσαι εἰς αὐτὴν Ρωμαϊκὰ φορέματα καὶ ἐρυθρὰ ὑποδήματα ἀντὶ τῶν τοῦ τόπου της.[6]

Ἡ νύμφη ἀφ᾽ ἑτέρου περιεπτύσσετο τὰς ὑπαντώσας ἀνάσσας καὶ προσεκύνει τὸν πενθερόν, ῥίπτουσα ἅμα βλέμμα καὶ πρὸς τὸν γαμβρόν, ὃν διὰ πρώτην φορὰν ἔβλεπεν.[7]

[1] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.29.15, 30.1, Γ. Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφὴ 48.20, 50.25, 52.12.

[2] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ἔνθ᾽ ἀν. 1.546.17.

[3] J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 176.

[4] J. Strzygowski, Das Epithalamion des Palaeologen Andronicos II B. Z. 10.548. Ὁ συγχαριάριος καλεῖται τῆς χαρᾶς ἄγγελος ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ τῆς ὁσιομάρτυρος Ἀναστασίας τῆς Ρωμαίας, Migne, PG. 115, στήλ. 1297. Ἐν Πόντῳ στυχαράζω (=συγχαριάζω) σημαίνει φέρω καλὴν ἀγγελίαν.

[5] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 107.13. Περὶ τῶν Πηγῶν ὅρα Προκοπίου, Περὶ κτισμάτων 1.3.6. (Haury).

[6] J. Strzygowski, Ἔνθ᾽ ἀν. Β. Ζ. 10.550.553, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 107.15, 108.5, Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 36.5. Βλέπε καὶ τὴν ὑπ᾽ ἀριθ. 1 εἰκόνα. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ λέγω ὅτι ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰκόνων αἱ μὲν δύο πρῶται ἐν τῇ προμνησθείσῃ διατριβῇ τοῦ Strzygowski δημοσιευόμεναι, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Βατικανοῦ Ἑλληνικοῦ κώδικος 1851, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐκ τοῦ ἐν Μαδρίτῃ κώδικος τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλλίτση. Διὰ τὴν παραχώρησιν τῶν τελευταίων τούτων θερμῶς εὐχαριστῶ τὴν ἐρίτιμον κυρίαν Ἄνναν Σπ. Λάμπρου καὶ τὸν πρόεδρον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος κύριον Κωνσταντῖνον Ράδον.

[7] Θ. Προδρόμου, Εἰσιτήριοι ἐπὶ τῇ νυμφευθείσῃ ἐξ Ἀλαμανῶν τῷ πορφυρογεννήτῳ κυρῷ Μανουὴλ τῷ σεβαστοκράτορι, Migne, PG. 133 στήλ. 1362, Εὐσταθίου, Λόγος ἐπιβατήριος ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τῆς βασιλικῆς νύμφης εἰς τὴν Μεγαλόπολιν, ἐν W. Regel, Fontes rerum Byzantinarum σ. 86.

Ἂν ἤρχετο διὰ θαλασσης, τότε συνωδεύετο ὑπὸ δρομόνων καὶ χελανδίων λαμπρῶς διὰ σηρικῶν παλλίων ἐστολισμένων, ἐν οἷς διέκρινέ τις ἀξιωματικοὺς χρυσοφοροῦντας ἢ ποικίλα φορέματα φοροῦντας,[1] ἐγίνετο δὲ δεκτὴ ὑπὸ τοῦ νυμφίου καὶ τοῦ πατρός του, ἂν οὗτος ἔζη, ἐφίππων, καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντισσῶν, παλαιότερον μέν, ἐφ' ὅσον τὰ ἀνάκτορα ἦσαν παρὰ τὴν ἁγίαν Σοφίαν, «περὶ τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τὴν πύλην τοῦ Εὐγενίου»,[2] βραδύτερον δὲ πλησίον τοῦ ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν, ἐπευφημουμένη ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ συγκεντρωμένου εἰς τὰ παραθαλάσσια τείχη.[3]

Αὐτά, προκειμένου περὶ ἀφίξεως εἰς Κωνσταντινούπολιν· δὲν ἐλλείπουσιν ὅμως καὶ παραδείγματα πριγκίπων σπευδόντων εἰς προϋπάντησιν τῆς νύμφης καὶ ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης των, ὡς λ. χ. τοῦ τῆς Τραπεζοῦντος Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἀπελθόντος μετὰ συνοδείας, ἵνα συναντήσῃ τὴν ἐκ Λαζικῆς ἐρχομένην Κουλκάνχατ, κόρην τοῦ βασιλέως τοῦ Τιλφισίου Δαυΐδ.[4]

Ἀφικομένην λοιπὸν καὶ δεκτὴν γενομένην τὴν νύμφην, ὡς εἴρηται, ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ καὶ τοῦ πατρός του, τῶν ἐπισήμων, τῆς βασιλίσσης καὶ τῶν ἀναμενουσῶν πριγκιπισσῶν καὶ ἀρχοντισσῶν,[5] τὴν ὡδήγουν ἔφιππον εἰς τἀνάκτορα,[6] βασιλικῶς ἐσταλμένην, ὑπὸ τὸν ἦχον μουσικῶν ὀργάνων καὶ ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τοῦ πλήθους,[7] ὅπερ, παρακολουθοῦν μετὰ τῶν χρυσοφορούντων δορυφόρων καὶ ἀρχόντων, ἔψαλλεν ὕμνους ἐπιβατηρίους,[8] δι' ὧν ἐξυμνεῖτο τὸ κάλλος καὶ τὸ γένος της,[9] καὶ ὑπὸ τὸν ραντισμὸν μύρων καὶ ρόδων ἄνωθεν ἀπὸ τῶν ἀνωγέων ὑπὸ τῶν γυναικῶν, αἵτινες ἀνὰ τὰς λαμπρῶς ἐστολισμένας ὁδοὺς ἔκαιον τὸ εὔοσμον ξύλον τῆς ξυλαλόης.[10]

---

[1] Εὐσταθίου, Λόγος ἐπιβατήριος σ. 85.86, Θεοφάνους, Χρονογρ. 444.16.

[2] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 108.1.

[3] Εὐσταθίου, Ἔνθ' ἀν., Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 107.14.

[4] Παναρέτου, Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων (Tafel, Eustathii Opuscula σ. 369.20).

[5] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 36.5, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων σ. 107, J. Strzygowski, Das Epithalamion des Palaeologen Andronicos II B. Z. 10.550. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατήρ του, μετὰ τὴν ὑποδοχήν, ἀνεχώρουν.

[6] Ἡ ὑποδοχὴ καὶ πομπικὴ συνοδεία τῆς νύμφης ἐκαλεῖτο νυμφαγώγιον.

[7] Ἐπευφημοῦντες ηὔχοντο εἰς τοὺς μελλονύμφους πολλὰ τὰ ἔτη. Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 3754.

[8] Θεοδώρου Προδρόμου, Εἰσιτήριοι ἐπὶ τῇ νυμφευθείσῃ ἐξ Ἀλαμανῶν, καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιθαλάμιος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου Καίσαρος υἱοῖς Migne, PG. 133 στήλ. 1362. 1403.

[9] Εὐσταθίου, Λόγος ἐπιβατήριος (W. Regel, Fontes rerum Byzantinarum σ. 84.85).

[10] Θ. Προδρόμου, Εἰσιτήριοι ἐπὶ τῇ νυμφευθείσῃ ἐξ Ἀλαμανῶν (Migne, PG 133 στήλ. 1360. 1362). Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 3745 ἑξ.

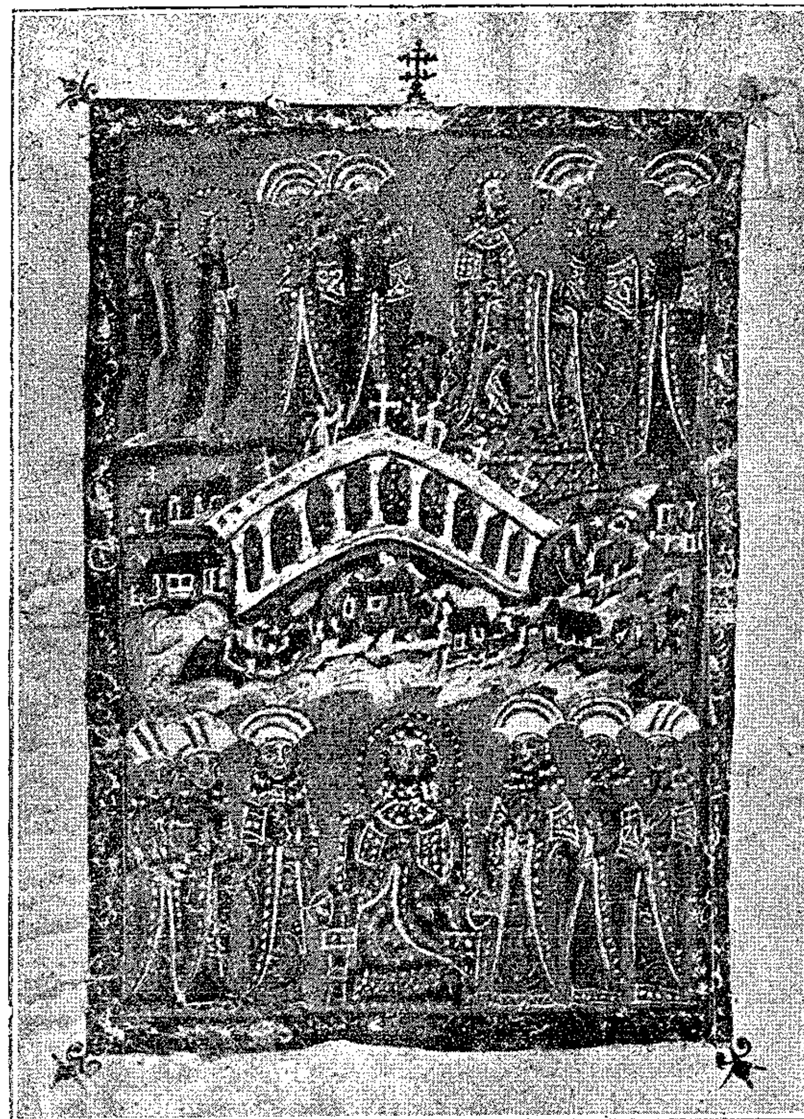

Εἰκ. 1. Ἡ ὑποδοχὴ τῆς νύμφης παρὰ τὰς Πηγάς.

Ἐν γένει, ὡς λέγουσι τὰ ποιήματα, κατὰ τὰ ἐπιβατήρια

χαρὰ ἐτελεῖτο πάνδημος καὶ θρίαμβος καὶ κρότος
ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ μέχρι τοῦ τυχόντος
εἰς σκιρτισμὸς καὶ κρεμασμὸς καὶ ἀποδοχὴ καρδίας.[1]

Μετὰ τὴν ἄφιξιν εἰς τἀνάκτορα, ὅπου ἡ νύμφη ἐγίνετο δεκτὴ δι' ὕμνων πρὸς τὴν περίστασιν προσφόρων,[2] καὶ ὅπου ἡ πενθερὰ ἢ ἄλλαι συγγενεῖς ἐφρόντιζον νὰ τὴν περιποιηθῶσιν,[3] ἡ πομπὴ διελύετο, ὁριζομένης τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου,[4] οὗ προηγεῖτο κατὰ πολλὰς ἐνίοτε ἡμέρας ἡ μνηστεία, τὰ σπόνζα.[5]

Ἐπίσημος ἐπ' ἴσης ὑποδοχή, οὐχὶ ὅμως μετὰ τόσης πομπῆς, ἀλλ' ἐξερχομένων εἰς προϋπάντησιν συγγενῶν τοῦ βασιλέως ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, ἐγίνετο, ὁσάκις ξένος γαμβρὸς ἤρχετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἵνα στεφανωθῇ Βυζαντινὴν πριγκίπισσαν.[6]

Καταλαβούσης τῆς ἑσπέρας, ἤρχοντο εἰς τὰ ἀνάκτορα οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι μετὰ τῶν ὀργάνων των, ἵνα εὐχηθῶσι τὴν νεωστὶ ἀφιχθεῖσαν καὶ ψάλωσιν εἶδός τι παστικοῦ ᾄσματος.

Ἡ νύμφη τότε κατήρχετο ὑπὸ τὴν συνοδείαν πληθίων καὶ χειροκυμβάλων καὶ ἐκαβαλλίκευεν, οἱ δὲ κράκται ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν ὀργάνων ἀνεφώνουν· «Καλῶς ἦλθες θεοστέπτων ἡ δούλη· καλῶς ἦλθες προβολὴ εὐεργετῶν, καλῶς ἦλθες ἡ εὐγενὴς ἐκ προγόνων· ὁ Θεὸς ὁ Ἅγιος τοὺς νεονύμφους φύλαξον, πνεῦμα τὸ Πανάγιον τοὺς συμπενθεροὺς φύλαξον· ἅγιε τρισάγιε, τοὺς παρανύμφους φύλαξον», ἐν ᾧ ὁ λαὸς ἐπεβόα· «καλῶς ἦλθες» καὶ πάλιν οἱ κράκται εἰς ἦχον α' «ἄνθη ἐσώρευσα τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰς τὴν παστάδα εἰσῆκα σπουδῇ· ζευγόνυμφον ἥλιον εἶδον εἰς χρυσέντιμον κλίνην· ἀλλήλα ἠναγκαλίζοντο ποθητὴν ἐπιθυμίαν· χαρὰ εἰς τὰ κάλλη αὐτῶν τὰ ἐγγλυκοθέατα καὶ ῥόδα τὰ ῥοδοεύμορφα· χαρὰ εἰς τὸ ζεῦγος τὸ χρυσόν».[7]

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς μνηστείας, ἐὰν μάλιστα μονίμως ἔμενεν ἐν Κων-

[1] J. Strzygowski, Ἔνθ' ἀν. B. Z. 10.554. Περὶ τῆς ὑποδοχῆς τῆς νύμφης ὅρα καὶ J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 28.

[2] Εὐσταθίου, Λόγος ἐπιβατήριος (W. Regel, Fontes rerum Byzantinarum σ. 86).

[3] Λέοντος Διακόνου, Ἱστορ. 86.14.

[4] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 108.10.

[5] Θεοφάνους, Χρονογρ. 444.22, Γ. Φραντζῆ, Χρον. 123.12, Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 394.21, W. Regel, Analecta Byzantinorussica σ. 5. Διάρκειαν πολυμήνου μνηστείας, ὁπότε ἡ νύμφη παρέμενε πλησίον τῶν γονέων της, ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι, Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.48.3, Γ. Φραντζῆ, Χρον. 222.19.

[6] Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.309.15 ἑξ.

[7] Βασιλικ. βιβλ. 50 τίτλ. 13 γ. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 379.5 ἑξ.

σταντινουπόλει ἡ νύμφη, ὁ μνηστὴρ ἀπέστελλεν ἐπισήμως πρὸς αὐτὴν δῶρα, πολύτιμα μεταξωτὰ φορέματα καὶ κοσμήματα,[1] συνισταμένου δὲ τοῦ γάμου, ἀντηλλάσσοντο πάλιν διάφορα δῶρα,[2] οἱ δὲ συγγενεῖς τῆς νύμφης πλουσίως ἐδωροφοροῦντο.[3]

Ὡς δ' αἱ ξέναι νύμφαι ἤρχοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα τελέσωσι τοὺς γάμους των, οὕτω καὶ αἱ Βυζαντιναὶ πριγκίπισσαι, προπεμπόμεναι ὑπὸ τῶν συγγενῶν, ἀπήρχοντο εἰς τοῦ γαμβροῦ τὴν πρωτεύουσαν, ἵνα ἐκεῖ γίνῃ ἡ εὐλόγησις, νυμφοστόλους ἔχουσαι συγγενικὰ ἢ σεβαστὰ πρόσωπα.[4]

Περὶ λαϊκῶν γάμων ὁμιλοῦντες εἴπομεν ὅτι συνηθέστατα αἱ νύμφαι ἐλάμβανον προῖκα. Τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τῶν βασιλικῶν γάμων· καὶ αἱ ξέναι δῆλα δὴ πριγκίπισσαι, πλὴν τῆς φιλίας τοῦ ἔθνους των, συναπεκόμιζον καὶ ἱκανὴν προῖκα, χιλιάδας δῆλα δὴ χρυσῶν νομισμάτων, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ Βυζαντιναὶ πριγκίπισσαι εἰς ξένας χώρας ἀπερχόμεναι.[5]

Πρὶν ἢ στεφανωθῇ ἡ νύμφη, ἐστέφετο Αὐγούστα, παρὰ τοῦ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Πατριάρχου λαμβάνοντος τὸ στέμμα συζύγου, ὃν καὶ προσεκύνει εἰς ἔνδειξιν ὑποταγῆς,[6] ἡ στέψις δ' αὕτη, δι' ἧς ἡ νεόνυμφος ἀπέκτα ὅλην τὴν εἰς τὸ ἀξίωμά της προσήκουσαν ἱερότητα, ὡς ἀποτέλεσμα εἶχε, συνεπικουροῦντος καὶ τοῦ βαπτίσματος εἰς πολλὰς περιστάσεις, τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ κακοήχου ἐνίοτε ὀνόματός της διὰ γνωρίμου Χριστιανικοῦ.[7]

Οὕτως ἡ Ἀθηναῒς ἡ συζευχθεῖσα τὸν Θεοδόσιον Β'. μετωνομάσθη Εὐδοκία,[8] ἡ σύζυγος Ἰουστίνου τοῦ Α'. Λουπικία, στεφθεῖσα αὐτοκράτειρα,

[1] Ζωσίμου, Ἱστορία νέα 249.21, Βίος Ἀλεξάνδρου στίχ. 180.4108.4118 (Wagner, trois poèmes).

[2] G. Schlumberger, Un coffret Byzantin d'ivoire, présent de noce à une Basilissa (Monuments Piaut 6 fasc. 2 (1899) σ. 191-194 πίν. XVIII).

[3] Ch. Loparev, Διήγησις περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου (Βυζαντ. Χρονικ. 5.77.36).

[4] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 1.373.21, Παναρέτου, Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων (Tafel, Eustathii Opusc. 365.366). Δὲν ἐλλείπουσιν ἐν τούτοις παραδείγματα ἀφίξεως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ γαμβροῦ ξένου πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου του, Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.309.15.

[5] Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 415.8, J. Schmitt, Τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως στίχ. 2603, 3127. Γ. Φραντζῆ, Χρον. 219.8, 324.7.

[6] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 927.15, Ι. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορ. 1.199.12. Πβ. καὶ W. Schicker, Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10 Jahrhundert B. Z. 7.521. 543. 544. Ἡ κανονικὴ στέψις τῆς Αὐγούστης ἐγένετο ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Αὐγουστέως τῷ κειμένῳ ἐγγὺς τοῦ εὐκτηρίου τοῦ ἁγίου Στεφάνου, J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 29.50. Περὶ στεψίμου Αὐγούστης ἔγραψε πολλὰ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, Ἔνθ' ἀν. σ. 202 ἑξ.

[7] Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν καὶ Χριστιανικὸν ὄνομα μετεβάλλετο. Βλέπε περὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὀνόματος καὶ A. Rambaud, Ἔνθ' ἀν. σ. 832.

[8] Θεοφάνους, Χρονογρ. 83.20, Κ. Μανασσῆ, Σύνοψις χρονικ. στίχ. 2632.

ἐκλήθη Εὐφημία,[1] ἡ μνηστὴ τοῦ Ἡρακλείου Φαβία, μετὰ τὴν στέψιν, ἐκλήθη Εὐδοκία,[2] ἡ κόρη τοῦ Χαγάνου τῶν Χαζάρων, ὑπανδρευθεῖσα τὸν υἱὸν τοῦ Λέοντος Γ΄ Κωνσταντῖνον Ε΄. τὸν Κοπρώνυμον, μετωνομάσθη Εἰρήνη,[3] ἡ σύζυγος Ρωμανοῦ τοῦ Β΄., ὀνομαζομένη Ἀναστασώ, μετὰ τὸν γάμον ἐκλήθη Θεοφανώ,[4] ἡ Bertha σύζυγος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, Εἰρήνη, ἡ κόρη Λουδοβίκου τοῦ Ζ΄. Agnes ἡ λαβοῦσα σύζυγον Ἀλέξιον II τὸν Κομνηνόν, Ἄννα [5] καὶ ἡ Κουλκάνχατ, κόρη τοῦ βασιλέως τοῦ Τιλφισίου Δαυΐδ, λαβοῦσα Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν τῆς Τραπεζοῦντος, μετωνομάσθη Εὐδοκία.[6]

Οὐ μόνον δ' αἱ γυναῖκες ἤλλασσον τὰ ὀνόματά των, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνδρες στεφόμενοι[7] ἢ πριγκιπίσσας ὑπανδρευόμενοι. Ὁ Βελᾶς ἐπὶ παραδείγματι, υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας, ἐλθὼν εἰς Βυζάντιον, ἵνα ὑπανδρευθῇ Μαρίαν τὴν κόρην Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, μετωνομάσθη Ἀλέξιος[8] καὶ παλαιότερον ὁ Ἀρικμήσιος ἐκλήθη Ζήνων συζευχθεὶς Ἀριάδνην τὴν κόρην τοῦ Λέοντος.[9]

Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ γάμου τοῦ βασιλέως Μαυρικίου μετὰ τῆς Κωνσταντίνας κόρης τοῦ Τιβερίου, λέγει ὅτι οὗτος, μετὰ τὸν γάμον, παρεκλήθη ὑπὸ τῶν αὐλικῶν τῶν συγκεντρωμένων εἰς τὰ προπύλαια τῶν βασιλείων, ἵνα καθίσῃ ἐπὶ θρόνου καὶ ἐπιφανῇ εἰς τὰ στρατεύματα. Ὄντως δ' ὁ Μαυρίκιος συνοδευόμενος ὑπὸ λευχειμόνων ἀνδρῶν ἀνῆλθεν εἰς τὸν γαμήλιον θρόνον, ὑψηλὸν ὄντα καὶ ὑπὸ πολυτελῶν λεπτῶν παραπετασμάτων κεκαλυμμένον καὶ ἐπεφάνη μετὰ τῆς βασιλίσσης εἰς τὸν λαὸν συμπάρεδρον καὶ τὸν νυμφαγωγὸν ἔχων. «Τότε ἀνέκραγον οἱ δῆμοι ὑμέναιον».[10]

Ἡ τελετὴ αὕτη εἶναι ἡ πρόκυψις, ἥτις συνήθως ἐγίνετο μετὰ τὴν στέψιν καὶ πρὸ τοῦ στεφανώματος,[11] περὶ ἧς δὲν ὁμιλεῖ Κωνσταντῖνος ὁ Πορ-

[1] Θεοφάνους, Χρονογρ. 165.3.
[2] Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 1.713.23.
[3] Θεοφάνους, Χρονογρ. 409.30, Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 1.800.7.
[4] Ἰδὲ A. Rambaud, Ἔνθ' ἀν. 817.832.
[5] W. Regel, Fontes rerum Byzantinarum σ. XIII.
[6] Παναρέτου, Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων (Tafel, Eustathii opuscula 369.29). Ἔπιθι καὶ Φ. Φαρμᾶ, Ὁ γάμος παρ' Ἕλλησι σ. 64.
[7] Παραδείγματα παρὰ W. Schickel, Ἔνθ' ἀν. σ. 528.554.555.
[8] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 215.10.
[9] Εὐαγρίου, Ἐκκλησ. ἱστορ. 66.2 (Bidez-Parmentier).
[10] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 57.23 ἑξ.
[11] Ὅρα A. Rambaud, Ἔνθ' ἀν. σ. 834. Ἡ πρόκυψις ἐγίνετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγ. Σοφίας ἐν τοῖς κατηχουμενείοις, ἐν Νικαίᾳ δὲ ἐν πλατείᾳ πρὸ τῆς ἐκκλησίας, A. Heisenberg, Aus der Geschichte und Literatur der Palaeologenzeit σ. 90. 92-93. 109. (Sitzb. d. bayer. Akad. phil. rist. klass. 1920, 10 Abhandlung). Πρόκυψις κατὰ τὴν στέψιν, ἐν Νικαίᾳ τοὐλάχιστον, ἐγίνετο καὶ ἐν τῷ βασιλικῷ Παλατίῳ A. Heisenberg, Ἔνθ' ἀν. σ. 90.

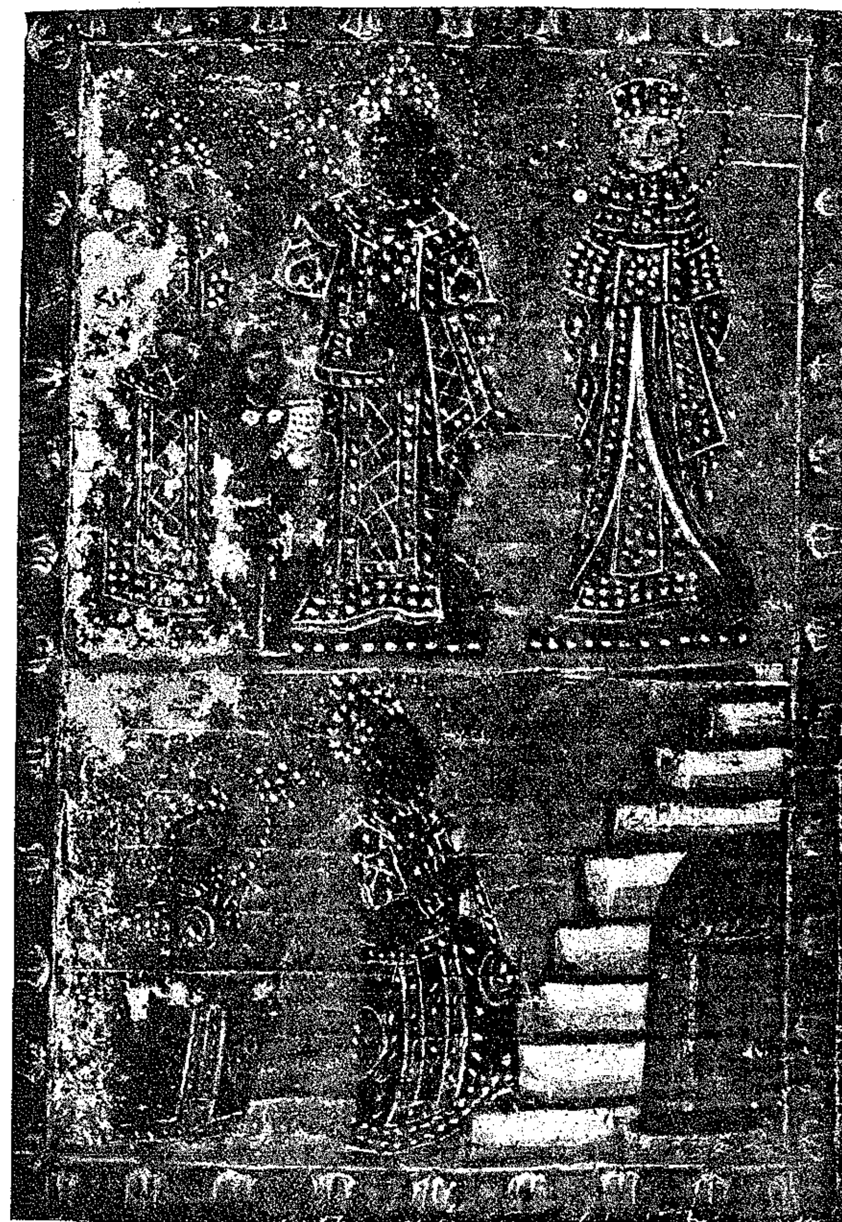

Εἰκ. 2. Ἡ πρόκυψις.

φυρογέννητος, ἐν ᾧ βραδύτερον κατὰ τὸν ΙΔ'. αἰῶνα τὴν ἀναφέρει ὁ Ι. Καντακουζηνὸς προσθέτων· «οὕτω γὰρ ἔθος τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσι πρὸς γάμον ἀγομέναις».[1]

Ὅπως ἂν ἔχῃ, πολὺ πρὸ τοῦ ΙΔ'. αἰῶνος, ἐπ' εὐκαιρίᾳ πριγκιπικῶν ἢ βασιλικῶν γάμων ἔπρεπε οἱ μελλόνυμφοι νὰ τελέσωσι τὴν πρόκυψιν, ν' ἀνέλθωσι δῆλα δὴ μετὰ τῶν γονέων τοῦ δεσπότου, ἐὰν εἶχε, καὶ τοῦ παρανύμφου ἐπὶ ἰκρίου περιβαλλομένου ὑπὸ χρυσῶν καὶ μεταξωτῶν παραπετασμάτων, τούτων δὲ ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ὑπὸ τὸ ἐπιφώνημα «ἀνατείλατε» περιαιρεθέντων, νὰ φανῶσιν ὑπὸ τὸ φῶς λαμπάδων εἰς τὸν λαόν, ὅστις παλαιότερον διὰ τῶν κρακτῶν τῶν δήμων καὶ βραδύτερον διὰ τοῦ χοροῦ τῆς ἐκκλησίας[2] τοὺς ἔψαλλεν εὐφημίας.

Πῶς ἀκριβῶς ἐγίνετο ἡ πρόκυψις αὕτη μᾶς περιγράφει ὁ Ι. Καντακουζηνὸς ἀναφέρων τὰς ἐν Σηλυβρίᾳ τελετὰς ἐπὶ τῷ γάμῳ τῆς θυγατρός του Θεοδώρας μετὰ τοῦ Τούρκου Ὀρχάν, τούτου δ' ἕνεκα ὁλόκληρον τὸ σχετικὸν χωρίον καταχωρίζομεν ἐνταῦθα.[3]

«Καὶ ἐκέλευε πρὸ τῆς πόλεως (Σηλυβρίας) ἐν τῷ πεδίῳ πρόκυψιν ποιεῖν ἐκ ξύλων, ἵν' ἐπ' αὐτὴν ἡ βασιλέως νυμφευομένη θυγάτηρ στᾶσα πᾶσι γένοιτο καταφανής· οὕτω γὰρ ἔθος εἶναι τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσι πρὸς γάμον ἀγομέναις. Εἰς τὴν ὑστεραίαν δὲ βασιλεὺς μὲν ἔμεινεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς μετὰ τῶν ἐπιλοίπων δύο θυγατέρων, Θεοδώρα δὲ ἡ νυμφευομένη ἐπὶ τὴν πρόκυψιν ἀνῆλθε, βασιλεὺς δὲ εἱστήκει ἔφιππος μόνος, οἱ δὲ ἄλλοι πάντες πεζοί. Οὕτω δὲ τῶν παραπετασμάτων περιαιρεθέντων, περιεκεκάλυπτο γὰρ ἡ πρόκυψις πανταχόθεν ὑφάσμασι σηρικοῖς καὶ διαχρύσοις, ἀνεφαίνετο ἡ νύμφη καὶ λαμπάδες ἦσαν περὶ αὐτὴν ἡμμέναι ἑκατέρωθεν, ἃς εὐνοῦχοι κατέχοντες ἐπὶ γόνυ κεκλιμένοι οὐκ ἐφαίνοντο. Σάλπιγγες δὲ ἤχησαν ἐπὶ πλεῖστον καὶ αὐλοὶ καὶ σύριγγες καὶ ὅσα πρὸς τέρψιν ἐξεύρηται ἀνθρώποις. Παυσαμένων δὲ ἐκείνων, ἐγκώμια ᾖδον οἱ μελῳδοὶ ὑπό τινων λογίων πρὸς τὴν νύμφην πεποιημένα. Ἐπεὶ δὲ πάντα ἐτελεῖτο τὰ βασιλέως προσήκοντα θυγατράσιν νυμφευομέναις, τήν τε στρατιὰν καὶ τοὺς ἐν τέλει πάντας καὶ Ῥωμαίων καὶ βαρβάρων ὁ βασιλεὺς εἱστία ἐφ' ἡμέρας οὐκ ὀλίγας».

Ὁ βασιλικὸς γάμος, τὸ στεφάνωμα, τὸ ὁποῖον σαφῶς πρέπει νὰ

[1] Ἡ πρόκυψις, κατὰ τὸν A. Heisenberg (Ἔνθ' ἀν. σ. 85) εἰσάγεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν.

[2] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 96.20, A. Heisenberg, Ἔνθ' ἀν. σ. 92.93. Πβ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 εἰκόνα, ἣν ὀρθῶς ἀνεγνώρισεν ὁ Heisenberg (σελ. 96) ὡς τὴν πρόκυψιν παριστάνουσαν.

[3] Ι. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορ. 2.587.18 ἑξ. Βλέπε καὶ ὅσα σοφὰ ἔγραψε περὶ προκύψεως καὶ ὁ A. Heisenberg, Ἔνθ' ἀν. σ. 85 καὶ ἑξ.

διαστέλλεται τοῦ στεψίμου,[1] ἐγίνετο συνήθως ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ[2] (εἰκ. 3).

Κατὰ ταύτην, εἰσερχομένων τῶν μελλονύμφων εἰς τὸ ἐν τῇ Δάφνῃ εὐκτήριον τοῦ ἁγίου Στεφάνου τῆς Δάφνης,[3] ἐτελεῖτο ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου τὸ μνῆστρον, ἤτοι ὁ ἀρραβών,[4] μεθ' ὃ ἀπήρχοντο οὗτοι, ἵνα τελεσθῇ ἡ λειτουργία.[5] Ταύτης ληξάσης, εἰσήρχοντο καὶ πάλιν εἰς τὸν ναὸν οἱ μελλόγαμοι, τότε δ' ἐγίνετο τὸ στεφάνωμα ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἢ καὶ πλειόνων Πατριαρχῶν, ἂν ἐτύγχανον παρόντες ἐν τῇ βασιλευούσῃ.[6]

Ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἐγίνετο τὸ στεφάνωμα, ἐφ' ὅσον πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, διέφερε κατὰ αἰῶνας, ἐξαρτώμενος ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων[7] καὶ τοῦ κέντρου αὐτῶν.[8]

[1] Τὸ στέψιμον καὶ τὸ στεφάνωμα ἐγίνοντο συνήθως κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν (Θεοφάνους, Χρονογρ. 299.13, Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.315.22. Βλέπε καὶ J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 29). Ἔχομεν ἐν τούτοις παραδείγματα, καθ' ἃ τὸ στεφάνωμα εἵπετο τοῦ στεψίματος κατὰ μίαν ἡμέραν, Παναρέτου, Ἔνθ' ἀν. σ. 369, ἢ καὶ ἑπτά, Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 2.791.16. Φρονοῦσιν ὅτι αἱ τελεταὶ τοῦ στεψίματος καὶ στεφανώματος συμπίπτουσι κατὰ πάντα. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές· δι' αὐτὸ ἐν τῇ μελέτῃ μου παραλείπω ὡρισμένα μέρη περιγραφῶν τοῦ στεψίματος, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὰς ἐρεύνας μου, δὲν δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ εἰς τὸ στεφάνωμα.

[2] Παναρέτου, Ἔνθ' ἀν. σ. 369.30, Ἠμπέριος καὶ Μαργαρώνα στίχ. 500. Ἔχομεν καὶ βασιλικὸν γάμον τῇ Τρίτῃ τοῦ Πάσχα εὐλογηθέντα (Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 394.20). Κατὰ τὸν J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 29, μετὰ τὸν ἀρραβῶνα ἐγίνετο ἡ στέψις καὶ κατόπιν τὸ στεφάνωμα. Ἔπιθι καὶ A. Rambaud, Ἔνθ' ἀν. σ. 833.

[3] Μετὰ τὸ 428 καὶ ἐφ' ὅσον τὰ ἀνάκτορα δὲν εἶχον μετατεθῇ εἰς τὰς Βλαχέρνας.

[4] Τὸ μνῆστρον δὲν ἐγίνετο πάντοτε ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Σπόνζα Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας μετὰ Λέοντος τοῦ Δ'. γίνονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Φάρου, Θεοφάνους, Χρονογρ. 444.20. Περὶ τῆς ἀκολουθίας καὶ τῆς τάξεως τῆς γινομένης κατὰ τὰ μνῆστρα βασιλέως ὅρα A. Dmitriewski, Τυπικὰ 379.1016 καὶ J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 29. Κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας, εἰς μεταγενεστέρους τοὐλάχιστον χρόνους, ἐψάλλοντο ᾄσματα ὑπὸ λογίων πεποιημένα καὶ τοὺς ἀρραβωνισθέντας ἐκθειάζοντα. Τοιαῦτα τετράστιχα ἔχομεν ποιηθέντα ὑπὸ Νικολάου τοῦ Εἰρηνικοῦ εἰς τοὺς ἀρραβῶνας τοῦ Ἰωάννου Δούκα Βατάτζη καὶ τῆς Ἄννης Hohenstaufen, A. Heisenberg, Ἔνθ' ἀν. σ. 100.102.109.

[5] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 212.15.

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 212.17.

[7] Τὰ παλαιότερα ἀνάκτορα ἤρχισαν ἐγκαταλειπόμενα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος, ὁπότε Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἐκόσμησε τὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος κατῳκοῦντο, ἐν ᾧ λήγοντος αὐτοῦ, εἶχον πλέον κρημνισθῇ, J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. 217.218.

[8] Κέντρον παλαιότερον ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ 565 μ. Χ. ἦσαν τὰ ἀνάκτορα τῆς Δάφνης. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐντεῦθεν κέντρον κατέστη ὁ Χρυσοτρίκλινος, ὁπόθεν ἐξεκίνει ἡ γαμήλιος πομπή, J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 77.169. 175.182.

Παλαιότερον, καὶ δὴ μετὰ τὸ 428, τὸ στεφάνωμα ἐγίνετο ἢ ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Στεφάνου τῆς Δάφνης [1] ἢ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐτηρεῖτο αὐστηρῶς πάντοτε. Ἔχομεν π. χ. γάμον βασιλικὸν εὐλογηθέντα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πηγῆς,[2] δεύτερον ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἁγίου Μάμαντος,[3] τρίτον ἐν τῷ ναῷ τῶν Βλαχερνῶν,[4] τέταρτον εἰς τὸν Αὐγουστέα,[5] πέμπτον ἐν τῇ Μαναύρᾳ, ἐν τοῖς ιθ'. ἀκκουβίτοις,[6] μετὰ δὲ τὸν Θ'. καὶ Ι'. αἰῶνα ἄλλους ἐν τῷ ναῷ τοῦ παλατίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ Φάρου.[7]

Ἐν τῷ ναῷ λοιπὸν ὑπὸ τὰς μελῳδικὰς εὐχὰς τῶν κρακτῶν [8] καὶ τὸ φῶς τῶν λαμπάδων, ἃς ἐκράτουν αὐλικοὶ λαμπρῶς ἐστολισμένοι,[9] ὁ μελλόνυμφος, διάλιθα φορέματα φορῶν [10] καὶ τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἂν ἦτο προεστεμμένος,[11] ἡ δὲ νύμφη χρυσόπαστα καὶ διάλιθα φορέματα ἐνδεδυμένη [12] καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσα τὸ στέμμα, ὅπερ τῆς ἐπέθετεν, ὡς εἴπομεν, ὁ μέλλων σύζυγος, ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Πατριάρχου λαμβάνων,[13] προσήρχοντο πρὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ ἐκεῖ, ἑνουμένων τῶν χειρῶν των ὑπὸ τοῦ στεφανώνοντος Πατριάρχου,[14] μετὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἢ

---

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 196.20, Θεοφάνους, Χρονογρ. 299.10, 444.23, Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 211.1, W. Regel, Analecta Byzantinorussica σ. 5. Τὸ εὐκτήριον τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐκτίσθη τῷ 428 ὑπὸ τῆς Πουλχερίας, ἀδελφῆς Θεοδοσίου τοῦ Β'. (J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 52, W. Schickel, Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10 Jahrhundert B. Z. 7.521).

[2] Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 317.5, Γ. Κεδρηνοῦ, Ἱστορ. 2.310.2.

[3] Θεοφάνους, Χρονογρ. 470.6.

[4] Νικηφ. Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκ. ἱστορ. 2.791.16.

[5] Ὁ Αὐγουστεὺς ἦτο ἡ πρώτη αἴθουσα, εἰς ἥν τις εἰσήρχετο εἰσχωρῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Δάφνης, J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 46.51.

[6] Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 259.22.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 201.20. Ὁ ναὸς ἱδρύθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Η'. μ. Χ. αἰῶνος ὑπὸ Κωνσταντίνου Ε'. τοῦ Κοπρωνύμου, J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 104.107.

[8] Ι. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορ. 1. 199.20.

[9] Εὐαγρίου, Ἐκκλησ. ἱστορ. 221.1 ἑξ. (Bidez - Parmentier).

[10] Ὅρα τὴν ὑπ' ἀρ. 5 εἰκόνα.

[11] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 197.1, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 99.4.

[12] Εὐαγρίου, Ἐκκλησ. ἱστορ. 222.15.

[13] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 209.3.

[14] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 57.15. Ὅταν αἱ περιστάσεις δὲν ἦσαν ὁμαλαί, τὸ στεφάνωμα ἐγίνετο καὶ ὑπὸ πρεσβυτέρου (Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστορ. 2.542.16 ἢ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως νυμφίου καὶ ἀρχιερέως χρηματίζοντος (Νικολάου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολαί, Migne, PG. 111.197).

Εἰκ. 3. Ἡ στέψις καὶ τὸ στεφάνωμα βασιλέως.

Εἰκ. 4. Ἡ ἐν τῷ ναῷ τελετὴ τοῦ στεφανώματος.

καὶ τῆς τῶν ἄλλων πατριαρχῶν, ἂν ἦσαν παρόντες πολλοί,[1] ἐδέχοντο τὰ ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης λαμβανόμενα στεφάνια, ἅτινα ἀπήστραπτον ὑπὸ τῶν πολυτίμων λίθων.[2] Τὰ στεφάνια ταῦτα ἀντήλλασσεν ὁ στεφανοκράτωρ, ὅστις ἦτο συνήθως ὁ πατὴρ τοῦ γαμβροῦ ἢ ἄλλος τις τῶν συγγενῶν[3] (εἰκ. 4 καὶ 5).

Σήμερον ἐν τοῖς λαϊκοῖς γάμοις, ἐνιαχοῦ, κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ὁ σύντεκνος στεφάνων ἐπιθέτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν στεφανουμένων πολύτιμον ὕφασμα, ἀναβόλι ἐν Βιθυνίᾳ καλούμενον. Τοιοῦτόν τι θὰ ἐγίνετο καὶ κατὰ τοὺς βασιλικοὺς Βυζαντινοὺς γάμους, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνος (ἀριθ. 4), δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον ἐντὸς αὐτοῦ ἔπειτα νὰ ἐτίθεντο ὑπὸ τῶν κουβικουλαρίων καὶ νὰ ἀνηρτῶντο εἰς τὸ πενταπύργιον τὰ βασιλικὰ στέφανα,[4] ὡς συμβαίνει νῦν ἐν Χατζηγυρίῳ καὶ Κεσάνῃ τῆς Ἀν. Θρᾴκης, ἔνθα τὰ στέφανα, ἐντὸς τοῦ ἀναβολίου τιθέμενα, κρεμῶνται ὑπὸ τοῦ στεφανώσαντος ἀναδόχου ἀπὸ τῆς μεσόδμης τῆς οἰκίας.

Παρόντες κατὰ τὴν τελετὴν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἦσαν, πλὴν τῶν γονέων, ἂν ἔζων, καὶ τῶν παρανύμφων[5] καὶ πᾶσα ἡ σύγκλητος[6] καὶ ἐκεῖνοι τῶν πατρικίων, οὓς ἰδιαιτέρως εἶχε καλέσει ὁ βασιλεύς,[7] οἵτινες ὅμως, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς τελετῆς, ὤφειλον νὰ ἐξέλθωσι τοῦ ναοῦ καὶ νὰ λάβωσι θέσιν μετὰ τῶν λοιπῶν πατρικίων, πρὸς δὲ αἱ βασιλικαὶ πριγκίπισσαι μετὰ ἀρχοντισσῶν, αἵτινες δὲν ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς προπόλωμα.[8]

Μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου οἱ νεόνυμφοι συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐξήρχοντο τοῦ ναοῦ ἐστεφανωμένοι καὶ διηυθύνοντο εἰς τὸ διαμέρισμα τῶν ἀνακτόρων τὸ καλούμενον ὀνοπόδιον, ἐκεῖ δὲ ἱσταμένους τοὺς ὑπεδέχοντο οἱ μάγιστροι καὶ πατρίκιοι πίπτοντες καί, μετὰ τὴν ἀνέγερσίν των, ὑπὸ τὸ πρόσταγμα «κελεύσατε» ἀναφωνοῦντες «εἰς πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς

[1] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 211.5.

[2] Εὐαγρίου, Ἐκκλησ. ἱστορ. 222.15. Βλέπε καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 4 εἰκόνα.

[3] Δὲν κρίνω σκόπιμον διὰ μακροτέρων νὰ διαλάβω περὶ ἀτόπων γινομένων κατὰ τοὺς βασιλικοὺς γάμους, τετραγαμιῶν δῆλα δὴ βασιλέων, συζεύξεως πριγκιπισσῶν μὲ ὑπάνδρους βίᾳ τῶν συζύγων των ἀποχωρισθέντας, συνάψεως γάμων βασιλέων μὲ μοναχὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, διότι κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας πρόκειται περὶ ἐξαιρέσεων.

[4] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 200.3.

[5] Παράνυμφοι ἐγίνοντο συγγενεῖς ἢ καὶ φίλοι τοῦ στεφανουμένου καὶ αὐλικὰ δ' ἐνίοτε πρόσωπα (Θεοφάνους, Χρονογρ. 252.26).

[6] Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 317.4. Πβ. καὶ τὰ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογίᾳ τοῦ Migne 133 στήλ. 1350.

[7] Ὡς μανθάνομεν, πολλοὶ ματαιόδοξοι τὰ πάντα ἔπραττον, ἵνα συγκαταλεχθῶσιν εἰς τοὺς προσκαλουμένους, Γεωργίου Βούρτζου, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Πέμπτην (Βασιλείου Γεωργιάδου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν λόγοι σ. 47).

[8] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 214.12.18.

χρόνους». Ἐνταῦθα προσήρχοντο καὶ αἱ πατρίκιαι καὶ λοιπαὶ ἀρχόντισσαι, ἄνευ προπολώματος, καὶ ἐλάμβανον θέσιν ὄπισθεν τῆς Αὐγούστης.[1]

Οἱ στεφανωθέντες ἀκολουθούμενοι τώρα ὑπὸ τῶν μαγίστρων καὶ πατρικίων, καὶ μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ὧν αἱ μὲν προσκληθεῖσαι (κλητωρευθεῖσαι) ἐλάμβανον θέσιν εἰς τὸν κοχλίαν τῆς ἁγίας Χριστίνης, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀπήρχοντο,[2] συνοδευόμενοι, λέγω, ὑπὸ τῶν μαγίστρων καὶ πατρικίων καὶ τῆς λοιπῆς τάξεως διηυθύνοντο εἰς τὸ σέκρετον τῶν ὑπάτων, ἔνθα ἵσταντο, καὶ ἐπανελαμβάνετο ἡ προηγουμένη τελετή, παρόντων καὶ τῶν συγκλητικῶν.[3]

Εἰς τρίτην θέσιν, καὶ δὴ εἰς τὸν τρίκλινον τῶν κανδιδάτων, περιέμενον τοὺς νεονύμφους, πορευομένους εἰς τὸν παστόν, τὰ μέρη, οἱ Πράσινοι δῆλα δὴ καὶ οἱ Βένετοι μετὰ τῶν ψαλτῶν των (κρακτῶν), ὅταν δ' ἡ πομπὴ προσήρχετο, τὰ ὄργανα ηὔλουν καὶ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν οἱ κράκται ὁμοῦ ἀνεβόων· «πολλά, πολλά, πολλά», ἐν ᾧ ὁ λαὸς ἐπεβόα· «πολλὰ ἔτη, εἰς πολλὰ» καὶ πάλιν οἱ κράκται· «ὁ σωτὴρ ἡμῶν τοὺς δεσπότας φύλαξον· πνεῦμα τὸ Πανάγιον τὰς Αὐγούστας σκέπασον. Κύριε ζωὴν αὐτῶν διὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Βασιλεῦ νεόνυμφε (ἢ εὐγενεῖς νεόνυμφοι), Θεὸς διαφυλάξοι σε (σας)· ἔντιμε, ἐνάρετε, τριὰς κατακοσμήσοι σε (κατευοδώσοι σας) καὶ χαρὰν παρέξοι σοι Θεὸς ὁ ἐπουράνιος, εὐλογῶν τὸν γάμον σου (σας) ὡς μόνος ὑπεράγαθος· ὃς ἐν Κανᾷ τὸ πρότερον τῷ γάμῳ παρεγένετο καὶ ἐν αὐτῷ ηὐλόγησε τὸ ὕδωρ ὡς φιλάνθρωπος καὶ οἶνον ἀπετέλεσεν (μετεσκεύασεν) ἀνθρώποις (ἀνθρώπων) εἰς ἀπόλαυσιν, οὗτος εὐλογήσοι σε μετὰ καὶ τῆς συζύγου σου καὶ τέκνα σοι δωρήσεται Θεὸς πορφυρογέννητα (ἔσ' ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος τοὺς νεονύμφους φύλαττε). Αὕτη ἡ ἡμέρα τῆς χαρᾶς τῶν Ῥωμαίων, ἐν ᾗ ἐνυμφεύθης ὁ δεῖνα[4] ἄναξ, ὁ δεῖνα[5] τῇ εὐτυχεστάτῃ Αὐγούστῃ»[6] ἤ, κατ' ἄλλην μαρτυρίαν. «Ὁ σωτὴρ Θεὸς ἡμῶν τοὺς δεσπότας φύλαττε, ἅγιε τρισάγιε, ζωὴν ὑγιείαν δὸς αὐτοῖς. Πνεῦμα τὸ Πανάγιον τὰς Αὐγούστας σκέπασον. Κύριε, ζωὴν αὐτῶν διὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν· ἔσ' τοῦτο τὸ βασίλειον, Κύριε, στερέωσον».[7]

Ὅταν δ' ἔφθανον πλησίον τῆς παστάδος, πάλιν διὰ τῶν κρακτῶν ἀνεβόων τὰ μέρη ἀπελατικὸν εἰς ἦχον α'. «Δι' ἡμᾶς ἐμετρίασας ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τὴν ἔννομον συνάφειαν ὡς Θεὸς ἐπισφραγίζων· ἐπὶ μητρικῆς γὰρ

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 197.1 ἑξ. 212.20, 214.9.

[2] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 214.11.

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 197.5, 213.2.

[4] Ἐλέγετο τὸ ὄνομα τοῦ νυμφίου.

[5] Ἐλέγετο τὸ ὄνομα τῆς νύμφης.

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 197.10 ἑξ. 213.5, 380.15.

[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 380.5.

παστάδος ὡς ἄνθρωπος προεκλίθης καὶ ὡς ηὐλόγησας τοὺς ἐκεῖ νυμφευομένους οὕτως καὶ νῦν εὐλόγησον δυάδα στεφανουμένην κατακοσμῶν εὐτεκνίᾳ καὶ εἰρηναίᾳ βιώσει». [1]

Ἡ ἰδιαιτέρα τότε εἰς τὴν Αὐγούσταν ἀκτολογία εἶχεν ὧδε·

«Εὐφημήσωμεν κατὰ χρέος τὴν χαρὰν ἡμῶν τὴν Αὐγούσταν. Πολλοί σου χρόνοι, θεοπρόβλητε Αὐγούστα· πολλοί σου χρόνοι, εὐτυχεστάτη Αὐγούστα· πολλοί σου χρόνοι ἡ σύζυγος τοῦ δεσπότου· σὺ ἐκ θείας ψήφου προεχειρίσθης· εὐλόγησεν ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ· σὺ ἐνυμφεύθης ἐκ Θεοῦ τῇ πορπορφύρᾳ στεφανώσας σε τῇ ἰδίᾳ παλάμῃ, ἀλλ᾽ ὁ εἰς ταύτην καλέσας σε τὴν ἀξίαν καὶ συζεύξας σε ὁ δεῖνα τῷ δεσπότῃ [2] τοὺς χρόνους σου πληθύνοι, σὺν τῷ δεσπότῃ. Εἰσακούσοι ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ ὑμῶν· ὁ δεῖνα [3] τῆς εὐσεβεστάτης Αὐγούστης πολλὰ τὰ ἔτη», ἐν ᾧ ὁ λαὸς ἐπανελάμβανε κατ᾽ ἀρχὰς ἢ τρὶς τὸ «πολλοί σου χρόνοι» ἢ ἔπειτα τρὶς ἕκαστον τῶν ὑπὸ τῶν κρακτῶν ἀπαγγελλομένων στίχων καὶ ἐν τέλει τὸ πολυχρόνιον. [4]

Ταῦτα ἐφ᾽ ὅσον κέντρον τῶν ἀνακτόρων ἦτο τὸ ἀνάκτορον τῆς Δάφνης, ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως ὅμως τοῦ νέου ἀνακτόρου καὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου, καί, καθ᾽ ὡρισμένην μαρτυρίαν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, «ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς», τὸ στεφάνωμα ἐγίνετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ νέου τούτου ἀνακτόρου τῇ ἐπιλεγομένῃ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ Φάρου, ἡ δὲ γαμήλιος πομπὴ μεταβαίνουσα εἰς τὸν ἐν τῇ Μαγναύρᾳ παστὸν διήρχετο διὰ τοῦ Χρυσοτρικλίνου κατὰ τὴν δίοδον τῶν ἀργυρῶν πυλῶν τοῦ ὁποίου ἐψάλλοντο ὑπὸ τῶν δήμων οἱ ὕμνοι. [5] Ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ μάλιστα ἐπὶ θρόνου καθήμενος ὁ βασιλεὺς ἀπένεμε κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου του διάφορα ἀξιώματα, προάγων πολλοὺς εἰς μανδάτορας, δισυπάτους, πρωτοσπαθαρίους, σπαθαροκανδιδάτους κ.τ.λ. [6]

Ἀπὸ τοῦ ΙΒ´. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν οἱ νεόνυμφοι μετὰ τὸ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας στεφάνωμα, μετέβαινον εἰς τὰ κατὰ τὰς Βλαχέρνας ἀνάκτορα ἔφιπποι, διερχόμενοι δι᾽ ὁδῶν διὰ κλάδων δένδρων, ἀνθέων καὶ δάφνης ἐστολισμένων, τῶν συνοδευόντων πεζῶν ἑπομένων. [7]

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἀκτολογήματα οἱ νεόνυμφοι συνοδευόμενοι «ὑπὸ τῶν ταῖς κορυφαῖς τῶν ἀξιωμάτων περιλαμπομένων» εἰσήρχοντο εἰς τὸν νυμφικὸν

---

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 380.10.

[2] Ἐλέγετο τὸ ὄνομα τοῦ νεονύμφου δεσπότου.

[3] Ἐλέγετο τῆς νεονύμφου τὸ ὄνομα.

[4] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 200.9 ἑξ.

[5] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 201.21.

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 632.8.14.

[7] Ι. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορ. 1.202.13. Ὅρα καὶ A. Heisenberg, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 110. Περὶ τοῦ στολισμοῦ τῶν βασιλικῶν ἵππων βλέπε Γ. Κωδινοῦ, Ἔνθ᾽ ἀν. 97.10·

θάλαμον, τὸν παστόν, ὅστις ἦτο ἐστολισμένος μὲ ρόδα καὶ διάφορα ἄνθη, εἶχεν ἀργυρᾶ πολύφωτα [1] καὶ ἦτο «χρυσῷ καὶ λίθοις ἀγερώχοις κατάκοσμος ναὶ μὴν καὶ ἁλουργοῖς ἱματίοις βαφῆς δευσοποιοῦ Τυρίας μεγατιμίου περιπόρφυρος» [2] καὶ ὅστις, ἐφ᾽ ὅσον τὰ ἀνάκτορα εὑρίσκοντο εἰς τὴν παλαιάν των θέσιν, ἐπήγνυτο ἐν τῷ τῆς Μαγναύρας θερινῷ ἀνακτόρῳ [3] ἢ ἐν τῷ τρικλίνῳ Ἰουστινιανοῦ τοῦ ρινοτμήτου, [4] ἐκεῖ δ᾽ ἱστάμενοι ὄρθιοι καὶ ἐστεφανωμένοι ἤκουον τοὺς κράκτας τῶν δύο μερῶν τὰ ἑξῆς ἀκτολογοῦντας, ἐν ᾧ ὁ λαὸς τὸ καλῶς ἦλθες μεθ᾽ ἕκαστον στίχον ἀνεφώνει· «Πολλά, πολλά, πολλά. Καλῶς ἦλθες ὁ δεσπότης τῶν Ρωμαίων· καλῶς ἦλθες ὁ δεσπότης σὺν τῇ Αὐγούστῃ· καλῶς ἦλθες, θεοεπίλεκτε Αὐγούστα· καλῶς ἦλθες, θεοσκέπαστε Αὐγούστα· καλῶς ἦλθες ὁ δεῖνα, [5] χαρὰ Ρωμαίων· καλῶς ἦλθες ἡ εὐγένεια τῆς πορφύρας· καλῶς ἦλθες ἡ ποθουμένη παρὰ πάντας· σὺ ἐκ θείας ψήφου προεχειρίσθης εἰς σύστασιν καὶ ἀνέγερσιν τοῦ κόσμου· σὺ ἐνυμφεύθης ἐκ Θεοῦ τῇ πορφύρᾳ, σὲ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, στεφανώσας σε τῇ αὐτοῦ παλάμῃ· ἀλλ᾽ ὁ εἰς ταύτην καλέσας σε τὴν ἀξίαν καὶ συζεύξας σε ὁ δεῖνα τῷ δεσπότῃ, τοὺς χρόνους σου πληθύνοι ἐν τῇ πορφύρᾳ· εἰσακούσοι ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ ὑμῶν». [6]

Εἰς τοὺς νεονύμφους ἐψάλλοντο ἐπ᾽ ἴσης καὶ ἄλλα παστικὰ ᾄσματα, δι᾽ ὧν ἐξῄρετο τὸ κάλλος, ἡ εὐγένεια τῆς καταγωγῆς καὶ τὰ ψυχικὰ των προτερήματα, ἔτι δ᾽ ἡ ἀνδρεία τοῦ νυμφίου, παρεβάλλοντο δ᾽ ἀμφότεροι πρὸς κισσοὺς ἢ κυπαρίσσους ἢ κλήματα ἢ ναρκίσσους ἢ ἐκεῖνος μὲν πρὸς φωτίζοντα ἥλιον, αὕτη δὲ πρὸς φέγγουσαν σελήνην. Τὰ ἐπᾴσματα ταῦτα κατέληγον πολλάκις εἰς εὐχὴν ὑπὲρ ἀποκτήσεως πορφυρογεννήτων τέκνων, εὐσεβῶν προμάχων τῆς νέας Ρώμης. [7]

Μετὰ τὰ ἀκτολογήματα καὶ ἐπᾴσματα ταῦτα οἱ νεόνυμφοι, ἐστεφανω-

---

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 379.16, 499.10, 505.4.

[2] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 57.21, 58.1.

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ᾽ ἀν. 213.7, 13,214.22.

[4] Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 458.13. Ὅρα καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske εἰς τὸ ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ τῆς βασιλείου τάξεως σ. 255.256.

[5] Ἐλέγετο τὸ ὄνομα τοῦ νυμφίου.

[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 198.5 ἑξ. 213.10.

[7] Θεοδώρου Προδρόμου, Εἰς γάμον βασιλικὸν παιὰν τοῖς δήμοις, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιθαλάμιος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου Καίσαρος υἱοῖς (Migne, PG. 133 στήλ. 1351. 1352. 1353. 1402. 1403. 1404). C. Castellani, Epithalamio di Theodoro Prodromo per le nozze di Giovanni Comneno σ. 14. 16. 24. 30. 32. 34. Ὑπάρχει ἡ γνώμη (A. Heisenberg, Ἔνθ᾽ ἀν. σ. 94.95) ὅτι τὰ ᾄσματα ταῦτα ἐψάλλοντο κατὰ τὴν πρόκυψιν, εἶναι ὅμως τοῦ παστοῦ, ὡς δεικνύει καὶ ὁ τίτλος ἐπιθαλάμιος καὶ στίχοι οἷοι οἱ ἑπόμενοι·

Ὑμνεῖτε τὸν νυμφαγωγόν, τὸν ἥλιον τῆς Ρώμης
Τὸν φρυκτωροῦντα σήμερον καὶ ταύτην τὴν παστάδα
Καὶ σὺν αὐτῇ φωτίζοντα τοὺς νυμφαγωγουμένους.

μένοι ἀκόμη, ἀνήρχοντο εἰς τὴν κόγχην τοῦ παστοῦ, ἵνα ἀποθέσωσιν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ χρυσοῦ κραββάτου τὰ στέμματα,[1] ἐν ᾧ οἱ κράκται τῶν δύο μερῶν τὰ ἑξῆς ὁμοῦ ἠκτολόγουν· «Πνεῦμα τὸ πανάγιον τὸν γάμον ἐπευλόγησον· ὁ ἐν Κανᾷ Χριστὸς εὐλογήσας τὸν γάμον, εὐλογήσοι τὸ στεφάνωμά σου ὁ δεῖνα αὐτοκράτορ.[2] Πνεῦμα τὸ πανάγιον τὸν γάμον ἐπευλόγησον μετὰ τῆς συζύγου σου τῆς ὁ δεῖνα[3] εἰς ἡμέρας καὶ καιροὺς καὶ χρόνους ἕως ἄκρου γήρως ὑμῶν ἐν βίῳ εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ εἰς σύστασιν τῶν Ρωμαίων. Εἰσακούσοι ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ ὑμῶν, πολλά, πολλά, πολλά. Κύριε, ὁ τούτους συζεύξας, σὺ αὐτοὺς περίσωζε· ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος δὸς αὐτοῖς ὁμόνοιαν. Τοῦτο τὸ βασίλειον, κύριε στερέωσον. Πνεῦμα τὸ πανάγιον τὸν γάμον ἐπευλόγησον», ἐν ᾧ ὁ λαὸς μεθ' ἕκαστον στίχον ἀνεφώνει· «ἔσ· πνεῦμα τὸ πανάγιον» καὶ ἐν τέλει πολυχρόνιον.[4]

Τῆς ἐν τῷ θαλάμῳ τελετῆς ληξάσης, τὰ μὲν στέμματα ἔθετον οἱ νεόνυμφοι ἐπὶ τοῦ νυμφικοῦ κραββάτου, ὡς προείρηται, ἐκρέμων δὲ τὰ στεφάνια οἱ κουβικουλάριοι εἰς τὸ ἐν τῇ Μαναύρᾳ πενταπύργιον,[5] ὅπου ἦτο τοῦ βασιλέως ὁ κράββατος.[6]

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐν τῷ παστῷ τελετῆς, οἱ νυμφίοι ἀπήρχοντο εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν ιθ' ἀκκουβίτων καὶ ἐκάθιζον ἐν τῇ τραπέζῃ, ἔχοντες συνδαιτυμόνας, πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ τοῦ Πατριάρχου, καὶ τοὺς συγκλητικούς[7] (εἰκ. 6).

Εἰς τὴν τράπεζαν ταύτην, ἣν ἐκόσμουν πολυτιμότατα ἐπιτραπέζια σκεύη, καὶ μόνον εἰς ἐξαιρετικῶς δυσκόλους περιστάσεις ὑποδεεστέρας ἀξίας τοιαῦτα, παρετίθετο πολυτελὲς καὶ λαμπρὸν δεῖπνον ὑπουργούντων τοῦ δομεστίκου, καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἤ τινος τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως, ὄντινα οὗτος ὥριζεν, ἀσκεποῦς ὅμως.[8]

Εἰς τὴν γαμήλιον δὲ τράπεζαν, εἰς ἣν ἐφιλοτιμεῖτο νὰ παρακαθήσῃ πᾶς τις κοινωνικὴν κατέχων θέσιν,[9] ἐννοεῖται ὅτι πάλιν χωριστὰ τῶν ἀνδρῶν συνεποσίαζον αἱ γυναῖκες.[10]

Ταῦτα ἂν ὁ παστὸς ἐπήγνυτο ἐν τοῖς κατὰ Μαναύραν ἀνακτόροις, ἂν

---

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 213.13.
[2] Ἐλέγετο τοῦ βασιλέως τὸ ὄνομα.
[3] Ἐλέγετο τῆς νύμφης τὸ ὄνομα.
[4] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 199.1 ἑξ. 213.13.
[5] Τοῦτο ἦτο ἔπιπλον οὕτω κληθὲν ἐκ τῶν πυργίσκων οὓς ἔφερε.
[6] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ' ἀν. 200.2. J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 72.
[7] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔνθ. ἀν. 200.5, 213.15. Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 230.5.
[8] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 55.11, 57.19, 58.12, 98.21.
[9] Γ. Βούρτζου, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Πέμπτην (Β. Γεωργιάδου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν λόγοι σ. 47).
[10] Εὐσεβίου Παμφίλου, Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως, (Migne, PG. 20.1200).

Εἰκ. 5. Ὁ Πατριάρχης πρὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος τελεῖ τὸ στεφάνωμα.

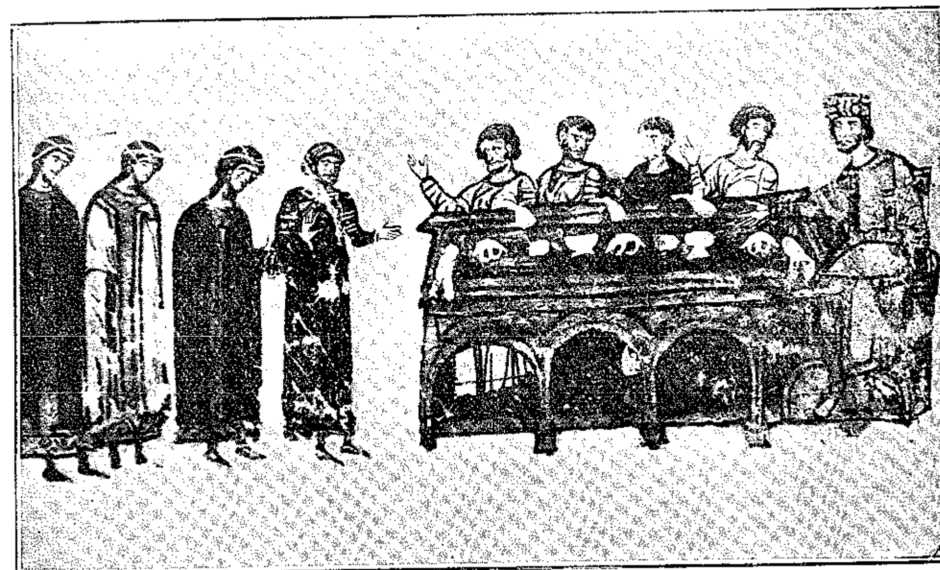

Εἰκ. 6. Τὸ γαμήλιον συμπόσιον.

δὲ μακρὰν ἐπανηγυρίζετο ὁ γάμος, ὡς λ. χ. ἐν τῇ Πηγῇ, τότε ἐκεῖ ἐγίνετο καὶ τὸ γαμήλιον συμπόσιον, ἐπανερχομένων εἶτα εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν νεονύμφων ἐν πομπῇ.[1]

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ συμποσίου,[2] ἀνίσταντο οἱ βασιλεῖς δίδοντες τὸ σημεῖον τῆς ἀπομακρύνσεως καὶ διηυθύνοντο πάλιν εἰς τὸν παστόν, συνακολουθοῦντας ἔχοντες ἐκείνους τῶν φίλων, οὓς ὥριζεν ὁ βασιλεύς. Ἡ ἐνδυμασία τῶν συγκεντρουμένων ἦτο τότε ὡρισμένη. Κατὰ τὴν παρὰ Πορφυρογεννήτῳ μαρτυρίαν, ὁ μὲν βασιλεοπάτωρ ἐφόρει χρυσοῦν σαγίον, «ὁ μικρὸς βασιλεὺς» τζιτζάκιον, οἱ δεσπόται ἦσαν ἄνευ χλανιδίων, οἱ δὲ φίλοι ἐφόρουν οἷα καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν ιθ΄ ἀκκουβίτων φορέματα.[3]

Κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου, ὡς λέγει ὁ A. Rambaud,[4] συγγενὴς τῶν νεονύμφων, θυρωρὸς καλούμενος, μὲ γυμνὸν ξίφος ἐφύλαττε πρὸ τῆς θύρας τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου, πιθανόν, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὰ πονηρὰ πνεύματα.

Ἀναπόσπαστος τοῦ βασιλικοῦ γάμου τελετὴ ἦτο καὶ ἡ τοῦ λουτροῦ, ἡ γινομένη τὴν τρίτην ἀπὸ τῶν γάμων ἡμέραν.[5]

Κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἤρχοντο οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι καὶ ἐτοποθετοῦντο ἀπέναντι ἀλλήλων εἰς τὴν δεξιὰν καὶ ἀριστερὰν στοὰν τῆς Μαναύρας, ἐτοποθέτουν δὲ εἰς τρία διάφορα σημεῖα καὶ τὰ τρία ὄργανα, ἅτινα μεθ' ἑαυτῶν ἐκόμιζον. Μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθει ἡ πομπικὴ παρέλασις τῶν πρὸς λουτρὸν χρειωδῶν, ἤτοι τῶν λουτρικῶν σαββάνων, χρυσοϋφάντων λεντίων, μυροθηκῶν, θηκῶν, ἐν αἷς ἐτίθεντο τὰ τοῦ λουτροῦ φορέματα καὶ τῶν σικλοτρούλλων, τῶν δοχείων δῆλα δή, δι' ὧν ἠντλεῖτο καὶ ἐχύνετο εἰς τοὺς λουομένους τὸ ὕδωρ.

Πάντα ταῦτα συνώδευον μέχρι τοῦ λουτροῦ κιθαρισταί, χορευταὶ καὶ ἀοιδοί, τὰ θυμελικά, ὡς τότε ἔλεγον,[6] προσέτι δὲ καὶ οἱ ὕπατοι, οἵτινες καὶ ἐπανήρχοντο εἰς ὡρισμένην θέσιν, τὴν πόδωσιν, ἤτοι τὴν βάσιν τῆς γεφύρας, ἀναμένοντες τὴν ἐμφάνισιν τῆς Αὐγούστης.

Τὴν ἐκ τοῦ παστοῦ ἐξερχομένην Αὐγοῦσταν παρακολουθουμένην ὑπὸ τῶν κληθεισῶν ἀρχοντισσῶν συνώδευον μέχρι τινὸς οἱ πατρίκιοι καὶ εἶτα οἱ ὕπατοι, ἐν ᾧ, ἅμα τῇ ἐμφανίσει της, πρῶτον οἱ Βένετοι καὶ κατόπιν οἱ Πράσινοι ηὔλουν τὰ ὄργανά των καὶ ἠκτολόγουν. Περατωθέντος τοῦ λουτροῦ, ἡ Αὐγοῦστα, συνοδευομένη πάλιν ὑπὸ τῶν συγκλητικῶν καὶ ἀκολουθουμένη ὑπὸ

[1] Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 317.7.

[2] Κατὰ τὰς ἑπομένας ἡμέρας οἱ βασιλεῖς ηὐωχοῦντο ἀποθέτοντες τὸ στέμμα καὶ περιβεβλημένοι λαμπρὰ βασιλικὰ φορέματα, Ι. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορ. 1.202.17.

[3] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 213.17.

[4] A. Rambaud, Empereurs et imperatrices d'Orient (Revue des deux mondes 103 (1891) σ. 835.

[5] Τὰ γαμήλια λουτρὰ σήμερον συνηθέστατα γίνονται πρὸ τοῦ γάμου, μόνον δ' ἐν Χιλῇ τοῦ Πόντου καὶ Βουρδουρίῳ τῆς Πισιδίας τὸ Σάββατον μετὰ τὸν γάμον (Κλ. Ἰατρίδου, Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους τόμ. 3.207) καὶ ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τὴν εἰκοστὴν ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν.

[6] Καὶ σήμερον συνοδεύουσιν ἐν Πόντῳ τὴν νύμφην εἰς τὸ λουτρὸν ὑπὸ τοὺς ἤχους λύρας καὶ ἐν μεγάλῃ δὲ πομπῇ ὁμοίως ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Πισιδίας (Κλ. Ἰατρίδου, Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους τόμ. 3.76).

τῶν μερῶν, ἀντιπροσώπων δῆλα δὴ τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων ἀκτολογούντων, ἔφθανε μέχρι τοῦ παστοῦ, εἰς ὃν δὲν εἰσήρχοντο αἱ κληθεῖσαι γυναῖκες. Εἰσερχομένη προὐχώρει μέχρι τῆς δεξιᾶς κόγχης τοῦ παστοῦ, τότε δ' ἤρχοντο ἀπερχόμενοι οἱ ἔξωθεν ἱστάμενοι συγκλητικοί. Καθ' ὅλην τὴν πορείαν καὶ ἑκατέρωθεν τῆς Αὐγούστης ἐβάδιζον δύο αὐλικαὶ γυναῖκες καὶ ὄπισθεν ἤρχετο ἡ παρακαθίστρια, κρατοῦσα, ὡς καὶ αἱ δύο πρῶται, πορφυροῦν ροδιῶνα διάλιθον.[1]

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης διατριβῆς εἴδομεν ὅτι ὁ γάμος διήρκει ἑβδομάδα καὶ πλέον,[2] ἔχομεν μάλιστα μαρτυρίας, καθ' ἃς οὗτος οὐ μόνον δύο ἑβδομάδας διήρκει, ἀλλὰ καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας, καθ' ἃς ἡ πόλις ἦτο ἐστολισμένη δι' ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν σκευῶν, ἅτινα ἐξετίθεντο πρὸς θέαν ὑπὸ τῶν κατόχων των.[3]

Ἵνα μὴ μένῃ δ' ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς ἀμέτοχος τῆς χαρᾶς, ἥτις ἔπρεπε νὰ εἶναι πάνδημος, ὁ γαμβρός, ὡς καὶ κατὰ τὴν στέψιν,[4] διέτασσε νὰ στρώνωνται ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τράπεζαι εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως,[5] ἐφ' ὧν παρετίθεντο ἄφθονα βρώματα ἀπὸ χρόνου ἱκανοῦ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν κομιζόμενα, εἱστία δ' ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὡς ἐκ μεταγενεστέρων κειμένων μανθάνομεν, καὶ ὀρφανούς, πτωχοὺς καὶ χήρας[6].

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὑπὸ τοὺς ἤχους αὐλῶν, συρίγγων καὶ κιθαρῶν, στεφανηφοροῦντος καὶ χορεύοντος τοῦ δήμου,[7] ἐγίνοντο παραστάσεις θαυματοποιῶν καὶ γελωτοποιῶν[8], ἔτι δ' ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες καὶ παραστάσεις ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ,[9] παρείχοντο δὲ φιλοτιμίαι εἰς τοὺς συγκλητικοὺς καὶ τὸν κλῆρον.[10]

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 214.20 ἑξ. Παραδέχονται ὅτι ροδιῶνες ἦσαν χρυσᾶ μῆλα, σύμβολα τοῦ ἔρωτος J. Ebersolt, Ἔνθ' ἀν. σ. 32. A. Rambaud, Ἔνθ' ἀν. σ. 835 ἢ καρποὶ ροιᾶς (λεξικ. Σοφοκλέους).

[2] Πασχάλιον χρονικὸν 693.4. Ἐπιθι καὶ Ἐπετηρίδος Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν τόμ. Β΄. σ. 40 καὶ 41, Παναρέτου, Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων (Tafel, Eustathii opusc. 369.31).

[3] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 58.20.

[4] Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 98.10. Καὶ κατὰ τὴν πρόκυψιν ἐδίδοντο δῶρα, ἐπικόμβια δῆλα δὴ περιέχοντα ἀνὰ τρία χρυσᾶ, ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ νομίσματα (Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 57.26, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 88.6).

[5] Εὐαγρίου, Ἐκκλησ. ἱστορ. 222.4, Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 211.7 ἑξ.

[6] J. Aufhauser, Das Drahenwunder des heiligen Georg 138.11.

[7] Ζωσίμου, Ἱστορ. 249.19, Βίος Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως (Migne, PG. 20.1200).

[8] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορίαι 58.25.

[9] Πασχάλιον Χρονικόν, 578.15, Ι. Κιννάμου, Ἔνθ' ἀν. 211.12.

[10] Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 211.10. Ὁ Θεόφιλος κατὰ τὸ στεφάνωμά του ἔδωκεν εἰς τὸν Πατριάρχην χρυσίου λίτρας ιε΄, εἰς τὴν σύγκλητον πεντήκοντα καὶ εἰς τὸν κλῆρον ιε΄. (W. Regel, Analecta Byzantinorussica σ. 5), ὁ δὲ Μανουὴλ Κομνηνὸς κατὰ τοὺς γάμους του μετὰ τῆς Μαρίας τῆς Ἀντιοχείας τοὺς παρόντας πατριάρχας «ἀφθόνῳ χρυσίῳ δεξιωσάμενος ἕκαστον ἀπέλυε, πρὸ πάντων γε μὴν χρυσίου κεντηναρίῳ τὴν ἐκκλησίαν ἐδωρήσατο (Ι. Κιννάμου, Ἱστορ. 211.9). Δωρεαὶ ἐγίνοντο ἐπ' εὐκαιρίᾳ βασιλικῶν γάμων καὶ πρὸς πόλεις καὶ δήμους· βίος Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως (Migne, PG. 20.1200).

ΕΙΝΑΙ ΤΟ GALIMATIAS ΑΛΗΘΩΣ ΛΕΞΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ;

Περὶ τῆς λέξεως ταύτης διέλαβον μέχρι τοῦδε πολλοί, ἐπ' ἐσχάτων δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰάβᾳ λόγιος F. Th. Justensen, ὅστις εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοὶ πέμψῃ τὴν περὶ ταύτης πραγματείαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' οὗτος συνάπτει τὴν λέξιν ταύτην πρὸς Βυζαντιακὰ πράγματα, ἐνόμισα καλὸν νὰ διαλάβω περὶ αὐτῆς, συμβάλλων οὕτω μικρὸν ἔρανον εἰς τὴν φίλην σύνταξιν τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν.

Ὁ κ. Justensen διδάσκει ὅτι ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ ἀναγινώσκεται ἐν λ. χαλίφρων «καὶ τὰς Βάκχας **χαλιμάδας** ἔλεγον, τὰς χαλωμένας πρὸς συνουσίαν· καὶ **χαλιμάζειν** ἔλεγον τὸ περὶ τὰς συνουσίας πείθεσθαι· καὶ **καγχαλίζειν** ἀπὸ τοῦ χαλᾶν τὰς φρένας πρὸς τὸ πάθος». Μετὰ ταῦτα ἐπιφέρει· «Le verbe χαλιμάζω ne se rencontre pas dans la litterature, mais ça n'est pas une raison suffisante pour le déclarer inimportant. Le fait qu'il a été registré dans l'Etymologicum magnum nous démontre avec certitude suffisante, qu'on l'a contemplé comme notable. Sans doute il sera vrai de ce mot ce que dit Salver de la Grave de galimatias. «Il a apartenu à la langue du peuple, et il est à supposer que les textes écrits ne sauraient nous offrir une langue exacte de cette fréquence; on le rencontrera surtout dans patois et dans l'argot, et ce n'est en quelque sorte que par erreur, qu'il s'est égaré quelquefois dans la langue litteraire. C'est pourquoi il est peu utile de relever la date de sa première apparition dans les livres». N'oublions pas, que la langue parlée, c'est la langue réelle, tandis que la litterature n'en est qu'une ombre plus ou moins imparfaite: Alors comment aura-t'-on empoyé le mot χαλιμάζω dans la langue quotidienne? C'est, je crois, ce que notre mot «galimatias» nous fera voir. Il n'est pas inouit, qu'un homme fût appelé «imbécile» «fou» «idiot», quoique sa force mentale était aussi bonne que celle de milliers de ses concitoyens libres et honorables. Aussi nous disons «c'est à en devenir fou», «il est fou de ça» etc., à vrai dire de tels mots sont des favoris de la langue familière. Jadis c'en était la meileure chose. Au temps des grands grammairiens de Byzance (Eustathios etc.), quand quelqu'un parlait de nonsens, l'on aura dit χαλιμάζεις. Ceci est une forme verbale, mais elle pourrait très aisément devenir une

formule, dont l'origine était oubliée et qui signifiait tout simplement «Nonsens». Nous connaissons plusieurs formes verbales, qui sont ainsi devenus de substantifs, p. e. l'imprimatur, et le veto. La concordance significative entre χαλιμάζεις et galimatias me paraît ainsi manifeste. Mais la forne: χαλιμάζεις pourrait-elle devenir galimatias? La ressemblance est certainement frappante. Mais ça suffit-il? Il y auront des savants, qui demanderont, si l'altération est en concordance avec les lois de Grimm, ce que je ne trouve pas justifié. Il me paraît évident, que nous avons à faire à une instance d'étymologie populaire, qui ne reconnaît pas de tels lois. Plusieurs savants se sont declarés d'accord avec moi. L'un d'eux m'écrit «Votre explanation du mot galimatias du grec post. χαλιμάζεις me paraît absolument évidente; particulièrement quand on s'en souvient, que le mot dans le grec postérieur et moyen se prononçait khalimadsis avec un ***s*** très mou après le ***d*** c'est à dire peu près ***khalimadsis***, l'on m'a pas à discouter là-dessus».

Un autre m'écrit «La concordance avec χαλιμάζεις est séduisante; je ne suis pourtant convaincu, qu'elle n'est pas fortuite». C'est ce que je ne comprends pas. Quand j'ai vu en France un animal avec toutes les caractères essentielles du chat... et que je revois un tel animal au Japon, je ne dirai pas: «cet animal a tous les caractères d'un chat, mais il pourrait être accidentel». Au contraire je dirai «c'est un chat» et j'irais explorer le pays d'origine du chat et je tenderais tracer les voies par les quelles le species s'est dispersé. C'est ce que nous irons faire maintenant dans notre cas: χαλιμάζεις galimatias.

Ταῦτα ὁ λόγιος συγγραφεύς· εἰς ταῦτα ἐπιθυμῶ νὰ παρατηρήσω τάδε·

1) Παρέλαβον οἱ Βάραγγοι ἐκεῖνοι καὶ ἄλλας λέξεις, τῶν ὁποίων ἡ Ἑλληνικὴ καταγωγὴ νὰ εἶναι εἰς ἡμᾶς σήμερον σαφής; Πάντοτε ἀληθεύει τὸ μία χελιδὼν ἔαρ οὐ φέρει.

Ὁ κ. συγγραφεὺς θέλων νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τις μικρόν τι μόνον στοιχεῖον ἐξ ἄλλης γλώσσης, ἀναφέρει ὅτι Ὁλλανδικόν τι παιδίον ἐφοίτησε μέν ποτε εἰς Ἰταλικὸν σχολεῖον, ἐλησμόνησε δ' ἔπειτα τὰ Ἰταλικὰ τοσοῦτον, ὥστε μόνας τὰς Ἰταλικὰς βλασφημίας διεφύλαξεν ἐν τῇ μνήμῃ. Ἀλλὰ μοὶ φαίνεται ὅτι ἐπὶ τούτου ἀληθεύει τὸ Γαλλικὸν comparaison n'est pas raison. Αἱ βλασφημίαι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διὰ πολλῶν ἐκφέρονται λέξεων καὶ συχνὰ λέγονται, ὥστε δύνανται νὰ ἐντυπωθοῦν εἰς τὴν μνήμην ἰσχυρῶς. Τὰ δὲ περὶ τοὺς ἔρωτας πρῶτον δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἀνὰ πᾶσαν ὥραν, ὅπως αἱ βλασφημίαι ἐν Ἰταλίᾳ, ἔπειτα ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονεύωνται καὶ ἄλλαι ὁμοίας χρήσεως καί πως σαφέστεραι λέξεις, καὶ οὐχὶ τὸ ἀμφίβολον χαλιμάζειν.

2) Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ λέξις αὕτη, λέξις ξένη καὶ τοσοῦτον πολυσύλλαβος θὰ παρέμενεν ἀναλλοίωτος εἰς τὰς Γερμανικὰς γλώσσας ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας; Ἡμεῖς γινώσκομεν ὅτι αἱ λέξεις τῶν γλωσσῶν τούτων ἔπαθον μεγάλας ἐξαλλοιώσεις. Φαίνεται ἄρα πολὺ παράδοξον, πῶς ἡ ξένη καὶ τοσοῦτον μεγάλη αὕτη λέξις ἐσώθη ἀπαθὴς καὶ ἐν ταῖς χώραις ταύταις, καθὼς καὶ εἰς τὰς ἄλλας, εἰς ἃς μετεδόθη. Ἀκριβῶς μάλιστα ἡ τοιαύτη διατήρησις αὐτῆς πανταχοῦ, ὅπου ἐγνώσθη, παρέχει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι οὐχὶ παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλὰ παρὰ μόνοις τοῖς ἐγγραμμάτοις ἦτο ἐν χρήσει, (mot savant), ὅπως τοῦτο πράγματι μαρτυρεῖ ὁ κ. συγγραφεὺς περὶ τῆς χρήσεως ἐν Δανίᾳ καὶ Σουηδίᾳ λέγων: «En Danemark le mot est très commun et connu par chaqne homme cultivé... En Suède à peu près le même paraît être le cas.»

3) Δὲν βλέπω πῶς καὶ διατὶ τὸ ῥῆμα τοῦτο χαλιμάζεις ἔμελλε νὰ ληφθῇ ὁμοίως πρὸς τὸ veto, noli me tangere, μή μου ἅπτου κ.τ.τ. ὡς ὄνομα πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ περὶ τὰς συνουσίας πείθειν ἢ πείθεσθαι. Ἔπειτα αἱ μεγάλαι μεταβολαὶ τῶν φθόγγων, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ χαλιμάζεις ἦλθον εἰς τὸ χαλιματίας-galimatias, δὲν δύνανται νὰ γίνουν ἀποδεκταὶ (χ = g, -ζεις = -tias). Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα οὔτε τὸ χ ἐξεφωνεῖτο ὡς kh, πολλῷ δ' ἧττον ὡς g, οὔτε τὸ ζεις ὡς ddis καὶ πολλῷ ἧττον ὡς dias. Εὐκολώτερον θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἀπὸ τοῦ χαλιμάζειν παρήχθη ὄνομα χάλισμα καὶ ἐκ τούτου χαλισματίας, ὅπως οἴομαι-οἴημα-οἰηματίας, στίζω-στίγμα-στιγματίας, ἔγκλημα-ματίας κ.τ.τ., ἀλλὰ πρῶτον μὲν εἶναι ταῦτα παρὰ πολλαὶ ὑποθέσεις, ἔπειτα τὸ **σ** τὸ ἐν τῷ χαλισματίας λείπει ἐν τῷ galimatias, καὶ τρίτον τὸ ὄνομα χαλισματίας θὰ ἐδήλου τὸν τοῦτο ποιοῦντα ἢ πάσχοντα, οὐχὶ δὲ τὸ πρᾶγμα. Λοιπὸν στενά μοι πανταχόθεν.

4) Τὸ ῥῆμα χαλιμάζειν δὲν μοὶ φαίνεται ὅτι ἦτο εὔχρηστον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Διότι θὰ ἠδύνατο μέν τις μετὰ τοῦ κ. συγγραφέως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐφέρετο μὲν παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' ἕνεκα τῆς σημασίας αὐτοῦ δὲν ἐγράφετο (πρβλ. τὰ περὶ τοῦ ῥήματος βρομῶ λεχθέντα ἐν Λεξικ. Ἀρχ. τόμ. Β΄σ. 2 κἑξ. 51 κἑξ.), ἀλλ' ὅμως ἄλλα τινὰ ἀποτρέπουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν εἰκασίαν ταύτην· πρῶτον ἡ παρατήρησις ὅτι πᾶσαι αἱ λέξεις ὅσαι μετὰ τοῦ ῥήματος τούτου συνάπτονται ἐτυμολογικῶς εἰς μίαν οἰκογένειαν, ὡς εἰπεῖν, χάλις, χαλίφρων, χαλιφροσύνη, χαλιμὰς κ.τ.τ. δὲν σῴζονται, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡμῖν γνωστόν, ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν γλώσσῃ. (Ἓν μόνον δελτίον ὑπάρχει ἐν τῷ λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ, ἐν ᾧ ἀναγινώσκεται ***χαλιμάζω*** = χρεμετίζω ἐκ πείνης, Κύμη. Ἀλλὰ τοῦτο ὡς ἐκ τῆς σημασίας αὐτοῦ, φαίνεται μᾶλλον πρὸς τὸ λιμάζω (ἐκ τοῦ λιμὸς)[1] συναπτόμενον ἢ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ῥῆμα χαλιμάζειν, τὸ περὶ τὰς συνουσίας πείθεσθαι). Ἔπειτα ὑπῆρξαν κατὰ τὸν μέσον

[1] Φαίνεται συμφυρμὸς τοῦ χάνομαι ἢ χάσκω + λιμάζω.

αἰῶνα καὶ βραδύτερον συγγραφεῖς, οἵτινες δὲν θὰ ἐκωλύοντο ὑπὸ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ σημασίας νὰ κάμωσι χρῆσιν αὐτοῦ, ἂν μόνον ἤξευραν αὐτὸ (πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Legrand ἐκδοθέντα μεσαιωνικὰ ποιημάτια). Καὶ τέλος ἐξ αὐτῶν τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολόγου (καθὼς καὶ ὑπὸ Σουΐδα καὶ Εὐσταθίου) φαίνεται ὅτι ἡ λέξις χαλιμάζειν καὶ χαλιμὰς δὲν ἐγινώσκοντο τότε, ἐντεῦθεν καὶ ἐνομίζετο ὅτι ἔχρῃζον ἑρμηνείας καὶ ἡρμηνεύοντο καὶ τὸ σπουδαιότατον, προσετίθετο ὁ παρατατικὸς ἔλεγον, δηλ. οἱ παλαιοί. Δὲν ἠδύναντο ἄρα οἱ Βάραγγοι νὰ ἀκούωσιν ἐν Βυζαντίῳ τὴν λέξιν ταύτην καὶ παραλάβωσιν αὐτὴν οἴκαδε.

5) Καὶ ἡ σημασία δὲ τοῦ ῥήματος δηλοῦντος τὸ περὶ τὰς συνουσίας πείθεσθαι δέν μοι φαίνεται εὐκόλως συναπτομένη πρὸς τὴν τοῦ galimatias, οὗτινος τὴν ἀρχαιοτέραν σημασίαν ἀναγράφει ὁ κ. συγγραφεὺς ἐν σελ. 16. The great cavity was filled with a kind of spongy substance, which the French anatomists call galimatias and the english Nonsens καὶ τὴν νεωτέραν ὑπὸ τοῦ Littré. = 1) «Discours embrouillé, confus, obscur.» (Ὁ Boileau διέκρινε «le g. simple; qui n'est pas compris des auditeurs du g. double où l'auteur ne se comprend pas lui-même») 2) Ἐπιθετικῶς «... avec un langage le plus galimatias et une prononciation la plus mauvaise que l'on se puisse figurer.» Francion, VI σ. 225.» Ὁμοίως ἑρμηνεύει ὁ κ. Ἠπίτης διὰ τοῦ: σχολαστικὴ τερθρεία, φλυαρία, — double, λῆρος ἀκατάληπτος.

6) Καὶ ὁ τονισμὸς ἐπὶ τῆς παραληγούσης, galimatias μένει ἀνερμήνευτος ὑποτιθεμένης ἀληθοῦς τῆς παραγωγῆς ἐκ τοῦ χαλιμάζεις, τοὐναντίον δὲ γίνεται σαφής, ἂν ἐκ τοῦ -μάθεια (ἴδε κατωτέρω), ὃ κατὰ μτγν. Λατινικὸν ἔθος τοῦ τονισμοῦ θὰ ἐγίνετο -mathi'a-mati'a, galimatia, καὶ ἐπὶ προσώπου galimatias.

7) Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ μᾶς πλανᾷ ἡ ὁμοιότης, οὐχὶ ἀκριβὴς καὶ τυχαία, μεταξὺ τοῦ χαλιμάζεις καὶ galimatias. Διότι τοιαῦτα ὅμοια ἐξωτερικῶς, διάφορα δὲ τὴν ἀρχήν, ὑπάρχουν πολλά· πρβλ. πακτόω τὸ πάλαι ἀπὸ τοῦ πήγνυμι-πακτὸς καὶ πακτώνω ἀπὸ τοῦ pactum, πετῶ καὶ κρεμῶ νέους ἐνεστῶτας καὶ πετῶ, κρεμῶ ἀρχαίους μέλλοντας· ἄνοος τὸ πάλαι ὁ ἄνους καὶ ἄνοος σήμερον (ἐν Θήρᾳ) ἀντὶ πληρεστέρου ἄνογος ἀπὸ τοῦ νογῶ = νοῶ, ξερὸς παρ' Ὁμήρῳ καὶ ξερὸς σήμερον ἐκ τοῦ ξηρός· στένω τὸ πάλαι = στενάζω καὶ στένω σήμερον ἀπὸ τοῦ ἵστημι, θῶ τὸ πάλαι ὑποτακτικὴ τοῦ ἀορίστου τοῦ τίθημι καὶ θῶ σήμερον ἐν Χίῳ ἀντὶ θέλω, λῶ τὸ πάλαι ἐκ τοῦ λάω = θέλω καὶ λῶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ἐκ τοῦ λέγω, γλείφω ἀντὶ ἐκ-λείχω σήμερον καὶ γλύφω τὸ πάλαι, λάσω λέγουσιν οἱ ποιμένες ἐν Κρήτῃ πρὸς τὰ ποίμνια, ἵνα εἰσέλθουν εἰς τὴν μάνδραν ἀντὶ ἔλα ἔσω, καὶ ἀρχαῖον ἔλασον κλπ.

Εἰς ἐμὲ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Σουηδοῦ Νέλσωνος προταθεῖσα

ἑρμηνεία, ἣν παραλαμβάνω παρὰ τοῦ συγγραφέως καὶ ἀναγράφω χάριν τῶν ἀναγνωστῶν. Ἰδοὺ τί λέγει· Selon moi le mot a provenu du langage des étudiants, dans lequel — sous la forme de gallimatias — il dénommait cette sorte d'éloquence et de documentation scholastique, qui se produisaient pendant les disputations universiraires. Le mot ne saurait avoir existé qu'auprès le temps de Rabelais.... Le mot a résulté de la combinaison de g a l l u s avec m a t h i a. Le dernier élément, nous l'avons rencontré dans les essais d' explication déja discutés. Furetière déja pensait à p o l y m a t h i e, et Höfer comme Körting... ont renvoyé formellement un — m a t h i a, qui forme l'élément final du p o l y m a t h i a. L'adaption d'un substantif grec -μ α θ ί α avec la même signification... n'offrait de difficulté pour la philologie classique du temps; plus tard ce mot se latinisait facilement et devint — m a t h i a. Quant au mot g a l l u s il signitie coq, c o m b a t t a n t d i s p u t e u r. Pour mon but il suffit de rappeler, qu'entre les quatres disputations ... étant obligatoires à l'occasion d'une telle promotion (à l'université de Paris au temps de 1500), le quatrième et final au combat simulé, qui s'exécutait devant et à l'honneur du doctorand, mais sans son intermédiaire, par un nombre de docteurs et de savants, loués et payés par lui. Ces disputeurs se nommaient g a l l i, «c o q d e c o m b a t» et la thèse, sur la quelle l'on disputait, se nommait q u e s t i o g a l l i n a r i a. Le but de ce combat simulé était de démontrer par de magnifiques discours la supériorité de la méthode scholastique. Il est facile à comprendre, que de telles disputes par les participants loués devaient aboutir à l'outrance et au grotesque. La sorte de sagesse et l'art de disputer qui se produisait par des disputeurs (galli) pendant de telles disputes, reçurent, selon moi, par quelque occasion après la moitié du quinzième siècle dans les cercles d'étudiants parisien le nom g a l l i m a t h i a s». Ταῦτα ὁ Nelson.

Ὅτι δὲ πράγματι οἱ σπουδασταὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ λόγιοι ἐκεῖνοι κύκλοι ἠδύναντο κάλλιστα νὰ πλάσουν τοιοῦτο σύνθετον ὄνομα, εἶναι κατ' ἐμὴν γνώμην ἀναντίλεκτον· οὗτοι ἠπίσταντο βεβαίως ὁπωσδήποτε ἀρκετὰ Ἑλληνικὰ καὶ Λατινικά, ἐν οἷς τοιαῦται συνθέσεις εἶναι συνηθέσταται. Ὅτι δὲ οἱ τοιοῦτοι σπουδασταὶ τολμοῦν πράγματι τοιαῦτα, γινώσκουν ὅσοι διέτριψαν μετὰ τῶν ζωηρῶν καὶ εὐθύμων τούτων νεανιῶν. Τὸ δεύτερον συνθετικὸν - μ α θ ε ι α (λατ. - matía) ἠδύναντο κάλλιστα νὰ παραλάβωσιν ἐκ τῶν συνθέτων π ο λ υ μ ά θ ε ι α, φ ι λ ο μ ά θ ε ι α κτλ. καὶ δὲν ἐχρειάζετο νὰ λέγεται ὡς ἁπλοῦν. Καὶ ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τοιαύτας λέξεις λ. χ. Γ α λ λ ο μ ά θ ε ι α, Ἀ γ γ λ ο μ ά θ ε ι α κτλ. Δὲν σημαίνει δὲ τίποτε τὸ ὅτι ἡ λέξις δὲν εἶναι σήμερον ἐν χρήσει ἐν τῇ συνήθει γλώσσῃ τῶν Πανεπιστημίων· αὐτή, παρέμεινε πάντοτε ἀνεπίσημος, ἀγροικοτέρα κατὰ λόγον τῆς καταγωγῆς αὐτῆς ἐκ τῶν νέων φοιτητῶν. Τὴν ἐκ τοῦ κύκλου τούτου προέλευσιν τῆς λέξεως ἐμφαίνει ἀκόμη καὶ ἡ τροπὴ αὐτῆς εἰς ἀρσ. γένος καὶ ἡ μετὰ τοῦ -ς ἐκφορὰ ἐν τέλει, ἀπεδόθη δηλ. εἰς πρόσωπον καὶ ὑπὸ εἰδημόνων τῆς Ἑλληνικῆς ἐξηνέχθη, μετὰ τοῦ ς, ὡς δῆθεν Ἑλληνική.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΚΑΙ ΠΟΛΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) Flam. Cornelii, Creta sacra tom. I, II. Venetiis 1755.
2) Laurent. De Monacis, Chronicon de rebus Venetis, Venetiis 1758.
3) Franc. Basilicata, Città, Fortezze, Castelli di Candia 1614 - 1615 (χειρόγραφος Ἄτλας ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου).
4) Marco Boschini Il Regno tutto di Candia, Venetia 1651.
5) Joh. Meursii, Creta, Cyprus, Rhodus, Amstelodami 1675.
6) D'O. Dapper, Description exacte des isles de l'Archipel, Amsterdam 1703.
7) Pitton de Tournefort, Relation d'un voyage du Levant, Paris 1718.
8) R. Pashley, Travels in Crete vol. I. II. Cambridge-London 1837.
9) Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα πολέμου τῶν Κρητῶν, Ἀθῆναι 1859.
10) Capt. Spratt, Travels and Researches in Crète vol. I. II. London 1865.
11) V. Raulin, Description physique de l'île de Grète tom. I. II. Atlas, Paris 1869.
12) Νικολ. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1890.
13) H. Noiret, Documents inédits de la domination Venitienne en Crète de 1380-1485, Paris 1892.
14) Σ. Ξανθούδιδου, Συνθήκη Ἀλεξίου Καλλιέργη (ἐν Ἀθηνᾷ τόμ. ΙΔ' 1902 σελ. 283 - 331).
15) G. Gerola, La Dominazione Genovese in Creta (Estratto dagli Atti del Accademia degli Agiati in Rovereto, Serie III. vol. VIII. fasc. II 1902).
16) G. Gerola, Monumenti Veneti di Creta, Venezia vol. I, II. 1905 - 1908.
17) J. Svoronos, Numismatique de la Crète ancienne, Macon 1890.
18) Pomp. Molmenti, La Storia di Venezia nella vita privata Part. I, II, III. Bergamo 1910 - 1912.
19) «Νέα Ἐλευθερία» ἐφημερὶς ἑβδομαδιαία ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης ἔτος 1903 φύλλα 26, 27, 28 (ἄρθρα Στ. Ξανθουδίδου ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐνετοκρατίας).
20) Β. Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Μέρος πρῶτον τεῦχος Α' Ἀθῆναι 1899.

I

ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΚΡΗΤΗΣ

Ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐξετάζονται γλωσσικῶς καὶ ἱστορικῶς τὰ σήμερον ἀκουόμενα ὀνόματα τῶν ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων τῆς Κρήτης κατὰ τὰς μέχρι σήμερον γνωστὰς καὶ προσιτὰς ἡμῖν πηγάς. Πότε καὶ πῶς ἕκαστον τούτων ἔλαβε τὴν ἀρχήν, καὶ πῶς μετεδόθη μέχρις ἡμῶν, εἶναι τὸ κύριον θέμα τῆς ἐρεύνης ταύτης. Καὶ δὴ ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς νήσου.

1. Σητεία.

Διὰ τοῦ ὀνόματος Σητεία ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν (Sithia, Setia) τὸ ἀνατολικώτερον τῶν τεσσάρων διαμερισμάτων (territorio di Sithia) τῆς νήσου,[1] ἐκ τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ πόλεως Σητείας καὶ τοῦ ὁμωνύμου φρουρίου (Castel Sitia), οὗ λείψανα σῴζονται ἄνω τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως Λιμένος Σητείας.[2]

Πλὴν τοῦ κυρίως φρουρίου ἔχοντος σχῆμα τριγωνικὸν ὑπῆρχε καὶ προάστειον ὁ Βοῦργος (Borgo) παρ' αὐτό.

Τὸ ὄνομα Σητεία εὗρον οἱ Ἑνετοί, ὅτε κατέλαβον ὁριστικῶς τὴν νῆσον (περὶ τὸ 1210) ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις, καὶ τὸ διετήρησαν, ὅπως θὰ ἴδωμεν ὅτι συνήθιζον νὰ κάμνωσιν. Ἀναφέρεται τὸ Sithia ἀπὸ τῶν πρώτων ἐγγράφων τῆς διανομῆς τῆς νήσου εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἀποίκους κατὰ τὸ 1212 (carta concessionis, τὸ ἐκχωρητήριον ἔγγραφον),[3] καὶ παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν ἐνετοκρατίαν καὶ τὴν κατόπιν τουρκοκρατίαν καὶ μέχρι σήμερον, ὅτε δηλοῖ ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν Σητείαν (καὶ Στεία), καὶ δὴ καὶ τὴν πρωτεύουσαν παράλιον πολίχνην, ἥτις εἰδικώτερον λέγεται σήμερον Λιμὴν Σητείας (Λιμάνι Στείας).

Ἡ λέξις Σητεία προέρχεται ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, διῆλθε διὰ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ οὕτω μετεδόθη εἰς τοὺς Ἑνετούς. Πιστεύεται ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς ὀλίγον τι ἀνατολικώτερον κει-

---

[1] Τὸ διαμέρισμα αὐτὸ ἦτο τὸ μικρότερον τῶν ἄλλων περιλαμβάνον καθ' ὅλην τὴν ἐνετοκρατίαν (1210 - 1669) δύο μόνον ἐπαρχίας, τὴν Σητείαν καὶ τὴν Ἱεράπετρον.

[2] Boschini, χαρτ. 38 καὶ 39, Basilicata, χαρτ. 59, Gerola, Monum. I. σελ. 32 καὶ 170 — 180 εἰκ. 86 — 90., Dapper σελ. 411.

[3] Creta sacra II. σελ. 237, 239.

μένης, ἥτις ἐκαλεῖτο Ἤτεια[1] ἢ Ἦτις[2], καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ἐμπροθέτου εἰς Ἤτειαν προῆλθε τὸ Σητεία (ὅπως τὰ Σκάρπαθος, Σαμψοῦς, Σίτανος κλπ.).

Ἀλλ' εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος εὑρεθεῖσαν πρὸ ἐτῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς πλησιοχώρου Πραισοῦ καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Mariani[3] ἀναφέρονται δὶς Σηταῆται, τοῦτο δὲ ὑποθέτει πόλιν Σηταίαν, καὶ ἐκ τούτου εἶναι πιθανώτερον ὅτι προῆλθε τὸ Σητεία, καθ' ὃν τρόπον κατέδειξεν ὁ καθ. Χατζιδάκις ἐν Ἐπετ. Πανεπιστ. ΙΕ' - ΙΖ' σελ. 35 - 38.

Οἱ Γενουῖται κατὰ τὴν βραχεῖαν κατοχὴν τῆς νήσου (1206 - 1210) ἔκτισαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπαρχίας ἄνω τοῦ σημερινοῦ χωρίου Κρυγιά, ἐπὶ ὑψηλοῦ λόφου, τὸ φρούριον Montforte σῳζόμενον ἐν ἐρειπίοις καὶ μέχρι σήμερον καὶ καλούμενον Ψηλὸ Καστέλλι (ἴδ. Basilicata χαρτ. 99 καὶ Gerola, Monum. Ven. I. 285 - 289, εἰκ. 177 - 182).

Ἡ Σητεία κατὰ τὴν Β'. Βυζαντινὴν ἐποχὴν τῆς νήσου (961 - 1204) ἀπετέλει ἰδίαν Ἐπισκοπήν, ὅπως μαρτυροῦσι καὶ τὰ δύο χωρία της Κάτω Πισκοπὴ καὶ Ἀπάνω Πισκοπή, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν ἕδρα αὐτῆς κατὰ καιροὺς μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς παραλίου πόλεως ἕνεκα τῶν πειρατῶν. Τὴν ἐπισκοπὴν διετήρησαν ὡς λατινικὴν καὶ οἱ Ἑνετοὶ μέχρι τοῦ 1571 μὲ ἕδραν τὴν ἀνακτισθεῖσαν καὶ ὀχυρωθεῖσαν παράλιον Sitia μέχρι τοῦ 1571, ὅτε ἡνώθη μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας, ὅπως καὶ σήμερον αἱ δύο ἐπαρχίαι ἀποτελοῦσι τὴν ἐπισκοπὴν Ἱερᾶς καὶ Σητείας ἢ Ἱεροσητείας (Πρβλ. Χριστ. Κρήτη τόμ. Β'. σελ. 297-298).

2. Ἱεράπετρος.

Καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς ἔχει ἀρχαίαν τὴν καταγωγήν. Ἐλέγετο Ἱεράπυτνα, τὸ ὁποῖον εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἐγένετο Ἱεράπετρα καὶ Ἱεράπετρος, δι' οὗ δηλοῦται καὶ σήμερον καὶ ἡ ἐπαρχία καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς πολίχνη (Γεράπετρο).

Ἡ Ἱεράπυτνα ἦτο πόλις σημαντικὴ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐποχήν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος, ὅτε κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὰς ὁμόρους πόλεις καὶ δὴ τὴν Πραισόν, καὶ νὰ δεσπόσῃ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης

[1] Διογ. Λαερτ. I. 9, 107.

[2] Στεφ. Βυζαντ. καὶ Μέγα Ἐτυμολογ. ἐν τῇ λέξει. Πρβλ. καὶ Svoronos, Numism. de la Crète p. 150 - 151 καὶ Bursian, Geogr. von Griechenl. vol. II. 575.

[3] L. Mariani, Antichità Cretesi εἰς τὸ Monum. antichi dei Lincei vol. VI. 1896 σελ. 300 - 308 καὶ Blass, Kret. Inschriften εἰς τοῦ Collitz, Dialekt Inschriften Nº 5120. Ὁ Mariani καὶ ὁ Bursian ταυτίζουσα τὴν Σηταίαν πρὸς τὴν Ἤτειαν, ὁ δὲ Willamowitz καὶ ὁ Dittenberger χωρίζουσιν. Εἰς τοὺς Σταδιασμοὺς (Geogr. Gr. minores ἔκδ. Miller § 353, 354) ἀναγράφεται ὡς Κητία.

μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως (68 π. Χ.), ὅτε τελευταία τῶν ἄλλων κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων[1].

Ἡ πόλις διετηρήθη ἀκμάζουσα καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ πολλὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (θέατρα, ἀμφιθέατρα, ναυμαχία κλπ.) ἐξηκολούθησε δὲ ὑφισταμένη καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχήν, ἀφ' οὗ ἀπετέλεσεν ἐπισκοπὴν τὴν τῆς Ἱεραπύδνης καὶ ὕστερον Ἱεραπέτρας καὶ Ἱερᾶς Πέτρας.[2]

Ἡ πόλις φαίνεται ἐκλιποῦσα κατὰ τὴν Ἀραβικὴν κατάκτησιν (824 μ. Χ), ἢ ἴσως καὶ πρότερον, μετὰ δὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς νήσου ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης (961 μ. Χ.) ἡ ἐπισκοπὴ Ἱεραπέτρας ἐπανιδρύθη, ἀλλ' ἕδρα τοῦ ἐπισκόπου δὲν ἦτο πλέον ἡ μὴ ὑφισταμένη πόλις, ἀλλὰ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴ μίαν ὥραν μεσογειότερον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἰσθμοῦ, σῳζόμενον καὶ σήμερον καὶ διατηροῦν πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν πολλὰ λείψανα τῆς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησίας.

Οἱ Ἑνετοὶ ἔκτισαν παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως μικρὸν φρούριον Castel Gerapetra,[3] καὶ ἔκτοτε συνῳκίσθη παρ' αὐτὸ καὶ ἡ πολίχνη Ἱεράπετρος λαβοῦσα μείζονα ἐπίδοσιν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, διετήρησαν δὲ καὶ τὴν ἐπισκοπὴν καταστήσαντες αὐτὴν λατινικήν· κατὰ τὸ ἔτος 1571 ὁ Πάπας Πίος Ε' ἥνωσεν αὐτὴν μετὰ τῆς τῆς Σητείας ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διατηρήσῃ τὸν τίτλον Ἱεραπέτρας (Gerapetrensis) ὡς ἀρχαιότερον.[4]

Εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην ὑπήγετο καὶ ἡ ἐπαρχία Μιραμπέλλου (ἴδ. κατωτέρω), ἀλλὰ κατὰ τὴν Β'. Βυζαντιακὴν ἐποχήν,[5] ὡς φαίνεται, ἱδρύθη νέα ἐπισκοπὴ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἐστεροῦντο, ὡς φαίνεται, τῶν ἀναγκαίων στοιχείων πρὸς κλῆσιν τῆς νέας ἐπισκοπῆς ἐδιχοτόμησαν τὸ Ἱεραπέτρας ἢ τὸ ἐξέλαβον ὡς δηλοῦν δύο πόλεις (Ἱερᾶς καὶ Πέτρας), καὶ τὸ μὲν πρῶτον τὸ Ἱερᾶς ἀφῆκαν διὰ τὴν ἐπισκοπὴν Ἱεραπέτρου, τὸ δὲ Πέτρας ἔδωκαν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Μεραμπέλλου.

Ἐπὶ Ἑνετῶν εὑρίσκομεν πάλιν τὰς δύο ἐπισκοπὰς ἡνωμένας εἰς τὴν λατινικὴν Episcopatus Gerapetrensis, ἀλλὰ μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἐχωρίσθησαν πάλιν, τὸ δὲ Μεραμπέλλον μὲ τὸ Λασίθι ἀπετέλεσαν ἰδίαν ἐπισκοπήν, τὴν τῆς Πέτρας, ὑφισταμένην καὶ μέχρι σήμερον.

[1] Τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἰδὲ εἰς Svoronos, Numism. σελ. 183 - 187 καὶ Ψιλάκη σελ. 221 ἑξ.

[2] Συνέκδημος Ἱεροκλέους, καὶ Notitiae Episcopatuum.

[3] Τὸ φρούριον μνημονεύεται κατὰ τὸ 1349, πότε ὅμως ἐκτίσθη ἀγνοοῦμεν. Ἴδ. Basilicata χαρτ. 67 καὶ Gerola, Monum. I. 243 - 250 καὶ εἰκ. 138 - 144.

[4] Creta sacra II. 182.

[5] Πότε ἀκριβῶς ἐγένετο ὁ διχασμὸς δὲν γνωρίζομεν. Τὸ Πέτρας ἐφάνη ἀσπαστὸν εἰς ἀποτέλεσιν ἰδίας ἐπισκοπῆς ὡς γνώριμον ἐξ ἄλλων πόλεων φερουσῶν αὐτό.

3. Μεραμπέλλου - Σπιναλόγγα.

Σήμερον καλεῖται Μεραμπέλλο ἡ ἐπαρχία, κατὰ τὴν ἐνετικὴν ὅμως ἐποχὴν Mirabello[1] ἐκαλεῖτο τὸ φρούριον Castel Mirabello τὸ εὑρισκόμενον ὅπου σήμερον ἡ πολίχνη Ἅγ. Νικόλαος τοῦ Μεραμπέλλου. Τὸ φρούριον ἔκτισαν οἱ Γενουῖται τοῦ Πεσκατόρη (1206 - 1210)[2] εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἥτις ἐκαλεῖτο Καμάρα ἢ Λατὼ πρὸς Καμάρᾳ[3]. Λείψανα τοῦ φραγκικοῦ φρουρίου Mirabello φαίνονται ἀκόμη ἀραιὰ ἐπὶ τοῦ μικροῦ λόφου τοῦ ὑπερκειμένου τῆς σημερινῆς πόλεως (Ἅγ. Νικόλαος) καὶ τῆς παρακειμένης λίμνης, ἥτις καὶ τότε καὶ σήμερον καλεῖται Βουλισμένη.

Εἶπον ἄλλοτε[4] ὅτι οἱ Ἐνετοὶ λόγιοι τῆς νήσου παραρχαιολογοῦντες ἐτοποθέτουν ἐνταῦθα ἐσφαλμένως πότε τὴν Χερσόνησον, πότε τὸ Κύταιον, καὶ πότε τὸ Ἡράκλειον ἢ τὴν Ἡρακλεόπολιν.

Ἐκ τῆς κώμης Καινούργιο χωριὸ (τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως Νεαπόλεως Ἐνετ. Villa Nova) καὶ δὴ ἐκ τῆς συνοικίας ἢ μετοχίου Καρὲς (ὃ ἀκούεται καὶ σήμερον) κατήγετο ὁ Πέτρος Φιλάργης (ἢ Φίλαργος ἢ Φιλάρετος), ὅστις ὀρφανὸς καταλειφθεὶς παρελήφθη ὑπὸ τῶν Λατίνων φράρων τῆς ἐδῶ πλησίον κειμένης μικρᾶς Λατινικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου (καὶ σήμερον ἀκούεται τὸ Φραρὸ ἤτοι Φραρεῖο[5] μεταξὺ Νεαπόλεως καὶ τοῦ χωρίου Βουλισμένης καὶ ἐκπαιδευθεὶς ἐνταῦθα καὶ κατόπιν ἐν τῇ μεγάλῃ Λατιν. Μονῇ τῶν Φραγκισκανῶν (ὅπου σήμερον τὸ ἀρχαιολ. Μουσεῖον), καὶ ὕστερον ἐν Παρισίοις ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου Πάπας ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀλέξανδρος Ε΄ τῷ 1409.[6]

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας Μεραμπέλλου καὶ ἐπὶ βραχώδους νησῖδος ἔκτισαν οἱ Ἐνετοὶ κατὰ τὸ ἔτος 1579 - 1580 τὸ ὀχυρώτατον φρούριον Σπιναλόγγα πρὸς ἀσφαλῆ κατοχὴν τοῦ ἐκεῖ λιμένος[7]. Εἰς τ' ἀρχαιότερα ἔγγραφα ἡ θέσις φέρεται Stinelonta[8], τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἐγχώριον στὴν Ἐλοῦντα ἐκ τοῦ παρακειμένου ἐν τῇ στερεᾷ

[1] Ὁ τύπος Μεραμπέλλο ἐκ τοῦ Mirabello ἐγένετο κατὰ τὴν γνωστὴν τῆς νέας ἑλληνικῆς τροπὴν τοῦ ι εἰς ε πρὸ τοῦ ρ (ξερός, σκλερός, θεριό, μερὶ κλπ.).

[2] Gerola, Dominaz. Genov. σελ. 11.

[3] Svoronos, Numism. σελ. 217 - 219.

[4] Νέα Ἐλευθερία φύλ. 27 (19 Ὀκτωβρ. 1903) καὶ Παναθήναια φύλ. 151 σελ. 201-202 (1907).

[5] Νέα Ἐλευθερία φύλ. 31 (23 Νοεμβρ. 1903). Φραρεῖο, Φραρειό, Φραρό.

[6] Μαρκ. Ρενιέρη, Ἱστορικαὶ Μελέται, Ἀθῆν. 1891.

[7] Ἐπὶ τουρκοκρατίας, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1715 κατοχήν του, κατῳκήθη ὑπὸ Ὀθωμανῶν ναυτικῶν καὶ ἁλιέων. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν κατὰ τὸ 1898, φυγόντων τῶν Ὀθωμανῶν, μετεσχηματίσθη εἰς λεπροκομεῖον τῆς Κρήτης.

[8] Gerola, Dominazione Genov. σελ. 37 σημ. 58.

χωρίου Ἐλοῦντα (παρὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Ὀλοῦντα). Οἱ Ἐνετοὶ παρετυμολόγησαν πρὸς τὴν Spinalonga νησῖδα παρὰ τὴν Ἐνετίαν[1].

Ἡ ἐπαρχία Μεραμπέλλο μετεβαπτίσθη κατὰ τὴν ἐπαναστατικὴν ὀργάνωσιν τοῦ 1821 εἰς Πέτρα (ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἐπισκοπῆς) καὶ Μινῴα (Κριτοβούλ. σελ. 121, 249, 531, 570), ἀλλὰ τὸ ὄνομα μόνον Μεραμπέλλο διατηρεῖται μέχρι σήμερον.

Τοῦ φρουρίου Mirabello ἰδ. ἀπόψεις παρὰ Boschini χαρτ. 36, Basilicata χαρτ. 55, Gerola, Monum. I. σελ. 236 - 243 εἰκ. 133 - 137. Τοῦ δὲ φρουρίου Σπιναλόγγας Boschini 32.33, Basilicata 49, 51, Gerola, Mon. I. σελ. 569 - 612 εἰκ. 336 - 357 καὶ Merian, Das langbestrittene Königreich Candia, Francfurt 1670, σελ. 12 - 13.

4. Λασίθι.

Τὴν κλῆσιν Λασίθι, ἣν φέρει τὸ γνωστὸν ὀροπέδιον τῆς Δίκτης ἡ σημερινὴ ἐπαρχία καὶ ὁ ἀνατολικὸς τῆς Κρήτης Νομός, εὗρον οἱ Ἐνετοὶ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις προερχόμενον ἐκ παλαιοτέρων χρόνων, καὶ τὸ διετήρησαν κατὰ τὴν συνήθειάν των. Ἐπὶ ἐνετοκρατίας ὅμως τὸ ὀροπέδιον δὲν ἀπετέλει ἰδίαν ἐπαρχίαν (Castellania).

Ὁ μακαρ. καθηγητὴς Ἀντώνιος Γιάνναρης[2] θέλων νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως ὑπέθεσε παραπλανηθείς, φαίνεται, ἐκ τούτου ὅτι ἐνίοτε εἰς τὰ ἐνετικὰ κείμενα φέρεται γεγραμμένον La Sitti, ὅτι τ' ὄνομα Λασίθι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ La Sittia, δι' ὃ καὶ ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν Σταυράκην καὶ Μέσα Λασίθι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κυρίως Σητείαν, ἥτις θὰ ἦτο Ἔξω Σητεία. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη μοὶ φαίνεται ὅλως ἀστήρικτος διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους.

1) Τὸ Lassithi εὑρίσκομεν εἰς τὰ ἐνετικὰ ἔγγραφα ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς εἰς τὰ κείμενα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν διανομὴν τῆς νήσου εἰς τοὺς πρώτους Ἐνετοὺς ἀποίκους κατὰ τὸ 1212[3], ὥστε δὲν ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐκ τοῦ Sithia, La Sithia, Λασίθι, ἀλλ' ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις.

2) Οὐδεμία πολιτικὴ ἢ ἄλλη σχέσις ὑπῆρχεν ἐπὶ Ἐνετῶν μεταξὺ Σητείας καὶ Λασιθίου, ἀφ' οὗ καθ' ὅλην τὴν ἐνετοκρατίαν ἡ μὲν Σητεία ὑπήγετο εἰς τὸ διαμέρισμα Σητείας, τὸ δὲ Λασίθι εἰς τὸ τοῦ Χάνδακος (territorio di Candia). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ Λασίθι ἀπέχει ἀπὸ τῆς Σητείας πολύ, παρεμβαλλομένων δύο ἄλλων ἐπαρχιῶν, τοῦ Μεραμπέλλου καὶ τῆς Ἱεραπέτρου.

[1] P. Molmenti, La Storia di Venezia op. cit. I. σελ. 21, 26, 173.

[2] Ἀντων. Γιάνναρη, Περὶ Ἐρωτοκρίτου, Ἀθῆναι 1889 σελ. 3 σημ. 1 καὶ Νικ. Σταυράκη, Στατιστικὴ Κρήτης σελ. 187 σημ. 1.

[3] Creta sacra II. σελ. 237 καὶ 239.

Ὁ Σταυράκης παραδεχόμενος τὴν γνώμην τοῦ Γιάνναρη λέγει, ὅτι εἰς τὸ τουρκικὸν κτηματολόγιον τὸ συνταχθὲν 37 ἔτη μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἅλωσιν τῆς νήσου φέρεται ἡ ἐπαρχία ὡς Μέσα Λασίθι, ἐκ τούτου δ' εἰκάζει ὅτι ἐλέγετο οὕτω πρὸς ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Σητείαν, ἥτις θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς ἔξω Λασίθι.[1] Ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐδαμοῦ εὑρίσκεται ἡ Σητεία ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν αὐτήν, δεύτερον τὸ Μέσα Λασίθι ἀνεγράφη εἰς τὸ τουρκικὸν κτηματολόγιον, διότι ὑπῆρχε καὶ ὑφίσταται ἀκόμη χωρίον τῆς ἐπαρχίας φέρον τ' ὄνομα αὐτὸ Μέσα Λασίθι (καὶ ἓν ἄλλο πλησίον μικρότερον λεγόμενον Μέσα Λασιθάκι), ἐξ αὐτοῦ δὲ ὁ Τοῦρκος κτηματολόγος ἔδωκε τὸ ὄνομα καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν μικρὰν ἄλλως ἐπαρχίαν. Τὸ ὄνομα Μέσα Λασίθι προφανῶς εἶχε δοθῆ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, διότι τὸ χωρίον αὐτὸ εὑρίσκεται εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὀροπεδίου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἄλλο Λασίθι, ἐν ᾧ εὑρίσκονται τ' ἄλλα χωρία τοῦ ὀροπεδίου, καὶ ἐδόθη ἡ ὀνομασία Μέσα Λασίθι, διότι, ἵνα φθάσωσιν ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ εἰσχωρήσωσιν ἐνδοτέρω, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη εἰς τὸ Μέσα Μουλλιανὰ καὶ Ἔξω Μουλλιανὰ τῆς Σητείας καὶ Μέσα Ποτάμοι καὶ Ἔξω Ποτάμοι τοῦ Λασιθίου, καὶ Μέσα Λακκόνια καὶ Ἔξω Λακκόνια τοῦ Μεραμπέλλου.

Μένει ὅθεν ζήτημα πόθεν τὸ ὀροπέδιον Λασίθι ἔλαβε τ' ὄνομα. Ὁ Ἄγγλος Captain Spratt[2] καλὸς ναυτικὸς καὶ ἀξιόπιστος περιηγητής, ἀλλ' οὐδαμῶς ἑλληνιστὴς οὐδὲ γλωσσολόγος, δεχόμενος ὅτι τὸ ὀροπέδιον Λασίθι θὰ ὑπήγετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως Λύκτου, προσπαθεῖ κατὰ τρόπον ὅλως ἀστεῖον νὰ παραγάγῃ τὸ Λασίθι ἐκ τῆς Λύκτου διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ ὀνόματος Ξειδᾶς τοῦ σημερινοῦ χωρίου παρὰ τὴν ἀρχαίαν Λύκτον λέγων ὅτι τὸ Λύττος μετὰ τοῦ συνήθους προθέματος εἰς, 'ς, τς' θὰ ἔγινε Tselyttus, Tselytti, ἐξ αὐτοῦ δὲ Tselethe, Xelethe, Xeethe (δηλ. ὁ Ξειδᾶς), ὕστερον δ' ἐπὶ Ἑνετῶν προσετέθη καὶ τὸ La ἄρθρον καὶ ἔγινε La Xeethe, Lasethe! Ὁ ἴδιος Spratt γλωσσολογῶν παράγει τὸ ἀκρωτήριον Σίδερο ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἑτέρας, ἐν ᾧ ἁπλούστατα ὁ Κάβο Σίδερος ἔχει τ' ὄνομα ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτόθι ποτὲ μαρτυρημένης Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰσιδώρου.

Μᾶλλον λογικὴ εἶναι ἡ λαϊκὴ ἐτυμολογία τοῦ Λασιθίου, τὴν ὁποίαν εἶπεν ὁ θυμόσοφος γέρων Ἐλευθέριος Ἀλέξης «τὸ λέγουν Λασίθι, γιατὶ εἶναι λακκοσίτι» ἑρμηνεύων οὕτως τὴν εἰς δημητριακὰ καὶ μάλιστα σῖτον μοναδικὴν εὐφορίαν τοῦ ὀροπεδίου.

Ἓν ἐκ τῶν δύο, ἢ εἶναι ἀρχαία ἑλληνικὴ λέξις ἀμάρτυρος διατηρηθεῖσα,

[1] Σταυράκη, Στατιστ. 186 σημ. Ἐν τῷ κτηματολογίῳ τούτῳ τὸ Μέσα Λασίθι εἶναι προφανῶς ἡ πρωτεύουσα τῆς μικρᾶς ἐπαρχίας, ἀφ' οὗ φέρεται Νὲφς Μέσα Λασίθι, ἤτοι τὸ κυρίως Μέσα Λασίθι, ὅπως συνήθιζον οἱ Τοῦρκοι νὰ καλῶσι τὴν πρωτεύουσαν κώμην, ὅταν ἦτο ὁμώνυμος μὲ τὴν ἐπαρχίαν της λ. χ. Νὲφς Ἀμάρι καὶ Νὲφς Ἄγ. Βασίλειος, δι' ὧν καλοῦσι τὰ χωρία ὡς ἕδρας τῶν ὁμωνύμων ἐπαρχιῶν.

[2] Spratt, Travels and Researches in Crete I. σελ. 200-202.

ὡς τόσαι ἄλλαι τοπωνυμίαι τῆς νήσου μεμαρτυρημέναι ἢ μή, ἢ εἶναι Βυζαντιακῆς ἐποχῆς. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ Λάσιος, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο καὶ ἐπὶ τόπων δασωδῶν καὶ ὀρεινῶν, καὶ τότε συγγενεύει καὶ ἑρμηνεύεται ὅπως τὰ τοπωνυμικὰ Λασία, Λασική, Λασίων καὶ πόλις Κρήτης κατὰ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος Λασαία,[1] καὶ τὸ Λασιωτὶς εὑρεθὲν εἰς στίχον Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς ἐν παπύρῳ («κορυφαῖς Λασιωτίδος ὕλης εἰς τὸ Journal of Hell. Studies XXXIII p. 221 col. II 20). Τὸ ὀροπέδιον πράγματι τοῦ Λασιθίου περιβάλλεται πανταχόθεν ὑπὸ βουνῶν τῆς Δίκτης, τὰ ὁποῖα ἦσάν ποτε πυκνῶς δασωμένα, καὶ θὰ ἥρμοζεν ἡ ἐκ τοῦ λασίου παραγωγὴ τοῦ ὀνόματός του.

Ἂν πάλιν ἡ λέξις εἶναι Βυζαντινῶν χρόνων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπεκλήθη ἐξ οἰκογενειακοῦ ἐπωνύμου Λασίθης, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, εἶναι καὶ αὐτὸ ἀμάρτυρον. Θὰ ἦτο ἴσως οἰκιστής τις τοῦ τόπου, ὅπως ἔχομεν δεκάδας ὅλας οἰκογενειακῶν Βυζαντινῶν ἐπωνύμων εἰς τὰ ὀνόματα πολλῶν τῆς Κρήτης χωρίων. Τοιαῦτα λ. χ. εἶναι τὰ χωρία Κόξαρη, Γιαννίτση, Ἀρκάδι, Καμηλάρι, Μαχαιρᾶ, Γαλατᾶ, Γερακάρι, Μορώνη, Μελιδόνη, Βροντίση, Βόϊλα, Φόδελε, Κατσιδόνη, Ἀδραβάστοι καὶ πολλὰ ἄλλα.

Οἱ ἑλληνίζοντες διοργανωταὶ τῆς προσωρινῆς Διοικήσεως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐκάλεσαν τὴν ἐπαρχίαν Λάσσιον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐπεκράτησεν. Ἐπὶ ἐνετοκρατίας τὸ Λασίθι δὲν ἀπετέλει ἰδίαν ἐπαρχίαν (Castellania), ἀλλ' ἦτο προσηρτημένον εἴς τινα τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν, ἴσως εἰς τὸ Ριζόκαστρον[2] (ἴδε κατωτέρω).

Ἕνεκα τῆς ὀρεινῆς καὶ δυσπροσίτου θέσεώς του καὶ διὰ τὴν ἔκτακτον γονιμότητα τοῦ ἐδάφους του ὑπῆρξε τὸ ὁρμητήριον καὶ συγχρόνως ὁ σιτοβολὼν τῶν ἐπαναστατῶν τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης κατὰ τὰ 150 πρῶτα ἔτη τῆς ἐνετοκρατίας· διὰ τοῦτο μετὰ τὴν αἱματηρὰν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς λεγομένης τοῦ Ἁγίου Τίτου κατὰ τὸ 1364, ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις ἠρήμωσε τὸ Λασίθι μετοικίσασα βιαίως τοὺς κατοίκους αὐτοῦ καὶ ἀπαγορεύσασα ἐπὶ αὐστηροτάταις ποιναῖς ὄχι μόνον τὴν ἐγκατοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν καλλιέργειαν καὶ αὐτὴν τὴν νομὴν ποιμνίων. Ἡ φοβερὰ ἀπαγόρευσις διήρκεσε περὶ τὰ 150 ἔτη, μετὰ παρέλευσιν τῶν ὁποίων ἐπετράπη ἐκ νέου ὁ συνοικισμός, ὅτε δὲν ὑφίστατο πλέον κίνδυνος ἐπαναστάσεων.[3]

[1] Ἰδ. τὰς λέξεις εἰς τὸ Λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων τοῦ Pape.

[2] Τοῦτο λέγει ὁ Ψιλάκις, Ἱστορία Κρήτης τόμ. Β'. Παράρτημα σελ. 14. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν τῆς πληροφορίας, τὸ πρᾶγμα μένει ἀμάρτυρον καὶ ἁπλῆ εἰκασία.

[3] Ἡ αὐτὴ ἀπαγόρευσις ἐγένετο καὶ διὰ τὸ ὀροπέδιον τῆς Ἀνωπόλεως Σφακίων καὶ τὴν Ἐλεύθερναν Μυλοποτάμου. Ἴδε Ξανθουδίδου, Ἐπίτομον Ἱστορίαν Κρήτης 1909 σελ. 94, Νέαν Ἐλευθερίαν φύλ. 27, Creta sacra I. 62, II 348, 394 καὶ Noiret, Documents 497, 515-516.

5. Ρίζον ἢ Ριζόκαστρον (Castel Belveder) - Βιάννος.

Ἡ σημερινὴ μικρὰ ἐπαρχία Βιάννος δὲν ὑπῆρχεν ὡς ἰδία ἐπαρχία ἐπὶ ἑνετοκρατίας καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας μέχρι τοῦ 1867, ὅτε συνέστη διὰ τοῦ λεγομένου Ὀργανικοῦ Νόμου τῆς Κρήτης. Πρότερον ὑπῆρχεν ἀντ' αὐτῆς ἐπαρχία λεγομένη Ρίζον ἢ Ριζόκαστρον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, καὶ Castel Belveder ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν.

Τὸ Castel Belveder (=Καλλιθέα) ἀναφέρεται ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑνετοκρατίας, καὶ πιθανῶς ἦτο ἓν τῶν 14 φρουρίων τῶν κτισθέντων ἢ ἀνακαινισθέντων ὑπὸ τῶν Γενουιτῶν τοῦ Πεσκατόρη,[1] τὸ διετήρησαν δὲ μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ οἱ Ἑνετοὶ καὶ τὸ κατέστησαν ἕδραν τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας (Καστελλανίας).

Τὸ φρούριον εἶναι ἐκτισμένον εἰς τὴν κορυφὴν λόφου, καὶ διατηρεῖται ἠρειπωμένον καὶ μέχρι σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Κάστελλος ἄνω τοῦ μικροῦ χωρίου Φιλίππου καὶ τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ ἔχει πράγματι θαυμασίαν ἄποψιν πρὸς τὴν κάτω πεδιάδα καὶ τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Ἀναποδάριν· σῴζει μέρη τοῦ ὀχυροῦ τείχους, ἐκκλησίας τοιχογραφημένας κατὰ τὸν Βυζαντιακὸν τρόπον καὶ λείψανα πολλῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων.[2]

Τὸ Ρίζον καὶ Ριζόκαστρον διετηρεῖτο ὡς ἐπαρχία καὶ ἠκούετο μέχρι τοῦ 1867, ὅτε ἐδιχάσθη, καὶ τὸ μὲν ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος ἀπετέλεσε τὴν νέαν ἐπαρχίαν Βιάννον, τὸ δὲ δυτικώτερον προσηρτήθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μονοφατσίου (ἴδ. κατωτέρω), δι' ὃ καὶ ἐκλήθη Μονοφάτσιον καὶ μέρος Ρίζου. Τὸ ὄνομα Ρίζον καὶ Ριζόκαστρον εἶχε πιθανῶς δοθῇ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἀντὶ τοῦ Φραγκικοῦ Belveder, διότι καὶ ἐπὶ λόφου (ῥίζας) κεῖται, καὶ διότι περιελάμβανε τὰ ὀρεινότερα μέρη τοῦ διαμερίσματος, ἤτοι τὴν ὀρεινὴν Βιάννον καὶ μέρος τῆς λεγομένης Κάτω Ρίζας τῆς Μεσαρᾶς (ὄρη Ἀστερούσια καὶ Κόφινας).

Καὶ οἱ Ἑνετοὶ μὲ τὸν καιρὸν ἐδέχθησαν τὸ ἐπιχώριον ὄνομα καὶ διὰ τοῦτο τὸ εὑρίσκομεν ἐνίοτε εἰς ἑνετικὰ κείμενα ὡς Rizokastro καὶ Grizocastro, καὶ παρεξηγημένον ὡς Χρυσόκαστρον.[3]

Ἐκκλησιαστικῶς τὸ Ρίζον ὑπήγετο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρκαδίας, ὅπως καὶ κατόπιν μετὰ τὸν διχασμόν του.

Ἡ νέα ἐπαρχία Βιάννος ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς μεγάλης κώμης Βιάννου (Ἀπάνω Βιάννος) τῆς ἕδρας τῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία κώμη κεῖται ἐπὶ τῶν

[1] Gerola, Dominaz. Genov. σελ. 35 καὶ σημ. 42.

[2] Pashley, II. 288. Spratt, I. 336-337. Boschini χαρτ. 51, Dapper σελ. 414, Gerola, Monum. I. 194-200 εἰκ. 100-105.

[3] Gerola, Monum. I. 195 σημ. 2.

ἀραιῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Βιάννου ἢ Βιέννου,[1] ἡ ὁποία ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν γενομένη καὶ ἕδρα Ἐπισκοπῆς[2] ὁμωνύμου καὶ διατηροῦσα Βυζαντιακὰς ἐκκλησίας μέχρι σήμερον.[3]

Κατὰ τοὺς Ὀργανισμοὺς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μετωνόμασαν τὴν ἐπαρχίαν Ρίζον Ἀρκαδίαν λαβόντες τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῆς κλήσεως τῆς ἐπισκοπῆς, ἀλλὰ δὲν παρέμεινε.[4]

6. Μονοφάτσιον, Castel Bonifacio.

Μονοφάτσι ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καὶ καλεῖται καὶ μέχρι σήμερον ἡ γνωστὴ ἐπαρχία τοῦ διαμερίσματος Ἡρακλείου. Εἶναι τὸ ἰταλικὸν Bonifacio γενόμενον Μονοφάτσι διὰ φθογγικῆς μεταβολῆς τοῦ πρώτου γράμματος καὶ κατὰ παρετυμολογίαν, ὅπως καὶ τὸ Castel Bonrepare θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι ἐγένετο Μονοπάρι.[5]

Τὸ φρούριον Bonifacio (Bonifacium), ἐξ οὗ ὠνομάσθη καὶ ἡ εἰς αὐτὸ ὑπαγομένη ἐπαρχία, παραδίδεται ῥητῶς ὅτι εἶναι ἓν ἐκ τῶν Καστελλίων, τὰ ὁποῖα ἔκτισαν οἱ μετὰ τοῦ Πεσκατόρη Γενουῖται,[6] ἀναφέρεται δὲ καὶ κατὰ τὴν διανομὴν τῆς χώρας εἰς τοὺς πρώτους Ἑνετοὺς ἀποίκους κατὰ τὸ 1212. Τὸ ὄνομα ἔλαβεν, ὡς πιστεύει ὁ κ. Gerola, ἀπὸ τὸ ἐν Κορσικῇ Castel Bonifacio τὸ κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Bonifacio Pisano κατὰ τὸ 820 καὶ κατακτηθὲν ὑπὸ τῶν Γενουιτῶν κατὰ τὸ 1195.[7] Οἱ Ἑνετοὶ διετήρησαν τὸ φρούριον καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ κατέστησαν Καστελλανίαν.

Τὸ φρούριον σῴζεται σήμερον ἠρειπωμένον.[8] Ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μέχρι σήμερον ἀκούεται Τσιφοὺτ - Καστέλλι, διότι φαίνεται, κατὰ τὴν κατάληψίν του ὑπὸ τῶν Τούρκων εὑρέθησαν ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι καὶ Ἑβραῖοι. Ὁ μακαρ. Καλαϊσάκις ἐφρόνει, ὅτι ἡ ὀνομασία προῆλθεν ἀπὸ τὸ Τσιφτ-

[1] Svoronos, Numism. σελ. 42-43.

[2] Συνέκδημος Ἱεροκλέους, σελ. 11 § 649-650, Notitiae Episcopatuum καὶ Gerola, Monum. II. σελ. 43 ἑξ.

[3] Αἱ προηγούμεναι πέντε ἐπαρχίαι (τοῦ Ρίζου μόνον τὸ ἀνατολικὸν μέρος) ἀπετέλεσαν κατὰ τὸ 1867 τὴν Διοίκησιν Λασιθίου, καὶ σήμερον ἀποτελοῦσι τὸν Νομὸν Λασιθίου.

[4] Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημ. σελ. 121, 250, 531, 552. Χουρμούζη, Κρητικὰ σελ. 20,37.

[5] Ἡ φθογγικὴ ἐναλλαγὴ τῶν χειλικῶν μ, π, μπ, β γίνεται οὐχὶ σπανίως εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν π. χ. Πεντέλη, Μεντέλη, χαμηλὸς - χαμπηλός, βουκέντρι - μουκέντρι, πλουμὶ - πλουμπί, μωρὲ - μπρέ, βρὲ κλπ.

[6] Gerola, Dominaz. σελ. 11.

[7] Gerola, Monum. I. 200.

[8] Gerola, Monum. I. 200-207 εἰκ. 105-109.

Καστέλλι = διπλοῦν Καστέλλι, διότι δύο συνοικισμοὶ ὑπῆρχον ἐκεῖ ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουσιν, ὁ ἄνω ὁ ἐντὸς τοῦ φρουρίου καὶ ὁ κάτω κατὰ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Μεχμὲτ Γιουνοὺς ἐφέντης λόγιος ἱστοριοδίφης Τουρκοκρὴς μ' ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τῆς τουρκοκρατίας εὑρίσκεται εἰς τὰ ἔγγραφα Τσιφοὺτ-Καστέλλι, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προῆλθεν ἀπὸ τὸ Τσίφτ.

Οἱ διοργανωταὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 μετέφρασαν, ὡς ἐνόμισαν, εἰς Μονοπρόσωπον[1] τὴν ἐπαρχίαν Μονοφάτσι, ἀλλ' ἡ ἀστεία ἐπίνοια δὲν ἐπεκράτησε.

Τὸ Μονοφάτσι καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν ἦτο ἡ κατ' ἐξοχὴν τουρκικὴ ἐπαρχία τῆς νήσου, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ ἐξισλαμίσθη διὰ τῆς βίας μέγας ἀριθμὸς κατοίκων, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ πολυάριθμοι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι τῶν τουρκικῶν χωρίων καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἐπίθετα τῶν μουσουλμάνων κατοίκων.[2]

Ἡ ἐπαρχία ἐκκλησιαστικῶς ὑπήγετο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρκαδίας, ἧς ἕδρα κατὰ τὴν Β'. Βυζαντιακὴν περίοδον (960 ἑξῆς) ἦτο τὸ χωρίον Ἐπισκοπή, τέως μικρὸν τουρκικὸν χωρίον σῷζον ἐν ἐρειπίοις καὶ τὴν ἐπισκοπικὴν ἐκκλησίαν.

7. *Πεδιάδα.*

Τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης ἐπαρχίας Πεδιάδα εὗρον οἱ Ἑνετοὶ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις ἐν χρήσει ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων καὶ τὸ ἐδέχθησαν καὶ αὐτοὶ καλοῦντες Pediada. Προφανῶς τὸ ὄνομα ἐδόθη ἀπὸ τὴν πεδιάδα, τὸ Ὀμφάλιον πεδίον τῶν ἀρχαίων, τὸν κάμπον τοῦ Καστελλιοῦ, ὡς λέγεται σήμερον.

Οἱ Φράγκοι ἔκτισαν μικρὸν φρούριον τὸ Castel Pediada, τοῦ ὁποίου ὀλίγα μόνον ἴχνη φαίνονται ἀκόμη καλούμενα Πύργος ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ χωρίου Καστέλλι τῆς Πεδιάδας. Πότε ἀκριβῶς ἐκτίσθη τὸ φρούριον δὲν γνωρίζομεν· πιθανῶς δὲν εἶναι ἐκ τῶν κτισθέντων ὑπὸ τῶν Γενουιτῶν, διότι ἡ πεδινή του θέσις ἐλάχιστα θὰ ἐξεπλήρου τὸν σκοπόν, ὃν ἐπεδίωκον οἱ Γενουῖται διὰ τῆς κατασκευῆς φρουρίων ἐν τῇ νήσῳ.[3] Ἀναφέρεται μὲν ἡ Πεδιάδα (Pediada) ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς πρώτης διανομῆς τοῦ 1212,[4] ἀλλὰ πιθανώτατα πρόκειται μόνον περὶ τοῦ σπουδαίου πεδινοῦ διαμερίσματος καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ φρουρίου, τοῦ ὁποίου πρώτη γνωστὴ ἡμῖν μνεία εἶναι ἡ τοῦ 1340. Ἦτο μικρὸν φρούριον τετράγωνον ἔχον τέσσαρας πύργους εἰς τὰς

[1] Κριτοβουλ. σελ. 121, 250, 531, 552 «Βονοφάτσι ἢ Μονοπρόσωπον».

[2] Τελευταῖον ἀντὶ τῶν ἀπελθόντων ἀνταλλαξίμων Τούρκων κατῴκισαν τὰ τέως τουρκικὰ χωρία πολυάριθμοι χριστιανοὶ πρόσφυγες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας.

[3] Ἰδ. εἰκόνα τοῦ φρουρίου οἷον ἦτο ἐπὶ Ἑνετῶν καὶ φωτογραφίαν τοῦ σῳζομένου ἐρειπίου παρὰ Gerola, Monum. I. 218-220 καὶ εἰκ. 121, 122 καὶ Boschini χαρτ. 58.

[4] Creta sacra II. 238.

τέσσαρας γωνίας, χρησιμεῦον πρὸς κατοικίαν τοῦ Καστελλάνου, τῆς μικρᾶς φρουρᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ πρὸς ἀποθήκευσιν γεννημάτων τῆς παρακειμένης πλουσίας πεδιάδος καὶ τοῦ ὁμόρου σιτοφόρου ὀροπεδίου Λασιθίου, ὅπως περίπου καὶ ὁ ἐπὶ τουρκοκρατίας ὅμοιος Κούλες.

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ Πεδιάδα ὑπήγετο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Χερρονήσου ἐχούσης τὴν κλῆσιν ἐκ τῆς ὁμωνύμου ἀρχαίας παραλίου πόλεως·[1] ἡ ἕδρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀπ' αὐτῆς τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς μετεκομίσθη εἰς τὸ ἄνωθι τῆς Χερσονήσου χωρίον Πισκοπιανῶ (ὅπου φαίνονται καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησίας), ὕστερον δὲ εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν, καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰς τὴν μεγάλην μονὴν Ἀγκαράθου. Τελευταῖον ἡ ἐπισκοπὴ συνεχωνεύθη μὲ τὴν Μητρόπολιν.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδας ἀναφέρονται ὑπάρχοντα ἐπὶ ἑνετοκρατίας καὶ δύο ἄλλα φρούρια τὸ Castel de Cornaro καὶ τὸ Castel de Beto, ὧν ἡ τοποθεσία δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη.[2]

Ἡ Πεδιάδα εἶναι ἡ μεγαλυτέρα τῆς νήσου ἐπαρχία, διότι εἰς τὴν κυρίως πεδιάδα (τὸ Ὀμφάλιον πεδίον, κάμπος τοῦ Καστελλιοῦ) προσετέθησαν καὶ ἄλλα διαμερίσματα.

Κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ 1821 ἠθέλησαν νὰ ὀνομάσωσι τὴν ἐπαρχίαν Χερρόνησον (ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς),[3] ἀλλὰ τὸ ὄνομα Πεδιάδα διετηρήθη καὶ μέχρι σήμερον ὡς τὸ μόνον ἐν χρήσει.

8. *Τέμενος - Temene.*

Ἡ ἐπαρχία ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα Τέμενος τὸ ἔλαβεν ἀπὸ τὸ ὁμώνυμον φρούριον, τὸ ὁποῖον ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς κατὰ βεβαίας ἱστορικὰς μαρτυρίας ἔκτισε κατὰ τὸ 961 ἐπὶ ὑψηλοῦ καὶ δυσπροσίτου λόφου δικορύφου καὶ ἐπὶ τῶν θεμελίων ἀρχαίου φρουρίου, εἰς ἀπόστασιν τριῶν ὡρῶν νοτίως τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἁλωθέντος καὶ καταστραφέντος Ἀραβικοῦ Χάνδακος. Ὡς ἑξῆς διηγεῖται τὸ πρᾶγμα Λέων ὁ Διάκονος·[4] «Τὸν δὲ περίβολον (τοῦ Χάνδακος) ὁ Νικηφόρος κατασκάπτειν διακελεύεται. Τοῦ δὲ πολλαχοῦ κατεριπωθέντος, ἐπὶ τὴν χώραν αὖθις ἀπῆγε τὴν δύναμιν. Ἀνδραποδισάμενός τε ταύτην καὶ ληϊσάμενος καὶ τὸ ἀντίξοον ἅπαν ἀναιμωτεὶ παραστησάμενος, ἐπί τινα λόφον ὑψηλὸν καὶ ἀνάντη οὐκ ἀπωτάτω τοῦ κατεριπωθέντος ἄστεος ὑπερκείμενον

[1] Svoronos, Numism. II. 238.

[2] Gerola, Monum. I. σελ. 271, 275 εἰκ. 161-165. Περιγράφονται δύο Κάστελλοι παρὰ τὰ σημερινὰ χωρία Μελέσες καὶ Σκυλλοῦς, τὰ ὁποῖα πιθανῶς εἶναι τ' ἀνωτέρω δύο.

[3] Κριτοβουλ. σελ. 121, 249, 530, 568 «Χερρόνησος, τανῦν Πεδιάς».

[4] Λέων Διάκονος εἰς τὸ Corpus Histor. Byzant. vol. XXXII σελ. 28 (ἐκδ. Βόννης).

ἵεται καὶ παμπληθεὶ τείχιον οἰκοδομεῖν ἐγκελεύεται. Ἀνεπισφαλὴς γὰρ ὁ χῶρος ἐδόκει καὶ πρὸς ἔρυμα καρτερὸς κρημνοῖς τε διερρωγὼς καὶ φάραγξιν ἀποτόμοις ἑκατέρωθεν, κἀκ τῆς κορυφῆς ἀεννάους ἀναδιδοὺς πίδακας καὶ τοῖς ὕδασι τούτων καταρρεόμενος. Τοῦ δ' ἐρύματος ἀσφαλέστατά τε καὶ στερεώτατα ἐξεργασθέντος, στρατιὰν ἀξιόχρεων τῷ χώρῳ ἐγκατοικίσας, Τέμενος τὸ ἄστυ ὠνόμασεν».

Ὁ Πεσκατόρης ἀνεκαίνισε τὸ Βυζαντιακὸν φρούριον,[1] τὸ ὁποῖον εὑρόντες οἱ Ἑνετοὶ διετήρησαν μετὰ τοῦ ἑλλην. ὀνόματός του καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν στρατιωτικὴν τῆς νήσου ἄμυναν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς κατοχῆς. Εἰς τοῦτο κατέφυγεν[2] ὁ πρῶτος Ἑνετὸς Δοῦκας[3] Κρήτης Ἰάκωβος Τιέπολος, ὅτε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν τέως σύμμαχόν του Μᾶρκον Σανοῦτον, Δοῦκα Νάξου, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Χάνδακος μεταμφιεσθεὶς εἰς γυναῖκα· ἐκ τοῦ Τεμένους διωργάνωσεν ὁ Τιέπολος τὸν κατὰ τοῦ Σανούτου πόλεμον (Σ. Ξανθουδίδου, Ἐπιτομ. Ἱστορία Κρήτης σελ. 80).

Τὸ Castel Temene, ὡς τὸ ἐκάλουν οἱ Ἑνετοί, δὲν συμπεριελήφθη κατὰ τὸ 1212 εἰς τὰ φέουδα τὰ διανεμηθέντα εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἀποίκους, ἀλλ' ἔμεινε κτῆμα τοῦ Δημοσίου κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Δοῦκα καὶ τῶν Συμβούλων του, καὶ ἀπετέλει τὸ ἔσχατον νότιον ἄκρον τῆς περιοχῆς τοῦ Χάνδακος τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ Καρτεροῦ πρὸς ἀνατολὰς μέχρι Φρασκιὰ πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Τεμένους πρὸς νότον (inter duas scalas ὡς ἐλέγετο).[4]

Τὸ Τέμενος καὶ ἡ Καστελλανία του (ἐπαρχία) διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν ἑνετοκρατίαν· μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν ἐκλήθη Κανλῆ-Καστέλλι, ἤτοι αἱματηρὸν φρούριον, τοῦτο δὲ διὰ τὴν γενομένην πρὸς ἅλωσιν αὐτοῦ αἱματηρὰν ἔφοδον κατὰ τὸ 1647 ἀποκρουσθεῖσαν τότε ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν.[5] Οἱ Τοῦρκοι ὀλίγον κατόπιν τὸ κατέλαβον, ἀλλ' ὁ στρατηγὸς τῶν Ἑνετῶν Γιλδάσης τὸ ἀνέκτησε πάλιν, ἀλλὰ μόνον προσωρινῶς.[6]

Τὸ φρούριον σῴζεται καὶ μέχρι σήμερον κατηρειπωμένον ἄνω τοῦ σημερινοῦ χωρίου Κανὶ-Καστέλλι, καλεῖται δὲ Ρόκκα (Ἑνετ. Rocca = φρούριον).[7]

---

[1] Gerola, Dominaz. Genov. σελ. 11.

[2] Creta sacra II. 241.

[3] Δοῦκας (Duca καὶ Ducha) οὐχὶ Δοὺξ (Dux) ἐκαλεῖτο ὁ τῆς Κρήτης πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ τῆς Ἑνετίας, ὅστις ἐλέγετο Dux. Πιθανώτατα οἱ Ἑνετοὶ διετήρησαν εὑρόντες ἐν τῇ νήσῳ τὸ Βυζαντ. Δοῦκας, δι' οὗ ἐδηλοῦτο ὁ διοικητὴς Κρήτης. Πρβλ. Χριστ. Κρητ. Β' 58.

[4] Creta sacra II. 227 καὶ 233.

[5] Πρβλ. Valier, Historia della guerra di Candia, Venezia 1679 σελ. 130.

[6] Μπουνιαλῆ, Κρητικὸς πόλεμος ἔκδ. Ξηρουχάκι ἐν Τεργέστῃ 1908 σ. 239-240.

[7] Εἰδικώτερον Ρόκκα καλεῖται ἡ δυτικὴ κορυφή, καὶ Ἀπάνω Καστέλλι

Ἡ μικρὰ ἐπαρχιακὴ περιφέρεια τοῦ Τεμένους συνηνώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰς μίαν ἐπαρχίαν μὲ τὸ Μαλεβίζι (ἰδ. κατωτέρω) καὶ ἀπετέλεσαν τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους.

Ἐκκλησιαστικῶς τὸ Τέμενος ἦτο διχασμένον, διότι μέρος μὲν ὑπήγετο εἰς τὴν Μητρόπολιν (μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἐπισκοπῆς Κνωσοῦ κατὰ τὸ 1821) καὶ μέρος εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀρκαδίας.

9. *Μαλεβίζι, Malvesin.*

Ἡ ἐπαρχία Μαλεβίζι ὠνομάσθη ἀπὸ τὸ ὁμώνυμον φραγκικὸν φρούριον Castel Malvesin ἢ Malvicino, ὅπου ἥδρευεν ὁ Ἑνετὸς Καστελλᾶνος, ἡ φρουρὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαί. Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ Malvesin ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Πεσκατόρη ἢ τῶν Ἑνετῶν. Τὸ ὄνομά του, παρατηρεῖ ὁ κ. Gerola, φαίνεται ἑνετικόν.[1] Ὁ Ἑνετὸς χρονογράφος De Monacis ἐξηγεῖ τὸ Malvicino (= κακὸς γείτων) λέγων «erat enim propter viciniam infestissimum rebellibus», δηλ. ὠνομάσθη κακὸς γείτων, διότι ἦτο ἐχθρικώτατον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.[2] Πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἑρμηνείας ταύτης ἀναφέρω ἄλλο φρούριον Malvicino ἢ Malvesin κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κύρη Ἀθηνῶν παρὰ τὸν Ἀκροκόρινθον πρὸς διηνεκῆ καὶ ἀκοίμητον αὐστηρὰν παρενόχλησιν τοῦ γείτονος Ἀκροκορίνθου κατεχομένου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Σγουροῦ.[3] Κατὰ τὸ 1303 ἀναφέρεται ὡς ἐρειπωθὲν ὑπὸ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ καὶ ἀνακτισθὲν καὶ τότε καὶ κατὰ τὸ 1364 μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἁγίου Τίτου.[4]

Καὶ τὸ φρούριον καὶ μέγα μέρος τῆς περιοχῆς του περιελαμβάνετο ἐντὸς τῆς περιχώρου τοῦ Χάνδακος δημοσίας γῆς, τῆς μὴ διανεμηθείσης εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἀποίκους, ὅπως εἴδομεν καὶ διὰ τὸ Τέμενος ἀνωτέρω.

Τὸ Castel Malvesin ἔκειτο ἐπὶ λόφου ἄνω τοῦ σημερινοῦ χωρίου Κεραμούτση, σῴζει δὲ ἡ θέσις καὶ σήμερον τὸ ὄνομα Καστέλλι, καὶ φαίνονται μικρὰ λείψανα τοῦ τείχους.[5]

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ ἐπαρχία Μαλεβίζι ὑπήγετο μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων σφαγῆς τοῦ τελευταίου Ἐπισκόπου κατὰ τὸ 1821 εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Κνωσοῦ, μεθ' ὅ, καταργηθείσης τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῆς, ἡ ἐπαρχία ὑπήχθη εἰς

ἡ ἀνατολική. Εἰκόνας τοῦ φρουρίου βλέπει τις εἰς τοὺς ἄτλαντας Boschini χαρτ. 59, Basilicata, 103 καὶ παρὰ Gerola, Monum. I. 181-190 εἰκ. 90-98.

[1] Ὁ Gerola τὸ παραβάλλει πρὸς τὸ Torre Belvicino presso Chio, Monum I. 216 σημ.

[2] Laur. De Monacis, Chronicon Βιβλ. X σελ. 187.

[3] Πρβλ. Στεφ. Δραγούμη, Χρονικῶν Μορέως Ἱστορικὰ καὶ Τοπωνυμικὰ ἐν Ἀθηνᾷ τόμ. ΚΕ' σελ. 44-45. Malvesine εἶναι καὶ λιθοβόλος πολεμικὴ μηχανή.

[4] Creta sacra II 306. Gerola, Monum. I. σελ. 216 σημ. 3.

[5] Gerola, Monum. I. 216-218 εἰκ. 118, 119.

τὴν Μητρόπολιν. Διὰ τοῦτο οἱ διοργανωταὶ τοῦ 1821 ἠθέλησαν νὰ μετονομάσωσι τὴν ἐπαρχίαν εἰς Κνωσόν, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Μαλεβίζι εἶναι καὶ μέχρι σήμερον τὸ μόνον ἐν χρήσει.

Τὸ Μαλεβίζι εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀμπελοφόρος καὶ πολύοινος ἐπαρχία τῆς Κρήτης, ἐξήγετο δέ, φαίνεται, καὶ ἐξ αὐτῆς κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐποχὴν ὁ Μαλβαζίας οἶνος (vin Malvoisie), μολονότι συνήθως λέγεται ὅτι ἡ κλῆσις τοῦ Μαλβαζία οἴνου προῆλθεν ἐκ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Μονεμβασίας. 'Αλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ περίφημος αὐτὸς οἶνος προήρχετο ἐκ διαφόρων ἑλλην. χωρῶν καὶ μάλιστα ἐκ τῶν νήσων.[1]

10. Καινούργιο - Nuovo.

Τὸ ὄνομα Καινούργιο (οὐχὶ Καινούριον), τὸ ὁποῖον ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐνετοκρατίας φέρει ἡ σημαντικωτέρα ἐπαρχία τῆς Μεσαρᾶς εἶναι μετάφρασις τοῦ φραγκικοῦ Castel Nuovo, τὸ ὁποῖον ἔδωκαν οἱ κτίσαντες αὐτό. 'Εξ αὐτοῦ Καινούργιο - Nuovo ἐκαλεῖτο καὶ ἡ ἐπαρχία ἡ ὑπαγομένη εἰς τὸ Καστέλλι αὐτό.

Ἂν ἐπρόκειτο νὰ κρίνωμεν μόνον ἐκ τῆς ὀνομασίας, ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ φρούριον θὰ ἐγένετο εἰς νεωτέραν ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐποχήν· καὶ ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως· διότι τὸ Castel Nuovo μαρτυρεῖται ὡς ἓν ἐκ τῶν φρουρίων τῶν κατασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ Πεσκατόρη καὶ τῶν Γενουιτῶν περὶ τὸ 1206,[2] ἀναφέρεται δὲ καὶ κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ 1212.[3]

Εὕρηται τὸ φρούριον εἰς τὴν κορυφὴν ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου λόφου μίαν ὥραν δυτικώτερον τῆς Γόρτυνος.[4] Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου συνῳκίσθη χωρίον (Borgo) ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα· καὶ σήμερον δὲ κεῖται ἐκεῖ χωρίον μὲ τὸ ὄνομα Καστέλλι (Καινούργιου), ἐν ᾧ τὸ φρούριον ἠρειπωμένον φαίνεται ἀκόμη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου καὶ καλεῖται Ψηλὸ Καστέλλι, τὸ δὲ ὄνομα Καινούργιο ἔμεινε δι' ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν.

Ἡ ἐπαρχία ἐκκλησιαστικῶς, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ὑπήγετο ἀνέκαθεν εἰς τὴν Μητρόπολιν (Γόρτυνος). Μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ὅτε ἡ ἕδρα τῆς ἐπισκοπῆς 'Αρκαδίας παρὰ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν μετετοπίσθη εἰς

[1] Περὶ τῶν διαφόρων οἴνων Μαλβαζία (ἰδ. Molmenti, Parte III σελ. 237 σημ. 1. Ὁ Tournefort ἀκολουθῶν (κατὰ τὸ 1700) τὸν ἀρχαιότερον περιηγητὴν Bellon ἀναφέρει ὅτι οἱ Ρεθύμνιοι κατὰ τὴν ἐνετ. ἐποχὴν ἔβραζον ἐντὸς μεγάλων λεβήτων κατὰ μῆκος τῆς παραλίας των τὸν Μαλβαζίαν, τὸν ὁποῖον ἐξῆγον εἰς Ἑνετίαν.

[2] Gerola, Dominaz. σελ. 11.

[3] Creta sacra II. 238.

[4] Περὶ τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ Ἑνετῶν καὶ σήμερον ἰδ. Νέαν Ἐλευθερίαν 1903 φυλ. 27 καὶ Gerola, Monum. II. 212 - 216 καὶ εἰκ. 113 - 117.

Ἁγ. Δέκα (τὴν ἀρχ. Γόρτυνα) ὑπήχθη τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ Καινούργιου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν 'Αρκαδίας.

Κατὰ τὰς διοργανώσεις τοῦ 21 τὴν ὠνόμασαν Γορτύνην,[1] χωρὶς νὰ ἐπικρατήσῃ τῆς κλήσεως Καινούργιου.

11. Πυργιώτισσα.

Τὸ ὄνομα τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἐπαρχίας ἔχει, ὡς φαίνεται, Βυζαντινὴν τὴν προέλευσιν. 'Εκαλεῖτο οὕτως τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Μεσαρᾶς, κατὰ δὲ τὴν διανομὴν τῶν φεούδων τοῦ 1212 ἀναγράφεται εἰς τὰ ἐπίσημα ἐνετικὰ ἔγγραφα ὑπὸ τὸν παρεφθαρμένον τύπον Priotissa,[2] καὶ οὕτως ἐξηκολούθησαν οἱ Ἑνετοὶ νὰ τὸ λέγωσιν.

Ἡ κλῆσις Πυργιώτισσα φαίνεται ὅτι προῆλθεν οὕτως. Ὑπῆρχε κατὰ τὴν Βυζαντ. ἐποχὴν κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ σημερινοῦ Τιμπακίου πύργος πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν πειρατῶν, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἡ παρακειμένη ἐκκλησία τῆς Παναγίας ἐκαλεῖτο Παναγία Πυργιώτισσα[3], καὶ οὕτως καὶ μέχρι σήμερον ἀκούεται ἡ σῳζομένη παλαιὰ ἐκκλησία. Οἱ Ἑνετοὶ ὀχυρώσαντες πλησίον πύργον καὶ καταστήσαντες αὐτὸν ἕδραν τοῦ Καστελλάνου ἐδέχθησαν τὸ ἐγχώριον ὄνομα διαστρέψαντες μόνον αὐτὸ εἰς Priotissa.[4]

Τὸ ἐνετικὸν φρούριον μνημονεύεται τὸ πρῶτον, ἐφ' ὅσον μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, κατὰ τὸ 1340. Τὸ σχῆμα τοῦ ὑψηλοῦ φρουρίου ἢ μᾶλλον πύργου διέσωσαν οἱ Ἑνετοὶ γεωγράφοι Boschini χαρτ. 50 καὶ Basilicata χαρτ. 87.

Ἕνεκα τῆς ἐπισφαλοῦς του θέσεως ἐν τῇ πεδιάδι καὶ παρὰ τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν κατεστράφη ἐπανειλημμένως ἄλωθὲν καὶ μάλιστα ὑπὸ Τούρκων πειρατῶν κατὰ τὸ 1558, διὰ τοῦτο ἔκτοτε ἀναφέρεται ὡς κατεστραμμένον καὶ αὐτὸ καὶ ὁ παρ' αὐτὸ συνοικισμός, διετηρήθη δ' ὅμως ἡ Παναγία Πυργιώτισσα καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐπαρχίας Πυργιώτισσα μέχρι σήμερον.

'Εκκλησιαστικῶς συνεταυτίζετο μετὰ τοῦ Καινούργιου, καὶ πολιτικῶς δὲ καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀποτελεῖ μίαν ἐπαρχιακὴν περιφέρειαν μετὰ τοῦ Καινούργιου.

Μετὰ τῆς Πυργιωτίσσης κλείει ἡ σειρὰ τῶν ἐπαρχιῶν τῶν συμπεριλαμβανομένων εἰς τὸ διαμέρισμα (territorio) Χάνδακος (Candia) ἐπὶ Ἑνετῶν, καὶ σήμερον εἰς τὸν Νομὸν Ἡρακλείου, καὶ μεταβαίνομεν εἰς τὸ τῆς Ρεθύμνης.

[1] Κριτοβουλ., 'Απομνημον. πολλαχοῦ.

[2] Creta sacra II. 238.

[3] Ἴσως ὁ πύργος τότε νὰ εὑρίσκετο ἄνωθι τῆς ἐκκλησίας, ὡς παρετηρήθη ἀλλαχοῦ εἰς ἄλλας ἐκκλησίας.

[4] Gerola, Monum I. 230.

12. Μυλοπόταμον.

Μυλοπόταμος ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἀκούεται καὶ σήμερον ὁ κυριώτερος ποταμὸς τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας ἐκβάλλων εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος, ὡς παρέχων τὸ ὕδωρ πρὸς κίνησιν ἀρκετῶν ὑδρομύλων.[1]

Ὅτε οἱ Γενουῖται οἱ μετὰ τοῦ Πεσκατόρη κατέλαβον τὴν νῆσον κατὰ τὸ 1206, ἀναφέρεται ὅτι ἔκτισαν κατὰ τὴν παραλίαν (μεταξὺ τῶν δύο ἀκρωτηρίων Χοντρὸ καὶ Λειανὸ) φρούριον καλέσαντες αὐτὸ Castel Milopotamo, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν διανομὴν τῶν φεούδων τοῦ 1212. Οἱ Ἑνετοὶ τὸ διετήρησαν καὶ τὸ κατέστησαν ἕδραν τοῦ Καστελλάνου τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίαν των.

Μικρὰ λείψανα τοῦ φρουρίου φαίνονται ἀκόμη εἰς τὸν σημερινὸν συνοικισμὸν Καστέλλι Μυλοποτάμου.[2]

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτῇ εἶχον τὰ φέουδα αὐτῶν κατὰ τὴν Βυζαντιακὴν καὶ Ἑνετικὴν ἐποχὴν οἱ εὐγενεῖς καὶ ἰσχυροὶ Καλλέργαι.[3]

Ἡ μεγάλη ἐπαρχία εἶχε κατὰ τὴν Βυζαντ. καὶ Ἑνετ. ἐποχὴν δύο ἐπισκοπάς, τὴν τοῦ Αὐλοποτάμου εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν, καὶ τὴν τοῦ Ἀγρίου (ἢ Ἀρίου) παρὰ τὸ σήμερον ἠρειπωμένον μετόχιον Βερὰν Ἐπισκοπή. Ταύτην ἐκάλουν οἱ Ἑνετοὶ Ariensis episcopatus. Τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην διεξεδίκησεν ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἐν τῇ γνωστῇ συνθήκῃ τοῦ 1299, καὶ φαίνεται ὅτι κατώρθωσεν ἐπί τινα χρόνον νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐν αὐτῇ Ὀρθόδοξον Ἐπίσκοπον, παρὰ τὴν σφοδρὰν ἀντίστασιν τῆς Παπικῆς αὐλῆς.[4] Ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μέχρι σήμερον ἡ ἐπαρχία Μυλοποτάμου ἀποτελεῖ μίαν ἐπισκοπὴν μετὰ τῆς πόλεως καὶ ἐπαρχίας Ρεθύμνης.

Τὸ Καστέλλι Μυλοποτάμου συνοικισθὲν εἰς ἐμπορικὸν συνοικισμὸν παράλιον μετωνομάσθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς Πάνορμον, καὶ οὕτω γράφεται σήμερον (ἀλλ' ἀκούεται συνήθως Καστέλλι), ἐν ᾧ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἡ ἀρχαία Πάνορμος ἔκειτο ἐδῶ, ἢ μᾶλλον κατὰ τὸν ἀνατολικώτερα κείμενον ὅρμον Μπαλῆ ἢ Ἀστάλη.

---

[1] Εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν, ὡς φαίνεται, ἐκαλεῖτο καὶ Αὐλοπόταμος, ἐντεῦθεν δὲ ὁ τίτλος τῆς ἐπισκοπῆς Αὐλοποτάμου, ἧς καὶ μέχρι σήμερον ὁ ἐπίσκοπος τιτλοφορεῖται ὁ Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου.

[2] Ἀπεικονίσεις τοῦ φρουρίου ἐπὶ Ἑνετῶν ἔχομεν παρὰ Boschini χαρτ. 17, Basilicata χαρτ. 25 καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτοῦ παρὰ Gerola, Monum. I. 219-224 εἰκ. 123-124.

[3] Ἴδε Συνθήκην Ἀλεξίου Καλλιέργη σελ. 289.

[4] Αὐτόθι σελ. 311-312 μετὰ τῶν σημειώσεων.

13, 14 Ἀμάρι, Ἅγ. Βασίλειος.

Τὰς δύο ταύτας ὁμόρους ἐπαρχίας τοῦ διαμερίσματος Ρεθύμνης θὰ συνεξετάσωμεν διὰ τοὺς κάτωθι ἀναπτυσσομένους λόγους.

Εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς διανομῆς τοῦ 1212 ἀναγράφονται δύο τοῦρμαι (turmae) εἰς τὸ διαμέρισμα (territorium) Ρεθύμνης, ἡ Ἀπάνω Σύβριτος καὶ ἡ κάτω Σύβριτος.[1] Ἀμέσως κατόπιν γίνεται λόγος περὶ τῆς Ἀπάνω Συβρίτου, ὅπου ὁ πρῶτος Ἑνετὸς Δοῦκας Κρήτης Ἰάκωβος Τιέπολος ἐστρατοπέδευσεν ἐν τῷ πρὸς τὸν Μᾶρκον Σανοῦτον πολέμῳ.[2] Καὶ κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τῶν Σκορδιλῶν καὶ Μελισσηνῶν βοηθουμένων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Νικαίας Ἰωάννου Βατάτζη γίνεται λόγος πολὺς περὶ τῶν δύο Συβρίτων, καὶ εἰς τὴν συνθήκην πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας τῶν δύο αὐτῶν ἐπαρχιῶν (Συβρίτων).[3]

Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος τῶν δύο τούτων περιφερειῶν ὀφείλεται βεβαίως εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Σύβριτον,[4] ἧς ἡ ἀκριβὴς τοποθεσία εἶναι παρὰ τὰ σημερινὰ χωρία Ἀμαρίου Θρόνος καὶ Κλησίδια (Θρονοκλησίδια). Ἡ ἀρχαία πόλις ὑφίστατο ἀκόμη κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντ. ἐποχήν, καὶ διὰ τοῦτο ἔδωκε τὸ ὄνομά της εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Συβρίτου.[5] Κατὰ τὴν δευτέραν Βυζαντ. ἐποχήν, μολονότι ἡ πόλις δὲν ὑφίστατο πλέον, παρέμεινε, κατὰ τὸ σύνηθες, ἡ ἐπισκοπὴ Συβρίτου περιλαμβάνουσα τὰς δύο σημερινὰς ἐπαρχίας Ἀμάρι καὶ Ἅγ. Βασίλειον, καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Βυζαντ. Ἐπισκοπῆς παρέμειναν τὰ ὀνόματα τῶν ἐπαρχιῶν Ἀπάνω Σύβριτος διὰ τὸ Ἀμάρι, καὶ Κάτω Σύβριτος διὰ τὸν Ἅγ. Βασίλειον.

Οἱ Ἑνετοὶ εὑρόντες τὰ ὀνόματα τῶν ἐπαρχιῶν τὰ ἐδέχθησαν καὶ τὰ μετεχειρίζοντο κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας των.

Αἱ δύο Σύβριτοι δὲν ἀπετέλεσαν ἐπαρχίας (Castellaniae) ὑπὸ τὴν εἰδικὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ὁ κ. Gerola πιστεύει, ὅτι ὑπῆρχον καὶ φρούρια εἰς τὰς δύο Συβρίτους, καὶ τὸ μὲν τῆς Ἀπάνω Συβρίτου εὑρίσκει εἰς τὸν Κάστελλον, ἄνω τοῦ χωρίου Καλογέρου Ἀμαρίου, τὸ δὲ τῆς Κάτω Συβρίτου τὸ εὑρίσκει ἀναγραφόμενον εἰς ἔγγραφον πρὸς τὸν Δοῦκα Ἑνετίας Πέτρον Ziani (1205-1228).[6]

Κατόπιν ὅμως τὰ μὲν ὀνόματα τῶν Συβρίτων κατὰ μικρὸν λησμονοῦν-

---

[1] Creta sacra II. 238, 239, 240.

[2] Αὐτόθι 243.

[3] Αὐτόθι 263-267.

[4] Svoronos, Numism. σελ. 313 καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν. Ψιλάκη, Ἱστορία 146-147.

[5] Πρβλ. Συνέκδημον Ἱεροκλέους καὶ Notit. Episcopatuum.

[6] Gerola, Monum. I. 191-194.

ται, ἀντ' αὐτῶν δ' εὑρίσκονται τὰ δύο ἄλλα τὰ καὶ σήμερον ἐν χρήσει, ἤτοι τὸ Ἀ μ ά ρ ι διὰ τὴν Ἀπάνω Σύβριτον, καὶ ὁ Ἅ γ ι ο ς Β α σ ί λ ε ι ο ς διὰ τὴν Κάτω Σύβριτον. Τὰ νέα ὀνόματα ἐδόθησαν ἐκ τῶν δύο χωρίων Ἀμάρι[1] καὶ Ἅγ. Βασίλειος, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο ἕδραι τῶν δύο ἐπαρχιῶν.

Καὶ μετὰ τὴν μετονομασίαν αὐτὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ δύο περιφέρειαι Ἀμάρι καὶ Ἅγ. Βασίλειος δὲν ἀπετέλουν κυρίας καὶ διακεκριμένας ἐπαρχίας, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν 14 αἰῶνα ἐν τῷ διαμερίσματι (territorio) Ρεθύμνου ὑπῆρχε μία μόνον ἐπαρχία (Castellania) ἡ τοῦ Μυλοποτάμου, τὸ δὲ Ἀμάρι ἀπετέλει μόνον δικαστικὴν περιφέρειαν (Judicatus de l'Amari),[2] εἰς τὴν ὁποίαν πιθανῶς ὑπήγετο καὶ ὁ Ἅγ. Βασίλειος.

Κατόπιν ὅμως ἀναφέρεται ρητῶς,[3] ὅτι τὸ Ἀμάρι καὶ ὁ Ἅγ. Βασίλειος ἀπετέλουν ἐπαρχίας διευθυνομένας, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι, ὑπὸ Καστελλάνων ἑδρευόντων εἰς τὰ χωρία Ἀμάρι καὶ Ἅγ. Βασίλειος, ὅπου φαίνεται ὅτι εἶχον κτισθῆ πρὸς τοῦτο πύργοι.[4] Καὶ ὁ μὲν Ἅγ. Βασίλειος ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ μικροῦ καὶ ἀσημάντου χωρίου, τὸ δὲ Ἀμάρι πιθανῶς εἶναι οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον τοῦ πρώτου οἰκιστοῦ (ὁ Ἀμάρης οἰκογένεια εὑρίσκεται ἐν Σικελίᾳ, Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις 1176, καὶ εἶναι σύνηθες Ἰταλ. οἰκογεν. ἐπώνυμον Amari, ὑπάρχει δὲ καὶ χωρίον Ἀ μ α ρ ι α ν ῷ ἐν Πεδιάδι).

Παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι μέχρι σήμερον διασῴζεται καὶ ἀκούεται τὸ Σ ύ β ρ ι τ ο ς εἰς τὸν Ἅγ. Βασίλειον (ἐν ᾧ, ὡς εἴπομεν, ἡ ἀρχαία Σύβριτος ἦτο εἰς τὸ Ἀμάρι (Θρονοκλησίδια). Οἱ κάτοικοι δηλ. τῆς παραλίας Ἁγίου Βασιλείου τῆς λεγομένης Ἀ κ ο υ μ ι α ν ῆ ς Γ ι α λ ι ᾶ ς λέγουσι σήμερον τὴν Σύβριτον καὶ νοοῦσι τὰ ὑψηλότερον κείμενα χωρία τῆς Ρίζας, ἤτοι Ἀχτοῦντα, Βάτος, Ἄρδαχτος, Κισσός, Σπῆλι, Κούμια, Βρύσες, Πλατανές, Δουμαεργιό, Κοξαρέ, Ἅγ. Ἰωάννην, ὅπου κατὰ τὸ θέρος ἀνερχόμενοι οἱ παρὰ τὴν ξηρὰν καὶ αὐχμηρὰν παραλίαν οἰκοῦντες παραθερίζουσι. Δηλοῦσι δὲ διὰ τῆς λέξεως Σύβριτος «βγαίνω στὴ Σύβριτο» μέρη δροσερὰ ἔχοντα βλάστησιν καὶ ὕδατα, σχετίζουσι δηλ. τὴν Σύβριτον πρὸς τὴν βρύσιν, βρύον, βρύω.[5]

Ἐκκλησιαστικῶς κατὰ μὲν τὰς Βυζαντ. ἐποχὰς αἱ δύο ἐπαρχίαι ἀπετέλουν τὴν ἐπισκοπὴν Συβρίτου, κατὰ δὲ τὴν ἐνετικὴν ἐποχὴν δὲν ἀναφέρεται

---

[1] Ἐπὶ τουρκοκρατίας τὸ χωρίον ἐκλήθη Ν ε ὺ ς Ἀ μ ά ρ ι (ἤτοι κυρίως Ἀμάρι) καὶ τὸ ἄλλο Ν ε ὺ ς Ἅ ϊ Β α σ ί λ ε ι ς πρὸς διάκρισιν τῶν χωρίων αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων ἐπαρχιῶν.

[2] N o i r e t, Documents σελ. 9, 11, 236.

[3] Χειρογρ. B a r o z z i φυλ. 41.

[4] Ὁ G e r o l a ἀναφέρει πύργον εἰς τὸ μέσον τοῦ χωρίου Νεὺς Ἀμάρι, Monum. I. 193.

[5] Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ὀφείλω εἰς τὸν Θεοφιλ. Ἐπίσκοπον Λάμπης κ. Ἀγαθάγγελον καὶ εἰς τὴν μακαρ. γραῖαν μητέρα του. Τὴν ἔμαθον δὲ κατόπιν καὶ παρ' ἄλλων.

πλέον τοιαύτη ἐπισκοπή, πιθανῶς ἕνεκα τῆς μὴ ὑπάρξεως σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Λατίνων εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἀποκέντρους καὶ ὀρεινὰς ἐπαρχίας. Ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μέχρι σήμερον ἀποτελοῦσι μετὰ τὴν Σφακίων μίαν Ἐπισκοπὴν τὴν καλουμένην Ἐπισκοπὴν Λάμπης.[1]

15. Ρ ε θ ύ μ ν η.

Ἡ σήμερον λεγομένη ἐπαρχία Ρεθύμνη ἔχει τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ὁμωνύμου πόλεως. Ἐπὶ ἐνετοκρατίας δὲν ἐλέγετο οὕτως, ἀλλὰ μὲ τὸ ἰταλικὸν ὄνομα B o n r e p a r o ἀπὸ τὸ φρούριον Castel Bonreparo, τὸ ὁποῖον οἱ ἐγχώριοι ἐκάλεσαν Μ ο ν ο π ά ρ ι, Κ α σ τ έ λ λ ι Μ ο ν ο π ά ρ ι, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ Bonifacio ἔλεγον Μονοφάτσι.

Τὸ φρούριον Bonreparo ἀναφέρεται ὡς κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Πεσκατόρη,[2] θὰ ὀφείλῃ δὲ τὸ ὄνομά του εἰς ἐπιτυχῆ τινα ἀνακαίνισιν παλαιοτέρου φρουρίου. Τὸ διετήρησαν καὶ οἱ Ἐνετοὶ καὶ τὸ κατέστησαν ἕδραν Καστελλανίας. Εἶναι μαρτυρημένον ἱστορικῶς ὅτι ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Σκορδιλῶν καὶ Μελισσηνῶν ἔδωκεν ὁ Καστελλᾶνος Μονοπαρίου Πέτρος Φιλικανέβος, διαρπάσας ληστρικῶς ἵππους τοῦ Κρητὸς ἄρχοντος Ἰωάννου Σκορδίλη.[3]

Τὸ φρούριον Bonreparo - Μονοπάρι ἔκειτο παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης Μονοπάρι, καὶ δὴ εἰς τὸν ὑπερθεν τοῦ χωρίου λόφον τὸν καλούμενον καὶ σήμερον Καστέλλι, ὅπου φαίνονται ἀκόμη λείψανα τοῦ φρουρίου.[4]

Πότε κατηργήθη ἡ Καστελλανία Μονοπαρίου δὲν γνωρίζομεν. Εἴδομεν προηγουμένως εἰς ἔγγραφον τοῦ 1415,[5] ὅτι κατὰ τὸν 14 αἰῶνα δὲν ὑφίστατο πλέον, συγχωνευθεῖσα πιθανῶς μετὰ τῆς πόλεως Ρεθύμνου καὶ διοικουμένη ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος τοῦ τμήματος καὶ τοῦ συμβουλίου του.

Ἡ ἐπαρχία Ρεθύμνης, ὡς ὑπάρχει σήμερον, συνέστη ἐπὶ τουρκοκρατίας.

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ ἐπαρχία καὶ ἡ πόλις Ρεθύμνης δὲν εὑρίσκονται ἀποτελοῦσαι ἰδίαν Ἐπισκοπὴν κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντ. ἐποχήν, διότι πιθανῶς ἡ ἀρχαία πόλις Ρίθυμνα ἢ εἶχεν ἐρημωθῆ τελείως ἢ ἦτο ἀσήμαντον χωρίον, θὰ ὑπήγετο δὲ τότε εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἐλευθέρνης ἢ Λάμπης. Κατὰ τὸ τέλος τῆς Β΄ Βυζαντ. ἐποχῆς εὑρίσκομεν Ἐπίσκοπον Κ α λ α μ ῶ ν ο ς, οὗ ἕδρα ἦτο τὸ χωρίον Ἐ π ι σ κ ο π ὴ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἐπαρχίας (σήμερον Μ ε γ ά λ η Π ι σ κ ο π ή). Οἱ Ἐνετοὶ διετήρησαν τὴν Ἐπισκοπὴν Καλαμῶνος

---

[1] Ἐκ τῆς ἀρχ. πόλεως Λάππας καὶ ὕστερον Λάμπης.

[2] G e r o l a, Dominaz. σελ. 11.

[3] Creta sacra II. 249 ἑξ. L a u r e n t. d e M o n a c i s, Chronicon σελ. 15.

[4] Ἰδ. περιγραφὴν καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ φρουρίου ἐπὶ Ἐνετῶν καὶ σήμερον παρὰ G e r o l a, Monum. I. σελ. 261 - 270 εἰκ. 156 - 161 καὶ S p r a t t II. 115.

[5] N o i r e t, Documents, σελ. 236 - 237.

(Calamonensis Episcopatus), ἀλλὰ μετέφεραν τὴν ἕδραν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν πόλιν Ρέθυμνον, ἥτις ἐπὶ ἐνετοκρατίας προήχθη εἰς δευτέραν πόλιν τῆς νήσου ἔχουσα καὶ πληθυσμὸν σχεδὸν διπλάσιον τῶν Χανίων.[1] Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ Ἐπισκοπὴ αὕτη συνηνώθη μετὰ τῆς τοῦ Μυλοποτάμου καὶ ἔκτοτε ἀκούεται ὡς Ἐπισκοπὴ Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου μέχρι σήμερον.

Αἱ ἐπαρχίαι Μυλοπόταμον, Ἀμάρι, Ἅγ. Βασίλειος, Μονοπάρι - Ρεθύμνη ἀπετέλουν ἐπὶ ἐνετοκρατίας τὸ διαμέρισμα (territorium) Ρεθύμνου, καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας τὴν Διοίκησιν Ρεθύμνου,[2] καὶ σήμερον τὸν Νομὸν Ρεθύμνου.

16. Σφακιά.

Ἡ γνωστὴ ἐπὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἱστορικὴ ἐπαρχία. Πότε ἐδόθη τὸ ὄνομα Σφακιὰ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Μέρος τῆς ἐπαρχίας ἐλέγετο κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς Ψυχρόν.[3] Καὶ περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ὀνόματος ὑπάρχει διαφωνία.[4] Πιθανώτατα Σφακιὰ ἦτο κατ᾽ ἀρχὰς περιωρισμένη τοπωνυμία προελθοῦσα ἐκ τοῦ γνωστοῦ θάμνου σφάκα (πικροδάφνη, ροδοδάφνη, ἀρχ. νήριον), ὅπως Σφάκα καὶ Σφακιὰ ὑπάρχουσι καὶ σήμερον χωρία ἐν Σητείᾳ λαβόντα τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυτοῦ.[5] Ὁ Παπαδοπετράκης ὀρθῶς λέγει, ὅτι «οἱ ἐπιχώριοι γινώσκουσιν ὅτι τὸ ὄνομα τῆς χώρας των μετεδόθη ἐκ τῆς κωμοπόλεώς των Σφακιᾶς (σφακῶνος)». Ὕστερον ἐπεξετάθη ἡ λέξις καὶ περιέλαβεν ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν, ἀφ᾽ οὗ ἐκτίσθη τὸ φρούριον Σφακιὰ (Castel Sfacia).

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ὑπέταξαν οὐδὲ κατέλαβον στρατιωτικῶς τὸ ὀρεινὸν καὶ δυσπρόσιτον διαμέρισμα τῶν Σφακίων ἐπὶ πολὺν χρόνον, οἱ δὲ δυσήνιοι ὀρεσίβιοι κάτοικοι ἐπὶ αἰῶνας ἐξηκολούθουν ἐλεύθεροι καὶ ἀσύδοτοι ὄντες, ψιλήν τινα μόνον καὶ τυπικὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ἐνετῶν ἀναγνωρίζοντες. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι᾽ ὃν ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα οὐδὲ φραγκικὸν φρούριον μνημονεύεται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ. Ὁ Buondelmonti περιηγηθεὶς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1415 ἀναφέρει τὸ Sphicium (τὴν χώραν τῶν Σφακιῶν) ὡς πόλιν ἀρχαίαν ἀλλ᾽ ἀτείχιστον καὶ περιγράφει τοὺς κατοίκους οὕτως·[6] «Οἱ ἀγρόται (rustici) κατέχουσι τὴν χώραν (Sphicium) ἀτείχιστον, διὰ δὲ τὸ αὐχμηρὸν τῶν ὀρέων οὐδέποτε σπείρουσιν, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν κυπαρισσίνων

[1] Creta sacra II. 443 καὶ Σταυράκη, Στατιστ. 186 - 188.

[2] Ὁ Ἅγ. Βασίλειος μετὰ τὸ 1867 ὑπήγετο εἰς τὴν τότε συσταθεῖσαν Διοίκησιν Σφακίων.

[3] Graeci de Psicro κατὰ τὴν ἐπανάστασιν Σκορδιλῶν καὶ Μελισσηνῶν εἰς Creta sacra II. 250.

[4] Γρηγορ. Παπαδοπετράκι, Ἱστορία Σφακίων Ἀθῆν. 1888 σελ. 7 - 8.

[5] Σταυράκη, Στατιστ. σελ. 138.

[6] Creta sacra I. 4, καὶ 83 - 84.

σανίδων καὶ τοῦ πλήθους τῶν αἰγῶν ζῶσιν. Εἶναι τραχεῖς ἐν τῷ πολέμῳ καὶ ταχυποδώτατοι ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ μέχρι τῶν 110 ἐτῶν δὲν παύουσιν ἀνὰ τὰ τραχέα ὄρη νὰ συλλαμβάνωσι τὰς αἰγάγρους (ἀγρίμια). Ἀντὶ οἴνου πίνουσι γάλα, καὶ τὰς ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας ἀγνοοῦσι μέχρι τοῦ τέρματος τοῦ βίου».

Ἡ μνεία τοῦ Sphicium ὑπὸ τοῦ Βονδελμοντίου βεβαιοῖ ὅτι κατὰ τὸ 1415 ἠκούετο τὸ ὄνομα Σφακιὰ διὰ τὴν χώραν Σφακιῶν.

Βραδύτερον κατὰ τὸν 15 καὶ 16 αἰῶνα ἐκτίσθη καὶ μικρὸν ἐνετικὸν φρούριον παρὰ τὴν χώραν τῶν Σφακιῶν (Castel Sphacia), εἰς ὃ ἔμενεν ἔκτακτος Προνοητὴς (Proveditor), ἀσκῶν μικράν τινα ἐξουσίαν κατὰ τρόπον ἤπιον καὶ ἀβίαστον, κύριον ἔργον ἔχων νὰ ἐπιβλέπῃ καὶ μὲ τρόπον εἰρηνικὸν νὰ συγκρατῇ τοὺς κατοίκους ἀπὸ ἐπαναστάσεων. Ὅτι τὰ Σφακιὰ ἐχρησίμευον ὡς ὁρμητήριον καὶ καταφύγιον τῶν κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὰ 150 πρῶτα ἔτη τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας φαίνεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἁγ. Τίτου (1364) τὸ μικρὸν ὀροπέδιον τῆς ἐπαρχίας, ἡ Ἀνώπολις, κατὰ κυβερνητικὴν διαταγὴν ἠρημώθη καὶ ἔμεινεν ἀκαλλιέργητον (ὅπως καὶ τὸ Λασίθι καὶ ἡ Ἐλεύθερνα). Εἶναι ὅμως ζήτημα, ἂν οἱ Ἐνετοὶ ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀπαγόρευσιν καὶ ἐδῶ.

Φραγκοκάστελλον. Πρὶν ἀκόμη κτισθῇ τὸ φρούριον τῶν Σφακιῶν ἐκτίσθη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν παράλιον ἄκρον τῆς ἐπαρχίας ἓν ἄλλο ἐνετικὸν φρούριον, τὸ Φραγκοκάστελον.[1] Οἱ Ἐνετοὶ ἄποικοι τῆς Κρήτης καὶ αἱ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ ἐζήτουν τὸ πρᾶγμα[2] δι᾽ ἄμυναν κατὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ κατὰ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ οὕτως ᾠκοδομήθη κατὰ τὸ 1371, ἀποτελέσαν ἰδίαν περιφέρειαν μικρὰν μὲ δύο χωρία τὸ Πατσανῶ καὶ Καψοδάσο. Τὸ φρούριον ἐκλήθη Ἅγ. Νικήτας ἐκ τῆς παρακειμένης ἐκκλησίας, ἀλλ᾽ οἱ ἐγχώριοι, οἱ ὁποῖοι μετὰ δυσαρεσκείας εἶδον τὸ φραγκικὸν φρούριον τὸ ὠνόμασαν Φραγκοκάστελλο, καὶ τὸ ὄνομα ἐπεκράτησε κατὰ μικρόν, ὥστε καὶ οἱ Ἐνετοὶ νὰ τὸ παραδεχθῶσι καὶ νὰ τὸ λέγωσι Castel franco. Τὸ φρούριον ἀρκετὰ ἰσχυρὸν ἦτο τετράγωνον μὲ τέσσαρας πύργους εἰς τὰς γωνίας, διετηρήθη δὲ ἀνακαινισθὲν καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ κατὰ τὸ 1828 ἡρωϊκὴ μάχη τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Ταλιάνη καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου.[3]

Ἐκκλησιαστικῶς τὰ Σφακιὰ κατὰ μὲν τὴν Α΄ καὶ Β΄ Βυζαντ. ἐποχὴν ὑπήγοντο εἰς τὰς ἐπισκοπὰς Φοίνικος καὶ Ἀραδήνης.[4] Ἐπὶ ἐνετοκρατίας, μὴ

[1] Gerola, Monum. I. 256 - 260 εἰκ. 149 - 153. Σήμερον τὸ φρούριον ἀκούεται Καστέλλι. Ἰδ. καὶ Basilicata χαρτ. 96.

[2] Gerola, Monum. I.250 - 255 εἰκ. 145 - 148. Boschini, χαρτ. 54, Basilicata χαρτ. 89.

[3] Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα σελ. 409.

[4] Συνέκδημος Ἱεροκλέους, Notit. Episcopat.

ὑπαρχόντων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Λατίνων, δὲν μνημονεύεται ποῦ ὑπήγοντο. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὑπήχθησαν εἰς τὴν Μητρόπολιν, καὶ τὸν τελευταῖον αἰῶνα εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Λάμπης (ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων).

Τὰ Σφακιὰ πολιτικῶς ὑπήγοντο ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰς τὴν Διοίκησιν Χανίων, κατὰ τὸ 1867 ἀπετέλεσαν μετὰ τοῦ Ἀποκορώνου (καὶ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου) ἰδίαν Διοίκησιν. Τελευταῖον, καταργηθέντος τοῦ νομοῦ Σφακίων, ὑπήχθησαν εἰς τὸν τῶν Χανίων.

17. Ἀποκόρωνας.

Τὸ ὄνομα τῆς ἐπαρχίας Ἀποκόρωνας φαίνεται ὑπάρχον πρὸ τῆς ἑνετικῆς ἐποχῆς τοῦ 1210, ἐπὶ πόσον τόπον ὅμως ἐξετείνετο ἡ χώρα ἡ οὕτως καλουμένη εἶναι ἄδηλον. Πρώτην φορὰν τὸ εὑρίσκομεν μνημονευόμενον ὡς ὄνομα τόπου εἰς τὸ κείμενον τῆς συνθήκης μεταξὺ τῶν στρατηγῶν τοῦ Βατάτζη καὶ τοῦ Δοῦκα Κρήτης Ἰουστινιάνη κατὰ τὸ 1236 ὡς ἑξῆς· «dare nobis passagium conveniens conducendo alla Suda in loco qui vocatur Apicorna»[1]

Πόθεν ὅμως προῆλθε τὸ Ἀποκόρωνας εἶναι ζήτημα ἄλυτον μέχρι τοῦδε. Ὁ Κορνήλιος εἰς τὴν Creta sacra I. 123 τὸ ἐσχέτισε μὲ τὸ ἀρχαῖον Ἱπποκορώνειον λέγων «Ippocoronium sive Tanus hodie castrum Apicornum». Ὁ Pashley[2] καὶ ὁ Σταυράκης[3] πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ ὅτι εἶναι παραφθορὰ τοῦ ἀρχαίου Ἱπποκορώνειον τοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναγραφομένου,[4] χωρὶς ὅμως νὰ ὁρίζεται ὑπ᾽ αὐτοῦ οὔτε τί ἦτο οὔτε ποῦ ἔκειτο. Ὁ Ψιλάκις ἀκολουθῶν, ὡς φαίνεται, λαϊκήν τινα παράδοσιν ἀδέσποτον καὶ ἀπίθανον ἢ αὐτοσχεδιάζων λέγει ὅτι ἡ λέξις «προέρχεται ἐκ τῶν λέξεων ἀπὸ καὶ κορώνας, καθὸ ἴδιον καὶ τερπνὸν κτῆμα καὶ ἐνδιαίτημα τῶν Καισάρων τοῦ Βυζαντίου, ἐξαρτώμενον τουτέστιν ἀπὸ τῆς κορώνας τοῦ βασιλικοῦ στέμματος».[5]

Πιθανὴ φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι τὸ ὄνομα τῆς ἐπαρχίας σχετίζεται μὲ τὸ Ἱπποκορώνειον ἢ καὶ μὲ τὸ Κόριον, τὸ ὁποῖον κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ καὶ δὴ κατὰ τὰ μέρη αὐτὰ «Κόριον, τόπος ἐν

---

[1] Creta sacra II. σελ. 273-274.

[2] Pashley, Travels I. σελ. 62.

[3] Σταυράκη, Στατιστ. σελ. 74.

[4] Στράβων X. 472 «Ἱπποκόρωνά τε τῆς Ἀδραμυττηνῆς καὶ Ἱπποκορώνειον ἐν Κρήτῃ».

[5] Ψιλάκη, Ἱστορ. Κρήτης ἐν Χανίοις 1909 τόμ. Β'. Παράρτημα σελ. 14 σημ. 1. Παρ᾽ ἐργάτου ἐξ Ἀποκορώνου ἤκουσα τὴν ἑξῆς λαϊκὴν παράδοσιν «ὁ βασιλιὰς τῆς Κρήτης ποὺ εἶχε τὸ θρόνον του εἰς τὰ Μεγάλα Χωράφια (ἀρχ. Ἄπτερα) ἔβαλε στὸ νοῦν του νὰ φέρῃ τὸ θρόνο του στὰ Καστρινά· μὰ τὸν ἐκατάλαβαν καὶ τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν ἔσφαξαν καὶ τοῦ πῆραν τὴν κορώναν, τὸν ἀποκορώνιασαν καὶ γιὰ αὐτὸ εἶπανε τὸ μέρος Ἀποκόρωνα».

Κρήτῃ, ἀπὸ κόρης τινός, καὶ λίμνη Κορησία καὶ Ἀθηνᾶς ἱερὸν Κορησίας». Πιθανῶς ἡ λίμνη αὕτη εἶναι ἡ σημερινὴ λίμνη Κουρνᾶ τοῦ Ἀποκορώνου σώσασα τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἠλλοιωμένον. Παρ᾽ Αἰσχίνῃ εἰς τὸν κατὰ Τιμάρχου λόγον 176 (182) ἀναφέρεται καὶ ἐν Ἀθήναις τόπος ἀκουόμενος «παρ᾽ ἵππον καὶ κόραν», τὸ ὁποῖον ὁ Σχολιαστὴς γράφει Ἱπποκόρειον. Καὶ εἰς τὰς Ἱστορίας Νικολάου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἔκδοσις Ἀδ. Κοραῆ εἰς Πρόδρομον Ἑλλην. Βιβλιοθήκης, Παρίσιοι 1805 σελ. 239) φέρεται «Ὅτι Ἱππομένης ὁ Ἀθηναίων ἄρχων, ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς δι᾽ αἰτίαν τοιάνδε. Ἦν αὐτῷ θυγάτηρ, ἥντινα τῶν ἀστῶν τινος αἰσχύναντος λάθρα, ὑπ᾽ ὀργῆς καθεῖρξεν εἰς οἴκημα, δήσας σὺν ἵππῳ, καὶ τροφὴν οὐδετέρῳ εἰσέπεμπεν. Πιεσθεὶς οὖν λιμῷ ὁ ἵππος, ἐφορμήσας τῇ παιδί, ἀναλώσας τε αὐτήν, καὶ αὐτὸς ὕστερον ἀπέθανεν. Μετὰ ταῦτα ἐπισκαφείσης αὐτοῖς τῆς οἰκήσεως, ἀπ᾽ ἐκείνου ὁ χῶρος ἐκαλεῖτο Ἵππου καὶ Κόρης».

Τοιοῦτόν τι Ἱερὸν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὑπάρχον καὶ παρὰ τὴν μοναδικὴν τῆς Κρήτης λίμνην Κουρνᾶ, ἱερὸν εἰς Ἵππον καὶ Κόρην (Ἱπποκόρειον ἢ Ἱπποκορώνειον), ἐξ οὗ καὶ τὸ Κόριον καὶ ἡ Κορησία λίμνη καὶ ἡ Κορησία Ἀθηνᾶ τὰ ἀναγραφόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων ἐν Κρήτῃ.

Ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἀποκορώνῳ καὶ χωρίον Νίππος, τὸ ὁποῖον πιθανῶς εἶναι τὸ ἀρχαῖον Ἵππος (τὸν Ἵππον - Νίππος). Εἶναι ἄλλοθεν γνωστὴ ἡ μεγάλη σχέσις τῆς Ἀθηνᾶς (κόρης) πρὸς τὸν ἵππον,[1] δι᾽ ὃ Ἱπποκόρειον καὶ Ἱπποκορώνειον θὰ ἦτο ἴσως ἱερὸν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν (κόρην) καὶ τὸν ἵππον, εὑρισκόμενον κατὰ τὴν λίμνην Κουρνᾶ. Ἔχει ἄρα ἀρκετὴν πιθανότητα ἡ ἐνταῦθα ὕπαρξις τοῦ Ἱπποκορωνείου, καὶ ἡ ἐκ τούτου προέλευσις τοῦ μεταγενεστέρου Ἀποκόρωνα[2].

Ἓν πρᾶγμα ἐν τούτοις δύναται νὰ λεχθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι τὸ Ἀποκόρωνας δὲν εἶναι φραγκικόν. Ἡ ρευστότης τῶν ἀντιστοίχων ἰταλικῶν καὶ λατινικῶν τύπων τῆς λέξεως, ποῦ εὑρίσκομεν εἰς τὰ κείμενα, ἤτοι Apicorna, Apicornum, Bicorna, Unicornum, δεικνύει ὅτι οἱ Φράγκοι κατὰ διαφόρους τρόπους προσεπάθησαν νὰ ἀποδώσωσι ξένην δι᾽ αὐτοὺς λέξιν.

Ὁ Ἀποκόρωνας ἔγινεν ὄνομα ἐπαρχίας (Καστελλανίας), ἀφ᾽ οὗ ἐκτίσθη τὸ ὁμώνυμον Καστέλλι. Πότε ὅμως καὶ τοῦτο ἐγένετο δὲν γνωρίζομεν· πάντως

---

[1] Daremberg-Saglio, Diction. III. Minerva σελ. 1193 Ἀθηνᾶ Χαλινῖτις καὶ Δαμάσιππος, καὶ Ἱππία. Πρβλ. καὶ Ποσειδῶνα Ἱπποκούρειον (Παυσαν. III. XIV. 2) καὶ Ἱπποκούριος ἥρως (Ἡσυχίου).

[2] Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης ἡ ὑπόθεσις τὸ Κουρνᾶ νὰ εἶναι Ἀραβικῆς προελεύσεως, ἀφ᾽ οὗ Kurna = λουτὴρ καὶ τοπωνυμικὸν Kurna εἶναι ἐπίσης Ἀραβικόν, καὶ νὰ εἶναι Abu-Kurna, ὅπως τὸ Ἀποσελέμης (ποταμὸς καὶ χωρίον) λέγεται ὅτι εἶναι τὸ Abu-Selim.

Ἀκόμη θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὸ ὄνομα Ἀποκόρωνας προῆλθεν ἀπὸ τὸ Ἀπόκουρνα ἤτοι τὰ ἀπὸ τῆς λίμνης Κουρνᾶ καὶ ἐντεῦθεν μέρη.

ὅμως πολὺ ἐνωρίς, ἀφ' οὗ κατὰ τὸ 1303 ἀναφέρεται τὸ Καστέλλιον ὡς βλαβὲν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ, κατὰ δὲ τὸ 1336 γίνεται λόγος περὶ ἐπισκευῆς του (Gerola, Monum. I. σελ. 207-208 καὶ διὰ τὴν κατόπιν ἱστορίαν τοῦ αὐτόθι σελ. 208-212. Εἰκόνας τοῦ φρουρίου ἰδ. παρὰ Boschini χαρτ. 11, 12 καὶ Basilicata χαρτ. 17).

Ἐρείπια τοῦ φρουρίου σῴζονται καὶ μέχρι σήμερον ἐπὶ λόφου ἀνατολικώτερον τοῦ χωρίου Καλύβες.

Ὁ Ἀποκόρωνας ἐξηκολούθησε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐνετοκρατίας ἀποτελῶν Καστελλανίαν (ἐπαρχίαν). Ἐπίσης ἐπὶ τουρκοκρατίας.

Ἐκκλησιαστικῶς κατὰ μὲν τὴν Α΄ Βυζαντιακὴν ἐποχὴν ὑπήγετο εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀπτέρας, κατόπιν δὲ συνεχωνεύθη μετὰ τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας, ὅπως εἶναι καὶ σήμερον (ὁ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου).

18. Κυδωνία.

Ἡ παρὰ τὰ Χανία ἐπαρχία ὠνομάσθη Κυδωνία κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Πρῶτοι οἱ διοργανωταὶ τοῦ 21 ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἐπισήμου ἀρχαίας πόλεως Κυδωνίας, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὁποίας ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν τὰ Χανιὰ κατὰ τὸ 1252, τὸ εἶχον δὲ πρόχειρον καὶ εἰς τὸν τίτλον τῆς Ἐπισκοπῆς (ὁ Κυδωνίας).

Ἐπὶ Ἐνετῶν ἡ περὶ τὰ Χανιὰ χώρα δὲν ἀπετέλει ἰδίαν Καστελλανίαν, ἀλλ' ἐκυβερνᾶτο ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος (νομάρχου) Χανίων καὶ τοῦ συμβουλίου του.

Ἰδίαν ἐπαρχιακὴν περιφέρειαν ἀπετέλεσε μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Κρήτης λεγομένη Χάνια Ἀγιασὶ (=περίχωρος Χανιῶν). Ἀπὸ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου τοῦ 1867 καθιερώθη ἐπισήμως τὸ ὄνομα Κυδωνία διὰ τὴν ἐπαρχίαν, ἐν ᾧ ἡ πόλις ἐξηκολούθησε νὰ καλῆται Χανιά, ὡς καὶ σήμερον.

Κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντ. ἐποχήν, ὑφισταμένης ἀκόμη τῆς πόλεως Κυδωνίας, ἱδρύθη ἡ Ἐπισκοπὴ Κυδωνίας.[1] Κατὰ τὴν Β΄ ὅμως Βυζαντ. ἐποχήν, ἤτοι μετὰ τὴν ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀνάκτησιν τῆς νήσου, ἀνασυνεστάθη μὲν ἡ Ἐπισκοπὴ Κυδωνίας, ἀλλὰ μὴ ὑφισταμένης πλέον τῆς πόλεως, ἡ ἕδρα μετετοπίσθη δυτικώτερον, ἐκεῖ ὅπου σήμερον κεῖνται τὰ μετόχια Ἁγιὰ καὶ Ἐπισκοπὴ (ἤτοι Ἁγία Ἐπισκοπή), καὶ διατηρεῖται ἐν ἐρειπίοις καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς ναός.[2]

Οἱ Ἐνετοὶ καταλαβόντες τὴν νῆσον (1210) μετέτρεψαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν Ἐπισκοπὴν εἰς Λατινικήν, διατηρήσαντες καὶ τὸ ὄνομα Agiensis Episcopatus[1] (τῆς Ἁγιᾶς Ἐπισκοπή), ἀλλ' ἡ ἕδρα αὐτῆς, ὡς ἦτο φυσικόν, μετηνέχθη εἰς Χανιά. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐπανιδρύθη ἡ ὀρθόδοξος Ἐπισκοπὴ μὲ ἕδραν τὰ Χανιά, προσαρτηθέντος αὐτῇ καὶ τοῦ Ἀποκόρωνα (ὁ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου), ὅπως εἶναι καὶ μέχρι σήμερον.

[1] Συνέκδημος Ἱεροκλέους, Notitiae Episcopatuum.

[2] Gerola, Monum. vol. II. σελ. 72-76 εἰκ. 33-35.

19. Κίσαμος.

Ἡ ἐπαρχία Κίσαμος καὶ τὸ Φραγκικὸν φρούριον Castel Chissamo (σήμερον καὶ χωρίον Καστέλλι Κισάμου) ὀφείλουσι τὸ ὄνομα εἰς τὴν ἀρχαίαν πολίχνην Κίσαμον τὴν κειμένην κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ ὁμωνύμου κόλπου καὶ ἐπίνειον οὖσαν τῆς σημαντικωτέρας ἀρχαίας πόλεως Πολυρρηνίας.[2] Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εὗρον οἱ Ἐνετοὶ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις[3] κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου ἢ οἱ Γενουῖται πρὸ τῶν Ἐνετῶν) καὶ δεχθέντες αὐτὸ ὠνόμασαν τὸ φρούριον, καὶ κατέστησαν αὐτὸ ἕδραν Καστελλανίας, καὶ ἐκ τούτου ἐπεξετάθη καὶ εἰς ὅλην τὴν μεγάλην περιφέρειαν τὴν ἀποτελοῦσαν καὶ σήμερον τὴν ἐπαρχίαν Κίσαμον.

Πότε ἐκτίσθη τὸ Castel Chissamo καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπετέλεσε Καστελλανίαν, δὲν γνωρίζομεν. Κίσαμος ὡς τοπωνυμία καὶ οὐχὶ φρούριον ἀναγράφεται εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς διανομῆς τοῦ 1212 (Creta sacra II. 239), τὸ δὲ φρούριον ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων[4] κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1261-1263, ἐξηκολούθησε δὲ ὑφιστάμενον καὶ ἀνακαινιζόμενον καθ' ὅλην τὴν ἐνετοκρατίαν.[5]

Ἀπὸ τῆς πρώτης Βυζαντ. ἐποχῆς ἡ παράλιος Κίσαμος παρευδοκιμήσασα τὴν μεσόγειον Πολυρρηνίαν ἐγένετο ἕδρα Ἐπισκόπου,[6] ἥτις παρέμεινε καὶ κατὰ τὴν Β΄ Βυζαντ. περίοδον καὶ ἐπὶ Ἐνετῶν (Chissamensis Episcopatus),[7] περιλαμβάνουσα ἀπὸ παλαιοτέρων χρόνων καὶ τὴν ἐπαρχίαν Σέλινον, ὅπως καὶ σήμερον (ὁ Κισάμου καὶ Σελίνου).

[1] Creta sacra II. σελ. 149 ἑξ.

[2] Περὶ Κισάμου καὶ Πολυρρηνίας ἰδ. Svoronos, Numism. σελ. 55 ἑξ. καὶ 274 ἑξ. καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν καὶ Ψιλάκη, Ἱστορ. Κρητ. σελ. 69-80.

[3] Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι, ἐν ᾧ αἱ μεγάλαι πόλεις δὲν διετήρησαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα λ. χ. ἡ Κνωσός, Γόρτυνα, Κυδωνία, τὸ διετήρησαν πολλαὶ ἄλλαι δευτερεύουσαι καὶ μικραὶ πολίχναι π. χ. Τύλισος, Βιάννος, Σύβριτος, Κίσαμος, Ἰστρών, Ὀλοῦς (Ἐλοῦντα) Μάλλαι, Μάταλα, Λύττος, Χερσόνησος, Ἀξός, Συΐα (Σούγια), Μίλατος, Πραισὸς (Πρασούς), Πυλωρὸς (Πλώρα) κλπ.

[4] Laurent., De Monacis, Chronicon σελ. 158.

[5] Cerola, Monum. I. σελ. 224-231. Εἰκόνας τοῦ φρουρίου ἰδ. Boschini χαρτ. 3, Basilicata χαρτ. 3 καὶ Gerola, αὐτόθι εἰκ. 125-129.

[6] Συνέκδημος Ἱεροκλέους καὶ Notit. Episcopatuum. Μολυβδίνην βοῦλλαν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΙΣΑΜΟΥ τοῦ 7 ἢ 8 αἰῶνας ἐδημοσίευσα εἰς τὴν Διεθνῆ Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. τόμ. VI. σελ. 123 (ἔτος 1903).

[7] Creta Sacra II. σελ. 159 ἑξ.

Ἐπί τινα χρόνον (κατὰ τὸν 16 αἰῶνα) ἡ Ἐπισκοπὴ Κισάμου ἔσχε Ὀρθόδοξον Ἐπίσκοπον τὸν Γεράσιμον Παλαιόκαπαν,[1] ἀλλά, τούτου ἀποθανόντος, ἐγένετο πάλιν Λατινική. Μετὰ τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν ἀνιδρύθη ἡ Ὀρθόδοξος Ἐπισκοπὴ Κισάμου καὶ Σελίνου.

20. *Σέλινον.*

Τὸ ὄνομα Σέλινον ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν χρονογράφων περὶ τὸ 1280, ὅτε μεταξὺ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χορτατζῶν καὶ τῆς τοῦ Ἀλεξίου Καλλιέργη ὁ Δοῦκας Κρήτης Μαρῖνος Γραδόνικος ἔκρινε σκόπιμον νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ φρούριον Σέλινον (Castel Selino), ἵνα εὐκολώτερον κρατῇ εἰς ὑποταγὴν τοὺς φιλοταράχους κατοίκους τοῦ μέρους τούτου,[2] τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο Arna ἢ Orna[3] ἤτοι Ὀρεινά,[4] ὡς πράγματι φέρεται τὸ διαμέρισμα εἰς τὴν Συνθήκην Ἀλεξίου Καλλιέργη τῷ 1299, βεβαίως διὰ τὸ ὀρεινὸν τῆς ἐπαρχίας.[5] Πιθανώτατα Σέλινον εἶναι ἐγχώριον τοπωνυμικόν, δι' οὗ ἐκαλεῖτο ἡ θέσις, ἐφ' ἧς ἐκτίσθη τὸ φρούριον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν (ἐκ τῶν φυομένων ἐκεῖ σελίνων), καὶ ἐκ τῆς τοπωνυμίας ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἑνετικὸν Καστέλλι. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ὅλως ἀπίθανον τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος, ἣν ἐπρότεινεν, ὡς νομίζω, ὁ μακαρίτης Ἀντ. Γιάνναρης ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐλύρου οὕτως, εἰς Ἔλυρον, Σέλυρον, Σέλινον. Ἡ ἀρχαία πόλις Ἔλυρος παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Ροδοβάνι ἔκειτο μακρὰν τοῦ Καστελλίου Σελίνου, οὐδ' ἐσῴζετο τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅτε ἐδόθη τὸ ὄνομα τοῦ φρουρίου, οὐδ' ἀναφέρεται ὑπό τινος κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, οὐδ' ἀπετέλεσεν Ἐπισκοπήν, ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ παραληφθῇ.

Κτισθέντος τοῦ φρουρίου Castel Selino, ἀπετελέσθη ἡ Καστελλανία Σελίνου παραμείνασα καθ' ὅλην τὴν ἑνετοκρατίαν.[6]

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν διετηρήθη καὶ τὸ φρούριον ἀνακαινισθὲν καὶ ἡ ἐπαρχία Σέλινον μέχρι σήμερον. Τὸ φρούριον ὅμως, ἢ μᾶλλον ὁ εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ συνοικισμός, καλεῖται Παλιόχωρα.

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ ἐπαρχία, ἀφ' οὗ κατηργήθη ἡ τῶν πρώτων αἰώνων Ἐπισκοπὴ Κανδάνου, συνεχωνεύθη μετὰ τῆς Κισάμου, ὡς εἴπομεν προηγουμένως.

---

[1] Χριστ. Κρήτη τόμ. Β' σελ. 260 σημ. 1 *καὶ* Nicol. Papadopoli, Historia Gymnasii Patavini, Venezia 1726 σελ. 39, Creta sacra I. 264.

[2] Creta sacra II. σελ. 287. Gerola, Monum. I. 232. De Monacis σελ. 161.

[3] Creta sacra II. 239.

[4] Συνθήκη Καλλιέργη ἐν Ἀθηνᾷ τόμ. ΙΔ' σελ. 316 σημ. 4. Εἰς ἔγγραφον τοῦ ἑνετικοῦ ἀρχείου G. Giomo, I misti del senato φέρεται «de pecunia necessaria pro expensis aedificandi castrum de Selino in partibus Arne».

[5] Πρβλ. τὸ Ὀρνὸ (=Ὀρεινὸν) χωρίον Σητείας.

[6] Τὴν ἱστορίαν τοῦ φρουρίου ἰδ. παρὰ Gerola, Monum. I. 232-236 καὶ εἰκόνας 130-132 καὶ Boschini χαρτ. 56 καὶ Basilicata χαρτ. 97.

II

ΑΙ ΤΡΕΙΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΗΜΕΡΙΝΑΙ ΠΟΛΕΙΣ

Α'. *Ἡράκλειον.*

Chandak - Χάνδαξ, Candida, Candia, Κάστρο, Μεγ. Κάστρο.

Τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον, ἡ μεγαλυτέρα τῆς νήσου πόλις καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς μέχρι τοῦ 1850, εἶναι κτίσμα Ἀράβων. Οἱ καταλαβόντες δηλ. τὴν νῆσον Σαρακηνοὶ κατὰ τὸ 824 μ. Χ. ἔκτισαν ὀχύρωμα ὀνομάσαντες αὐτὸ Chandak (=τάφρον, χάνδακα) εἰς τὴν παράλιον θέσιν, ὅπου ἔκειτό ποτε τὸ ἐπίνειον τῆς Κνωσοῦ Ἡράκλειον ἢ τὸ Μάτιον.

Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι[1] ἀναφέρουσιν ὅτι οἱ Ἄραβες προσορμισθέντες κατὰ τὴν παραλίαν αὐτὴν ὡδηγήθησαν ὑπὸ μοναστοῦ εἰς τόπον πρόσφορον καὶ ὀρύξαντες τάφρον καὶ ἔρυμα ποιήσαντες ὡρμῶντο ἐντεῦθεν, καὶ ἐντὸς μικροῦ ἐγένοντο κύριοι τῆς νήσου. Τ' ὀχύρωμα ἐγένετο κατὰ μικρὸν πόλις καὶ πρωτεύουσα τῆς νήσου ὑπὸ τὸ ὄνομα Chandak (καὶ Βυζαντ. Χάνδαξ).

Ἀφοῦ μετὰ 137 ἔτη ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνεκτήσατο τὴν νῆσον διὰ πολέμου καὶ ἐξηφάνισε τοὺς ἐν αὐτῇ Ἄραβας, οἱ Βυζαντινοὶ διετήρησαν τὴν πόλιν μετὰ τοῦ ἀραβικοῦ ὀνόματος Χάνδαξ,[2] καὶ ἔκτοτε παρέμεινεν αὕτη ὡς πρωτεύουσα τῆς νήσου.

Οἱ Ἑνετοὶ κατὰ τὴν συνήθειάν των νὰ μὴ κινῶσι τὰ καθεστῶτα ὀνόματα διετήρησαν τὴν ὀνομασίαν τῆς πόλεως λέγοντες αὐτὴν Candica καὶ Candiga, μετὰ ταῦτα δὲ κατά τινα παρετυμολογίαν Candida[3] καὶ Candia, οὕτω δὲ ἐστερεοποιήθη τ' ὄνομα τοῦτο, δι' οὗ ὄχι μόνον ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ νῆσος λέγεται καὶ μέχρι σήμερον ὑπὸ τοῦ μὴ ἑλληνοφώνου κόσμου (Candia, Candie).

Τὸ ὄνομα ὅμως Χάνδαξ κατὰ τὴν Β'. Βυζαντιακὴν ἐποχὴν καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἑνετικὴν ἦτο μᾶλλον ἐν χρήσει εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας τάξεις καὶ εἰς τὴν γραφομένην γλῶσσαν. Ὁ λαὸς ὅμως συνήθως ἀπεκάλει τὴν πόλιν μὲ τὸ Βυζαντ. ὄνομα Κάστρο καὶ Μεγάλο Κάστρο, καὶ οὕτω τὴν καλεῖ καὶ σήμερον ὁ λαὸς τῶν ἐπαρχιῶν, μολονότι τὸ νεώτερον Ἡράκλειον τείνει νὰ ἐκτοπίσῃ τὸ λαϊκὸν ὄνομα.

---

[1] Theophanes Continuatus εἰς τὸ Corpus Hist. Byzant. ἔκδ. Βόννης τόμ. XLVI σελ. 77 καὶ Συμεὼν Μάγιστρος σελ. 623.

[2] Ὁ Raulin, Descript. τόμ. I 143 λέγει ὅτι ἡ πόλις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων Rhabdh-el-Chandak (φρούριον τῆς τάφρου).

[3] Οὕτως τὴν λέγει ὁ περιηγητὴς Buondelmonti κατὰ τὸ 1415 «Candida civitas albescit in muris, quaea Graecis Candaca vocabatur» (Creta sacra I 9).

Ἡ ὀνομασία Ἡράκλειον ἐδόθη εἰς τὴν πόλιν πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐτῶν. Κατὰ τὴν πρώτην διοργάνωσιν τῆς νήσου ἐπὶ τοῦ Ἁρμοστοῦ Μιχαὴλ Ἀφεντούλη (κατὰ τὸ 1822) ἐδόθη πρῶτον τὸ ὄνομα Ἡράκλεια εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν, ἐπίσης δὲ καὶ κατὰ τὰς κατόπιν ἐπαναστατικὰς ὀργανώσεις.[1] Οἱ δόντες τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τὸ παρέλαβον ἐκ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων καὶ δὴ τοῦ Στράβωνος (Βιβλ. Χ. 476) «ἔχει δ' ἐπίνειον τὸ Ἡράκλειον ἡ Κνωσὸς» καὶ 484 «ἔστι δὲ μακρὰ ἡ Θήρα διακοσίων οὖσα τὴν περίμετρον σταδίων, κειμένη δὲ κατὰ Δίαν νῆσον τὴν πρὸς Ἡρακλείῳ τῷ Κνωσίῳ». Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως οἱ λογιώτεροι τῶν ἐν τῇ πόλει κατοίκων καὶ οἱ ἐγγράμματοι τῶν ἐμπορευομένων Χριστιανῶν ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται εἰς τὰ γράμματά των τὸ Ἡράκλειον, καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν ἐξενίκησε, καὶ δὴ ἐγένετο παραδεκτὸν καὶ ἐπισήμως μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1866 καὶ ἑξῆς.[2]

— Εἶναι ἄλλο ζήτημα ἂν ἡ εἰς Ἡράκλειον μετονομασία τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως εἶναι ὀρθή. Δὲν εἶναι πρῶτον ἐξηκριβωμένον, ἂν ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης, ἐφ' ἧς ἐκτίσθη ὁ Ἀραβικὸς Χάνδαξ ἔκειτο τὸ Ἡράκλειον ἢ τὸ Μάτιον, ἀλλὰ καὶ τούτου τεθέντος, τὸ μὲν Ἡράκλειον ἦτο μικρὸν καὶ ἄσημον πόλισμα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἐγνωρίζομέν ποτε καὶ τ' ὄνομά του ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ ἀρχαίου γεωγράφου, ἐν ᾧ ὁ Χάνδαξ (καὶ τὸ Κάστρο) ἔχει λαμπρὰν καὶ ἔνδοξον μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἱστορίαν, διὰ τὴν ἐξ ἐφόδου αἱματηρὰν ἅλωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῆς Κρήτης Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, καὶ κατόπιν τὴν ἐπὶ 24 ἔτη ἡρωϊκὴν πολιορκίαν καὶ ἄμυναν κατὰ τῶν Τούρκων (1645-1669), καὶ γενικῶς ἐπὶ ὁλόκληρον χιλιετηρίδα ὑπῆρξε τὸ θέατρον μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων. Τοιαύτας παραδόσεις ἱστορικὰς ἔχουσα ἡ πόλις μὲ τὰ μεσαιωνικά της τείχη καὶ τὰ ἄλλα μνημεῖα ἔπρεπε νὰ διατηρήσῃ καὶ τὸ μεσαιωνικόν της ὄνομα, καὶ νὰ μὴ τὸ ἀνταλλάξῃ δι' ἄλλου ἀσημάντου οὐδὲν μαρτυροῦντος.[3]

Β'. Ῥέθυμνον.

Σήμερον ἡ πόλις ἀκούεται Ρέθεμνο καὶ Ρέθεμνος. Οἱ Ἐνετοὶ τὴν ἐκάλουν Rettimo, ὃ διετήρησαν καὶ οἱ Τοῦρκοι. Εἶναι τ' ὄνομα τῆς ἀρχαίας

[1] Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημον. σελ. 121, 249.

[2] Ἀπόψεις τῆς πόλεως ἰδ. παρὰ Gerola, Monum. I. σελ. 99-169 καὶ 302-314 μετὰ πολλῶν εἰκόνων. Ἐπίσης Boschini χαρτ. 23, 24, 25, Basilicata 31, 33, 35, 37, Dapper 384, 406, καὶ χάρτην Werdemûller (τοῦ 1666-1668), καὶ Merian, Das Langbestrit. Königreich Candia, Francfurt 1670 σελ. 78-79 καὶ ἀπειρίαν ἄλλων ἀπεικονίσεων ἑνετικῆς καὶ τῆς κατόπιν ἐποχῆς.

[3] Ἡ πόλις εἰς μεσαιων. κείμενα γράφεται ἐνίοτε καὶ Κρήτη (ὅπως τὸ Candia) π. χ. Μπουνιαλῆ, Κρητ. πόλεμος (ἔκδ. Ξηρουχάκι 1908) σελ. 214 στ. 8, 223 στ. 19, 22, 24 κ.λ.π.

πόλεως Ρεθύμνη ἢ Ρεθυμνία,[1] ἥτις ἔκειτο ἐπὶ τῆς αὐτῆς μὲ τὴν σημερινὴν θέσεως ἢ ὀλίγον ἀνατολικώτερον.

Ἡ ἀρχαία πόλις ἦτο μικρά, ἀλλ' ἐπί τινα χρόνον οὖσα ἀνεξάρτητος ἔκοψε νόμισμα ἀργυροῦν καὶ χαλκοῦν,[2] κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ὅμως ἐποχὴν ἐξέπεσεν εἰς κώμην,[3] καὶ οὐδ' ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν Κρητικῶν πόλεων ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους καὶ Notit. Episcopat. ὡς ἕδρα Ἐπισκόπου.

Τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀσφαλῆ λείψανα δὲν φαίνονται. Ἐν τούτοις τὸ ἀρχαῖόν της ὄνομα διετηρήθη μέχρι σήμερον διὰ μέσου τῆς Βυζαντιακῆς καὶ Ἀραβικῆς καὶ Ἑνετικῆς ἐποχῆς, ὅπως εἴπομεν προηγουμένως καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας μικρὰς πόλεις τῆς Κρήτης.[4]

Κατὰ τὴν ἑνετοκρατίαν εὑρίσκομεν τὸ Ρέθυμνον πόλιν σημαντικὴν ἔχουσαν καὶ φρούριον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, τὴν Φορτέτζαν, ὡς ἀκούεται καὶ σήμερον. Ἡ πόλις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Χάνδακα καὶ τὰ Χανιά, ὅπου ἐπεκράτει τὸ φραγκικὸν στοιχεῖον, διετήρει κάλλιον τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, διότι εἶχε τοὺς περισσοτέρους ἐγχωρίους Ἕλληνας εὐγενεῖς καὶ φεουδάρχας, καὶ ὁ πληθυσμός της ἦτο ἀνώτερος τοῦ τῶν Χανίων.[5]

Καὶ μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν (1647) τὸ Ρέθυμνον[6] ἀπετέλεσε μετὰ τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν μίαν τῶν τριῶν Διοικήσεων τῆς νήσου, ἀλλ' εἰς πληθυσμὸν καὶ σημασίαν ὑπελείφθη τῶν δύο ἄλλων μεγάλων πόλεων.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ Μυλοποτάμου μίαν Ἐπισκοπὴν μὲ ἕδραν τὴν πόλιν, ὅπως εἶναι καὶ μέχρι σήμερον (ὁ Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου).

Τὴν ἅλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων περιέγραψεν εἰς τὸν Κρητικὸν Πόλεμον ὁ Ρεθύμνιος ποιητὴς Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς (ἔκδ. Ξηρουχάκι ἐν Τεργέστῃ 1908) σελ. 168 ἐξ. καὶ 185 ἐξ.

Γ'. Χανιά.

Ἡ πρώτη πόλις τῆς δυτικῆς Κρήτης καὶ πρωτεύουσα τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ 1850 μέχρι τῆς ἑνώσεως. Εἶναι βέβαιον ὅτι κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως ὅπου ποτὲ ἦτο ἡ ἀρχαία μεγάλη πόλις Κυδωνία[7].

[1] Svoronos, Numism. σελ. 309 καὶ τὴν παρ' αὐτῷ βιβλιογραφίαν. Pashley, I. 102. Mariani, Antich. Cret. σελ. 211.

[2] Αὐτόθι καὶ Πίν. XXX.

[3] Αἰλιαν. Περὶ ζῴων XIV 20 «ἔστι δ' αὕτη κώμη ὡς φασίν».

[4] Ἴδε ἀνωτέρω τὰ περὶ Κισάμου εἰς τὴν σημείωσιν 3.

[5] Creta sacra II. 443. Σταυράκη, Στατιστ. σελ. 187.

[6] Ἱστορίαν τῆς πόλεως ἐπὶ ἑνετοκρατίας καὶ ἀπεικονίσεις ἰδ. παρὰ Gerola, Monum. I. σελ. 24-32 εἰκ. 13-19 καὶ σελ. 472-510 εἰκ. 281-308 καὶ Boschini 14, 15, Basilicata 21 καὶ 23.

[7] Περὶ τῆς Κυδωνίας ἰδ. Svoronos, Numism. σελ. 96 ἑξ. καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιο-

Πότε κατεστράφη καὶ ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία πόλις δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντινὴν ἐποχὴν θὰ ὑφίστατο ἀκόμη, ἀφ᾽ οὗ ὑπῆρξεν ἕδρα Ἐπισκόπου.[1]

Κατὰ τὴν Ἀραβικὴν κατάκτησιν τοῦ 824 ἢ ἦτο ἀσήμαντον πόλισμα ἢ θὰ εἶχε τελείως ἀφανισθῆ· ἀναφέρεται εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἡ Rhabdh-el-Djobn (=πόλις τοῦ τυροῦ),[2] ἐξ οὗ εἰκάζομεν ὅτι ὑπῆρχε παράλιόν τι χωρίον, ὁπόθεν θὰ ἐξήγετο ὁ περίφημος καὶ μέχρι σήμερον Κρητικὸς τυρὸς τῶν Λευκῶν Ὀρέων.

Κατὰ τὴν πρώτην διανομὴν τῆς νήσου εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἀποίκους τοῦ 1212 ἀναγράφεται μετὰ τῶν ἄλλων αὐτόθι μερῶν καὶ τὸ Cama, τὸ ὁποῖον πιθανώτατα εἶναι γραφικὸν σφάλμα ἀντὶ Cania ἢ Canea· ἂν ἔχῃ οὕτως, τότε ὑπῆρχον Χανιά, καθ᾽ ὃν χρόνον ἦλθον οἱ Ἑνετοὶ εἰς Κρήτην, χωρίον τι ἢ διαμέρισμα οὕτω καλούμενον.[3]

Οἱ Ἑνετοὶ ᾠκοδόμησαν τὴν πόλιν La Canea[4] καὶ ὠχύρωσαν αὐτὴν κατὰ τὸ 1252, ὅτε νέοι ἄποικοι ἐστάλησαν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα. ἔκτοτε δ᾽ ἡ πόλις ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ Canea, La Canea, Χανιὰ ἐγένετο ἡ ἕδρα τῶν φεουδαρχῶν τῆς δυτικῆς Κρήτης καὶ ἀπετέλεσε τὸ διαμέρισμα Χανιῶν (territorio de la Canea), ἔχουσα τείχη ὀχυρά, λιμένα εὐρύχωρον διὰ τὴν τότε ἐποχὴν καὶ μεγαλοπρεπεῖς νεωσοίκους (Arsenali), σῳζομένους κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ μέχρι σήμερον, καὶ μὲ φρούριον (Καστέλλι) ἐντὸς τῆς πόλεως.[5]

Γεννᾶται τὸ ζήτημα πόθεν τὸ ὄνομα Χανιὰ καὶ τὸ Φραγκικὸν Canea ἢ La Canea. Ὁ μακαρ. Γ. Καλαϊσάκις ὑπεστήριξεν ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀραβοπερσικοῦ Chan[6], οὕτω δὲ Χάνια καλοῦσι καὶ μέχρι σήμερον οἱ Τοῦρκοι τὴν πόλιν. Ὁ κ. Gerola θεωρεῖ πιθανὴν τὴν γνώμην, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ὠνόμαζον συνήθως τὴν πόλιν La Canea, δι᾽ ὃ δὲν θεωρεῖ ἀπίθανον τὸν ὑπαινιγμὸν τοῦ περιηγητοῦ Buondelmonti εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1415, ὅτι δηλ. προέρχεται ἀπὸ τὸ Λαχανιά(ς),[7] μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Β. τὸ δικαιολογεῖ κακῶς διὰ τὴν ἔλλειψιν λαχάνων

γραφίαν, Ψιλάκη, Ἱστορ. σελ. 104-118. Ὁ Gerola, Monum. I. σελ. 14 ἑξ. ἔδειξεν ὅτι τὸ Καστέλλι τῶν Χανιῶν ἀνῳκοδομήθη ἐπὶ τῶν ἐν μέρει σῳζομένων ἀρχαίων τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κυδωνίας.

[1] Συνέκδημος Ἱεροκλέους (Teubner) σελ. 116 § 649-650 καὶ Notit. Episcopat.

[2] Raulin, Description I. σελ. 77.

[3] Creta sacra II σελ. 239 «Cuffo Cama Chissamo Orna».

[4] Αὐτόθι σελ. 274 «commiserimus quod Civitatem Canee rehedificare».

[5] Περὶ τῶν Χανιῶν ἰδ. Gerola, Monum. I. σελ. 14-24 καὶ 414-472 εἰκ. 4-12 καὶ 245-280 καὶ Boschini χαρτ. 6, 7 καὶ Basilicata 9.

[6] Γ. Ἰακ. Καλαϊσάκι, Περὶ Χανίων, εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἔρευναν» 14 Δεκεμβρίου 1899 φυλ. 33. Ἠλ. χάνι, χάνια εἶναι ὡς γνωστόν, κοινοτάτη σήμερον καθ᾽ὅλην τὴν Ἑλλάδα εἰς δήλωσιν τῶν πανδοχείων.

[7] Creta sacra I. 67 «Cidonia igitur civitas nunc Canea dicta est a Catanorum

(penuria) ἀντὶ διὰ τὴν ἀφθονίαν αὐτῶν (ἤτοι Λαχανιὰς κατὰ τὸ Πρινιάς, Πλατανιάς, Ἀχεντριάς, Ἀγριλιὰς κ.τ.ὅ.), τὸ δὲ ἁπλοῦν ὄνομα Canea (Χανιὰ) ἑρμηνεύει ἀστείως ἀπὸ τὸ ἑλλ. χάνομαι (χαμένος ἄνθρωπος) διὰ τοὺς ἀδίκους, λέγει, ἀνθρώπους του!

Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς ἐκ τοῦ Λαχανιὰς ἐτυμολογίας ὁ κ. Gerola ἀναφέρει καὶ τόπον ἄλλον Lachaniam (Λαχανιὰν) ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1265.[1]

Καὶ ἐν Ῥόδῳ[2] κατὰ τὸ νότιον τμῆμα ὑπῆρχεν ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ ὑπάρχει καὶ μέχρι σήμερον χωρίον Λαχανιά, ὅπου ὑπῆρχε πύργος σῴζων ἐρείπια. Περὶ τοῦ πύργου τούτου γίνεται λόγος εἰς τὸ ὑπὸ Sommi Picenardi ἐκδοθὲν Itineraire d'un Chevalier dans l'île de Rhodes, Roma 1900 σελ. 192. Κατὰ τὸ 1475 λέγεται τὸ φρούριον αὐτὸ Castello della Canea. Καὶ παρὰ Buondelmonti, Liber Archipelagi ἔκδ. Sinner 1824 σελ. 73 καλεῖται τοῦτο Aganea καὶ παρὰ Pococke-Windheim Beschreibung des Morgenlandes, Erlangen 1754 τόμ. II. σελ. 342 καὶ 343 § 405 καὶ 407 ἀναφέρεται τὸ ἴδιον χωρίον τῆς Ῥόδου ὑπὸ τὸν τύπον La Hania.

Ὅτι τὸ Λαχανιὰς ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων, ὅπου καὶ σήμερον ἀφθονοῦσι καὶ εὐδοκιμοῦσιν οἱ λαχανόκηποι εἰς τὴν λιπαρὰν καὶ ὑδροφόρον αὐτὴν γῆν, εἶναι πιθανόν, ἀφ᾽ οὗ ἄλλως τὸ ὄνομα Λαχανιᾶς καὶ Λαχανᾶς ἀκούεται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἔπειτα ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ ὄνομα Canea συνοδεύεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ ἄρθρου la ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς ἐποχῆς καὶ μέχρι σήμερον (La Canea, La Canée) ὑποδηλοῖ στενωτέραν σχέσιν τοῦ la πρὸς τὸ Canea. Ἀκόμη εἰς ἀρχαίαν ἐπιγραφὴν τοῦ Γ´ π. Χ. αἰῶνος τῆς Κυδωνίας[3] ἀναφέρεται κώμη Λαχανία παρὰ τὴν Κυδωνίαν.

Ἡ ἀνωτέρω ὅμως ἐτυμολογία ἐκ τοῦ Λαχανιὰς ἔχει καὶ τὰς δυσκολίας της καὶ τὰς ἀντιρρήσεις. Πρῶτον φαίνεται δύσκολον οἱ ἐγχώριοι ν᾽ ἀφήσωσι τὰ Λαχανιὰς καὶ νὰ δεχθῶσι μόνον τὰ Χανιά, ν᾽ ἀπορρίψωσι δηλ. τὴν πρώτην συλλαβήν, ἐν ᾧ οἱ Φράγκοι τὴν ἐτήρουν συνήθως (La Canea). Ἔπειτα εἴδομεν προηγουμένως ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἐλθόντες εἰς Κρήτην εὗρον καὶ ἔγραψαν τὸ Cania ἢ Canea (ἂν τὸ Cama τῶν ἐγγράφων τοῦ 1212 εἶναι λάθος

affluentia, postea Leucanea (γρ. Lacanea) à caulibus penuria, Caneam nunc ab inimicis hominibus nominamus, καὶ σελ. 116 τὰ αὐτὰ περίπου.

[1] Gerola, Monum. I. σελ. 17. Τὸ ἔγγραφον ἐδημοσιεύθη παρὰ Tafel-Thomas, Urkunden vol. III. p. 105.

[2] Annuario della R. Schola archeol. di Atene, Gerola, Monum. medievali delle Tredici Sporadi, Bergamo 1914 p. 353.

[3] Revue des Études grecques vol. X (1897) σελ. 138-156, ἔνθα ἀναγράφονται δωρεαὶ κτημάτων· ἡ Κυδωνία δίδει εἰς Μισγόλαν Ἀρκάδα «οἰκίαν ἐν τᾷ Λαχανίᾳ κώμᾳ». Πρβλ. καὶ Dittenberger[3] 940 καὶ IG IX p. 212 καὶ Athen. Mitteil. XXII (1897) 218 (Ἀμφισβητεῖται ἡ γραφὴ ἂν εἶναι Λαχανία, Ἀλλανίδι, Λαχανίδι).

ἀντὶ τοῦ Cania), τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐγχώριοι ἔλεγον Χανιά, καὶ ὅτι ἑπομένως δὲν τὸ ἔπλασαν οἱ Ἑνετοὶ ἀπὸ τὸ Λαχανιά. Πρὸς τούτοις ἡ λέξις Χανία εὑρέθη καὶ ἐσημειώθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς ἔγγραφον ἑλληνικὸν Σικελίας, τοῦ ἔτους 1155 ὡς ὄνομα τοποθεσίας,[1] εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὴν Σικελίαν ὅπως καὶ τὴν Κρήτην, εἶχον καταλάβει οἱ Ἄραβες καὶ ἀφῆκαν ἐκεῖ τοπωνυμικά. Καὶ τέλος ἀφ' οὗ ἡ λέξις χάνι εἶναι πανελλήνιος, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ παραδεχώμεθα ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ἡ λέξις καὶ εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν μετὰ τὰς κατακτήσεις ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων.[2]

Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἴτε ἀπὸ τὸ χάνι εἴτε ἀπὸ τὸ Λαχανιὰς προῆλθε τ' ὄνομα τῆς πόλεως, ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα Κυδωνία.

Εἰς τὰς δύο δηλ. κυριωτέρας πόλεις τῆς σημερινῆς Κρήτης τὰ Χανιὰ καὶ τὸ Ἡράκλειον ἔγινε κατὰ τὴν ὀνομασίαν τὸ ἀντίθετον τοῦ πρέποντος. Ἡ πρώτη ἔπρεπε ν' ἀνακτήσῃ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἱστορικὸν ὄνομα Κυδωνία ἀντὶ τοῦ βαρβαρικοῦ ἢ ταπεινοῦ Χανιά, ἡ δευτέρα ἔπρεπε τοὐναντίον νὰ διατηρήσῃ τὸ ἔνδοξον μεσαιωνικόν της ὄνομα Χάνδαξ ἢ Κάστρον ἀντὶ τοῦ ἀμφιβόλου καὶ ἀσήμου Ἡρακλείου.

ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

[1] Spata, Diplomi graeci Siciliani inediti, Torino 1870 σελ. 52.

[2] Καὶ εἰς χειρόγραφον τοῦ Ἀρχείου τοῦ Λεξικοῦ ἐκ Πόντου (Ἰωάννου Βαλαβάνη 67 Α) εὕρηται τοπωνυμία τὰ Χενία (ἐν Νικοπόλει), ἤτοι τὰ Χανία.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΔΙΚΗΝ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

I

Πηγαί. Διάλογος ἱστορικὸς *Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἑλενουπόλεως* γενόμενος πρὸς Θεόδωρον, διάκονον Ῥώμης, περὶ βίου καὶ πολιτείας τοῦ μακαρίου Ἰωάννου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου (Migne 47, 25 ἑ.).

Θεοδώρου ἐπισκόπου Τριμηθούντων, Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐξορίας καὶ τῶν θλίψεων Ἰωάννου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου (Migne, 47, LXXVI ἑ.).

Γεωργίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Ἐξήγησις ἤτοι βίος καὶ πολιτεία καὶ θαύματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου καὶ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Ἑρρίκου Σαβιλίου, Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου τὰ ἅπαντα τομ. 8, 218 ἑ.).

Λέοντος τοῦ τῷ θεῷ βασιλεῖ αἰωνίῳ *βασιλέως*, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν μέγαν τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέα καὶ κοινὸν τῆς οἰκουμένης ποιμένα Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (Migne, 107, 269 ἑ.).

Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου (Ἑρρίκου Σαβιλίου, Ἔνθ' ἀν. σ. 346 ἑ.).

Συμεὼν λογοθέτου τοῦ καὶ μεταφραστοῦ, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Migne, 114, 1160 ἑ.).

Κοσμᾶ Βεστίτωρος, Ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (ἐν τῷ Β' τόμῳ τῆς ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν σ. 62 ἑ.).

Νεοφύτου ἐγκλείστου, Ἀνέκδοτον ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (Α' τόμος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος τῆς θεολογικῆς σχολῆς σ. 329 ἑ.).

Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, Σύνοδος ἡ κατὰ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου παρανόμως συστᾶσα (Migne, 103, 108).

Πολυβίου ἐπισκόπου Ρινοκορούρων, Εἰς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ βίου τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Ἐπιφανίου ἐπισκόπου πόλεως Κωνσταντίας (Migne, 41, 104 ἑ.).

Σωκράτους σχολαστικοῦ, Ἱστορία ἐκκλησιαστικὴ (Migne, 67, 693 ἑ.).

Ἑρμείου Σωζομενοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία (Migne, 67, 1552 ἑ.).

Θεοφάνους ἡγουμένου τοῦ Ἀγροῦ καὶ ὁμολογητοῦ, Χρονογραφία (Migne, 108, 217).

Γεωργίου ἁμαρτωλοῦ μοναχοῦ, Χρονικὸν σύντομον (Migne, 110, 733).

Εὐτυχίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Χρονικά (Migne, 111, 1029 ἑ.).

Γεωργίου Κεδρηνοῦ, Σύνοψις ἱστοριῶν (Migne, 121, 632).

Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονικὴ (Migne, 158, 484).

Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία (Migne, 146, 973 ἑ.).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον ὅτι ἐν ταῖς πλείσταις τῶν πηγῶν, τῶν περιεχουσῶν τὸν βίον τοῦ Χρυσοστόμου,[1] ἀναφέρεται ἡ ἀνάμιξις τοῦ Ἐπι-

[1] Περὶ τῶν πηγῶν καθόλου τῶν περιεχουσῶν τὸν βίον τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας πρβλ. Chr. Baur, S. Jean Chrysostome et ses œuvres dans l'histoire litteraire σ. 37 ἑ.

φανίου εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου. Πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν καὶ κριτικὴν τῶν πηγῶν τούτων πρέπει τις νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν τῶν συγγραφέων τῶν ἀνωτέρω πηγῶν πρὸς τὸν Ὠριγενισμὸν καὶ τὰς διαμαχομένας μερίδας, ἰδίᾳ τὴν τῶν περὶ τὸν Χρυσόστομον, τῶν Ἰωαννιτῶν, καὶ τῶν ἀντιθέτων, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναμφιβόλως ἐξηρτᾶτο ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἔκθεσις καὶ ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων, καὶ τὴν τάσιν τοῦ ἐξαγνισμοῦ προσώπων κατεχόντων μεγάλην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν, οἷα ὁ Θεόφιλος, ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ὁ Χρυσόστομος, τάσιν, ἥτις ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων πλείστας παρεῖχε δυσχερείας ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν προσωπικοτήτων τούτων πρὸς ἀλλήλας. Ἡ μεγάλη ἰδίᾳ ἐκτίμησις, ἣν οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἔτρεφον πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον καὶ τὸν Χρυσόστομον, καὶ ἡ θέσις, ἣν οἱ μεγάλοι οὗτοι πατέρες κατέλαβον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, συνήργησαν ὥστε ἡ μεταξὺ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἀντίθεσις, ἡ μεγάλη καὶ πραγματική, νὰ μειωθῇ καὶ διὰ παρερμηνειῶν τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων νὰ παρασταθῇ ἀλλοία τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἰδέα, ἡ ἐν τῇ μετὰ ταῦτα ἐποχῇ ἰδίᾳ ἐπικρατήσασα, ὅτι οἱ μεγάλοι πατέρες, οἱ μετὰ θάνατον κηρυχθέντες ἅγιοι, ἔπρεπε νὰ κοσμῶνται μόνον δι' ἀρετῶν ἀποκλειομένης πάσης ἀνθρωπίνης ἐλλείψεως, συνήργησεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν διαστροφὴν τῆς πραγματικῆς σχέσεως τοῦ Ἐπιφανίου πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ τῆς συμμετοχῆς ἐκείνου εἰς τὴν καταδίκην τούτου καὶ τὴν τάσιν πρὸς παρερμηνείαν τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν συμμετοχὴν ταύτην.[1]

II

Παραθέτομεν κατωτέρω σύντομον ἐπισκόπησιν τῶν αἰτίων, τῶν συνεργησάντων εἰς μετάβασιν τοῦ Ἐπιφανίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἥτις θέλει καταστήσει τὴν κατανόησιν τῶν εἰδήσεων περὶ τῶν ἐνεργειῶν του ἐν

[1] Ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα θέλω δείξει τὰς διαστροφὰς καὶ παρερμηνείας ταύτας. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμαι νὰ παραθέσω τὰ ἀκόλουθα δύο χωρία, τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Θεοδωρήτου, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐγκωμίου εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, τοῦ οὐχὶ ὀρθῶς ἀποδιδομένου εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν (Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς σ. 181. Baur, Ἔνθ' ἀν. σ. 51). «Ἐγὼ δὲ ἐν τῷδε τῷ μέρει τῆς ἱστορίας γενόμενος οὐκ οἶδα ὅ,τι πάθω. Διηγήσασθαι γὰρ τὴν κατὰ τούτου τολμηθεῖσαν ἀδικίαν βουλόμενος, τὴν ἄλλην ἀρετὴν τῶν ἠδικηκότων αἰσχύνομαι. Οὗ δὴ χάριν αὐτῶν καὶ τὰς προσηγορίας κατακρύψαι πειράσομαι. Οὗτοι διαφόρους δυσμενείας ἐσχηκότες προφάσεις τὴν μὲν ἀστράπτουσαν τοῦ ἀνδρὸς ἰδεῖν οὐκ ἠθέλησαν ἀρετήν, δυστήνους δέ τινας κατηγόρους εὑρόντες καὶ τῆς συκοφαντίας τὸ προφανὲς θεώμενοι πόρρω τοῦ ἄστεος ἐκάθισαν τὸ συνέδριον καὶ τὴν ψῆφον ἐξήνεγκαν» (Migne 82, 1261). «Εἰ δὲ καί τινες ἕτεροι τῆς παρανόμου ὑπερορίας συλλήπτορες γεγόνασι, σιγῇ τιμῶμεν αἰδοῖ τῶν πατέρων, ὡς ἂν μὴ τοῦ Χὰμ ἀπενεγκώμεθα πρόστιμον τοῖς πατράσιν ἐπιτωθάζοντες. Πολύτροπος γὰρ ἡ περὶ τούτου διήγησις τῶν μὲν ἐπισκόπων ἐπιχεόντων τὸ ἄτοπον,

Κωνσταντινουπόλει εὐκολωτέραν καὶ τὴν κριτικὴν τῶν εἰδήσεων τούτων ἀσφαλεστέραν.

Οἱ μακροὶ ἀδελφοὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν μοναστηρίων τῆς Νιτρίας καὶ τὴν συνοδικὴν αὐτῶν καταδίκην διωκόμενοι ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἔρχονται εἰς Παλαιστίνην πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην, τὸν εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς Ὠριγενιστὰς διακείμενον. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν ἀναγκάζονται νὰ ἀναχωρήσωσιν ἕνεκα ἐπιστολῆς τοῦ Θεοφίλου πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ οὕτως ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Οὗτος συμπαθῶς διατεθεὶς πρὸς αὐτοὺς παρέχει αὐτοῖς κατοικίαν παρὰ τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, ἀποφεύγει ὅμως νὰ ἐπικοινωνήσῃ αὐτοῖς ἐκκλησιαστικῶς ὡς συνοδικῶς καταδικασθεῖσι καὶ γράφει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Θεόφιλον παρακαλῶν νὰ δεχθῇ αὐτοὺς εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν ἤ, ἐὰν νομίζῃ ἀναγκαῖον νὰ δικασθῶσι, νὰ ἀποστείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πληρεξούσιον πρὸς τοῦτο κατήγορον. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἀπήντησεν ὁ Θεόφιλος. Ἐν τούτοις ὁ Χρυσόστομος ἐλπίζων ἐπιτυχίαν τῆς μεσολαβήσεώς του προσεπάθει νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς καὶ πείσῃ νὰ ἀποσύρωσι τὰς κατὰ τοῦ Θεοφίλου ὑποβληθείσας γραπτὰς καταγγελίας, τέλος δὲ γράφει πάλιν πρὸς τὸν Θεόφιλον μεσιτεύων ὑπὲρ αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ διεδόθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ψευδὴς φήμη ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη τοὺς μακροὺς ἀδελφοὺς εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἕνεκα τούτου ἀπήντησεν ὁ Θεόφιλος ἰταμῶς πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄνδρας ὅπως διαβάλλωσι τοὺς μακροὺς ἀδελφοὺς καὶ ἐνεργῶσι κατ' αὐτῶν. Οἱ μακροὶ ὅμως ἀδελφοὶ συναντήσαντες ἡμέραν τινὰ τυχαίως τὴν Εὐδοξίαν ἐποχουμένην ἐξέθηκαν αὐτῇ τὴν ὑπόθεσίν των καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐπισπάσωσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς εὔνοιαν τῆς αὐτοκρατείρας, ἥτις διέταξε νὰ συλληφθῶσι καὶ φυλακισθῶσιν οἱ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποσταλέντες, νὰ ἀποσταλῇ δὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁ ἀξιωματικὸς Ἐλάφιος, ἵνα ἀγάγῃ τὸν Θεόφιλον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως δικασθῇ ἐνώπιον μελλούσης νὰ συνέλθῃ συνόδου. Ὁ Θεόφιλος, ζητήσας προθεσμίαν ὅπως προπαρασκευαζόμενος ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, γράφει πρὸς διαφόρους ἐπισκόπους, ἐν οἷς καὶ τὸν πάπαν Ἀναστάσιον, καταδεικνύων τὸ ἀξιοκατάκριτον τῶν συγγραφῶν τοῦ Ὠριγένους, καὶ τὸν Ἐπιφάνιον, τοῦ ὁποίου τὴν φιλίαν καὶ συνεργασίαν ἐν τῷ προκειμένῳ ἐθεώρει σπουδαιοτάτην, εἰ καὶ πρότερον ἀπηχθάνετο αὐτὸν θεωρῶν αὐτὸν ὀπαδὸν τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ, προτρέπων αὐτὸν νὰ συγκροτήσῃ σύνοδον ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Κύπρου κατὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης νὰ στείλῃ καὶ πρὸς ἄλλους ἐπισκόπους

τῶν δὲ τουτὶ πάντῃ ἀπαναινομένων καὶ τῆς βασιλίδος καταψηφιζομένων ἀπειλούσης τὴν τῶν ἑλληνικῶν τεμενῶν ἀνακαίνισιν, ἤδη καθαιρεθέντων ἄρτι, εἴ γε μὴ σύμψηφοι πρὸς τὴν θείου ἀνδρὸς γένοιντο δίωξιν. Καὶ νικάτω τὸ εὔφημον· οὐκ ἀγαθὸν γὰρ πατέρας συγκρίνειν, ὡς ἂν μὴ τούτων ὑφ' ἑαυτῶν κριταὶ κατασταίημεν» (Migne 96, 777).

καὶ πρὸς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόστομον. Ἡ πρόσκλησις αὕτη, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐχαροποίησε μεγάλως τὸν Ἐπιφάνιον ἀνέκαθεν ἐχθρικῶς διακείμενον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Ἐπιφάνιος ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου προτραπεὶς συγκροτεῖ σύνοδον καταδικάσασαν τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους καὶ ἀποστέλλει τὰ πρακτικὰ αὐτῆς καὶ πρὸς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόστομον προτρέπων αὐτοὺς νὰ συγκροτήσωσι συνόδους καὶ κατακρίνωσι καὶ οὗτοι τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους. Τότε καὶ ὁ Θεόφιλος συγκροτεῖ σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ καταδικᾄζει τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους, στέλλει δὲ τὰ πρακτικὰ αὐτῆς εἰς τὸν Χρυσόστομον. Ὁ Χρυσόστομος ὅμως δὲν ἀπήντησεν εἰς ἀμφοτέρους ἀναμένων νὰ ἀποφανθῇ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡ μέλλουσα νὰ συνέλθῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοφίλου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνήργουν ἐξερεθίζοντες τοὺς κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου δυσηρεστημένους, οἵτινες μανθάνοντες τὰς γινομένας ἐνεργείας εἰργάζοντο μετὰ μεγαλειτέρας προθυμίας καὶ ζήλου πρὸς συγκρότησιν συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐπικράτησιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἐν αὐτῇ. Τέλος ὁ Θεόφιλος προτρέπει τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου νὰ ἔλθωσι πρὸς ἐνίσχυσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, γράφει δὲ καὶ εἰς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ εἰς τὸν Ἐπιφάνιον νὰ πράξωσι τὸ ἴδιον, ἀναχωρεῖ δὲ καὶ ὁ ἴδιος ἐρχόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ ξηρᾶς, ὅπως καθ' ὁδὸν συναθροίσῃ πληροφορίας καὶ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα.[1] Ὁ Ἐπιφάνιος πιστεύων ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν τοὺς μακροὺς ἀδελφοὺς καὶ ταρασσόμενος ἐκ τῆς μὴ ἀπαντήσεως τοῦ Χρυσοστόμου, θεωρῶν δὲ ἀναγκαιοτάτην τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνέργειαν κατὰ τοῦ Ὠριγενισμοῦ[2] ἀναχωρεῖ τὸν χειμῶνα τοῦ 403 εἰς Κωνσταντινούπολιν λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῆς Κύπρου.[3]

---

[1] Ἡ εἴδησις τοῦ Ἀνωνύμου καθ' ἣν «ὡς δὲ τὴν (πρὸς Κωνσταντινούπολιν) πορείαν ποιούμενος (ὁ Θεόφιλος) τῇ Κύπρῳ προσήγγισε τῷ ἱερῷ Ἐπιφανίῳ ἀνδρὶ λογίῳ καὶ ὁσιωτάτῳ μετά τινος προσελθὼν φιλικοῦ διαπλάσματος ἐνδιαβάλλει τὸν μέγαν ὡς τοῖς Ὠριγένους δόγμασιν ἐνεχόμενον,» δὲν εἶνε ὀρθή. Ὁ Θεόφιλος δὲν συνήντησε προσωπικῶς τὸν Ἐπιφάνιον, ἀλλὰ δι' ἐπιστολῆς προέτρεψεν αὐτόν.

[2] Ἡ εἴδησις τοῦ Πολυβίου «Συνέβη δὲ δι' ἀναγκαῖον πρᾶγμα Ἐπιφάνιον θέλειν ἀποπλεῖν ἐπὶ τὴν βασιλίδα», ἣν εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Νεοφύτῳ ἐγκλείστῳ «ἰδοὺ καὶ ὁ Κύπρου μέγας Ἐπιφάνιος δι' εἰδικὰς δουλείας πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἔρχεται» καὶ παρὰ τῷ Εὐτυχίῳ Ἀλεξανδρείας «erat Epiphanius Cypri episcopus Constantinopoli negotiorum aliquot apud regen perficiendorun gratia» δὲν εἶνε ὀρθή. Ὁ Ἐπιφάνιος ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, «ταῖς Θεοφίλου ὑποθήκαις πεισθεὶς» πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ὠριγενισμοῦ, ὡς καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων πηγῶν καταφαίνεται.

[3] Ἡ ἐν Κύπρῳ σύνοδος συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου τῷ 402. Ἡ γνώμη τοῦ Mansi ὅτι αὕτη συνεκροτήθη τῷ 399 εἶνε σφαλερά, ὡς σφαλερὰ εἶνε καὶ ἡ γνώμη ὅτι

III

1. ***Ἄφιξις τοῦ Ἐπιφανίου εἰς Κωνσταντινούπολιν.*** Ὁ Σωκράτης περὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἐπιφανίου εἰς Κωνσταντινούπολιν παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς· «Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐκ τῆς Κύπρου ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφάνιος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔρχεται ταῖς ὑποθήκαις Θεοφίλου πεισθεὶς ἐπικομιζόμενος ἐν ταυτῷ τὰ καθαιρετικὰ τῶν Ὠριγένους βιβλίων, δι' ὧν οὐκ αὐτὸν Ὠριγένην ἀκοινώνητον εἶναι ἀπέφηνεν, ἀλλὰ τὰ βιβλία μόνον διέβαλλε. Προσορμήσας οὖν τῷ ἐπὶ Ἰωάννην μαρτυρίῳ, ἀπέχει δὲ τοῦτο ἑπτὰ σημεῖα τῆς πόλεως, καὶ ἐξελθὼν τῆς νηός, σύναξίν τε ἐπιτελέσας καὶ διάκονον χειροτονήσας αὖθις εἰς τὴν πόλιν εἰσέρχεται.»

Ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος προσθέτουσιν ὅτι «π ρ ῶ τ ο ς Ἐπιφάνιος ἐκπλεύσας τῆς Κύπρου κατῆλθεν εἰς τὸ πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καλούμενον ἕβδομον,» τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Ἀνώνυμον καὶ τὸν Συμεῶνα τὸν μεταφραστὴν ἔκειτο πρὸς δυσμάς, ὁ δὲ Πολύβιος· «Ἦσαν δέ τινα μοναστήρια καὶ μαρτύρια λαμβάνοντα ἀννώνας παρὰ τῆς βασιλίσσης μὴ δεχόμενα τὸν Ἰωάννην. Εἰσελθόντων οὖν ἡμῶν ἐν ἑνὶ τῶν μοναστηρίων ἠνάγκασαν Ἐπιφάνιον ὅπως χειροτονήσῃ ὅτι χρεία ἦν ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν χρείαν». Ὁ Γεώργιος ἁμαρτωλός, ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς λέγουσι· «χειροτονίας καὶ συνάξεις παρὰ τὴν Ἰωάννου γνώμην ἐποίησεν» καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 41 χειρόγραφον τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, τὸ περιέχον ἀνωνύμου βιογραφίαν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ ἁπλοῦν· «καὶ ἔκαμε χειροτονίας καὶ συνάξεις χωρὶς ἐπιτροπῆς καὶ θελήσεως τοῦ ἀληθινοῦ ποιμένος τοῦ θείου Χρυσοστόμου». Ἄξιον τέλος προσοχῆς εἶνε ὅτι ὁ Σωζόμενος παραλείπει τὴν χειροτονίαν γράφων «εὐξάμενος δὲ τῇ ἐνθάδε ἐκκλησίᾳ ἧκεν εἰς τὴν πόλιν».

Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ χειροτονιῶν, ἀλλὰ περὶ χειροτονίας διακόνου καὶ δὴ τελεσθείσης, ὡς λέγει ὁ Πολύβιος, μετὰ ἐξαναγκασμὸν τῶν μοναχῶν, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐγνώριζεν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, τὸ ἀντικανονικὸν χειροτονίας κληρικοῦ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου καὶ βεβαίως ἄνευ ἀνάγκης καὶ ἐξαναγκασμοῦ δὲν θὰ προέβαινεν εἰς τοιαύτην χειροτονίαν τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον καὶ ἄλλοτε ὁ Ἐπιφάνιος εἶχε χειροτονήσει εἰς διάκονον καὶ ἱερέα τὸν Παυλιανόν, μοναχὸν ἐκ τῆς

αὕτη συνεκροτήθη τῷ 401. Ὀλίγον μετὰ τὴν σύνοδον ὁ Ἐπιφάνιος ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα διαμείνας ἐπὶ βραχὺ ἐπέστρεψεν εἰς Κύπρον, ἀπέθανε δὲ κατὰ τὸν πλοῦν τῇ 12 Μαΐου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐκ Κύπρου διὰ Κωνσταντινούπολιν ἀναχώρησις τοῦ Ἐπιφανίου θὰ ἐγένετο τὸ ὀλιγώτερον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 402, πιθανώτερον δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 403 καὶ δὴ μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 403.

μονῆς τῆς Βηθλεέμ, ἥτις, ὡς γνωστόν, δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων, ἕνεκα δὲ τῆς παρ' ἐνορίαν ταύτης χειροτονίας εἶχε περιπλακῆ εἰς σφοδροτάτας ἔριδας πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην, εἰς ἃς καὶ ἄλλοι τῶν ἐπισκόπων ἀνεμίχθησαν καὶ αὐτὸς πιθανῶς ὁ πάπας, εἰς ὃν ἀπετάθη δι' ἐπιστολῆς ὁ Ἰωάννης.[1] Τὸ ἀνωτέρω γεγονὸς ἔχων τις πρὸ ὀφθαλμῶν ἠδύνατο ἴσως νὰ διαμφισβητήσῃ τὸ ἀληθὲς τῆς εἰδήσεως ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἰωάννου ἐχειροτόνησεν διάκονον καὶ νὰ δεχθῇ μετὰ τοῦ Σωζομένου ὅτι ἁπλῶς προσηυχήθη, ἀποδώσῃ δὲ τὴν εἴδησιν ταύτην εἰς σύγχυσιν προελθοῦσαν ἐκ τῆς παρ' ἐνορίαν χειροτονίας εἰς διάκονον τοῦ Παυλιανοῦ.[2]

2. ***Εἴσοδος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πρῶται ἐνέργειαι.*** Περὶ τῆς εἰσόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐνεργειῶν γράφει ὁ Σωκράτης τὰ ἀκόλουθα· «Καὶ τὴν μὲν προτροπὴν Ἰωάννου ἐξέκλινε, Θεοφίλῳ χαριζόμενος, ἐν ἰδιαζούσῃ δὲ καταλύει μονῇ καὶ συγκαλῶν τοὺς ἐπιδημοῦντας τῶν ἐπισκόπων τὰ καθαιρετικὰ τῶν βιβλίων Ὠριγένους ὑπανεγίνωσκεν, οὐκ ἔχων μέν τι λέγειν πρὸς αὐτά, ἐδόκει δὲ αὐτῷ καὶ Θεοφίλῳ ἐκβαλεῖν αὐτά».[3]

Ὁ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος ἐπεξηγεῖ τὸ ἀόριστον «τὴν προτροπὴν» διὰ τοῦ «προτραπεὶς ἐν οἰκήμασιν ἐκκλησιαστικοῖς καταμένειν», ὁ δὲ Θεοφάνης διὰ τοῦ «ἐν τῷ ἐπισκοπείῳ συμμεῖναι αὐτῷ» καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Κεδρηνὸς διὰ τοῦ «συμβῆναι αὐτῷ εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν καταγωγήν», «ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ καταγωγείῳ» ὡς λέγει ὁ Γεώργιος ἁμαρτωλός. Ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Νικηφόρος

---

[1] Πρβλ. ἰδίᾳ B. Eberhard, Die Betheilung des Epiphanius am Streite über Origenes σ. 30 ἑ.

[2] Ὁ ἱστορικὸς Βαρώνιος (Annal. 402) πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐθεώρησε τὴν εἴδησιν τοῦ Σωκράτους περὶ χειροτονίας ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου διακόνου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ὡς προελθοῦσαν ἐκ συγχύσεως καὶ μεταφορᾶς τῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς Βηθλεὲμ γενομένης χειροτονίας διακόνου ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Βαρωνίου ἀποκρούει ὁ Ludwig «Der hl. Johannes Chrysostomus in seinem Verhältniss zu byzantinischen Hof», διὰ ἐπιχειρήματος, ὅπερ, εἰ καὶ αὐτὸς θεωρεῖ ἰσχυρόν, εἶνε ἀσθενέστατον, προερχόμενον ἐκ παρεξηγήσεως τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων, καθ' ἃς ὁ κατ' ἀνάγκην χειροτονηθεὶς διάκονος δὲν θὰ ἐχρησίμευεν εἰς τὸν Ἐπιφάνιον πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ πρὸ μικροῦ ἀποθανόντος διακόνου αὐτοῦ, ὡς νομίζει ὁ Ludwig, ἀλλὰ διὰ τὴν μονήν. Τὸ ἀνωτέρω ἄλλως ὑπ' ἐμοῦ ἐπιχείρημα, ἐφ' οὗ στηρίζω τὸ ἐσφαλμένον τῆς εἰδήσεως περὶ χειροτονίας διακόνου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου εἶνε ἀρκούντως πειστικὸν καὶ μένει ἀδιάσειστον καὶ ἀπρόσβλητον ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ludwig.

[3] Οὕτω φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ τὸ ἀκατανόητον τοῦ κειμένου «Οὐκ ἔχω μέν τι λέγειν πρὸς αὐτά· δοκεῖ δὲ αὐτῷ καὶ Θεοφίλῳ ἐκβαλεῖν αὐτά»· πρβλ. Γεωργίου Ἀλεξανδρείας «οὐκ ἔχων μέν τι λέγειν πρὸς αὐτά, δοκεῖν δὲ αὐτῷ καὶ Θεοφίλῳ ἐκβάλλειν» καὶ Νικηφόρου Καλλίστου «οὔ τι κατ' αὐτῶν λέγειν ἔχων, κατὰ δόξαν δὲ εΘοφίλου ἐλαύνειν ταῦτα πειρώμενος».

ὁ Κάλλιστος προσθέτουσι τὴν εἴδησιν «ἐξέκλινε δὲ καὶ εἰς ταὐτὸν Ἰωάννῃ ἐλθεῖν», ὁ δὲ Συμεὼν ὁ μεταφραστὴς «τὴν παρὰ τῷ μακαρίῳ ξενίαν, ὥσπερ οὐ θεμιτὸν ὂν ἐκκλίνει». Τέλος ὁ Σωζόμενος παρέχει τὴν πληροφορίαν, ἣν καὶ παρὰ τῷ Καλλίστῳ εὑρίσκομεν, «ὁ δὲ Ἰωάννης εἰσιόντα αὐτὸν τῇ ὑπαντήσει τοῦ παντὸς κλήρου ἐτίμησεν».

Ἡ εἴδησις τῆς τιμητικῆς διὰ παντὸς τοῦ κλήρου ὑποδοχῆς τοῦ Ἐπιφανίου εἰσερχομένου εἰς Κωνσταντινούπολιν φαίνεται ἀπιθανωτάτη, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ εἴσοδος αὕτη ἀνεπισήμως γενομένη θὰ ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Χρυσόστομον. Ἡ παρατήρησις τοῦ Σωκράτους «οὐκ ἔχων τι λέγειν πρὸς αὐτά», ἣν καὶ παρὰ τῷ Γεωργίῳ Ἀλεξανδρείας καὶ Νικηφόρῳ τῷ Καλλίστῳ εὑρίσκομεν, παρειλημμένην ἀναμφιβόλως ἀπὸ τοῦ Σωκράτους, δὲν εἶνε ὀρθὴ προερχομένη ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ὠριγένην εὐνοίας τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ἐν ἄλλοις αὐτοῦ ἔργοις καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ καὶ τῷ Παναρίῳ διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰς ἑτεροδιδασκαλίας τοῦ Ὠριγένους καὶ ἐπιτυχῶς ἀναιρεῖ αὐτάς.[1]

3. ***Ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τούτων.*** Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τούτων, κατὰ τὸν Σωκράτη, εἶνε τὰ ἀκόλουθα· «Καί τινες μὲν αἰδούμενοι τὸν Ἐπιφάνιον προσυπέγραφον, πολλοὶ δὲ τοῦτο ποιεῖν ἐξετρέποντο· ὧν ἦν καὶ Θεότιμος, ὁ ἐπίσκοπος Σκυθίας, ὃς πρὸς Ἐπιφάνιον τοιάδε ἀπεκρίνατο· ἐγώ, ἔφη, ὦ Ἐπιφάνιε, οὔτε τὸν πάλαι καλῶς κεκοιμημένον καθυβρίζειν αἱροῦμαι, οὔτε βλάσφημον ἐπιχειρεῖν πρᾶγμα τολμῶ, ἐκβάλλειν ἃ οἱ πρὸ ἡμῶν οὐκ ἠθέτησαν. Ἄλλως μήτε κακὴν εἶναι διδασκαλίαν ἐν τοῖς Ὠριγένους βιβλίοις εἰπὼν προσκομίσας τε βιβλίον Ὠριγένους ὑπανέγνω καὶ ἐδείκνυε τὰς ἐκκλησιαστικὰς εἰδήσεις. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐπῆγε λέγων· οἱ ταῦτα ὑβρίσαντες εἰς τὰ περὶ ὧν οἱ λόγοι ἐξυβρίσαντες ἔλαθον ἑαυτούς. Ταῦτα μὲν ὁ ἐπ' εὐλαβείᾳ καὶ βίου ὀρθότητι περιβόητος Θεότιμος πρὸς Ἐπιφάνιον ἀπεκρίνατο».

Τὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν, ἑπομένως ἀπὸ τοῦ Σωκράτους παραλαμβάνων, ἐπαναλαμβάνει ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας, ὅστις προστίθησιν τὰ ἀκόλουθα· «Ἀθανάσιος ὁ τῆς ὁμοουσίου πίστεως ὑπερασπιστὴς ἐν τοῖς κατὰ Ἀρειανῶν λόγοις μεγάλῃ τῇ φωνῇ μάρτυρα τῆς οἰκείας πίστεως τὸν ἄνδρα καλεῖ τοὺς ἐκείνου λόγους τοῖς ἰδίοις συνάπτων καὶ λέγων· ὁ θαυμάσιος, φησί, καὶ φιλοπονώτατος Ὠριγένης τάδε περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τῇ ἡμετέρᾳ δόξῃ μαρτυρεῖ συναΐδιον αὐτὸν λέγων τῷ πατρί. Ἔλαθον οὖν ἑαυτοῖς οἱ λοιδοροῦντες Ὠριγένην βλασφημήσαντες καὶ τὸν ἐπαινέτην αὐτοῦ Ἀθανάσιον». Καὶ ὁ Σωζόμενος ἀκολουθεῖ τὸν Σωκράτην μετριάζων ἐνιαχοῦ τὰ πράγματα· οὕτω π. χ. παραλείπει τὴν φράσιν τοῦ Σωκράτους «ἄλλως τε μήτε κακὴν εἶναι

---

[1] Πρβλ. ἰδίᾳ B. Eberhard, Ἐνθ' ἀν. 5 ἑ. ἔνθα διὰ μακρῶν ἐκτίθεται ἡ κατὰ τοῦ Ὠριγένους διδασκαλία τοῦ Ἐπιφανίου.

διδασκαλίαν ἐν τοῖς Ὠριγένους βιβλίοις», καὶ ὁ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος, ὅστις ἐνιαχοῦ παρακολουθεῖ τὸν Σωζόμενον. Ἄξιον τέλος σημειώσεως εἶνε ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ Θεοτίμου μόνον αἱ τέσσαρες ἄνωθεν μνημονευθεῖσαι πηγαὶ περιέχουσιν.

Κατὰ τὰς Ἀρειανικὰς ἔριδας μεγάλην σημασίαν ἀπέδιδον οἵ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Ἀρειανοὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὠριγένους προσπαθοῦντες νὰ στηρίξωσι τὴν ἑαυτῶν περὶ τοῦ υἱοῦ διδασκαλίαν καὶ ἐπὶ τοῦ Ὠριγένους. Αὐτὸς ὁ Ἀθανάσιος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωκράτους (Ἐκκλ. ἱστορ. VI, 13), ἐν τοῖς κατὰ Ἀρειανῶν λόγοις αὐτοῦ προσάγει καὶ τὸν Ὠριγένην πρὸς στήριξιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Οὐδεμία ὅμως δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἀρειανισμὸς ἐστηρίχθη καὶ προῆλθεν ἐκ τοῦ καθ᾽ ὑπόβασιν συστήματος τοῦ Ὠριγένους, ὡς ὁ Ἐπιφάνιος ἐτόνισεν. Ἀκριβῶς ἡ ἰδέα αὕτη ἐξῆπτε καὶ ὤξυνε τὰς κατὰ τοῦ Ὠριγένους ἐπιθέσεις τοῦ Ἐπιφανίου φοβουμένου τὴν ἀναζωογόνησιν καὶ ἐμφάνισιν πάλιν τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ πιστεύοντος ὅτι ἡ πραγματικὴ καὶ τελειωτικὴ καταπολέμησις τοῦ Ἀρειανισμοῦ θὰ ἐπήρχετο διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὠριγένους. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων αἱ παρατηρήσεις τοῦ Σκυθίας Θεοτίμου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔμειναν ἄνευ ἀπαντήσεως ἐκ μέρους τοῦ Ἐπιφανίου, ὅστις μάλιστα ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῇ καὶ ἀφίσῃ ἄνευ ἀπαντήσεως φράσιν οἵα «ἄλλως τε μήτε κακὴν εἶναι διδασκαλίαν ἐν τοῖς Ὠριγένους βιβλίοις». Ὁ Ἐπιφάνιος γνωρίζων ἀκριβῶς τὰς ἑτεροδιδασκαλίας τοῦ Ὠριγένους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφίσῃ τοιαύτας προκλήσεις τοῦ Θεοτίμου ἄνευ ἀπαντήσεως. Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἔχει ἐκτεθῆ μεροληπτικῶς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὸν Ὠριγενισμὸν εὐνοϊκῶς διακειμένου Σωκράτους.

4. ***Ἡ πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον συμπεριφορὰ τοῦ Χρυσοστόμου.*** Ἰδοὺ πῶς ἀναγράφει τὴν πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον συμπεριφορὰν τοῦ Χρυσοστόμου ὁ Σωκράτης· «Ἰωάννης οὐκ ἠγανάκτει ἐφ᾽ οἷς παρὰ κανόνα ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ χειροτονίαν πεποίητο, ἀλλὰ παρεκάλει ἐν τοῖς ἐπισκοπικοῖς οἴκοις συμμένειν αὐτῷ. Ὁ δὲ οὐκ ἔφη οὐδὲ συμμένειν αὐτῷ οὐδὲ συνεύξασθαι, ἐὰν μὴ τοὺς περὶ Διόσκουρον ἐξελάσῃ τῆς πόλεως, αὐτὸς δὲ καθυπογράψῃ τοῖς καθαιρετικοῖς τῶν Ὠριγένους βίβλων. Ἰωάννου δὲ ταῦτα ποιεῖν ὑπερτιθεμένου καὶ λέγοντος μὴ δεῖν πρὸ καθολικῆς διαγνώσεως προπετές τι ποιεῖν, ἐπὶ ἑτέραν βουλὴν οἱ ἀπεχθῶς πρὸς Ἰωάννην ἔχοντες τὸν Ἐπιφάνιον ἄγουσι. Κατασκευάζουσι γὰρ μελλούσης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐπωνύμῳ τῶν Ἀποστόλων συνάξεως γενέσθαι προελθεῖν τὸν Ἐπιφάνιον καὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ παντὸς διαβαλεῖν μὲν τὰ Ὠριγένους βιβλία, ἀποκηρύξαι δὲ τοὺς περὶ Διόσκουρον καὶ διασύραι Ἰωάννην ὡς καὶ αὐτὸν ἐκείνοις τιθέμενον. Ταῦτα ἀνηγγέλθη τῷ Ἰωάννῃ καὶ τῇ ἑξῆς τῷ Ἐπιφανίῳ τὴν ἐκκλησίαν ἤδη κατειληφότι δηλοῖ διὰ Σεραπίωνος τάδε· παρὰ κανόνας πράττεις πολλά, ὦ Ἐπιφάνιε, πρῶτον μὲν χειροτονίαν ἐν ταῖς ὑπ᾽ ἐμὲ ἐκκλησίαις ποιησάμενος, εἶτ᾽ ὅτι μὴ προσταγεὶς παρ᾽ ἐμοῦ ἐν αὐταῖς ἐλειτούργησας οἰκείᾳ αὐθεντίᾳ χρησάμενος πάλιν τε αὖθις ἐπιτρέπεις σαυτῷ. Φύλαξαι οὖν μὴ ταραχῆς ἐν τῷ λαῷ διαγενομένης τὸν ἐκ ταύτης κίνδυνον ἀναδέξῃ καὶ αὐτός. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Ἐπιφάνιος εὐλαβηθεὶς ἀνεχώρει τῆς ἐκκλησίας».

Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνουσι ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Κάλλιστος προσθέτοντες ὁ δὲ Ἰωάννης «δι᾽ αἰδοῦς εἶχεν ἔτι τὸν Ἐπιφάνιον» «δι᾽ αἰδοῦς ἦγε τὸν ἄνδρα» καὶ παρατηροῦντες ὅτι ἡ συνάντησις τοῦ Σεραπίωνος καὶ Ἐπιφανίου ἐγένετο οὐχὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀλλὰ πλησίον αὐτῆς «ἐγγὺς ἤδη τῆς ἐκκλησίας ἐτύγχανε» «ἐγγὺς ἤδη τῆς ἐκκλησίας ἦν». Ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας ἐπαναλαμβάνει κατὰ λέξιν τὸ κείμενον τοῦ Σωκράτους, ὁ δὲ Ἀνώνυμος καὶ ὁ Συμεὼν ὁ μεταφραστής, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον συμφωνεῖ, παραλείπουσι τὸ μεταξὺ Σεραπίωνος καὶ Ἐπιφανίου ἐπεισόδιον.

Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον συμπεριφορὰ τοῦ Χρυσοστόμου μαρτυρουμένη ὑπὸ πασῶν τῶν πηγῶν καὶ ἁρμόζουσα εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις ἄλλως τε περὶ πολλοῦ θὰ ἐποιεῖτο τὴν φιλίαν τοῦ Ἐπιφανίου καὶ διὰ παντὸς τρόπου θὰ ἀπέφευγε τὴν πρὸς αὐτὸν ῥῆξιν, καὶ τοῦ Ἐπιφανίου πρὸς τὸν Χρυσόστομον. Εἶνε ἄλλως τε γνωστὸν ὅτι τῷ 394 ἐπισκεφθεὶς ὁ Ἐπιφάνιος τὸν Ἰωάννην Ἱεροσολύμων ἐξεφώνησεν ἔν τινι ἐκκλησιαστικῇ συναθροίσει παρὰ τὸν ἅγιον τάφον, παρόντος τοῦ Ἰωάννου μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ καὶ πολλοῦ λαοῦ, λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξέθετε τὰς ἑτεροδιδασκαλίας τοῦ Ὠριγένους καί, χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς τὸν αἴτιον τοῦ Ἀρειανισμοῦ, προέτρεπεν ἀποχὴν ἀπ᾽ αὐτοῦ. Τοῦτο ἐξηνάγκασε τὸν Ἰωάννην νὰ ὑποδείξῃ διὰ τοῦ ἀρχιδιακόνου του εἰς τὸν Ἐπιφάνιον ὅτι ἔπρεπε νὰ παύσῃ, νὰ ἐκφράσῃ δὲ μετὰ τὸ τέλος τοῦ λόγου τοῦ Ἐπιφανίου τὴν δυσαρέσκειάν του καὶ νὰ ἐκφωνήσῃ πιθανῶς τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας λόγον, παρόντος καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, ἀνατρεπτικὸν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου λεχθέντων.

5. ***Ὁ Ἐπιφάνιος καὶ οἱ μακροὶ ἀδελφοί.*** Ἐκ τῶν πηγῶν μόνον ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος, ὅστις ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ ἀκολουθεῖ τὸν Σωζόμενον, ἀναφέρουσι τὴν ἐμφάνισιν τῶν μακρῶν ἀδελφῶν πρὸ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τὴν μετ᾽ αὐτοῦ συζήτησιν. Ἰδοὺ πῶς διηγεῖται τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ὁ Σωζόμενος· «Οἱ δὲ περὶ Ἀμμώνιον (τοῦτο γὰρ αὐτῇ τῇ βασιλίσσῃ ἐδόκει) πρὸς Ἐπιφάνιον ἦλθον. Πυθομένου δὲ αὐτοῦ τίνες εἶεν, ὑπολαβὼν Ἀμμώνιος οἱ μακροί, ἔφη, ὦ πάτερ, ἀλλ᾽ εἰ πώποτε μαθηταῖς ἡμετέροις ἢ συντάγμασιν ἐνέτυχες, ἡδέως ἐμάνθανον. Τοῦ δὲ ἀποφήσαντος πάλιν ἤρετο· πόθεν οὖν αἱρετικοὺς εἶναι ἡμᾶς νενόμικας μηδένα ἔλεγχον ἔχων τῆς αὐτῶν γνώμης. Ἀκηκοέναι δὲ Ἐπιφανίου λέγοντος· ἡμεῖς δέ, ἔφη, πᾶν τοὐναντίον πεπόνθαμεν· μαθηταῖς γὰρ τοῖς σοῖς συνετύχομεν πολλάκις καὶ συγγράμμασιν, ὧν ἐκεῖνό γε ἐστι τὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ἀγκυρωτὸς ἔχον, βουλομένων τε πολλῶν λοιδορεῖσθαι καὶ ὡς αἱρετικὸν διαβάλλειν ὑπεραγωνιζό-

μεθα, ὡς εἰκός, πατρὸς καὶ ὑπεραπολογούμεθα. Οὔκουν ἐχρῆν ἐξ ἀκοῆς ἐρήμην καταδικάζειν ὧν οὐκ αὐτὸς πεισθεὶς κατέγνως. Ὁ δὲ Ἐπιφάνιος τότε μὲν μετριώτερον προσδιαλεχθεὶς ἀπέπεμπε τοὺς ἄνδρας.»

Ἡ διήγησις τοῦ Καλλίστου συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Σωζομένου. Ὁ Κάλλιστος προσθέτει μόνον περὶ μὲν τῶν μακρῶν ἀδελφῶν ὅτι εἶπον «ἡμεῖς ὑπὲρ πατρὸς εὐλόγως ἀπολογούμεθα ὡς ἀρίστως εἴη γεγραμμένα τἀκείνου ὑπερασπίζοντες» περὶ δὲ τοῦ Ἐπιφανίου ὅτι «μετάμελος ἐξ ὧν ἤκουσε γεγονώς».

Ὅτι οἱ μακροὶ ἀδελφοὶ προτροπῇ τῆς Εὐδοξίας, ἥτις ἐνδιεφέρετο δι' αὐτούς, θὰ ἐπεχείρουν νὰ ἴδωσι τὸν Ἐπιφάνιον δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι ὅμως παρουσιασθέντες πρὸ τοῦ Ἐπιφανίου εἶπον ὅσα ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Κάλλιστος ἀναφέρουσι καὶ ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἀκούσας ταῦτα διετέθη μετριώτερον καὶ ἐγένετο μετάμελος εἶνε ἀπίθανον. Ὁ Ἐπιφάνιος, ὡς γνωστόν, ἐγνώριζε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὠριγένους οὐχὶ ἐξ ἀκοῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀναγνώσεως τῶν ἔργων αὐτοῦ ὡς χωρία κατὰ λέξιν εἰλημμένα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους καὶ περιεχόμενα ἐν τῷ Παναρίῳ καὶ τῷ Ἀγκυρωτῷ δεικνύουσιν. Ἔργα τῶν μακρῶν ἀδελφῶν, οἵτινες πιθανώτατα οὐδὲν εἶχον γράψει, βεβαίως δὲν θὰ εἶχεν ἀναγνώσει ὁ Ἐπιφάνιος, εἶχεν ὅμως ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοφίλου τὰ κατ' αὐτοὺς πληροφορηθῇ καὶ ἑπομένως οὐχὶ ἐξ ἁπλῆς φήμης ἐγνώριζε τὰ κατ' αὐτούς. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῷ Παναρίῳ καὶ τῷ Ἀγκυρωτῷ μεθ' ὁρμῆς καὶ ὀξύτητος ἐπιτίθεται ὁ Ἐπιφάνιος κατὰ τοῦ Ὠριγένους θεωρῶν αὐτὸν αἴτιον τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ ὑποδεικνύων καὶ ἐλέγχων τὰς ἑτεροδιδασκαλίας αὐτοῦ. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ μακροὶ ἀδελφοί, οἵτινες ἦσαν ἀναμφισβητήτως Ὠριγενισταί, νὰ ἀπελογοῦντο ὑπὲρ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἐπιφανίου δισχυριζόμενοι ὅτι ταῦτα «ἀρίστως εἴη γεγραμμένα»; Προσποίησιν τῶν μακρῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀπάτην τοῦ Ἐπιφανίου βεβαίως δὲν δύναταί τις νὰ δεχθῇ, διότι οὗτοι, ἄνδρες ἄξιοι παντὸς σεβασμοῦ καὶ τιμῆς, δὲν θὰ ἠνείχοντο βεβαίως προκειμένου μάλιστα περὶ ἀντικειμένου πίστεως νὰ μεταχειρισθῶσι τόσον χονδροειδῆ ἀπάτην.

6. ***Ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ἡ Εὐδοξία.*** Ἡ Εὐδοξία πληροφορηθεῖσα τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔλευσιν τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τὴν στάσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν μακρῶν ἀδελφῶν ἑπόμενον ἦτο ὅτι θὰ προσεπάθει νὰ προσελκύσῃ αὐτὸν πρὸς τὸ μέρος της. Τὰ ἀκόλουθα δύο ἐπεισόδια παρέχουσιν ἡμῖν αἱ πηγαί.

α'. ***Ἡ Εὐδοξία παρακαλεῖ τὸν Ἐπιφάνιον νὰ προσευχηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀσθενοῦντος αὐτῆς παιδός.*** Ἐκ τῶν πηγῶν μόνον ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος, ὅστις καὶ ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ ἀκολουθεῖ τὸν Σωζόμενον, ἀναφέρουσι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Σωζόμενος· «ἐν τούτῳ δὲ συνέβη νοσεῖν τοῦ βασιλέως παιδίον, περιδεὴς δὲ οὖσα ἡ μήτηρ μή τι πάθῃ πέμψασα πρὸς Ἐπιφάνιον ἐδεῖτο εὔχεσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ δὲ ζήσεσθαι τὸν κάμνοντα ὑπέσχετο, εἰ τοὺς ἀμφὶ Διόσκουρον αἱρετικοὺς ὄντας

ἀποστραφείη. Ἡ δὲ βασιλίς· τὸ ἐμόν, ἔφη, παιδίον, εἴ γε δοκεῖ τῷ Θεῷ λαμβάνειν, ταύτῃ ἔστω· Κύριος γὰρ ὁ δοὺς πάλιν ἀφαιρεῖται. Αὐτὸς δὲ εἴπερ οἷός τε ἧς νεκροὺς ἀνεγείρειν, οὐκ ἂν ὁ σὸς ἀρχιδιάκονος τεθνήκει. Ἔτυχε γὰρ οὐ πρὸ πολλοῦ τελευτήσας Κρισπίων, ὃν ἀδελφὸν ὄντα Φουσκίωνος καὶ Σαλαμάνου τῶν ἐπὶ Οὐάλεντος δηλωθέντων μοναχῶν, σύνοικον ἔχων ἀρχιδιάκονον ἑαυτῷ κατέστησεν».

Ἡ διήγησις τοῦ Καλλίστου συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Σωζομένου, διαφέρει δὲ κατὰ τοῦτο μόνον ὅτι ὁ Κάλλιστος παριστᾷ τὸν Ἐπιφάνιον ζητοῦντα παρὰ τῆς βασιλίσσης τὴν ἐξορίαν τῶν μακρῶν ἀδελφῶν «εἴ γε τῆς πόλεως ἀπελαθεῖεν οἱ περὶ τὸν Διόσκουρον».

Οὐδόλως παράδοξον, ἐὰν ἡ Εὐδοξία ἀσθενοῦντος τοῦ ἑαυτῆς τέκνου παρεκάλει τὸν Ἐπιφάνιον, τὸν τόσον μεγάλης ὑπολήψεως καὶ ἐκτιμήσεως ἀπολαύοντα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, νὰ προσευχηθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁμιλίας, τῆς τῷ 394 ἐκφωνηθείσης παρὰ τὸν ἅγιον τάφον πρὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰωάννου, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ἣν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐμνημονεύσαμεν, ἐξερχόμενον τὸν Ἐπιφάνιον ἐκ τοῦ ναοῦ περιεστοίχισαν τὰ πλήθη θεωροῦντα ἑαυτὰ εὐτυχῆ, ὡς ὁ Ἱερώνυμος ἀναφέρει, νὰ ἐγγίσωσι τὸ ἄκρον τῶν ἱματίων τοῦ σεβαστοῦ γέροντος, νὰ φιλήσωσι τοὺς πόδας του καὶ νὰ προσαγάγωσι τὰ τέκνα των ὅπως εὐλογήσῃ αὐτά. Ἐπίσης ὀρθῶς ἐν τῇ ἀνωτέρω διηγήσει παρίσταται ἡ σχέσις τῆς Εὐδοξίας καὶ τοῦ Ἐπιφανίου πρὸς τοὺς μακροὺς ἀδελφούς. Ἡ Εὐδοξία ἐνδιαφέρεται καὶ ὑπερασπίζει τοὺς μακροὺς ἀδελφοὺς μὴ στέργουσα νὰ ἀποστραφῇ αὐτοὺς καὶ ἐξορίσῃ, ὁ δὲ Ἐπιφάνιος ζητεῖ παρὰ τῆς βασιλίσσης τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀποστροφὴν καὶ τὴν ἐξορίαν. Ὁ τρόπος ὅμως τῆς ἐκθέσεως τῆς ὅλης διηγήσεως καθιστᾷ αὐτὴν παράδοξον καὶ ἀπίθανον. Ἡ Εὐδοξία παρακαλεῖ τὸν Ἐπιφάνιον νὰ προσευχηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀσθενοῦντος τέκνου της, τονίζει ὅμως μετ' ὀλίγον ὅτι ἡ προσευχὴ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, τῆς σωτηρίας τοῦ τέκνου της ἐξαρτωμένης ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἰδέαν της ταύτην στηρίζει ἐπὶ περιέργου συλλογισμοῦ, καθ' ὃν ὁ Ἐπιφάνιος μὴ ἀναστήσας τὸν πρό τινος ἀποθανόντα ἀρχιδιάκονον αὐτοῦ δὲν εἶνε ἱκανὸς νὰ ἀνιστᾷ νεκρούς. Οὕτως ὅμως ὁμολογεῖ ἀνόητον τὸ πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον διάβημά της καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἰσχὺν τῶν εὐχῶν τῶν κληρικῶν ὑπὲρ τῶν πιστῶν ἐμφαίνουσα οὕτως ἰδέαν ἀρκούντως περίεργον διὰ τὴν ἐποχήν της.

β'. ***Ἡ Εὐδοξία προτρέπει τὸν Ἐπιφάνιον νὰ καθαιρέσῃ τὸν Ἰωάννην, ἀρνούμενον δὲ ἀπειλεῖ.*** Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ὡς ἀκολούθως διηγεῖται ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας· «Γνοῦσα δὲ ἡ βασίλισσα τὴν πρὸς ἀλλήλους Ἰωάννου καὶ Ἐπιφανίου λύπην μεταστέλλεται τὸν Ἐπιφάνιον πρὸς ἑαυτὴν καὶ λέγει αὐτῷ· πάτερ Ἐπιφάνιε, εἰ οὐκ ἀγνοεῖς, πᾶσα ἡ τῶν Ῥωμαίων βασιλεία ὑπὸ τὴν χεῖρά μού ἐστι. Καὶ ἰδοὺ σήμερον πᾶσαν τὴν ἱερωσύνην τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν σοι δίδωμι, ἐὰν μου ἀκούσῃς εἰς εἴ τι σοι λέγω καὶ

ἰατρεύσῃς τὸ ἄλγος τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ μέγας Ἐπιφάνιος· λέγε, φησίν, ὦ τέκνον· καὶ κατὰ δύναμιν ποιοῦμεν πρὸς οἰκοδομὴν καὶ σωτηρίαν τῆς σῆς ψυχῆς. Τότε νομίσασα παίζειν καὶ πρὸς τὸ ἑαυτῆς θέλημα σαγηνεῦσαι αὐτὸν εἶπεν. ἐπειδὴ Ἰωάννης οὗτος ἀλλότριος τῆς ἀξίας τῆς ἱερωσύνης γεγονὼς ἀτάκτως φέρεται κατὰ βασιλέων μὴ ἀπονέμων ἡμῖν τὴν δέουσαν τιμήν, λέγουσι δὲ αὐτὸν καὶ αἵρεσίν τινα ἔχειν παρὰ τὴν ἡμετέραν, ἀπὸ πολλοῦ χρόνου κατακόπτεταί μου ὁ λογισμὸς ποιῆσαι σύνοδον καὶ τοῦτον ἐκκήρυκτον ποιῆσαι τῆς ἀξίας τῆς ἱερωσύνης, ἕτερον δὲ ἀντ' αὐτοῦ δυνάμενον ταύτης ἀνθέξασθαι ἐπὶ θρόνου καταστῆσαι, ὅπως ἡ ἐμὴ βασιλεία ἐν πᾶσιν εἰρηνεύσῃ ἀπὸ τοῦ νῦν. Ὡς δὲ τοῦτο ἐλάλει ἡ βασίλισσα πρὸς Ἐπιφάνιον ἀπὸ τοῦ πολλοῦ θυμοῦ ὅλη παρακινεῖται. Πάλιν δὲ αὐτῷ εἶπε· τῆς σῆς πατρικῆς ἁγιωσύνης οὔσης μετὰ τῆς τοῦ θεοῦ ἐπικουρίας ἐνταῦθα, οὐ χρεία λοιπὸν καὶ τοὺς ἄλλους πατέρας εἰς κόπον ἐμβαλεῖν καὶ ἀγαγεῖν ἐνταῦθα. Λοιπὸν εἴ τινά σοι ὁ θεὸς ἀποκαλύπτει, κατάστησον ἐπίσκοπον καὶ τοῦτον ἔκβαλε τῆς ἐκκλησίας· ἐγὼ γὰρ παρασκευάσω πάντας πεισθῆναί σοι. Εἶπε δὲ αὐτῇ Ἐπιφάνιος· εἰ μὲν περὶ ἧς λέγεις αἱρέσεως καταγινώσκεται Ἰωάννης καὶ οὐ παραγίνεται ἀπολογούμενος τὴν ἁμαρτίαν ἐπὶ μετανοίᾳ, ἀνάξιός ἐστι τῆς ἱερωσύνης καὶ εἴ τι κελεύετε ποιοῦμεν, εἰ δὲ περὶ ὑμετέρας ὕβρεως ζητεῖς τὸν Ἰωάννην τῆς ἐκκλησίας ἀποστῆσαι, Ἐπιφάνιος εἰς τοῦτο οὐ συναινεῖ καὶ μάλιστα, τέκνον, ὅτι τῶν βασιλέων ἐστὶ τὸ ὑβρίζεσθαι καὶ συγχωρεῖν, ἐπειδὴ καὶ ὑμεῖς ἔχετε βασιλέα ἐν οὐρανοῖς, ᾧ συνήθως ἁμαρτάνετε καὶ ἀφίησιν ὑμῖν, ὡς λέγει ἐν τοῖς ἁγίοις Εὐαγγελίοις, ἔσεσθε οἰκτίρμονες ὡς ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρμων ἐστίν. Εἶπε δὲ πάλιν πρὸς Ἐπιφάνιον ἡ βασίλισσα· ἐὰν ἐμπόδιον ποιήσῃς, πάτερ, τοῦτον Ἰωάννην ἐξορισθῆναι, τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων ἀνοίγω καὶ ποιήσω προσκυνεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ γενήσονται τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων. Καὶ ὡς ταῦτα ἐλάλει ἀπὸ τῆς πικρίας δάκρυα κατήει ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς. Εἶπε δὲ Ἐπιφάνιος· ἐγὼ τέκνον, ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τῆς κρίσεως ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ Παλατίου».

Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ἐνταῦθα ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐκ τῶν ἱστορικῶν μόνον ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἀναφέρει καὶ δὴ παραλείπων τὰς ἀπειλὰς τῆς Εὐδοξίας περὶ ἀνοίγματος τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ἐκ δὲ τῶν βιογράφων καὶ πανηγυριστῶν οἱ Θεόδωρος Τριμυθοῦντος, Κοσμᾶς Βεστίτωρ, Ἀνώνυμος, Λέων σοφός, Συμεὼν ὁ μεταφραστής, Νεόφυτος ὁ ἔγκλειστος καὶ ὁ Πολύβιος. Πᾶσαι αἱ πηγαὶ ἀναφέρουσι τὴν διπλῆν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου κατηγορίαν τῆς Εὐδοξίας, προσβολὴν κατ' αὐτῆς καὶ αἵρεσιν. Ἐνῷ ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Ἀνώνυμος, ὁ Συμεὼν μεταφραστὴς καὶ ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἐμφανίζουσι τὴν Εὐδοξίαν διισχυριζομένην ὅτι πᾶσα ἐξουσία, πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστική, συγκεντροῦται ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῆς καὶ ἑπομένως αὕτη παρέχει τῷ Ἐπιφανίῳ τὴν ἄδειαν τῆς συγκλήσεως συνόδου πρὸς καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ Πολύβιος ἐμφανίζει τὴν Εὐδοξίαν λέγουσαν πρὸς

τὸν Ἐπιφάνιον· «πᾶσα ἡ βασιλεία τῶν Ρωμαίων ἐμή ἐστι καὶ πᾶσα ἡ ἱερωσύνη τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑπὸ τὴν ἐμὴν βασιλείαν σή ἐστιν». Ἐνῷ ὁ Πολύβιος, ὡς καὶ ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας, ἀναφέρει προτροπὴν τῆς Εὐδοξίας πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον περὶ καὶ ἄνευ συνόδου καταδίκης τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς μὴ οὔσης ἀναγκαίας τῆς συγκλήσεως ταύτης, ἀλλὰ δυναμένου τοῦ Ἐπιφανίου καὶ μόνου νὰ καταδικάσῃ τὸν Χρυσόστομον, αἱ λοιπαὶ πηγαὶ δὲν ἀναφέρουσι τοῦτο. Ἐκ τῶν πηγῶν τέλος μόνος ὁ Θεόδωρος Τριμυθοῦντος δὲν ἀναφέρει τὴν προτροπὴν τῆς Εὐδοξίας πρὸς σύγκλησιν συνόδου ἢ καὶ τὴν ἄνευ ταύτης ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ἐμφανίζει αὐτὴν λέγουσαν «πάντες ὑπογράφουσιν εἰς τὴν ἐξορίαν, ὑπόγραψον καὶ σύ».

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Εὐδοξία πληροφορηθεῖσα τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τὴν πρὸς τὸν Χρυσόστομον στάσιν αὐτοῦ θὰ προσεπάθει προσκαλοῦσα αὐτὸν εἰς τὰ ἀνάκτορα νὰ προσελκύσῃ αὐτὸν πρὸς τὸ μέρος της, ἀπίθανον ὅμως εἶνε τὸ ὅτι ἡ Εὐδοξία προσκαλέσασα τὸν Ἐπιφάνιον εἰς τὰ ἀνάκτορα προέτρεψεν αὐτὸν νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου παρέχουσα αὐτῷ ἐξουσιοδότησιν πρὸς τοῦτο, καθόσον ἡ σύγκλησις συνόδου δὲν ἦτο ἔργον ἑνὸς ἐπισκόπου, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο οὗτος, ἀπιθανώτερον δὲ τὸ ὅτι προέτρεψε τὸν Ἐπιφάνιον νὰ καθαιρέσῃ τὸν Χρυσόστομον καὶ νὰ χειροτονήσῃ ἀντ' αὐτοῦ νέον ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως. Πιθανωτάτη τουναντίον εἶνε ἡ εἴδησις τοῦ Θεοδώρου Τριμυθοῦντος ὅτι ἡ Εὐδοξία προέτρεψε τὸν Ἐπιφάνιον νὰ ὑπογράψῃ τὴν καταδίκην καὶ ἐξορίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἣν ἀναμφιβόλως καὶ ἄλλοι θὰ εἶχον ὑπογράψει. Ἀπίθανος τέλος φαίνεται καὶ ἡ ἀπειλὴ τοῦ ἀνοίγματος τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ἀπειλή, ἥτις δυσκόλως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματωθῇ καὶ οὐδὲν ἀποτέλεσμα θὰ εἶχε καὶ καθόλου καὶ ὡς πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἰδίᾳ.

7. ***Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναχωρεῖ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.*** Ἰδοὺ πῶς διηγεῖται ὁ Σωκράτης τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἐπιφανίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· «Πολλὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ μεμφόμενος ἀπαίρειν ἐπὶ τὴν Κύπρον ἐστέλλετο. Λέγουσι δέ τινες ὅτι ἀπαίρειν μέλλων τῷ Ἰωάννῃ ταῦτα ἐδήλωσεν. Ἐλπίζω σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον. Ὁ δὲ ἀντεδήλωσεν· ἐλπίζω σε μὴ ἐπιβῆναι τῆς σεαυτοῦ πατρίδος. Ταῦτα, οὐκ ἔχω εἰπεῖν εἰ ἀληθῆ ἔλεξαν οἱ ἐμοὶ ἀπαγγείλαντες. Ἀμφότεροι δὲ ὅμως πρὸς ταύτην εἶχον τὴν ἔκβασιν· οὔτε γὰρ Ἐπιφάνιος τῆς Κύπρου ἐπέβη· ἐν γὰρ τῷ πλοίῳ ἀπιὼν ἐτελεύτησε καὶ Ἰωάννης μικρὸν ὕστερον κατηνέχθη τοῦ θρόνου ὡς προϊόντες δηλώσομεν».

Ὁ Σωκράτης δὲν ἀναφέρει τὸν λόγον τῆς μετὰ βραχεῖαν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν ἀναχωρήσεως τοῦ Ἐπιφανίου. Τοῦτον ἀναφέρει ὁ Σωζόμενος «ἢ τῆς ἐπὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀφίξεως καταγνοὺς ἢ τοῦ θεοῦ χρήσαντος καὶ τὸν αὐτοῦ θάνατον ὡς εἰκὸς αὐτῷ προμηνύσαντος» καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Κάλλιστος «τῆς ἐπὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀφίξεως ἑαυτὸν καταγνοὺς ἢ οἶμαι

καὶ τοῦ θεοῦ τὸν οἰκεῖον θάνατον χρήσαντος», ἀμφότεροι δὲ προσθέτουσι καὶ τὴν ἑξῆς εἴδησιν «Λέγεται γοῦν τοῖς αὐτοῦ συνελθοῦσιν ἐπισκόποις ἐπὶ θάλασσαν εἰπεῖν μέλλων ἐπιβαίνειν τοῦ σκάφους. Ἀφίημι ὑμῖν τὴν πόλιν καὶ τὰ βασίλεια καὶ τὴν ὑπόκρισιν. Ἐγὼ δὲ ἄπειμι· σπεύδω γὰρ πάνυ, σπεύδω», τὴν ὁποίαν παραλείπει ὅ τε Σωκράτης καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι πηγαί. Τοὺς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον καὶ τούτου πρὸς ἐκεῖνον παρέχουσι πᾶσαι σχεδὸν αἱ πηγαί, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον ὡς ἑξῆς·

Σωκράτης	***Σωζόμενος***	***Κάλλιστος***
Λέγουσι δέ τινες ὅτι ἀπαίρειν μέλλων τῷ Ἰωάννῃ ταῦτα ἐδήλωσεν· ἐλπίζω σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον. Ὁ δὲ ἀντεδήλωσεν· ἐλπίζω σε μὴ ἐπιβῆναι τῆς σεαυτοῦ πατρίδος.	*Ἐνῶ γὰρ διεφέροντο ὁ μὲν ἐδήλωσεν Ἰωάννῃ· Ἐλπίζω σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον, ὁ δὲ Ἰωάννης ἀντεδήλου· οὐδὲ ἐγώ σε τῆς σῆς ἐπιβήσεσθαι πόλεως.*	*Ἐνῶ γὰρ πρὸς ἀλλήλους διεφέροντο, ὁ μὲν ἐδήλωσεν Ἰωάννῃ ὡς ἐλπίζω σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον, ὁ δ' αὖθις ἐμήνυεν ἐγὼ δ' οἶδα ὡς οὐδὲ σὺ ἐπιβήσῃ τῆς Κύπρου.*
Θεόδωρος Τριμυθοῦντος	***Πολύβιος***	***Γεώργιος Ἀλεξανδρείας***
Ἐπιφάνιε καὶ σὺ εἰς τὴν ἐξορίαν μου ὑπέγραψας, γίνωσκε ὅτι οὐ μὴ καθίσῃς ἔτι εἰς τὸν θρόνον σου. Ὁ δὲ ἀντιδηλοῖ αὐτῷ οὕτως· ἀθλητὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰωάννη δέρου καὶ νίκα· τὸν γὰρ τόπον ἐν ᾧ προσέταξέ σοι τῆς σωτηρίας οὐ μὴ φθάσῃς.	*Ἐπιφάνιε σοφὲ συνήνεσας ἐπὶ τῇ ἐμῇ ἐξορίᾳ, οὐ μὴ ἔτι καθίσῃς ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἐπιφάνιος ἀντιγράφει· Ἰωάννη ἀθλητὰ δέρου καὶ νίκα ἀνθ' ὧν ἐπίστευσας ὅτι ἐγὼ συνήνεσα ἐπὶ τῇ ἐξορίᾳ, ἐπὶ τῷ τόπῳ ᾧ ἐξωρίσθης οὐ μὴ φθάσῃς.*	*Ἐπιφάνιε σοφὲ σὺ συνήνεσας ἐπὶ τῇ ἐμῇ ἐξορίᾳ, οὐ μὴ ἔτι καθίσῃς ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἐπιφάνιος ἀντιγράφει· Ἰωάννη δέρου καὶ νίκα, ἐπὶ τῷ τόπῳ ᾧ ἐξωρίσθης οὐ μὴ φθάσῃς.*

Ἀνώνυμος	***Συμεὼν μεταφραστὴς***	***Λέων σοφὸς***	***Νεόφυτος ἔγκλειστος***
Ἀλλ' ἴσθι σαφῶς ὡς οὐκέτι τοῦ λοιποῦ ἐπιβήσῃ τοῦ θρόνου σου. Πρὸς ἃ Ἐπιφάνιος Ἰωάννῃ ἀντέγραψε· Ἀθλητὰ αἰκιζόμενος, ἐπίστασο δὲ καὶ αὐτὸς τὸν ὑπερορίας σου τόπον μὴ καταλήψεσθαι.	*Ἀδελφὲ Ἰωάννη ἀκήκοά σε ἐν τῇ ἐμῇ συνήνεσας ἐξορίᾳ, ἴσθι δὲ ὅτι μηδὲ αὐτὸς ἔτι τὸν θρόνον ὄψει τὸν σόν. Πρὸς ταῦτα τὸν ἱερὸν Ἐπιφάνιον πάλιν ἁπλοϊκοῖς ῥήμασιν ἀντιγράψαι, οἷσπερ καὶ αὐτὸς χρήσομαι· ἀθλητὰ Ἰωάννη παίου καὶ νίκα, πλὴν οὐδὲ αὐτὸς φθάσεις τὸν τῆς ὑπερορίας τόπον ἰδεῖν.*	*Σοφὲ σὺ συνήνεσας ἐν τῇ ἐμῇ ἐξορίᾳ οὐχ ὁραθήσει ἀπὸ τοῦ νῦν ἐπὶ τοῦ θρόνου σου καθήμενος. Ὁ δὲ ἀντιγράψας πρὸς ταῦτα· ἀθλητὰ Ἰωάννη παίου καὶ νίκα, τὸν δὲ χῶρον, ἐν ᾧ ἐξορίζει οὐκέτι οὐ μὴ φθάσῃς καὶ αὐτός.*	*Ἐπιφάνιε σοφὲ σὺ συνήνεσας τῇ ἐξορίᾳ τῇ ἐμῇ, εἴσει πῶς ὅτι καὶ αὐτὸς οὐ μὴ καθισθῇς ἔτι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. Πρὸς ταῦτα οὖν καὶ Ἐπιφάνιος ἀντιγράφει τάδε· ἀθλητὰ Ἰωάννη δέρου καὶ νίκα, ἴσθι δὲ καὶ αὐτὸς ὅτι οὐ μὴ φθάσῃς τὸν ὁρισθέντα τόπον τῆς ἐξορίας σου.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον ὅτι ἐνῷ οἱ ἱστορικοὶ Σωκράτης, Σωζόμενος καὶ Κάλλιστος ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἔκαμε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπομένως ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν τῶν δηλώσεων, οἱ βιογράφοι καὶ ἐγκωμιασταὶ ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἔκαμε τὴν ἀρχήν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι νομίζουσιν

ὅτι ἡ τοῦ Χρυσοστόμου δήλωσις ἐγένετο μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἀποχώρησιν τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τὴν διάδοσιν τῆς φήμης, ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς Εὐδοξίας ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐξ ἀφορμῆς ἰδίᾳ ταύτης. Ἐπίσης ἐνῷ οἱ βιογράφοι καὶ ἐγκωμιασταὶ ἀναφέρουσιν ὅτι αἱ δηλώσεις τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Ἐπιφανίου ἐγένοντο γραπταί, οἱ ἱστοριογράφοι ἀναφέρουσιν ὅτι ἐγένοντο αὗται προφορικῶς. Πάντες τέλος θεωροῦσι τὰς ἀνωτέρω δηλώσεις ὡς προφητείας ἐκπληρωθείσας, τοῦ μὲν Ἐπιφανίου ἀποθανόντος ἐν πλῷ, τοῦ δὲ Χρυσοστόμου πρὸ τῆς μεταβάσεως εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας του. Ἄξιον τέλος σημειώσεως εἶνε ὅτι τινὲς τῶν βιογράφων καὶ ἐγκωμιαστῶν καὶ δὴ ὁ Πολύβιος, ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας, ὁ Συμεὼν μεταφραστής, ὁ Νεόφυτος ὁ ἔγκλειστος καὶ ὁ Κοσμᾶς Βεστίτωρ χαρακτηρίζουσι τὰς δηλώσεις ταύτας τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Ἐπιφανίου οὐχὶ ὡς ἀρὰν καὶ προερχομένας ἐκ πνεύματος ἐχθρικοῦ, ἀλλ' ὡς ἐνδεικτικὰς φιλίας καὶ προερχομένας ἐκ πνεύματος προφητικοῦ «ἀρὰν οὐκ ἂν εἴποιμι, ἀλλὰ πρόρρησιν διαφόρων ἀνδρῶν διὰ πνεύματος ἁγίου τὸ μέλλον προαποφαίνουσαν», ὡς λέγει ὁ Νεόφυτος ἔγκλειστος. Ὁ Κοσμᾶς μάλιστα ὁ Βεστίτωρ διὰ μακρῶν ἀναπτύσσει τὸ ζήτημα προσπαθῶν νὰ ἀποκλείσῃ πᾶν πνεῦμα ἐχθρότητος τῶν δύο μεγάλων ἱεραρχῶν πρὸς ἀλλήλους.[1]

Ἐκ τῶν δύο λόγων τῆς ταχείας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως τοῦ Ἐπιφανίου, οὓς ἀναφέρουσιν ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Κάλλιστος, ὁ δεύτερος «τοῦ Θεοῦ χρήσαντος καὶ τὸν αὐτοῦ θάνατον, ὡς εἰκός, προμηνύσαντος» δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πραγματικός. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἤθελεν ἐξ εὐνοίας νὰ προαναγγείλῃ τῷ Ἐπιφανίῳ τὸν θάνατόν του, θὰ ἀνήγγειλεν αὐτὸν ἐν καιρῷ, οὕτως ὥστε ὁ Ἐπιφάνιος νὰ προφθάσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐπισκοπήν του καὶ μὴ ἀποθάνῃ ἐν πλῷ. Κατὰ ταῦτα μένει ὁ πρῶτος λόγος «τῆς ἐπὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀφίξεως καταγνούς». Ὁ Ἐπιφάνιος εἶχεν ἔλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔχων πληροφορίας ἐκ μέρους τοῦ Θεοφίλου περὶ τῶν συμβαινόντων

---

[1] Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Κοσμᾶ Βεστίτωρος ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς Χρυσόστομον σ. 62 ἑ. Καὶ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Χρυσοστόμου, οὗτινος τὸ ἔργον εὕρηται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 1492 κώδικι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου παρατηρεῖ· «Καὶ τοῦτο ἦτον διὰ νὰ ἐγνωρίσῃ κάθε ἄνθρωπος πῶς τοῦτοι οἱ β' ἁγιώτατοι ἄνθρωποι, οἱ ἀρχιερεῖς καὶ διδάσκαλοι, δὲν ἀπόθανον εἰς καμμίαν ἔχθραν ὅτι τοῦ εἰρηνοποιοῦ Χριστοῦ ἦσαν μαθηταὶ γνήσιοι ὁποῦ λέγει ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί, ἐὰν ἀγάπην ἔχετε μετ' ἀλλήλων. Ὅμως τοῦτοι οἱ δύο ἀρχιερεῖς δὲν ἀπόθανον εἰς καμμίαν ἔχθραν. Καλὰ καὶ ἐσυνέβη μικρὸν σκάνδαλον ὡς ἔναι τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν πρώτην καθαίρεσιν ἀμὴ εἰς τὴν κορυφὴν αὐτῶν τῶν ἀρετῶν ἔβαλον καθαρὰν τὴν ἀγάπην διὰ τῆς ὁποίας λέγει ὁ Παῦλος ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακὸν ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶν καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ». (Πρβλ. καὶ χειρόγραφον ὑπ' ἀριθμὸν 41 τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας περιέχον ἀνωνύμου βιογραφίαν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ ἁπλοῦν καὶ ἐπαναλαμβάνον τὰ αὐτὰ σχεδὸν κατὰ λέξιν).

ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ δὴ περὶ τῆς προσδοχῆς ὑπὸ τοῦ Χρυσοσοστόμου εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν τῶν μακρῶν ἀδελφῶν καὶ τῆς ἐχθρότητος τῆς Εὐδοξίας καὶ τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Χρυσόστομον, αἵτινες ἀπεδεικνύοντο νῦν ψευδεῖς, διότι ὁ Ἰωάννης, ὅστις «πολὺ ἠγαπᾶτο ὑπὸ τῶν πολιτῶν», ὡς ἀναφέρει ὁ Πολύβιος καὶ ὡς τὰ πράγματα ἀποδεικνύουσι, δὲν εἶχε δεχθῆ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν τοὺς μακροὺς ἀδελφούς. Ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ ὑπόκρισις καὶ αἱ ῥαδιουργίαι, αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθόλου καὶ δὴ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπικρατοῦσαι, ὡς καὶ ἐκ τῶν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως λόγων τοῦ Ἐπιφανίου φαίνεται «ἀφίημι τὴν πόλιν, τὰ βασίλεια καὶ τὴν ὑπόκρισιν», διέθεσαν δυσμενέστατα τὸν ἁπλοῦν καὶ εὐθὺν Ἐπιφάνιον, ὅστις ἀναμφιβόλως, μετανοήσας διὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξίν του, ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπεν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον νὰ ἀπέλθῃ ταύτης. Ὡς πρὸς τὰς δηλώσεις τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Ἐπιφανίου, αἵτινες, ἐὰν ἐγένοντο, θὰ ἐγένοντο ἀναμφιβόλως προφορικῶς, ὡς οἱ ἱστορικοὶ ἀναφέρουσι, καὶ οὐχὶ γραπτῶς, ὡς ἀναφέρουσιν οἱ βιογράφοι καὶ ἐγκωμιασταί, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν τὸ καὶ ἀνωτέρω σημειωθὲν ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς τὴν πρώτην δήλωσιν ἔκαμεν ὁ ἀναχωρῶν Ἐπιφάνιος, πρὸς ἣν ἀπήντησεν ὁ Χρυσόστομος, ἐνῷ κατὰ τοὺς βιογράφους καὶ ἐγκωμιαστὰς τὴν πρώτην δήλωσιν ἔκαμεν ὁ Χρυσόστομος, πρὸς ἣν ἀπήντησεν ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ὅτι ἐνῷ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ὁ Ἐπιφάνιος δηλοῖ τῷ Χρυσοστόμῳ «ἐλπίζω σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον» καὶ ὁ Χρυσόστομος τῷ Ἐπιφανίῳ, «ἐλπίζω σε μὴ ἐπιβῆναι τῆς σεαυτοῦ πατρίδος» κατὰ τοὺς βιογράφους καὶ ἐγκωμιαστὰς ὁ Χρυσόστομος δηλοῖ τῷ Ἐπιφανίῳ «οὐ μὴ καθεσθῇς ἔτι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου» καὶ ὁ Ἐπιφάνιος τῷ Χρυσοστόμῳ, «οὐ μὴ φθάσῃς τὸν ὁρισθέντα τόπον τῆς ἐξορίας». Οἱ βιογράφοι λοιπὸν καὶ ἐγκωμιασταὶ ἀντιστρέφουσι τὰς δηλώσεις οὕτως ὥστε τὴν δήλωσιν, τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἔκαμεν ὁ Ἐπιφάνιος πρὸς τὸν Χρυσόστομον, ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Χρυσόστομον, καὶ τὴν δήλωσιν, ἣν ἔκαμεν ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Ἐπιφάνιον, ὡς ἐκ τοῦ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν δημοσιευθέντος πίνακος φαίνεται. Τούτου ἕνεκεν τὴν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δήλωσιν «ἐλπίζω σε μὴ ἀποθανεῖν ἐπίσκοπον», ἥτις ἀναμφιβόλως δηλοῖ, «ἐλπίζω ὅτι θὰ καθαιρεθῇς», ὡς ὀρθῶς καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἑρμηνεύουσι, μετατρέποντές πως, «οὐ μὴ καθεσθῇς ἔτι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου», ἑρμηνεύουσιν ἀναφέροντες εἰς τὸν ἐν πλῷ θάνατον τοῦ Ἐπιφανίου, τὴν δὲ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δήλωσιν «ἐλπίζω μὴ ἐπιβῆναι τῆς σαυτοῦ πατρίδος» μετατρέποντές πως «οὐ μὴ φθάσῃς τὸν ὁρισθέντα τόπον τῆς ἐξορίας» ἑρμηνεύουσιν ἀναφέροντες εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χρυσοστόμου πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν προσδιορισθέντα τόπον τῆς ἐξορίας. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται πρέπει διὰ τῆς ἐρεύνης νὰ ἀρθῶσιν, ὅπως οὕτω εὑρεθῇ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ ἐν ταῖς ἀντιφατικαῖς ταύταις εἰδήσεσιν ἐγκειμένη ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶνε ἡ ἀκόλουθος· ὁ Χρυσόστομος πληροφορηθεὶς καὶ πιστεύσας εἰς τὴν ψευδῆ ἄλλως εἴδησιν ὅτι ὁ Ἐπι-

φάνιος ἀνελθὼν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὑπέγραψε τὴν καταδίκην του ἐθυμώθη σφόδρα, ἕνεκα τῆς προσγενομένης αὐτῷ ἀδικίας, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου ἀκρίτου καταδίκης, καὶ παρήγγειλε τῷ Ἐπιφανίῳ ὅτι ἐλπίζει ὅτι οὗτος δὲν θὰ ἀποθάνῃ ἐπίσκοπος, ὅτι δηλαδὴ ἡ μετ᾽ ὀλίγον μέλλουσα νὰ συνέλθῃ σύνοδος θὰ δικαιώσῃ τὸν Χρυσόστομον καὶ θὰ καταδικάσῃ καὶ καθαιρέσῃ τοὺς ἀντιπάλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Χρυσόστομος καταλέγει καὶ τὸν Ἐπιφάνιον, τὸν ἄνευ κρίσεως ὑπογράψαντα τὴν καταδίκην του. Ἡ πρὸς τὴν δήλωσιν ταύτην ἀντιδήλωσις τοῦ Ἐπιφανίου εἶνε πλαστὴ προελθοῦσα ἐκ τῆς παρερμηνείας τῆς δηλώσεως τοῦ Χρυσοστόμου ὡς ἀναφερομένης δῆθεν προφητικῶς εἰς τὸν ἐν πλῷ θάνατον τοῦ Ἐπιφανίου. Καὶ ἄλλως ἠδύνατό τις, ὡς νομίζω, νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πράγματα. Ὁ Ἐπιφάνιος θυμωθεὶς ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Χρυσοστόμου, τῶν γενομένων κατὰ τὴν μετάβασίν του εἰς τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ τοῦ Σεραπίωνος, δηλοῖ αὐτῷ ὅτι ἐλπίζει ὅτι δὲν θὰ ἀποθάνῃ ἐπίσκοπος, ὅτι δηλαδὴ ἡ μετ᾽ ὀλίγον μέλλουσα νὰ συνέλθῃ σύνοδος θὰ καταδικάσῃ καὶ καθαιρέσῃ τὸν Χρυσόστομον. Ἡ πρὸς τὴν δήλωσιν ταύτην ἀντιδήλωσις τοῦ Χρυσοστόμου εἶνε πλαστὴ προελθοῦσα ἐκ τῆς παρερμηνείας τῆς δηλώσεως τοῦ Ἐπιφανίου ὡς ἀναφερομένης δῆθεν προφητικῶς εἰς τὸν πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας θάνατον αὐτοῦ. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἐκδοχῶν ἡ πρώτη φαίνεταί μοι πιθανωτέρα, ὡς συμβιβαζομένη πρὸς τὰ πράγματα κάλλιον. Πάντως ἡ δήλωσις ἢ αἱ δηλώσεις, ἐὰν ἐγένοντο τοιαῦται, δὲν ἦσαν δηλώσεις προφητικαὶ οὐδὲ προήρχοντο ἐκ φιλικοῦ πνεύματος, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς διαστάσεως τῶν δύο μεγάλων ἱεραρχῶν, δηλώσεις λοιπὸν ἐχθρικαί. Ἡ γνώμη ὅτι αἱ δηλώσεις αὗται εἶνε προφητικαὶ προερχόμεναι ἐκ φιλικοῦ πνεύματος καὶ αἱ παρερμηνεῖαι αὐτῶν προέρχονται καὶ ἐξηγοῦνται ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς τάσεως τῆς ἐξαλείψεως καὶ ἀρνήσεως πάσης ἐλλείψεως καὶ ἀνθρωπίνου πάθους παρὰ τοῖς δυσὶ τούτοις μεγάλοις καὶ ἁγίοις ὄντως ἱεράρχαις τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ὡς ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο εἰ μὴ νὰ ἔχωσι, παρὰ τὰς μεγάλας αὐτῶν ἀρετάς, καὶ ἀνθρωπίνας ἐλλείψεις καὶ ἀνθρώπινα πάθη.

IV

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συντόμως ἐκτεθέντων γίνεται δῆλον ὅτι αἱ περὶ τῆς μεταβάσεως, τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἐπιφανίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰδήσεις τῶν πηγῶν ἔχουσιν ἀνάγκην κριτικοῦ ἐλέγχου πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ἀποχωρισμὸν ἀπ᾽ αὐτῆς τοῦ ψεύδους, τοσούτῳ μᾶλλον καθ᾽ ὅσον αὗται ἔχουσιν ἐπισκοτισθῆ καὶ διαστραφῆ ἕνεκα τοῦ σφοδροῦ κατὰ τοῦ Ὠριγενισμοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἀντιθέσεως τοῦ Ἐπιφανίου. Αἱ περὶ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Ἐπιφανίου καὶ Χρυσοστόμου εἰδήσεις τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους, τοῦ διακειμένου εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν Ὠριγενισμόν, τῶν ὁποίων πολλαχῶς ἐπωφελήθησαν οἱ μετ᾽ αὐτὸν περὶ ταύτης γράψαντες,

ἔχουσιν ὀφθαλμοφανῶς ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Ὠριγενισμὸν εὐνοίας τοῦ Σωκράτους. Ἡ τάσις ἀφ᾽ ἑτέρου τῆς χαλαρώσεως τῆς μεταξὺ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ Χρυσοστόμου ἀντιθέσεως καὶ ἡ δι᾽ αὐτῆς ἐξάλειψις καὶ ἄρνησις ἀνθρωπίνων ἐλλείψεων καὶ παθῶν παρ᾽ αὐτοῖς εἶνε αἰσθητὴ εἰς πάσας τὰς πηγάς.

Ἀναμφιβόλως ὁ Ἐπιφάνιος ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔχων ἐχθρικὰς πρὸς τὸν Χρυσόστομον διαθέσεις καὶ τάσεις. Μὴ λαβὼν ἀπάντησιν εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν του καὶ πιστεύσας ὅτι οὗτος ἦλθεν εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τοὺς μακροὺς ἀδελφούς, ἐθεώρει αὐτὸν εὐνοϊκῶς διακείμενον πρὸς τὸν Ὠριγενισμόν. Τὰς ἐχθρικὰς ταύτας διαθέσεις καὶ τάσεις τοῦ Ἐπιφανίου δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξαλείψῃ ἡ πρὸς αὐτὸν συμπεριφορὰ τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τὴν φιλίαν τοῦ Ἐπιφανίου. Αἱ ῥαδιουργίαι ὅμως καὶ ἡ ὑπόκρισις, αἱ ἐπικρατοῦσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ δὴ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, αἱ ἐκφαινόμεναι ἐνίοτε εἰς ψευδεῖς φήμας καὶ συκοφαντίας, ἐψύχραναν καὶ ἐχαλάρωσαν τὰς ἐχθρικὰς ταύτας διαθέσεις καὶ ἐπετάχυναν τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν τοῦ Ἐπιφανίου. Αἱ κατὰ τὴν βραχεῖαν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν τοῦ Ἐπιφανίου ἐνέργειαι αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἦσαν βεβαίως σπουδαῖαι καὶ ἀποτελεσματικαί, ὁ σεβασμὸς ὅμως, ὃν σύμπασα ἡ ἐκκλησία ἔτρεφε πρὸς τὸν γέροντα ἱεράρχην, τὸν φημιζόμενον διὰ τὴν ἠθικότητα τοῦ βίου καὶ τὸν ἄπειρον ζῆλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐπέδρασεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου ἐνισχύσας τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ καὶ προσδοὺς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν κῦρος, οὗτινος οὗτοι ἐστεροῦντο. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἐπιφανίου εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου εἶχε μεγάλην σημασίαν. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Χρυσοστόμου ἐπωφεληθέντες τοῦ κύρους τοῦ Ἐπιφανίου ἐστήριξαν ἐπ᾽ αὐτοῦ τὰς κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἐνεργείας αὐτῶν μετ᾽ ἀποτελεσματικότητος ἀρκούσης. Τὴν μεταξὺ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ Χρυσοστόμου διάστασιν προσεπάθησαν νὰ παραστήσωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγάλην, φθάσαντες μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐμφανίσωσι τὸν Χρυσόστομον καλοῦντα τὸν Ἐπιφάνιον «λῆρον καὶ δαιμονιάριον»[1]. Οὕτως ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἐπιφανίου εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο μεγάλη. Ἡ συμμετοχὴ ὅμως αὕτη ἡ μεγάλη δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Ἐπιφανίου, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Χρυσοστόμου ἑνὸς ἀτυχοῦς μεταξὺ Ἐπιφανίου καὶ Χρυσοστόμου ἐπεισοδίου, προελθόντος ἐκ παρεξηγήσεως καὶ τραφέντος διὰ ῥαδιουργιῶν καὶ ψευδῶν διαδόσεων.

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

---

[1] Migne, 103, 108.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΝ ΜΙΧΑΗΛ

Ἡ φιλοξενία, τὴν ὁποίαν λίαν προθύμως παρέχει ἡ Ἐπετηρὶς αὕτη, μοῦ ἐπιτρέπει νὰ συνεχίσω τὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Χρυσίππου.

Ὡς καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης σελ. 295, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Διασκευῆς τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου παραδεδομένων θαυμάτων τοῦ ἁγ. Θεοδώρου, παρετήρησα, οὕτω καὶ σήμερον πλήρως συναισθάνομαι ὅτι διὰ τῆς τμηματικῆς ἐκδόσεως οὐ μόνον τὸ ἔργον τοῦ Χρυσίππου διασπᾶται, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐμὲ δὲν δίδεται ἡ εὐκαιρία ἑνιαίας κριτικῆς ἐκδόσεως, ἥτις δὲν θὰ ἐστερεῖτο σημασίας, ἂν λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψιν τὰς μέχρι τοῦδε γινομένας περὶ τῶν ἐκδεδομένων τμημάτων κρίσεις.[1]

Οἱ καιροὶ ὅμως οὐ μενετοί, ὁ δὲ μέχρι τοῦδε διαρρεύσας χρόνος οὐ μόνον δέν μοι παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν τῆς συνολικῆς ἐκδόσεως τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργων, ἀλλ᾽ οὐδὲ τὴν ἐλπίδα προσεχοῦς ἐμφανίσεως ἀναλόγου εὐκαιρίας. Φοβούμενος δὲ μὴ αἱ σὺν τῷ χρόνῳ ἐμφανιζόμεναι νέαι περὶ ἄλλα σπουδαιότερα ἀσχολίαι ἀπομακρύνουν ἐμὲ ὁλονὲν ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου, σπεύδω, παρὰ τὴν διάθεσίν μου, νὰ παραδώσω εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ «Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ».

Συνεχίζων οὕτω ἔργον, ὅπερ πρὸ ἑνδεκαετίας ὅλης ἦτο ὑποκείμενον τῶν ἐρευνῶν μου, δὲν διστάζω νὰ ὁμολογήσω τὰς δυσκολίας, ἃς ἀντικρύζω μετὰ τόσον μακρὰν διακοπήν.

1. *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ*

1. Τὸ εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ Ἐγκώμιον τοῦ Χρυσίππου δὲν ἐξεδόθη εἰσέτι. Τὸ πρῶτον γίνεται μνεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου ἐν τῇ διατριβῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ: De Symeonum scriptis Diatriba (Parisiis 1664) σελ. 100. Ἐν αὐτῇ ἐξετάζων ὁ Ἀλλάτιος τὸ ἔργον Συμεῶνος τοῦ Μεταφραστοῦ καὶ ἀριθμῶν διάφορα ἁγιολογικὰ κείμενα διεσπαρμένα ἐν

---

[1] Πάντες οἱ τὴν ἔκδοσιν τοῦ εἰς τὸν ἅγ. Θεόδωρον Ἐγκωμίου καὶ τῆς Διασκευῆς τῶν θαυμάτων εὐαρεστηθέντες νὰ κρίνωσιν ἐν τοῖς διαφόροις περιοδικοῖς — εἰς γνῶσίν μου περιῆλθον 17 κρίσεις — μετὰ θαυμασμοῦ ὡμίλησαν περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθοδικότητος αὐτῶν, ὡς ὑπόδειγμα ἐπιστημονικῆς κριτικῆς ἐργασίας θεωρήσαντες τὰς ἐργασίας ταύτας.

χειρογράφοις ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦτο. Ἐσφαλμένως ὅμως ἀποδίδει οὗτος εἰς τὸν Χρύσιππον τὸν τίτλον τοῦ «Χαρτοφύλακος τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως»[1] ἀντὶ Σταυροφύλακος, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ ἐγκωμίου ἀναγινώσκομεν. Τὸ σφάλμα τοῦτο ἐπανέλαβεν ὁ Fabricius ἐν τῇ Bibliotheca Graeca,[2] ὡς καὶ ὁ Cave.[3] Ὁ δὲ Vailhè προχωρήσας εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο περισσότερον, ἀγνοῶν δὲ καὶ τὸν κώδικα τὸν περιέχοντα τὸ ἐγκώμιον, ἀδίκως ἠρνήθη εἰς τὸν Χρύσιππον τὴν συγγραφὴν τοῦ εἰς τὸν Μιχαὴλ ἐγκωμίου, συγχύσας τοῦτο πρός τινα Διήγησιν καὶ ἀποκάλυψιν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν ταῖς Χώναις τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Προσμονάριον Ἄρχιππον, ὅστις πιθανώτατα ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου ἢ ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος.[4]

2. Ὅπως διὰ τὸ εἰς τὸν ἅγ. Θεόδωρον ἐγκώμιον ἄλλοι «μὴ προβεβουλευμένον διήγειραν» τὸν Χρύσιππον, οὕτω καὶ πρὸς συγγραφὴν τοῦ παρόντος ὑποκύπτει οὗτος εἰς τὴν τῶν ἄλλων παράκλησιν. Ἐν τῷ προοιμίῳ ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἁρμόζει καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑμνῶμεν τοὺς Ἀγγέλους, ἀναφέρει δὲ πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου διάφορα κείμενα τῆς ἁγ. Γραφῆς. Κατόπιν δικαιολογεῖ τὸ φαινόμενον ὅτι σπανίως ἡ ἁγ. Γραφὴ ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν Ἀγγέλων. Τοῦτο ἐνόμισεν ὁ Χρύσιππος ἀναγκαῖον, διότι πραγματικῶς μόνον τετράκις συναντῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ ἐν τῇ Π. καὶ Κ. Διαθήκῃ (Δανιὴλ 10 καὶ 12, Ἐπιστολὴ Ἰούδα 9 καὶ Ἀποκάλ. 12,7).

Τὸν λόγον διαιρεῖ ὁ Χρύσιππος εἰς δύο μέρη: Ὁμιλεῖ πρῶτον περὶ τῶν Ἀσωμάτων γενικῶς, ἔπειτα δὲ περὶ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δὲ τὸν ἔπαινον τούτου, ἀνατρέχει εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ κείμενα τῆς ἁγ. Γραφῆς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον ἢ ὁπωσδήποτε ἔχοντα σχέσιν πρὸς αὐτόν, παραλαμβάνων πολλάκις ὁλόκληρα χωρία αὐτολεξεί.

3. Καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦτο γέμει ῥητορικῶν σχημάτων. Ὁ Χρύσιππος προτιμᾷ τὰς παραβολάς, τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰς ὑπερβολάς, ἀποφεύγει δὲ συστηματικῶς τὸ συγκεκριμένον καὶ τὸ φυσικόν. Ὁ λόγος διαπνέεται ὑπὸ πνεύματος ἐπιδείξεως πολυμαθείας καὶ δύναται μὲν ἴσως νὰ ἐνθουσιάσῃ τὸ πιστὸν ἀκροατήριον, ὄχι ὅμως νὰ διδάξῃ καὶ ἐποικοδομήσῃ. Διὰ τὴν ἀγγελολογίαν δὲν προσφέρει σπουδαῖόν τι. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Χρυσίππου ὅτι ὁ Ἀρχιστράτηγος «κλῆρον ἐξαίρετον ἐκληρώθη τοῦ διαλύειν συνδέσμους, ἑρμηνεύειν καὶ διαλέγειν καὶ διαγγέλλειν τὰ κρύφια, σαφηνίζειν δὲ τὰ ἐνύπνια».

---

[1] Chrysippi Presbyteri Hierosolymitani et Chartophylacis sanctae Resurrectionis.

[2] Fabricius-Harl, Bibliotheca Graeca τόμ. 9 (Hamburgi) σ. 199.

[3] G. Cave, Scriptorum eccles. historia literaria tom. I pars II (London 1688) σελ. 444.

[4] Τὸ κείμενον τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ M. Bonnet ἐν Analecta Bollandiana 8 (1889) 289-307. Πβλ. καὶ Acta SS. Boll. Sept. 29 τόμ. 8 σελ. 38-40.

Ἡ γλῶσσα του εἶναι ὡς καὶ ἡ τοῦ πρὸς τὸν ἅγ. Θεόδωρον ἐγκωμίου πομπώδης, ἡ δὲ σύνταξις πολλάκις λίαν ἀνώμαλος, καθιστῶσα τὸ κείμενον δυσνόητον.[1]

2. *Παράδοσις τοῦ κειμένου*

Τὸ εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ ἐγκώμιον παραδίδει εἷς μόνον κῶδιξ,[2]
ὁ Βατικανο-Βαρβερῖνος Ἑλλ. 481 (IV. 63).[3] Ὁ κῶδιξ οὗτος, ἐν μέρει μὲν
ἐκ περγαμηνῆς, ἐν μέρει δὲ ἐκ χάρτου (φύλλ. 3-66), ἀποτελεῖται ἐκ 289
φύλλων, ἐγράφη ὑπὸ διαφόρων χειρῶν τοῦ ΙΓ΄, ΙΔ΄ καὶ ΙΕ΄ αἰῶνος καὶ
περιέχει κείμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἁγιολογικοῦ περιεχομένου. Τὸ ἐγκώ-
μιον τοῦ Μιχαήλ, καταλαμβάνον τὰ φύλλα 79r στίχ. 13-83r στίχ. 12, γνω-
ρίζω ἐκ φωτογραφιῶν. Εἰς τὴν σειρὰν τοῦ κώδικος φέρεται τὸ ἐγκώμιον
ὡς Λόγος Ι΄, τοὐλάχιστον οὕτω δηλοῦται εἰς τὸ ἄνω περιθώριον τοῦ φύλ-
λου, ἀφ' οὗ ἔρχεται τὸ κείμενον. Ἡ γραφὴ εἶναι μικρογράμματος καὶ
εὐανάγνωστος, τὸ δὲ κείμενον ἐγράφη ἐπὶ μιᾶς στήλης. Ὁ χωρισμὸς τῶν
λέξεων εἶναι πλημμελέστατος, ἰωτακισμοὶ καὶ συγχύσεις φωνηέντων ἀπαν-
τῶνται ὡσαύτως.

Ἡ σημείωσις τοῦ Ἀλλατίου, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἐπιτρέπει
εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ κῶδιξ οὗτος εἶναι
ἐκ τῶν ὀλίγων τῆς συλλογῆς τοῦ Ἀλλατίου, οἵτινες περιῆλθον εἰς τὴν κατο-
χὴν τῆς Βατικανο-Βαρβερίνης, διότι ὡς γνωστόν, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν
κωδίκων τῆς συλλογῆς τοῦ Ἀλλατίου εὑρίσκεται ἐν τῇ Vallicelliana.[4]

Ὁ κῶδιξ οὗτος δὲν παραδίδει τὸ κείμενον πιστῶς, εἴς τινα δὲ χωρία
καθίσταται ἐντελῶς ἀσαφής. Οὕτω παραδίδει *δεῦρο γοῦν ἅπασί μου* (90,19),
καθὼς ἔναντι κυρίου (91,9), *ᾄδωμεν τί φησί* (91,28), *ἔκτισται* (92,9), *ὑπο-
μένει ἡ θάνατος δι' αὐτοὺς μέλλων* (93,3) κλπ. καὶ ὁλόκληρον τὸ τέλος,
ἅτινα ἄνευ διορθώσεως καθίστανται ἀκατανόητα. Ἐπίσης παραλείπει καὶ
ὁλόκληρον στίχον τοῦ ἀντιβόλου αὐτοῦ (91,2). Παρατηρήσεις ἄλλας ἀφο-
ρώσας εἰς τὸ κείμενον συμπεριλαμβάνω ἐν τῷ Apparatus criticus. Χάριν
εὐκολίας παριστῶ τὸ χ/φον διὰ τοῦ σημείου B = Barberinus.

---

[1] Πβλ. π. χ. σελ. *88*, 14-15, 16-17· *89*, 3-4· *90*, 8-16, 22-25· *93*, 2-6, 31-36.
[2] Εἰς τοῦτο θὰ συνέβαλεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ φυσικοῦ καὶ λαϊκοῦ τῆς
διηγήσεως. Ἀνάλογόν τι παρετηρήσαμεν καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ πρὸς τὸν ἅγ. Θεόδωρον
ἐγκωμίου σελ. 18, ἔνθα τὸ μὲν ἐγκώμιον παραδίδουσι τέσσαρες, τὰ δὲ θαύματα δώδεκα
κώδικες.

[3] Catalogus codicum hagiograph. graec. biblioth. Barberianæ de Urbe, ἐν Analecta Bollandiana 19 (1900) σελ. 88. Ἐν τῷ καταλόγῳ φέρεται ὁ κῶδιξ οὗτος ὑπ' ἀρ. IV. 630 olim 289, ἐνῷ ὁ φωτογράφος τῆς Βατικανικῆς Βιβλιοθήκης μοῦ ἐσημείωσε τὸν ἄνω ἀριθμόν.

[4] Πβλ. H. Lämmer, Scriptorum graeciæ orthodoxæ biblioth. selecta (Freiburg 1866) σελ. 92.

3. Κείμενον

Χρυσίππου πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων καὶ σταυροφύλακος τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ.

Μιχαὴλ ὁ τῶν ἀγγέλων ἀρχιστράτηγος τοῦ λόγου μου τοῦ παρόντος Κῶδ. Β ὑπόθεσις, μᾶλλον δὲ ὁ τῷ ὕμνῳ μου τῷ παρόντι ᾀδόμενος· ἤδη γὰρ τολμηρὸν φ. 79ʳ ἔφυ τὸ ἐπιχείρημα. Πρῶτον μὲν τὴν συγγνώμην τῷ τολμητῇ μετάδοτε τῷ ἀδελφικήν με εἰς τοῦτο κεκινηκέναι παράκλησιν· ἔπειτα δὲ δεῖ λογίζεσθαι καὶ ὡς πολὺ τολμηρότερον τὸ αὐτὸν τὸν θεὸν ὑμνεῖν. Πλὴν ἀλλ᾿ ἐκεῖνό γε τολμᾶν προσήκει μᾶλλον ἢ μὴ τολμᾶν καὶ τούτου χάριν ὁ θεοφθόγγος μελῳδὸς οὐ ⟨μόνον⟩ πρὸς τὰς οὐρανίους δυνάμεις ἐκβοᾷ «αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν», ἀλλὰ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς τοὺς χοϊκοὺς ἡμᾶς ἐγκελεύεται. Καὶ ἵνα τὸ ἀπαραίτητον ἐπιδείξῃ τοῦ πράγματος, ἐγκαταμείγνυσι καὶ τὰ τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων γένη, δηλονότι περ κἀκείνοις μὴ ἔξεστι σιωπᾶν τὰ εἰς τὸν γενεσιουργὸν | ἐναρ- φ. 79ᵛ μόζοντα. Μειζόνως γοῦν ἀπείρηται τὸ τὴν τοιαύτην παραλιμπάνειν εὐγνωμοσύνην τοὺς τῆς αὐτοῦ καταξιωθέντας μετασχεῖν ὁμοιώσεως· ὧν διανοηθέντες καὶ οἱ ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ καμίνῳ παῖδες ἦσαν ὕμνον ἄληκτον. Ὅπως γε δι᾿ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων ἐπετράπημεν ᾄδειν, πῶς οὖν ὀκνητέον λέγειν ἡμῖν τὰ παρὰ τῶν λειτουργικῶν αὐτοῦ πνευμάτων ὀφειλόμενα, μουσικὰ καὶ μελῳδήματα;

Ὑμνείσθω τοιγαροῦν Μιχαὴλ ὁ πρωτάγγελος, τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, σπανιωτέρας τετυχηκὼς ὀνοματοθεσίας. Ὅσα γὰρ τῶν ποιημάτων αἰδεσιμώτερα, ταῦτα καὶ παγιώτερα μνημονεύεται παρὰ τοῖς θεοπνεύστοις συγγράμμασιν. Ἐντεῦθεν καὶ τῶν Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ οὐ πολλὴν εὕρομεν

---

1 Εἰς τὸ ἄνω περιθώριον τῆς σελίδος ἔνθα ἀρχίζει τὸ Ἐγκώμιον ἀναγινώσκομεν λόγ ῑ, *ὑπεράνω δὲ τῆς ἐπικεφαλίδος δι᾿ ἐρυθρᾶς μελάνης* τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ.

3 Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπικεφαλίδος προσθέτει τὸ χ/φον Δέσποτα εὐλόγησον *4* μου] μοι Β *5* μου] μοι Β *6-7 τὸ χωρίον τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοηθῇ οὕτω:* Πρῶτον συγχωρήσατε τὸν τολμητὴν (ἐμέ), ἐπειδὴ εἰς τὸ τόλμημά μου τοῦτο μὲ ἔχει κινήσει ἀδελφικὴ παράκλησις *8* τὸ] τὸν Β *9-10* ⟨μόνον⟩ om. Β, *ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου ὅμως ἀπαιτεῖ τοῦτο.* *10* Ψαλμ. 148 *14-15 τὸ χωρίον τοῦτο ἐννοητέον οὕτω:* Μειζόνως γοῦν ἀπείρηται τὸ παραλιμπάνειν τοὺς καταξιωθέντας μετασχεῖν τῆς αὐτοῦ ὁμοιώσεως, τὴν τοιαύτην εὐγνωμοσύνην δηλαδὴ *15* ὧν *ἀντὶ* ἃ *16-18 τὸ χωρίον τοῦτο ἐννοοῦμεν οὕτω:* ἀφοῦ βεβαίως δι᾿ αὐτῶν *(τὰ ὁποῖα ἀνέφερον ἀνωτέρω, καὶ ἀναφέρει ἐπίσης ὁ ψαλμ. 148)* μᾶς ἐπετράπη νὰ ὑμνῶμεν τὸν βασιλέα τῶν ὅλων, πῶς πρέπει νὰ ὀκνήσωμεν νὰ εἴπωμεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὀφείλονται νὰ λεχθῶσι παρὰ τῶν λειτουργικῶν αὐτοῦ πνευμάτων; *23* εὕρομεν ἂν *ἀντὶ* εὕροιμεν ἂν

ἂν τὴν μνήμην, οὐδὲ παρὰ πολλοῖς, ἀλλὰ τῶν μὲν ὁ Ἠσαΐας, τῶν δὲ ὁ Ἰεζεκιὴλ τάς τε φύσεις ἀποκαλύπτουσι καὶ τὸ τῆς λειτουργίας ἀξίωμα. Τὸν δὲ αὐτὸν τρόπον καὶ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις οὐχ ἁπλῶς ὀνομαστὶ καλοῦσιν· οὔτε ⟨γὰρ⟩ κατεπιστεύθησαν ἐκ τοῦ πνεύματος, οὔτε μὴν καταπιστευθέντες ἐθάρρησαν, ἀλλ᾿ ἀρχὰς μέν, ἐξουσίας καὶ θρόνους, κυριότητας καὶ στρατιῶν χιλιάδας καὶ μυριάδας ἐκήρυξαν· αὐτὰς δὲ τὰς τῶν ὀνομάτων προσηγορίας οὐδεὶς εἰς μέσον παρήγαγεν, εἰ μὴ μεγάλης τινὸς ἀναγκαζούσης προφάσεως, ὥσπερ ἡνίκα τὸν Γαβριὴλ ὁ εὐαγγελικὸς ὀνομάζει λόγος, κρύψαι μὴ ἀνασχόμενος τὴν μυσταγωγίαν τὴν ἐν ἀνθρώποις μόνην ἀνύμφευτον. Τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο καὶ ἡ τοῦ Δανιὴλ προφητεία προεμήνυσεν. Εἰκότως τοίνυν καὶ ὁ Δανιὴλ καὶ τὴν τοῦ Μιχαὴλ ἐπωνυμίαν ἐξήγγειλεν, ἐπειδὴ περισσοῦ μὲν κατηξιώθη τοῦ πνεύματος, φρόνημα δὲ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους καὶ σύνεσιν ἔσχεν ἔνθεον· καὶ γὰρ κλῆρον ἐξαίρετον ἐκληρώθη τοῦ διαλύειν συνδέσμους, ἑρμηνεύειν καὶ διαλέγειν καὶ διαγγέλειν τὰ κρύφια, σαφηνίζειν δὲ τὰ ἐνύπνια. | Τὸν εἰς τοσοῦτον γοῦν τῇ ἐκ θεοῦ σοφίᾳ φ. 80ʳ προύχοντα καὶ τὴν ὑπέρσεμνον ταύτην ἔπρεπεν ἐμφανῆ ποιῆσαι προσηγορίαν. Καὶ ὅπως μὲν αὐτὴν κατὰ τίνα τρόπον ἐνεφάνισε, μετ᾿ ὀλίγον προεκδώσομεν· νῦν δέ, ἃ πρῶτα χρή, ταῦτα καὶ παρεξόμεθα. Πρῶτον γὰρ χρὴ διαλεχθῆναι περὶ αὐτῆς τῆς ἀγγελικῆς φύσεως καὶ τοῦτο ποιήσω, καινὸν μὲν οὐδὲν λέγων, οὐδὲ ἐξ ἐμαυτοῦ, ταῖς θεολαλήτοις διδασκαλίαις ἑπόμενος· κἀκείνων δὲ ἐκ πολλῶν ὀλίγα ἐπιλεξάμενος λέξω.

Ἄκουε τοίνυν Δαυὶδ ψάλλοντος· «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα». Αὕτη τῶν ἀσωμάτων ἡ σύστασις· αὕτη ἐκείνων ἡ φύσις· πνεύματα καὶ πῦρ φλέγον ἄγγελοι, μίμημα τοῦ τῆς κτίσεως ποιητοῦ δι᾿ ἀμφοῖν ἐνυπάρχοντες. Τί γὰρ δὴ περὶ τῆς ἀνωτάτης καὶ προσκυνητῆς φύσεως ἡμῖν προηγόρευσε Μωϋσῆς, τῶν θεοφόρων ὁ ἔξαρχος; «Ὁ Θεὸς καὶ σωτὴρ ἡμῶν, φησί, πῦρ καταναλίσκον ἐστί»· καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν εὐαγγελίοις· «πνεῦμα ὁ Θεός». Ὁρᾶτε ὅπως ἀμφότερα συμφωνεῖ· ἀλλά γε μὴ νομιζέσθω καὶ τῆς οὐσίας ἰσότιμα, διὰ τὴν συμφωνίαν τὴν ἐν τοῖς ῥήμασιν. Οὐ γὰρ ἰσότιμος τῶν κτισμάτων ὁ ποιητής, οὐκ ἰσότιμος τῶν

---

3 ⟨γὰρ⟩ om. Β *3-4* οὔτε ⟨γὰρ⟩ κατεπιστεύθησαν — ἐθάρρησαν· *τὸ χωρίον τοῦτο πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς παρένθεσις, ἡ ἔννοια δὲ αὐτοῦ εἶναι:* οὔτε δηλαδὴ ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος τὸ ὄνομα Ἀγγέλου τινός, οὔτε καὶ ἐὰν ἐνεπιστεύθη εἶχον τὸ θάρρος νὰ τὸν ὀνομάσωσιν *4* κατεπιστευθέντες Β *6* ἐκήρυξεν Β *6-7* παρήγαγεν *ἀντὶ* προήγαγεν· *οὕτω καὶ ἐν τῷ πρὸς τὴν Παναγίαν ἐγκωμίῳ τοῦ Χρυσίππου* *9* Δαν. 10 *13* συνδέσμοις Β *21-22* Ψαλμ. 103,4 *22* πυρὸς φλόγα· *ἐνταῦθα θὰ ἀνέμενέ τις* πῦρ φλέγον *ὡς καὶ ἀμέσως κατωτέρω στίχ. 17, ἐπίσης δὲ καὶ τὸ κείμενον τῆς ἁγ. Γραφῆς* *24-25* ἀνωτάτω Β *26-27* Δευτ. 4,24 *καὶ* 9,3 *αἱ λέξεις* καὶ σωτὴρ *δὲν εὑρίσκονται ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἁγ. Γραφῆς, ἐπειδὴ δὲ ὁ Χρύσιππος συνήθως παραλαμβάνει τὰ χωρία αὐτολεξεί, δυνατὸν νὰ προσετέθη βραδύτερον ὑπὸ ἀντιγραφέως τινός·* *27* Ἰω. 4,24 *29* ἰσότιμος τῶν κτισμάτων — τῶν λειτουργῶν *ἀντὶ* τοῖς κτίσμασιν — τοῖς λειτουργοῖς

λειτουργῶν ὁ τούτων δεσπότης, ἀλλὰ πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ πῦρ καθ᾽ ἑκατέραν ἐνέργειαν. Πνεῦμα μὲν ὡς πανταχοῦ παρὼν καὶ τὴν κτίσιν πληρῶν, ὡς ἀπερίγραπτός τε καὶ ἀθεώρητος, πῦρ δὲ ὡς ἐξαναλωτικὸν τῆς μοχθηρᾶς ἰλύος τῆς ἁμαρτίας. Πνεῦμα δὲ πάλιν καὶ πῦρ ἄγγελοι πρὸς τὴν δεσποτικὴν ὑπουργίαν διαπεμπόμενοι καὶ τὸν τῶν παρανόμων ἀφανισμὸν πυρὸς δίκην ἐπανατείνοντες. Δι᾽ ὃ φησὶ καὶ ὁ θειότατος καὶ οὐρανοβάμων Παῦλος· «μὴ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα πρὸς διακονίαν ἀποστελλόμενα;»

Καὶ τί δεῖ τὰ τῶν παλαιῶν διερευνᾶσθαι ἄπειρα τυγχάνοντα καὶ μεγίστην τὴν ἀναφορὰν ἐνδεικνύμενα; Εἰκόνα γὰρ καὶ τάδε που πρὸς σύστασιν αὐτῶν ἐσπού|δακε. Καὶ ὁ παρὼν λόγος δεδειχέναι παρέξει καὶ ⟨τῆς⟩ τῶν ἀγγέλων ἀξίας ⟨τὸ⟩ μέγεθος καὶ τὴν ὑπερανάβασιν τοῦ τὰ πρεσβεῖα κἀκείνου ἔχοντος. φ. 80ᵛ Εἰ γὰρ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ἐν ἁπάσαις, ἀλλ᾽ οὐ μικρῶς πλέον ὅμως ἡ τάξις τὸ πρόσαντες ταύτῃ χαρίζεται· καὶ τούτου μάρτυς ἡμῖν αὐτὴ ἡ τοῦ Μιχαὴλ ἐπωνυμία εἴεν δ᾽ ἄν· Μιχαὴλ γάρ, ὡς οἱ ἐξηγηταὶ τῶν ὀνομάτων διασαφοῦσί τε, ὡς Θεὸς ἔχει τὴν δήλωσιν, τοῦτ᾽ ἔστιν οὔτε ὡς θεός τις καὶ ὡς Μιχαὴλ οὐδείς.

Ἀναδράμωμεν τοιγαροῦν εἰς τὴν προλαβοῦσαν ὑπόσχεσιν, ἀναμνησθέντες τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν, δι᾽ ἣν τὴν τοῦ Μιχαὴλ φαιδρουμένην εὕρομεν κλῆσιν. Δεῦρο γοῦν ἕπεσθέ μου, ὡς οἷόν τε διὰ βραχέων ἐκτιθεμένου τὴν μυστικὴν ἐκείνην διήγησιν. Δότε νηφούσας τὰς ἀκοὰς καὶ σύνετε τί φησίν· «Ἐγὼ Δανιὴλ ἤμην πενθῶν τρεῖς ἑβδομάδας· ἄρτον ἐπιθυμιῶν οὐκ ἔφαγον καὶ κρέα καὶ οἶνος οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου, καὶ ἄλειμμα οὐκ ἠλειψάμην». Οὕτω θαυμαστὴν προαθλήσας τὴν διὰ πάντων ἐγκράτειαν, οὕτω ἀτενὲς ἐνορῶν τῷ παντεφόρῳ Θεῷ δεδακρυμένῳ τῷ ὄμματι, διὰ τεταμένης νηστείας, ὁποίας τι⟨νὸς⟩ ἀξιοῦται τῆς ἀντὶ τούτων ἀποκαλύψεως; «Καὶ ἦρα, φησί, τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ εἶδον. Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος βαδδίν, ὅ ἐστιν ἱερὰ στολή, καὶ ἡ ὀσφὺς αὐτοῦ περιεζωσμένη χρυσίῳ ὠφὰτζ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ὡς

1 πνεῦμα add. μὲν B *6* Ἑβρ. 1,14 *8* δεῖ] δὴ B *9* τάδε που] τὰ δήπου B
10 - 11 καὶ—ὑπερανάβασιν] τοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων ἀξίας μεγέθους καὶ τοῦ τὴν ὑπερανά-
βασιν B *12* ἔχοντες B | εἰ γὰρ—χαρίζεται=διότι εἰ καὶ ἡ ἰδία φύσις (ὑπάρχει) εἰς ὅλας
τὰς τάξεις, ἀλλ᾽ ὅμως ὄχι ὀλίγον περισσότερον (δηλαδὴ πολὺ περισσότερον) ἡ τάξις
χαρίζεται εἰς αὐτὴν (τὴν φύσιν) τὸ ἀνώμαλον, τὸ ἀνηφορικόν, τὸ διάφορον, τὸ διακρι-
νόμενον. Τοῦτ᾽ ἔστιν ἡ φύσις τῶν Ἀγγέλων ἡ αὐτή, ἡ τάξις ὅμως δύναται νὰ διακρίνῃ
ἕνα ἐξ αὐτῶν. *13* τὰ πρόσαντες B *14* ἡ—ἐπωνυμία] τῆς—ἐπωνυμίας B ἕπεσθέ
μου] ἅπασί μου B· *ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ἀνοήτου* ἅπασί μου *ἠδύνατο νὰ εἶχεν ὁ Χρύσιππος* ἄκου-
σόν μου· *πιθανώτερον ὅμως φαίνεταί μοι τὸ* ἕπεσθέ μου Δαν. 10,2 25 ⟨-νὸς⟩ om. B
25 Δαν. 10,5 *26* βαδδὶν *λέξ. ἑβραϊκὴ σημαίνουσα τὸ* λευκὸν λίνον *ἐξ οὗ κατε-*
σκευάζοντο ὑπὸ τῶν παλαιῶν τὰ ἱερὰ ἄμφια τῶν ἱερέων (βραδύτερον ἐκ βύσσου), μεταγενε-
στέρως δὲ καὶ τὰ τοῦ ἀρχιερέως κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐξιλασμοῦ. Ἐν γένει δὲ πρόσωπα συν-
δεόμενα μετὰ τοῦ θεοῦ παρουσιάζονται ἐνδεδυμένα βαδδίν. Πβλ. Ἰεζ. 9,2 κ.ἑξ. 10,2-6·
Δαν. 10,5· 12,6 *27* *ὠφάτζ* Δαν. 10,5 = ὠφάζ· *λέξις ἑβραϊκὴ = χρυσὸς καὶ μάλιστα ἄπε-*
φθος χρυσός, καθαρὸς

θαρσίς, εἴτουν τῆς καθαρότητος τοῦ Χριστοῦ μήνυμα καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ⟨ὡς ἡ ὅρασις ἀστραπῆς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ⟩ ὡσεὶ λαμπάδες πυρός, οἱ βραχίονες αὐτοῦ καὶ τὰ σκέλη ὡς ὅρασις χαλκοῦ στίλβοντος, ⟨ἡ⟩ φωνὴ τῶν λόγων αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὄχλου πολλοῦ». Πάντοθεν ἀνυπόστατος τῆς ὀπτασίας ἡ ἔκπληξις καὶ μάλα εἰκότως αὐτὸν μὲν κατήνεγκεν εἰς|τινα φόβον, τοὺς δέ γε φ. 81ʳ σὺν αὐτῷ πόρρω που φεύγειν ἠνάγκαζεν. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ διὰ τὴν ἀψαμένην αὐτοῦ χεῖρα ἐξανέστη τοῦ πτώματος καὶ ἀνένηψε, τί παραχρῆμα ἐπήγαγεν ὁ φανεὶς ἀντιδέξιος. «Μὴ φοβοῦ Δανιήλ, ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας, ἧς ἔδωκας τὴν καρδίαν σου τοῦ συνιέναι καὶ κακωθῆναι ἔναντι κυρίου τοῦ θεοῦ σου, ἠκούσθησαν οἱ λόγοι σου. Καὶ ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ λόγῳ σου καὶ ὁ ἄρχων βασιλείας Περσῶν εἱστήκει ἐξ ἐναντίας μου εἰκοστὴν καὶ μίαν ἡμέραν. Καὶ ἰδοὺ Μιχαὴλ εἷς τῶν ἀρχόντων ἦλθε βοηθῆσαί μοι». Τίς γοῦν ὁ τοῦτον ἐπαισχυνθείς; Ἀλλ᾽ ὃν θεασάμενος Δανιὴλ πρὸς αὐτὸν ἀτενίσαι οὐκ ἴσχυσεν· ὃν θεασάμενος εἰς γῆν ὑπὸ τοῦ φόβου κατέπεσεν. Οὐκοῦν καὶ ⟨ἡ⟩ ἐκ τοῦ πεφηνότος κατάπληξις ἐπὶ τὸν βοηθήσαντα τὸ πᾶν θαῦμα μεθίστησιν· εὔδηλον γὰρ ὅτι τῆς τοῦ μείζονος τὸ ἔλαττον ἐπικουρίας προσδέεται.

Τί δὲ ὁ ἐν τοῖς ἐφεξῆς προφητικὸς λόγος προσέθηκεν; «ἀναγγελῶ σοι τὸν ἐντεταγμένον γραφῇ ἀληθείας καὶ οὐδεὶς ὁ ἀντεχόμενος μετ᾽ ἐμοῦ περὶ τούτου, ἀλλ᾽ ἢ Μιχαὴλ ὁ ἄρχων ὑμῶν». Μή, μὴ τοίνυν παρέργως λάβητε μηδὲ τοῦτο τῇ ἀκοῇ. «Ὁ ἄρχων ὑμῶν», φησί· τίνων; ἀλλ᾽ ἐκείνων, περὶ ὧν ᾄδει Μωϋσῆς λέγων· «καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου, λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ». Ἄρχων γοῦν διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς ἀξίας ὁ Μιχαὴλ καὶ τῆς κατ᾽ ἐξαίρετον τοῦ θεοῦ μερίδος. Καὶ τοῖς ἄλλοις μὲν ἔθνεσιν ἕτεροι κηδεμόνες ἀπενεμήθησαν· «ἔστησεν γὰρ ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ»· τῷ σπέρματι ⟨δὲ⟩ παντὶ τῷ τιμωμένῳ γένει παρὰ θεοῦ, τῷ εἰς βασιλικὸν κλῆρον αὐτῷ ἀφομοιοῦσθαί τι, | μόνος εἰκότως ἔδοξεν φ. 81ᵛ εἶναι πρὸς τὴν κηδεμονίαν ἁρμόδιος.

Προσεπαγάγωμεν δ᾽ ἐντεῦθεν καὶ ἑτέραν ἀπόδειξιν οὐ μικρὰν τῆς ἐν τῷ ἀρχαγγέλῳ δυνάμεως. Ἴδωμεν τί φησὶ καὶ Ἰούδας Ἰακώβου, Ἰούδας, ὁ ἐκ

1 θαρσὶς Δαν. 16,6 *λέξις ἑβραϊκὴ σημαίνουσα πολύτιμον διαφανῆ λίθον, χρυσόλι-*
θον, μαργαρίτην *2* ⟨ὡς ἡ ὅρασις — αὐτοῦ⟩ om. B *τὸν στίχον τοῦτον τῆς Γραφῆς*
Δαν. 10,6 *περιεῖχεν ἀναμφιβόλως τὸ κείμενον τοῦ Χρυσίππου· ἡ παράλειψις προῆλθε πιθα-*
νώτατα ἕνεκα τοῦ ὁμοιοτελεύτου: πρόσωπον αὐτοῦ — ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ· *πιθανὸν δὲ συν-*
-έτεινε τὸ ὅτι τὸ παραλειφθὲν χωρίον ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς ἕνα στίχον τοῦ χειρογράφου
3 ⟨ἡ⟩ om. B *5* αὐτὸν] αὐτὴν B *8* Δαν. 10,12 *9* συνεῖναι Δαν. 10,12 κακωθῆ-
ναι] καθὼς B· *γράφω* κακωθῆναι *ἀκολουθῶν τὸ κείμενον τῆς ἁγ. Γραφῆς* *14* ⟨ἡ⟩ om. B
14-15 *τὸ χωρίον τοῦτο ἐννοητέον οὕτω:* λοιπὸν καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατά-
πληξις (ἐγένετο)· ἀποδίδει δὲ εἰς τὸν βοηθήσαντα τὸ ὅλον θαῦμα *15* εὖ δῆλον B
17 τί] τίς B προστέθηκεν B *17 - 19* Δαν. 10,21 *20* τούτων *ἔχει τὸ κείμενον*
τῆς Γραφῆς ἔκδ. Jager *21* Δευτ. 32,9 *22* περιέχον B *24 - 25* Δευτ. 32,8
26 - 27 *ἡ σειρὰ τῶν λέξεων καθιστᾷ δύσκολον τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου τούτου· ἐγὼ*
ἐννοῶ οὕτω τὴν σειράν: τῷ σπέρματι τῷ τιμωμένῳ παντὶ γένει παρὰ θεοῦ, τῷ εἰς βασι-
λικὸν κλῆρον αὐτῷ ἀφομοιοῦσθαί τι, μόνος ἁρμόδιος πρὸς τὴν κηδεμονίαν εἰκότως ἔδοξεν
εἶναι. *28* προσαπαγάγωμεν B *29* ἴδωμεν] ᾄδωμεν B

τῶν καταξιωθέντων κληθῆναι καὶ ἀδελφῶν ἀδελφὸς τοῦ διὰ τὸ βρότειον ἑλομένου γένος καὶ συγγενείας μεταλαβεῖν, τί λέγει καὶ οὗτος· «Μιχαήλ, φησίν, ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος περὶ Μωϋσέως διελέγετο». Καὶ ταῦτα, φησίν, οὐκ ἐξ οἰκείας ἐννοίας, ἀλλ' ἀπὸ γραμμάτων ἀρχαιοτέρων τὴν χορηγίαν λαβών.

Ἡμεῖς δὲ τοίνυν τὴν τοῦ ὑμνουμένου πάλιν ὑπεροχήν, ἐκ τῆς τοῦ ἀνταγωνιστοῦ δυναστείας κατανοήσωμεν. Ἀναμνησθῶμεν τοίνυν ποίαν ὁ Ἰεζεκιὴλ τὴν πρὶν ἐκπεσεῖν ἀξίαν τῷ διαβόλῳ προσεμαρτύρησε, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ὁ θεὸς δι' αὐτοῦ· «Ἀφ' ἧς ἡμέρας, φησίν, ἔκτισά σε μετὰ τῶν Χερουβίμ, τέθηκά σε ἐν ὄρει ἁγίῳ μου· ἐγενήθης ἐν μέσῳ λίθων πυρίνων». Ἀναμνησθῶμεν ποίαν αὐτῷ καὶ Παῦλος μετὰ τὸ ἐκπεσεῖν τυραννίδα προέγραψε· «τοῦ ἄρχοντος, φησί, τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος». Ὁρᾶτε τοίνυν ἐξ ἀμφοτέρων πόσον τοῦ πονηροῦ τὸ κράτος, ἐπεὶ καὶ τῆς ἐξουσίας τῆς ἄνωθεν ἐκπεσὼν διὰ τὴν αὐτοῦ κακίαν τὴν ἴσην ὡσαύτως δύναμιν ἐν τῇ τῆς πονηρίας μεταβάλλει γνώμῃ, ὥστε οὐκ ἄλλου τινὸς ἦν ἡ πρὸς τηλικοῦτον ἀντίστασις ἢ τοῦ κατὰ πάντων πρωτεύοντος τῶν οὐρανίων δυνάμεων. Δεῦρο τοιγαροῦν κατὰ τὴν τῆς λέξεως πρωτέμφασιν τὴν ἱστορίαν διασκεψώμεθα.

«Τὸ σῶμα τοῦ Μωϋσέως, φησίν, ἀντὶ νικητηρίου προέκειτο». Ποία γοῦν ἄρα καὶ παρ' αὐτοῦ κρίσις ἐγένετο, τί μὲν ὁ διάβολος ἔλεγε, τί δὲ | ὁ ἀρχάγγελος φ. 82r ἀντεφθέγγετο; Ἔλεγεν ὁ διάβολος, ὡς εἰκός, «ἐμὸν εἶναι προσήκει τοῦτο τὸ λάφυρον· ἔχει τι καὶ αὐτὸ τῶν συμβόλων τῶν παρ' ἐμοί· φέρει καὶ τοῦτο τὴν ἐκ τοῦ δισταγμοῦ οὐλήν. Διέστειλε καὶ τὰ τούτου χείλη λόγος ἐξ ἀπιστίας προϊών, παρακοῆς καὶ αὐτῷ ἐγεγόνει λόγος, ἐξ ὧν ἀνενδοιάστως ἐλάλησε· μαρτυρεῖ τὸ τῆς ἀντιλογίας ὕδωρ, μὴ καθαρεύειν αὐτὸν [illegible] ἐκ τῆς ἁμαρτίας ῥύπῳ. Παρὰ τὴν πέτραν ἐκείνην διεσαλεύθη Μωϋσῆς καὶ τοῦ τὴν γῆν κληρονομῆσαι τῆς προεπαγγελίας οὐκ ἔτυχεν. Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ψυχὴν ἀφίημι διὰ τὸ θεοσόφου μετεσχηκέναι φρονήσεως, ἀρκοῦμαι δὲ τῇ ἐν αὐτῷ συλαγωγίᾳ τοῦ σώματος, ἀρκοῦμαι τοῦ παραδοῦναι καὶ τοῦτο τῇ τοῦ θανάτου διαφθορᾷ· δεχέσθω τὸ ἐξ αὐτῆς ἡ γῆ καὶ μηδεμίαν λοιπὸν ἐλπιζέτω ἀναβιώσεως προσδοκίαν.» Τοιαῦτα τοῦ πονηροῦ διεξιόντος, ὁποίαις ἀντιλογίαις ἐχεφρόνως ἀντέφησεν ὁ πρωτάγγελος ἄκουε· «οὐκ ἔστι σοι μερίς, οὔτε κλῆρος ἐν τοῖς δικαίοις, διάβολε. Τούτων καὶ οἱ μώλωπες τῷ τῆς μετανοίας ταχυφαρμάκῳ καθαίρονται, τούτων καὶ τελευτώντων ἔχει τι πλέον τῶν ἄλλων τὰ σώματα· οὐ γὰρ ὁ θάνατος αὐτοὺς κατέχει, ἀλλὰ πρὸς νεκρὸν ἥξουσι τῇ ἀνάγκῃ τῆς

1-2 τοῦ — ἑλομένου· *ἐνταῦθα ἐννοεῖ τὸν Ι. Χ., δηλαδὴ τοῦ ἐκλέξαντος αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν νὰ συμμετάσχῃ τῆς συγγενείας* *2-3* Ἰούδ. 9 πρβ. Δευτ. 34, 5-6, Δαν. 10, 13-21, 12,1, Ζαχαρ. 3,2, Πέτρ. 2,11 *6* ὑπεροχὴν] ὑπὸ ἀρχὴν Β *9* ἔκτισά σε] ἔκτισται Β *11* ἐκπεσοεῖν Β *9-12* Ἰεζ. 28,14 Ἐφεσ. 2,2 *15* τηλικούτου Β *18-31* Δευτ. 34,4. *Ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι ὁ Χρύσιππος ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν παράδοσίν τινα περὶ τοῦ ἀρχ. Μιχαὴλ ἴσως οὐχὶ ἄσχετον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Schäfer* (Handbuch der Malerei vom berge Athos, Trier 1855) *ἀναγραφόμενον τρίτον θαῦμα :* Ὁ Μ. ἐπιτιμῶν τὸν διάβολον μὴ εἰσελθεῖν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Μωϋσέως. Πρβ. Byz. Zeitschr. τόμ. 9 σελ. 385.
20 κέξ. Πρβ. Γέν. 17,4 κέξ. *26* τῆς προεπαγγελίας] τὴν προεπαγγελίαν Β
34 πρὸς νεκρὸν = νὰ καταντήσῃ νεκρός· | ἥξωσι Β

φύσεως, ἡ τῆς ζωῆς ὅμως κοινωνία καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ συμπαρέσται. Ζῇ τοιγαροῦν Ἀβραάμ τε καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· ζῶσι καὶ ἅπαντες κατ' ἐκείνους εὐαρεστήσαντες τῷ Θεῷ καὶ ὅταν ὑπὲρ αὐτοὺς ὑπομένῃ ὁ θάνατος, δι' αὐτοὺς μέλλων καὶ τούτων ὑφίστασθαι, τὸν καρπὸν ὅλης τῆς ζωῆς σὺν τῷ δεσπότῃ τρυγήσουσι καὶ ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν τάφων γενόμενος, πρώτοις δὴ τοῖς παραχρῆμα φιλοτιμήσει | τὴν ἐκ τοῦ τάφου προέλευσιν». φ. 82v

Ἀλλὰ τοιαῦτα μὲν ἡμῖν ἡ τῆς ἱστορίας λέξις ἐννοεῖν δίδωσι. Φέρε δὴ καὶ ἐπὶ θεωρίαν τινὰ τὸν λόγον παρεξαγάγωμεν. Ὅταν γὰρ περὶ τοῦ Μωϋσέως ἀκούσῃς σώματος ἐν τῷ νόμῳ, γραφῇ νόμιζέ σοι χαρακτηρίζεσθαι τὸν ὅλον Ἰσραηλίτην λαὸν καὶ περὶ αὐτοῦ γεγονέναι τὴν ἀμφισβήτησιν τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν ἀρχάγγελον. Εὑρὼν γὰρ τὸ ἔθνος πονηρῶς νενεκρωμένον τῇ καταστάσει τῇ ἐκ θεοῦ, ἔσπευδεν ὑπὸ τὴν τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ λαβεῖν. Ἀλλ' οὐκ ἐπέτρεψεν, οὐκ ἐνέδωκεν ὁ ὑπερασπιστὴς ἐκεῖνος, ἐκ δὲ τῶν τυράννου χειρῶν αὐτὸν συμμαχήσας ἐξήρπασεν. Πλὴν μὲν τότε συμμαχήσας ἀφείλετο· αὐτοὶ δὲ καθ' ἑαυτῶν αἰωνίαν αἰχμαλωσίαν ἐπήγαγον· αὐτοὶ μετὰ πολλῶν παρανομιῶν καὶ τῷ προφητικῷ λύθρῳ οὐδὲ κυριοκτονίαν ποιῆσαι παρῃτήσαντο. Ποῖαι μὲν οὖν δυνάμεις ἄλλαι καὶ ὑψηλότεραι παρὰ θεῷ, μᾶλλον ⟨δὲ⟩ πολὺ τιμιώτεραι καὶ δῆλοι τῷ πάντων δεσπότῃ καὶ ποιητῇ καταφαίνονται; Πλὴν ἀλλ' εἰκάζειν ἔξεστιν ὅτι καθάπερ τῶν βασιλέων τῶν ἐπὶ γῆς οὐχ ὑπερβαίνει τὴν τῶν ἀρχιστρατήγων τιμὴν οὐδείς, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἀοράτοις ἐκείνοις θείοις πράγμασι, τὸ διὰ πάντων προέχειν ὁ Μιχαὴλ ἔλαχε καὶ ἐξ αὐτῆς, ὡς προεῖπον, τῆς τάξεως. Ἐννοήσωμεν γάρ, ἐννοήσωμεν, εἰ τὰ Χερουβὶμ θρόνος εἰσὶ τοῦ θεοῦ, τὰ Σεραφὶμ τῷ θρόνῳ περιεστήκεσαν, πάσης δὲ στρατιᾶς ἀσωμάτων, πάσης δυνάμεως, πάσης διακοσμήσεως αὐτῶν οὗτος Ταξίαρχος.

Καὶ τί δεῖ πλέον λέγειν; Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸν τοῦ ἡμετέρου γένους τὸν λυτρωτὴν ἐν τοῖς οἰκείοις ὁ Μιχαὴλ χαρακτηρίζει μηνύμασι, πάλαι προμαρτυρεῖ καὶ Ἰσοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ. «Ἀρχιστράτηγος, ὥσπερ ἔφθην εἰπών, τῶν οὐρανίων ταγμάτων ὁ Μιχαήλ». Ἀρχιστρά|τηγον καὶ αὐτὸν τὸν λυτρωτὴν τοῦ βροτείου φ. 83r γένους ἡ προρρηθεῖσα βίβλος ὠνόμασε. Αὐτὸν γάρ, ὃν οὕτως ὠνόμασε, διὰ τῶν ἐφεξῆς ὀνομάζει καὶ Κύριον· ἔχεις καὶ τὸ μακαριώτατον σεμνολόγημα.

Ὦ τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καθηγητὰ καὶ πέρας! σοὶ μόνῳ, σοὶ δέδεικται τὸ τῶν ἁπάντων θειότατον τῇ ἀπ' αὐτοῦ σφραγῖδι τοῦ καὶ τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω δεσπόζειν αὐθεντίαν κατέχοντος, τοῦ μονογενοῦς τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς παιδὸς καὶ πάντων δημιουργοῦ καὶ τῷ νοητῷ φωτὶ τὸν κόσμον ὅλον αὐγάσαντος, ⟨ὃς⟩ τῇ εἰς ἡμᾶς καταβάσει τὴν ὑπερουράνιον ἀνάβασιν ἐδωρήσατο ἡμῖν. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

1 συμπάρεσται Β *2* κατ' ἐκείνους *ἀντὶ* ⟨οἱ⟩ κατ' ἐκείνους· *τὸ χωρίον φαίνεται τεταραγμένον· ἴσως δύναται νὰ ἐννοηθῇ οὕτω :* καὶ ὅταν ὑπὲρ αὐτοὺς (τὸν Ἀβρ. Ἰσ. κλπ.) ὑπομένῃ ὁ θάνατος, δι' αὐτοὺς (= χάριν αὐτῶν τῶν Ἀβρ. Ἰσ. κλπ.) μέλλων ὑφίστασθαι καὶ τούτων (μέλλων νὰ ἀνέχεται καὶ τούτων τῶν κατ' ἐκείνους εὐαρεστησάντων τῷ θεῷ), τὸν καρπὸν κλπ. *3* ὁ] ἡ Β *5* τρυγήσωσι Β | τοῖς *ἀντὶ* τούτοις *6* φιλοτιμήσει] φιλοτιμῆσαι Β *14* συμμαχήσας *τὸ αὐτὸ τῷ* πολεμήσας ἐναντίον του *17* ⟨δὲ⟩ om. Β *27* Ἰησ. Ν. 5, 14 *καὶ* 16 *31* σοί¹] οὐ Β *31-36* *τὸ χωρίον τοῦτο ὡς παραδίδει τὸ χ/φον εἶναι δυσνόητον, ἄνευ δὲ μεταβολῶν ἀκατανόητον* *32* δέδεικται Β· *μήπως* δέδοται; *33* κατέχοντα Β *35* αὐγάσαντα Β | ⟨ὃς⟩ om. Β | διὰ τὴν ὑπερουράνιον Β

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΜΟΘΩΝ

ΚΑΙ

Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΓΚΙΑΦΑΡ-ΕΛ-ΤΑΓΙΑΡ

Τὸν ἕβδομο χρόνο τῆς Ἑγίρας, στὰ 629 μ. Χ. δηλαδή, ὁ Προφήτης Μωάμεθ εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς συμπληρώσει τὴν ἑνοποίηση ὅλων τῶν ἄλλοτε χωρισμένων Ἀραβικῶν φυλῶν.

Προφήτης τῶν Μουσουλμάνων, νομοθέτης κι ἐθνάρχης τῶν Ἀράβων, εἶχεν ὀργανώσει, μὲ κέντρο τὴ Μεδίνα, κράτος σημαντικό, ὅπου τὸ καθετὶ φαινόταν νὰ καλολειτουργοῦσε στὴ διοίκηση, στὴ δικαιοσύνη καὶ στὴν κοινωνικὴ τάξη.

Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ νέου κράτους ἦταν ἐπίσης ἀνθηρά. Οἱ φόροι εἰσπράττονταν κανονικὰ κι ἐπιτυχημένες ἐπιδρομὲς κατὰ τῶν ὀλίγων ἀνυπότακτων ἀκόμη φυλῶν τῆς Ἀραβίας ἐνίσχυαν κάθε τόσο τὸ κοινοτικὸ ταμεῖο.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γιὰ πρώτη φορὰ φαίνεται νὰ γεννήθηκε σκέψη στὰ συμβούλια τοῦ Προφήτη καὶ τῶν κυριώτερων ὑπαρχηγῶν του, γιὰ ἐκστρατεία ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς Ἀραβικῆς πατρίδας κατὰ ἔθνους ξένου, ἔστω κι ἂν ὁ στρατὸς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ μετρηθοῦν οἱ ἄπραγοι πολεμιστὲς τῶν Μουσουλμάνων, μποροῦσε νὰ εἶναι δυνατώτερος καὶ πιὸ καλὰ ὠργανωμένος ἀπ' αὐτούς.

Οἱ λόγοι, ποὺ ὑπαγόρευσαν τότε τὴ σκέψη αὐτὴ στὸν Προφήτη καὶ τοὺς συμβούλους του, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καθοριστοῦν ἀκριβῶς σήμερα.

Εἴτε γύρεψε ὁ Προφήτης μὲ τοῦτο ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ στρατιωτικὸ γόητρο τῶν Ἀράβων, ποὺ εἶχε κάπως κλονιστῆ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀποτυχημένη ἐκστρατεία τῶν Μουσουλμάνων κατὰ τοῦ Dhat-Atlah τὸν Ἰούλιο τοῦ 629, εἴτε φθόνησε τὶς πλούσιες καὶ καρπερὲς γειτονικὲς Περσικὲς καὶ Βυζαντινὲς ἐπαρχίες κι ἐπιθύμησε γιὰ τοὺς πιστούς του τὰ χρήσιμα κι ἄφθονα προϊόντα τους, εἴτε ζήλεψε τὰ ἔκτακτα σπαθιὰ τῆς Μπέλκας (κεντρικῆς Συρίας καὶ Ὑπεριορδανίας) τὰξ ακουστὰ «μασραφίϊα»[1], ποὺ ἦταν τόσο σπάνια στὴ Μεδίνα κι ἀπ' τὰ ὁποῖα ἔλπιζε νὰ πλιατσικολογήσῃ ἀρκετά, γιὰ νὰ ὁπλίσῃ σοβαρώτερα τὸ στρατό του, εἴτε ἁπλούστατα γιὰ λαφυραγωγία (razia). Τὸ βέβαιο εἶναι, ὅτι ὁ Προφήτης ἀποφάσισε, τὸ καλοκαίρι τοῦ 629, νὰ στείλῃ

[1] Βλέπε: M. J. de Goeje: Memoires d'histoire et de Geographie Orientale: No 2, Memoires sur la conquête de la Syrie, σελ. 5.

στρατὸ κατὰ τῆς Ὑπεριορδανίας καὶ νὰ προσβάλῃ, μὲ σημαντικὲς δυνάμεις τοὺς ἀκρίτες τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, στὶς ἀπομονωμένες ἐκεῖνες καὶ μακρυνὲς ἐπαρχίες.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ἐπίσης, ὅτι ὁ Προφήτης θέλησε νὰ δοκιμάσῃ μὲ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ τὴ δύναμη τῆς διδαχῆς του καὶ τὴν ἀφοσίωση τῶν ὀπαδῶν του στὴν πίστη τους. Θέλησε ἴσως ν' ἀντιληφθῆ κι ὁ ἴδιος, τώρα ποὺ τὸ ἔργο του εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς συμπληρωθῆ, ὡς ποῦ μποροῦσε νὰ φθάσῃ ἡ αὐτοθυσία τῶν πιστῶν καὶ τί ἔπρεπε νὰ προσμένῃ τὸ ἔθνος τῶν Ἀράβων ἀπ' τοὺς μαχητές του στὸ μέλλον, σκέψη λογικὴ καὶ προβλεπτική, ἄνποτε οἱ διάδοχοί του στοχάζονταν νὰ βγοῦν ἔξω ἀπ' τὰ φυσικὰ σύνορα τῆς Χερσονήσου καὶ νὰ καταπιαστοῦν ριψοκίνδυνες ἐκστρατεῖες καὶ κατακτήσεις.

Σπρώχνοντας τοὺς πολεμιστὲς τῆς νέας πίστης κατὰ παλαίμαχου φημισμένου καὶ καλοωργανωμένου στρατοῦ, μποροῦσε ὁ ἐθνάρχης τῶν Μουσουλμάνων ν' ἀντιληφθῆ τί εἴδους ἐνθουσιασμὸς φώλιαζε στὰ στήθια τῶν πιστῶν κι ὡς ποῦ βαστοῦσε ἡ ἀφοσίωσίς τους στὰ νέα ἰδανικά, ποὺ τοὺς εἶχε ποτίσει ὁ βροντερὸς προφητικός του λόγος.

Ὅπως κι ἂν εἶναι, τὸ φθινόπωρο τοῦ 629, βρέθηκε μαζεμένος στὴ Μεδίνα στρατὸς ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες διαλεχτοὺς Μουσουλμάνους,[1] ἕτοιμος νὰ ξεκινήσῃ μ' ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν καταπολέμηση τῶν Βυζαντινῶν ἀκριτικῶν φρουρῶν τῆς Ὑπεριορδανίας.

Ὁ Προφήτης κι οἱ ὑπαρχηγοί του μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια φρόντισαν νὰ ἐξοπλίσουν τὰ διαλεχτὰ ἐκεῖνα πρωτοπαλλήκαρα τοῦ Ἰσλάμ, γιατὶ ἦταν ἡ πρώτη φορὰ τότε ὅπου οἱ Ἄραβες θ' ἀντιμετώπιζαν στρατὸ καλοωργανωμένο, ἁρματωμένο μὲ ὅπλα φοβερὰ καὶ ξακουστὸ στὸν κόσμο γιὰ τὰ λαμπρὰ ἡρωϊκά του κατορθώματα.

Φεύγοντας γιὰ πόλεμο, τόσο μακριὰ ἀπ' τὶς βάσεις τους, πήγαιναν οἱ Μουσουλμάνοι νὰ ριχτοῦν στὸ φοβερὸ ἄγνωστο, κι ὅλοι τους βαθιὰ ἀντιλαμβάνονταν τὴ σοβαρότητα τοῦ τολμηροῦ ἐκείνου ἐπιχειρήματος.

Γι' αὐτὸ κι ὁ στρατὸς ἐκεῖνος, ποὺ μὲ τόση στοργὴ κι ἐπιμέλεια εἶχεν ὀργανωθῆ ἀπ' τοὺς ἀρχηγούς, γέμιζε ὑπερηφάνεια τὰ στήθια τῶν Μουσουλμάνων, ποὺ ποτέ τους δὲν εἶχαν μεταδεῖ τόσους πολλοὺς δικούς τους πολεμιστές, συγκεντρωμένους, πάνοπλους, ἕτοιμους γιὰ δράση σοβαρή.

Τρεῖς χιλιάδες τοὺς ἤθελε ὁ Προφήτης, καὶ σ' ὅλους ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς φαινόταν ὑπερβολικός, σὰν καὶ μόνο τόσοι νὰ ἦταν ὑπεραρκετοί, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστῆ περίλαμπρη νίκη ἐναντίον ὁποιουδήποτε ἐχθροῦ.

Στὴ φωνὴ τοῦ Προφήτη ποὺ καλοῦσε τοὺς πιστοὺς «στὰ ὅπλα» πρόθυμα εἶχαν ἔλθει οἱ Ἄραβες ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς Χερσονήσου, καὶ μὲ προσοχὴ

[1] Tabari: Chronique, μετ. Zotenberg Τόμος ΙΙΙ, σελ. 117.

ἕναν-ἕναν τοὺς διάλεγαν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ φρόντιζαν νὰ τοὺς ὁπλίσουν ὅσο μποροῦσαν καλύτερα.

Ὁ Μωάμεθ ὁ ἴδιος ὠνόμασε ἀρχηγὸ τῆς ἐκστρατείας τὸν ψυχογυιό του, Ζέϊδ-μπὲν-Χαρίθα.

Τὸ φθινόπωρο λοιπὸν τοῦ 629 ὅλα εἶχαν ἑτοιμαστῆ γιὰ τὸ τόλμημα καὶ μόνο ἡ ἀφορμὴ ἔλειπε, γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ ὁπωσδήποτε ὁ πόλεμος, ὅταν ἦλθε εἴδηση στὴ Μεδίνα, ὅτι κάποιος μαντατοφόρος τοῦ Προφήτη, ποὺ εἶχε φύγει ἐδῶ καὶ μῆνες μὲ γράμμα τοῦ Μωάμεθ γιὰ τὸ φύλαρχο Γασσανίδη τῆς Βόσρας, εἶχε δολοφονηθῆ στὴν Ὑπεριορδανία.[1]

Ὁ φόνος τοῦ μαντατοφόρου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ἀφορμὴ τοῦ πολέμου, καὶ μὲ πρόφαση τὴν τιμωρία τοῦ ἐγκλήματος διατάχτηκε ὁ στρατὸς νὰ ξεκινήσῃ.

Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 629, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν ἴδιο τὸν Προφήτη, βγῆκαν ἀπ' τὴ Μεδίνα οἱ διαλεχτοὶ ἐκεῖνοι γεμᾶτοι ἐνθουσιασμὸ καὶ πίστη.

Ὁ Μωάμεθ τοὺς συνώδευσε ὡς ἕνα διάστημα ἔξω ἀπ' τὰ τείχη τῆς πόλεως. Ἐκεῖ στάθηκε καὶ τοὺς ἔβγαλε λόγο συστήνοντας καρτερία, πίστη κι αὐτοθυσία, σύμφωνα μὲ τὶς μεγάλες προσταγὲς τῆς διδαχῆς του.[2]

Τότε παράδοσε στὸ Ζέϊδ τὴν ἄσπρη σημαία τῶν πιστῶν καὶ διάταξε νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦν ὅλοι τους ὡς τὴν τελευταία τους πνοή, πρόσθεσε δὲ ὅτι, ἂν τυχὸν ὁ ἀρχηγὸς-σημαιοφόρος Ζέϊδ σκοτωθῆ, τὴν ἀρχηγία ν' ἀναλάβῃ ὁ Γκιάφαρ-ἔμπν-Ἀμποῦ-Ταλίμπ, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἄλι, ὁ πρῶτος του ἐξάδελφος, κι ἂν πάλι σκοτωθῆ κι αὐτός, ἀρχηγὸς-σημαιοφόρος νὰ γίνῃ ὁ Ἀμπντάλλα-μπὲν-Ραουάχα,[3] χωρὶς ν' ἀντιλογήσῃ κανεὶς, κι ὅλοι μὲ μιὰ πίστη, κι ἕναν πόθο νὰ χτυπηθοῦν γιὰ τὴ δόξα τοῦ Ἀλλάχ.

Ἔτσι δυναμωμένος μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Προφήτη προχώρησε ὁ στρατὸς ἐκεῖνος τῶν Μουσουλμάνων πρὸς τ' ἄγνωστα γραφτὰ τῆς μοίρας του.

Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας, ὅπως εἴδαμε, ἦταν ἡ αἰφνιδιαστικὴ προσβολὴ τῶν ἀκριτικῶν φρουρῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους στὴν Ὑπεριορδανία.

Φαίνεται ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι εἶχαν πληροφορηθῆ, ὅτι πολλοὶ ἀπ' τοὺς ἐντόπιους εἰδωλολάτρες ἀκρίτες τῶν Βυζαντινῶν θὰ ἑώρταζαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνη κάποια τοπικὴ Ἐθνική τους ἑορτή, κι ὅτι χωρὶς ἄλλο θὰ εἶχε κάπως χαλαρωθῆ μὲ τοῦτο ἡ κοπιαστικὴ στρατιωτική τους ὑπηρεσία στὰ σύνορα.[4]

---

[1] Wâkidi: Maghâzi, μετ. Wellhausen, σελ. 309.

[2] Lamairesse-Dujarric: Vie de Mahomet d'après la tradition. Τόμ. II, σ.179.

[3] Tabari: Chronique, μετάφρ. Zotenberg Τόμος III, σελ. 117.

[4] Θεοφάνους: Χρονογραφία, ἔκδ. Βόννης, σελ. 515. «Θέλοντες ἐπιρρῖψαι κατὰ τῶν Ἀράβων τῇ ἡμέρᾳ τῆς εἰδωλοθυσίας αὐτῶν». Τὸ εἴδωλο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἑτοίμαζαν γιορτὲς οἱ Ἄραβες ἀκρίτες τῶν Βυζαντινῶν τότε, εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ θεὸς Ὀκαίσιρ. Περὶ αὐτοῦ βλέπε: Ch. Clermont-Ganneau: Recueil d'Archéologie Orientale Τόμ. II, σελ. 247.

Λογαριάζοντας νὰ ἐπιτεθοῦν ξαφνικὰ ἐναντίον στρατοῦ, ποὺ πιότερο τὸ νοῦ του θὰ εἶχε σὲ πανηγύρια καὶ γιορτὲς παρὰ σὲ καρτέρι, προχώρησαν θαρραλέα οἱ Μουσουλμάνοι πρὸς βορρᾶν καὶ σύντομα διαβῆκαν τὴν ἔρημο, ἀπ' τὴ Μεδίνα ὡς τὶς ἄκρες τῆς Μπέλκας.

Ἐντούτοις κάποιος Ἄραψ Κορασινός, ὀνομαζόμενος Κουταβᾶς,[1] πρόδοσε τὰ σχέδια τῶν Μουσουλμάνων κι ἦλθε στὴν Ὑπεριορδανία καὶ εἰδοποίησε τὸ Θεόδωρο τὸ Βικάριο, τὸν ἀνώτερο ἀρχηγὸ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ τῶν συνόρων, περὶ τῆς πορείας τῶν Μουσουλμάνων, ἐκθέτοντας συγχρόνως καὶ τὰ σχέδιά τους.

Ὁ Θεόδωρος ὁ Βικάριος, ποὺ λαμπρὰ κατάλαβε πόσο τὸ πρᾶγμα ἦταν σοβαρό, διάταξε νὰ παύσουν ἀμέσως τὰ πανηγύρια καὶ οἱ γιορτὲς καὶ συγκέντρωσε βιαστικὰ ὅλους τοὺς στρατιῶτες ποὺ φρουροῦσαν τὴν ἔρημο[2] πάνοπλους κι ἑτοιμασμένους, περιμένοντας τὸ φθάσιμο τῶν Μουσουλμάνων.

Οἱ Ἄραβες ἐπιτέλους ἔφθασαν στὸ Μοὰν — ἴσως τὸ σημερινὸ Μαὰν τῆς Ὑπεριορδανίας,[3] — ἀλλ' ἐκεῖ μ' ἀπογοήτευση ἀκοῦσαν, ὅτι δὲν θὰ εὕρισκαν ἀπροετοίμαστους, ὅπως τὸ ἐλπίζαν, τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλ' ὅτι τὸ ἐναντίον ἄπειρος χριστιανικὸς στρατὸς τοὺς περίμενε νὰ τοὺς κτυπήσῃ κάπου ἐκεῖ κοντά, σὲ μιὰ ἀπ' τὶς πεδιάδες τῆς Μπέλκας.

Οἱ πρόσκοποι τῶν Μουσουλμάνων λέγαν μάλιστα, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν Βυζαντινῶν ἦταν ἀτέλειωτος, ἴσως πάνω ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες ἄνδρες, κι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος ὁ Βικάριος εἶχε μπεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου φοσσάτου τῶν Χριστιανῶν.

Ὁ ὑπερβολικὸς καὶ πρωτάκουστος γιὰ τοὺς Ἄραβας ἀριθμὸς ἐκεῖνος τῶν ἑκατὸ χιλιάδων ὅπλων τοὺς κατατάραξε.

Τέτοιο πλῆθος στρατοῦ ποτὲ δὲν τὸ εἶχε βάλει ὁ νοῦς τους, καὶ τότε, γιὰ πρώτη φορά, τοὺς φάνηκε μηδαμινὸς καὶ τιποτένιος ὁ δικός τους ὁ στρατὸς μὲ τοὺς τρεῖς χιλιάδες διαλεχτούς, γιὰ τὸν ὁποῖο τόσην αἰσθάνονταν, ὡς τὴ στιγμὴν ἐκείνη, ὑπερηφάνεια.

Στὸ στρατιωτικὸ συμβούλιο, ποὺ συγκροτήθηκε ἀμέσως στὸ Μοὰν μεταξὺ τῶν Μουσουλμάνων, πολλοὶ ἀπ' τοὺς πιστοὺς κατατρομαγμένοι πρότειναν νὰ ἐγκαταλειφθῆ τὸ ταχύτερο τὸ παράτολμο ἐκεῖνο σχέδιο τῆς ἐπιθέσεως καὶ νὰ γυρίσουν μιὰ ὥρα ἀρχίτερα ὅλοι τους πίσω στὴ Μεδίνα. Ἄλλοι πάλι πρότειναν νὰ μὴν προχωρήσουν βορειότερα καὶ νὰ σταθοῦν ἐκεῖ στὸ Μοάν, περιμένοντας ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴ Μεδίνα, ὅπου ἀμέσως ἔπρεπε νὰ σταλῆ μήνυμα ποὺ νὰ εἰδοποιῆ γιὰ τὸν κίνδυνο καὶ τὴν ὁλοφάνερη ἀνεπάρκεια τοῦ ὀλιγάριθμου στρατοῦ τους.

---

[1] Θεοφάνους: Χρονογραφία, ἔκδ. Βόννης, σελ. 515. «Μαθὼν δὲ τοῦτο ὁ Βικάριος παρά τινος Κορασινοῦ Κουταβᾶ λεγομένου».

[2] Θεοφάνους: Χρονογραφία, ἔκδ. Βόννης, σελ. 515.

[3] Tabari: Chronique, μετ. Zotenberg Τόμ. III, σελ. 117.

Οἱ περισσότεροι φαίνονταν φοβισμένοι κι ἀναποφάσιστοι. Μόνος ὁ Ἀμπντάλλα-μπὲν-Ραουάχα τολμηρὰ καὶ θαρραλέα ὑποστήριξε τὴν ἄμεση προέλαση τῶν πιστῶν. Μὲ φλογερὰ λόγια προσπάθησε νὰ δόση θάρρος στοὺς φοβισμένους καὶ νὰ ἐνθουσιάση τοὺς ἐπιφυλακτικούς. Ἐπικαλέστηκε τὰ λόγια τοῦ Προφήτη, τὴν εὐλογία τοῦ Ἀλλάχ, τὶς ἀποκαλύψεις τοῦ Ἱεροῦ Βιβλίου καί, κρατώντας τὴν ἄσπρη σημαία, ποὺ τοὺς εἶχε ἐμπιστευθῆ ὁ Μωάμεθ, τοὺς ἐξώρκισε νὰ μὴ φοβηθοῦν τίποτα, γιατὶ ἢ θὰ νικοῦσαν κι ἡ δόξα τους τότε θὰ ἦταν λαμπρή, ἢ θὰ νικοῦνταν καὶ τότες νεκροὶ στὴ γῆ πάνω θὰ πήγαιναν ἴσια στὸν οὐρανὸ νὰ καθίσουν στὸν Παράδεισο, ποὺ εἶχεν ὑποσχεθῆ ὁ Προφήτης στοὺς μάρτυρας τῆς πίστεως. Ὥστε μόνο εὐτυχία εἶχε γι᾽ αὐτοὺς ἢ ἐδῶ κάτω στὴ γῆ ἢ ἐκεῖ πάνω στὸν οὐρανό.[1]

Μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου του καὶ μὲ τὴν ἄσβεστη φωτιὰ τῆς πίστης του ὁ Ἀμπντάλλα παρέσυρε καὶ τοὺς πιὸ δειλοὺς καὶ τοὺς πιὸ ἀναποφάσιστους, κι ὅλοι μαζὶ τότε συνταχθῆκαν μὲ τὴ γνώμη του κι ἀποφάσισαν νὰ πᾶνε ἀμέσως ἐμπρὸς πρὸς τὴ δόξα ἢ πρὸς τὸν ἐκλεχτὸ θάνατο, ποὺ χαρίζει τὴν ἀθανασία.

Ἡ μάχη δόθηκε στὴν πεδιάδα τῶν Μοθῶν, κι ἄγρια χτυπήθηκαν ἐκεῖ κι οἱ δύο στρατοί.[2]

Οἱ Ἄραβες πολέμησαν μ᾽ αὐτοθυσία καὶ ἡρωϊσμό. Χωρὶς πεῖρα ὅμως καὶ χωρὶς σύστημα πολεμικὸ δὲν μπόρεσαν ν᾽ ἀντισταθοῦν στὴν πειθαρχία, τὴ συνοχὴ καὶ τὴν τελεία ὀργάνωση τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ.

Ὅ,τι καὶ νὰ κάναν, ὅσο ἡρωϊκὰ καὶ νὰ πολεμῆσαν, στάθηκαν ἀνίκανοι νὰ σταματήσουν τὴ μεθοδικὴ προέλαση τοῦ Βυζαντινοῦ πεζικοῦ καὶ τὴν ὁρμητικὴ ἐπίθεση τοῦ ἀκριτικοῦ ἱππικοῦ τῶν Χριστιανῶν.

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας ὁ ὀλιγάριθμος στρατὸς τῶν Μουσουλμάνων εἶχεν ἐντελῶς ἀφανιστῆ. Ἡρωϊκὰ ἔπεσαν οἱ περισσότεροί τους στὸ πεδίο τῆς μάχης καὶ πρόθυμα ἔχυσαν σχεδὸν ὅλοι τὸ αἷμά τους, γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὸ ἄγνωστο σ᾽ αὐτοὺς κατοπινὸ μεγαλεῖο τῶν Ἀράβων.

Καὶ οἱ τρεῖς τους ἀρχηγοί, ὁ Ζέϊδ, ὁ Γκιάφαρ κι ὁ Ἀμπντάλλας, πιστοὶ στὴν προσταγὴ τοῦ Προφήτη, εἶχαν πέσει νεκροὶ πολεμώντας.

Ἅμα νύχτωσε, ἀπὸ μέσα ἀπ᾽ τὶς τάξεις τῶν νικημένων βγῆκε κάποιος, Χάλεδ, υἱὸς τοῦ Οὐαλίδ, καὶ μὲ ἱκανότητα περιμάζεψε τὰ τρομαγμένα κι ἐλεεινὰ πιὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ τῶν Μουσουλμάνων, ποὺ εἶχαν σκορπίσει ἐδῶ κι ἐκεῖ, τὰ συγκέντρωσε στὸ μέρος ὅπου πρὶν ἀπ᾽ τὴ μάχη εἶχαν μπήξει τὶς σκηνές τους καὶ στήσει τὸ στρατόπεδό τους,[3] προσπάθησε νὰ τοὺς δόση λίγο θάρρος κι ἀποφασιστικὰ διάταξε ὑποχώρηση καὶ τοὺς ἔφερε μὲ σχετικὴ τάξη, ὅπως μπόρεσε καλύτερα, πίσω στὴ Μεδίνα.

[1] Lamairesse - Dujarric: Vie de Mahomet d'après la tradition Τόμ. II., σ. 180.
[2] Θεοφάνους: Χρονογραφία, ἔκδ. Βόννης, σελ. 515.
[3] Tabari: Chronique, μετ. Zotenberg Τόμ. III, σελ. 119.

Ὁ Χάλεδ αὐτὸς ἀναδείχτηκε ἀργότερα ὡς ἕνας ἀπ᾽ τοὺς πιὸ ἱκανούς, ἂν ὄχι ὁ πιὸ ἱκανὸς στρατηγὸς τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων πρώτων Ἰσλαμικῶν χρόνων, κι ὁ Προφήτης ὁ ἴδιος τὸν ὠνόμασε «τὸ σπαθὶ τοῦ Θεοῦ».[1]

Οἱ Μουσουλμάνοι φαίνεται πὼς πολέμησαν παλληκαρίσια, στὴν πρώτη τους ἐκείνη σοβαρὴ μάχη.

Καὶ οἱ τρεῖς ἀρχηγοί τους ἔπεσαν νεκροί, ὑπερασπίζοντας ὡς τὴν τελευταία τους πνοὴ τὸ ἄσπρο φλάμπουρο, ποὺ τοὺς εἶχε ἐμπιστευθῆ ὁ Προφήτης.

Ὁ θάνατος ὅμως τοῦ Γκιάφαρ-ἔμπν-Ἀμποῦ-Ταλίμπ, τοῦ πρώτου ἐξαδέλφου τοῦ Μωάμεθ, ὑπῆρξε ἰδιαίτερα τραγικός. Ἅμα σκοτώθηκε ὁ Ζέϊδ, σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ Προφήτη, ἀνάλαβε τὴ σημαία καὶ τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ ὁ Γκιάφαρ. Κρατώντας μὲ τ᾽ ἀριστερὸ χέρι τὴ σημαία προχωροῦσε, φαίνεται, πεζός, πολεμώντας μὲ τὸ δεξὶ τοὺς ἐχθρούς. Τότε μὲ μιὰ σπαθιὰ τοῦ κόβουν τ᾽ ἀριστερὸ χέρι. Σκύβει αὐτὸς καὶ πιάνει τὴ σημαία μὲ τὸ δεξί, καὶ πάντα προχωρώντας προσπαθεῖ νὰ παρασύρη μαζί του ἐμπρὸς τοὺς συντρόφους του. Ἐκεῖ στὴν ὁρμὴ τῆς μάχης τοῦ κόβουν καὶ τὸ δεξὶ χέρι. Τότες μ᾽ ἀπελπισία ἐκεῖνος, κρατώντας πάντα τὴ σημαία σφιχταγκαλιασμένη μὲ τὰ ματωμένα κούτσουρα τῶν μπράτσων του στὸ στῆθός του ἀπάνω, προχωρεῖ πρὸς τὸν ἄφευκτο θάνατο.[2]

Ἐπιτέλους τὸν χτυποῦν κατάστηθα καὶ πέφτει νεκρός, ἐνῶ ὁ Ἀμπντάλλα ὁρμᾶ, μαζεύει τὴ σημαία καί, κρατώντας την πάντα ψηλά, ἐξακολουθεῖ τὴν ἐπίθεση, ὥς που κι αὐτὸς καταλαβωμένος σωριάζεται κάτω νεκρός.

Ὁ τραγικὸς θάνατος τοῦ Γκιάφαρ ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωση στοὺς Μουσουλμάνους.

Ἅμα ὁ στρατός τους ἐπέστρεψε σὲ φριχτὰ χάλια πίσω στὴ Μεδίνα, πένθος κι ἀπογοήτευσις σκέπασε ὅλων τὶς ψυχές.

Ὁ Προφήτης ἔβαλε ὅλα του τὰ δυνατὰ νὰ μαλακώση τὴν τραγικὴν ἐντύπωση τῆς πανωλεθρίας ἐκείνης.

Λίγες μέρες πρὶν φθάσουν στὴ Μεδίνα τὰ συντρίμματα τοῦ στρατοῦ, ἐκεῖνος εἶχε λάβει ἀσφαλέστατα μηνύματα, γιὰ ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς καταστροφῆς.

Συγκάλεσε λοιπὸν ὅλο τὸ λαό του στὸ μεγάλο τζαμὶ τῆς Μεδίνας μέσα κι ἐκεῖ, ἀφοῦ ἀνέβηκε στὸν ἄμβωνα, ἔβγαλε ὁ ἴδιος λόγο καὶ εἶπε, πὼς τοῦ ἦλθε θεϊκὴ ἀποκάλυψις γιὰ τρομερὰ καὶ φοβερὰ πολεμικὰ νέα, προσπαθώντας ἔτσι νὰ προετοιμάση τὸ πλῆθος γιὰ τὰ τραγικὰ κι ἀποθαρρυντικὰ μαντᾶτα τοῦ πολέμου, ποὺ σὲ λίγες μέρες θὰ γίνονταν μὲ λεπτομέρειες πιὰ γνωστὰ σὲ ὅλους.

— «Βλέπω» τοὺς εἶπε, «τὸ Ζέϊδ νεκρό, βλέπω τὸν Ἀμπντάλλα νεκρό,

[1] Θεοφάνους: Χρονογραφία, ἔκδ. Βόννης, σελ. 515.
[2] Tabari: Chronique, μετ. Zotenberg Τόμ. III, σελ. 118.

βλέπω καὶ τὸ Γκιάφαρ καταλαβωμένο, χωρὶς χέρια, μ' ἀπελπισία νὰ ὑπερασπίζεται τὴ σημαία τῆς πίστης μας ὡς τὴν τελευταία του πνοή. Μὴν κλαῖτε ὅμως γιὰ τὸ αἱματηρὸ αὐτὸ μαρτύριο τοῦ ἡρωϊκοῦ μας Γκιάφαρ, γιατὶ στὴ θέση τῶν κομμένων του χεριῶν τοῦ φυτρῶσαν φτερὰ καὶ νά τον τώρα ποὺ πετᾶ μαζὶ μὲ τοὺς Ἀγγέλους στὸν Παράδεισο[1]».

Τὰ ἐμπνευσμένα λόγια τοῦ Προφήτη ἔδοσαν ὁπωσδήποτε λιγάκι θάρρος στὸ πλῆθος. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ βαθιὰ ἐπηρέασε ἀπὸ τότε ὡς σήμερα τὴ λαϊκὴ Μουσουλμανικὴ ψυχὴ εἶναι τὸ θαῦμα τὸ θεϊκὸ μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Ἀλλάχ, κατὰ τὰ λόγια τοῦ Μωάμεθ, θέλησε νὰ βραβεύση τὴ θυσία τοῦ Γκιάφαρ.

Κι ἀπὸ τότε ὁ Γκιάφαρ-ἔμπν-Ἀμποῦ-Ταλίμπ, ὁ μάρτυς τῶν Μοθῶν, ἔμεινε γνωστὸς μεταξὺ τῶν Μουσουλμάνων μὲ τὸ ἐπώνυμο el Taïyar fil Djenne, δηλαδὴ ἐκεῖνος ποὺ πετᾶ στὸν Παράδεισο.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη σύγκρουσις ποὺ ἀναφέρει ἡ ἱστορία μεταξὺ τοῦ Ἰσλὰμ καὶ τοῦ Σταυροῦ.

Οἱ Χρονογράφοι ὅλοι τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βυζαντινῶν μὲ λίγα λόγια τὴν ἀναφέρουν στὰ χρονικά τους, γιατὶ κανείς τους τότε δὲν στοχάστηκε τί τεράστιες συνέπειες μποροῦσε ἴσως νὰ ἔχη γι' ἀργότερα ἡ φαινομενικὰ ἀσήμαντη ἐκείνη μάχη.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἱκανοποιημένοι μὲ τὸν εὔκολο θρίαμβό τους θάρεψαν πὼς τσάκισαν ὅπως ἔπρεπε μιὰ ἀπ' τὶς συνηθισμένες ἐπιδρομὲς κατὰ τῆς Αὐτοκρατορίας ὀλίγων «ληστῶν» τῆς ἐρήμου[2], ἐνῶ οἱ Ἄραβες πάλι, ἀπελπισμένοι, πίστεψαν, πὼς ποτέ τους δὲν θ' ἀποκτοῦσαν τὴ δύναμη καὶ τὰ μέσα νὰ νικήσουν τέτοιο πολυάνθρωπο καὶ καλοωργανωμένο κράτος, σὰν τὸ κράτος τῶν Ρούμ.

Ἐντούτοις ἐκείνη ἡ μέρα τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 629 εἶναι ἀληθινὰ σταθμὸς φοβερὸς τῆς Ἱστορίας.

Στοὺς Μοθοὺς σηκώθηκε ἡ αὐλαία, γιὰ ν' ἀρχίζη νὰ παίζεται ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ αἱματηρὰ δράματα τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐκεῖ ἄρχισε νὰ γράφεται τὸ πολύφυλλο ἐκεῖνο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, στὸ ὁποῖο, ὡς σήμερα ἀκόμη, προσθέτονται φύλλα γεμᾶτα μῖσος, γραμμένα μὲ αἷμα.

---

[1] Tabari: Chronique, μετ. Zotenberg Τόμ. III, σελ. 119.

[2] Ἀπὸ τότε, φαίνεται, περιφρονητικὰ ἔπαυσαν καὶ τὶς ἐπιχορηγήσεις ποὺ ἔδιναν οἱ Βυζαντινοὶ στοὺς Ἄραβας ἀκρίτες τους τῆς ἐρήμου. (Βλέπε: Θεοφάνους, σελ. 515). Ἡ ἀγέρωχη αὐτὴ στάση τῶν Βυζαντινῶν προκάλεσε διαρροὴ τῶν Ἀράβων, ποὺ τοὺς ὑπηρετοῦσαν, πρὸς τοὺς ὁμοφύλους Μουσουλμάνους, κι ἔτσι ἀδυνάτισαν οἱ ἀκριτικὲς φρουρὲς τῆς Αὐτοκρατορίας ἀμέσως ἀπὸ τότε. Ὁ Νικηφόρος λέγει (Βλέπε: Νικηφόρου Πατριάρχου Κων/πόλεως: Ἱστορία σύντομος ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας. Ἔκδ. Λειψίας, σελ. 23) ὅτι τὰ δοσίματα αὐτὰ ἦταν «τριάκοντα χρυσίου» λίτρες.

Κι ἡ μάχη τῶν Μοθῶν εἶναι βέβαια γιὰ τὴν Ἱστορία μιὰ ἀπ' τὶς σημαντικώτερες ἀπ' ὅσες βαρύναν μὲ τὶς συνέπειές τους τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ τοποθεσία ὅπου ἔγινε ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ μάχη[1] μπορεῖ πολὺ εὔκολα νὰ καθοριστῇ ἀκόμη καὶ σήμερα.

Εἶναι μιὰ ἐκτεταμένη πεδιάδα, εἴκοσι περίπου χιλιόμετρα μεσημβρινὰ ἀπὸ τὸ Κέρακ τῆς Ὑπεριορδανίας.

Στὴ δυτικὴ ἄκρη τῆς πεδιάδας αὐτῆς ὑπάρχει ἕνα χωριό, χτισμένο μὲ ἄσπρα πέτρινα φτωχικὰ σπίτια, ποὺ διατηρεῖ καὶ σήμερα τὸ παλιό του ὄνομα τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος. Ὀνομάζεται Al Moté. Αὐτὴ εἶναι ἡ πεδιάδα κι ἡ τοποθεσία τῶν Μοθῶν τοῦ Θεοφάνους, τὸ Al Mouta τῶν Χρονογράφων τῶν Ἀράβων.

Γιὰ νὰ πάῃ κανεὶς ὡς ἐκεῖ χρειάζεται περίπου μιὰ ὥρα καὶ τέταρτο μ' αὐτοκίνητο ἀπὸ τὸ Κέρακ, τραβώντας γραμμὴ ἴσια πρὸς νότον, διαβαίνοντας λόφους καὶ χαράδρες καὶ πότε-πότε ἀκολουθώντας τὰ λείψανα καλοφτιαγμένης ἄλλοτε πλακόστρωσης παλιοῦ Ρωμαϊκοῦ στρατιωτικοῦ δρόμου.

Ἡ πεδιάδα τῶν Μοθῶν ἔχει γύρω της μικροὺς λόφους ἁπαλοὺς ποὺ τὴν περικλείουν ἀπὸ παντοῦ, ὥστε ἄριστα φαντάζεται κανεὶς τὴ σύγκρουση τῶν δύο στρατῶν, στὸ σχεδὸν κλειστὸ ἀπὸ παντοῦ ἐκτεταμένο ἐκεῖνο χῶρο, ὅπου σὰν σὲ στάδιο μέσα χτυπηθῆκαν οἱ δύο στρατοὶ τῶν δυὸ ἐκείνων ἀντιπάλων κόσμων τῆς Ἀνατολῆς.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Al Moté γνωρίζουν ὅλοι ἀπὸ παράδοση τὸ ἱστορικὸ τῆς μάχης καὶ μ' ὑπερηφάνεια τὸ διηγοῦνται, ἂν τοὺς ρωτήση κανείς.

Στὴ μέση περίπου τῆς πεδιάδας ὑψώνονται τὰ ἐρείπια ἑνὸς σημαντικοῦ μνημείου, ἀπ' τὸ ὁποῖο μόνο μιὰ μισογκρεμισμένη καμάρα σώζεται.

Τὸ μνημεῖο αὐτὸ εἶναι χτισμένο ἀπὸ σταχτιὰ καλοσυναρμολογημένη πέτρα, τόση ὅμως εἶναι ἡ ἀκαταστασία τῶν ἐρειπίων καὶ τόσο τὸ στοίβαγμα τῶν χαλασμάτων, ὥστε δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ σχηματίση ἰδέα γιὰ τὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς παλιᾶς αὐτῆς οἰκοδομῆς. Πάντως τὸ μνημεῖο αὐτὸ στὴν ἐποχή του θὰ ἦταν ἀξιόλογο, μεγάλο κι ἐπιβλητικό.

Γύρω στὰ χαλάσματα διακρίνονται μερικοὶ τάφοι νεώτεροι, ἴσως κατοίκων τοῦ χωριοῦ Al Moté.

Καμμιὰ ἐπιγραφὴ ποὺ νὰ μπορῇ νὰ διαβαστῇ δὲν σώζεται πάνω στὰ ἐρείπια. Δυὸ μόνο κομματιασμένες ἐπιγραφές, χαραγμένες στ' ἀγκωνάρια πάνω μὲ ὡραῖα στρογγυλὰ ἀραβικὰ γράμματα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ δεκάτου τρίτου ἢ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, διακρίνονται ὁπωσδήποτε.

Ἡ μιὰ ἀπ' τὶς ἐπιγραφὲς αὐτές, ἐλεεινὰ κομματιασμένη, εἶναι ἀδύνατο

---

[1] Βλέπε σχετικὴ μελέτη τοῦ κ. Ch. Clermont-Ganneau, εἰς τὸ Recueil d'Archéologie Orientale Τόμος III, σελ. 278-283.

νὰ διαβαστῇ. Ἡ ἄλλη, κάπως καλύτερα διατηρημένη, διαβάζεται ὁπωσδήποτε. Νομίζω πὼς διακρίνεται ἡ φράση:

«Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἐλεήμονος Θεοῦ» ἔπειτα ἕνα σπάσιμο καὶ παρὰ κάτω « . . . . . . καλῆς θύμησης».

Τὰ ἐρείπια αὐτὰ εἶναι σήμερα γνωστὰ μὲ τ' ὄνομα - Al Meshed -, δηλαδὴ τὸ Μαρτύριον, τὸ Ἡρῷον, φαίνεται δὲ ἀπ' τ' ὄνομα αὐτό, ὅτι χτίστηκε ἐκεῖ στὴ μέση τοῦ πεδίου τῆς μάχης μνημεῖο, γιὰ νὰ διαιωνιστῇ ἡ θύμηση τῶν πρώτων μαρτύρων τοῦ Ἰσλάμ.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Al Moté διηγοῦνται, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἄλι, ὁ γαμπρὸς κι ἐξάδελφος τοῦ Προφήτη, ἦλθε ἐκεῖ, ἅμα δέκα χρόνια ἀργότερα ἀπ' τὴ μάχη τῶν Μοθῶν οἱ Ἄραβες κατακτῆσαν ὁριστικὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ καθιέρωσε μὲ ἰδιαίτερη τελετὴ (istich-had) τὸν τόπο ὅπου ἔπεσε ὁ ἀδελφός του ὡς — τόπο μαρτυρίου. — Τότε ἔχτισε ἢ ἴσως ἔβαλε μονάχα θεμέλιο, γιὰ νὰ χτιστῇ ἀργότερα μνημεῖο ἀναμνηστικὸ τῆς μεγάλης ἐκείνης γιὰ τοὺς Ἄραβας ἱστορικῆς ἡμέρας.

Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Ἄλι στοὺς Μοθοὺς δὲν ἀναφέρεται ὅμως ἀπὸ καμμιὰ πηγή, οὔτε ἀπὸ κανένα Χρονογράφο. Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμη τότε, δηλαδὴ κατὰ τοὺς πρώτους ἡρωϊκοὺς ἐκείνους Ἰσλαμικοὺς χρόνους, ἔγινε σκέψη γιὰ νὰ καθιερωθῇ μὲ ἡρῷον ὁ τόπος ὅπου ἔπεσε ὁ Γκιάφαρ καὶ τὰ πρωτοπαλλήκαρα τῶν Ἀράβων, πάντως τὰ συντρίμματα τοῦ μνημείου αὐτοῦ, ποὺ στέκονται ἀκόμη ἐκεῖ τώρα, δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ἀρχαιότερα ἀπὸ τὸν δέκατο τέταρτο ἢ δέκατο πέμπτο αἰῶνα, δηλαδὴ εἶναι μᾶλλον τῆς ἐποχῆς τῶν Μαμελούκων σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου.

Ὅπως κι ἂν εἶναι, ἡ τοποθεσία αὐτὴ θεωρεῖται ὡς σήμερα ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους ἱερὴ κι ἁγιασμένη μὲ τὸ αἷμα τῶν πρωτομαρτύρων τοῦ Ἰσλάμ. Κι ἀπ' ὅλα τὰ διδόμενα ποὺ ἔχομε, ἐκεῖ ἀκριβῶς εἶναι τὸ μέρος, ὅπου στὰ 629 ἔγινε «ἡ παρὰ τοὺς Μοθοὺς» ἱστορικὴ σύγκρουσις.

* * *

Τρία χιλιόμετρα περίπου μεσημβρινὰ ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ Meshed, πίσω ἀπ' τοὺς λόφους ποὺ περισφίγγουν τὴν πεδιάδα, ἀόρατο ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἔγινε ἡ μάχη, εὑρίσκεται ἕνα χωριουδάκι ταπεινό, μὲ πέτρινα φτωχόσπιτα καὶ καμμιὰ ἑκατονπενηνταριὰ κατοίκους, ποὺ ὀνομάζεται Γκιάφαρ.

Τὸ χωριὸ αὐτὸ εἶναι πολυσέβαστο σ' ὅλους τοὺς Μουσουλμάνους, γιατὶ ἐκεῖ εἶναι θαμμένοι οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ τῶν Ἀράβων ποὺ ἔπεσαν στὴ μάχη τῶν Μοθῶν, ὁ Ζεΐδ, ὁ Γκιάφαρ κι ὁ Ἀμπντάλλα. Τοπογραφικὰ ὅλα συντρέχουν, ὥστε στὸ μέρος αὐτὸ πραγματικὰ νὰ ταφῆκαν τὰ πτώματα καὶ τῶν τριῶν ἀρχηγῶν.

Ὁ Tabari βεβαιώνει, ὅτι ὁ Χάλεδ περιμάζεψε τὸ βράδυ τῆς ἥττας τὰ

λείψανα τοῦ Ἀραβικοῦ στρατοῦ καὶ τὰ συγκέντρωσε ἐκεῖ, ὅπου πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη εἶχαν στήσει οἱ Μουσουλμάνοι τὸ στρατόπεδό τους.[1]

Ἡ τοποθεσία τοῦ χωριοῦ Γκιάφαρ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνταποκρίνεται περίφημα πρὸς αὐτό, γιατὶ συγκεντρώνει ὅλα τὰ προσόντα ποὺ χρειάζονται γιὰ ἕναν τέτοιο σκοπό.

Εὑρίσκεται τέσσερα περίπου χιλιόμετρα νοτιώτερα ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης, κι ἀκριβῶς πάνω στὸ δρόμο ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ Μοὰν πρὸς τὴν Ὑπεριορδανία, εἶναι χωμένη πίσω ἀπ' τοὺς λόφους ποὺ περικυκλώνουν τὴν ἐκτεταμένη ἀνοιχτὴ πεδιάδα τῶν Μοθῶν, καὶ συνεπῶς ἦταν ἀόρατη ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ποὺ περίμεναν παρατεταγμένοι ἐκεῖ, ὥστε παρουσίαζε κάθε ἀσφάλεια γιὰ τὸ στήσιμο τῶν σκηνῶν καὶ τὴν ἀποθήκευση τῶν ἀποσκευῶν τῶν Μουσουλμάνων.

Ἐκεῖ κρυμμένοι θὰ συγκεντρώθηκαν οἱ Ἄραβες, κι ἀπὸ κεῖ θὰ ὥρμησαν κατρακυλώντας τοὺς λόφους πρὸς τὴν πεδιάδα, ὅπου μ' ἄνεση εἶχαν παραταχθῆ περιμένοντάς τους οἱ Βυζαντινοί.

Ἐκεῖ λοιπὸν πίσω νικημένους τοὺς περιμάζεψε ὁ Χάλεδ, κι ἐκεῖ ἔθαψαν βέβαια, πρὶν ξεκινήσουν γιὰ ὑποχώρηση, τοὺς νεκρούς τους, οἱ ἀπελπισμένοι Ἄραβες.

Τὸ μέρος ὅπου ἱδρύθηκε τὸ Meshed πάνω στὸ πεδίο τῆς μάχης εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ μέρος ὅπου θανάσιμα κτυπηθῆκαν οἱ ἀρχηγοὶ κι ὁ Γκιάφαρ, κι ὅπου ἔπεσαν νεκροί.

Ἡ τοποθεσία ὅπου ἱδρύθηκε ἀργότερα τὸ χωριὸ Γκιάφαρ εἶναι, ὅπως νομίζω, τὸ μέρος ὅπου εἶχαν στήσει τὶς σκηνές τους οἱ Ἄραβες, κι ὅπου μετὰ τὴ μάχη μετέφεραν καὶ ἔθαψαν τοὺς πιὸ ἐπίσημους τουλάχιστον ἀπ' τοὺς νεκρούς τους.

Τοπογραφικὰ λοιπὸν ὅλα αὐτὰ συμφωνοῦν ἀπόλυτα μὲ ὅσες ἱστορικὲς πληροφορίες ἔχομε γιὰ τὴν τραγικὴ ἐκείνη περιπέτεια. Καὶ τὸ ὄνομα ἀκόμη τοῦ χωριοῦ «Γκιάφαρ» ἀρκεῖ, γιὰ νὰ θυμίζῃ τὸν ἥρωα τῶν Ἀράβων καὶ τὸν κύκλο τῶν συμβάντων ποὺ διαδραματίστηκαν στὰ μέρη αὐτά.

Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ὅλοι γνωρίζουν τὴν ἱστορικὴ σημασία τοῦ τόπου τους καὶ διηγοῦνται τὰ γεγονότα, ὅπως διατηρήθηκαν ἀπὸ αἰῶνας κατὰ παράδοση μεταξύ τους. Ὑπερήφανα ὁμιλοῦν γιὰ τὸν ἡρωϊσμὸ τῶν προγόνων τους στὴ μάχη τῶν Μοθῶν, γιὰ τὸ θαῦμα ποὺ ἔκαμε ὁ Ἀλλὰχ χαρίζοντας φτερὰ στὸ λαβωμένο Γκιάφαρ, γιὰ τὸ αἷμα τῶν πρωτομαρτύρων τοῦ Ἰσλὰμ ποὺ χύθηκε ἐκεῖ, καὶ χωρὶς πολλὴ προθυμία δέχονται νὰ ἐπισκεφθοῦν ξένοι τὸ σύνολο τῶν ἀρχαίων οἰκοδομῶν, ποὺ περικλείουν τὸν Τάφο τοῦ πρώτου ἐξαδέλφου τοῦ Προφήτη.

Χάρις στὴν ἀρχοντικὴ εὐγένεια τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ χωριοῦ Σὲχ Attalah

[1] Tabari: Chronique, μετ. Zotenberg Τόμ. III, σελ. 119.

Taraouni, ἀπόγονου μεγάλης τοῦ τόπου βεδουΐνικης οἰκογένειας, καὶ στὶς συστάσεις ποὺ τοῦ εἶχαν κάμει γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ πηγαιμοῦ μου ἐκεῖ, μπόρεσα νὰ ἐπισκεφθῶ, μ᾿ ὅση ἦταν δυνατὸ σχετικὴ εὐκολία, τὸ σύνολο τῶν οἰκοδομῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὸ Μαυσωλεῖο τοῦ Γκιάφαρ-ἐλ-Ταγιάρ, τοῦ Γκιάφαρ ποὺ πετᾷ στὸν Παράδεισο.

Σειρὰ οἰκοδομές, νεκρικὰ τζαμιά, αὐλές, Μενδράσσες καὶ ἡσυχαστήρια ἀποτελοῦν τὸ ἱερὸ τέμενος, τὸ ἱερὸ σύνολο, τὸ Χαράμ, στὴ μέση τοῦ ὁποίου βρίσκεται ὁ Τάφος τοῦ Γκιάφαρ.

Ὅλα αὐτὰ σώζονται σήμερα σὲ κακὴ κατάσταση καὶ δίδουν μᾶλλον τὴν ἐντύπωση ἐρειπίων, ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς τρούλλους καὶ πύργους ποὺ διατηροῦνται ὁπωσδήποτε ἀκέραιοι καὶ ποὺ προσδίδουν κάποιο μεγαλεῖο στὸ σύνολο τῶν πολὺ παλιῶν αὐτῶν κτιρίων.

Ὅλες οἱ διάφορες ἱερὲς οἰκοδομές, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ χτίστηκαν γύρω στὸν τάφο τοῦ Γκιάφαρ, περιτοιχίστηκαν μὲ μάντρα ποὺ σώζεται σχεδὸν ἀκέραια.

Στὴ βορεινὴ πλευρὰ τῆς μάντρας βρίσκεται ἡ κυρία ἁψιδωτὴ εἴσοδος τοῦ περιβόλου.

Ἀριστερὰ στὴν εἴσοδο ὑψώνεται ἕνα τρουλλωτὸ νεκρικὸ μικρὸ τζαμί, πάνω ἀπ᾿ τὴν πόρτα τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀραβικὴ ἐπιγραφή, ἀνάγλυφη σὲ πέτρα, ποὺ λέγει:

(1) *Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ πολυεύσπλαγχνου, τοῦ πονετικοῦ, ἔχτισε τὸν τάφον τοῦτον*
(2) *Τὸν εὐλογημένο ὁ ταπεινὸς δοῦλος [ποὺ προσφεύγει] στὴ χάρη τοῦ Θεοῦ του τοῦ παντοδύναμου ἐλπίζοντας ἔλεος ἀπ᾿ τὸ Θεὸ*
(3) *Καὶ βοήθεια, ποὺ ἐπικαλεῖται τὶς πρεσβεῖες τοῦ περιβάλλοντος*[1] *ὁ Βαχαντοὺρ ἀλ Μπάντρι ἀλ Μάλακι*
(4) *Ἀλ Νασσίρι, ὁ naieh*[2] *τοῦ ἔνδοξου σουλτανάτου στὸ Κέρακ καὶ τὸ Choback*
(5) *Τὰ καλοωχυρωμένα. Τοῦτο ἀποπερατώθηκε στὶς 2 Ζοὺλ Χειζὰ τοῦ ἔτους 727.*[3]

---

[1] Δηλαδὴ ἐκείνων ποὺ βρίσκονται πλησίον στὸ Θεό, ἐννοώντας τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς προφῆτες.

[2] Naieh = εἶδος νομάρχη ἢ ἔπαρχου.

[3] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ Ἀραβικὸ πρωτότυπο:

بسم الله الرحمن الرحيم انشاء هذه التربة
المباركة العبد الفقير الى رحمة ربه القدير رجاء لرحمة الله
ورضوانه مستشفعا عنده بجيرانه بهادر البدري الملكي
الناصري نائب السلطنة المعظمة بالكرك والشوبك
المحروستين وكان الفراغ منه في ثاني ذي الحجة عام سبعة وعشرين وسبعمائة

Ὥστε αὐτὸς εἶναι ὁ τάφος κάποιου Βαχαντοὺρ διοικητὴ ἢ νομάρχη τῶν ὀχυρῶν πόλεων Κέρακ καὶ Choback, ἐπὶ Μαμελούκου Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου τοῦ Νάσσιρ Μωχάμετ. Ὁ Βαχαντοὺρ αὐτὸς ἔχτισε τὸν τάφο του στὰ 727 τῆς Ἑγίρας (1327), γιὰ νὰ θαφτῇ ἐκεῖ καὶ ν᾿ ἁγιάσῃ ἡ ψυχή του πλάϊ στοὺς πρωτομάρτυρας τῶν πρώτων ἐνδόξων Ἰσλαμικῶν χρόνων.

Δεξιὰ στὴν εἴσοδο τοῦ περιβόλου κι ἔξω ἀπὸ τὴ μάντρα ποὺ περικλείει ὅλες τὶς ἅγιες οἰκοδομὲς δείχνουν οἱ χωρικοὶ ἕναν τάφο, στὸ χῶμα μέσα, σχεδὸν ἐντελῶς παραχωσμένο, ποὺ βεβαιώνουν πὼς εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ἀμπντάλλα.

Ὁ τάφος αὐτός, ἀσφαλῶς Μαμελούκικης ἐποχῆς καὶ τέχνης, στολίζεται μὲ μιὰ πέτρινη νεκρικὴ στήλη κι ἕνα πεζούλι ἐπίσης πέτρινο, πάνω στὰ ὁποῖα ἔχουν σκαλίσει ἀνάγλυφα ρητὰ τοῦ Κορανιοῦ κι εὐχές, χωρὶς κανένα κύριο ὄνομα. Ἀριστερά, ἀνάμεσα ἀπ᾿ τὶς ἐπιγραφές, διακρίνεται μιὰ χρονολογία 730 (;). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸς εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ἀμπντάλλα καὶ ποὺ μὲ ὑπερηφάνεια ἀναφέρουν οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, τίποτα δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ τὸ βεβαιώνῃ ἐπίσημα καὶ σοβαρά.

Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν τάφο τοῦ Ζέϊδ, τὸν ὁποῖο δείχνουν οἱ Βεδουΐνοι στὴν ἀνατολικὴ ἄκρια τοῦ χωριοῦ, χαμένο ἀνάμεσα σὲ παλιόσπιτα.

Ὁ τάφος αὐτός, ἂν καὶ δὲν ἔχει καμμιὰ ἐπιγραφή, οὔτε κανένα στολίδι, δίδει ὅμως, ὅπως βρίσκεται, ἐντύπωση πὼς εἶναι πολὺ ἀρχαιότερος ἀπὸ τὸν ὑποτιθέμενο τάφο τοῦ Ἀμπντάλλα.

Εἶναι ἕνα πέτρινο ὀρθογώνιο χωσμένο τέσσερα μέτρα βαθύτερα ἀπ᾿ τὴ σημερινὴ ἐπιφάνεια τῆς γῆς καὶ ποὺ περιστοιχίζεται ἀπὸ τὰ ἐρειπωμένα θεμέλια κάποιας οἰκοδομῆς, ποὺ φαίνεται νὰ ἔχῃ τὸ σχῆμα νεκρικοῦ θαλάμου τζαμιοῦ, μὲ μίχραμπ. Φαίνεται, ὅτι ἄλλοτε ὁ τάφος αὐτὸς θὰ βρισκόταν στὴ μέση τρουλλωτοῦ Madfan, ὅπως συνηθίζουν οἱ Μουσουλμάνοι νὰ κάμουν γιὰ τὰ πολὺ ἐπίσημα πρόσωπά τους. Ἐπειδὴ ὅμως καμμιὰ ἐπιγραφή, οὔτε χρονολογία δὲν σώζεται ποὺ νὰ ἐπικυρώνῃ τὴν παράδοση, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ζέϊδ, τοῦ θετοῦ υἱοῦ τοῦ Προφήτη, ποὺ σκοτώθηκε κι αὐτὸς στὴ μάχη τῶν Μοθῶν, ὡς ἀρχηγὸς-σημαιοφόρος τῶν Ἀράβων.

Ὅπως κι ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ τάφος αὐτὸς φαίνεται πολὺ ἀρχαιότερος ἀπὸ τὸ λεγόμενο τάφο τοῦ Ἀμπντάλλα, καὶ φαίνεται ἀληθινὰ νὰ εἶναι τάφος ἐπίσημου καὶ σεβαστοῦ Μουσουλμάνου. Μόνη ἡ παράδοσις ὅμως διαφύλαξε ἐκεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Ζέϊδ, χωρὶς νὰ μπορῇ καὶ νὰ παρουσιάσῃ καμμιὰ σοβαρὴ ἀπόδειξη γιὰ τοῦτο.

Διαβαίνοντας τὴν καμαρωτὴ πόρτα τοῦ περιβόλου, δεξιὰ ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Βαχαντούρ, βρίσκεται κανεὶς ἀμέσως στὸ κέντρο μιᾶς αὐλῆς γεμάτης πέτρες καὶ χαλάσματα.

Στὸ βάθος τῆς αὐλῆς αὐτῆς ὀρθώνεται μιὰ σημαντικὴ οἰκοδομή, πιθανὸν

Μενδράσσα, μισοκατεστραμμένη, ποὺ ἔχει γιὰ μόνο της στόλισμα σήμερα ἕναν ὑψηλὸ πύργο ἀριστερά, κάτω ἀπ' τὸν ὁποῖο ἀνοίγεται μιὰ ἀψιδωτὴ διάβασις.

Διαβαίνοντας τὴν πύλη αὐτὴν εὑρίσκεται κανεὶς σὲ μιὰ δεύτερη αὐλὴ μικρότερη, στὸ βάθος τῆς ὁποίας ὑψώνεται ἕνας ἴσιος τοῖχος πέτρινος, ἀρκετὰ καλοχτισμένος, ἀλλὰ συχνά, ὅπως φαίνεται, ἐπιδιορθωμένος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκριβῶς ἡ πρόσοψις τοῦ Madfan ποὺ περικλείει τὸν τάφο τοῦ Γκιάφαρ.

Μιὰ πόρτα ταπεινή, ἕνα παράθυρο μὲ κάγκελλα σιδερένια κι ἕνας στρογγυλὸς φεγγίτης ἀποτελοῦν τὸ μόνο στόλισμα τῆς προσόψεως αὐτῆς.

Πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα σώζεται μιὰ ἀραβικὴ ἐπιγραφή, ἀνάγλυφη σὲ μάρμαρο ἀπάνω, ποὺ λέγει:

(1) *Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ πολυεύσπλαγχνου τοῦ πονετικοῦ, ἡ οἰκοδομὴ αὐτὴ ἀνακαινίστηκε βασιλεύοντος τοῦ ἀφέντη μας σουλτάνου καὶ*
(2) *Βασιλέως τοῦ δικαίου ποὺ στολίζει τὸ σύμπαν καὶ τὴν πίστη Σάλαχ υἱοῦ τοῦ ἀφέντη μας τοῦ σουλτάνου καὶ βασιλιὰ*
(3) *Νάσσιρ - Μωχάμετ καὶ τοῦτο κατὰ τὴ niaba*[1] *τοῦ [. . . . .] τοῦ ἰσχυροῦ naieh*[2]
(4) *Τοῦ ἐνδόξου σουλτανάτου τῶν καλοωχυρωμένων Κέρακ καὶ Choback. Ὁ Θεὸς ἂς δοξάσῃ τοὺς ὀπαδοὺς του*
(5) *[. . . . .]*[3] *ὁ ταπεινὸς [γιὰ τὴ χάρη] τοῦ Θεοῦ Ραμσουντὶν - ἐλ - Χαρούνι τὸ ἔτος 752.*[4]

Ὥστε στὰ 752 τῆς Ἐγίρας (1351 μ. Χ.), ἐπὶ Σάλαχ, υἱοῦ τοῦ Μαμελούκου Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου ἐλ Νάσσιρ - Μωχάμετ, ἐπισκευάστηκε ὁ τάφος τοῦ Γκιάφαρ ἀπὸ κάποιο τοπάρχη τοῦ Κέρακ καὶ τοῦ Choback, Ραμσουντὶν - ἐλ - Χαρούνι ὀνομαζόμενο(;) καὶ τὸ πρᾶγμα θεωρήθηκε τόσο θεάρεστο, ὥστε ἀποθανατίστηκε στὴν πέτρα πάνω μὲ σεβασμό.

---

[1] Τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν τοπάρχης.
[2] Τοπάρχη.
[3] Οἱ λέξεις ποὺ λείπουν εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ φράση: «κατασκεύασε τοῦτο».
[4] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ Ἀραβικὸ πρωτότυπο:

بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما جدد في ايام مولانا السلطان الم
لك الصالح صلاح الدنيا والدين صالح ابن مولانا السلطان الملك
الناصر محمد وذلك في نيابة المعز العالي السيفي نائب ا
لسلطنة الشريفة بالكرك والشوبك المحروستين اعز الله انصاره
. . . . الفقير الى الله تعالى رمسودين الهاروني سنة اثنين وخمسين وسبعمائة

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἤδη τὸ τέμενος αὐτὸ εἶχεν ἀνάγκη ἐπισκευῆς καὶ μὲ τιμὴ τὸ ἀναλάβαν οἱ τοπάρχες τῶν Μαμελούκων Σουλτάνων σώζοντάς το ἀπ' τὴν καταστροφή.

Κάτω ἀπὸ τὸ στρογγυλὸ φεγγίτη, στὴν πρόσοψη τοῦ νεκρικοῦ τζαμιοῦ τοῦ Γκιάφαρ, ὑπάρχει μιὰ ἄλλη ἐπιγραφὴ χαραγμένη στὸ μάρμαρο πάνω, ποὺ λέγει:

(1) *Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ πολυεύσπλαγχνου, τοῦ πονετικοῦ*
(2) *ἀνακαινίστηκε ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Μαυσωλείου τούτου*
(3) *Τοῦ εὐλογημένου, κόποις τοῦ ταπεινοῦ δούλου*
(4) *[ποὺ προσφεύγει] στὴ χάρη τοῦ Θεοῦ του τοῦ παντοδύναμου τοῦ οὐεκὶλ*[1]
(5) *Τοῦ μουτεσαρίφη τοῦ Κέρακ τοῦ νάϊε*[2] *Φαχραμὰν*
(6) *Σεΐφ ἐφέντη καὶ τοῦτο τὸ μῆνα Νζουμααδὲ τὸν Ι*
(7) *Τοῦ ἔτους 1331 τῆς Ἐγίρας: [ὑπογραφὴ] ὁ Μετουάλι*[3] *Μουστάφα Γκιάφαρι.*[4]

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστική. Κανένα ὄνομα Σουλτάνου δὲν ἀναφέρει μὲ πομπώδη λόγια, οὔτε διθυράμβους, οὔτε τρόπαια μνημονεύει, μόνο ἕνας ἀντιπρόσωπος τῶν Βακούφικων κι ἕνας νομάρχης μὲ λόγια ταπεινὰ λέγουν, ὅτι «ἀνακαίνισαν τὴν οἰκοδομὴ» αὐτὴν τὴν ἅγια, τὴν παλιά, καὶ μιὰ ἁπλὴ ἡμερομηνία ἀναφέρουν μονάχα. Πόσο ὅμως κάμει ἐντύπωση ἡ ἡμερομηνία αὐτή, πόσες σκέψεις φέρνει στὸ νοῦ! Τὸ 1331 τῆς Ἐγίρας εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἔτος τοῦ Χριστοῦ 1912.

---

[1] Ἐντολοδόχου.
[2] Νομάρχη.
[3] Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Βακούφικων.
[4] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ πρωτότυπο:

بسم الله الرحمن الرحيم
قد تجدد بناء هذا الضريح
المبارك بسعي العبد الفقير
الى رحمة مولاه القدير وكيل
متصرف الكرك النائب فهرمان
سيفي افندي وذلك في جمادى الاولى
سنة ١٣٣١ هجرية متولي مصطفى الجعفري

Στὰ τέλη τοῦ 1912 λοιπόν, ἐνῶ ἀκόμη ἀντηχοῦσε ὡς τὴν ἄκρη τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου ἡ βοὴ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ συνέχεια τῆς μισοξεχασμένης μάχης τῶν Μοθῶν, μὲ σέβας ἐκεῖ κάτω στὰ πέρατα τῆς Ὑπεριορδανίας, στὰ σύνορα τῆς Ἀραβίας, μερικοὶ πιστοὶ τοῦ Ἰσλὰμ ἐπιδιορθῶναν τὸ ἐρειπωμένο μνῆμα τοῦ Γκιάφαρ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμποῦ-Ταλίμπ, πού, ὅπως εἶπε ὁ Προφήτης, πετοῦσε στὸν Παράδεισο, γιατὶ εἶχε χύσει τὸ αἷμα του στὸ βωμὸ τῆς πίστης, πολεμώντας τοὺς ἀπίστους.

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νεκρικοῦ τζαμιοῦ ὅπου εἶναι θαμμένος ὁ Γκιάφαρ εἶναι φτωχικὸ καὶ τραγικὰ γυμνό.

Περνᾶς τὴ χαμηλὴ πόρτα καὶ βρίσκεσαι σ' ἕνα θάλαμο μέσα, εἴκοσι μέτρα μακρύ, ὀχτὼ μέτρα φαρδὺ καὶ πέντε μέτρα περίπου ψηλὸ μ' ἕνα καμαρωτὸ ταβάνι προστυχοσουβαντισμένο.

Κάτω στὸ πλακοστρωμένο πάτωμα κιλίμια βεδουΐνικα στρωμένα, ξέθωρα καὶ ξεφτισμένα. Στὸν τοῖχο τοῦ βάθους τρία ἀκανόνιστα παράθυρα χλωμὰ φωτίζουν τὸ ξεπεσμένο αὐτὸ τζαμί. Στὸ μεσημβρινὸ τοῖχο ἕνα πρόχειρο μίχραμπ δείχνει στοὺς πιστοὺς τὴν κατεύθυνση τῆς Μέκκας. Τὸ μίχραμπ ἐντούτοις αὐτὸ ἔχει κάποιο μεγαλεῖο, γιατὶ ἀπὸ κάθε του μεριὰ εἶναι στημένες, γιὰ στολίδι, δύο θεσπέσιες μονοκόμματες Βυζαντινὲς κολῶνες, ἀπὸ πράσινο μάρμαρο, μὲ κιονόκρανα καλοδουλεμένα Βυζαντινὰ μαρμάρινα ἀγκαθωτά, ἔκτακτης τέχνης. Ἡ ἀρχοντιὰ καὶ ὁ πλοῦτος τῶν δυὸ αὐτῶν πράσινων στύλων κάμει ἐντύπωση ἐκεῖ μέσα. Ποιὸς ξεύρει ἀπὸ ποῦ τοὺς ἔφεραν καὶ τοὺς ἔστησαν ἐκεῖ οἱ Ἄραβες. Ἀγκαλὰ οἱ κάτοικοι τοῦ Γκιάφαρ δείχνουν στὸ χωριὸ μέσα, χτισμένες στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν, κάτι κομματιασμένες πλάκες μὲ μισοσβυσμένα Ἑλληνικὰ γράμματα ἀπάνω, φαγωμένα ἀπ' τὴν πολυκαιρία. Σ' ἕνα τοῖχο σπιτιοῦ μάλιστα διέκρινα κι ἕνα καλοσκαλισμένο Βυζαντινὸ σταυρό. Τί εἴδους λείψανα τῆς παλιᾶς Βυζαντινῆς κυριαρχίας νὰ εἶναι τοῦτα; Τί νὰ θυμίζουν ἄραγε; Ποιᾶς ἐποχῆς τελευταῖοι μάρτυρες νὰ εἶναι; Τίποτα δὲν μᾶς τὸ ἐξηγεῖ· καὶ τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ χριστιανικὰ λείψανα μαρτυροῦν μονάχα, ξεχασμένα αὐτοῦ, τὴν παλιὰ κυριαρχία ποὺ ἄλλοτε δέσποζε στὶς χῶρες ἐκεῖνες.

Στοὺς τοίχους τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, γιὰ μόνα στολίδια, εἶναι κολλημένες χρωμολιθογραφίες χοντροσχεδιασμένες τῶν ἱερῶν πόλεων τοῦ Ἰσλάμ, τῆς Μέκκας καὶ τῆς Μεδίνας. Ἀλλοῦ εἶναι κολλημένο ἕνα δίπλωμα Χατζῆ, ποὺ πῆγε φαίνεται στὸ προσκύνημα καὶ γυρίζοντας ἀφιέρωσε στὸν τάφο τοῦ Γκιάφαρ τὸ ἐπίσημο τοῦτο πιστοποιητικὸ τοῦ θεάρεστου κόπου του.

Δεξιὰ στὴν εἴσοδο διακρίνεται τὸ μόνο ἐνδιαφέρον πρᾶγμα τοῦ νεκρικοῦ αὐτοῦ τζαμιοῦ, ὁ Τάφος τοῦ Γκιάφαρ. Ὑψηλός, κάτι παραπάνω ἀπὸ ἑνάμισυ μέτρο, μακρὺς τρία περίπου μέτρα, φαρδὺς ἑνάμισυ, εἶναι χτισμένος ὁ τάφος αὐτὸς ἀπὸ τοῦβλα κι ἀγκωνάρια πασαλειμμένα μ' ἀσβέστη.

Τὸ ὅλον εἶναι σκεπασμένο μὲ μιὰ πράσινη τσόχα, τὸ χρῶμα τῆς Προφητικῆς οἰκογένειας, πάνω στὴν ὁποία διακρίνονται καλλιγραφικὰ σχεδιασμένα, μὲ κίτρινη μπογιά, ρητὰ τοῦ Κορανιοῦ.

Μισοσκεπασμένες ἀπ' τὴν τσόχα αὐτὴν κοίτονται, γύρω στὸν τάφο στημένες, τρεῖς ἔκτακτα δουλεμένες ἐνεπίγραφες μαρμάρινες πλάκες.

Δυστυχῶς κι οἱ τρεῖς τους εἶναι φρικτὰ κομματιασμένες, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀρκετὰ καλοδιατηρημένες, ὥστε νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ τὶς διαβάσῃ [1].

Ἡ μικρότερη ἀπὸ τὶς τρεῖς εἶναι στημένη πρὸς τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου, κι εἶναι σπασμένη σὲ τρία μεγάλα κομμάτια. Φέρει ἀνάγλυφη κούφικη ἐπιγραφή, αὐστηροῦ τύπου, λαμπρὰ σκαλισμένη, κι ἡ ὁποία ἀσφαλῶς εἶναι ἔργο τοῦ ἐνάτου ἢ δεκάτου αἰῶνος, δηλαδὴ τοῦ δευτέρου αἰῶνος τῆς Ἑγίρας.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτή, ἡ ὁποία διαβάζεται εὔκολα, λέγει:

(1) *Τοῦτος εἶναι ὁ Τάφος τοῦ Γκιάφαρ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμποῦ-Ταλίμπ τοῦ εὐσεβοῦς τοῦ ἁγνοῦ*

(2) *Ποὺ πετᾷ στὸν Παράδεισο. Οἱ εὐχὲς κι ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἂς εἶναι ἀπάνω του* [2].

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ εἶναι μοναδικοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὄχι μόνο ἐπιβεβαιώνει ὅλη τὴν παράδοση κι ὅσα διηγοῦνται οἱ Χρονογράφοι γιὰ τὸν Γκιάφαρ, ὄχι μόνο καθορίζει σαφέστατα τὸ μέρος ὅπου θάφτηκε, ἀλλ' ἀποδεικνύει ἀκόμη, ὅτι τὸ δεύτερο αἰῶνα τῆς Ἑγίρας, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τῶν Φατιμητῶν, τὸ μέρος ὅπου κοιτόταν τὸ σῶμα τοῦ Γκιάφαρ τιμήθηκε ἰδιαιτέρως ἀπὸ τοὺς Χαλίφες. Ὅτι ἐκεῖ ἱδρύθηκε, πάνω σὲ χαλάσματα ἴσως ἀρχαιότερης πρωτοϊσλαμικῆς οἰκοδομῆς, πολυτελὲς Μαυσωλεῖο γιὰ τὸν τάφο τοῦ Γκιάφαρ, ἀπ' τὸν ὁποῖο, κι ἂν ἴσως σήμερα δὲν σώζεται τίποτα τὸ σημαντικό, πάντως μᾶς περισώθηκαν οἱ μαρμάρινες καλοδουλεμένες πλάκες τῆς ἐποχῆς, ποὺ χρησίμευσαν γιὰ περίφραγμα τοῦ μνήματος.

Ὅτι δὲ ἐπὶ Φατιμητῶν ἱδρύθηκαν ἐκεῖ πολυτελεῖς οἰκοδομὲς καὶ καθιερώθηκε ὁριστικὰ ὡς πολυσέβαστος ὁ τόπος ἐκεῖνος, ἀποδεικνύει ἀκόμη ἡ

[1] Τὶς πλάκες αὐτὲς φαίνεται ὅτι τὶς ἀνακάλυψε, κατὰ τύχην ἀνασκάβοντας γύρω στὸν τάφο, κάποιος ἀξιωματικὸς Τοῦρκος Μεχμὲτ Ναζίμ, εἶναι τώρα εἰκοσιπέντε χρόνια.

[2] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ Ἀραβικὸ πρωτότυπο:

هذا قبر جعفر بن ابي طالب التقي (؟) الطاهر
الطيار في الجنة صلى الله عليه وسلم

τελευταία φράση τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς μαζὶ μὲ τὸ style τῶν γραμμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι γραμμένη ἡ ὅλη ἐπιγραφή.

Τὰ γράμματα αὐτὰ εἶναι ἀσφαλῶς τοῦ δευτέρου Ἰσλαμικοῦ αἰῶνος, ὅμοια μ' ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ Φατιμῆτες σ' ὅλες τους τὶς οἰκοδομές· ἡ δὲ φράση «οἱ εὐχὲς κι ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἂς εἶναι ἀπάνω του», εἶναι φράση ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους μόνο γιὰ προφῆτες.

Ὁ Γκιάφαρ ὅμως, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἄλι, δὲν ἦταν προφήτης παρὰ γιὰ τοὺς Σιΐτες μόνο, οἱ ὁποῖοι τιμοῦσαν τὸν Ἄλι, τὸν ἀδελφό του, σχεδὸν πιότερο κι ἀπὸ τὸ Μωάμεθ. Οἱ Σουνίτες Μουσουλμάνοι, Ὀμαγιάδες καὶ ἄλλοι ποτὲ δὲν τὸν θεώρησαν προφήτη. Ὥστε ἡ εὐχὴ αὐτὴ εἶναι καθαρῶς σιϊτική, δηλαδὴ Φατιμήτικης προελεύσεως, κι οἱ Φατιμῆτες Χαλίφες τῆς Αἰγύπτου εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ φρόντισαν γιὰ τὴ μεγαλόπρεπη διακόσμηση τοῦ τάφου τοῦ Γκιάφαρ, τοῦ ἰδιαίτερα δικοῦ τους Ἁγίου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αἱρεσιάρχη τους.

Οἱ δυὸ ἄλλες πλάκες, ποὺ κοίτονται στὴ βορεινὴ καὶ στὴ μεσημβρινὴ πλευρὰ τοῦ τάφου, εἶναι κι αὐτὲς μαρμάρινες. Κι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἔχουν ἀνάγλυφες ὡραιότατες ἐπιγραφὲς μὲ κούφικα γράμματα ἀνθοστόλιστα (fleuris), ἐξαίσιας τέχνης, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐγχάρακτες ἐπιγραφὲς μ' ἁπλούστερα γράμματα. Κι αὐτὲς μποροῦν ν' ἀναχθοῦν στὸ δεύτερο αἰῶνα τῆς Ἑγίρας, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη ποὺ προανάφερα.

Ἡ μεσημβρινὴ πλάκα, σπασμένη σὲ πέντε κομμάτια, λέγει ἀπὸ τὸ μέρος τῆς κούφικης ἀνάγλυφης ἐπιγραφῆς:

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ πολυεύσπλαγχνου τοῦ
πονετικοῦ. Καὶ μὴ πιστεύετε
Ὅτι ὅσοι σκοτώνονται ἀκολουθῶντας τὴν ὁδὸν
τοῦ Κυρίου πεθαίνουν· ὄχι
Ζοῦν κοντὰ στὸ Θεὸ εὐτυχισμένοι.[1]

Ἐδῶ ἔχομε τὸ ἑκατοστὸ ἑξηκοστὸ τρίτο ρητὸ τοῦ ΙΙΙ κεφαλαίου τοῦ Κορανιοῦ μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Μωάμεθ ἔβαλε τὶς βάσεις τοῦ ἱεροῦ πολέμου, ἀποκαλύπτοντας τὴν εὐλογημένη τύχη ἐκείνων ποὺ σκοτώνονται πολεμῶντας κατὰ τῶν ἀπίστων.

Τὸ πίσω μέρος τῆς πλάκας αὐτῆς, μὲ τὴν ἁπλὴ ἐγχάρακτη κούφικη ἐπιγραφή, εἶναι πολὺ δυσανάγνωστο καὶ τριμμένο· μπορεῖ ὅμως περίπου νὰ διαβαστῇ ἔτσι:

[Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ] τοῦ πολυεύσπλαγχνου, τοῦ πονετικοῦ
τοῦ Θεοῦ τῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων. Ὁ Θεὸς

[1] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ Ἀραβικὸ πρωτότυπο:

بسم الله الرحمن الرحيم ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتاً بل احياء عند ربهم يرزقون

ἂς εὐλογήσῃ τὸ Μωάμεθ καὶ [τοὺς
ἐκλεκτοὺς συντρόφους του . . . .].[1]

Ἡ βορεινὴ πλάκα τοῦ τάφου, σπασμένη σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ μᾶλλον σὲ κακὴ κατάσταση, εἶναι στολισμένη μὲ τὸν ἴδιο πολυτελέστατο ἐπιγραφικὸ τρόπο, ὅπως κι ἡ ἄλλη, (εἶναι ἐκείνη ποὺ φαίνεται ἀρκετὰ καλὰ στὴν εἰκ. 10), κι ἔχει τοῦτο τὸ χαρακτηριστικό, ὅτι ἀνάμεσα στὰ λουλουδένια στολίδια τῆς ἀνάγλυφης ἐπιγραφῆς, πρὸς τὰ ἄνω κι ἀριστερὰ ὑπάρχει σκαλισμένο κι ἕνα περιστέρι ποὺ πετᾷ.

Ἡ ἀνάγλυφη ἐπιγραφὴ λέγει:

. . . . . . ἐκεῖνοι ποὺ δὲν τοὺς ἀκολούθησαν δὲν
θὰ ἔχουν κανένα φόβο καὶ δὲν θὰ ἔχουν λύπη . . . .[2]

Ἐδῶ ἔχομε μέρος τοῦ ἑκατοστοῦ ἑξηκοστοῦ τετάρτου ἐδαφίου, τοῦ ΙΙΙ κεφαλαίου τοῦ Κορανιοῦ, τὸ ὁποῖο λέγει ὁλόκληρο:

«Γεμᾶτοι χαρὰ ἐξ αἰτίας τῶν ἀγαθῶν ποὺ τοὺς χάρισε ὁ Θεὸς χαίρονται ὅπου ἐκεῖνοι ποὺ δὲν τοὺς ἀκολούθησαν δὲν θὰ ἔχουν κανένα φόβο καὶ δὲν θὰ ἔχουν λύπη».[3]

Ὥστε ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἐδαφίου 164, ποὺ εἶναι πάλι συνέχεια τοῦ ἐδαφίου 163 ποὺ ἀναφέρει ἡ ἄλλη πλάκα.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐδαφίου αὐτοῦ ἀσφαλῶς θὰ ἦταν χαραγμένη σὲ τέταρτη πλάκα, ποὺ δὲν σώζεται πλέον σήμερα καὶ ποὺ θ' ἀποτελοῦσε τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ περιφράγματος τοῦ τάφου τοῦ Γκιάφαρ. Ἄλλωστε πίσω ἀπὸ τὸν τάφο διέκρινα κάτι ἐντελῶς κομματιασμένα μάρμαρα, ποὺ ἴσως εἶναι τμήματα τῆς πλευρᾶς ποὺ λείπει σήμερα, καὶ ποὺ θὰ εἶχαν σκαλισμένη τὴν ἀρχὴ τοῦ κουτσουρεμένου αὐτοῦ Κορανικοῦ ἐδαφίου.

Τὸ πίσω μέρος τῆς βορεινῆς πλάκας εἶναι ἐντελῶς καταστρεμμένο καὶ σχεδὸν ἀδύνατο νὰ διαβαστῇ. Διακρίνονται τμήματα προσευχῆς.

Ἔχομε λοιπὸν ἤδη, μὲ τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐπιγραφές, ὁλοκληρωτικὴ ἐπιβεβαίωση τῶν παραδόσεων περὶ τοῦ τάφου τοῦ Γκιάφαρ-ἔμπν-Ἀμποῦ-Ταλίμπ.

Ἡ μία πλάκα καθαρὰ ἐπιτύμβια ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Γκιάφαρ καὶ

[1] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ Ἀραβικὸ πρωτότυπο:

. . . ه الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد و . . . .

[2] Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ Ἀραβικὸ πρωτότυπο:

. . . الذين لم يلحقوا بهم من خلفهم ان لا خوف عليهم ولا هم يحزنون . . .

[3] Πρόκειται πάλι γιὰ ἐκείνους ποὺ πᾶν στὸν πόλεμο καὶ χαίρονται, ὅπου ἐξασφαλίζουν ἔτσι καὶ τὴν εὐτυχία ἐκείνων ποὺ δὲν τοὺς ἀκολούθησαν.

τὴν προσωνυμία «ἐλ-Ταγιὰρ» ποὺ τοῦ ἔδοσε ὁ Προφήτης τιμώντας τὸ μαρτυρικό του θάνατο. Οἱ ἄλλες δύο ἀναφέρουν δυὸ πολυσέβαστα καὶ πασίγνωστα ρητὰ τοῦ Κορανιοῦ σχετικὰ μὲ τὸν ἱερὸ πόλεμο καὶ τὴν ἀξιοζήλευτη τύχη ποὺ προσμένει ἐκείνους, ποὺ πεθαίνουν γιὰ τὴν πίστη τους. Τὸ σύνολο ἀποτελεῖ περίφραγμα τάφου πολυτελέστατο, γνήσιας Μουσουλμανικῆς τέχνης τοῦ δευτέρου αἰῶνος τῆς Ἑγίρας, καὶ ἄξιο γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ ἔπρεπε νὰ τιμηθῇ μὲ τὰ ἅγια ἐκεῖνα λόγια.

Χωρὶς ἀμφιβολία, οἱ πλάκες αὐτὲς κι ἴσως καὶ οἱ ἔκτακτες μαρμάρινες κολῶνες τοῦ μίχραμπ εἶναι τὰ μόνα λείψανα τῆς μεγαλόπρεπης οἰκοδομῆς, ποὺ οἱ Φατιμῆτες ἔστησαν ἐδῶ, τὸ δεύτερο αἰῶνα τῆς Ἑγίρας, πάνω ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Γκιάφαρ, δυὸ βήματα μακριὰ ἀπ' τὸ μέρος ποὺ ἔπεσε πολεμώντας τοὺς Βυζαντινούς.

Τὸ μέρος ὅπου κοίτονταν οἱ πρωτομάρτυρες τοῦ Ἰσλὰμ θὰ ἦταν ἤδη σεβαστὸ ἀπὸ τὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς Ἑγίρας. Ἐκεῖ οἱ Φατιμῆτες ἔχτισαν ἀργότερα Μαυσωλεῖο, ὅπως καὶ σὲ τόσα ἄλλα μέρη τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, στὴ Δαμασκὸ κι ἀλλοῦ, κι ἀπὸ τότε οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου δὲν ἔπαυσαν νὰ διατηροῦν τὰ μνημεῖα αὐτὰ καὶ νὰ τὰ ἐπισκευάζουν, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἐπιγραφὲς ποὺ ἀνέφερα τῆς ἐποχῆς τῶν Μαμελούκων, ἀκόμη καὶ ἡ τελευταία τοῦ 1912.

Ἱστορικῶς λοιπὸν νομίζω, ὅτι δὲν ἐπιδέχεται συζήτηση ὅτι ἐκεῖ ποὺ εἶναι τὸ Meshed ἔγινε ἡ μάχη τῶν Μοθῶν, καὶ στὸ παραπλαϊνὸ χωριὸ θάφτηκε στὰ 629 ὁ Γκιάφαρ κι οἱ πρῶτοι στρατιῶτες τῶν Ἀράβων.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ νομίζω, ὅτι δὲν ἀμφισβητήθηκε ὡς σήμερα σοβαρά, γιὰ πρώτη ὅμως τώρα φορὰ δημοσιεύονται ὁλόκληρες οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Γκιάφαρ.

Πρὸ ἐτῶν ὁ κ. Ch. Clermont-Ganneau εἶχε γράψει ὀλίγα λόγια πάνω στὸ θέμα αὐτό,[1] ἀλλ' οἱ πληροφορίες ποὺ τοῦ ἔδωκαν τότε δὲν ἦταν πλήρεις. Ἤδη νομίζω ὅτι μὲ ὅσα εἶπα συμπληρώνεται ἡ μονογραφία τοῦ σοφοῦ ἐκείνου μελετητοῦ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ καθορίζονται ἀκόμη καλύτερα, καὶ τὸ πεδίον τῆς μάχης τῶν Μοθῶν καὶ ὁ Τάφος τοῦ Γκιάφαρ-ἐλ-Ταγιὰρ-φὶλ-Τζεννέ.

Χ. Α. ΝΟΜΙΚΟΣ

[1] Εἰς τὸ Recueil d'Archéologie Orientale Τόμ. III, σελ. 278-283.

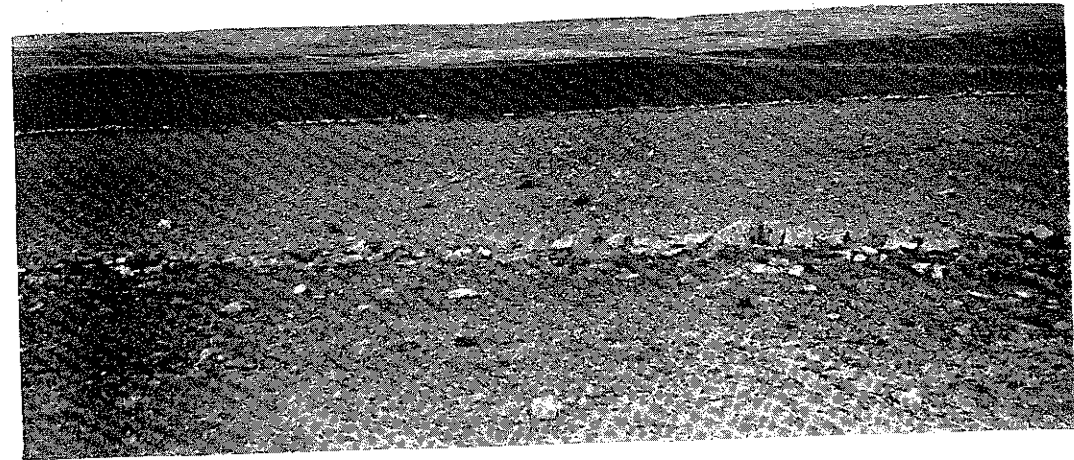

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἄποψις τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῶν Μοθῶν.

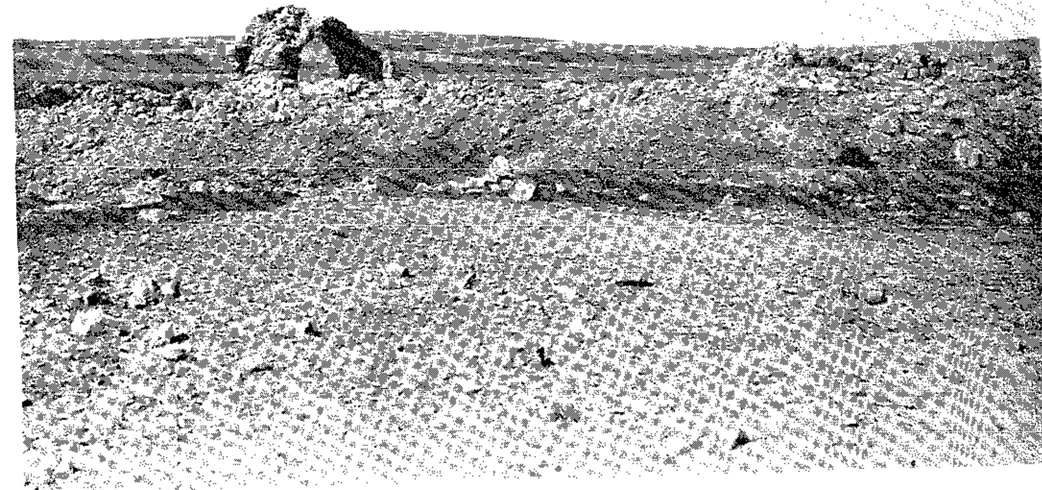

Εἰκ. 2. Ἄποψις τῶν ἐρειπίων τοῦ Μαρτυρίου (Meshed).

Εἰκ. 3. Ἡ μισογκρεμισμένη καμάρα τοῦ Μαρτυρίου.

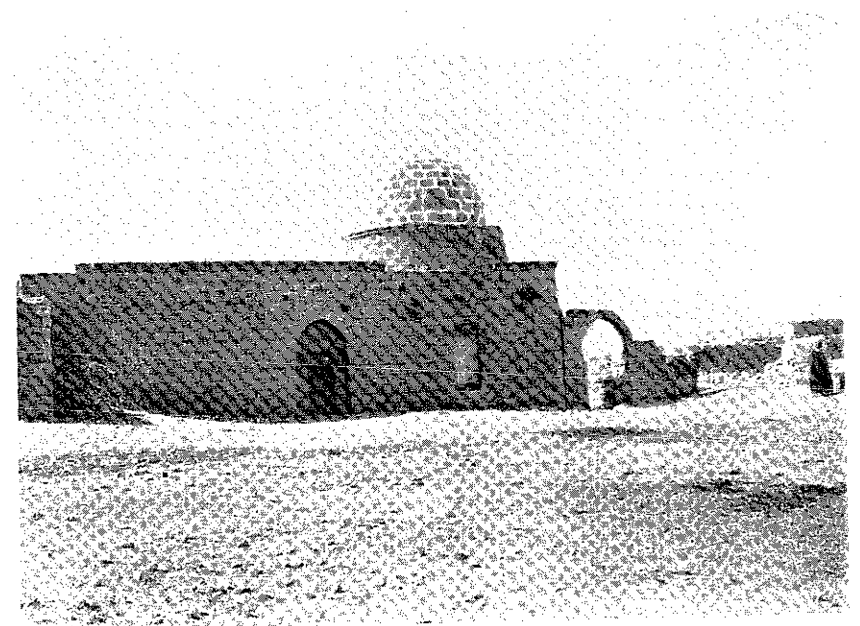

Εἰκ. 4. Τὸ νεκρικὸ τζαμὶ τοῦ Βαχαντοὺρ καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ περιβόλου τῶν ἱερῶν τοῦ Γκιάφαρ - Ἐλ - Ταγιάρ.

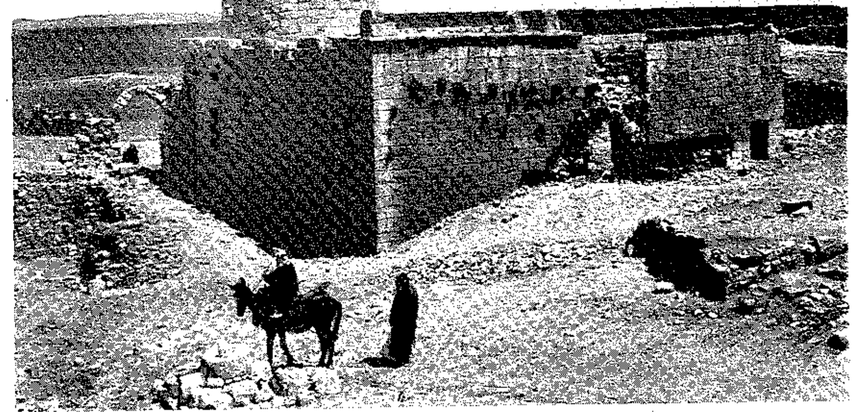

Εἰκ. 5. Ἄποψις τοῦ νεκρικοῦ τζαμιοῦ τοῦ Βαχαντοὺρ ἀπὸ τὴν αὐλή.

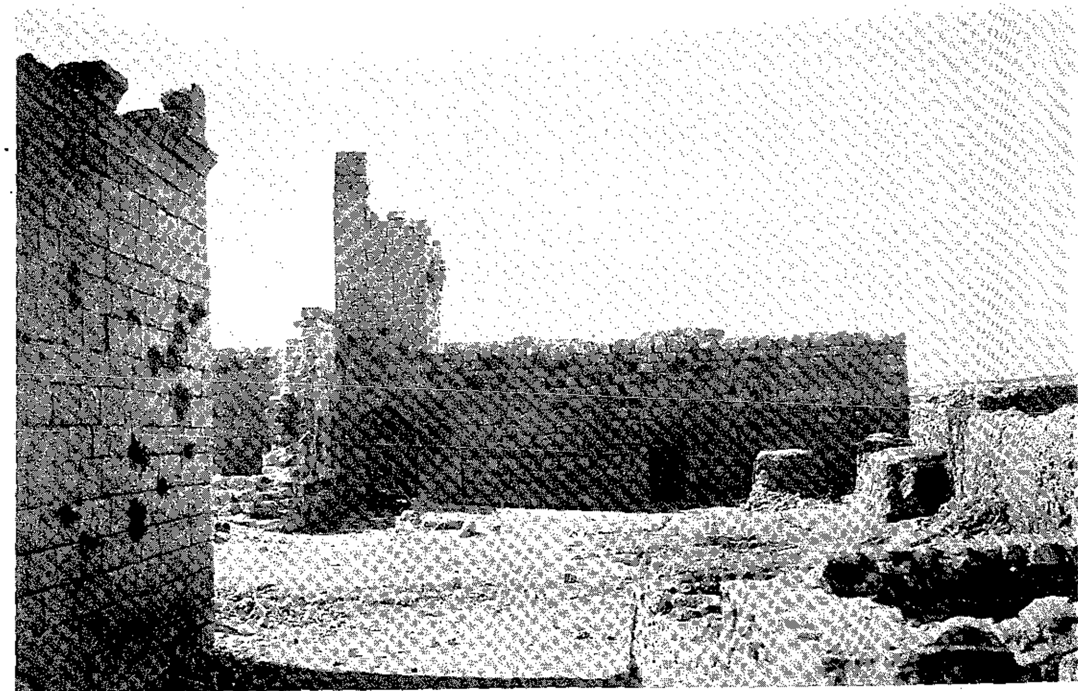

Εἰκ. 6. Ἡ μεγάλη αὐλὴ τοῦ Χαρὰμ καὶ ἡ ἐρειπωμένη Μενδράσσα.

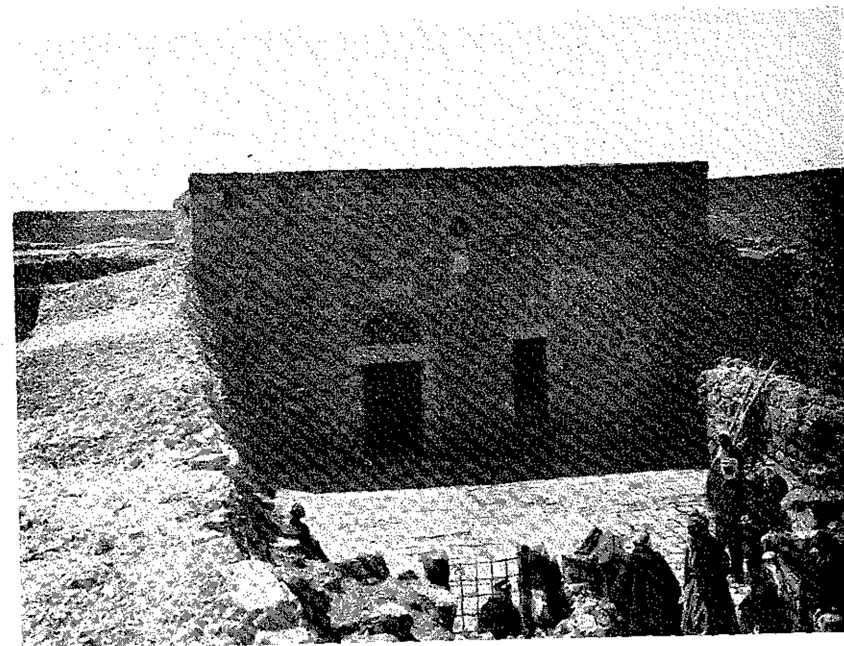

Εἰκ. 7. Ἡ πρόσοψις τοῦ νεκρικοῦ τζαμιοῦ τοῦ Γκιάφαρ - Ἐλ - Ταγιάρ.

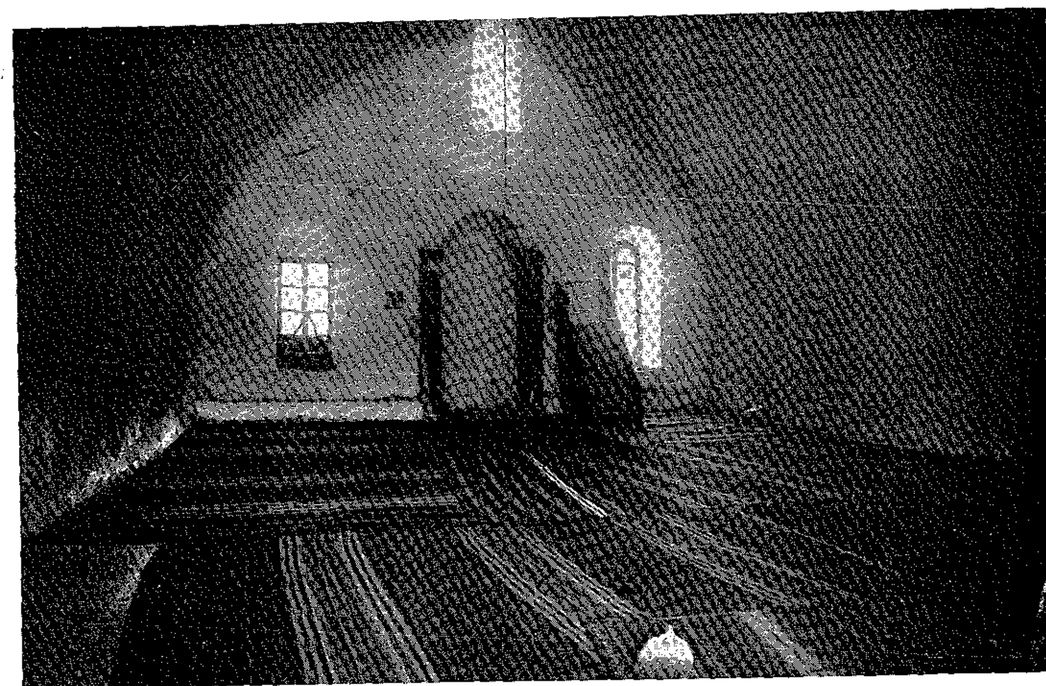

Εἰκ. 8. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νεκρικοῦ τζαμιοῦ τοῦ Γκιάφαρ - Ἐλ - Ταγιάρ.

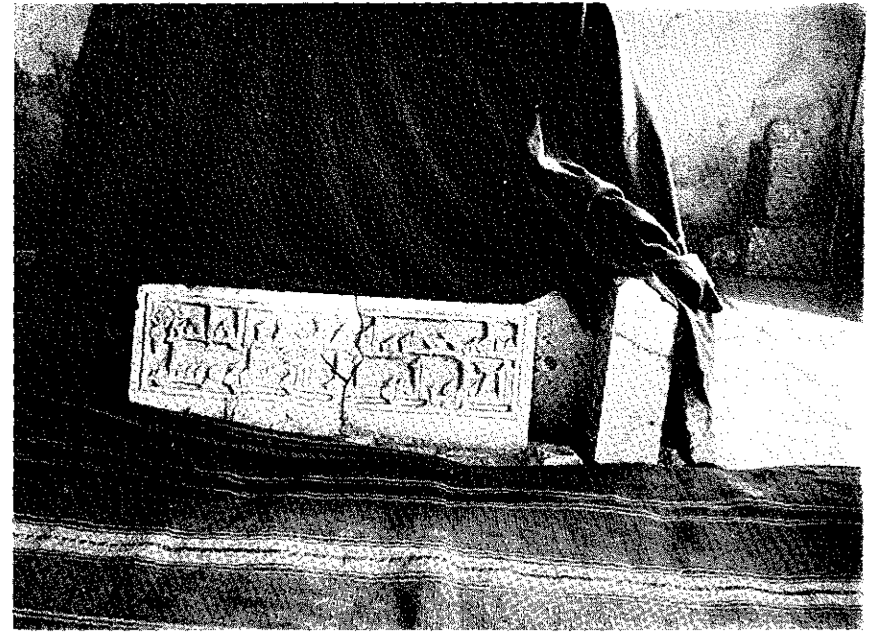

Εἰκ. 9. Ὁ τάφος τοῦ Γκιάφαρ - Ἐλ - Ταγιὰρ μὲ τὴν ἐπιτύμβια ὀνομαστικὴ ἐπιγραφή.

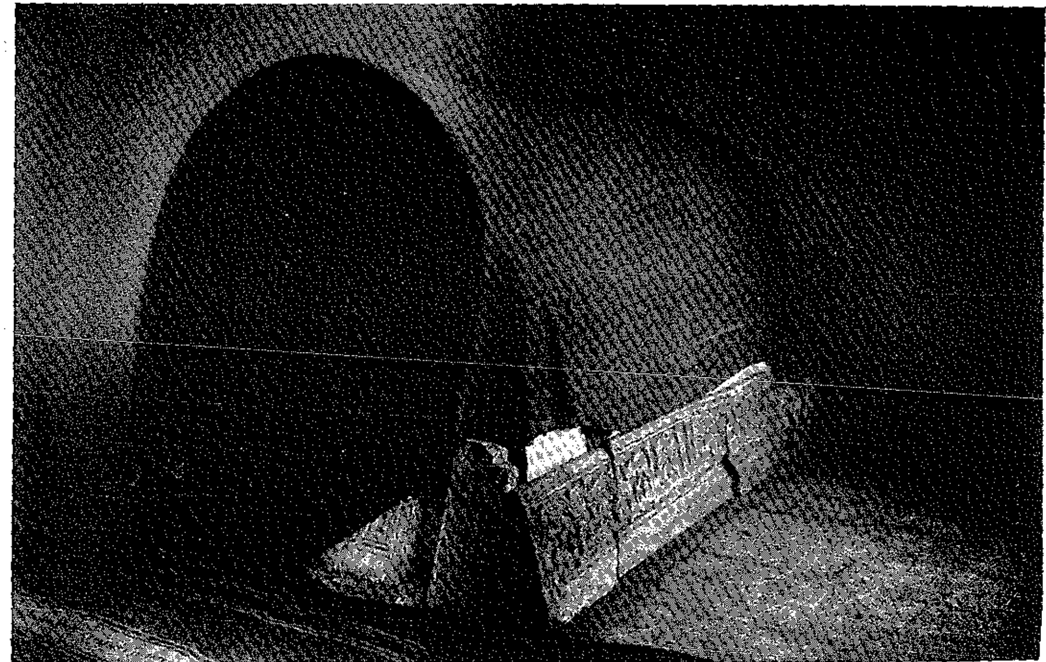

Εἰκ. 10. Ὁ τάφος τοῦ Γκιάφαρ - Ἐλ - Ταγιάρ.

Εἰκ. 11. Ὁ τάφος τοῦ Ἀμπντάλλα.

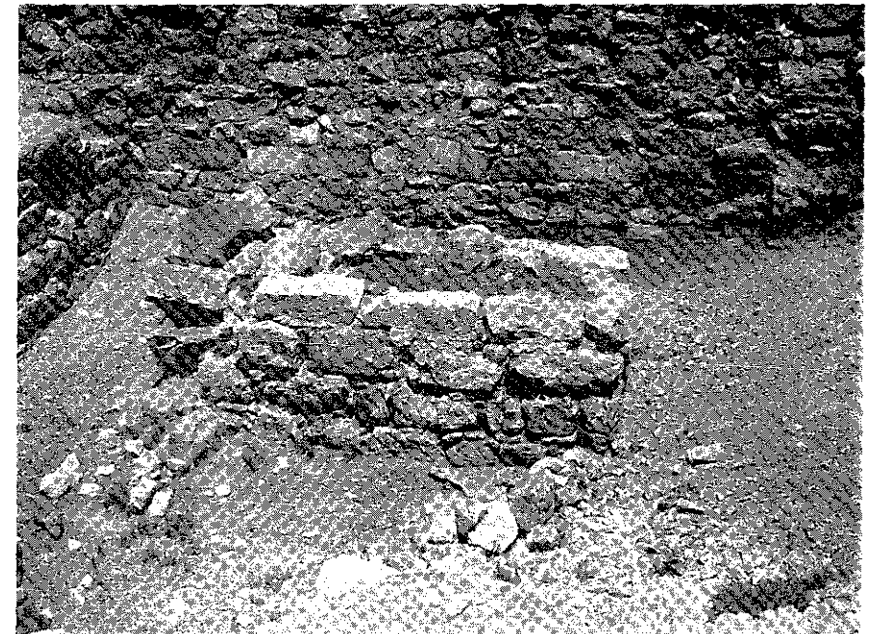

Εἰκ. 12. Ὁ τάφος τοῦ Ζεΐδ.

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΩ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ

Τὰ κατωτέρω ἑπτὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐπιφυλλάσσομαι νὰ ὑπομνηματίσω ἐν προσεχεῖ τόμῳ τῆς παρούσης Ἐπετηρίδος, ἐφωτογράφησα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατὰ τὸ 1913 καὶ ἀνεκοίνωσα κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1914 ἐν τῇ ΡΠΘ΄ συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας.[1] Δὲν μὲ λανθάνει ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 2 καὶ ἑξῆς ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὸ 1919 ἐν τῷ Γ΄ τόμῳ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (σελ. 209 κ.ἑ.) ὑπὸ τοῦ γέροντος Ἀρκαδίου τοῦ Βατοπεδινοῦ, ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἔκδοσις αὕτη δὲν ἐγένετο μετὰ τῆς δεούσης ἐπιμελείας, ἀφ᾽ οὗ πλεῖσται τῶν λέξεων τῶν ἐγγράφων ἔχουσιν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου παραναγνωσθῆ, πολλαὶ παραλειφθῆ, ἄλλαι ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης προστεθῆ, στίχοι δ᾽ ὁλόκληροι, ἕνεκα ἀσαφείας τῆς γραφῆς, ἀποκοπῆ καὶ διὰ τελειῶν ἀντικατασταθῆ, διὰ τοῦτο, χάριν τῶν ἐρευνητῶν, ἔκρινα ἀναγκαιοτάτην τὴν ἐπανέκδοσιν αὐτῶν.

1.

Συμβιβαστικὸν γράμμα ἐπὶ διενέξεως τῶν μονῶν Βατοπεδίου καὶ Φιλαδέλφου.

(26 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 6510 (1001) ἰνδ. ιε΄.

Ἐπὶ μεμβράνης διαστάσεων 0,75×0,48 τοῦ μέτρου, ὑπ᾽ ἀριθμὸν 1.Β.ω ἐν τῷ χειρογράφῳ καταλόγῳ τοῦ γραμματοφυλακείου τῆς μονῆς.

Ἡ μεμβράνη ἐπικεκολλημένη ἐπὶ χάρτου· ἡ γραφὴ ἐν πολλοῖς ἡμιεξίτηλος καὶ δυσανάγνωστος, ἰδίᾳ ἕνεκα φθορᾶς ἐκ τῶν συνδιπλώσεων τῆς μεμβράνης· ὑπαρχόντων ὅμως ἐν τῷ γραμματοφυλακείῳ τῆς μονῆς τεσσάρων παλαιῶν ἀντιγράφων τοῦ γράμματος, ἀνεγνώσθησαν ἐκ τούτων αἱ ἐλλείπουσαι ἢ δυσανάγνωστοι λέξεις τοῦ ἀρχετύπου, αἵτινες καὶ σημειοῦνται ἐντὸς ἀμβλυγωνίων ἀγκυλῶν ⟨ ⟩[2]. Αἱ συντομογραφικαὶ καταλήξεις ὀλίγισται· συντομογρα-

[1] Βλέπε Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σελ. 273.

[2] Ἐντὸς παρενθέσεως σημειοῦμεν τὰς συμπληρώσεις τῶν ἐν τῷ κειμένῳ συντομογραφουμένων λέξεων.

φοῦνται ἐν τῷ γράμματι αἱ λέξεις: καί, πατήρ, υἱός, πνεῦμα, πνευματικός, σωτήρ, μοναχός, νόμισμα, χρυσός, σταυρός.

Ι	Ω
CH	Φ

ΑΡ	CЄ
ΝΙ	ΟC

† Ἐν ονο(ματι) τοῦ π(ατ)ρ(ὸ)ς (καὶ) τοῦ ὑ(ιο)ῦ (καὶ) τοῦ ἁγίου π(νεύ)μ(ατο)ς. Ἰωσὴφ μοναχὸς (καὶ) ἡγούμενος ⟨τῆς⟩ μονῆς τοῦ Φιλαδέλφου μετὰ (καὶ) τῶν ἐμοὶ διαφερόντων σαρκικων τε καὶ πν(ευμα)τικῶν | ἀδελφῶν, τῶν διὰ τῶν οἰκείων σίγνων τὲ καὶ ὀνομάτων δηλουμένων, οἱ (καὶ) τοὺς ⟨τιμίους καὶ ζωοποιοὺς σταυροὺς ἰδίᾳ χειρί⟩..... τὴν παρουσαν ἔγγρα⟨φον⟩ καὶ ἐνυ|πόγραφον συμβιβαστικὴν ἀσφάλειαν τιθέμεθα καὶ ποιοῦμεν ἑκουσία ⟨τῇ γνώμῃ καὶ αὐτοπρο⟩αιρέτω βουλήσει καὶ οὔτε ἔκ τινος ἀνάγκης ἢ βίας ἢ χλεύης ἢ ἀ|πειλῆς ἢ δελεασμοῦ ἢ συναρπαγῆς ἢ φάκτου ἀγνοίας ἢ ἄλλων ἁπάντων τῶν ἀποτετραμμένων τοῖς θείοις νόμοις τε καὶ καὶ κανόσιν, σὺν προθυμία δὲ ⟨πάσῃ⟩ | καὶ ὁλοψύχω προθέσει καὶ δίχα παντὸς τρόπου καὶ περινοίας εἰς ὑμᾶς Νικόλαον τὸν ⟨εὐλαβέστατον⟩ μοναχον καὶ ἡγούμενον τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου καὶ | εἰς πάσαν τὴν κατα σὲ ἀδελφότητα ἐπὶ ὑποθέσει τοιαύτη· ἐπειδή περ πρὸ χρόνων τινων ἐκ διαβολικῆς ἐνεργείας προεχώρησαν πολλάκις σκαν|δαλά τε (καὶ) φιλονεικεῖαι ἀναμεταξὺ ἡμῶν τε καὶ ὑμῶν διὰ τὸ πλησιάζειν την καθ ἡμᾶς μονὴν τῇ ὑπὸ σὲ λαύρα, ὥστε πολλάκις κατελθόντας τοὺς ἁγίους π(ατέ)ρας | ἡμῶν καὶ ἡγουμένους μὴ ἰσχύσαι εἰρηνεῦσαι ἡμᾶς διὰ τὸ ὡς εἴρηται γειτνιάζειν ἡμᾶς ἀλλήλοις· (καὶ) γὰρ τὰ καθ ἡμᾶς μέχρι τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως | προήχθη (καὶ) προστάξει τῆς ἁγίας αὐτοῦ βασιλείας ἐξ αἰτήσεως ἡμῶν, ἐδέξατο ὁ πανεύφημος μάγιστρος ὁ κὺρ Νικηφόρος, το τινικαύτα δομέστικος ὢν τῶν | σχολῶν, τοῦ ἀποστείλαι τὸν ὀφείλοντα τὰ ἀναμεταξὺ ἡμῶν ἀμφιβαλλόμενα καλῶς διευκρινῆσαι· ἐξαπέστειλε δὲ ὁ αὐτὸς

1. *ὀνό(ματι)... σαρκικῶν* 2. *σίγνων τε... παροῦσαν* 3. *ἑκουσίᾳ... αὐτοπροαιρέτῳ* 4. *σὺν προθυμίᾳ* 5. *ὁλοψύχῳ... μοναχὸν...* 6. *πᾶσαν... κατὰ... τοιαύτῃ... τινῶν* 7. *φιλονικίαι... τὴν καθ᾽... τῇ ὑπὸ σὲ λαύρᾳ* 8. *τὰ καθ᾽ ἡμᾶς* 9. *τὸ τηνικαῦτα* 10. *ἀποστεῖλαι*

πανεύφημος μάγιστρος τὸν εὐ|λαβέστατον (καὶ) τῇ ἀρετὴ περιβόητον μοναχὸν τὸν κὺρ Θεοφύλακτον τοῦ πρεπόντως (καὶ) θεαρέστως τὰ καθημᾶς διοικῆσαι· ὃς ὡς ὄντως πν(ευματ)ικὸς (καὶ) δίκαι|ος ὑπάρχων ἐξισοτῆς, συνεδριαζόντων αὐτῶ (καὶ) πάντων τῶν π(ατέ)ρων (καὶ) ἡγουμένων, τὰ καθημᾶς, ὡς (καὶ) ἤδη εἴρηται, λεπτομερῶς ἐξετάσας, ψῆ|φον ἔγγραφον καθημῶν ἐποιήσατο καταδικάζουσαν ἡμᾶς τοῦ ἐξεωθῆναι μὲν τῆς γῆς, ἐνήπερ ἥ τε μονὴ συνίσταται καὶ οἱ ἀμπελῶνες (καὶ) κῆ|ποι ἐπήκεινται, τὴν δὲ τῆς βελτιώσεως τιμὴν λαβόντας ἡμᾶς τῶν ἐκεῖσε ὑποχωρῆσαι· τούτων οὕτως ὑπ᾽ αὐτοῦ πραχθέντων, τῇ προτέρα ἰδιοτεία | μᾶλλον δὲ ἀπειθεία βαρέως τοῦτο ὑφηγησάμενος, προσῆλθον (καὶ) αὖθις τῶ Χριστομημήτω (καὶ) κραταιῶ ἡμῶν βασιλεῖ (καὶ) προστάξει τῆς αὐτοῦ βασιλε(ίας) | τὴν τοιαύτην δίκην ὑφηγησάμην τῶ ἁγιωτάτω (καὶ) οἰκουμενικῶ πατριάρχη τῶ κυρ Σεργιω· ὁ δὲ διὰ τὸ μὴ παρεῖναι ὑμᾶς τοὺς διαδίκους μου ἐν|τῇ θεοφυλάκτω πόλει μονομερῶς οὐκ ἠθέλησεν, οὐδὲ γὰρ ἐνεδέχετο πέρας δοῦναι τῇ τοιαύτῃ δίκῃ· γράμμα ⟨δὲ⟩ τῆς αὐτοῦ ἁγιωσύν(ης) ἀπέστειλε δι|ἐμοῦ αὐτοῦ τῶ εὐλαβεστάτω μοναχω κὺρ Παύλω, τῶ πρώτω τοῦ καθημᾶς ἁγίου ὄρους, ὅπερ γράμμα διελάμβανεν πάντα τὰ παρεμοῦ ἐνώπιον τῆς ἁγιωσύνης | αὐτοῦ κινηθέντα· πρὸς τῶ τέλει δὲ τοῦ γραμματ(ος) ἦν γεγραμμένον οὕτως· ἐὰν δὲ εὔλογα τινὰ προβάληται ἔχειν ὁ δηλωθεὶς καθηγούμενο(ς) διαγραφῆς σου δη|λῶσαι ἡμῖν· ἐν οἷς γὰρ αὐτῶ παρὰ τῶν νόμων ὑπάρχει βοήθεια τὴν δικαιοῦσαν πάντως ἐποίσεται· λοιπὸν προθυμήθητι εὐλαβέστατε ποιῆσαι καθὼς σοὶ ἐγράψαμεν· ἐπαμύ(νων) μὲν τῶ ἀδικηθέντι, τοῦ δὲ ἀδικοῦντος τὴν παράλογον ἀναστέλλων ὁρμ(ήν), (καὶ) σαυτῶ (καὶ) ἡμῖν ἐσαῦθις τὸ ἀνενόχλητον προξεν(ῶν· | ταῦτα τοίνυν ἐγὼ ὁ ῥηθεις Ἰωσὴφ

11. *τῇ ἀρετῇ... τὰ καθ᾽ ἡμᾶς* 12. *ἐξισωτὴς... αὐτῷ... τὰ καθ᾽ ἡμᾶς* 13. *καθ᾽ ἡμῶν... ἐξεωσθῆναι... ἐν ᾗπερ* 14. *ἐπίκεινται... τῇ προτέρᾳ ἰδιωτείᾳ* 15. *ἀπειθείᾳ... τῷ Χριστομιμήτῳ (καὶ) κραταιῷ* 16. *τῷ ἁγιωτάτῳ (καὶ) οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ τῷ κὺρ Σεργίῳ* 17. *τῇ θεοφυλάκτῳ ...τῇ τοιαύτῃ δίκῃ* 18. *τῷ εὐλαβεστάτῳ μοναχῷ... Παύλῳ τῷ πρώτῳ... καθ᾽ ἡμᾶς... παρ᾽ ἐμοῦ* 19. *τῷ... γράμματ(ος)... εὔλογά τινα... διὰ γραφῆς* 20. *αὐτῷ δικαιοῦσαν* 21. *τῷ... ἐσαῦθις.* 22. *ῥηθείς... μονα-*

μοναχο(ς) διαγνούς, (καὶ) ὑπὸ τοῦ οἰκείου συνειδότος βαλλόμενο(ς), ὡς ἀνάξιον ὑπάρχει τῆς μοναχικῆς τάξεως τὸ διαβίου παντὸ(ς) διαπληκτίζεσθαί τε (καὶ) μάχεσθαι, πολλὰς παρακλήσεις ἐποιησάμ(ην) πρὸς σὲ (καὶ) διεμοῦ αὐτοῦ (καὶ) διὰ τῶν τιμίων (καὶ) πν(ευματ)ικῶν ἡμ(ῶν) π(ατέ)ρων· ὁ δὲ ὡς ἅτε πν(ευματ)ικο(ς) | (καὶ) τῶ ὄντι συμπαθὴς ἤξας τῇ παρακλήσει ἡμ(ῶν), οὐ γὰρ κατεύλογον ἦσαν τὰ παρ᾽ ἐμοῦ πάντα κινηθέντα, εἰς χρηστὰς ἤλθομεν συμβιβάσεις· δι|άτοι τοῦτο ἀπαλλαττόμενος ἀπὸ σοῦ τοῦ εἰρημένου Νικολά(ου) μο(να)χ(οῦ) (καὶ) τῆς ὑπὸ σὲ πάσης μονῆς τε (καὶ) ἀδελφότητος, πασαν τε καταλιμπάν(ων) ἀμφιβολίαν | τε (καὶ) ἀγωγὴν πέπρακά σοι την πολλαχῶς εἰρημένην μονὴν ἐξολοκλήρου διὰ τὸ τὴν γῆν τοῦ τε μοναστηρίου (καὶ) τῶν ἀμπελών(ων) ἀνήκειν τοῖς δικαίοις | τῆς ὑπὸ σὲ λαύρας· τοῦτο δὲ ποιῶν μετὰ διφθενσίονος ἐν (ὀνό)μ(α)τι π(ατ)ρ(ό)ς, υ(ἱο(ῦ (καὶ) ἁγίου πν(εύματο)ς, εἰς σὲ τὸν πολλαχῶς εἰρημένον Νικόλαον μοναχὸν καὶ πάσαν τῆς ὑπὸ σὲ | μονῆς ἀδελφότητα, λαβὼν τὴν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης μονῆς τιμὴν διαχαράγματας χρυσοῦ νομίσμ(α)τ(ος) ἑκατὸν ὁλότραχα, ὡς ἤδη (καὶ) πρότην απολαβ(ὴν) | ὑπὲρ τῆς τῶν ἀμπελώνων βελτιώσεως διαχαράγματος χρ(υσοῦ) νομ(ίσματος) τεσσαρακονταενέα ὁλότραχα (καὶ) αὐτά· ὡς εἶναι τὴν πάσαν τιμὴν τῆς τε μονῆς (καὶ) | τῶν ἀμπελωνων χρ(υσᾶ) νομ(ίσματα), διὰ πρώτης (καὶ) δευτέρας καταβολῆς, ἑκατὸν τεσσαρακονταενέα· ταύτην τοίνυν τὴν τοῦ εἰρημένου χρυσοῦ ποσότητα | ἀπολαβόντες ἀπὸ χειρὸς σοῦ τοῦ πολλάκις ῥηθέντο(ς) Νικολά(ου) μοναχοῦ (καὶ) ἡγουμένου εἰς τὰς ἡμετέρας χεῖρας κατενώπιον τῶν τιμίων γερόντων, τῶν διατῆς οἰκί(ας) | ὑπογραφῆς δηλωθησομενων ἀσφαλιζόμεθα ὡς (καὶ) ἤδη ειρηται τὴν σήμερον ἡμέραν εἴτις ἐστιν εἰκὰς ἕκτη τοῦ δεκεμβρίου μηνός,

χὸ(ς) . . . διὰ βίου 23. *δι᾽ ἐμοῦ . . . πν(ευματ)ικὸ(ς)* 24. *τῷ . . . εἶξας τῇ . . . κατ᾽ εὔλογον* 25. *διά τοι . . . πᾶσαν* 26. *τὴν . . . ἐξ ὁλοκλήρου* 27. *ποιῶ . . . δεφενσίωνος . . . πᾶσαν* 28. *διὰ χαράγματος . . . πρώτην ἀπολαβ(ὴν)* 29. *διὰ χαράγματος . . . τεσσαράκοντα ἐννέα . . . πᾶσαν* 30. *ἀμπελώνων . . . τεσσαράκοντα ἐννέα* 31. *διὰ τῆς . . . οἰκεί(ας)* 32. *δηλωθησομένων . . . εἴρηται . . . ἥτις ἐστίν . . . εἴ ποτε . . . καιρῷ.*

ἵνα εἰποτὲ καιρῶ ἢ | χρόνω εὑρεθῶμεν, εἴτε ἐγὼ αὐτὸ(ς) μοναχο(ς) Ἰωσηφ ἢ ἕτερός τις τῶν διαφερόντων ἐμοὶ τὲ (καὶ) τῇ ὑπὲμὲ μονῇ ἐπάγων ὑμῖν ἀγωγὰς τὲ (καὶ) περικοπᾶς περὶ τῆς τοι|αύτης πολυθρυλήτου ὑποθέσεως ἢ μερικῶς ἢ καθόλου, ἐν οἱοδήποτε χρόνω, καθοιονδήποτε τρόπον, εἴτε περὶ ὕλης ἢ βελτιώσεως ἢ γῆς|τῶν τε ἀμπελώνων (καὶ) κήπων (καὶ) χωραφιαίων τόπων, παρεκτὸς τῶν ὑλοκοπίων ὥνπερ ἐκοπάδευσα ἀναμεταξὺ τῶν ἀγρῶν τοῦτε μοναχοῦ Ζωσιμᾶ | (καὶ) τοῦ Κυρίλου, ὁ τοιοῦτος κατὰ μὲν πρώτοις ἔστω ἀλλότριος τῆς ἀμωμήτου ἡμ(ῶν) τ(ῶν) χριστιαν(ῶν) πίστεως, ἔτι δὲ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα, κληρονομῶν (καὶ) | τὴν ἀρὰν τῶν τιή ἁγίων π(ατέ)ρων ἡμῶν· ἀντιστρεφέτω δὲ πρὸςἐτ(ι) (καὶ) τ(ὴν) καταβληθῆσαν τιμὴν τῶν ἑκατὸν τεσσαρακονταενεα νομισμ(άτων) εἰς τὸ διπλάσιον, | ἐκδιωκέσθω ἀπὸ παντὸς κριτηρίου ἐκκλησιαστικοῦ τὲ (καὶ) πολιτικοῦ (καὶ) τῶν π(ατέ)ρων τοῦ καθημᾶς ἁγίου ὄρους ὡς ⟨παραβάτης τῶν⟩ ἰδιοχείρων αὐτοῦ· ἰσχυρὰ δὲ | (καὶ) βεβαία διαμενέτω ἡ παρημῶν ⟨πρὸς⟩ σὲ γενομένη ἔγγραφος (καὶ) ἐνυπόγραφο(ς) ἀσφάλεια, γραφεῖσα διαχειρ(ὸς) Ἀριστοβού(λου) μο(να)χ(οῦ) (καὶ) ἡγουμέ(νου) μον(ῆς) τοῦ ἅγιου ἀπ(οστόλ)ου Ἀνδρέου | ἐν ἔτει τῶ ͵ς φ ί τῶ προγεγραμμένω μηνὶ τῆς ιε´ ἰνδ(ικτιῶνος) κατενώπιον τ(ῶν) τιμίων γερόντων (καὶ) καθηγουμένων τ(ῶν) διὰ τῶν οἰκείων ὑπογραφῶν δηλωθησομ(ένων) |

† Παυλος μο(να)χ(ός). † Νικηφορος μο(να)χὸς) (καὶ) προ(ηγούμενος) παριμι επι τη παρουσι απαλακτικη (καὶ) συμβιβαση (καὶ) επιδοσι των (νομισμάτων) καὶ μ(α) ρ(τυρῶν) υπ(έγραψα) ἰδιοχειρως |

† Γρηγόριος μο(να)χ(ὸς) (καὶ) ηγούμενος μο(νῆς) τοῦ Ραβδού(χου) παρήμην ἐπὶ τῇ παρούσῃ συμβηβαστικη ἀσφαλεία (καὶ) μαρτ(υρῶν) υπ(έ)γραψα ιδιοχειρως † |

33 *χρόνῳ . . . μοναχὸ(ς) Ἰωσὴφ . . . ἐμοί τε . . . τῇ ὑπ᾽ ἐμὲ μονῇ . . . ἀγωγάς τε . . . περικοπὰς* 34. *οἱῳδήποτε χρόνῳ . . . καθ᾽ οἱονδήποτε* 35 *ὧνπερ . . . τοῦ τε* 36. *Κυρίλλου . . . πρώτης* 37. *προσέτι . . . καταβληθεῖσαν . . . τεσσαράκοντα ἐννέα* 38. *ἐκκλησιαστικοῦ τε . . . καθ᾽ ἡμᾶς* 39. *παρ᾽ ἡμῶν . . . διὰ χειρὸς . . . ἁγίου* 40. *τῷ . . . τῷ προγεγραμμένῳ.* 41. *Παῦλος . . . Νικηφόρος . . . παρήμην ἐπὶ τῇ παρούσῃ ἀπαλλακτικῇ . . . συμβιβάσει . . . ἐπιδόσει τῶν . . . ὑπ(έ)γραψα ἰδιοχείρως.* 42. *ἡγούμενος . . . Ῥαβδού(χου) . . . τῇ παρούσῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ . . . ὑπ(έ)γραψα . . . ἰδιοχείρως.*

† Τιμοθ(εος) (μον)αχ(ὸς) ὁ ἰατρο(ς) παρημη ἐπι τῇ παροῦσι συμβιβαστικὴ ἀσφαλία (καὶ) μαρτυρῶν υπεγραψα ἰδία χειρί † |

† Διονύσιο(ς) (μον)αχ(ὸς) (καὶ) πρεσβυτερος μον(ῆς) τοῦ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς παριμ(ην) επι τη παρουσι σιμβατικη ασφαλια (καὶ) μαρτ(υρῶν) υπ(έγραψα) ηδυοχήρος |

† Ἀντρ(ό)ν(ι)κος μοναχος κε ηγουμενος μονης του αγηου Νηκηφορου παρημη επη τη συμβηβαστηκη ασφαλησ κε μαρτυρον υπεγραψα ηδηοχηρος |

† Συμεὼν (μον)αχ(ὸς) ὁ λουτρακηνὸ(ς) παρίμι ἐπὶ τη παρούση συνβιβαστικὴ ἀσφαλειὰ (καὶ) μαρτ(υρῶν) ὑπεγραψα ἰδιοχειρος.

Ἰω(άννης) μο(να)χ(ὸς) κε ηγουμενος του Λουτρακηου παρημι ἐπι παρουσι συνβιβαστηκη ασφαληα μαρτυρο υπεγραψα ηδιοχηρως †

† Γεοργηος μ(ονα)χ(ὸς) παριμην επη τη παρουση συνβηβαστηκη ασφαλησ κε μαρτυρω υπεγραψα ηδια χηρι. |

† Ξενοφ(ῶν) (μον)αχ(ὸς) (καὶ) ἡγουμενος τοῦ ἁγιου Γεωργι παρήμη επι τῇ τοιαυτ(η) συμβιβαστικὴ ἀσφαλεία (καὶ) μαρτυρῶν υπεγραψα ἰδιοχ(είρως) † |

† Μιχαηλ (μον)αχ(ὸς) (καὶ) οἰκονόμο(ς) παρήμην ἐπὶ τῇ τοιαυτη συμβιβαστικὴ ἀσφαλεία (καὶ) μαρτ(υρῶν) ὑπέγραψα τὸν μὲν στ(αυ)ρὸν ἰδιοχειρως τὸ δε ὕφος (διὰ) χειρο(ς) του γραφε(ως) |

Λεόντιο(ς) μ(ονα)χ(ὸς) (καὶ) ἡγούμεν(ο)ς του ἁγιου Νικολα(ου) παρήμην ἐπὶ τῇ τοιαυτ(η) συμβιβαστικὴ ἀσφαλεία (καὶ) μαρτ(υρῶν) ὑπεγραψα τὸν μὲν στ(αυ)ρὸν ἰδιοχείρως τὸ δε ὕφος (διὰ) χειρο(ς) του γραφε(ως) |

† Κυριλλ(ος) μοναχος (καὶ) ειγουμενος παρίμη επὶ τῇ τοιαυτη

43. *Τιμόθ(εος)... ἰατρὸ(ς)... παρήμην ἐπὶ τῇ παρούσῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ... ὑπέγραψα ἰδίᾳ...* 44. *πρεσβύτερος... παρήμην ἐπὶ τῇ παρούσῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ ... ὑπ(έγραψα) ἰδιοχείρως* 45. *Ἀνδρ(ό)ν(ι)κος μοναχὸς καὶ ἡγούμενος μονῆς τοῦ ἁγίου Νικηφόρου παρήμην ἐπὶ τῇ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ καὶ μαρτυρῶν ὑπέγραψα ἰδιοχείρως* 46. *παρήμην ... τῇ παρούσῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ ... ὑπέγραψα ἰδιοχείρως* 47. *Ἰωάννης ... καὶ ἡγούμενος τοῦ Λουτρακίου παρήμην ἐπὶ [τῇ] παρούσῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ [καὶ] μαρτυρῶν ὑπέγραψα ἰδιοχείρως.* 48. *Γεώργιος... παρήμην ἐπὶ τῇ παρούσῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ καὶ μαρτυρῶ[ν] ὑπέγραψα ἰδίᾳ χειρί* 49. *ἡγούμενος... ἁγίου Γεωργίου παρήμην ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ... ὑπέγραψα* 50. *Μιχαὴλ... τῇ τοιαύτῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ... ἰδιοχείρως ... δέ... χειρὸς τοῦ γραφέ(ως).* 51. *τοῦ ἁγίου Νικολά(ου)... τῇ τοιαύτ(ῃ) συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ... ὑπέγραψα... δὲ... χειρὸ(ς) τοῦ γραφέ(ως).* 52. *Κύριλλ(ος) μοναχὸς... ἡγούμενος παρήμην ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ... ὑπέγραψα ἰδιοχεί-ρ(ως)* 53. *παρήμην ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ συμβιβαστικῇ ἀσφαλείᾳ... ὑπέγραψα ἰδιοχείρω(ς).* 54. *Κύριλλος... ἡγούμ(ενος) τοῦ Χανᾶ, παρὼν τῇ τοιαύτῃ πράσει... ὑπέ(γραψα) ἰδιοχείρως* 55. *ἡγούμενος* 56. *οἰκείᾳ* 57. *πρᾶσιν προέταξα... οἰκείᾳ.*

σοινβιβαστικη ἀσφαλια (καὶ) μαρτ(υρῶν) υπεγραψα ιδιοχιρ(ως). |

† Γεώργιος (μον)αχ(ὸς) (καὶ) πρ(οηγούμενος) παρημη επι τη τοιαύτη συμβηβαστηκη ασφαλια (καὶ) μαρτ(υρῶν) ὑπεγραψα ηδιοχηρο(ς)|.

† Κυριλλος μο(να)χ(ὸς) (καὶ) ηγουμ(ενος) του Χανα, παρον τη τυαυτη πρασι [καὶ] μ(αρτυ)ρ(ῶν) υπε(γραψα) ιδιοχειρος.

Ι	Ω
C Η	Φ

(= Ἰωσὴφ) ***μοναχὸς (καὶ) ἡγουμενο(ς) ἀναγνοὺς τὸ ὅλον ὕφος (καὶ) [ἀποδεχόμενος] .... προέταξα (καὶ) ὑπέταξα τὸν μὲν στ(αυ)ρὸν σὺν τοῦ ὀνόματός μου | οἰκεία χειρί, τὸ δὲ ὕφος (διὰ) χειρὸς τοῦ γραφέως.***

Α Ρ	C Ε
Ν Ι	Ο C

(= Ἀρσένιος) ***μοναχὸς [ἀναγνοὺς] (καὶ) ἀποδεχόμενος τὴν τοιαύτην πρασιν προεταξα (καὶ) ὑπέταξα τὸν μὲν στ(αυ)ρὸν σὺν τοῦ ὀνόματός μου οἰκεία χειρί, | τὸ δὲ [ὕφος διὰ χειρὸς τοῦ γραφέως.]***

2 — 7

Ἀντίγραφα χρυσοβούλλων λόγων τῶν αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Γ΄ τοῦ Βοτανειάτου καὶ Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ, καὶ πιττακίων ἀδήλων αὐτοκρατόρων.

Ἐπὶ μεμβράνης διαστάσεων 1μ,55×0μ,25, καταγεγραμμένης ὑπ' ἀριθ. 1ω ἐν τῷ χειρογράφῳ καταλόγῳ τοῦ γραμματοφυλακείου τῆς μονῆς περιεσώθησαν ἐν ἀντιγράφῳ δύο χρυσόβουλλοι λόγοι ἄνευ ὑπογραφῆς τοῦ ἀπολύσαντος αὐτοὺς αὐτοκράτορος, εἷς βασιλικὸς ὁρισμὸς καὶ τρία βασιλικὰ πιττάκια.

Ἡ γραφὴ τοῦ ἀντιγράφου, ὅπερ διατηρεῖται ἐν ἀρίστῃ καταστάσει, δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ μεταγενεστέρα τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, δεδομένου δὲ ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ περιεχόμενοι χρυσόβουλλοι λόγοι ἀπελύθησαν ὁ μὲν ὑπ' ἀριθ. 2 τῆς παρούσης συλλογῆς κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἔτους ,ϛφπη' (6588=1080), ὁ δὲ ὑπ' ἀριθ. 3 κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους ,ϛϙϟ' (6590=1082), συμπεραίνομεν ὅτι τὸ ἀντίγραφον ἐγένετο ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν χρυσοβούλλων, ὧν τὸ μὲν ἀποδοτέον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Γ΄ τὸν Βοτανειάτην (1078-1081), τὸ δὲ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Α΄ τὸν

Κομνηνὸν (1081 - 1118). Ἀμφότερα τὰ χρυσόβουλλα ταῦτα εἶνε γεγραμμένα ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὄψεως τῆς μεμβράνης.

Ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῆς μεμβράνης ὄψεως διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς ἀντιγεγραμμένα κεῖνται τὰ ὑπ' ἀριθ. 4 - 7, ὧν τὸ μὲν εἶνε βασιλικὸν πρόσταγμα ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τῆς Θ΄ ἰνδικτιῶνος, τὰ δὲ λοιπὰ τρία βασιλικὰ πιττάκια, ὧν τὰ μὲν δύο ἀπελύθησαν κατὰ μῆνα Νοέμβριον τῆς αὐτῆς Θ΄ ἰνδικτιῶνος, τὸ δὲ τρίτον κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τῆς ιγ΄ ἰνδικτιῶνος.

Εἰς τίνα ὅμως αὐτοκράτορα πρέπει νὰ ἀποδοθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα ἀχρονολόγητα γράμματα;

Οἱ ἐν αὐτοῖς ἀναφερόμενοι ἄνδρες, ὁ δοὺξ Σερρῶν καὶ Στρυμόνος Λέων ὁ Ἀκροπολίτης, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου Ματθαῖος, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Προβονεάγος, καὶ ὁ μέγας ἀδνουμιαστὴς κὺρ Μανουὴλ ὁ Βατραχωνίτης δὲν εἶνε γνωστοὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, ὥστε ἀπὸ τούτων νὰ δυνηθῶμεν νὰ χρονολογήσωμεν τὰ ἀχρονολόγητα ταῦτα βασιλικὰ πιττάκια. Ἡ ἀντιγραφὴ ὅμως τῶν πιττακίων τούτων ἐπὶ τῆς αὐτῆς μεμβράνης μετὰ τῶν περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος χρυσοβούλλων καὶ ἡ βεβαιότης ὅτι τὸ ἀντίγραφον ἐγένετο πάντως ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν χρυσοβούλλων λόγων, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀπολύσας τὰ πιττάκια ταῦτα αὐτοκράτωρ εἶνε πολὺ πιθανὸν νὰ εἶνέ τις τῶν ἀπολυσάντων τοὺς ἐπὶ τῆς αὐτῆς μεμβράνης κειμένους χρυσοβούλλους λόγους. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου αἱ ἀναγεγραμμέναι εἰς τὰ πιττάκια ἰνδικτιῶνες (θ΄ καὶ ιγ΄) ἀποκλείουσιν ἀπολύτως πᾶσαν ἰδέαν ἀποδόσεως αὐτῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Γ΄ τὸν Βοτανειάτην, καθ' ὅσον οὗτος ἐβασίλευσε κατὰ τὰ ἔτη 1078 - 1081 ἀντιστοιχοῦντα εἰς ἰνδικτιῶνας α΄, β΄, γ΄ καὶ δ΄. Πιθανώτατον ἄρα εἶνε ὅτι ἀπελύθησαν ταῦτα ὑπὸ Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ, ἀσχοληθέντος ὡς γνωρίζομεν ἐπανειλημμένως μὲ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἐν ἁγίῳ Ὄρει μονῶν,[1] ἢ ἴσως καὶ ὑπό τινος τῶν διαδόχων αὐτοῦ.

2

Ἀντίγραφον χρυσοβούλλου λόγου τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Γ΄ τοῦ Βοτανειάτου.

Ἰανουάριος τοῦ ἔτους 6588 (1080), ἰνδ. γ΄.

† . . . . τῶν γηΐνων (καὶ) χαμαὶ συρω(μέ)ν(ων) ὑλῶν ὁ μοναδικὸ(ς) δίαυλο(ς) οἷα τὸ ἀ|πέριττον ἔχων (καὶ) κενὸν (καὶ τ(ῆς) περιβρυθούσ(ης) ταύτης παχύτ(η)το(ς) χωριζόμ(εν)ο(ς) . . . . . . | ἀεὶ πρὸ(ς) τὰ μένοντ(α) (καὶ) οἷς . . . . δεῖ τούτῳ καὶ τροφῆς εὐ|καίρου καὶ περιβλημ(ά)τ(ων) εἰκότ(ως) (καὶ) ἄλλων οἷα καὶ σαρκί(ον) τουτὶ ᾧ συνδεδέμεθα διαρκέσει | πρ(ὸς) σύστασιν ἕ(ως) ὁ συνδήσ(ας) αὐτὸ λόγος λύσῃ καὶ ἀποδιαιρήσει τοῦ πν(εύματο)ς. Οἱ τοίνυν (μον)αχ(οὶ) | τ(ῆς) κ(α)τὰ τὸ ἅ(γιον) ὄρο(ς) μον(ῆς) τοῦ Βατοπεδ(ίου), ἐν ᾗ ἡ ὑπεράμωμο(ς) (καὶ) πάν[α]γ[ν]ο(ς) Θ(εοτό)κος δεσπόζουσα | ἀεὶ (καὶ) ψυχ(ῆς) (καὶ) γνώμης, πν(ευματ)ι(κῆς) ἔχονται ἀγωνί(ας) | (καὶ) πρὸ(ς) τὰ κρείττονα τ(ὴν) ἀναγκαί(αν) ἑτοιμά|ζουσι· καὶ οὐδ(ὲν) αὐτοῖς ὁ χθόνιο(ς) οὗτο(ς) χῶρο(ς) πρὸ(ς) ψυχικ(ὴν) σ(ωτη)ρί(αν) δοκεῖ ὅτι μη|δὲ ἥγηνταί τι τῶν ὄντων αὐτ(οῖς) ἰσοστάσι(ον), ἀλλά γε (καὶ) τ(ῆς) σωμ(α)τικ(ῆς) διατροφ(ῆς) μεμερι|μνημέν(ως) ἀντέχον(ται), ἵνα μὴ ἄτροφ(ον) τὸ σῶμα περιλειφθὲν | πρ(ὸς) τ(ὴν) πν(ευματ)ικ(ὴν) ἀποναρκήσῃ διαγωγήν· κἀντεῦθεν ἐδέησε τούτοις | εὐκουσί(ας) ὁλοτελοῦς ἐπὶ τ(οῖς) προσοῦσι πέντε κτήμα(σι) τ(ῆς) εἰρημ(ένης) κατ' αὐτοὺς μον(ῆς), ἤγ(ουν)| τὸ κατὰ τὸ Περιθεώρι(ον) ὃ τοῦ Σαλαμᾶ καλεῖται σὺν τὸ ἐντὸ(ς) τοῦ αὐτοῦ κάστρου μετοχ(ίῳ) | αὐτῆς, ἔτι (καὶ) τῷ ἐγγὺς ὄντι τ(ῆς) Χρυσοπό(λεως) προαστείῳ, ὃ Ἀβαρνίκεια κέκληται | (καὶ) τῷ ἐν τῇ περιοχ(ῇ) τ(ῆς) Κασανδρεί(ας) προαστείῳ, ὃ ἅγ(ιος) Δημήτρ(ιος) ὠνόμασται, σὺν τῷ ἁ(γίῳ) Παύλῳ | [καὶ τοῖς] ἑτέροις δυσὶ προαστείοις, τῷ τε τοῦ Κυρτοῦ τοῦ Ὑσμ(ή)ρου(;) ἤτ(οι) τοῦ Τριανταφύλλου (καὶ) τῷ τοῦ Κριμωτᾶ | . . . . ἐγγίζει, ναὶ μὴν (καὶ) τῷ ἔνδον τοῦ κάστρου Χρυσοπό(λεως) ὄντι μετοχ(ίῳ) αὐτῶν| ⟨σὺν⟩ πᾶσι τ(οῖς) ἐκεῖσε προκαθεζομέν(οις) ἐνοίκοις τ(ῆς) μον(ῆς)· προσεδέησε δὲ καὶ παροίκ(ων) ἀ|τελῶν κυριότ(η)το(ς) ἵνα πάντ(ως) διά τε τ(ῆς) τῶν ἐπηρει(ῶν) εὐκουσί(ας) (καὶ) τῆς τῶν παροίκ(ων) ἐξουσί(ας) | (καὶ) ἐλευθερί(ας) δαψιλῆ τούτ(οις) εἴη τὰ τρόφιμα ὅσ(ον) εἰκό(ς)· καὶ ἀφροντιστῶσι μὲν τούτ(ων) | καθάπαξ, τ(ῆς) πν(ευματ)ικ(ῆς) δὲ καταστάσ(εως) σπουδαιότ(ε)ρ(ον) ἔχον-τ(αι)· ἀμέλει προσελθόντες | τῇ τοῦ κράτ(ους) ἡμ(ῶν) γαληνότ(η)τ(ι), περὶ τούτ(ων) θερμ(ῶς) καθικέτευσαν, (καὶ) οὐκ ἀπῆλθον διάκεν(ον)|

1. *συρομ(έ)ν(ων) ... οἷα* 2. *περιβριθούσ(ης)*

4. *οἷα* 5. *λύσει ...* 11. *ἀποναρκήσῃ* 12. *ἐξκουσσείας* 13. *τῷ κατὰ . . . . τῷ ἐντὸ(ς)* 15. *Κασσανδρεί(ας)* 18. *προσκαθεζομέν(οις)* 19. *ἐξκουσσεί(ας).*

[1] Μανουὴλ Γεδεών, Ὁ Ἄθως. Ἐν Κωνπ/όλει, ͵αωπε΄ σελ. 101 κ. ἑ. Πρβλ. Γερασίμου Σμυρνάκη Ἐσφιγμενίτου, Ὁ Ἄθως σ. 61 κ. ἑ.

τ(ὴν) αἴτη(σ)ι(ν) ποιησάμ(εν)οι, ἀλλ' ἐπέτυχ(ον) τοῦ σκοπ(οῦ) (καὶ) τ(ὸν) παρόντα χρυσόβουλλ(ον) λόγον (παρὰ) | τ(ῆς βασιλ(είας) μου ἀπειλήφα(σ)ι, δι' οὗ πρῶτον μ(ὲν) δωρεῖται τῇ κατ' αὐτ(οὺς) σε(βασμίᾳ) μον(ῇ) τοῦ Βα|τοπεδ(ίου) παροίκ(ους) ἀτελ(εῖς) τὸν ἀριθμ(ὸν) πεντή(κον)τ(α), μήτε δημοσίω ὑποκειμ(ένους) μήτε στρατεία λει|τουργοῦντ(ας) τινί, ἀλλ' ἐλευθέρ(ους) πάντη τυγχάνοντ(ας)· ὡς ἂν δεσπόζη τούτ(ων) εἰς τὸ ἑξῆς, | ἐν τ(οῖς) προειρημ(ένοις) προαστεί(οις) αὐτῆς· τούτ(οις) ἐγκαθιδρῦσαι δέ· εἶτα (καὶ) εὐκουσσεύεσθαι τὰ | τοιαῦτα κτήματα, (καὶ) τοὺς ἐκ παλαιοῦ προσκαθεζομ(ένους) ἐν αὐτοῖς ἐλευθέρ(ους) παροίκ(ους) μισθί(ους)| ἐνοίκ(ους) (καὶ) λοιπ(οὺς)· (καὶ) τοὺς νῦν δωρηθ(έν)τ(ας) αὐτῇ (παρὰ) τ(ῆς) βασιλ(είας) μου παροίκ(ους) ἀτελ(εῖς) πεντήκοντα | ζευγαράτ(ους), πρὸ(ς) (δὲ) (καὶ) τ(οὺς) ἐν τῷ κατὰ τ(ὴν) Χρυσόπ(ο)λ(ιν) ἐνοίκ(ους) ἀπὸ πάσης ἐπηρεί(ας) διορίζετ(αι)· | ἤγουν μιτάτων, ἐπιθέσ(εως) ἀρχόντ(ων) ταγματικ(ῶν) (καὶ) θεματικ(ῶν), ῥωμαϊκ(ῶν) τε παραταγῶν (καὶ) ἐθνηκ(ῶν), | ῥῶς, βαράγγ(ων), κουλπίγγων, ἰγγλίγγ(ων), φράγγ(ων), νεμιτζ(ῶν), βουλγ(ά)ρ(ων), σαρακην(ῶν), ῥωμαί)ων), | ἀθανάτ(ων) (καὶ) λοιπ(ῶν)· ἀντιμιτατικί(ων), φραγγονάτ(ων), ἀπλήκτ(ων) ἢ μεσαπλήκτ(ων) (καὶ) τ(ῆς) | ὑπὲρ τῶν ἀπλήκτ(ων) χορηγί(ας) χρει(ῶν), ἐπιθέσ(εως) μονοπροσ(ώ)π(ων), κανισκί(ων) ἢ ἀντικανίσκ(ων), σιταρκήσ(εως) | κάστρ(ων), ἀγορ(ᾶς) μουλαρί(ων), μεσομουλαρ(ίων), βορδωνί(ων), μεσοβορδ(ω)ν(ίων), ἵππων, παριππί(ων), | ὀνοκηλωνί(ων), ὀνοθηλ(ειῶν), φορβάδ(ων), βο(ῶν) ἐργ(α)τ(ι)κ(ῶν) (καὶ) ἀγελαί(ων), χοίρ(ων), προβ(ά)τ(ων), αἰγῶν, | βουβάλλ(ων), κυν(ῶν) λακωνικ(ῶν) ἢ ποιμενικ(ῶν, λαγω(ῶν), ἐλάφ(ων) (καὶ) λοιπ(ῶν) τετραπόδ(ων), χην(ῶν), | νηττ(ῶν), κύκν(ων), ταών(ων), γεραν(ῶν), περδ(ίκων), φασσιαν(ῶν), κατοικιδί(ων) ὀρνίθ(ων), καπών(ων), περι|στερ(ῶν), ὠῶν παντοί(ων)· παροχ(ῆς) γεννημάτ(ων) ἐξαγορ(ᾶς)· ἐνοχ(ῆς) τοῦ δρόμου, τῆς κογ|χύλ(ης)· ἀπαιτήσ(εως) παροικιατ(ικοῦ), ἐννομίου, ἐργασί(ας) καρφ(ίου)· παροχ(ῆς) οἰκομοδ(ίου), κωμοδρομικοῦ, | προσόδ(ου) ἀερικοῦ, κρι-

25. *δημοσίῳ ... στρατείᾳ* 26. *λειτουργοῦντ(άς) τινι ... πάντῃ ... δεσπόζῃ* 27. *ἐξκουσσεύεσθαι* 31. *ἐθνικ(ῶν)* 37. *βουβάλ(ων)* 38. *γεράν(ων)*

θοτελεί(ας), τετραμοδ(ίου), στρατεί(ας), καστροκτησί(ας), ὁδοστρωσί(ας), γεφυρώσ(εως), | τοξατιῶ(νος), ματζουκατιῶνο(ς), ἐκβολ(ῆς) χρει(ῶν) τῶν χορηγουμ(έ)ν(ων) δικαστ(αῖς) ἢ πράκτορσιν | ἢ ἑτέρ(οις) ἄρχουσι, δουξί, κατεπάνω, στρατηγοῖς, πρέσβεσιν ἐθν(ῶν) διερχομένοις | ἢ (καὶ) στρατῷ τινί· ἐκβολ(ῆς) χορτασμάτ(ων), διατροφ(ῆς) πρωτοκεντάρχ(ων) καὶ προ|ελευσιμαί(ων), βεστιαριτ(ῶν) βασιλικ(ῶν) καὶ ἑτέρ(ων) ἀν(θρώπ)ων ἐπί τιν(ας) ἀποστελλομέν(ων) | δουλεί(ας)· ἐκδανεισμοῦ γενημάτ(ων), οἴνου, κρε(ῶν), τυροῦ (καὶ) ἑτέρ(ων) εἰδῶν· ἐξοπλίσε(εως) πλοΐμου, | τοξοτου, ἱπποτοξοτου, κονταράτ(ων), (καὶ) ἑτέρ(ων) στρατιωτ(ῶν)· ἐξωνήσ(εως) ζευγ(α)ρί(ων), σίτ(ου), οἴνου, κριθ(ῆς) βρωμ(ης) | ὀσπρίου, (καὶ) παντοί(ων) ἄλλ(ων) σπερμ(ά)τ(ων), κοπ(ῆς) (καὶ) καταβιβασμ(οῦ) οἱασδήτινο(ς) ξυλ(ῆς) ἢ μετακομηδ(ῆς) ἑτέρου | εἴδ(ους)· πρίσε(ως) σανίδ(ων), κτίσε(ως) χελανδί(ων), ἀγραρί(ων), ζερμόν(ων), πολεμικ(ῶν) πλοί(ων)· κοπ(ῆς) κωπί(ων), | καραβοποιΐ(ας)· καθίσμ(α)τ(ος) τῶν ἐν ὑπεροχ(ῇ) ἀρχ(όντων, δουκ(ῶν), κατεπάν(ων) στρατ(οῦ), κριτ(ῶν), ἀναγραφέ(ων) | στρατ(ώ)ρ(ων), ἐξισωτ(ῶν), ὀρθωτ(ῶν), δικαιοφυλάκ(ων), στρατοπεδάρχ(ων), ἀρχηγετ(ῶν) (καὶ) παντο(ς) πρακτορ(ο)ς δη|μοσί(ων) πραγμ(ά)τ(ων) ἔρευν(αν) ἐπιτετραμμέν(ου), φωσσάτ(ων) ἀναστροφ(ῆς) καὶ ἀπλήκτ(ων), μανδατώρ(ων) τοῦ | δρόμου πρέσβ(εις) ἀγόντ(ων) ἢ ἐξορίστ(ους) ἢ ἄλλ(ους) διερχομέν(ους) (καὶ) πά(σης) ἄλλ(ης) ἐπηρεί(ας) (καὶ) ἀγγαρί(ας) τοῦ δη|μοσίου οὔσ(ης) νῦν (καὶ) ἐσομέν(ης) ὕστερ(ον)· φυλακ(ῆς) ἁρμ(ά)τ(ων), ἀρτοποιΐ(ας), δόσε(ως) χορτασμ(ά)τ(ων) τῶν κυν(ῶν)· παροχ(ῆς) βρωμ(ά)τ(ων) | τῶν ἱεράκ(ων) ἢ τῶν κυν(ῶν) ἢ τῶν πάρδ(ων) .... τῶν .... καστροφυλάκ(ων), ἐπισκεπτιτ(ῶν), προνοητ(ῶν) (καὶ) παντὸ(ς) ἄλλου ἐπηρε|άζ(ειν) δεδυνημένου ποσ(ῶς). Διὸ παρεγγυόμεθ(α) (καὶ) πάντ(ας) ἐξασφαλιζόμεθ(α) ἀπό τε τῶν κατὰ καιρ(οὺς) σακκελλαρί(ων), | γενικ(ῶν) (καὶ) στρατιωτικ(ῶν) λογοθετῶν, τῶν ἐπὶ τ(ῆς) ἡμετέρ(ας) σακελλαρί(ας) (καὶ) τοῦ βεστιαρί(ου), οἰκονόμ(ων) τῶν

41. *καστροκτισί(ας)* 44. *στρατῷ τινι.* 47. *τοξότου, ἱπποτοξότου ... βρώμ(ης)* 48. *μετακομιδ(ῆς)* 51. *παντὸ(ς) πράκτορ(ος)* 53. *ἀγγαρεί(ας)* 56. *παρεγγυώμεθα* 57. *ἡμετέρ(ας) σακέλλης ;*

εὐαγῶν οἴκ(ων) | τῶν ἐπὶ τῶν οἰκει(α)κ(ῶν) καὶ τῶν εὐφόρ(ων) τῶν βασι(λικῶν) κουρατωρει(ῶν), εἰδικ(ῶν), γηροτρόφ(ων), ὀρφανοτρόφ(ων), | τῶν ἐπὶ τοῦ θείου ἡμ(ῶν) ταμείου τοῦ Φύλακο(ς), κουρατ(ώ)ρ(ων) τοῦ οἴκου τῶν Ἐλευθερίου (καὶ) τῶν Μαγγά(νων), οἰκονόμ(ου) τοῦ | Ἑβδόμ(ου), οἰκιστι(κοῦ) (καὶ) τῶν ὑπ᾽ αὐτ(οὺς) πρωτονοτ(α)ρί(ων), λογαριαστ(ῶν), χαρτουλαρί(ων), βασιλ(ικῶν) νοτ(α)ρ(ίων) καὶ νοτ(α)ρ(ίων), | δομεστικ(ων) τῶν σχολ(ῶν), δουκ(ῶν), κατεπάν(ων), στρατηγ(ῶν), (καὶ) τῶν ἀντιπροσωπούντ(ων) αὐτ(ῶν), ταξι(αρχῶν), | τουρμ(αρχῶν), μεραρχ(ῶν), χαρτουλαρί(ων) τοῦ τε δρόμ(ου) ⟨καὶ⟩ τῶν θεμάτ(ων), κομήτ(ων) τ(ῆς) κόρτ(ης), δομεστίκ(ων) τῶν θεμάτ(ων), | δρουγγαροκομήτ(ων), πρωτοκεντάρχ(ων), προελευσιμαί(ων) (καὶ) λοιπῶν, συνωναρί(ων), ὡρειαρί(ων), τοποτηρητ(ῶν), παρα|φυλάκ(ων) (καὶ) παντὸς ἑτέρου δούλου τοῦ κοινοῦ μεταχειριζομενου, τοῦ μὴ δένα τῶν ἁπάντ(ων) ἐν οἱωδήπ(ο)τ(ε) | χρόνῳ, καθ᾽ οἱονδήτινα τρόπ(ον) ἐπ᾽ ἀδεί(ας) ἔχ(ειν) ἀνατρέπ(ειν) τ(ὸν) παρόντ(α) χρυσόβουλλ(ον) λόγον | τ(ῆς) βασιλ(είας) μου, γεγενημ(έ)ν(ον) κατὰ τ(ὸν) ἰαννουάριον μῆνα τ(ῆς) τρίτης ἰνδ(ικτιῶνος) ἐν ἔτει τῷ | ,ϛφπη΄ ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερ(ον) εὐσεβ(ὲς) ⟨καὶ⟩ θεοπρόβλητ(ον) ὑπεσημήνατ(ο) κράτος †

3.

Ἀντίγραφον Χρυσοβούλλου λόγου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ.

Φεβρουάριος τοῦ ἔτους 6590 (1082), ἰνδ. ε΄.

† Τὸν τ(ῆς) ἰδί(ας) μάνδρ(ας) ἐπιμελούμ(ενον) κἂν ποιμήν τις ἢ κἂν ὑπὸ ποιμένι τάττοιτο, ἀποδεκτέον ἡγεῖται | τὸ κράτος(ς) ἡμ(ῶν) (καὶ) ἔργ(ον) τίθε(ται) προυργιαίτ(α)τ(α) ἀποπληροῦν ὅσα περ ὑπὲρ αὐτ(ῆς) αἰτούμε(να) φαίνηται· (καὶ) διὰ τοῦτ(ο) οὐ(δὲ)| τ(ὸν) (μον)αχ(ὸν) Σέργιον τ(ὸν) Τουρκόπ(ου)λ(ον) ὑπὲρ τ(ῆς) μάνδρ(ας) ἣ ποιμαίν(ε)τ(αι) λογικ(ῆς) ἅμα καὶ ψυχι(κῆς) τ(ῆς) μον(ῆς) φημὶ τοῦ Βατοπεδ(ίου) | δεόμ(εν)ον παρητήσ(α)τ(ο), ἀλλὰ καὶ προσήκατο (καὶ) τ(ὴν) αἴτη(σιν) ἐξεπλήρωσ(ε)· ἡ (δὲ) ταῦτ(α) διηγεῖτο τραν(ῶς)·. ὡς ἄρα | τετύπωται ἡ τοιαύτη μονὴ λαμβάν(ειν) σολέμνιον παρά τε τοῦ βα(σι)λ(έως) τοῦ Μονομάχου (καὶ) τοῦ κ(υροῦ) Μιχ(αὴλ) (νομίσματα) | ὀγδοή(κον)τ(α), ὧν τὰ ἡμίση ἐκκέκοπται παρὰ τοῦ μακαριωτ(ά)τ(ου) βασιλ(έως) τοῦ Κομνηνοῦ· εἶτα ἐπὶ τοῖς ὑπολει|φθεῖσι τεσσαράκ(οντα), τριακονταδύο (νομίσματα)· (καὶ) ὡς φορτικ(όν) τι (καὶ) ἐπαχθ(ὲς) τοῖς μοναχοῖς καταφαίνηται,| εἰ κατὰ καιρ(οὺς) στέλλοιντό τιν(ες) παρ᾽ αὐτῶν ἐν τῇ πόλ(ει) (καὶ) χρονοτριβοῦσιν ἐν ταύτῃ τ(ῆς) λήψε(ως) ἕνεκεν | τοῦ τοιούτου σολεμνίου, ἐλαφρ(ὸν) (δὲ) πάνυ (καὶ) θελητ(ὸν) εἰ τὰ ἐννεακαίδεκα (νομίσματα) τὸ τέλο(ς) τῶν δύο αὐτ(ῶν) | προαστείων τ(ῆς) τε Ἀβαρνικεί(ας) (καὶ) τοῦ ἁγ(ίου) Δημητρ(ίου) τοῦ ἐν τῇ Κασάνδρ(ᾳ) λογισθῶ(σι) διὰ κινναβάρε(ως) | ἀντὶ τῶν ἑβδομή(κ)οντ(α) δύο (νομισμάτων) τοῦ σολεμνίου· τὸ (δὲ) καὶ κωλυθῆναι τὸν κατὰ τ(ὴν) ἡμέρ(αν) κριτ(ὴν) μὴ εἰσέρ|χεσθαι ἐν αὐτοῖς, διὰ τὸ ποτ(ὲ) μ(ὲν) αὐτ(ὸν) (νομίσματα) εἴκοσιν ἀντικάνισκ(ον), ποτ(ὲ) (δὲ) πλείονα λαμβάν(ειν), μέγα τι | ὤετο ὄφελο(ς) τῇ μον(ῇ)· τὸ δέ γε ἐκχωρηθ(ῆναι) νέμεσθαι τὰ κτήνη τ(ῆς) μον(ῆς) (καὶ) τὰ δύο ζεύγη αὐτ(ῶν) ἐν τῷ ὄρει | καθ(ὼς) (καὶ) τὰ τῆς μον(ῆς) τοῦ ὁσ(ίου) π(ατ)ρ(ὸ)ς ἡμῶν Ἀθανασίου ὑπέρμεγα· εἰ (δὲ) (καὶ) αἱ ἐπιτροπαί, αἱ ἀνήκουσαι τῇ τοῦ Βατοπεδ(ίου) | μον(ῇ) προτροπ(ῇ) τῆς βα(σι)λ(είας) μου κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος, ὑπάρχουσιν ἄλλο τοῦτο εὐεργέτημα οὐ μεῖον τῶν ἄλλων | ὑπείληφε· (καὶ) τέλος ἐξκουσσεύεσθαι ἐλιτάνευσε τὰ ἐνοικηκὰ τ(ῆς) μον(ῆς) τὰ ἐν τῷ κάστρ(ῳ) τ(ῆς) Χρυσοπ(ό)λε(ως) ὑπάρχον(τα) | σὺν τῷ λουτρ(ῷ) ἀπὸ πά(ση)ς ἐπηρεί(ας) τε (καὶ) κακώσ(εως). Οὕτω τ(ῆς) αἰτήσε(ως) ἐχούσ(ης) τοῦ (μον)αχ(οῦ) ἡ βα(σιλεία) μου οὐδ᾽ ἐπὶ βραχὺ | πρὸς τ(ὴν) ἐκπλήρωσιν ἀνεβάλλετο, ἀλλὰ τὸν παρόντα χρυσόβουλλ(ον) λόγον τῷ τοιούτῳ (μον)αχ(ῷ) Σεργίῳ ὑπὲρ | τ(ῆς) μον(ῆς) ἐφιλοτιμήσ(α)το, δι᾽ οὗ

58. *ἐφόρ(ων)* 61. *δομεστίκ(ων)* 63. *ὡρειαρί(ων)* 64. *μεταχειριζομένου ... μηδένα ... οἱῳδήπ(ο)τ(ε)* 66. *ἰανουάριον.* 1. *ἧ*

3. *μονῆς φημι* 4. *παρῃτήσ(α)τ(ο)* 8. *ταύτῃ* 10. *Κασσάνδρ(ᾳ)* 13. *ᾤετο* 16. *ἐνοικικὰ* 18. *ἀνεβάλετο*

εὐδόκησε τὸ κράτος ἡμῶν λογισθῆναι ἐν τοῖς προσφόροις παρ(κτικοῖς) διὰ | κινναβάρε(ως) χειρὶ τοῦ (πρωτοπρο)έδρου Ἰω(άνν)ου (καὶ) πρωταση(κρῆ)τ(ις), ἀντὶ τοῦ σολεμνίου τ(ῆς) τοιαύτ(ης) μον(ῆς) τῶν οβ´ | (νομισμάτων) τὰ δεκαεννέα (νομίσματα), ἃ τέλος δημοσίου τὰ εἰρημ(έν)α δύο προάστεια τ(ῆς) μον(ῆς) ἔχουσι· τὸ μ(ὲν) γὰρ | αὐτῶν, ὡς ὁ (μον)αχὸ(ς) οὗτος διηγήσατ(ο) Σέργιος, ἤτοι ἡ Ἀβαρνίκεια πεντεκαίδεκα (νομίσματα) τέλ(ος) ἔχει | δημόσιον, τὸ (δὲ) ὁ ἅγ(ιος) Δημήτρ(ιος), τὸ ἐν τῇ περιοχ(ῇ) τ(ῆς) Κασάνδρ(ας), (νομίσματα) τέτταρα· ὡς ἂν ἀ|πό γε τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς μήθ᾽ ἡ μον(ὴ) τὰ οβ´ (νομίσματα) λαμβάν(η) τὸ σολέμνιον μήθ᾽ ὁ δημόσιος | τὰ ἐννεακαίδεκα (νομίσματα) τὸ τέλ(ος) τῶν δηλωθέντ(ων) προαστεί(ων) εἰσπράττητ(αι)· μήτε μὴν ἐν παρεκβολαῖς ταῦτ(α) | ἐγγράφητ(αι) μηδ(ὲ) διδῶνται τ(οῖς) πράκτορσι. Περὶ προχ(ρείας) διορίζεται τὸ κράτος ἡμῶν μηδ(ὲν) ἀπὸ τοῦ πα|ρόντ(ος) (καὶ) εἰς τὸ ἑξῆς ἀπαιτ(εῖν) ἐκ τῶν δύο τούτ(ων) κτημάτ(ων) τὸν θεματικ(ὸν) δικαστ(ὴν) ἢ τὸν πρωτο|κένταρχον τούτου ὑπὲρ χρεί(ας) αὐτοῦ ἢ ἀντικανίσκου, εἰ μὴ κάθισμα τυχ(όν) ἐστιν ἐν αὐτοῖς· βούλεται | (γὰρ) ἡ β(ασιλεί)α μου (καὶ) τῆς ἀπὸ τοῦ κριτ(οῦ) ὀχλή(σεως) ἐλευθεριάζ(ειν) αὐτά, καθίσμ(α)τος ἐν αὐτοῖς μὴ τυγχάνοντος· (καὶ) τοῦτο | δὲ πρὸς αὐτὸν τοῦτ(ον) προστάττει· τὰ δύο ζευγ(ά)ρ(ια) τ(ῆς) μον(ῆς) (καὶ) τ(ὰς) ἀγελαί(ας) βοῦς νέμεσθ(αι) ἀκωλύτ(ως) ἐν τῷ ὄρει | ἕ(ως) ἂν (καὶ) εἰς τὸ λοιπ(ὸν) ὄρος ὦσι ζῶα ταῦτα, ἤτ(οι) τὰ τ(ῆς) μον(ῆς) τοῦ ἁγ(ίου) Ἀθανασίου· ὁπόταν (δὲ) οὐκ εἰσὶν ἐν | τῷ ὄρει ἕτερα ζῶα, μηδ(ὲ) ταύτην τ(ὴν) μον(ὴν) ἔχ(ειν) ἐκεῖσε ζῶα νεμόμ(εν)α· μισεῖ γὰρ ἡ β(ασιλεί)α μου τοὺς νέ(ους) τύπ(ους) | (καὶ) μᾶλλον τοὺς ἐπὶ βλάβ(ην) τυγχάνοντ(ας)· αἱ δέ γε ἐπιτροπαί, αἱ παρά τιν(ων) τῇ μονῇ ταύτῃ τοῦ Βατοπεδί(ου) | ἀνατεθεῖσαι, οὕτ(ως) ἔσοντ(αι) ὥσπερ τὸ πρότ(ε)ρ(ον) (καὶ) ἐπὶ ταύτ(ης) τ(ῆς) μον(ῆς) κριθήσοντ(αι) (καὶ) διοικηθήσοντ(αι) | (καὶ) οὐχὶ ἑτέρου τινος, οὔτε τοῦ πρώτου τοῦ ὄρ(ους), κατὰ τὸ ἤδη ἐν τῷ ὄρει κρατῆσ(αν) ἔθο(ς)· (καὶ) οὐδέ τι | παρ᾽ οὑτινοσοῦν καινισθήσετ(αι) ἢ

23. *Κασσάνδρ(ας)* 31. *ζῷα τοιαῦτα* 33. *βλάβ(η) ... τῇ μονῇ ταύτῃ* 35. *τινὸς* 36. *παρ᾽ οὑτινοσοῦν ... διωρισμ(ένων)*

ἀλλοιωθήσ(ε)τ(αι) πώπ(ο)τ(ε) τῶν ἐνταῦθα προστεταγμ(ένων) (καὶ) διορισμ(ένων) | τῇ β(ασιλεί)ᾳ μου, ἀλλ᾽ ἔσοντ(αι) πάντα πεπηγότα (καὶ) βάσιμα· (καὶ) τὸ ἐνεργ(εῖν) ὃ γὲ παρὼν χρυσόβουλλος | λόγος, δεικνυόμ(ε)νος τ(οῖς) πᾶ(σιν), ἰσχύσει τὰ ἐν αὐτῷ περιειλημμ(έν)α διαφυλάξαι ἀθιγῆ | (καὶ) ἀνόθευτα, δι᾽ οὗ εὐδοκεῖ τὸ κράτο(ς) ἡμ(ῶν) ἐξκουσσεύεσθ(αι) ἀπὸ πασ(ῶν) τῶν ἐπηρει(ῶν) ἐνοίκ(ους) (μον)αχ(ούς) | τε (καὶ) ἐλευθ(έ)ρ(ους) (καὶ) τῇ τοιαύτῃ μον(ῇ) διαφέροντ(ας) ἐντό(ς) τε (καὶ) ἐκτὸ(ς) τοῦ κάστρ(ου) Χρυσοπό(λεως) σὺν τῷ λουτρ(ῷ) | εἰκοσιτεσσαρας, ἤγουν μιτ(ά)τ(ων) ἐθνηκ(ῶν) πάντ(ων) (καὶ) ῥωμαί(ων) (καὶ) ἀθανάτ(ων), ἀντιμιτατίκ(ων), ἀπλήκτ(ων), καὶ | τ(ῆς) ὑπὲρ τῶν ἀπλήκτ(ων) χορηγί(ας), χρεί(ας), μεσαπλήκτ(ων), κριτ(ῶν), ἀπαιτητ(ῶν), ἐπιθέσ(εως) μονοπροσώπ(ων), δό(σεως) | κανισκί(ων) ἢ ἀντικανίσκ(ων), σιταρκήσ(εως) κάστρ(ων), ἀγορ(ᾶς) μουλαρ(ίων), βορδωνί(ων), μεσοβορδωνί(ων), | ἵππ(ων), παριππί(ων), ὀνοκηλωνί(ων), ὀνοθηλει(ῶν), φορβάδ(ων) βο(ῶν) ἐργατ(ικῶν) (καὶ) ἀγελ(αίων), χοίρ(ων), προβ(ά)τ(ων), | αἰγῶν, ἀγελάδ(ων), βουβάλων· παροχ(ῆς) γενημάτ(ων) ἐξ ἀγορα(σίας) γεγενημέ(νων)· ἐνοχ(ῆς) τοῦ δρόμ(ου), οἰκομοδίου, | κομοδρομ(ικοῦ), καπνι(κοῦ) προσόδ(ου), (καὶ) αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ τοῦ εἰς τ(ὴν) μεγάλ(ην) ἐκ προσώπ(ου) τελουμέ(νην) | κελεύει τὸ κράτο(ς) ἡμ(ῶν) ἐκκοπῆναι τέλε(ον)· ἀερι(κοῦ), συνων(ῆς), στρατεί(ας) καστροκτισί(ας), ὁδοστρωσί(ας), | γεφυρώσεως, τοξατιῶνος, ματζουκατιῶνος, παροχ(ῆς) χρει(ῶν) τῶν χορηγουμ(έν)ων δικαστ(αῖς) | ἢ πράκτορσιν ἢ ἑτέροις ἄρχ(ουσιν) ἢ πρέσβεσιν ἐθν(ῶν) ἢ ἐρχομ(έ)ν(οις) ἢ (καὶ) στρατῷ τινί· ἐξοπλί(σεως) | πλωΐμ(ων)· διατροφῆς πρωτοκεντάρχων, προελευσιμαί(ων), βεστιαριτ(ῶν), μανδατώρ(ων) | τοῦ δρόμου· ἐξοπλίσε(ως) στρατιωτῶν, ἀρχόντ(ων), καβαλλαρικ(ῶν) ἢ πεζ(ῶν)· κοπ(ῆς) καὶ κατα|βιβασμοῦ οἱασδήτινο(ς) ξυλ(ῆς)· ὑποδοχῆς ἐξορίστων, οὐχὶ τῶν ἐκ βασιλικῆς | προστάξε(ως) πεμπομ(έ)ν(ων) ἐν τῇ τοιαύτῃ μονῇ, ἀλλὰ τῶν ἐκ τοῦ πρώτου τοῦ ὄρους· καθίσματος τῶν | ἐν ὑπεροχ(ῇ) ἀρχ(όν)τ(ων), δουκ(ῶν), κατεπά-

37. *ὅ γε* 41. *εἰκοσιτέσσαρας ... ἐθνικ(ῶν)* 46. *κωμοδρομ(ικοῦ)* 49. *ἐθν(ῶν) διερχομ(έ)ν(οις) ... στρατῷ τινι·*

ν(ων), κριτ(ῶν), στρατηγῶν, στρατευτῶν, ὀρθωτ(ῶν), ἀναγρα|φέ(ων) (καὶ) λοιπ(ῶν), ἀπαιτ(η)τ(ῶν), τοποτηρητ(ῶν), τουρμαρχ(ῶν), χαρτουλαρί(ων) τοῦ τε δρόμου (καὶ) τῶν | θεμάτ(ων), ταξιαρχ(ῶν), ὠρειαρ(ίων), συνωναρ(ίων)· ἀγγαρεί(ας), παραγγαρεί(ας) (καὶ) λοιπ(ῆς) ἁπάσης | ἐπηρεί(ας) οὔσης (καὶ) ἐσομέν(ης). Διὸ παρεγγυόμεθα (καὶ) πάντ(ας) ἐξασφαλιζόμεθα ἀπό | τε τῶν κ(α)τὰ καιρ(οὺς) σακελλαρ(ίων) γεν(ικοῦ) (καὶ) στρατιωτῶν, λογοθετῶν τ(ῆς) ἡμετέρας βασ(ιλ)ε(ίας) (καὶ) τοῦ | βεστιαρ(ίου), τῶν ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν) (καὶ) τῶν ἐφόρ(ων) τῶν βασιλ(ικῶν) κουρατορει(ῶν), εἰδικ(ῶν), γηρο|τρόφ(ων), ὀρφανοτρόφων, τῶν ἐπὶ τοῦ θείου ἡμῶν ταμείου τοῦ Φύλακος, τοῦ μηδένα | τῶν ἁπάντ(ων) ἐν οἱωδήπ(ο)τ(ε) χρόνῳ (καὶ) τρόπῳ ἀθετεῖν τ(ὸν) παρόντα χρυσόβουλλ(ον) λόγον | (τ(ῆς) βασιλ(είας) μου γεγενημ(ένον) κατὰ τὸν Φεβρ(ουάριον) μῆν(α) τ(ῆς) πέμπτης ἰνδικτ(ιῶνος) | ἐν ἔτει τῷ ͵ςφϛ΄· ἐνῷ (καὶ) τὸ ἡμέτερ(ον) εὐσεβὲς (καὶ) θεοπρόβλητ(ον) | ὑπεσημήνατο κράτος.

4.

Βασιλικὸν πρόσταγμα ἀδήλου αὐτοκράτορος (πιθανῶς Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ) περὶ προσαρτήσεως τῆς ἐν Κορομίστᾳ μονῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ὡς μετοχίου εἰς τὴν τοῦ Βατοπεδίου μονήν.

ἀδήλου ἔτους, ἰνδ. θ΄.

† Ἔφθασαν μὲν ἀποσπασθῆναι ἀπὸ τῶν κτημ(ά)των | της κατὰ τὸ ὄρο(ς) τοῦ Ἄθου διακειμένης σεβασμ(ίας) | μον(ῆς) καὶ οὕτω π(ως) ἐπονομαζομ(ένης) Βατοπεδ(ίου) τινὰ δ⟨ια⟩|φέροντα ταύτη (καὶ) τῷ μέρει τοῦ δημοσίου προσκυ|ρωθῆναι, ὡς ἐνδε(οῦς) ὄντο(ς) τοῦ δημοσίου τοῦ μέρους | ἐξόδων καὶ ἀναλωμάτων χρηματικῶν (καὶ) ἀλλοί(ων) | τῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καταβαλλομέν(ων) εἰς τ(ὰς) ἐκστρατεί(ας) | (καὶ) λοιπὰς δουλεί(ας), τὰς θ(εο)ῦ νεύσει

56. *ὡρειαρ(ίων)* 57. *παρεγγυώμεθα* 60. *κουρατωρει(ῶν)* 61. *οἱῳδήπ(ο)τ(ε)* 2. *τῆς . . . Ἄθω* 3. *οὗτω* 4. *ταύτῃ*

πρὸς σύστασ(ιν) ἀφορῶσ(ας) | (καὶ) αὔξησιν καὶ πλατυσμὸν τῶν ῥωμαϊκ(ῶν) σχοινισμάτων, | κατατρόπωσιν (δὲ) (καὶ) ἀποδίωξιν παντὸ(ς) ἀντικειμ(έν)ου | ⟨μέρους⟩ τῆς πρὸ χρόν(ων) ἤδη πολλ(ῶν) τυρανικ(ῶς) ἐκ τ(ῆς) ῥωμαί(ων) | ἀρχ(ῆς) ἐκτεμούσ(ης) χώρ(ας) ῥωμαϊκ(ὰς) (καὶ) καταδουλωσάσης | αὐτάς· ἐπεὶ δὲ διέγνω ἡ β(ασιλεί)α μου ὡς διὰ τὸ στερηθῆναι | τὴν τοιαύτην μονὴν τιν(ῶν) τῶν ἀνηκόντ(ων) αὐτῇ δικαί(ων) ἐστενοχώ|ρηντ(αι) οἱ ἀσκούμ(εν)οι ἐν αὐτῇ (μον)αχ(οὶ) (καὶ) ἀναγκάζοντ(αι) περὶ | τ(ὴν) ζωαρκεί(αν) (καὶ) λοιπὴν οἰκονομ(ίαν) αὐτῶν, ἔγνω (δὲ) (καὶ) τοῦτο | ἡ β(ασιλεί)α μου ὡς ἡ περὶ τ(ὴν) Κορομίσταν διακειμ(έ)ν(η) σε(βασμία) μονή, ἐ|π' ὀνόματί τε τιμωμ(ένη) τῶν ἁγίων Ἀναργ(ύ)ρ(ων) καὶ περιωνύμ(ων) ἐν θαύ|μασιν, οὐκ ἔχει τ(ὸν) ἱκαν(ὸν) ὄντα εἰς προστασί(αν) αὐτ(ῆς), κἀντεῦθ(εν) οἱ ἀγελαζόμ(ε)νοι | ἐν ταύτῃ μονάζοντ(ες) οὐ διϊθύνοντ(αι) πρὸ(ς) τ(ὴν) μοναδικ(ὴν) πολιτ(είαν) καθ(ὼς) δεῖ | (καὶ) τὰ περὶ αὐτὴν ἐξ ἀμελεί(ας) (καὶ) ἀφελεί(ας) ἐπὶ τὸ χεῖρ(ον) ἐπιβιβάζοντ(αι), | κατεστοχάσατο ἡ βασιλ(εία) μου Χ(ριστο)ῦ τῇ χάριτι τὸ ἱκαν(ὸν) περιποιήσασθαι [(καὶ)] ἀμ|φοτέροις τ(αῖς) δηλωθείσ(αις) μον(αῖς)· ὅθεν (καὶ) τὸ παρὸν αὐτὸ πρόσταγμα | ὡς θέσπισμα (καὶ) ὅρ(ον) ἀμετακίνητ(ον) ἐκτίθησι ἡ βασιλ(εία) μου (καὶ) ἐπο|ρέγει τούτ(ον) τῇ τοῦ Βατοπεδ(ίου) διαλειφθείσῃ σε(βασμίᾳ) μονῇ, δι' οὗ καὶ | (παρα)κελεύεται εἶναι τ(ὴν) δηλωθεῖσαν σε(βασμίαν) μονὴν τῶν ἁγίων Ἀναργ(ύ)ρ(ων) | ὡς μετόχ(ιον) (καὶ) ὑπὸ τὴν ἐπικράτει(αν) τ(ῆς) σε(βασμίας) μον(ῆς) τοῦ Βατοπεδ(ίου) | (καὶ) ὑπερέχ(ειν) τ(ὸν) τιμιώτ(α)τ(ον) καθηγούμεν(ον) τοῦ οἰκονομεύοντος τ(ῆς) | τῶν ἁγίων Ἀναργ(ύ)ρ(ων) μον(ῆς) ὡς ὑπερφέροντα ἐκεῖν(ον) τούτου κατά τε τὴν | (μον)αχικ(ὴν) πολιτ(είαν) τ(ὴν) ἐνάρετόν τε διαγωγὴν (καὶ) κατὰ γνῶσ(ιν) ἔμπρακτον | (καὶ) διεξαγωγὴν τῶν περὶ τ(ὴν) τοιαύτ(ην) μον(ὴν) κτημάτων (καὶ) λοιπ(ῶν) ειδῶν | (καὶ) ἱκαν(ὸν) ὄντα ῥυθμίζ(ειν) τ(οὺς) ἐν τῇ τοιαύτῃ μονῇ (μον)αχ(οὺς) ἔχεσθαι τ(ῆς) μοναχικ(ῆς) | πολιτ(είας) ὡς δεῖ (καὶ) πρὸ(ς) αὔξησ(ιν) (καὶ) βελτίωσιν ἀποκαθι-

16. *ζωαρκί(αν)* 23. *ἀμφοτέραις* 25. *τοῦτ(ον) . . . διαληφθείσῃ* 32. *τοιαύτῃ μονῇ . . . ἀποκαθιστάναι*

στᾶναι | (τοὺς) περὶ αυτ(ὴν) ἅπαντας· διορίζεται (γὰρ) ἡ βασιλ(εία) μου οἰκονομ(εῖν) τὸν καθηγού|μενον τ(ῆς) τοῦ Βατοπεδ(ίου) μον(ῆς) ἅπαντα τὰ περὶ τ(ὴν) δηλωθεῖσ(αν) σε(βασμίαν) μονὴν | τῶν ἁγίων ἀναργ(ύ)ρ(ων) καὶ εἶναι τοῦτον φροντιστὴν πρῶτον (καὶ) αἴτι(ον) τ(ῆς) | διεξαγωγῆς καὶ οἰκονομίας αὐτῶν· πρὸ παντὸς δὲ φροντίζειν αὐτὸν καὶ | ἔχειν τὸν πάνσεπτον καὶ θεῖον ναὸν τῆς δηλωθείσης μονῆς τῶν τιμίων | Ἀναργ(ύ)ρ(ων) τ(ὴν) ὀφειλομέν(ην) αὐτῇ παννύχι(ον) κατὰ τὸ εἰκὸ(ς) ψαλμωδ(ίαν) (καὶ) λυχνοκαΐαν | τ(ὴν) πρέπουσ(αν)· ἐφ᾿ ᾧ καὶ ὁ προϊστάμ(ενος) τ(ῆς) τοιαύτης μον(ῆς) τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων), | ἀλλὰ δὴ (καὶ) οἱ ἐν ταύτῃ μονάζοντ(ες) ἅπαντ(ες), ὅσοι τε τὸν θεῖ(ον) ὕμν(ον) ἄδ(ειν) ἐπί|στανται (καὶ) ὅσοι τ(ὴν) ἐνοχ(ὴν) τῶν ἀνηκόντ(ων) τῇ τοιαύτῃ μονῇ λειτουργημάτων | ἐπίκειντ(αι) ὀφείλουσ(ιν) ὑποκεῖσθαι τῷ κατὰ καιρ(οὺς) ἡγουμενεύοντι τῆς τοῦ | Βατοπεδίου μον(ῆς) ὡς πρωτοπροϊσταμένω (καὶ) φροντιστῇ ὄντι καὶ διε|ξαγωγῆς (καὶ) τ(ῆς) κατ᾿ αὐτ(οὺς) δηλωθείσ(ης) μον(ῆς), ἔχ(ειν) τὲ εἰς αὐτ(ὸν) κατὰ (τὴν) τοῦ θείου ἀπο(στόλου) | Παύλ(ου) φων(ὴν) εὐπείθει(αν) (καὶ) τιμ(ὴν) τ(ὴν) προσήκουσ(αν), (καὶ) ὑπείκειν αὐτῷ ἐπὶ | πᾶσιν οἷς ἂν ἐπιτάττωντ(αι) ποι(εῖν) παρ᾿ αὐτ(οῦ), τοῖς κατὰ τ(ὴν) τῶν θεί(ων) (καὶ) ἱερῶν| (κανόνων) παράδοσ(ιν) συντείνουσ(αν) αὐτ(οῖς) πρὸ(ς) τ(ὴν) μοναχικ(ὴν) πολιτείαν | (καὶ) ψυχικ(ὴν) σ(ωτη)ρί(αν) αὐτῶν (καὶ) πρὸ(ς) διόρθωσ(ιν) τῶν ἐξ ἐπηρεί(ας) σατανικ(ῆς) κατα|πιπτόντ(ων) εἰς πτωμ(α)τ(α), λύμ(ην) προξενοῦντ(α) τ(οὺς) ἐν αὐτοῖς καταπίπτοντας | (καὶ) μὴ δυσχεραίν(ειν) αὐτ(οὺς) διὰ ⟨τὸ⟩ τῶν κανονικ(ῶν) (παρα)δόσε(ων) στῦφ(ον) ἐν οἷς | πρὸ(ς) θεραπεί(αν) ἀφορῶσι τῶν ψυχικ(ῶν) νοσημάτ(ων), (καὶ) ἄλλ(ας) ἐξ ἄλλων | προφασίζονται κεν(ὰς) ἀφορμ(άς), (καὶ) μώμ(ους) προσάπτ(ειν) (καὶ) ὀχλήσ(εις) | τῷ τ(ῆς) τοῦ Βατοπεδί(ου) καθηγεμόνι μον(ῆς)· ἐφοῖς (γὰρ) ἂν τοιουτωτρόπ(ως) | ὁρμή-

34. *αὐτ(ὴν)* 37 *καὶ* 38. *Ἕνεκα ἀτυχήματος περὶ τὸ φωτογραφικὸν πανομοιότυπον τοῦ ἀρχετύπου ἀμφοτέρων τῶν στίχων τούτων ἡ ἀνάγνωσις ὀφείλεται εἰς τὴν εὐμενῆ προθυμίαν τοῦ ἱερολογιωτάτου κ. Ἀρκαδίου τοῦ Βατοπεδινοῦ ἐπιστείλαντός μοι τούτους.* 40. *ψαλμῳδίαν* 41. *ταύτῃ … ᾆδ(ειν)* 42. *τοιαύτῃ μονῇ* 44. *πρωτοπροϊσταμένῳ … φροντιστῇ* 45. *τε* 48. *συντείνουσ(ιν)* 50. *πτώμ(α)τ(α) … τ(οῖς) … καταπίπτουσιν* 54. *ἐφ᾿ οἷς …*

σωσιν, οἱ ἐν τῇ μονῇ τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) μονάζοντ(ες), ὄχλησιν | προξενῆσαι τῷ καθηγουμ(έν)ω τ(ῆς) τοῦ Βατοπεδ(ίου) μον(ῆς), ἕξουσι τὸ | ἀνήκοον πάντῃ (καὶ) ἀπαράδεκτον, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ καιρ(οὺς) μ(ητ)ροπο(λί)τ(ης) Φιλίππ(ων), ἀρκεσθήσετ(αι) ἐπὶ μόνῃ τῇ ἐξέθ(ους) τούτω ἀναφορᾶ, οὔτε | γὰρ οὗτος ἕξει ἐπ᾿ ἀδεί(ας) ἑλκῦσαι αὐτ(οὺς) εἰς παράλογον δόσιν | (καὶ) ὄχλησιν τ(ὴν) ἀπάδουσ(αν). Διὰ (γὰρ) τοῦτο ἐγεγόνει τῇ τοῦ Βα|τοπεδ(ίου) διαληφθείσῃ σε(βασμίᾳ) μονῇ ⟨εἰς⟩ ἀσφάλει(αν) (καὶ) βεβαίωσ(ιν) | τὴν περὶ τούτου (καὶ) ὁ παρὼν τ(ῆς) βασιλ(είας) μου ὁρισμό(ς)· μηνὶ ὀκτ(ωβ)ρ(ίῳ) | ἰν(δικτιῶνος) Θʹ. †.

5.

Βασιλικὸν πιττάκιον ἀδήλου αὐτοκράτορος (πιθανῶς Ἀλεξίου Αʹ τοῦ Κομνηνοῦ) πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου Ματθαῖον, περὶ τῆς αὐτῆς πρὸς τὸ προηγούμενον βασιλικὸν πρόσταγμα ὑποθέσεως.

Ἀδήλου ἔτους, ἰνδ. θʹ.

† Τιμιώτ(α)τ(ε) καθηγού(μενε) τ(ῆς) σε(βασμίας) μον(ῆς) τοῦ Βατοπεδ(ίου) ἱερο(μόν)αχ(ε) κὺρ [Ματθαῖε]· ἡ γραφ(ή) σου διε|κομίσθη (καὶ) ὑπανεγνώσθη τῇ βασ(ιλείᾳ) μου, ἐν ᾗ καὶ παρεδήλωσ(ας) ὅτι ἐπὶ τῇ προκυρωθείσῃ | μονῇ τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) διὰ προστάγμ(α)το(ς) τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου τῇ ὑπὸ σὲ μον(ῇ), εὑρίσκ(εις) δυναστεί(αν) (καὶ) | ὄχλησ(ιν) ἀπὸ τοῦ Προβονεάγου· ἐπεὶ γοῦν ὡς οἶδ(ας) ὡς θέσπισμά τι ἐκύρωσ(εν) ἡ βασ(ιλεία) μου | τ(ὸν) ἀπολυθέντα ὁρισμ(ὸν) αὐτ(ῆς) ἐπὶ τὸ εἶναι τ(ὴν) δηλωθ(εῖσαν) μον(ὴν) τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) ἐπὶ τῇ ὑ|πὸ σὲ μονῇ, τίς ἐστιν οὗτο(ς) ὁ Προβονεάγο(ς) ἢ ἕτερός τις μικρὸ(ς) ἢ μέγας τολμῆσαι | ὅστις παραθεωρῆσαι τ(ὸν) τοιοῦτ(ον) ὁρισμὸν τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου (καὶ) ὄχλησ(ιν) τινὰ προσενεγκ(εῖν) τῇ ὑπὸ | σὲ μον(ῇ) χάριν τ(ῆς)

τοιουτοτρόπ(ως) 55. *μονῇ* 56. *καθηγουμ(έν)ῳ* 57. *πάντῃ* 58. *μόνῃ … ἐξ ἔθ(ους) … τούτῳ ἀναφορᾷ* 60. *ἀπᾴδουσ(αν)* 61. *μονῇ*

2. *προσκυρωθείσῃ* 3. *μονῇ* 7. *ὄχλησ(ίν) τινα*

κατοχ(ῆς) τ(ῆς) τῶν ἁγ(ίων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) μον(ῆς) (καὶ) τῶν ἀνηκόντ(ων) ταύτῃ δικαί(ων) | ἁπάντ(ων)· τοῦτ(ο) σοὶ διορίζεται ἡ βα(σιλεία) μου ἵνα ἑδράζῃ(ς) ἐπὶ τῷ τοιούτ(ῳ) ὁρισμῷ τ(ῆς) | βα(σιλείας) μου τῷ ἀπολυθέντι σοι χάρ(ιν) τῆς τοιαύτης ὑποθέσ(εως) καθ(ὼς) ἐπὶ θεμελ(ίῳ) ἀρραγῆ | (καὶ) κατὰ τ(ὴν) περίληψ(ιν) τούτου κατέχῃς τῇ τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) μον(ῇ) (καὶ) εἴτι δίκαι(ον) ἀνήκει αὐτῇ | (καὶ) ὃν γνωρί(σῃς) πειραθησόμ(εν)ον παραβλέψαι τ(ὸν) χάριν τούτου ἀπολυθέντα σοι ὁρισμ(ὸν) | τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου τ(ὸν) τοιοῦτ(ον) καθ(ὴν) ἂν ἔχῃς ἰσχῦ(ν) ἀναχαιτίζῃς καὶ ἀποσοβῇς ὡς | περιφρονητ(ὴν) τοῦ τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου προστάγμ(α)τος: — μηνὶ νοε(μβ)ρ(ίῳ) ἰν(δικτιῶνος) Θ΄.

6.

Βασιλικὸν πιττάκιον ἀδήλου αὐτοκράτορος (πιθανῶς Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ) πρὸς τὸν δοῦκα Σερρῶν καὶ Στρυμόνος Λέοντα τὸν Ἀκροπολίτην περὶ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ τὸ προηγούμενον πιττάκιον ὑποθέσεως.

Ἀδήλου ἔτους ἰνδ. θ΄.

† Δοὺξ Σερρ(ῶν) καὶ Στρυμῶνο(ς) Λέων Ἀκροπολίτ(α) ἡ βασ(ιλεία) μου προσεκύ|ρωσε τῇ σε(βασμίᾳ) μονῇ τοῦ Βατοπεδ(ίου) διὰ προστάγματο(ς) αὐτ(ῆς) τ(ὴν) τ(ῶν) ἁγ(ίων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) | μον(ήν)· ἔγραψε (δὲ) τῇ βασ(ιλείᾳ) μου (καὶ) ὁ τιμιώτ(α)το(ς) καθηγούμ(εν)ο(ς) τ(ῆς) τοιαύτ(ης) σε(βασμίας) μον(ῆς) τοῦ | Βατοπεδ(ίου) ὡς εὑρίσκει δυναστ(είαν) (καὶ) ὄχλησ(ιν) ἀπὸ τοῦ Προβονεάγ(ου) ἐπὶ τῇ | προσκυρθείσῃ μονῇ τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) τῇ ὑπ᾿ αὐτ(ὸν) μον(ῇ) τοῦ Βατοπεδ(ίου) παρα|θεωροῦντο(ς) τοῦ τοιούτου Προβονεάγου (καὶ) τ(ὸν) ἀπολειφθέντ(α) τῇ τοιαύτῃ μονῇ | ὁρισμ(ὸν) τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου (καὶ) διορίζεταί σοι ἡ βασ(ι-

8. ταύτῃ 10. θεμελ(ίῳ) ἀρραγεῖ . . . 11. κατέχῃς 13. καθ᾿ (ἣν) . . . ἔχῃς ἰσχύν . . . ἀναχαιτίζῃς . . . ἀποσοβῇς

1. Ἀκροπολῖτ(α) 2. μονῇ 3. τῇ 5. προσκυρωθείσῃ μονῇ 6. τοιαύτῃ

λεία) μου ὡς ἂν ἐπάρ(ῃς) τὰ δικαι|ώματ(α) τ(ῆς) τοιαύτ(ης) μον(ῆς) τῶν ἁγ(ίων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) ἀπὸ τοῦ τοιούτ(ου) Προβονεάγου καὶ (παρα)|δώσεις ταῦτ(α) πρὸ(ς) τ(ὴν) μον(ὴν) τοῦ Βατοπεδ(ίου)· ἔκτοτ(ε) δὲ ἐπιφωνήσῃς ἀπέχ(ειν) | τέλε(ον) τ(ὸν) τοιοῦτ(ον) Προβονεάγον ἀπὸ τ(ῆς) τοιαύτης μον(ῆς)· ἀντιστρέψεις (δὲ) | τῷ μέρει τ(ῆς) τοιαύτ(ης) μον(ῆς) (καὶ) τ(ὸν) παρόντα τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου ὁρισμὸν ὅπ(ως) καὶ οἱ | μετὰ σὲ αὐτοθι δικαιω(ταὶ) τοῦ δημοσίου ἐνεργήσοντ(αι), ἀντιλαμβά|νοντ(ες) τοῦ μέρ(ους) τ(ῆς) τοιαύτ(ης) μον(ῆς) (καὶ) δεφενδεύωσιν αὐτ(ὴν) † μηνὶ νοε(μβ)ρ(ίῳ) ἰνδ(ικτιῶνος) Θ΄ †

7.

Βασιλικὸν πιττάκιον ἀδήλου αὐτοκράτορος (πιθανῶς Ἀλεξίου Α΄. τοῦ Κομνηνοῦ) πρὸς τὸν μέγαν ἀδνουμιαστὴν Μανουὴλ Βατραχωνίτην περὶ τῆς αὐτῆς πρὸς τὰ προηγούμενα πιττάκια ὑποθέσεως

Ἀδήλου ἔτους, ἰνδ. ιγ΄.

† Πανσέ(βαστε) σ(εβαστ(ὲ) οἰκεῖε τῇ βασ(ιλείᾳ) μου μέγα ἀδνουμιαστὰ κὺρ Μανουὴλ Βατραχωνίτα·| ὁ τιμιώτ(α)το(ς) καθηγούμ(εν)ος τ(ῆς) σε(βασμίας) μον(ῆς) τ(ῆς) βα(σιλείας) μου, τ(ῆς) ἐπ᾿ ὀνόματι τιμωμ(ένης) τ(ῆς) ὑπεράγνου μου | θεομητ(ο)ρ(ος) τοῦ Βατοπεδ(ίου), ἀνέφερε τῇ βα(σιλείᾳ) μου ὅτι ἔχει ἡ κατ᾿ αὐτ(ὸν) μονὴ κτήματα ἔκπαλαι | (καὶ) διὰ χρυσοβούλλ(ων) τῶν ἀοιδίμ(ων) ἐκείν(ων) βασιλ(έων) (καὶ) διὰ χρυσοβούλλ(ου) τ(ῆς) βα(σιλείας) μου, ἀλλὰ | (καὶ) τὴν δωρηθεῖσ(αν) αὐτῇ εἰς μετόχ(ιον) παρὰ τ(ῆς) βασ(ιλείας) μου, τ(ὴν) μον(ὴν) τῶν ἁγί(ων) Ἀναργ(ύ)ρ(ων) μετὰ| τῶν ὑπ᾿ αὐτ(ὴν) δικαίων· καὶ εἰσὶ τινὰ ἐξαλείμματα ἐν τοῖς τοιούτ(οις) κτήμασιν, εἰς ἅ|τινα ἔθικ(ας) σὺ ἀν(θρώπ)ους (καὶ) ἀπεδεκάτισαν τ(ῶν) τοιούτ(ων) κτημάτ(ων) τὰ ἐξαλείμ|ματα· καὶ ἐδεήθη

9. (παρα)δώσῃς 10. ἀντιστρέψῃς 12. αὐτόθι . . . ἐνεργήσωνται

1. Βατραχωνῖτα 2. ὀνόματι 3. θεσμήτ(ο)ρ(ος) 6. εἰσί τινα 7 ἔθηκ(ας)

χάριν τούτ(ου) τῇ βασ(ιλείᾳ) μου· ἡ βα(σιλεία) μου γοῦν τ(ῆς) δεήσε(ως) αὐτοῦ ἐπακού|σασα, διορίζεταί σοι ὡς ἂν μήτε τ(ὴν) εἴσοδ(ον) τῶν τοιούτ(ων) ἐξαλειμμάτ(ων) ἐπάρῃς| μήτε ἀποσπάσῃς τί ἐκ τῶν ὧν κατέχει ἡ τοιαύτη μονὴ κτημάτ(ων) εἴτε ἐξα|λειμμάτων, ἀλλὰ μένη πάντοτε ἀνενόχλητο(ς) (καὶ) ἀδιάσειστο(ς) ἐφ' οἷς δικαίοις εὑρίσκετ(αι) | ἔχουσα· ἐπεὶ (γὰρ) (μον)αχ(οὶ) εἰσὶ καὶ τοῦ θ(εο)ῦ ἄν(θρωπ)οι (καὶ) τ(ῆς) βα(σιλείας) μου ὑπερεύχοντ(αι) ἐκτενέστ(ε)ρ(ον) | διορίζεταί σοι ἡ βασ(ιλεία) μου ἵνα μηδὲν ἀποσπάσῃς ἀπὸ τῶν ὧν ἔχει ἡ τοιαύτη μονὴ | κτημ(ά)τ(ων) μήτε μὴν ἐπαίρῃς τὴν εἴσοδ(ον) τῶν ἐξαλειμμ(ά)τ(ων) αὐτῆς, ἀλλὰ μένη κατὰ τὸ| ἀκέραιον ἀνενόχλητο(ς)· ποίησ(ον) τοίνυν κατὰ τ(ὸν) παρόντα τ(ῆς) βα(σιλείας) μου ὁρισμόν, ὃν | (καὶ) ἀντίστρεψον αὐτῇ δι' ἀνενοχλησίαν: — μη(νὶ) φε(β)ρ(ουαρίῳ) ἰνδ(ικτιῶνος) ιγ'. †.

ΜΙΧΑΗΛ ΓΟΥΔΑΣ

10. *ἀποσπάσῃς τι* 11. *μένῃ* 12. *μοναχοί εἰσι* 13. *μηδὲν ἀποσπάσῃς* 14. *ἐπαίρῃς . . . μένῃ*

ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΟΔΗΓΗΤΡΙΑΣ

Ἡ εἰκὼν (Εἰκ. 1) ἡ μέλλουσα ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐνταῦθα εἶναι ἀπὸ δύο ἀπόψεων ἀξία προσοχῆς, τόσον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅσον καὶ διὰ τὴν τεχνικὴν αὐτῆς ἐκτέλεσιν.

Αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Μονὴν Βλατάδων, εὑρίσκεται δὲ νῦν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς Μονῆς ταύτης ἐξαρτώμενον ναΐσκον τοῦ Ἁγ. Νικολάου Ὀρφανοῦ. Ἔχει διαστάσεις ἀρκούντως μεγάλας (1,19×0,91) ἡ δὲ σανὶς ἐφ' ἧς εἶναι ἐζωγραφημένη φέρει ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως εἰκόνα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω.

Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται μέχρι περίπου τῆς ὀσφύος μὲ τὴν κεφαλὴν ἐντελῶς κατακόρυφον καὶ ἐστραμμένην ὀλίγον πρὸς δεξιά. Ἔχει μεγάλους ἀμυγδαλωτοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἔκφρασιν ρεμβώδη (Εἰκ. 1α). Τὸ μαφόριον αὐτῆς ἔχει τώρα χρῶμα ὑποκίτρινον τῶν πτυχώσεων δηλουμένων δι' ἐρυθρῶν κεραμοχρόων γραμμῶν. Τὸ ὑποκίτρινον ὅμως τοῦτο χρῶμα τοῦ μαφορίου δὲν ἦτο ἀρχικῶς τοιοῦτον.

Λεπτομερὴς ἐξέτασις πείθει, ὅτι τοῦτο ἀρχικῶς ἦτο ἐρυθρὸν (πορφυροῦν) χρησιμοποιηθέντος διὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ χρώματος λάκκας,[1] ἥτις ὅμως, ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῆς εὐαισθησίας,[2] ἀπεχρώσθη καὶ οὕτω σήμερον παρουσιάζει τὸ ἐντελῶς ἀσύνηθες διὰ τὴν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου ὑποκίτρινον χρῶμα.

Ἀντιθέτως διὰ τὰς πτυχὰς ἐχρησιμοποιήθη τὸ κεραμόχρουν χρῶμα, ὁ γνωστὸς βόλος,[3] οὗτινος ἡ ἀντοχὴ εἶναι μεγίστη, διὰ τὴν αἰτίαν δὲ ταύτην οὐδεμίαν ἔπαθεν ἀλλοίωσιν.

Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου ἡ Θεοτόκος φέρει στρογγύλον «σημεῖον» (clavus) μετὰ φυτικῶν καὶ γραμμικῶν διακοσμήσεων (Εἰκ. 2).

Ἡ Παναγία τὴν μὲν δεξιὰν ἔχει πρὸ τοῦ στήθους, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ τὸ βρέφος.

Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται σχεδὸν ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον, φέρει χιτῶνα κυανοῦν καὶ ἱμάτιον κεραμόχρουν μετ' ὠχροκιτρίνων γραμμῶν ὑποδηλουσῶν τὰς

[1] Περὶ τοῦ χρώματος τούτου καὶ τῆς κατασκευῆς του βλ. **Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ**, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Ἔκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολις 1909 29 κ. ἑ. § 41.

[2] Ἕνεκεν ἀκριβῶς τῆς εὐκόλου αὐτῆς ἀλλοιώσεως ἡ Ἑρμηνεία (ἔνθ. ἀν. 41 § 66) ἀπαγορεύει τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῆς εἰς τὰς τοιχογραφίας.

[3] Περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ βόλου ὡς χρώματος βλ. τὴν Ἑρμηνείαν (ἔνθ' ἀν. 20 κ. ἑ. § 17, 19, 22, 23, 62).

Εἰκ. 1. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας ἐν τῷ ναῷ Ἁγ. Νικολάου Ὀρφανοῦ Θεσσαλονίκης.

πτυχώσεις. Διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ εἱλητάριον, τὸ ὁποῖον στηρίζει ἐπὶ τοῦ γόνατος.

Τὸ ἔδαφος τῆς εἰκόνος ἔχει χρῶμα ἀνοικτὸν πράσινον, οἱ δὲ φωτοστέφανοι ἔχουσιν ἀποδοθῆ δι᾽ ὤχρας ὑπερύθρου (ὤχρα Θασίτικη).

Εἰκ. 1α. Λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 1.

Κατὰ τὰς ἄνω γωνίας εὑρίσκονται τὰ συνήθη συμπιλήματα $\overline{\text{ΜΡ}}$ $\overline{\text{ΘΥ}}$ δι᾽ ἐρυθροῦ χρώματος γεγραμμένα, ὑπεράνω δὲ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τῆς Θεοτόκου ἐπίσης δι᾽ ἐρυθροῦ χρώματος ἡ ἐπιγραφὴ Η ΟΔΗΓΙΤΡΙΑ καὶ τέλος

ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ δι' ὁμοίου χρώματος τὰ συνήθη IC XC.

Ὅ,τι ἰδιαιτέρως προκαλεῖ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην εἶναι ἡ τεχνικὴ αὐτῆς ἐκτέλεσις.

Ἡ ὑπ' ὄψιν εἰκὼν δὲν παρουσιάζει ἐν τῇ ἐκτελέσει αὐτῆς τίποτε ἀπὸ ὅ,τι χαρακτηρίζει τὰς συνήθεις φορητὰς εἰκόνας. Ἐν ᾧ δηλαδὴ εἰς ἐκείνας τὰ χρώματα εἶναι σκοτεινά, τὰ πρόσωπα σκιερά, μόλις φωτιζόμενα εἰς τὰ λίαν προεξέχοντα μέρη, αἱ λεπτομέρειαι ἐξειργασμέναι μετὰ μεγίστης ἀκριβείας καὶ τὸ ἔδαφος αὐτῶν ἢ ἐνίοτε καὶ μόνον οἱ φωτοστέφανοι χρυσοῖ, εἰς τὴν ἡμετέραν εἰκόνα τοὐναντίον τὸ ἔδαφος καὶ οἱ φωτοστέφανοι ἔχουσιν ἀποδοθῆ δι' ἁπλοῦ χρώματος, τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἐνδύματα εἶναι κατ' ἐξοχὴν φωτεινὰ μόλις ἐλαφρῶς σκιαζόμενα, λεπτομέρειαι δὲ ἐλάχισται ὑπάρχουν.

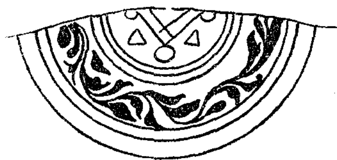

Εἰκ. 2. «Σημεῖον» (clavus) ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τῆς Παναγίας.

Διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις τὴν μεγίστην διαφορὰν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῆς ὑπὸ μελέτην εἰκόνος καὶ τῶν συνήθων φορητῶν τοιούτων, ἀρκεῖ νὰ τὴν παραβάλῃ πρὸς μίαν ἐκ τῶν βυζαντινῶν εἰκόνων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγ. Κλήμεντος τῆς Ὀχρίδος, ἥτις, πλὴν ἐπουσιωδῶν τινων διαφορῶν εἶναι κατὰ τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν ἡμετέραν. (Εἰκ. 3).[1]

Ἀλλ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ διακρίνοντα τὴν ὑπὸ μελέτην εἰκόνα ἀπὸ τῶν συνήθων φορητῶν τοιούτων προσιδιάζουσιν ἀκριβῶς εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν τοιχογραφιῶν.

Ἐν ᾧ δῆλα δή, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, εἰς τὰς φορητὰς εἰκόνας, τὰς συνήθως καλουμένας «Κρητικάς», ὁ προπλασμὸς (τὸ σκιερὸν μέρος) τῶν προσώπων καὶ τῶν γυμνῶν μερῶν εἶναι σχεδὸν μέλας, τὸ δὲ φωτεινὸν μέρος τῶν σαρκῶν κατὰ ἐλαχίστους μόνον τόνους ἀνοικτότερον τοῦ προπλασμοῦ καὶ περιορίζεται εἰς τὰ λίαν προεξέχοντα μέρη, ὁ εἰς ἐλάχιστα δὲ μόνον σημεῖα ἔντονος φωτισμὸς ἀποδίδεται διὰ λεπτοτάτων λευκῶν γραμμῶν (ψιμυθιὲς)[2] εἰς τὴν ἡμετέραν εἰκόνα, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας, ὁ προπλασμὸς ἔχει ἀνοικτὸν ὑποπράσινον χρῶμα καὶ περιορίζεται εἰς ἐλάχιστα μόνον μέρη, τὸ κιτρινόλευκον δὲ χρῶμα τῶν σαρκῶν ἐξαπλοῦται ἐπὶ ὅλης σχεδὸν τῆς ἐπιφανείας τῶν προσώπων καὶ τῶν γυμνῶν μερῶν ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας (Εἰκ 1α).

Προκύπτει λοιπὸν τὸ ἀσφαλὲς δεδομένον, ὅτι ἡ ὑπὸ μελέτην εἰκὼν σχετίζεται στενότατα πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς τοιχογραφίας.

[1] N. Kondákov, Μακεδονία, Πετρούπολις 1909 (ρωσ.) Πιν. IX.

[2] Πρβ. τὴν § 50 (σελ. 34) τῆς Ἑρμηνείας περὶ τοῦ «Πῶς νὰ δουλεύῃς Κρητικά».

Τὴν σχέσιν ταύτην τῆς ἡμετέρας εἰκόνος πρὸς τὰς τοιχογραφίας ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον ἡ ἐξέτασις τῶν χρωμάτων καὶ τῆς τεχνικῆς πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἑρμηνείας παραγγελλόμενα, ὅπου πρὸ ὀφθαλμῶν λαμβάνονται πάντοτε αἱ τοιχογραφίαι.[1]

Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης προκύπτει πλήρης καθ' ὅλα συμφωνία μεταξὺ τῶν ὁδηγιῶν τῆς Ἑρμηνείας καὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν εἰκόνος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτῆς ἐκτέλεσιν.

Ἀλλὰ εἰς τὴν Ἑρμηνείαν αἱ ὁδηγίαι καθὼς καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν χρωμάτων καὶ τῆς τεχνικῆς συσχετίζονται πρὸς τὸν Πανσέληνον καὶ ἀναφέρονται ὡς προσιδιάζουσαι εἰς τὸν περίφημον αὐτὸν ζωγράφον.

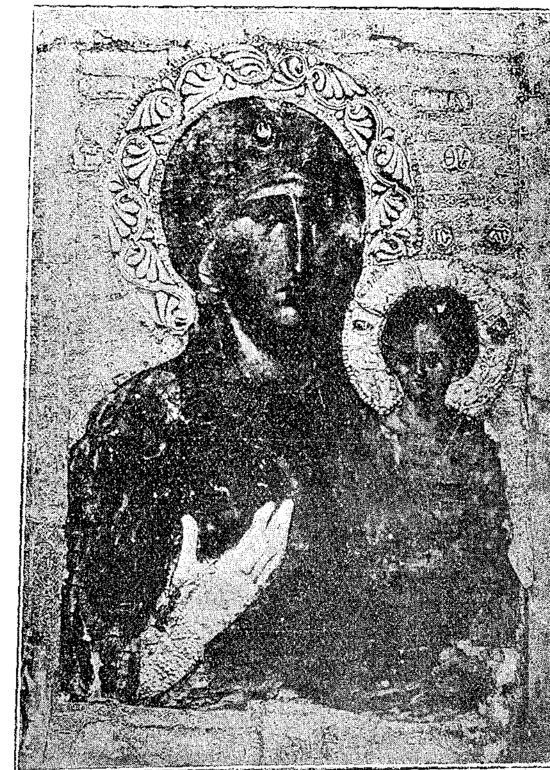

Εἰκ. 3. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας ἐν τῷ Ν. Ἁγ. Κλήμεντος Ὀχρίδος.

Τοῦτο δίδει εἰς ἡμᾶς ἀφορμὴν νὰ παραβάλωμεν τὴν ἡμετέραν εἰκόνα πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ναοῦ τοῦ Πρωτάτου ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, τὰς ἀποδιδομένας εἰς τὸν Μανουὴλ Πανσέληνον,[2] ἡ τοιαύτη δὲ σύγκρισις ἀποβαίνει ἐξαιρετικῶς διδακτική, διότι τῷ ὄντι μεταξὺ τῆς ὑπ' ὄψιν εἰκόνος καὶ τῶν τοιχογραφιῶν ἐκείνων ὑπάρχει πραγματικὴ τεχνικὴ συγγένεια.

Περὶ τούτου θέλει πεισθῆ τις, ἂν παραβάλῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰκόνα (Εἰκ. 1α) πρὸς τὴν ἐνταῦθα παρατιθεμένην κεφαλὴν ἀγγέλου. (Εἰκ. 4).[3] Ὁ ἴδιος σχηματισμὸς τοῦ προσώπου, οἱ ἴδιοι μεγάλοι ἀμυγδαλωτοὶ ὀφθαλμοὶ καὶ ὅμοιος ἐντελῶς τρόπος ἐλαφρᾶς φωτοσκιάσεως παρατηρεῖται εἰς ἀμφότερα τὰ ἔργα.

[1] Βλ. Ἑρμηνείαν Ἔνθ' ἀν. 20 κ. ἑ. § 16.

[2] Georgievski, Τοιχογραφίαι τοῦ Πανσελήνου ἐν τῷ Πρωτάτῳ τοῦ Ἄθω. Πετρούπολις α. χ. (ρωσ.)

[3] Georgievski, Ἔνθ' ἀν. Πίν. 26.

Τὸ ὄνομα ὅμως τοῦ Θεσσαλονικέως Μανουὴλ Πανσελήνου συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν Μακεδονικὴν ἐπικληθεῖσαν ζωγραφικὴν σχολήν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν εἷς τῶν μεγίστων ἀντιπροσώπων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.[1]

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνδέει τεχνικῶς τὴν ἡμετέραν εἰκόνα πρὸς τὴν μεγάλην Μακεδονικὴν σχολήν, ἡ ὁποία ἦτο εἰς ἡμᾶς γνωστὴ μόνον διὰ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῆς. Ἔχομεν δῆλα δὴ δεῖγμα φορητῆς εἰκόνος ἐκτελεσθείσης κατὰ τὰς τεχνικὰς μεθόδους τῆς Μακεδονικῆς σχολῆς, τουτέστι κατὰ τὰς μεθόδους τῆς τοιχογραφίας.

Τὸ πρᾶγμα εἶναι, νομίζω, ἀρκούντως σπουδαῖον καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως. Μέχρι τοῦδε δῆλα δὴ ἐγνωρίζομεν παραδείγματα τοιχογραφιῶν ἀπομιμουμένων φορητὰς εἰκόνας (τοιαῦτα παραδείγματα ἄπειρα θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀναφέρῃ μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων, ἐν Ἁγ. Ὄρει μάλιστα ὑπάρχουσι καὶ θαυματουργοὶ ἀκόμη εἰκόνες ἐζωγραφημέναι ἐπὶ τῶν τοίχων κατὰ τὰς μεθόδους τῶν φορητῶν)·[2] ἤδη ἔχομεν καὶ φορητὴν εἰκόνα ἀπομιμουμένην τοιχογραφίαν.

Καὶ αὐτὴ μὲν ἡ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως σημασία τῆς εἰκόνος.

Εἰκονογραφικῶς αὕτη ἐξεταζομένη παρουσιάζει τυπικὸν δεῖγμα τῆς Ὁδηγητρίας, ἣν χαρακτηρίζει τὸ ἐντελῶς κατακόρυφον τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ σχεδὸν ἐντελῶς κατὰ πρόσωπον παράστασις τοῦ Ἰησοῦ, χαρακτηριστικά, ἅτινα εὑρίσκομεν εἰς πάσας τὰς εἰκόνας τοῦ τύπου τούτου τῆς Ὁδηγητρίας ἤδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων.[3]

Ἐντελῶς ἀσύνηθες εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τῆς Παναγίας στρογγύλον «σημεῖον» (Εἰκ. 2). Τοῦτο, εἶναι ἀληθές, ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ μνημεῖα ἀπὸ τῶν παλαιοχριστιανικῶν μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων,[4] εἰς

---

[1] G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile Paris 1916. 656.

[2] Πρβ. προχείρως τὴν ἐν τῷ Νάρθηκι τῆς Μ. Βατοπεδίου τοιχογραφίαν τῆς Θεοτόκου παρὰ N. Kondákov, Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ἄθω, Πετρούπολις 1902 (ρωσ.) 163 εἰκ. 64.

[3] Πρβ. τὴν εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν παρὰ Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1924 96 Πιν. 8, τὴν εἰκόνα τῆς Μ. Βατοπεδίου ἐν Ἁγ. Ὄρει παρὰ Kondákov, Ἔνθ' ἀν. 161, εἰκ. 63, τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν εἰκόνα ἐν Ἁγ. Κλήμεντι τῆς Ὀχρίδος (Εἰκ. 3) καὶ τὰ παραδείγματα τὰ παρεχόμενα ὑπὸ Lichacev, Ἱστορικὴ σημασία τῆς ἑλληνο-ϊταλικῆς ζωγραφικῆς εἰκόνων εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου, Πετρούπολις 1911 106 κ. ἑ. Παραδείγματα ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων βλ. παρὰ Kondákov, Ἔνθ' ἀν. 97 εἰκ. 46. 152, εἰκ. 58 κ. ἑ.

[4] Βλ. προχείρως: Δίπτυχον ἐν Halberstadt παρὰ Dalton, Byzantine art and archæology, Oxford 1911 196 εἰκ. 118. Ψηφιδωτὰ S. Apollinare Nuovo. Dalton, Ἔνθ' ἀν. 354 εἰκ. 212. Τοιχογραφίας Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης παρὰ Γ. Σωτηρίου ἐν ΑΔ. 1918, Συμπήρωμα Παραρτήματος Πίν. 14 εἰκ. 33. Σμάλτον Βρετ. Μουσείου Dalton, Ἔνθ' ἀν. 527 εἰκ. 313, 679 430 Ψηφιδωτὰ Torcello, Dalton, 669 εἰκ. 424. Ἐπένδυσιν εἰκόνος Ἀρχαγγέλου ἐν Ἁγ. Κλήμεντι Ὀχρίδος, Kondákov, Μακεδονία 265 εἰκ. 179.

εἰκόνα ὅμως τῆς Παναγίας, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, δὲν ἀπαντᾷ.

Τέλος ἐρχόμεθα εἰς τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐζωγραφήθη ἡ εἰκών.

Ἐπὶ ἐνδείξεων εἰκονογραφικῶν δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ βασισθῶμεν, διότι, ὡς εἴδομεν, ὁ τύπος τῆς Ὁδηγητρίας, οἷος παρουσιάζεται εἰς τὴν ἡμετέραν εἰκόνα, εὑρίσκεται ὁ αὐτὸς ἐπὶ εἰκόνων καὶ βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν δέον νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὡς βάσιν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς εἰκόνος τὴν τεχνικὴν αὐτῆς ἐκτέλεσιν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δέον νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὡρισμένα τινὰ γεγονότα.

Εἰκ. 4. Τοιχογραφία Ἀρχαγγέλου ἐκ τοῦ Ν. τοῦ Πρωτάτου ἐν Ἁγ. Ὄρει.

Ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ 16ος αἰὼν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἔσχατον ὅριον ἀκμῆς τῆς μεγάλης Μακεδονικῆς σχολῆς. Μετὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἔργα ἐκτελεσμένα κατὰ τὰς τεχνικὰς μεθόδους τῆς σχολῆς ταύτης σχεδὸν δὲν ὑπάρχουν, καὶ τὰ ἐνιαχοῦ δὲ εὑρισκόμενα τοιαῦτα εἶναι μέτρια ἀντίγραφα ἄνευ οὐδεμιᾶς σχεδὸν ἀξίας.

Τὴν Μακεδονικὴν σχολὴν ἐκλιποῦσαν ἀντικαθιστᾷ ἡ λεγομένη «Κρητική», ἥτις ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος μεσουρανεῖ διὰ τοῦ κυριωτέρου ἐν Ἁγ. Ὄρει ἀντιπροσώπου αὐτῆς, τοῦ Κρητὸς Θεοφάνους, τοῦ κοσμήσαντος τὸ Καθολικὸν τῆς Λαύρας[1].

Ἡ τῆς «Κρητικῆς» σχολῆς τεχνοτροπία οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἡ τῶν φορητῶν εἰκόνων, οἵαν εἴδομεν ἀνωτέρω, τὴν ὁποίαν οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν σχολὴν ταύτην ζωγράφοι μετέφερον εἰς τοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν, μὴ παύοντες ὅμως νὰ ζωγραφίζουν καὶ φορητὰς εἰκόνας κατὰ τὰς αὐτὰς τεχνικὰς μεθόδους.

Ἐνῷ λοιπὸν ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος παύει καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τοιχογραφιῶν κατὰ τοὺς τρόπους τῆς Μακεδονικῆς σχολῆς δὲν θὰ ἦτο πιθανὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι θὰ κατεσκευάζοντο φορηταὶ εἰκόνες κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν ταύτην.

Ἐξ ἄλλου κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους τοιαύτη ἦτο ἡ ἀξία καὶ

---

[1] G. Millet, Iconographie 659 κ. ἑ.

ἡ ἐκτίμησις εἰς τὰς «κρητικὰς» εἰκόνας[1], ὥστε νὰ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι θὰ εὑρίσκετο ζωγράφος νὰ κατασκευάσῃ εἰκόνα κατὰ τὰς πεπαλαιωμένας καὶ σχεδὸν λησμονημένας μεθόδους τῆς Μακεδονικῆς σχολῆς.

Κατὰ ταῦτα νομίζω, ὅτι ἡ εἰκὼν ἡ ἀποτελέσασα τὸ θέμα τοῦ παρόντος ἄρθρου δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ μεταγενεστέρα τοῦ 16ου αἰῶνος. Νομίζω

Εἰκ. 5. Εἰκὼν Ἁγ. Βαρβάρας ἐζωγραφημένη ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως τῆς εἰκ. 1.

δέ, ὅτι μετὰ πολλῆς πιθανότητος θὰ ἠδύνατο αὕτη, ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα, ἂν μὴ καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον κατασκευασθὲν ἐν αὐτῇ πιθανῶς τῇ Θεσσαλονίκῃ, ἥτις, ὡς εἶναι γνωστόν, ὑπῆρξε

[1] Πρβ. τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Τρυγώνη περὶ τῶν ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Λαύρας ἐν Ἁγ. Ὄρει εἰκόνων: «Εἶναι δὲ καὶ ἄλλαι πολλαὶ θαυμασταὶ καὶ παλαιόταται ἱεραὶ εἰκόνες, καὶ μάλιστα εἰς τὸ ἅγιον Βῆμα μέσα, τὰς ὁποίας διὰ τὴν συντομίαν τὰς παρατρέχω καὶ τόσον μόνον λέγω, ὅτι ὅλαι ὅπου εἶπον εἶναι θαυμάσιαι καὶ ἐξαίσιαι, μὲ τὸ νὰ εἶναι ἱστορία τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀρίστων Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι μεγάλην

τὸ σπουδαιότατον κέντρον ἀναπτύξεως τῆς Μακεδονικῆς σχολῆς καὶ ἡ πατρὶς τοῦ Μανουὴλ Πανσελήνου.

Ἐν τέλει προσθέτομεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως τῆς σανίδος εἰκόνος τῆς Ἁγ. Βαρβάρας (Εἰκ. 5).

Ἡ Ἁγία εἰκονίζεται μέχρι τῆς ὀσφύος ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς σταυρὸν τὴν δὲ ἀριστερὰν φέρουσα πρὸ τοῦ στήθους μὲ τὴν παλάμην ἀνεστραμμένην. Ἡ παράστασις τύπου λίαν ἀρχαϊκοῦ ἔχει ἀποδοθῆ σχεδὸν ἐντελῶς γραμμικῶς καὶ ἀντιγράφει πρότυπον πολὺ παλαιότερον. Πάντως δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα τῆς ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, ἂν καὶ νῦν παρουσιάζεται περισσότερον ἀμαυρὰ καὶ κατεστραμμένη ἢ ἡ τῆς Θεοτόκου.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

φήμην καὶ ὄνομα ἀφῆκαν διὰ τὴν ἔμψυχον σχεδὸν καὶ ἀρίστην ζωγραφίαν των». Προσκυνητάριον τῆς βασιλικῆς καὶ σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Ἁγίας Λαύρας τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἄθῳ, συντεθὲν μὲν παρὰ Μακαρίου Κυδωνιέως τοῦ ἐκ τῆς χώρας Χανίων τοῦ Τρυγώνη τοῦ καὶ τῆς αὐτῆς Μονῆς σκευοφύλακος τύποις δὲ νῦν πρῶτον ἐκδοθέν, ἐπιμελείᾳ καὶ δαπάνῃ τοῦ πανοσιωτάτου Κυρίου Σεργίου Ἱερομονάχου. Ἐνετίῃσιν αψοβ' 1772 παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. σ. 17 κ. ἑ. βλ. καὶ Millet, Ἔνθ' ἀν. 661 καὶ 657. σημ. 7, ὅπου αἱ ἴδιαι φράσεις ἀποδίδονται εἰς Προσκυνητάριον συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Σκευοφύλακος Σάββα καὶ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1780.

UN RÉCIT EN GREC VULGAIRE
DE LA CONSTRUCTION DE SAINTE-SOPHIE

Le récit que la construction de la grande église de Justinien suscita aussitôt après son achèvement a joui au cours des siècles d'une grande popularité. Le grand nombre des manuscrits qui nous ont transmis ce récit en sont le témoignage éclatant.

La première édition en a été donnée, d'après le Cod. Paris. 1712 et la version de Pseudo-Codinus (éd. Lambecius) par l'illustre Combefis. Th. Preger a publié ensuite dans la Bibliothèque de Teubner — Scriptores rerum Constantinopolitanarum, fasc. prior, 1901 — son édition critique, basée sur les plus importants des manuscrits conservés dont il a fixé exactement la filiation. Le texte ainsi établi n'est pas très différent de celui de Banduri (Imperium Orientale, I, 3e partie, l. 4), et l'on peut croire que tous deux sont dérivés du même archétype. Quant à l'analyse des manuscrits employés par Preger, elle se trouve dans la préface de son édition aussi bien que dans l'étude spéciale publiée par lui dans la «Byzantinische Zeitschrift».[1]

Cette narration, embellie de bonne heure par la légende, exerça sur l'imagination des Byzantins une influence trop grande pour qu'elle pût laisser indifférents les auteurs de chroniques. Preger utilisa dans son travail celles de Glykas et de Pseudo-Dorothée de Monembasie.

Mais la célèbre Διήγησις, composée avant le milieu du IXe siècle, a été traduite et remaniée en grec vulgaire. La vogue de ces traductions est attestée par les manuscrits qui les contiennent aussi bien que par l'écho qu'elles ont suscité dans des livres populaires. La lecture de Pseudo-Dorothée nous laisse l'impression que cette rédaction populaire lui a servi de source pour le chapitre de Sainte-Sophie. De tels remaniements ne pouvaient naturellement pas avoir d'importance pour la détermination du texte transmis par un si grand nombre de manuscrits, et Preger a pu les négliger à juste titre.

Les manuscrits de cette rédaction populaire signalés par lui sont les suivants:

[1] Die Erzählung vom Bau der Hagia Sophia, t. 10 (1901), pp. 455-476.

1. Le Cod. Vindob. hist. gr. 129 (XVe-XVIe siècle); le Cod. Paris. gr. 1765 (XVIIe siècle), tous les deux proches de l'Anonymus Banduri;
2. Le Cod. Vatic. Ottob. 309 (XVIe siècle), proche du Vindob. 129;
3. Le Cod. Marc. VII 43 (daté de 1619) que le savant allemand ne connaît que par son titre.

En feuilletant le Catalogue of the Greek manuscripts on mount Athos de Sp. Lambros, nous avons remarqué 13 manuscrits qui renferment diverses variantes de notre récit. Parmi ces variantes Lampros n'en signale qu'une rédigée en grec vulgaire, à savoir celle du Cod. 4809 de l'Iwiron; elle porte ce titre: «Περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας, πῶς ἐκινήθη ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ἔκτισεν καὶ πόσον ἔξοδον ἐξοδίασεν καὶ πότε ἐκτίσθη καὶ πῶς ἐκλήθη ἁγία Σοφία».

Si la publication de ces compositions en grec vulgaire ne présente pas d'importance pour la critique du texte, elle offre pourtant un certain intérêt, du moins en ce qui concerne la langue. Il serait en effet intéressant de voir comment le traducteur rend la nomenclature technique du texte écrit en grec savant.

*

A notre connaissance, aucun de ces textes populaires n'a été publié jusqu'à présent[1] excepté le morceau publié par M. K. Dyovouniotis du code 204 du couvent Varlaam dans l' Ἱερὸς Σύνδεσμος (1911 No 152 p. 9). Ce texte concerne le mobilier de l'église de Ste Sophie et est en relation avec notre texte (f. 183v-189v). Le texte trouvé parmi les matériaux laissés par feu Sp. Lambros et publié dans le Νέος Ἑλληνομνήμων, t. 16 (1922) pp. 236-247, d'après le manuscrit 66 de Καρακάλου (Athous 1579), n'est pas rédigé en grec vulgaire et représente l'archétype d'où dérivent les versions publiées par Banduri et Preger. La fin seule en est différente: elle se rapproche de l'original reflété par la version de Pseudo-Codinus, car on y retrouve la même légende de l'abandon du maître maçon sur le toit de l'édifice et les péripéties de son salut.

Nous nous proposons par conséquent de publier cette fois la narration en grec vulgaire tirée du Cod. Marc. VII 43.

[1] De ce que Preger nous dit à propos de la version du Cod. Petropolitanus gr. 482, publiée par Vilinskij, nous ne pouvons pas nous faire une idée suffisante sur le caractère vulgaire de cette version.

Ce codex renferme d'abord une chronique en grec vulgaire depuis les origines jusqu'au règne de Constantin Paléologue. Elle occupe 128 feuillets du manuscrit. Le feuillet suivant a été déchiré, et la lamentation dialoguée des patriarcats qui vient immédiatement après a son début mutilé. Cette lamentation finit au feuillet 137r et au verso lui fait suite le récit de la construction de Sainte-Sophie: « Διήγησις κατὰ πολλὰ ὡραία περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας, ποῖος τὴν ἔκτισε καὶ πόσες κολῶνες ἔχει καὶ πόσος ἔξοδος ἔγινεν».

Le codex a été écrit en 1619, comme cela résulte d'une notice du copiste.[1] Il est d'une assez belle calligraphie, mais très négligement orthographié.

Notre Διήγησις n'est qu'une traduction, qui pour le fond suit fidèlement l'archétype des textes en grec savant. Malgré son caractère vulgaire, la langue se ressent de l'influence de l'original. Le scribe ne fait parfois que transcrire directement les expressions qu'il ne peut pas traduire. En le comparant au texte de Preger, on constate que notre récit suit pas à pas l'enchaînement des idées de l' original. Pour faciliter cette comparaison, nous avons distribué la narration par alinéas correspondant aux chapitres du texte de Preger. Seulement les chapitres 21-22 de ce dernier texte ont été négligés par le copiste.

Une différence essentielle est à signaler à propos de la fin de ces deux narrations. Elle se prolonge dans notre texte vulgaire par l'énumération d'un certain nombre de faits de chronique: le synode contre Sévère, la peste, le tremblement de terre, la gloire et la fin tragique de Bélisaire, le pont sur le Sangarios et l'hérésie de l'empereur Justinien, — détails tirés sans doute de quelque chronique (chez Theophanes on les trouve presque tous sous la même forme abrégée), et qui se présentent aussi chez l'Anonyme de Banduri.

Un autre point où notre narration s'écarte également des autres, c'est l'épisode de l'écroulement de la coupole. Le texte de Preger aussi bien que celui de Banduri place cet écroulement au temps du successeur de Justinien. Notre version est à ce point de vue en accord avec les données de l'histoire.

*

Le texte que nous faisons suivre est une simple copie, vu les fautes de transcription dont il fourmille et son orthographe déplorable. Des formes comme ἀσίπου pour ἀσήμου, μὲ τραχίλια p. μέτρα χίλια,

[1] «Τέλος εἴληφεν τὸ παρὸν βιβλίον, θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Στύλου πόνος ἐξ Ἰωαννήνων, ἔτει αχιθ μαρτίῳ ιδ'».

ῥανδὴν p. ῥαβδὶν etc. ne laissent aucun doute à cet égard. Le copiste, très bon calligraphe mais assez ignorant en fait de grammaire, ne pouvant pas comprendre par endroits le texte, le déforme sans gêne.

Pour en produire quelques exemples, il transcrit δημαρχουμάρου πρασίνου pour δημάρχου μέρους πρασίνου; βασιλείδιον p. θαλασσίδιον; les noms propres souffrent sous sa plume la même défiguration: Strategios le magister devient chez lui l'un des deux «stratèges» de l'empereur, Χηνόπουλος - Χιονόπουλος et Τρώϊλος - Τρόκλος.

Nous nous sommes borné naturellement à rétablir l'orthographe, sans charger inutilement l'appareil critique des innombrables fautes du copiste.

Διήγησις κατὰ πολλὰ ὡραία περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας, ποῖος τὴν ἔκτισε καὶ πόσες κολῶνες ἔχει καὶ πόσος ἔξοδος ἔγινεν. f. 137v

Τὴν ἁγίαν Σοφίαν τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, πρῶτον μὲν τὴν ἔκτισεν ὁ
μέγας Κωνσταντῖνος δρομικήν, ὡσὰν τοῦ Ἀγαθονίκου καὶ τοῦ ἁγίου Ἀκα-
κίου. Καὶ πλη|ρώσας αὐτὴν ἔστησεν κολώνας πολλὰς ἤγουν στήλας. Ἐστάθη f. 138r
δὲ τὸ κτίσμα ἐκεῖνο χρόνους ἑβδομῆντα τεσσάρους, καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ
μεγάλου Θεοδοσίου, εἰς τὴν δευτέραν σύνοδον ὁποῦ ἔγινεν εἰς τὴν Κωνσταν-
τινούπολιν, ἐβασίλευαν οἱ Ἀρειανοὶ καὶ ἐδυνάστευσαν καὶ ἐκατέκαυσαν τὴν
ἐκκλησίαν | αὐτήν. Ἦτον δὲ πατριάρχης κὺρ Νεκτάριος καὶ ἐκάθοντον εἰς f. 138v
τὴν ἁγίαν Εἰρήνην τὴν ὁποίαν ἔκτισε ὁ μέγας Κωνσταντῖνος. Καὶ ἔκαμεν
δύο χρόνους ἀσκέπαστη καὶ ἐπρόσταξεν ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος Ῥουφῖνον τὸν
μάγιστρον αὐτοῦ ἤγουν τζαγουσίμπαση καὶ ἐσκέπασεν αὐτὴν σταυροθο|λίον f. 139r
ἤγουν καμάραν γυριστήν. Εἰς δὲ τὸν πέμπτον χρόνον τῆς αὐτοῦ βασιλείας
τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου ἔγινε μέγας φόνος εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἕνας
ἀπὸ τὸν ἄλλον εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον ἤγουν εἰς τὸ Ἀτμεγιτάνιν, εἰς τὴν ἡμέραν
ὁποῦ εἶχαν συνήθειαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἔκαμναν πηλάλα. Ἔγινε | δὲ ἀναμέ- f. 139v
σον αὐτῶν φιλονεικίαν ἀπὸ ἕναν πατρίκιον ἤγουν πασίαν καὶ ἀπὸ ἕναν
Ὑπάτιον ἤγουν γενιτζάραγαν, καὶ ἄλλου ἀκόμη δημάρχου μέρους πρασίνου
καὶ διὰ λευκῶν καὶ πρασίνων καὶ ἐσκοτώθησαν τριάντα πέντε χιλιάδες λαὸς
καὶ ἐλυπήθην ὁ βασιλεὺς λύπην μεγάλην διὰ τὴν σφα|γὴν ὁποῦ ἔγινεν ἔξαφνα f. 140r
εἰς τὸν λαόν. Λοιπὸν ἠθέλησε ὁ βασιλεὺς νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἐκεῖ
ἐβλέπει εἰς τὸν ὕπνον του ὁποῦ τὸν ἔμπνευσεν ὁ θεὸς εἰς τὴν καρδίαν τοῦ

5. *πληρῶσαν* 18-19. *δημαρχουμάρου πρασίνου καὶ διαλευκὸν καὶ πρασίνον*

βασιλέως νὰ οἰκοδομήσῃ ναὸν ὁποῦ νὰ μὴν ἔγινεν ἄλλος δεύτερος ἀπ' αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τὴν σήμερον.

Καὶ οὕτως | ἔγραψε εἰς πᾶσαν ἀφέντην ἀνατολῆς καὶ δύσεως ὁποῦ f. 140v ὥριζαν τοὺς τόπους ὅπου εὕρουν μάρμαρα ἐκλεκτὰ καὶ κολῶνας καὶ πορφύρα καὶ καγκελοθυρίδας ὁποῦ νὰ εἶναι ἐπιτήδεια διὰ ἐκκλησίαν, νὰ τοῦ τὰ προβαδίσουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ δὲ αὐθέντες ἐδέκτησαν τὰς ἐπιστολὰς τοῦ βασιλέως | μετὰ χαρᾶς καὶ ἐσπούδαζε πᾶσα ἕνας νὰ θεραπεύσῃ τὸν βασιλέαν f. 141r μὲ τὰ πλέον καλήτερα καὶ ἐκλεκτὰ μάρμαρα ὁποῦ ἐγύρευεν. Καὶ οὕτως ἐσύναξε πᾶσαν τὴν οἰκοδομὴν πᾶσα ἕνας ἀπὸ ναοὺς εἰδώλων ὁποῦ τοὺς ἐχαλοῦσαν καὶ ἀπὸ παλαιὰ παλάτια, καὶ τὰ ἔστελναν τοῦ βασιλέως Ἰου|στινιανοῦ f. 141v εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπὸ θαλάσσης καὶ ποταμῶν καὶ ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον, ἀνατολῆς καὶ δύσεως, ἄρκτου καὶ μεσημβρίας. Καὶ ἐκ τῆς μεγαλόπολις Ῥώμης ἀπεστάλθησαν οἱ ὀκτὼ κολῶνες οἱ μεγάλες καὶ τὲς ὠνόμασαν Ῥωμαῖες. Ὁ κάποιος σύγκλητος τοῦ παλατίου Πλούταρχος | καὶ ἐπιστολογράφος f. 142r ὁποῦ εὑρίσκετον εἰς τὴν Ῥώμην τὲς εἶχαν καταδώσει κάποιοι Πέρσαι αὐτοῦ, καὶ ἦσαν αὐτὲς οἱ κολῶνες μιᾶς γυναικὸς χήρας, ὀνόματι Μαρκίας, ὁποῦ τὲς εἶχεν προῖκα καὶ ἦσαν μέσα εἰς ἕναν ναὸν τοῦ Ἡλίου πόλεως, τὸν ὁποῖον ναὸν τὸν ἔκτισεν Αὐρηλιανὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Ῥώ|μης. Τὲς δὲ ἄλλες f. 142v ὀκτὼ πράσινας κολῶνας τὰς ἀξιοθαύμαστες τὲς ἀπέστειλεν Κωνσταντῖνος ὁ στρατηγὸς ἀπὸ τὴν Ἔφεσον πελεκισμένας, τὰς δὲ ἐπίλοιπας κολῶνας ἤφεραν ἀπὸ τὴν Κύζικον ἤγουν τὴν Κίο καὶ ἄλλας ἀπὸ τὴν Ῥώμην καὶ ἀπὸ τὴν Τρωάδα καὶ ἀπὸ τὰ δωδεκάνησα καὶ | ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ ἀπὸ τὴν Κύπρον f. 143r καὶ ἀπὸ τὴν Σάμον καὶ ἀπὸ τὴν Χίο καὶ ἀπὸ τὴν Ῥόδον καὶ ἀπὸ πᾶσα νησὶ καὶ ὅθεν σκεπάζει ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας τὰ ἔστελναν μὲ καράβια ἀπὸ θαλάσσης. Καὶ τοῦτο ἐσυλλογίσθη ὁ βασιλεὺς διὰ νὰ μὴν κοπιάζουν οἱ ἄνθρωποι καὶ | τὰ ἄλογα ζῶα, νὰ μὴν ἀναστενάζουν f. 143v κουβαλῶντας, ὥρισε νὰ τὰ φέρνουν διὰ θαλάσσης, ἵνα γένῃ εὐπρόσδεκτον τὸ ἔργον εἰς τὸν θεόν. Λοιπὸν ἐσύναξε πᾶσαν οἰκοδομὴν διὰ χρόνους ἑπτά. Ἡ δὲ Μαρκία ὁποῦ εἶχεν προῖκα τὲς ὀκτὼ κολῶνες ἔγραψε γραφὴ πρὸς τὸν βασιλέαν οὕτως· “στέλνω σου, βα|σιλεῦ, ὀκτὼ κολῶνες, ὑπὲρ ψυχικήν f. 144r μου σωτηρίαν, ἴσιες εἰς τὸ μάκρος, εἰς τὸ πλάτος, εἰς τὸ χόντρος„. Αὐτὸν γοῦν τὸν ναὸν ὁποῦ ἄρχισε ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς νὰ τὸν ἐκτίσῃ τὸν εἶχεν πρωτήτερα κτισμένον ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν ἐχάλασεν καὶ τὸν ἔκτισε ἀπὸ θεμελίων. Καὶ ὅταν | ἄρχισε νὰ τὸν ἐκτίζῃ ἦτον f. 144v δώδεκα χρονῶν βασιλεύς.

Λοιπὸν ὡσὰν ἐσύναξεν πᾶσαν τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ διὰ νὰ κτίζουν ἄρχισε πρῶτον νὰ ἀγοράζῃ τοὺς τόπους ὁποῦ ἦσαν σπίτια τῶν ἀρχόντων σιμὰ

1. *νὰ οἰκονομίσῃ* 8. *μετὰ* 13. *ἡ ὀ. κ. ἡ μεγάλαις* 16. *αὐταὶς ἡ κ.* 21. *Γκίω* 29. *εἶχον*

εἰς αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας. Καὶ τὸ ἕνα ὁσπίτιον ὁποῦ ἐγίνη τὸ σκευοφυλάκιον ἦτον | μιᾶς γυναικὸς χήρας, τὸ ὄνομά της Ἄννα· καὶ τὸ ἐξετίμησαν λίτρας f. 145r νομίσματα ὀγδοῆντα πέντε. Καὶ αὐτὴ εἶπεν· ὅτι “ἐγὼ δὲν τὸ πουλῶ τὸ ὁσπίτιόν μου, ἐὰν μὲ δώσῃ ὁ βασιλεὺς καὶ ἑκατὸν λίτρας νομίσματα„. Ἔστειλεν δὲ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τοὺς μεγιστάνους του πρὸς αὐτὴν παρακαλῶντας νὰ τὸ πουλήσῃ τοῦ βασιλέως | καὶ αὐτὴ τελείως δὲν ἤθελεν νὰ τὸ ἀκούσῃ. Τότε ἐση- f. 145v κώθη ὁ βασιλεὺς ἀτός του σωματικῶς καὶ ὑπῆγεν εἰς τὴν γυναῖκα, καὶ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς παρακαλῶντας αὐτὴν ὅπως τοῦ πουλήσῃ τὸ ὁσπίτιον αὐτῆς· ἡ δὲ γυνὴ ὡς εἶδεν τὸν βασιλέα πῶς ἐκαταδέκτη καὶ ὑπῆγεν εἰς τὸ ὁσπίτιον αὐτῆς ἔπεσε | πάραυτα καὶ ἐπροσκύνησε τὸν βασιλέαν καὶ εἶπεν· f. 146r “δέσποτα βασιλεῦ, διὰ τὴν παρακάλεσίν σου δὲν θέλω τιμὴν καὶ ἀργύρια εἰς τὸ σπίτι μου, μόνον σὲ τὸ δίδω μετὰ χαρᾶς διὰ νὰ εὕρω μισθὸν ἐκ θεοῦ, νὰ ὁρίσῃς νὰ μνημονεύωμαι καὶ ἐγὼ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ὁποῦ βούλεσαι νὰ κτίσῃς„. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπρό|σταξε ὅτι νὰ μνημονεύεται καὶ αὐτὴ ὁμοῦ μὲ f. 146v τὸν βασιλέαν.

Ὁ δὲ ἄλλος τόπος ὁποῦ ὀνομάζεται τὸ ἅγιον φρέαρ καὶ ὅλον τὸ βῆμα καὶ ὁ τόπος τοῦ ἄμβωνος καὶ ἕως τὴν μέσην τοῦ ναοῦ ἦτον ὁσπίτιον ἑνὸς εὐνούχου ὀστιαρίου, ὀνόματι Ἀντίοχος καὶ ἐτιμήθη λίτρας χρυσάφι τριάντα ὀκτώ· καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὸ πουλήσῃ τοῦ | βασιλέως. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἦτον f. 147r φίλος τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγαθωσύνης καὶ δὲν ἤθελεν νὰ ἀδικήσῃ τινὰν καὶ δὲν εἶχεν τί νὰ κάμῃ. Λοιπὸν ἦτον δύο στρατηγοί, καὶ ὁ ἕνας ἦτον χασνατάρης τοῦ βασιλέως καὶ ἀδελφοποιτὸς αὐτοῦ, καὶ ἔταξε τοῦ βασιλέως ὅτι νὰ κάμῃ μίαν τέχνην νὰ ἔλθῃ ὁ Ἀντίοχος νὰ παρακαλῇ τὸν | βασιλέαν νὰ f. 147v πουλήσῃ τὸ σπίτι του. Ἦτον δὲ ὁ αὐτὸς πολλὰ ἀγαπητικὸς νὰ παγαίνῃ εἰς τὴν πηλάλα τῶν ἀλόγων νὰ πηλαλῇ ὅταν γίνεται ἱπποδρόμιον, ἤγουν τὴν ἡμέραν ὁποῦ ἐπηλαλοῦσαν τὰ ἄλογα εἰς τὸ Ἀτμεγιτάνιν· καὶ τὴν ἡμέραν ὁποῦ ἤθελε νὰ γένῃ ἡ πηλάλα τὸν | ἔπιασεν ὁ χασνατάρης καὶ τὸν ἔβαλεν f. 148r εἰς τὴν φυλακήν. Ὁ δὲ Ἀντίοχος ἐφώναζε μέσα ἀπὸ τὴν φυλακήν· ὅτι “ἐβγάλετέ με νὰ ὑπάγω νὰ ἰδῶ τὴν ῥένταν τῶν ἀλόγων καὶ οὐχὶ μόνον τὸ σπίτι μου νὰ δώσω, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχήν μου, μόνον νὰ κάμω τὸ θέλημά μου καὶ τοῦ βασιλέως„. Καὶ οὕτως | τὸν ἔβγαλαν ἀπὸ τὴν φυλακὴν καὶ τὸν ὑπῆγαν f. 148v εἰς τὸν βασιλέαν ὁποῦ ἐκάθοντον εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον καὶ ἔκαμαν τὴν ἐξεπούλησιν τοῦ ὁσπιτίου καὶ ἔγραφεν ὁ κοιέστωρ καὶ ὅλοι τοῦ παλατίου πρότερον παρὰ νὰ ξεσελλώσουν τὰ ἄλογα, ὅτι ἦτον συνήθεια παλαιὰ ὅταν ἔρχοντον ὁ βασιλεὺς εἰς | τὴν πηλάλα, ἤγουν εἰς τὸ Μεγιτάνι, πάραυτα ἔτρεχαν τὰ f. 149r ἄλογα μὲ τὰ σαλιβάρια μόνον καὶ διὰ νὰ ἀργήσουν ἕως νὰ κάμουν τοῦ σπιτίου τὸ παζάρι ἀνέμειναν πᾶσα χρόνον, καὶ ἔκαμναν ἀπὸ τότε μόνον τὴν ὥραν ἐκείνην τὴν πηλάλαν ὁποῦ ἔγινε τύπος.

29. *ῥέταν* 33. *ὀκίστωρ*

Τὸ δὲ δεξιὸν μέρος ἕως τῆς | κολώνας τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἦτον ὁσπί- f. 149v
τιον ἑνὸς εὐνούχου, ὀνόματι Χαρίτων τοῦ Χηνοπούλου, καὶ ἔδωκέν το μετὰ
χαρᾶς καὶ εὐχαριστίας. Τὸ δὲ ἀριστερὸν μέρος τοῦ γυναικείου ἕως τὴν κολώνα
τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ ἦτον ὁσπίτιον κάτινος ξενοδόχου,
ὁ ὁποῖος ἔλεγεν· ὅτι "ἂν | μὲ δώσῃ ὁ βασιλεὺς τρεῖς δίπλες ὅτι χρήζει τὸ f. 150r
σπίτι μου, δὲν τοῦ τὸ δίδω, ἐὰν δὲν μὲ κάμῃ τὸ θέλημά μου ὁποῦ γυρεύω,
ὅτι ὅταν γίνεται πηλάλα εἰς τὸ Ἀτμεγιτάνι νὰ τιμοῦμαι καὶ νὰ προσκυνοῦμαι
καὶ ἐγὼ ἀπὸ τοὺς τέσσαρους σαλιβαράτους ὁποῦ κρατοῦν τὰ ῥέτενα τῶν
ἀλόγων. Καὶ ὥρισεν | ὁ βασιλεὺς νὰ τὸ ἔχῃ εἰς ἅπαντας αἰῶνας καὶ ἐπῆράν το f. 150v
ὁ κόσμος εἰς γέλοιον· καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ ἱπποδρομίου ἐστολίσθη ἕνα ἀπανω-
φόριον ἄσπρον, καὶ ἦτον ῥαντισμένο μέσοθεν ἀπὸ τὴν ὕφασίν του ῥάμματα
μαῦρα, κόκκινα, πράσινα, ὀξεῖα καὶ πᾶσα λοῆς, καὶ ἐκάθετον μέσα τῶν
κα|γκέλλων καὶ εἰς τὴν ῥάχην του ὀπίσω ἐπροσκυνοῦσαν οἱ τέσσαροι σαλιβα- f. 151r
ράτοι τῶν ἁρμάτων, πρὶν καβαλλικεύσουν ἀπάνω εἰς τὰ ἅρματα. Καὶ ἔγινε
τύπος καὶ αὐτὸ καὶ ἐπωνόμασαν καὶ αὐτὸν ἄρχων τῶν καταχθονίων. Τὸ δὲ
ἔμπασμα τοῦ ναοῦ καὶ οἱ τέσσαρες νάρθηκες καὶ ὁ λουτὴρ καὶ τὰ περιαύ|λιά f. 151v
του ὅλα ἦτον ὁσπίτιον Δαμιανοῦ πατρικίου, καὶ ἐτιμήθη χρυσάφι λίτρας
ἐννενῆντα καὶ ἔδωκέν το τοῦ βασιλέως μετὰ χαρᾶς.

Τότε ὁ βασιλεὺς ἐμέτρησε τὸν τόπον καὶ ηὗρε πέτραν ῥιζιμαίαν ἀπὸ τὸ
βῆμα μέσα καὶ ἕως τῆς κάτου πήσου καὶ ἐθεμελίωσεν τὸ γῦρόν της τὸ θεμέ-
λιον τοῦ μεγά|λου ⟨τρούλλου⟩· καὶ ἀπὸ τοὺς πήσους ἕως τοῦ ἔξω νάρθηκος f. 152r
τὸ χαντάκι ὁποῦ ἀνέβρυεν ἐθεμελίωσεν ἐκεῖ τόπους. Καὶ ὅταν ἄρχισε νὰ κτίζῃ
τὸ θεμέλιον ἐπροσκάλεσεν τὸν Εὐτύχιον τὸν πατριάρχην καὶ ἐποίησεν εὐχὴν
περὶ στάσεως τῆς ἐκκλησίας. Τότε ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἐπίασε τὴν ἀσβέ-
στην μὲ τὰ χέρι|ά του καὶ τὸ ἀστράκιον καὶ εὐχαρίστησεν τὸν θεὸν καὶ ἔῤῥιξε f. 152v
εἰς τὸ θεμέλιον ἀρχήτεραν ἀπὸ ὅλους. Καὶ ὅταν ἄρχισαν νὰ κτίζουν τὸν ναόν,
ἔκτισαν ἕνα σπίτι χρυσὸν καὶ εὔμορφον μὲ λιθάρια πολύτιμα καὶ τὸ ἐπωνό-
μασαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (ὁποῦ εἶναι σιμὰ τὸ ῥολόγιον
ἤγουν τὸ βαπτιστήριν) διὰ | νὰ κάθεται ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν ἀρχόντων νὰ f. 153r
παραφυλάττῃ· πολλὲς φορὲς ἔτρωγεν καὶ ἐκεῖ. Καὶ ἔκαμεν μίαν διαβαταρέαν
ἀπὸ τὸ βασιλικὸν παλάτι ἕως τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, διὰ νὰ περνάγῃ νὰ
ἔρχεται κάθε ὥραν, νὰ μὴν τὸν ἐβλέπουν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ παραστέκῃ
τοὺς μαστόρους νὰ κτίζουν τὸν ναόν. | f. 153v

Καὶ ἦτον καλφάδες ἑκατὸν καὶ πᾶσα ἕνας εἶχεν ἐργάτας ἑκατόν· καὶ οἱ
μὲν πενῆντα ἔκτιζαν τὴν μίαν μερέαν, καὶ οἱ ἄλλοι πενῆντα μὲ τοὺς ἐργάτας
ἔκτιζαν τὴν ἄλλην μερέαν, ὁποῦ ἦσαν ὅλοι χιλιάδες δέκα. Καὶ οἱ πέντε χιλιά-

2. *Χιονοπούλου* ... *με τὰ χαρας* 4. *Γεωργίου* 7. *καὶ νὰ προσκαλοῦμαι* 15. *αὐτῶ*
16. *περὶ αὔλιά του* 21. ⟨*τρούλλου*⟩ *supplevi* 30. *διαβαραίαν*

δες ἔκτιζαν τὴν μίαν μερέαν, καὶ οἱ ἄλλοι πέντε χιλιάδες τὴν ἄ|λλην. Τοῦτο f. 154r
δὲ ἐπενόησεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἔκαμεν διὰ νὰ συνερίζουνται οἱ μαστόροι νὰ
σπουδάζουν τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ.

Καὶ καθὼς φαίνεται τώρα ὁλόγυρα ἡ ἐκκλησία ἄγγελος Κυρίου ἦλθεν
καὶ ἔδειξεν τὸν τόπον καὶ τὸν ἐμέτρησεν τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ὕπνον του.
Ἦτον δὲ ὁ πρωτομάστορης ἐκεῖνος πολλὰ τεχνίτης | καὶ φρόνιμος εἰς τὰ ἀνα- f. 154v
καινίσματα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ λεπτότατος παρὰ φύσιν καὶ τί ἔκαμεν;
ἔπαιρνε τὰ φύλλα τῶν ἐτέων καὶ τὰ ἔβανε καὶ τὰ ἔβραζεν μὲ κριθάρι καὶ
ἐγίνοντο χυλός· καὶ οὕτως τὸν ἔπαιρνε καὶ τὸν ἔρριχνε εἰς τὸν ἀσβέστην μὲ
τὸ ἀστράκιν καὶ ἐμύξωνε ὁ ἀσβέστης καὶ ἦτον κολλη|τικὸς πολλά Καὶ οὕτως f. 155r
ἔκαμνεν μᾶζες τὸν ἀσβέστην μὲ τὸ ἀστράκιν ἕως οὗ ἀνέβαινε εἰς τὸ ὕψος
πῆχες πενῆντα, καὶ τὸ πλάτος τῶν μαζῶν ἄλλες πενῆντα καὶ τὸ χόντρος εἴκοσι.
Καὶ αὐτὸν τὸν ζωμὸν τῶν ἐτέων ὅπου ἔβραζεν μὲ τὸ κριθάρι δὲν τὸν ἔρριχνε
ζεστὸν τόσον, οὔτε τόσον κρύον διὰ νὰ κολλίῃ· καὶ | ἀπάνω εἰς τὲς μᾶζες f. 155v
ἔβανε λιθάρια τρανὰ μεγέθει, τετράγωνα, διὰ νὰ ἰδῇ ἐὰν κολλοῦσιν ὡσὰν
σίδερον μὲ σίδερον ὅταν βράζει εἰς τὴν φωτίαν.

Καὶ ὅταν ἀνέβη ἀπὸ τὸ θεμέλιον πῆχες δύο ἐξωδιάστησαν τετρακόσιες
πενῆντα δύο λίτρες χρυσάφι, καθὼς γράφει ὁ ἐξοδιαστὴς τοῦ βασιλέως | ὁποῦ f. 156r
ἄφησε γραμμένον. Καὶ πᾶσαν ἡμέραν ἐκουβανοῦσαν ἄσπρα καὶ τὰ ἤφερναν
εἰς τὸ σπιτόπουλον ὁποῦ ἐφτίασεν ὁ βασιλεὺς σιμὰ εἰς τὸ ῥολόγιον. Καὶ ὅσοι
ἀνέβαζαν λιθάριον ἔπαιρναν ἀπὸ ἕνα ἄσπρον, διὰ νὰ μὴν βλασφημῇ τινας
καὶ βαρεθῇ βαστῶντας τὸ λιθάρι. Ἕνας δὲ ἀπὸ ἐκεί|νους ὁποῦ ἀνέβαζαν τοὺς f. 156v
λίθους ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν του βαστῶντας τὸν λίθον ἐβλασφήμησε καὶ διὰ
θαῦμα πολὺ παρευθὺς ἔπεσεν ἀπὸ ἄνω κάτω καὶ ἐσυντρίβη· τοῦτο δὲ ἔγινεν
διὰ νὰ ἰδοῦν οἱ ἄλλοι νὰ φοβηθοῦν. Ἔκαμεν δὲ καὶ τὲς ἔξοδες ὁ στρατηγὸς
ὁ χασνατάρης καὶ ἀδελφοποι|τὸς τοῦ βασιλέως. Καὶ ὡσὰν ὑψώθησαν οἱ f. 157r
πῆσοι ἴσια μὲ τὲς μεγάλες κολῶνες τὲς Ῥωμαῖες τὲς πράσινες ἐχάρη ὁ βασι-
λεὺς κατὰ πολλὰ χαρὰν μεγάλην καὶ πλέον εἰς θρόνον δὲν ἐκάθετον, μήτε
ὕπνος τοῦ ἔρχοντον, ἀλλ᾽ ἐσπούδαζεν μετὰ ἐπιμελείας νὰ γένῃ τὸ ἔργον καὶ
ὑπή|γαινε κάθε ὥρα καὶ ἔβλεπε τοὺς τεχνίτας καὶ ἐκείνους ὁποῦ ἐπελεκοῦσαν f. 157v
τὰ λιθάρια καὶ τὰ μάρμαρα καὶ τὰ ξύλα καὶ ὅλους τοὺς κτιστάδες, καὶ τοὺς
ἐνουθέτα καὶ τοὺς ἐπαρακάλει νὰ σπουδάζουν τὸ ἔργον τους· χωριστὰ τοὺς
ἔδιδεν ὁ βασιλεὺς ἀπὸ δύο καὶ τρία ἄσπρα ἔξω ἀπὸ τὸ ἡμεροκάμα|τόν τους f. 158r
καὶ ἄλλα χαρίσματα διὰ νὰ προθυμοῦν τὸ ἔργον. Καὶ ὅταν ἔρχετον ὁ βασιλεὺς
νὰ βλέπῃ τοὺς μαϊστόρους ἐφόριεν ἄσπρην φορεσίαν καὶ ὀξὺ κεφαλόδεμα εἰς
τὴν κεφαλὴν καὶ ἐβάστα εἰς τὸ χέριν του λεπτὸν ῥαβδὶν κόκκινον.

10. *ἐμίξονε* 11. *τῶν* 13. *αὐτῶν τῶν ζωμόν* 15. *μεγέθες τε τράκονα*
27. *ἡ πίσοι* 30. *ἐπελεκάσαν* 34. *νὰ προτιμοῦν* 36. *ῥανδὴν*

Καὶ ὅταν ἐγύρισαν τοὺς τοίχους ἀπάνω νὰ κάμουν τὸν πρῶ|τον πάτον f. 158v ἦτον ἡμέρα σαββάτῳ· καὶ ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς πάντας τοὺς τεχνίτας καὶ τοὺς ἐργάτας σὺν παντὶ τῷ λαῷ· ἦτον δὲ ὥρα ἕκτη τῆς ἡμέρας. Ὁ δὲ πρωτομάστορας εἶχεν υἱὸν ἕως δεκατεσσάρων χρόνων, καὶ ἄφηκέν τον νὰ φυλάγῃ τὰ ἐργαλεῖα τῆς κτιστικῆς ἀπάνω εἰς τὸν | πάτον τοῦ κτίσματος, καὶ αὐτὸς ὑπῆγεν f. 159r εἰς τοῦ βασιλέως τὴν τράπεζαν. Τὸ δὲ παιδίον ὡς ἐκάθετον καὶ ἐφύλαγε τὰ ἐργαλεῖα τοῦ πατρός του, ἔρχεται πρὸς αὐτὸν ἕνας εὐνοῦχος μὲ φωτεινὰ φορέματα στολισμένος καὶ φοβερὸς εἰς τὴν ὄψιν· καὶ ἄστραπτεν τὸ πρόσωπόν του ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἐ|φαίνετον ὅτι εἶναι ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Καὶ f. 159v λέγει τοῦ παιδίου· "τίνος χάριν ἄφηκαν τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ οἱ τεχνῖται καὶ ὑπᾶσι νὰ τρῶσι καὶ νὰ πίνουν νὰ μεθοῦν„; Καὶ ἀπεκρίθη τὸ παιδίον καὶ εἶπεν· "ἀφέντη, τώρα ἔρχουνται καὶ δὲν ἀργοῦν„. Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος πρὸς τὸ παιδίον· "ὕ|παγε, λάλησέ τους νὰ ἔλθουν ὀγλήγορα νὰ δουλεύσουν τὸ ἔργον f. 160r τοῦ θεοῦ„. Τὸ δὲ παιδίον ἀπεκρίθη μετὰ φόβου πολλοῦ· "ἀφέντη μου, φοβοῦμαι νὰ ὑπάγω, νὰ μὴν χαθῇ τίποτας ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα„. Ὁ δὲ ἄγγελος εἶπεν πρὸς τὸ παιδίον· "ὕπαγε, καὶ ἐγὼ ὀμνύω σου ὅτι μὰ τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ὁποῦ κτίζε|ται τώρα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὁποῦ ἔγιναν τὰ πάντα, νὰ μὴν f. 160v ἀποχωρήσω ἀπ' ἐδῶ ἕως νὰ ἔλθῃς ἐδῶ, ὅτι ἐκ θεοῦ ἀπεστάλθηκα νὰ φυλάττω ἐδῶ. Καὶ ὕπαγε, παιδί μου, εἰς ὁδὸν εἰρήνης καὶ ἐγὼ φυλάττω αὐτά„. Ταῦτα ἀκούσας τὸ παιδίον ὑπῆγεν τρέχοντας εἰς τὴν βασιλικὴν τράπε|ζαν, τὸν δὲ f. 161r ἄγγελον ἄφησε εἰς τὸ κτίσμα νὰ φυλάττῃ. Καὶ ὡς ὑπῆγεν εἰς τὴν τράπεζαν, εἶπεν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὰ πάντα. Καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ τὰ εἶπεν τοῦ βασιλέως· Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔστειλεν ἐν τῷ ἅμα τζαγούσην εἰς τὸ ἅγιον κτίσμα, διὰ νὰ ἰδῇ τίς εἶναι ὁποῦ εἶπεν τοῦ παι|δίου ταῦτα τὰ λόγια καὶ ἐφοβέριζεν τοὺς f. 161v μαστόρους. Ὁ δὲ τζαγούσης ὑπῆγεν δρομαῖος καὶ τινὰν ἐκεῖ δὲν ηὗρεν. Καὶ οὕτως ἐγύρισεν. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπροσκάλεσεν ὅλους ἅπαντας τοὺς εὐνούχους τοῦ παλατίου καὶ τοὺς ἔδειχνεν τοῦ παιδίου ἕναν πρὸς ἕναν, μήνα εἶναι τινὰς ἀπ' αὐτοὺς ὃν ἑώρακεν, | ἤγουν ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ εἶδεν τὸ παιδίον εἰς τὸ f. 162r κτίσμα. Τὸ δὲ παιδίον εἶπεν τοῦ βασιλέως ὅτι ἀπ' αὐτοὺς τινὰς δὲν ἐφάνη ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ τοιούτην θεωρίαν ὡσὰν ἐκείνου ἀκόμη εἰς ἄνθρωπον δὲν εἶδα εἰς τὸν κόσμον, διότι ἐκεῖνος ἐφόριεν ἄσπρα καὶ τὸ πρόσωπόν του ἄστραπτεν ὡσὰν φωτίαν. | Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς τοὺς λόγους τοῦ παιδίου ἐκατάλαβεν f. 162v καὶ εἶπεν· "ἀληθῶς τὰ λόγια αὐτὰ καὶ ὁ ὅρκος ἐκ θεοῦ εἶναι καὶ ἄγγελος Κυρίου εἶναι αὐτὸς ὁποῦ ἐλάλησεν τοῦ παιδίου„. Καὶ οὕτως ἐβόησεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν θεὸν καὶ εἶπεν· "Εὐχαριστῶ σοι, βασιλεῦ ἀόρατε, ὅτι ἐφανέρωσας εἰς ἐμένα τὸ ἔλε|ός σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου καὶ τὴν ἀδημονίαν ὁποῦ f. 163r εἶχα εἰς τὴν καρδίαν μου καὶ εἰς τὴν ψυχήν μου τὸ πῶς νὰ καλέσω τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας ἐκκλησίας καὶ ἀποκάλυψές μου ὑπὸ θείου ἀγγέλου καὶ ἔστειλάς τον φύλακα αὐτῆς εἰς ἀπεράντους αἰῶνας„. Καὶ ἀφ' οὗ ἐπῆρεν τὴν πληροφορίαν

1. *τείχους*

τοῦ ναοῦ τῆς | "ἁγίας Σοφίας„, τὸ ὁποῖον ἑρμηνεύεται ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ὁ f. 163v δὲ βασιλεὺς δὲν ἄφηκεν πλέον τὸ παιδίον νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν ναόν, διὰ νὰ μὴν ἀναχωρήσῃ ὁ ἄγγελος, μόνον νὰ μείνῃ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἕως τὸν καιρὸν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, νὰ φυλάττῃ τὸν ἅγιον ναόν. Συνεβουλεύσατο ὁ βασιλεὺς τὸν πα|τριάρχην καὶ ἐπισκόπους καὶ ποιμένας καὶ πᾶσαν τὴν f. 164r σύγκλητον αὐτοῦ καὶ ἔδωκαν βουλὴν πάντες ὅτι τὸ παιδίον πλέον νὰ μὴν ὑπάγῃ εἰς τὸν ναόν, διὰ νὰ μὴν ⟨ἀνα⟩χωρήσῃ ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ πλέον, μόνον καθὼς ὑποσχέθη νὰ φυλάττῃ τὴν ἐκκλησίαν ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἡ δὲ κατοίκη|σις τοῦ ἀγγέλου εἶναι εἰς τὴν δεξιὰν μερέαν τοῦ πήνσου τοῦ f. 164v μεγάλου τῆς ἀπάνω ἀψῖδος ὁποῦ ἔρχεται εἰς τὸν λουτρὸν τὸν μέγαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔδωκεν χαρίσματα πολλὰ τοῦ παιδίου καὶ τὸ ἐπλούτισε καὶ τὸ ἀπέστειλεν μετὰ θελήματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς τὰ δωδεκάνησα ὡς ἐξωρισμένος.

Καὶ | ὡσὰν ἤφεραν τὸ κτίσμα ἕως τὸν δεύτερον πάτον καὶ ἐγύρισαν τὲς f. 165r ἀπάνω κολῶνες καὶ τὲς ὑψηλὲς κάμαρες καὶ ἐσκέπασαν ἀπέξωθεν, ἐσώθη ὁ βίος ὁ βασιλικὸς καὶ ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς εἰς μεγάλην καὶ πολλὴν ἀδημονίαν καὶ ἔστεκεν εἰς τοὺς ἀπάνω βασμίδας καὶ ἔβλεπε τοὺς μαστό|ρους. Καὶ ἔμελ- f. 165v λαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην νὰ γυρίσουν τὸν μέγαν τοῦρλον καὶ ἦτον ἡμέρα σαββάτῳ· καὶ δὲν ἤξευρεν πῶς νὰ κάμῃ διὰ χρυσίον νὰ πλερώσῃ τοὺς μαστόρους. Καὶ ἐκεῖ ἐφάνη ἕνας εὐνοῦχος ἀσπροφόρος καὶ λαμπρὸς ὥσπερ τὸν ἥλιον καὶ λέγει πρὸς τὸν βασιλέαν· "τί λυπεῖσαι, δέσποτά | μου„; Ὁ δὲ βασι- f. 166r λεὺς λέγει· ὅτι "τὸ χρυσάφι τοῦ παλατίου ἐσώθην καὶ εἰς αὐτὸ ἀδημονῶ, ὅτι δὲν ἔχω νὰ πλερώσω τοὺς μαστόρους„. Ὁ δὲ λαμπροφόρος ἐκεῖνος εἶπεν τοῦ βασιλέως μετὰ χαρᾶς· "μὴ λυπῆσαι περὶ τούτου, ὦ βασιλεῦ, καὶ αὔριον ἀπὸ ταχὺ στεῖλέ μου ἀπὸ τοὺς πρώτους τῆς βασιλείας σου | πιστοὺς καὶ μου- f. 166v λάρια, καὶ ἐγὼ τοὺς ἀκαρτερῶ εἰς τὴν Πόρταν τὴν Χρυσῆν καὶ νὰ σὲ δανείσω χρυσάφι φλωρία ὅσα χρειάζεσαι„. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐσκοτίσθη καὶ ἀλησμόνησε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ πῶς λέγουν τὸ ὄνομά του καὶ ποῦθεν εἶναι. Τῇ δὲ ἐπαύριον κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς τὸν κοιέστωραν | Βασιλίδην καὶ f. 167r τὸν ἔπαρχον Θεόδωρον καὶ τὸν πατρίκιον καὶ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ καὶ ὑπηρέτας πενῆντα καὶ μουλάρια εἴκοσι μετὰ βουλγίδας σαράντα. Καὶ ἐξελθόντες τὴν Χρυσέαν Πόρταν ἔξω εὑρόντες τὸν εὐνοῦχον (καὶ ἔλαμπεν ὥσπερ τὸν ἥλιον καὶ τὰ φορέματά του ἄσπρα καὶ ἦτον κα|βαλλάρις ἀπάνω εἰς κόκκινον f. 167v ἄλογον), καὶ ἐπῆρέν τους καὶ ὑπῆγαν εἰς τόπον ὁποῦ ἐλέγετον Τριβουνάλιον καὶ αὐτοῦ ἐφάνησαν παλάτια χρυσόμορφα καὶ τρικλίνοι κεκοσμημένοι· καὶ οὕτως ἐπέζευσαν ἀπὸ τὰ ἄλογα καὶ ἀνέβησαν ἀπάνω εἰς ἕνα κλινάριον ὁλόχρυσον καὶ πολλὰ θαυμαστόν. Καὶ οὕτως | ἐβγάζει ἀπὸ τὸν κόρφον του f. 168r κλειδίον ὁλόχρυσον καὶ ἄνοιξε μίαν κάμαραν καὶ ἦτον χρυσάφιν γεμᾶτον, ἤγουν φλωρία. Καὶ ἐπῆρεν ὁ εὐνοῦχος φτυάριν καὶ ἔβαλε εἰς πᾶσα βουλγί-

3. *χωρήσῃ* 37. *καμάραν*

διον φτυαρίες τέσσαρες ἤγουν κεντηνάρια τέσσαρα εἰς πᾶσα βουλγίδιον, καὶ
ἐγέμισε τὰ εἴκοσι βουλγίδια μὲ τὸ φτυάριν | καὶ ἐφόρτωσε τὰ μουλάρια καὶ f. 168v
ἀπέστειλέν τα τοῦ βασιλέως. Καὶ ἐπαράγγειλέ τους ἔτζι· ὅτι "εἰπέτε τοῦ βασι-
λέως Ἰουστινιανοῦ νὰ κτίσῃ τὴν ἁγίαν Σοφίαν τοῦ θεοῦ λόγου„. Καὶ οὕτως
ἐσφάλισεν πάλιν τὸ κουβούκλιον ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ οὕτως οἱ βασιλικοὶ
ἄνθρωποι ὑπῆγαν τὸν βίον εἰς τὸν | βασιλέαν, τὸν δὲ εὐνοῦχον ἄφησαν ἐκεῖ. f. 169r
Ὁ δὲ βασιλεὺς ὡς εἶδεν αὐτὸν τὸν βίον ἐξεπλάγη καὶ ἐθαύμασεν καὶ εἶπεν
εἰς ποῖον τόπον ὑπῆγαν καὶ ποῖος εἶναι ὁ εὐνοῦχος οὗτος, ἤγουν ἐκεῖνος ὁποῦ
μᾶς ἀπέστειλεν τὴν τόσην δωρεάν. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ὁποῦ τὰ ἤφεραν εἶπον
τοῦ βασιλέως τὸν | τόπον τοῦ παλατίου καὶ τὰ χρυσόμορφα κλινάρια καὶ τὲς f. 169v
κάμαρες τὲς χρυσὲς ὁποῦ εἶδον καὶ ὅσα εἶδαν ὅλα τοῦ τὰ ἐξηγήθησαν. Ὁ δὲ
βασιλεὺς ἐπὶ τὴν αὔριον ἐπαντύχαινε νὰ ἔλθῃ ὁ εὐνοῦχος νὰ τοῦ ποιήσῃ
μεγάλην τιμὴν καὶ τὴν ἀντίμειψιν διὰ τὴν καλωσύνην ὁποῦ τοῦ ἔκαμεν. Ὁ
δὲ εὐνοῦχος | δὲν ἐφάνηκεν πλέον νὰ ἔλθῃ. Ὡς δὲ εἶδεν ὁ βασιλεὺς ὅτι f. 170r
ἄργησεν ὁ εὐνοῦχος, ἔστειλεν δι' αὐτὸν ἐκείνους ὁποῦ ὑπῆγαν καὶ τοὺς ἔδωσε
τὰ φλωρία. Καὶ ὡς ὑπῆγαν ἐκεῖ, μήτε παλάτια ηὗραν, μήτε ὁσπίτια, μήτε
τὸ καθ' ὅλου ποδοβόλιν καὶ οὕτως ἐγύρισαν καὶ τὸ εἶπαν τοῦ βασιλέως. Καὶ
ὁ βασιλεὺς | ὡς ἤκουσεν ἐξεπλάγη ἐπὶ τὸ παράδοξον τοῦ θαύματος καὶ ἔδωκεν f. 170v
δόξα τῷ θεῷ καὶ εἶπεν· "τώρα ἐγνώρισα ὅτι ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν ἅγιον
ἄγγελον αὐτοῦ ὡς ἠθέλησεν καὶ μὲ χάρισεν τὴν τόσην δωρεὰν τὴν θεοχάρακτον
τοῦ χρυσίου„.

Καὶ ὡς ἐσίμωσαν οἱ τεχνῖται νὰ τελειώσουν τὸ ἅγιον βῆμα | καὶ ἀπο- f. 171r
πάνω τὸν μύακον ἐβούλοντον νὰ ποιήσουν θυρίδας, διὰ νὰ φέγγουν ἀπάνω
εἰς τὴν στέγην τοῦ ναοῦ, καὶ ὥρισεν ὁ βασιλεὺς τὸν πρωτομάστορην νὰ
ποιήσῃ τὸ φωτιστήριν τεχνικὰ καὶ ἐπιτήδεια καὶ μονοκάμαρον, καὶ πάλαι
ἔδοξεν τοῦ βασιλέως νὰ τὸ ποιήσουν δικάμαρον, διὰ νὰ μὴν ἔχῃ | βάρος f. 171v
μοναχόν του πολὺ ἀπάνω του, διότι εἰς ἐκείνην τὴν μερέαν δὲν ἔβαλαν
δυναμάρια δυνατὰ ὡσὰν ἔβαλαν εἰς τοὺς νάρθηκους καὶ εἰς τὰ πλευρά. Οἱ
δὲ ἐπίλοιποι μάστοροι καὶ ὁ λαὸς ἔλεγαν μίαν κάμαρα σώνει νὰ φέγγῃ ὅλον
τὸν ναόν, ὁ δὲ πρωτομάστορης ἀδημόνει πολλὰ πῶς | εἶπεν ὁ βασιλεὺς εἰς f. 172r
τὸ πρῶτον νὰ κάμῃ μίαν κάμαραν καὶ ὕστερον πάλιν ἐμετανόησε καὶ εἶπε
δύο, καὶ εἰς αὐτὸ δὲν εἶχε τί νὰ κάμῃ. Καὶ ἦτον εἰς πολλὴν ἀθυμίαν, καὶ
τὴν τετάρτην ἡμέραν, ὥρᾳ τρίτῃ τῆς ἡμέρας, ἐφάνη εἰς τὸν πρωτομάστορα
ἄγγελος Κυρίου εἰς ὁμοιότητα τοῦ βασιλέως, φο|ρεμένος ἄσπρον καβάδιν καὶ f. 172v
ἐφόριεν καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν στέφανον καὶ εἰς τοὺς πόδας του κόκκινα ὑπο-
δήματα καὶ εἰς τὸ χέριν του ἐβάστα ῥαβδὶν βασιλικόν, καὶ λέγει τοῦ πρωτο-
μαστόρου· ὅτι "θέλω νὰ κάμῃς τὸν φεγγίτην τρικάμαρον μὲ τρία στόματα,
εἰς τύπον καὶ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος, | Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύ- f. 173r

4. *νὰ κτίσαι* 11. *καμάρες οἶδαν* 12. *ἄριον* 17. *ποδοβολὶν* 34. *καβάδην*

ματος„. Ταῦτα εἶπεν ὁ ἄγγελος καὶ ἔγινεν ἄφαντος. Ὁ δὲ πρωτομάστορης
ἐξεπλάγη καὶ ἔδραμεν εἰς τὸν βασιλέαν καταπόδι θυμωμένος καὶ λέγει αὐτῷ·
"ὦ δέσποτα βασιλεῦ, διὰ τί δὲν στέκεις εἰς τὸν λόγον σου; τὸ μὲν πρῶτον
ὥρισες νὰ κάμωμεν μίαν θυρί|δαν, ὕστερον ὥρισες πάλιν δύο καὶ τώρα ὁποῦ f. 173v
ἄρχισαν νὰ τὲς ἐφτιάνω ἦλθες καὶ μὲ λέγεις ὅτι νὰ ποιήσω τὲς θυρίδας τοῦ
βήματος εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος„.
Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς εἶπεν πρὸς τὸν πρωτομάστορη· "πίστευσον, ἀδελφέ,
ἐν τῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ | μου ὅτι ἀκόμη δὲν ἐβγῆκα ἔξω, ἀμὴ ἂς δοξά- f. 174r
σωμεν καὶ οἱ δύο μας τὸν θεὸν καὶ νὰ ἠξέρῃς ἐκεῖνος ὁποῦ σὲ πρόσταξεν
ἄγγελος Κυρίου ἦτον, καὶ κάμε κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἀγγέλου τὸ ἅγιον θυρί-
διον τρικάμαρον„.

Καὶ οὕτως ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς Τρώϊλον τὸν σπαθοκουβουκλάριον καὶ
τὸν ἔπαρχον Θεόδωρον | καὶ τὸν Βασιλίδην κοιέστωρα εἰς τὸ νησὶν τῆς f. 174v
Ῥόδου κοὶ ἔκαμαν βήσαλα κατὰ τὸν πηλὸν τῆς Ῥόδου τετράγωνα καὶ πολλὰ
μεγάλα, καὶ τὰ ἔγραφαν μὲ σφραγῖδες ὁποῦ ἔγραφαν οὕτως· "ὁ θεὸς ἐν μέσῳ
αὐτῆς καὶ οὐ σαλευθήσεται„. Καὶ σταθμὸς τῶν δώδεκα βησάλων ἀπάνω ἦτον
ἴσια, ἴσια καὶ | ἕνα τῶν ἄλλων τῶν δώδεκα νὰ ἔρχουνται ἴσια, ἦτον δὲ ὁ f. 175r
πηλὸς ἐκεῖνος πολλὰ ἐλαφρός. Καὶ ὡσὰν ἐτελείωσαν τὲς τέσσαρις μεγάλες
κάμαρες τοῦ λουτροῦ ἄρχισαν νὰ γυρίζουν τὸν μέγαν τοῦρλον, ἔβαλαν ἀπὸ
τὰ δώδεκα τοῦβλα καὶ τὰ ἔκαμαν ὡσὰν σπιτόπουλα καὶ ἔβαλαν μέσα λείψανα
ἁγίων καὶ | ἔψαλαν οἱ ἱερεῖς εὐχὴν διὰ στάσεως τοῦ ναοῦ. Καὶ ἔτζη ἔκαμαν f. 175v
οἱ τεχνῖται τὰ βήσαλα ἐκεῖνα μὲ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, ἕως ὁποῦ ἐτελειώθη
ὁ τοῦρλος.

Καὶ οὕτως τὸν ἐκατεχρύσωσεν ὅλον τὸν ναὸν ἀπὸ χρυσάφιν καθαρόν.
Καὶ ἐτελείωσαν καὶ ἐκείνην τὴν λαμπρὰν μαρμάρωσιν καὶ ἐχρύ|σωσε καὶ τὰ f. 176r
κολλήσματα τῶν μαρμάρων καὶ τὰ κεφαλοκόλωνα καὶ ὅλον τὸν στολισμὸν
τῆς ἐκκλησίας, ὁμοίως καὶ τὸν πάτον τὸν πρῶτον καὶ τὸν δεύτερον. Καὶ τόσον
χρυσάφιν ἔβαλεν εἰς τὸν ναόν, ὅτι ἦτον δύο δάκτυλα τὸ χόντρος, τὰ δὲ πλάγια
τοῦ ναοῦ τοῦ δίπατου καὶ τρίπατου καὶ τοῦ | νάρθηκος μέσα καὶ ἔξω ὅλον f. 176v
μετὰ χρυσαφίου καὶ χρυσομουσείου λαμπροῦ τὰ ἔκαμαν, ὁμοίως καὶ τὲς πτε-
ροῦγες τοῦ ναοῦ ἕως ἔξω τῆς αὐλῆς τὲς ὀρθομαρμάρωσεν, ὅλες μὲ χρυσάφι
τὲς ἐστόλισεν. Ἡ δὲ στρῶσις τοῦ ναοῦ εἶναι μετὰ λεπτῶν μαρμάρων πολυτί-
μων, διότι ἔδωκεν καὶ τὰ ἔ|ξυσαν καὶ τὰ ἐστλίβωσαν· τὰ δὲ ἔξω τοῦ ναοῦ τὰ f. 177r
ἔστρωσαν μὲ πλάκες πέτρινες καὶ αὐτὲς πολύτιμες καὶ μεγάλες.

Τὸ δὲ ἅγιον θυσιαστήριον μέσα τὴν στρῶσιν αὐτοῦ ἔκαμεν μὲ ἀσήμιν
καὶ χρυσάφιν λαμπρόν, τὰ δὲ στήθη τῆς ἐκκλησίας τὸ γῦρον ὅλα καὶ τὲς
κολῶνες τῆς ἁγίας τραπέ|ζης καὶ τὸ κουβούκλιον τῶν ἀπάνω κολώνων καὶ f. 177v

3. *τὸν μὲν* 9. *νὰ ἠξέρις* 12. *Τρόκλον* 13. *κέστωρα* 14. *τετράγκωνα* 15. *ἐμὲ σω αὐτῆς* 16. *βύσαλον* 18. *τέσσαροις* 30. *χρυσουμοσείον* 33. *ἐσυλήβωσαν*

τὲς γύρωθεν κολῶνες ὅλες τὲς ἐχρύσωσεν τὸ γῦρον. Ἔκαμεν δὲ καὶ πόρτας καὶ κατεχρύσωσεν αὐτάς. Τὰ δὲ παραστάματα καὶ κατώφλια ἐποίησεν ἀπὸ χαλκοῦ, ἠλέκτρου καὶ ἀσήμου, ἤγουν κύπρινες ὁποῦ κάμνουν τὲς λουμπάρδες. Ἔκαμεν δὲ καὶ | [f. 178r] τέσσαρις τράπεζες ἀργυρὲς σταυροειδῶς τὸ γῦρον τῆς μεγάλης τραπέζης.

Βουλόμενος δὲ ὁ βασιλεὺς νὰ κάμῃ καὶ νὰ κατασκευάσῃ μίαν μεγάλην ἁγίαν τράπεζαν ἀκατανόητον ὁποῦ νὰ μὴν δύναται τινὰς νὰ τὴν τιμήσῃ ὑπὸ πολυπειρίας τεχνίτου μήτε ἀνθρώπου νοῦς νὰ τὴν καταλάβῃ, καὶ οὕ|[f. 178v]τως ἐπροσκάλεσεν ἀνθρώπους σοφοὺς τεχνίτας καὶ συνετοὺς καὶ ἐσυνεβουλεύσατο αὐτοὺς πῶς νὰ κάμῃ τοῦτο τὸ ἔργον. Καὶ αὐτοὶ τοῦ εἶπαν τοῦ βασιλέως ὅτι νὰ βάλῃ εἰς τὸ χωνευτήριον χρυσάφι, ἀσήμιν, κύπρον, μολύβιν, σίδερον, γυαλίν, λίθους τιμίους, σμάραγδον, μαργαριτάριν, μα|[f. 179r]γνήτας, ὀνυχίονας, ζάμβυκας, κρύσταλλον, ἀδάμαντο καὶ ἄλλα πολλὰ ἕως ἑβδομῆντα γενεές, καὶ ἔτριψέν τα ὅλα καὶ τὰ ἔβαλαν εἰς τὸ χωνὶν χρυσόν τε καὶ ἀργυρὸν καὶ τὰ πάντα ὅλα τὰ ἔβαλαν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὰ ἐχώνευσαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς καὶ ὁ πρωτομάστορης ἔβλεπον θεῖον ἄ|[f. 179v]γγελον καὶ ἐπαράστεκεν αὐτὰ καὶ ἀνάδευεν αὐτὰ μέσα εἰς τὸν λέβητα. Καὶ ὡσὰν ἀνάλυσαν καλά, τὰ ἐπῆραν οἱ τεχνῖτες καὶ τὰ ἔχυσαν εἰς καλούπιν ὁποῦ τὸ εἶχαν ἠτοιμασμένον καὶ ἔγινεν ἡ ἁγία καὶ θαυμαστὴ τράπεζα χρυσοστόλιστη καὶ λεπτοτάτη κατὰ πολλὰ καὶ ἀκατανόητος· καὶ ἐστό|[f. 180r]λισέν την ὁ βασιλεὺς ὁλόγυρα χρυσάφιν καὶ ἀσήμιν καθαρὸν καὶ μαργαριτάρι πολύτιμον καὶ λίθους τιμίους. Καὶ οὕτως ἀσήμωσε δώδεκα κολῶνες καὶ ἔστησέν την ἀπάνω, καὶ ἐχρύσωσεν αὐτὰς καὶ ἐθρονίασέν την μετὰ λειψάνων ἁγίων μαρτύρων. Τὸ δὲ θαλασσίδιον τὸ ἀποκάτω τῆς ἁγίας τραπέ|[f. 180v]ζης καὶ τὰς βασμίδας καὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τὴν γῆν ὅλον μὲ ἀσήμιν καθαρὸν τὰ ἐστόλισεν, τὸ ὁποῖον ἀνέβαινε ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ ἀσπάζοντον τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ὅταν ἔμελλον νὰ λειτουργήσουν. Ποῖος δὲ νοῦς ἐδύνετον νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸ εἶδος τῆς ἁγίας | [f. 181r] τραπέζης; διότι πολλὰς χρόας καὶ στιλβότητα ἄλλαζεν, ὅτι ὅταν τὴν ἔβλεπες ἔδινε πᾶσα λογῆς καὶ γενεᾶς χρόες, τὴν μὲν μίαν μερέαν ἔδειχνεν ὀξεῖα, τὴν ἄλλην χρυσῆν, τὴν ἄλλην ἀργυρῆν, τὴν ἄλλην ἐξήστραπτεν, τὴν ἄλλην ἀσπιθοβόλα, τὴν ἄλλην ἐπορφύριζεν τὰς ἀκτῖνας ὥσπερ τὸν ἥλιον, | [f. 181v] ἀπὸ τὲς πολλὲς γίες ἐκυμάτιζεν καὶ ὡς θάλασσα. Αὐτὴ δὲ ἡ ἁγία τράπεζος ἔκαμεν πολλὰς ἰατρείας ψυχῆς καὶ σώματος, δαίμονας ἀπεδίωξεν καὶ πολλὰ θαύματα ἔκαμεν.

Ἔκαμεν δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ πολλὰς πόρτας εὐμόρφας καὶ ὡραίας καὶ ὅλες τὲς ἀσήμωσεν. Ἦσαν δὲ αὐταὶ αἱ πόρται | [f. 182r] ἀπὸ τὰ ξύλα τῆς κιβωτοῦ ὁποῦ ἔκαμεν ὁ Νῶε. Ἐβουλήθη δὲ νὰ ἀσημώσῃ καὶ τὸν πάτον καὶ δὲν τὸν ἄφησαν οἱ σύμβουλοι τῆς βασιλείας, ὅτι τὸν εἶπαν πῶς θέλει ἔλθουν ποτὲ καιροὶ ὁποῦ

3. *ἠλέκτουρ … ἀσίπου* 13. *ζάμβυκας] συμβηκὸν* 23. *βασιλείδιον* 24. *τὸ τῆς ἁγίας τραπέζης*

νὰ ἔλθουν βασιλεῖς εἰς ἐσχάτην πτωχείαν καὶ θέλουν καταφθείρει αὐτὸν τὸν ἄργυρον ὅλον, διότι αὐτοὶ | [f. 182v] ὁποῦ τοῦ εἶπαν αὐτοὺς τοὺς λόγους ἦσαν Ἀθηναῖοι ἀστρολόγοι, ὀνόματι Μαξιμῖνος, ὁ Ἱερόθεος καὶ Σύμβουλος. Ἦσαν δὲ οἱ κολῶνες μέσα καὶ ἔξω χίλιες, καὶ ὅλες οἱ κολῶνες ἀπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν καὶ κάτω ἀπὸ τὰ ποδάρια, ὅλα μὲ λείψανα ἁγίων ἦσαν ἐνθρονιασμένα καθὼς καὶ ἡ τούρ|[f. 183r]λα ἡ μεγάλη. Ἦτον δὲ ἡ ἁγία τράπεζος χάριν ἁγιασμοῦ τοῦ ναοῦ.

Ὥρισε δὲ ὁ φιλόχριστος βασιλεὺς ὅτι μέσα εἰς τὸν ἀσβέστην ὁποῦ ἦτον μὲ τὸ κορασσάνιν μιγμένος νὰ ῥίκτουν καθὴν ἡμέραν μισὸ μόδι ἄσπρα, διὰ νὰ τὰ εὑρίσκουν οἱ ἐργάται, νὰ ἀνακατώνουν τὴν ἀσβέστην καλά. Ἐ|[f. 183v]ποίησε δὲ καὶ δώδεκα ζυγὲς ἱερὰ ⟨σκεύη⟩ τῶν δώδεκα ἑορτῶν χωρὶς τῶν καθημερινῶν, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ καλύμματα ὅλα τοῦ μαγκάνου, λαβίδες καὶ ἀστερίσκους καὶ σφόγγους, ὅλα ἀπὸ χρυσάφιν καὶ ἀσήμιν καὶ μαργαριτάρια καὶ λίθους πολύτιμους, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερῶν σκευῶν ἦσαν | [f. 184r] χίλιες. Καὶ τῶν δώδεκα ἑορτῶν τὰ στέμματα ἔκαμεν ἀπὸ δώδεκα ζυγές, ὁποῦ γίνουνται ὅλες ἑκατὸν εἴκοσι, ἐνδύματα τῶν ἱερέων, σωληνωτὰ χρυσᾶ διακόσια, ποτηροδισκώματα καὶ ἀέρας χρυσοϋφάντους διὰ λίθων καὶ μαργάρων χιλιάδες τρεῖς, εὐαγγέλια χρυσέγραφα | [f. 184v] καὶ χρυσᾶ ἔξωθεν μετὰ λίθων τιμίων καὶ μαργάρων εἴκοσι τέσσαρα, καὶ κάθενα ἡ τιμὴ αὐτοῦ κεντηνάρια δέκα πέντε, θυμιατήρια χρυσᾶ τριακόσια, λυχνίτας χρυσοὺς τριακόσιους ἀνὰ λίτρας σαράντα. Τὰ δὲ πολυκάνδηλα καὶ οἱ βότρυδες τοῦ ὅλου ναοῦ χιλιάδες τριάντα, ἀπὸ ἀσήμιν καθαρὸν [f. 185r] κεχρυσωμένα. Ἐπλήρωσε δὲ καὶ τοὺς μέλλοντας δουλεύειν τὸν ναὸν καὶ ψάλλειν χιλιάδες δύο κληρικούς. Ἐπλήρωσε δὲ καὶ τὰ κτήματα εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἔξοδον τοῦ ναοῦ πᾶσαν μετὰ τὸν κλῆρον τριακοσίους ἑξῆντα πέντε, ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως δύσεως, ἄρκτου καὶ μεσημβρίας καὶ ἀπὸ πάσης | [f. 185v] Αἰγύπτου. Ἐτύπωσε δὲ καὶ τὰς μεγάλας ἑορτὰς νὰ δίδουν λάδι μέτρα χίλια, διὰ φωταγωγίαν τοῦ ναοῦ. Τῶν δὲ λοιπῶν κληρικῶν τί χρεία νὰ λέγωμεν κρασὶν καὶ ψωμὶν ὁποῦ ἐπρόσθεσεν νὰ δίδουν τὴν ἡμέραν χίλια καὶ εἰς τὰς ἐπισήμους ἡμέρας ἀπὸ δύο χιλιάδες; Ἐτύπωσε δὲ καὶ ψάλτας ἑκατόν, εἰς | [f. 186r] πᾶσα χορὸν ἀπὸ πενῆντα. Ἔκαμεν δὲ καὶ δύο ἀσκητήρια σιμὰ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἕνα τὴν δεξιὰν καὶ ἄλλο τὴν ἀριστεράν. Ὁμοίως καὶ τῶν κληρικῶν τὰ κελλία σιμὰ τοῦ ναοῦ ἔκαμεν κατὰ τὴν τάξιν αὐτῶν.

Ἐποίησε δὲ καὶ σταυροὺς πέντε, καλλωπίσας αὐτοὺς διὰ χρυσαφίου καθαροῦ καὶ μὲ | [f. 186v] πολύτιμα λιθάρια, καὶ ἐτιμήθη πᾶσα ἕνας κεντηνάρια χρυσάφι δέκα, μανουάλια δύο χρυσᾶ μετὰ λίθων καὶ μαργάρων, καὶ ἐτιμήθη πᾶσα ἕνα κεντηνάρια χρυσάφι πέντε. Ἔκαμεν καὶ δύο κρυσταλλένια γλυπτά, καὶ τὰ ποδάρια αὐτῶν ὁλόχρυσα καὶ ἐτιμήθη πᾶσα ἕνα κεντηνάρια χρυσάφι

11. *⟨σκεύη⟩ omisit librarius* 12. *ἀστερίακους* 16. *σολονίτας χρυσοὺς διακόσιους.* 21. *ἐβοτρύδες* 22. *καὶ χρυσωμένα* 23. *κτίσματα* 26. *μὲ τραχίλια*

δώδεκα. | Ἔκαμεν δὲ καὶ ἄλλα μανουάλια σαράντα ἕως ἀνδρὸς εἰς τὸ μάκρος, f. 187r
ἀκόμη ἄλλα πενῆντα χρυσοστόλιστα, νὰ στέκουν μέσα εἰς τὸ θυσιαστήριον
νὰ φέγγουν.

Ἔκαμεν δὲ ἔξοδον εἰς τὸν ἄμβωνα κεντηνάρια τριακόσια ἐξῆντα πέντε,
ἑνὸς χρονοῦ ἐσοδία τῆς Αἰγύπτου, ἤγουν χαράτζιν καὶ κουμέρ|κιν. Λοιπὸν f. 187v
ἔκαμεν ἔξοδον μέσα καὶ ἔξω εἰς ὅλον τὸν ναὸν κεντηνάρια εἴκοσι μυριάδες
καὶ δύο χιλιάδες ἑξακόσια πενῆντα χρυσάφι.

Αὐτὸς γοῦν ὁ φιλόχριστος βασιλεὺς ἀπὸ θεμελίων ἄρχισε τὴν ἐκκλησίαν
νὰ τὴν κτίζῃ ἕως ὁποῦ τὴν ἐτελείωσεν χάριτι τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς τινὸς συν-
δρομὴν πάρεξ | τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς παναχράντου αὐτοῦ f. 188r
Μητρός, θελήσει τοῦ Πατρὸς καὶ συνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Αὐτὸς γὰρ
ὁ λόγος καὶ σοφία τοῦ θεοῦ ἐσυνέργησεν αὐτῷ ἐν πᾶσι. Ἔστησε δὲ καὶ
νόμον ὁ βασιλεὺς ὅτι ὅσοι εἶναι ἀφωρεσμένοι ἀπὸ ἁμαρτίας τινὰς νὰ τοὺς
συγχωροῦν. Καὶ ἔκαμεν καὶ φιάλην μὲ δώδεκα λεοντάρια | μαρμαρένια, καὶ f. 188v
ἔβγαινε ἀπὸ τὸ στόμα αὐτῶν νερὸν εἰς ἀπόνιψιν τοῦ κοινοῦ λαοῦ. Ἐν δὲ τῇ
δεξιᾷ πλευρᾷ εἰς τὸ γυναικεῖον ἔκαμεν θάλασσαν ὁποῦ ἐδέχοντον τὰ νερὰ
τῆς βροχῆς πῆχες ἐξῆντα πέντε, καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὴν θάλασσαν ἔκαμεν σκάλα,
διὰ νὰ διαβαίνουν οἱ ἱερεῖς. Ἔστησε δὲ καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ζῶα | στύλους μαρ- f. 189r
μαρένιους καὶ ἔκαμεν διὰ τέχνης καὶ ἔρχονταν ἀπὸ τὸ στόμα αὐτῶν νερόν,
διὰ νὰ νίβουνται οἱ ἱερεῖς, ὠνόμασε δὲ τὸν τόπον ἐκεῖνο Μητατώρια· τὴν
γὰρ ὡραιοτάτην ποικιλίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν μεγαλότητα οὐδένας δύναται
νὰ κατανοήσῃ.

Καὶ ὡσὰν ἐτελείωσεν τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, τὴν ἁγίαν Σοφίαν, | καὶ ὅλα f. 189v
τὰ ἱερὰ αὐτῆς, τὸν Δεκέβριον μῆναν εἰς τὰς εἴκοσι δύο, ἡμέρᾳ Σαββάτῳ,
ὕστερον ἡτοιμάσθην ὁ βασιλεὺς μετὰ παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ ἐκαβαλλίκευσεν
ἀπάνω εἰς ἕνα ἁμάξιν χρυσόν, καὶ τὸ ἔσερναν τέσσαρα ἄσπρα ἄλογα, καὶ
ἦλθεν ἕως τὲς πόρτες τοῦ Αὐγούστου καὶ οὕτως ἐκατέβην ἀπὸ τὸ ἁμάξιν | τὸ f. 190r
χρυσὸν καὶ ἐσέβην μέσα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Προδρόμου· καὶ ἔσφαξε βόδια χίλια
καὶ πρόβατα δύο χιλιάδες, ἐλάφια ἑξακόσια, τράγους χίλιους, μοσχάρια χίλια,
περιστέρια καὶ ἄλλα πουλία χιλιάδες εἴκοσι μία. Πάντα ταῦτα ἔσφαξεν ὁ
βασιλεὺς καὶ τὰ ἔδωκεν τῶν πτωχῶν, χήρας τε καὶ ὀρ|φανοὺς καὶ πᾶσι τοῖς f. 190v
δεομένοις. Ἔδωκεν δὲ καὶ σιτάριν μόδια χιλιάδες πέντε καὶ κρασὶ μέτρα
χιλιάδες εἴκοσι. Ταῦτα πάντα ἐμοίρασεν καὶ ἔκαμεν θυσίαν διὰ τὴν ἐκκλησίαν
ὁποῦ ἔκτισεν, ἀπάνω εἰς τρεῖς ὧρες τὰ ἐμοίρασαν αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ
Σαββάτου. Τότε ἐσέβην ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρ|χης μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ f. 191r
τοῦ κλήρου καὶ ἦλθον σιμὰ εἰς τὰς ὡραίας πύλας τοῦ ναοῦ χρυσᾶς καὶ βασι-
λικὰς πόρτας. Καὶ οὕτως ἐφίλησεν ὁ βασιλεὺς τοῦ πατριάρχου Εὐτυχίου τὴν
χεῖραν καὶ πάραυτα ἔδραμεν μόνος ὁ βασιλεὺς καὶ ὑπῆγεν σιμὰ εἰς τὸν

14. *φυλακὴν* 20. *μητηρία*

ἄμβωνα καὶ ἐστάθην ἀντίκρυς τοῦ μεγάλου τούρλου καὶ ἐσήκω|σε τὰς χεῖράς f. 191v
του πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐβόησε φωνὴν μεγάλην καὶ εἶπεν τρίς· "Δόξα τῷ
θεῷ, δόξα τῷ θεῷ, δόξα τῷ θεῷ τῷ καταξιώσαντί με τοιοῦτον ἔργον τελειῶ-
σαι. Ἐνίκησά σε, Σολομὲ πάνσοφε μὲ ὅλην σου τὴν δόξαν". Καὶ ὡσὰν ἐξέβην
ὁ βασιλεύς, ἔδωκεν τοῦ στρατηγοῦ τοῦ ἀδελφοποιτοῦ του ἑπτὰ κεντη|νάρια f. 192r
χρυσάφι καὶ τὰ ἐσκόρπισε εἰς τὴν γῆν καὶ τὰ ἅρπαξεν ὁ λαὸς μετὰ χαρᾶς.
Ὁμοίως καὶ τὴν αὔριον ἡμέραν ἔρριξε περισσότερα καὶ ἔσφαξε βόδια καὶ
ζῶα καὶ τὰ ἐμοίρασε τῷ λαῷ. Καὶ ἐδοξάσθη πολλὰ ὁ θεὸς μεγάλως καὶ πάλιν
ἐποίησεν τὰ θυρανοίξια τοῦ ναοῦ χρυσᾶ καὶ ἔκαμεν νὰ ἑορτάζουν | ἕως τῶν f. 192v
ἁγίων θεοφανείων καὶ εὐφραίνοντον ὁ βασιλεὺς καὶ εὐεργέτα ἐκείνους ὁποῦ
ἐπηρετοῦσαν τὸν ναὸν καὶ οὕτως ἐτελείωσεν τὸν ποθούμενον ἔργον αὐτοῦ.

Ἐδούρησεν δὲ ὁ μέγας τοῦρλος, ὡς λέγουσίν τινες, χρόνους δώδεκα. Καὶ
μετὰ τοὺς δώδεκα χρόνους, ὥρᾳ τῆς ἡμέρας τρίτη, ἔπεσεν ὁ μέγας τοῦρλος
καὶ ἐσύν|τριψεν τὸν ἀξιοθαύμαστον ἄμβωνα καὶ τὴν σωλέαν καὶ τὴν στρῶσιν f. 193r
τοῦ ναοῦ τὴν πολύτιμην ὁμοίως καὶ τὰ χρυσᾶ στήθη καὶ τὲς ἀσημένιες κολῶ-
νες καὶ οἱ τέσσαρες μερίες τῶν κτισμάτων. Τὰ δὲ λοιπὰ κτίσματα ἔμειναν
ἀσάλευτα. Καὶ οὕτως ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς τὸν πρωτομάστορη καὶ ἐρώτησε f. 193v
αὐτόν· "διὰ τί αἰτίαν ἔπεσεν ὁ τοῦρλος καὶ δὲν τὸν ἔκαμνες χαμηλότερον";
Ὁ δὲ πρωτομάστορης εἶπεν· "ἔστοντας νὰ χαλάσουν τὲς σκαλωσίες ὀγλίγορα
καὶ τοὺς ἀντίποδας καὶ διὰ νὰ ῥίκτουν οἱ τεχνῖται ἀποπάνω τὰ ξύλα καὶ ἀπὸ
τὸν βάρον ἐτινάκτησαν τὰ θεμέλια ὁποῦ ἦσαν ἀκόμη νωπὰ καὶ ἐβλάπτη | ὁ f. 194r
τοῦρλος καὶ ἔπεσεν". Εἶπον δὲ καὶ ἄλλοι τεχνῖται ὅτι οὕτως ἔχει ἡ ὑπόθεσις,
καὶ εἶπεν ὁ πρωτομάστορης· "ἐὰν ὁρίζῃς, δέσποτα βασιλεῦ, νὰ ποιήσωμεν
ἄλλον τοῦρλον πλατύτερον καὶ χαμηλότερον καὶ τῆς ὥρας στέλνει εἰς τὴν
Ῥόδον, καθὼς καὶ πρῶτα, διὰ νὰ κάμουν βήσαλα ἀπὸ αὐτὸν τὸν πηλὸν | καὶ f. 194v
νὰ τὸν ἐκάμουν χαμηλότερον". Καὶ οὕτως ἔκαμεν ὁ βασιλεὺς καθὼς ὥρισεν
ὁ πρωτομάστορης, καὶ ἔκαμαν χαμηλότερον τὸν τοῦρλον ἀπὸ τὸν πρῶτον
ὀργυιὲς πέντε. Καὶ διὰ νὰ μὴν βλαπτῇ ὁ τοῦρλος, ἄφησαν σκαλωσίες καὶ τὰ
ἀντίποδα χρόνον ἕνα, ἕως ὁποῦ ἐστέγνωσεν ὁ τοῦρλος καὶ ἐστερεώθη. Τὸν | f. 195r
δὲ ἄμβωνα καὶ τὴν σωλέαν δὲν ἐδυνήθησαν νὰ τὰ κάμουν ὡς τὸ πρότερον,
οὔτε τὰ στήθη, οὔτε τὴν στρῶσιν, μόνον τὰ ἔκαμεν μὲ λιθάρια καὶ μὲ κολῶ-
νες ἐνδυμένες μὲ τὸ ἀσήμιν. Καὶ τὰ στήθη ἀργυρᾶ, ὁμοίως καὶ τὰ βηλόθυρα
καὶ τὰ διάστιχα, καὶ εἰς τὸν ἄμβωνα τοῦρλον δὲν ἔκαμαν, διὰ τὴν πο|λλὴν f. 195v
ἔξοδον. Καὶ οὕτως ἔστειλεν εἰς τὴν Προικόννησον ἤγουν εἰς τὸν Μαρμαρᾶν
καὶ ἔκοψαν μάρμαρα καὶ τὰ ἐτέγνευσαν οἱ τεχνῖται καὶ τὰ ἔβαλαν εἰς τὴν
στρῶσιν, ἀμὴ δὲν ἔσωσαν ὡς τὰ πρῶτα εὔμορφα καὶ πολύτιμα καὶ μεγάλα.
Καὶ ὅταν ἔκοψαν τὲς σκαλωσίες τοῦ τούρλου ἔβαλαν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν
νε|ρὸν πολύν, ἕως ὁποῦ ἐκατέβαζε τὰ ξύλα καὶ ἐκτυποῦσαν εἰς τὸ νερὸν καὶ f. 196r

2. *τρεῖς* 19. *ἔσοντας* 23. *ποιήσω μὲν*

δὲν ἐβλάβετον ὁ ναός, οὐδὲ τὰ θεμέλια ἐταράσσονταν. Καὶ ὅσοι λέγουν ὅτι ὁ Ἰουστῖνος ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἔκτισε τὸν τοῦρλον καὶ ἄλλο τι ψεύδονται.

Ἔγινε δὲ καὶ σύνοδος τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ κατὰ Σε|βήρου. Ἔγινε δὲ καὶ μέγα θανατικὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν f. 196v
τόσον ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀπόμειναν ἄταφοι οἱ περισσότεροι, ὁποῦ δὲν ἐδύνοντον τὰ κρεββάτια νὰ τοὺς ἐβγάζουν. Ἔγιναν δὲ καὶ ἀστραπαὶ καὶ βροντὲς πολλές, καὶ τότε ἔπεσεν ὁ τοῦρλος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεὺς ὅ|τι ἔπεσαν καὶ ἄλλες ἐκκλησίες πολλὲς καὶ ὀσπίτια. Καὶ τὴν ἑορτὴν f. 197r
τῶν Χριστουγέννων ὑπῆγεν ὁ βασιλεὺς χωρὶς τὸ στέμμα εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁμοίως καὶ τὰ ἅγια Θεοφάνεια. Καὶ ὅσα φαγητὰ εἶχεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν τράπεζάν του τὰ ἔδωκεν τῶν πτωχῶν. Ἔκαμε δὲ καὶ ἀπάνω εἰς μίαν κολώνα τὸν ἑαυτόν του | καβαλλάριν ὀμπρὸς εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν καὶ ἐκράτειε f. 197v
εἰς τὸ χέριν του τὸ ζερβὸν ἕνα μῆλον, ἤγουν ἀφέντης τοῦ κόσμου, καὶ εἰς τὸ δεξιὸν ὥριζε τὰ ἔθνη νὰ μὴν ἔλθουν εἰς τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων.

Ἔστειλεν δὲ καὶ τὸν Βελισάριον τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ μετὰ πλῆθος λαοῦ νὰ πολεμήσῃ τὴν Ἐγκλητέρα καὶ | τὴν Φράτζαν καὶ ὑπῆγεν καὶ τὰ f. 198r
ἐκατάφθειρεν ὅλα καὶ ἐγύρισεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ νίκης μεγάλης. Ἐγλύτωσε δὲ καὶ τὸν βασιλέαν ἐκ τοῦ Ἱπποδρομίου ὁποῦ ἔγινεν ἐπιβουλία κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἐστόριζέν τον ὁ βασιλεὺς εἰς μίαν μερέαν τῶν φλωρίων ὁποῦ ἐσταμπάριζαν ἁρματω|μένον, καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὸν βασιλέαν, καὶ f. 198v
ἔγραφεν οὕτως τὸ φλωρίον· "Βελισάριος ἡ δόξα τῶν Ῥωμαίων„. Ἀλλὰ ὁ φθόνος τὸν ἐκατέστησεν χείρων ἀπὸ τὸ πρῶτον· καὶ ἐφυλακώθη εἰς σκοτεινοτάτην φυλακήν, καὶ τέλος πάντων τὸν ἀποτύφλωσαν καὶ ἔβγαλαν τὰ μάτιά του.

Ὁ δὲ βασιλεὺς πο|λλὲς ἐκκλησίες ἀνήγειρεν, καὶ τὴν πενταγέφυρον τοῦ f. 199r
Σακάρεως, καὶ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ ἐκινήθη εἰς δόγμα περὶ τοῦ φθαρτοῦ καὶ ἀφθάρτου. Ἐτελεύτησεν ἐν ἔτει ,ϛ.τ.μ.θ. Νος ΙΔης.

N. BĂNESCU

2. *Ἰουστινιανὸς* 16. *καὶ τὸν Φ.*

ΜΟΛΥΒΔΟΒΟΥΛΛΑ

ΕΚ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΛΜΥΡΟΥ

Τῷ 1907 ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift (τόμ. XVII, σ. 131 - 140) πέντε μολυβδόβουλλα, προερχόμενα ἐκ τοῦ παρὰ τὸ Τσεγγέλι Νοτίου Μεσαιωνικοῦ Ἁλμυροῦ ἐν ἑνὶ πίνακι φωτογραφικῶς. Τούτων ἓν μὲν ἦτο ἐπισκόπου Κερκύρας, ἕτερον δὲ ἐπισκόπου Δημητριάδος Νικολάου τοῦ Βλαττῆ, ἀναφερομένου ἐν ὑπομνήματι τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου περὶ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ὀξείας Ἐπισκέψεως, ἐπιλεγομένης τῆς Μακρυνιτίσσης (Μακρυνίτσης νῦν) κατὰ τὰ ἔτη 1230 - 1240[1]· τρίτον τοῦ δόγη τῆς Βενετίας Vidal Michaël, συμπληρωθὲν ὑπὸ τῶν Nicolas Petrovic', Licac'ev καὶ B. Granic' ἐν Byzantinische Zeitschrift (τόμ. XVII, σ. 674), καὶ χρονολογηθὲν ὑπ' αὐτῶν περὶ τὰ ἔτη 1155 - 1173, τέταρτον Μα[νουὴλ] πατρικίου στρατηγοῦ, τοῦ θέματος ἴσως Θεσσαλίας, ἑδρεύοντος ἐν Ἁλμυρῷ,[2] καὶ πέμπτον Μιχαὴλ τοῦ Παναγιώτου, ἀδήλου ἀξιώματος. Εἰς ταῦτα προσετίθετο καὶ ἕκτον ἐφθαρμένον μετὰ τύπου ἄνευ ἐπιγραφῆς.

Ἤδη εὑρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ δημοσιεύσωμεν φωτογραφικῶς δέκα μολυβδόβουλλα προερχόμενα ἐκ τῆς Ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ, ἅτινα κεκτήμεθα.

1. — Μολυβδόβουλλον εὐμέγεθες διάτρητον καθέτως (Πίν. ἀριθ. 1), (διαμ. 0,041). Ἔμπροσθεν φέρει τὸν Εὐαγγελιστὴν Μᾶρκον, πολιοῦχον τῆς Βενετίας, καθήμενον ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦντα Εὐαγγέλιον, ἀριστερὰ δὲ αὐτοῦ τὸν δόγην τῆς Βενετίας ἐκ πλαγίου ἀτενίζοντα πρὸς τὸν ἅγιον Μᾶρκον, περιβεβλημένον δὲ ποδήρη ἐσθῆτα καὶ ἱμάτιον ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου φερόμενον πρὸς τὰ ὄπισθεν καὶ καταπῖπτον. Ἀμφότεροι κρατοῦσι σημαίαν βενετικήν. Πλαγίως καὶ δεξιὰ τοῦ δουκὸς ἐπιγραφή: ΙΑ - ΤΕVPVLO (=Ia[cobus] Teupulo)· κατέμπροσθεν δ' αὐτοῦ καθέτως: DVX (= dux) παραλλήλως τῷ κοντῷ τῆς σημαίας. Ἀντιστοίχως πρὸ τοῦ ἁγ. Μάρκου ἐπιγραφὴ

[1] Miklosich u. Müller, Acta et Diplomata Graeca medii aevi τόμ. IV 6.331-439. Πρβλ. N. I. Γιαννοπούλου, Βυζαντιναὶ μοναὶ παρὰ τὴν Δημητριάδα, ἐν Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν τόμ. Α'. 1924, σ. 213.

[2] Τοῦτο ὁ Σβορῶνος ἀνέγνω: «Παύλου στρατηγοῦ Ἑλλάδος». — Τὰ μολυβδόβουλλα παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου εἰς τὸ μουσεῖον Βόλου, ἐκ Βόλου δὲ παρέλαβεν αὐτὰ ὁ Σβορῶνος εἰς Ἀθήνας. Νῦν εὕρηνται ἐν τῷ Ἐθν. Νομ. Μουσείῳ ἐν Ἀθήναις.

καθέτως SCS (=sanctus). Πλαγίως δὲ τοῦ ἁγ. Μάρκου ἐπιγραφὴ MARCVS (= Marcus). Ὄπισθεν δὲ τοῦ μολυβδοβούλλου:

.IACOB'.	*Iacob(us)*
TEVPVLODI	*Teupulo D(e)i*
GRA VENETI	*gr(a)t(ia) Veneti-*
E. DALMATIE	*e Dalmatie*
.ATQ. CR. RO	*atq(ue) Cr(oatie) R(egn)o*
.DVX.	*dux.*

Τὸ μολυβδόβουλλον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν δόγην τῆς Βενετίας Ἰάκωβον Τυεπόλον. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος διοικητὴς τῆς νήσου Κρήτης ἐπὶ Φραγκοκρατίας διορισθεὶς πιθανῶς κατὰ τὸ 1212. Τῷ 1207 εἶχε πωλήσει ὁ Βονιφάτιος τὴν Κρήτην εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀντὶ ἐλαχίστου ποσοῦ, ἀπεφασίσθη δὲ τότε ὑπ' αὐτῶν ἡ κατάληψις τῆς νήσου, εἰς ἣν ἀπεβίβασαν μικρὰν φρουράν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Γενουήνσιοι εἶχον ἐγκαταστήσει ἐν τῇ νήσῳ ἀποικίαν, ἡ Κρήτη κατέστη τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Βενετῶν. Ὁ Γενουήνσιος μάλιστα Ἐρρῖκος Πισκατόρε, κόμης Μελίτης, ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Κρήτην τῇ ὑποκινήσει τῶν Γενουηνσίων καὶ ὑπέταξε τήν τε νῆσον καὶ τὴν Βενετικὴν φρουράν. Τότε ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Βενετίας μεγαλειτέρα δύναμις, ἥτις ἐξεδίωξε τὸν Πισκατόρε καὶ ἐγκατέστησεν ὡς πρῶτον Βενετὸν διοικητὴν τὸν Ἰάκωβον Τυεπόλον, ὅστις μετὰ ταῦτα καὶ δόγης ἐξελέγη.[1] Πέντε ἔτη παρῆλθον μέχρις ὁριστικῆς εἰρηνεύσεως τῆς νήσου μέχρι τοῦ 1217. Τούτου δ' ἕνεκεν ἐθέσαμεν ὡς χρονολογικὸν ὅριον τῆς ἀρχῆς τοῦ Τυεπόλου τὸ 1212.[1]

Τὸ ἡμέτερον λοιπὸν μολυβδόβουλλον ἀνάγεται εἰς τοὺς μετὰ τὸ 1217 χρόνους καὶ σχετίζεται πρὸς ἔγγραφον τοῦ Τυεπόλου, ὡς δόγη Βενετίας, πρὸς τὴν ἐν Ἁλμυρῷ ἀκμάζουσαν τότε Βενετικὴν παροικίαν, μνημονευμένην ἐν τῇ συνθήκῃ μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ Βενετῶν.

Ὁ Κων. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ἔκδ. α', τόμ. Ε', σελ. 51) λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Ἰακώβου Τυεπόλου: Ἀπὸ τοῦ 1216 - 1221 κατὰ τὸ διάστημα τῆς μεσοβασιλείας ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου καὶ τὴν ἐν Ἀλβανίᾳ ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν Πέτρου ὑπὸ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, ἐν Κων/πόλει «προϊστάμενος τῆς βενετικῆς ἀποικίας (Podestà) ἦτο ὁ Ἰάκωβος Τυεπόλος, ὅστις ἐξηκολούθει ὀνομαζόμενος καὶ

[1] Εἰκὼν αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορίᾳ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (τόμ. Α' τελ. 74).

δεσπότης καὶ συνάρχων τοῦ κράτους. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν ἐν ὢν πράγματι περιωρισμένῃ ἐκείνῃ περιφερείᾳ κατείχετο ὑπὸ τῶν Βενετῶν. Οἱ Βενετοὶ τῇ ἀφήρεσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέκαθεν καὶ αὐτὸ τὸ κυριαρχικὸν δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας, διότι δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ κόπτῃ εἰμὴ χαλκᾶ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1219 συμβάντα θάνατον τοῦ πατριάρχου Γερβασίου, ἐπέτυχον πάλιν οἱ Βενετοὶ νὰ ἐκλεχθῇ πατριάρχης ὁ Βενετὸς Ματθαῖος· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβησαν παντοδύναμοι, ὥστε ὁ Ἰάκωβος Τυεπόλος συνωμολόγει συνθήκας εἰρήνης καὶ ἐμπορίας ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόματι, τῷ μὲν 1219 πρὸς τὸν Λάσκαριν, τῷ δὲ 1220 πρὸς τὸν Σουλτᾶνον τοῦ Ἰκονίου, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο ἑκοῦσα ἄκουσα νὰ ἀποδέχηται ἡ αὐτοκρατορία. Τὸ δὲ δεινότερον ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐχειροτέρευσεν ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτοκράτορος Ροβέρτου (1221 - 1228), ὅστις ἀπαίδευτος ὢν καὶ ἄσωτος καὶ ἄνανδρος, ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοσούτῳ μᾶλλον ἀτυχής, ὅσῳ καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν, τὸ μὲν ἐν Εὐρώπῃ Ἑλληνικὸν κράτος ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρόν, τὸ δ' ἐν Νικαίᾳ περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς οὐ μόνον ἱκανωτέρου ἐν πολλοῖς τοῦ Λασκάρεως (ἦτο ὁ Ἰωάννης Βατάτζης), ἀλλὰ καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τούτου διατεθειμένου νὰ διαγάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Ροβέρτον».

2. — Μολυβδόβουλλον (Πίν. ἀριθ. 2) μικροτέρου διαμετρήματος (διαμ. 0,020)· ἔμπροσθεν φέρει προτομὴν τοῦ Χριστοῦ, ἧς πέριξ δυσδιάκριτον † *Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλ(ῳ)*. Ὄπισθεν ἀναγινώσκεται:

† ΓΡΙΓΟ	† *Γρηγο-*
ΡΙΩ ΒΑCΙΛ	*ρίῳ βασιλ-*
ΙΚΩ CΠΑΘ	*ικῷ σπαθ-*
ΑΡΙΩ †	*αρίῳ †.*

3. — Μολυβδόβουλλον μετρίου διαμετρήματος (διαμ. 0,020), (Πίν. ἀρ. 3), φέρον ἔμπροσθεν μὲν διπλοῦν σταυρὸν στηριζόμενον ἐπὶ τριβάθμου βάσεως, πέριξ ἐπιγραφὴ ἡμιεξίτηλος † *Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ*, ὄπισθεν δέ:

.ΕΟΝΤ.	*[Λ]έοντ[ι]*
Β'Δ' CΠΑΘ.	*β(ασιλικῷ) πρωτοσπαθ[α]-*
P S Δ.Η...	*ρ(ίῳ) καὶ ἀ[σ]η[κρ]-*
ΗΤΗ †	*ήτῃ †*

4. — Μολυβδόβουλλον (Πίν. ἀριθ. 4), μετρίου διαμετρήματος (0,18 διαμέτρου). Ἔμπροσθεν παρίσταται ἄγγελος ἱστάμενος ὄρθιος κατ' ἐνώπιον, κρατῶν τῇ μὲν δεξιᾷ σκῆπτρον, τῇ δὲ ἀριστερᾷ σταυροφόρον σφαῖραν.

Ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀρχαγγέλου M̄ — X̄, ὅπερ ἀναγνωστέον Μιχαήλ, ὄπισθεν δὲ κύκλῳ ἐν μέσῳ δύο συγκεντρικῶν κύκλων:

† STЄFANI DI AVRЄCЄNI. † *Stefani di Aureceni.*

(ἐν τῷ κέντρῳ) SIGIL *sigil(um).*

5. — Μολυβδόβουλλον (Πίν. ἀριθ. 5), μετρίου διαμετρήματος (διαμέτρου 0,018). Ἔμπροσθεν παρίσταται προτομὴ ἁγίου ἀδήλου, κατ' ἐνώπιον, πλαγίως δεξιὰ καὶ OVS καθέτως. Πλαγίως ἀριστερὰ ἡμισφαιρικὸν ἐξόγκωμα. Ὄπισθεν πλαγίως δεξιὰ τὸ μολυβδόβουλλον φέρει βαθεῖαν ἐντομήν, ἐξ ἧς ἐφθάρη ἡ ἐπιγραφή, ἥτις εἶναι τετράστιχος λατινική, ὡς φαίνεται:

BADSV . . .
AM(;)ISΓ(;) . . .
ALSΓ . . . . .
ALD . . . . .

6. — Μολυβδόβουλλον μετρίου διαμετρήματος (διαμ. 0,020). Ἔμπροσθεν ἐν μὲν τῷ κέντρῳ φέρει ἔβλημά τι δυσδιάκριτον ἐκ τῆς φθορᾶς, κύκλῳ δὲ ἐν μέσῳ δύο συγκεντρικῶν κύκλων ἐπιγραφὴν ἐξίτηλον τὰ πολλά. Ὄπισθεν δὲ τετράστιχον ἐπιγραφὴν δυσδιάκριτον.

7. — Μολυβδόβουλλον (Πίν. ἀριθ. 6), μετρίου διαμετρήματος (διαμ. 0,025). Ἔμπροσθεν μὲν φέρει τὸν Ἅγιον Νικόλαον ὄρθιον εὐλογοῦντα καὶ κρατοῦντα Εὐαγγέλιον, πλαγίως δὲ ἀριστερὰ σταυροειδῶς:

O
O A C = ὁ ἅγιος.
Γ
I

Δεξιὰ δὲ σταυροειδῶς:

N
I
O K C
O
Λ
A
= Νικόλαος.

ὄπισθεν δὲ ἐν ἰαμβικῷ τριμέτρῳ

. . KHΦOP . . [Νι]κηφό[ρου]
. ΦPAΓICMA [σ]φράγισμ[α]
ΔHMHTPI Δημητρι-
. ΔOC άδος.

Ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ τὰ δύο πρῶτα γράμματα ἐγένοντο ἐξίτηλα, τὸ τρίτον εἶναι ἀμυδρὸν K καὶ τὸ τέταρτον H, μετ' αὐτὰ ἀκολουθοῦσι Φ καὶ O σαφῆ καὶ P, οὗ ἐγένοντο ἐξίτηλος ἡ καμπύλη κεραία. Ἐν τέλει ὑπάρχει χάσμα δύο γραμμάτων. Ἑπομένως ἡ συμπλήρωσις τοῦ πρώτου στίχου εἰς

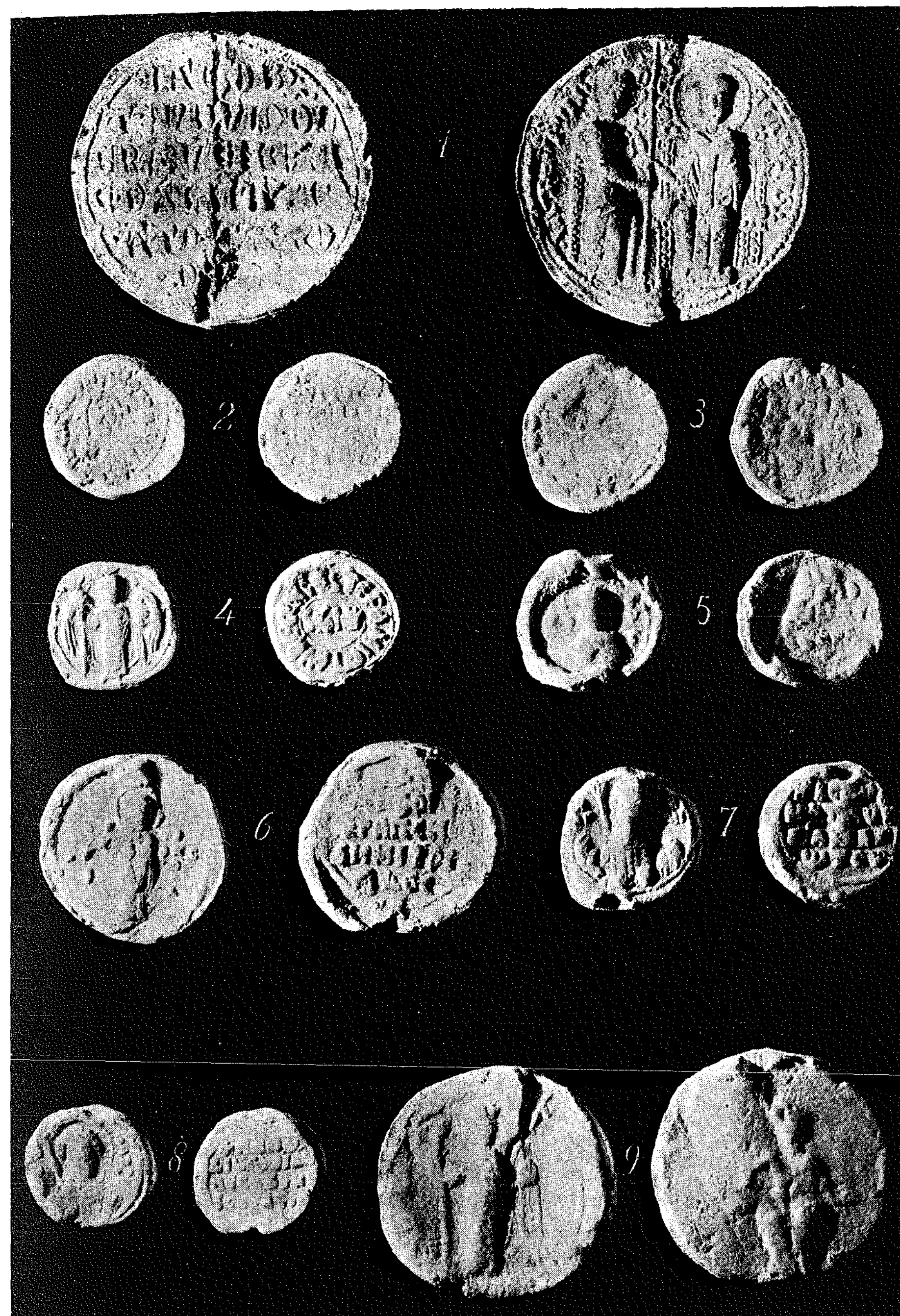

Μολυβδόβουλλα ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ.

[ΝΙ]ΚΗΦΟΡ[ΟΥ] εἶναι ἀσφαλής. Ὁ δὲ δεύτερος στίχος ἀναγινώσκεται [C]ΦΡΑΓΙCΜ[Α] διότι τὸ προτελευταῖον γράμμα εἶναι ἀναμφιβόλως Μ καὶ τὸ τελευταῖον ἀμυδρὸν Α.

Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος ἐπίσκοπος Δημητριάδος Νικηφόρος εἶναι ἄλλοθεν ἄγνωστος ἡμῖν. Πάντως θὰ ἤκμαζεν οὗτος κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα, εἰς ὃν ἀνάγεται ἡ τεχνοτροπία τοῦ σφραγίσματος.

8.— Μολυβδόβουλλον (Πίν. ἀρ. 7) μετρίου διαμετρήματος (διαμ. 0,025)· φέρον ἔμπροσθεν μὲν τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ ἐν προτομῇ κατ' ἐνώπιον, τῇ μὲν δεξιᾷ ῥομφαίαν, τῇ δὲ ἀριστερᾷ χειρὶ σφαῖραν καὶ ἑκατέρωθεν τῆς κρατοῦντα κεφαλῆς ἔχοντα ἐπιγραφὴν $\overset{\text{Χ}}{\text{ΑΡ}}$ — $\overset{\text{Χ}}{\text{Μ}}$ (= Ἀρχάγγελος — Μιχαήλ). Ὄπισθεν δὲ τετράστιχον ἐπιγραφήν:

. . . . ΓΙC	*[Σφρα]γὶς*
ΜΙΧ .	*Μιχ[α]-*
ΗΛ ΤΟΥ	*ὴλ τοῦ*
ΠΑΝΑΓ .	*Παναγ[ι]-*
ωΤΟV	*ώτου.*

9. — Ὅμοιον τοῦ αὐτοῦ, μείζονος διαμέτρου.[1]

10. — Μολυβδόβουλλον (Πίν. ἀριθ. 9) εὐμέγεθες, διάτρητον καθέτως (διαμ. 0,035). Ἔμπροσθεν ἐντὸς κύκλου περιθέοντος τὸν γῦρον τοῦ μολυβδοβούλλου παρίσταται μορφὴ ἀνδρικὴ ἐν περιβολῇ βασιλικῇ, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν λώρων, ἱσταμένη ὀρθία φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμά τι ἰδιότροπον ἢ στέμμα, καὶ τῇ μὲν δεξιᾷ κρατοῦσα σκῆπτρον μακρόν, τῇ δὲ ἀριστερᾷ, περὶ ἣν ἑλίσσεται ὁ λῶρος, σφαῖραν· κύκλῳ ὑπῆρχεν ἐπιγραφή, ἥτις, ἡμιεφθαρμένη νῦν, ἀναγνωστέα:

[ΑΛΕΞΙΩ ΔΕCΠΟΤΗ] ΤΩ ΚΟΜΝΗΝΩ

Πρόκειται λοιπὸν ἀναμφιβόλως περὶ σφραγῖδος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ.

Ὄπισθεν παρίσταται ὁ Χριστὸς καθήμενος, εὐλογῶν καὶ φέρων Εὐαγγέλιον.

11.— Μολυβδόβουλλον (ἀρ. 8) μικρόν, διάτρητον καθέτως (διαμ. 0,019), ἔχον ἔμπροσθεν ἐντὸς κύκλου περιθέοντος τὸν γῦρον αὐτοῦ προτομὴν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου κατ' ἐνώπιον, κρατοῦντος τῇ μὲν δεξιᾷ δόρυ, τῇ δὲ ἀριστερᾷ ἀσπίδα· δεξιὰ τῆς προτομῆς

[1] Τούτου ὁ ὀπίσθιος τύπος ἐν τῇ εἰκόνι ἐκολλήθη ἀντιστρόφως κατὰ λάθος καὶ δὲν ἀπεικονίζεται.

καθέτως:	ἀριστερὰ δὲ καθέτως:
[Ο	Ο
ΑΓ]	Δ
Θ	ω
Є	ΡΟS

= ὁ *Ἅγιος - Θεόδωρος*

Ὄπισθεν δέ:

† ΚЄ Β.Θ.	† *Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει)*
ΔΙΜΙΤΡΙω	*Διμιτρίῳ*
ΒΕCΤΑΡΧΗ	*βεστάρχῃ*
S CΤΡΑΤΙΓ	*καὶ στρατιγ*
ω .	*ῳ*

ἤτοι ἐν ὀρθῇ γραφῇ: *Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) | Δημητρίῳ | βεστάρχῃ καὶ στρατηγῷ.*[1]

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Τὸ μολυβδόβουλλον τοῦτο προέρχεται ἐκ Σκωτούσσης τῆς Θεσσαλίας, ἐδημοσιεύθη δ' ὑφ' ἡμῶν μὲ τὴν ἀνάγνωσιν δεσπότῃ ἀντὶ βεστάρχῃ ἐν Nikos A. Bées (Βέη) Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, III, 1922, σελ. 176, ἄνευ εἰκόνος.

ΜΑΝΟΥΗΛ ΟΛΟΒΩΛΟΥ
ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ

Ὁ ἀείμνηστος Σπ. Λάμπρος ἐδημοσίευσε λεπτομερῆ ἀναγραφὴν τῶν περιεχομένων ἐν τῷ Βιενναίῳ ἑλληνικῷ κώδικι φιλολ. καὶ φιλοσοφ. 321, ιγ΄ αἰῶνος, μεμβρανίνῳ, πολυμιγεῖ, προερχομένῳ ἐξ ἀγορᾶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Αὐγ. Βουσβὲκ κατὰ τὸ 1555 ἔτος, ἀριθμήσας 80 κείμενα ἐπιστολῶν καὶ ποικίλων πραγματειῶν, ἀναπληρώσας, ὅπου ἦτο δυνατόν, τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, παραθεὶς τὴν ἀρχοτέλειαν ἑκάστου ἔργου καὶ διασαφήσας ἔνια τῶν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἀπὸ τοῦ κώδικος τούτου ἐκδοθέντων ἢ ἀνεκδότων κειμένων· κατὰ ταῦτα ὑπ' ἀριθ. 49 (Κώδ. φ. 127^{α}) σῴζεται «τοῦ Ὁλοβώλου λόγος» κτλ.· ὑπ' ἀριθ. 50 (Κώδ. φ. 135^{β}) «τοῦ αὐτοῦ στίχοι»· τὸ ὑπ' ἀριθ. 51 (κώδ. φ. 136^{α}) οὔτε συγγραφέα οὔτε τίτλον φέρει ἐν τῷ κώδικι· ὁ Λάμπρος ἀμφιβάλλων λέγει· «τοῦ αὐτοῦ; λόγος ἀνεπίγραφος· ὑπ' ἀριθ. 52 (κώδ. φ. 141^{β}) φέρεται «τοῦ αὐτοῦ· ἐπιστολὴ κτλ· τὸ ὑπ' ἀριθ. 53 (κώδ. φ. 143^{β}) ἐπίσης οὔτε συγγραφέα οὔτε τίτλον φέρει· δι' ὃ ὁ Λάμπρος λέγει, «Ἀδήλου λόγος ἀνεπίγραφος».[1]

Εὐγενεῖ προθυμίᾳ τοῦ κ. Bick, διευθυντοῦ τῆς ἤδη Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἐν Βιέννῃ, ᾧ εὐγνωμονοῦντες χάριτας ὁμολογοῦμεν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἀντίγραφα φωτογραφικὰ τῶν ἀνωτέρω κειμένων, συμπληροῦμεν ἐν πρώτοις τὴν περιγραφὴν αὐτῶν. Τὸ ἐν φ. 127^{α} — 135^{β} (ἀριθ. 49), καθὰ μαρτυρεῖ ὁ ἐν τῷ κώδικι τίτλος, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ὁλοβώλου, τοῦ σοφοῦ ἐκείνου διδασκάλου, τοῦ Μανουήλ, τοῦ ἐν μοναχοῖς βραδύτερον Μαξίμου, ὡς ἀπὸ μέρους τοῦ κατὰ Μάϊον τοῦ 1265 ἔτους ἐκλεγέντος Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ Γ΄ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως, εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ ὁποίου ἀσχολούμεθα. Τοὺς ἐν φ. 135^{β} στίχους ὁ κῶδιξ λέγει «τοῦ αὐτοῦ», ἄρα τοῦ Ὁλοβώλου· τούτους ἐντεῦθεν ἐξέδωκεν ὁ Max. Treu[2] παραλείψας ἕνα στίχον, ἀποτελούμενον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ προηγουμένου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑπομένου στίχου· ἡ παραδρομὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ὁμοιολεξίαν τῶν στίχων· διὰ τοῦτο, καὶ διὰ τὴν ἀπορίαν τοῦ Treu περὶ μιᾶς λέξεως, ἀναδημοσιεύομεν τοὺς ἐν λόγῳ στίχους, τὰς διαφορὰς δεικνύοντες διὰ παχέων γραμμάτων.

---

[1] Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. ΙΓ' (Ἀθῆν. 1916) σ. 2—22.

[2] Byzant. Zeitschr. V, (Leipzig 1896) σ. 546.

† Τοῦ αὐτοῦ· Στίχοι πρὸς τὸν ἅγιον ἡμῶν βασιλέα
κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Φώτων, εἰς τὴν πρόκυψιν. †

† Πρὸς ὕδωρ λέγειν ῥήτορας ἔκειτο πάλαι νόμος·
πρὸς ὕδωρ γράφειν ῥήτορας πάρεστιν ἄρτι βλέπειν
πρὸς ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος Χριστοῦ τῶν λουτηρίων
πρὸς ὕδωρ τῶν ἱδρώτων τε Σοῦ τοῦ Χ(ριστο)ῦ Κυρίου [1]
οὓς καταχεῖς ὑπερμαχῶν τοῦ χριστωνύμου λάχους,
μεγασθενές, μεγακλεές, ὑψίνου, στεφηφόρε.
Εἰ δὲ τὸ γράφειν καθ' ὑγρῶν ***ἐπ' ἀδυνάτοις κεῖται,***
τὸ γράφειν οὕτω καθ' ὑγρῶν, *τοῖς ῥήτορσιν οὐ ξένον.*
Ἂν ὕδωρ δὶς εἰς τὸ αὐτὸ ῥεύματος ποταμίου
βάπτειν οὐκ ἔστι ὁπωσοῦν, πλὴν ἅμα τοὐναντίον,
βάλλειν εἰς δύο ποταμοὺς οὐδὲν τῶν ἀδυνάτων,
εἰς Ἰορδάνην καὶ πρὸς Σέ, τὸν ποταμὸν Κ(υρίο)υ,
τὸν ῥεύμασι παντοδαποῖς Σῶν, ἄναξ, χαρισμάτων
τὴν πόλιν ἐπευφραίνοντα ***Θεοῦ,*** [2] *τὴν Ῥωμαΐδα,*
καὶ ξύμπασαν σβεννύοντα βαρβάρων πανσπερμίαν,
βρέμουσαν πάντη καθ' ἡμῶν, δίκην πυρὸς ἀσχέτου.
*Φυλάττοιτό Σοι τοιγαροῦν τὸ κράτος, αὐτοκράτ****ορ,*** [3]
σὺν τῷ παιδὶ καὶ βασιλεῖ παρὰ Χριστοῦ Κυρίου,
ἐς ὅσον ἂν εἶ δυνατὸν ᾖ τρέχων Ἰορδάνης.

Τέλος.

Τοῦ ἐν φ. 136^{α} — 141^{β} ἔργου συγγραφέα λέγομεν ἄνευ ἀμφιβολίας τὸν Ὁλόβωλον, καὶ τίτλον δίδομεν τὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ προοιμίῳ διδόμενον, «Ἐγκώμιον», ἀποτεινόμενον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η΄ τὸν Παλαιολόγον (1259 - 1282). Ὁ τοῦ κώδικος γραφεὺς παραλείπει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν ἐπαναληπτικὴν ὑπόδειξιν ἐν τῇ ἀρχῇ ἑκάστου τῶν ἐν συνεχείᾳ προβαινόντων ἔργων τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως διὰ τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας «τοῦ αὐτοῦ», ὡς γίνεται τοῦτο κατάδηλον ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἀναγραφῆς τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικος· τὸ «ἐγκώμιον» ἄλλως τε εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἀναμέσον δύο ἔργων, ἅτινα ὑποδεικνύονται ὡς ὄντα «τοῦ αὐτοῦ», τοῦ Ὁλοβώλου· εἰς τὸ ὕφος δὲ καὶ τὴν πομπώδη γλῶσσαν τοῦ ἐγκωμίου ἀσφαλῶς ἀναγνωρίζομεν τὸν Ὁλόβωλον, καὶ τὴν αὐστηρὰν μέν, δικαίαν ὅμως κατάκρισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κρουμπάχερ.[4] Πρὸς τούτοις νομίζομεν ὅτι ὁ τοῦ

---

[1] Ἐν τῇ φᾳ Χριστοῦ.

[2] Τ. πᾶσαν;

[3] Τ. τωρ

[4] Ἱστορ. Βυζαντ. λογοτεχνίας, (Ἀθῆναι 1900) τ. Β' σ. 744.

κώδικος γραφεύς, σύγχρονος τοῦ ἐγκωμιάζοντος καὶ τοῦ ἐγκωμιαζομένου, δυσμενῶς πιθανῶς πρὸς ἀμφοτέρους διακείμενος, φωρᾶται ἀγανακτήσας διὰ τὰς ἐν αὐτῷ ὑπερβολὰς καὶ κολακείας, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ συγγραφέα, οὐδὲ τίτλον ἐμνημόνευσεν· εἰς ἱκανοποίησιν δὲ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀναγνώστου ἠρκέσθη εἰς τὴν παράθεσιν ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ τοῦ ἐγκωμίου παραινετικῶν τινων καὶ συμβουλευτικῶν ἀποφθεγμάτων, λίαν ἐκφραστικῶν· τούτων τὸ μὲν εἰς τὰ ἄνω τῆς ἀριστερᾶς καθέτου ᾤας εἰς δύο γραμμὰς ἔχει οὕτω:

Τί σε χρὴ τοῖον ἐόντα μαψιδίως ψεύδεσθαι;
Μηκέτι μοι ψεύδεσσι χαρίζεο, μηδέ τι θέλγε.

τὸ δ' ἄλλο ἐν τῇ κάτω ὁριζοντίῳ ᾤᾳ: ὅθεν γὰρ ἀπώλετο λόγος, ἐκεῖ καὶ φήμη καὶ δρᾶσις τῆς ἀλογίας ἐνέσκηψεν· ὅθεν ἀρετὴ ἀπελήλαται, τὸ τῆς κακίας ἔργον διά ... ἔπεισπε ... Ἀκατάληπτοι αἱ τελευταῖαι λέξεις.

Τῆς ἐν φ. 141^{β} — 143^{β} ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς τὸν πάπαν Κλήμεντα Δ΄ συντάκτης λέγεται ὑπὸ τοῦ γραφέως τοῦ κώδικος ὁ Ὁλόβωλος («τοῦ αὐτοῦ»). Τὸ κείμενον αὐτῆς ἐξέδωκε σχολιάσας ὁ N. Festa ἀπὸ τοῦ κώδικος τούτου ἐν τῷ περιοδικῷ Bessarione, τόμ. 6 Roma 1899, σ. 42-57. Καθ' ἡμᾶς χρόνος τῆς συντάξεως τὸ φθινόπωρον τοῦ 1266 εἶναι μᾶλλον ἢ ὁ Φεβρουάριος τοῦ 1267. Καὶ τὸ ἐν φ. 143^{β} — 150^{α} ἔργον, ἀδήλου συγγραφέως καὶ τίτλου, ὃν δέ, ὡς ἐν τῷ προοιμίῳ ἀναγινώσκομεν, «παρακλητικὴ παραίνεσις καὶ πνευματικὴ σωτηριώδης εἰσήγησις» ἀποδίδομεν εἰς τὸν Ὁλόβωλον, τοῦ γραφέως μὴ ἐπαναλαβόντος καὶ ἐνταῦθα τὸ «τοῦ αὐτοῦ». Εἶναι δὲ ὁμιλία περὶ τῆς νηστείας τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς.

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μανουὴλ Ὁλοβώλου, καὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν ὁ βουλόμενος εἰδήσεις εὑρίσκει εἰς τὴν διατριβὴν τοῦ Max. Treu ἐν σελ. 538-559 τοῦ V τόμου τῆς Byzantinische Zeitschrift, Leipzig 1896, καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Βυζαντ. Λογοτεχνίας τοῦ Κρουμπάχερ (μετάφρ. Σωτηριάδου), τόμ. Β΄ σ. 742-746. Εἰς τὰ πεζὰ δὲ συγγράμματα αὐτοῦ προσθετέα καὶ τὰ ἐν τῷ κώδικι τούτῳ σῳζόμενα, ὧν οὐδενὸς μνείαν οὗτοι ἔχουσι. Μοναχὸς γενόμενος καὶ Μάξιμος μετονομασθεὶς προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν Μεγάλου πρωτοσυγκέλλου· τότε συνέταξε τοὺς στίχους «εἰς τὴν ὁσίαν Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν», ἐκδοθέντας ὑπὸ τοῦ Miller ἀπὸ τοῦ Coisl. κώδικος 192, ιδ΄ αἰῶνος, ἐν σελ. 373-375 τοῦ II τόμου τῶν Carmina Manuel Philes, Paris 1857, τίτλον φέροντας «τοῦ σοφωτάτου μεγάλου πρωτοσυγκέλλου κυροῦ Μαξίμου τοῦ Ὁλοβόλου ...». Ἐν ἐπαναλήψει τῶν στίχων ἀλλαχοῦ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ὁ γραφεὺς προσέθηκεν εἰς τὸν ἄνω τίτλον «τοῦ μακαρίτου καὶ σοφωτάτου» κτλ. Ἐν δὲ τῷ Ἀμβροσιανῷ Κώδικι 121, ἐπίσης ιδ΄ αἰῶνος, σῴζεται πραγματεία περὶ μέτρων, συγγραφεῖσα καθ' ὃν χρόνον ὁ Ὁλόβωλος, διδάσκαλος καὶ κοσμικὸς ὤν, ἐκαλεῖτο Μανουήλ· ὁ ἀντι-

γραφεὺς γνωρίζων προφανῶς τὸ κληρικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, προσέθηκεν αὐτὸ
εἰς τὸν τίτλον μὴ μεταβαλὼν τὸ κοσμικὸν ὄνομα· ἔχει ὅθεν ὁ τίτλος οὕτω:
«τοῦ Ὁλοβώλου ῥήτορος κυροῦ Μανουὴλ καὶ μεγάλου πρωτοσυ***γγέλου***».[1]
Ὁ ἐν τῷ διαλόγῳ «Μάζαρις» ὁμώνυμος Μανουὴλ Ὁλόβωλος εἶναι κατὰ δύο
σχεδὸν αἰῶνας μεταγενέστερος, καὶ περὶ τούτου ὁ Max. Treu ἐδημοσίευσε
διατριβὴν «Mazaris und Holobolos» ἐν σελ. 86-93 τοῦ Α΄ τόμου (1891)
τοῦ περιοδικοῦ Byzantinische Zeitschrift.

Ὡς πάντα τοῦ Ὁλοβώλου τὰ ἔργα καὶ τὸ κατωτέρω ἐγκώμιον μαρτυρεῖ
«τοῦ διδασκάλου τῆς λογικῆς ἐπιστήμης» (Παχυμέρης εἰς Μιχ. Δ΄, 14)
τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν εὐρεῖαν γνῶσιν τῆς τε ἱερᾶς καὶ τῆς θύραθεν
σοφίας. Ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς ἢ καὶ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ ἐγκωμίου δεχό-
μεθα τὸν μετὰ τὴν 8 Νοεμβρίου 1272, ὅτε ὁ Μιχαὴλ ἔστεψε συμβασιλέα τὸν
υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον, ἀφοῦ ὁ Ὁλόβωλος καταλήγων ἀποκαλεῖ καὶ αὐτὸν
βασιλέα καὶ εἰς ἀμφοτέρους τὸ συνάρχειν εὔχεται.

Τὰ ἐν τῷ ἐγκωμίῳ ἱστορικὰ γεγονότα, ἀπογυμνούμενα τῶν πομπωδῶν
καὶ φαντασιωδῶν φράσεων, τῶν ὑπερβολῶν καὶ αὐλικῶν κολακειῶν, ἀναφέ-
ρονται εἰς τὴν τεχνηέντως κολαζομένην φυγὴν τοῦ Μιχαήλ, διοικητοῦ ὄντος
τῆς ἐπαρχίας τῆς Νικαίας, πρὸς τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου τῷ 1258· εἰς τὴν
ἐν Πελαγονείᾳ, κατ' Αὔγουστον τοῦ 1259 (Ducange, Hist. de C/ple, V.
§ 16) περιφανῆ νίκην τοῦ Μιχαήλ, βασιλέως ἤδη, κατὰ τῶν Λατίνων τῆς
Πελοποννήσου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, περὶ ἧς παρα-
πέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ W. Miller
(Ἡ Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι, μετάφρασις Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθ., 1909,
τ. Α΄, σ. 161-164) καὶ εἰς τὴν συνθήκην, τὴν συναφθεῖσαν μετὰ τῶν Γενουϊτῶν
καὶ ὑπογραφεῖσαν τῇ 13 Μαρτίου 1261 (Heyd, Hist. du commerce du
Levant au moyen-âge, Leipzig, 1885 τ. I. σ. 428).

Ἡ ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς προσφορὰ τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὴν πόλιν τῆς Γενούης
τῶν δύο πέπλων, χρῄζει διασαφήσεών τινων, ἰδίᾳ ὁ τὸ τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου
μαρτύριον παριστῶν πέπλος.

Παράδοσις λέγει τὸν ἐν Γενούῃ ναὸν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου (San
Lorenzo) ἐγερθέντα κατὰ τὸν γ΄ αἰῶνα, καὶ δῆθεν ἐν ᾧ τόπῳ ὁ ἅγιος ὑπέ-
στη τὸ μαρτύριον τῷ 260 ἔτει·[2] νομίζομεν ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη προῆλθεν
ἀπὸ τῆς ἐν ἀναγλύφῳ παραστάσεως, ὕπερθεν τῆς μεγάλης θύρας τοῦ ναοῦ,
τοῦ διὰ πυρὸς ἐπ' ἐσχάρας μαρτυρίου τοῦ ἁγίου. Τὰ Συναξάρια ὅμως
τόπον μαρτυρίου λέγουσι τὴν Ῥώμην, καὶ σὺν τῷ Λαυρεντίῳ μαρτυρή-
σαντας κατά τινα μὲν τῇ 6 Αὐγούστου τοῦ 259 τέσσαρας διακόνους καὶ

---

[1] Martini et Bassi, Catal. Cod. Graec. Bibl. Ambrosianae, Mediolani 1906, τ. I. σ. 121.

[2] Joseph Caccia, Guide en Italie σ. 304.

δύο ὑποδιακόνους,[1] κατ' ἄλλα δὲ τῇ 10 Αὐγούστου τοῦ 260 ἔτους Κλαύδιον ὑποδιάκονον, Σεβῆρον ἱερέα, Κρεσέντιον ἀναγνώστην καὶ Ρωμανὸν ὀστιάριον, τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἐκ φιλοσόφων καταγομένου Ξύστου Β' πάπα Ρώμης, οὗ ὁ Λαυρέντιος ἀρχιδιάκονος ἦτο.[2] Ἡ ἐκκλησία δὲ γεραίρει τῇ 10 Αὐγούστου τὴν μνήμην τῶν μαρτύρων Λαυρεντίου, Ξύστου πάπα Ρώμης καὶ Ἱππολύτου, τοῦ κηδεύσαντος καὶ θάψαντος τὸν Λαυρέντιον ἔξω τῶν τειχῶν, ἔνθα ἠγέρθη Βασιλική, καὶ σήμερον οὖσα γνωστὴ ὡς «San Lorenzo ἡ ἔξω τῶν τειχῶν»· ἐν τοῖς Μηναίοις οἱ ἑπόμενοι στίχοι προτάσσονται τοῦ συναξαρίου αὐτῶν:

Τὸν Λαυρέντιον λαύρακα Χριστοῦ λέγω,
ἐπ' ἐσχάρας ἄνθραξιν ἐξωπτημένον.
Τέλους ἀθλητῶν καὶ κλέους τυχεῖν θέλων,
ἤθλησας ἆθλον, Ξύστε τὸν διὰ ξίφους.
Τὸν Ἱππόλυτον ἱπποδέσμιον βλέπω,
ἐναντίον πάσχοντα τῇ κλήσει πάθος.
Ὤπτησαν δεκάτῃ Λαυρέντιον ἠΰτε ἰχθύν.

Ἡ χρονολογία τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ἐν Γενούῃ ναοῦ τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου ἀγνοεῖται· θετικωτέρα λέγεται ἡ ἐν ἔτει 985 οἰκοδομὴ αὐτοῦ ὡς καθεδρικοῦ· ἡ ἀπεικόνισις λοιπὸν τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ εἰς τὸν δωρηθέντα πέπλον τῇ πόλει τῆς Γενούης ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ καθεδρικὸς αὐτῆς ναὸς ἐτιμᾶτο εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου τούτου. Ὡς ἀναγινώσκομεν δὲ εἴς τινα ὁδηγὸν τῆς Γενούης (guida di Genova), οἱ Γενοβέζοι ἔχουσι προσφιλέστατον καὶ δημοφιλέστατον τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου, διότι μετ' αὐτοῦ συνδέονται πολλὰ γεγονότα διαφόρων ἐποχῶν ἀναγόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος καὶ τῆς τέχνης αὐτῶν· ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐγένοντο αἱ συνεδρίαι τοῦ Βουλευτηρίου, αἱ πολιτικαὶ συζητήσεις, τὰ σπουδαιότερα νομοθετικὰ διατάγματα, ἐν ἑνὶ λόγῳ πᾶν ὅ,τι ποιητικώτερον, ἐνδοξότερον, ἀλλὰ καὶ θλιβερώτερον ὑπῆρξε διὰ τὸν περιφανῆ τῆς πόλεως ταύτης λαόν, ἐν τῷ κτιρίῳ τούτῳ ἐγένετο». Ἀναμφιβόλως ἔνια τῶν γεγονότων τούτων ἀνήκουσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τοῦ Μιχαήλ· τὸν σεβασμὸν δὲ τῶν Γενοβέζων πρὸς τὸν ναὸν τὸν προελθόντα ἐκ τῶν εἰς προηγηθέντας αἰῶνας ἀναγομένων γεγονότων συνεμερίσθη ὁ Μιχαήλ, δωρησάμενος αὐτῷ πέπλον, εἰκονίζοντα τὰς διαφόρους σκηνὰς τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου, καὶ οὕτω τιμήσας τὰς παραδόσεις τῆς συμμάχου δημοκρατίας. Εὐτυχῶς δὲ ὁ πέπλος οὗτος σῴζεται καὶ ὡς ἑξῆς περιγράφεται ὑπὸ εἰδικοῦ ἐπιστήμονος:

[1] Panvinius, La Cronologia ecclesiastica, (Venet. 1663), σ. 41.
[2] Le vite dei Pontifici Romani del Platina, (Venet. 1663) σ. 54. — Οὗτος ἀντέγραψε τὸν Ἀναστ. Βιβλιοθηκάριον.

«Εἰς αἴθουσαν τοῦ Palazzo Bianco (ἐν Γενούῃ) ἐκτεθειμένον εὑρίσκεται πάλλιον βυζαντινόν, δωρηθὲν τῇ Δημοκρατίᾳ τῆς Γενούης περὶ τὸ 1270 ἔτος ὑπὸ τοῦ ἐν Γαλατᾷ κομμουνίου τῶν Γενουησίων, εἴτε ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου· εἶναι δὲ μακρὰ ταινία (bande) ἐκ μετάξης πορφυρᾶς, χρυσοκεντήτους ἔχουσα τὰς σκηνὰς τῶν μαρτυρίων τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου, Ξύστου καὶ Ἱππολύτου· ὁ Λαυρέντιος εἰσάγει εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον. Ἡ ἀφθονία τῶν ἀποχρώσεων προσδίδει εἰς πάσας τὰς ἀφελοῦς διαγραφῆς εἰκόνας ταύτας ζωηρὰν αἴγλην, μόλις ὑπὸ τοῦ χρόνου βλαβεῖσαν, ἀντανακλῶσαν δὲ εἰς τὰ βλέμματα ἡμῶν ἀκόμη καὶ τώρα τὴν ἀνατολικὴν ἐπίδειξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βυζαντίου».[1]

Ἐμμέσως ἀποταθέντες εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Palazzo Bianco ἐπληροφορήθημεν ὅτι περὶ τοῦ πέπλου τούτου σπουδαῖον λόγον ἔχει κάμει ὁ Μαρκήσιος Ἱερώνυμος Serra 1761-1837 τῷ 1810, ὡς ὁ βιογραφήσας αὐτὸν Belgrano λέγει· τῷ 1846 ὁ Luigi Cibrario ἐν τῇ Guyanes ἐφημερίδι τῆς Πάδοβας· τῷ 1853 ὁ Banchero, ἐκδοὺς καὶ λιθογραφικὴν εἰκόνα ἐν Γενεύῃ· τῷ 1922 ἐξέδωκε φωτογραφικὴν εἰκόνα τοῦ πέπλου ἐν Λευκώματι ὑπὸ τὸν τίτλον «Genova, Storia-arte», διανεμηθέντι εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συνελθόντος Διεθνοῦς Συνεδρίου, ἐν ᾧ αἱ ἐπιγραφαὶ ἀμυδρῶς φαίνονται· μία ἐξ αὐτῶν διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς: «S. Laurentius induces altisimum Imperatorem Graecorum Dominum Michalem Ducam Angelum Comnenum Palaeologum in Ecclesiam Januensium»[2].

Ἐκ τοῦ «Ἐγκωμίου» τοῦ Ὀλοβώλου ἐπληροφορήθημεν ἤδη, ὅτι δωρητὴς μὲν ἐγένετο ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὁ δὲ χρόνος, ὁ τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἐν Νυμφαίῳ συνθήκης, ἤτοι τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ 1261 ἔτους. Ἔχομεν λοιπὸν μίαν ἔτι εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, προσθετέαν εἰς τὰς ἤδη ἐγνωσμένας,[3] πιστοτέραν δὲ τὴν εἰς τὸν ἕτερον πέπλον, ἐὰν καὶ αὐτὸς σῴζεταί που ἄγνωστος καὶ παρηγκωνισμένος.

[1] Jean de Foville, Gênes, (Paris, 1907) p. 38. [Les villes d'art célèbres, édit. H. Laurens].
[2] Τὰς πληροφορίας παρέσχεν ἡμῖν ὁ κ. Tommaso Bertelé α' γραμματεὺς τῆς ἐνταῦθα Ἰταλικῆς πρεσβείας, ᾧ καὶ ὁμολογοῦμεν ἀπείρους εὐχαριστίας. Θερμὰς ἐπίσης ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου ἀπευθύνομεν εὐχαριστίας καὶ πρὸς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Municipio di Genova κ. Orlando Grosso διὰ τὴν ἀποστολὴν φωτογραφίας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος πέπλου, ὡς καὶ τοῦ λευκώματος, ἐν ᾧ οὗτος ἀπεικονίζεται, ἐξ οὗ καὶ παρελάβομεν τὴν ἐν τῇ διατριβῇ μας παρατιθεμένην εἰκόνα.
[3] Spyr. P. Lambros, Empereurs byzantins catalogue..... (Athènes, 1911) p. 47, Nº 379-381. Ἀγνοοῦμεν ἐὰν ἀνήκῃ εἰς αὐτὰς ἡ εἰκὼν τοῦ Μιχαήλ, ἣν ἀπὸ τοῦ Likatchef ἀνεδημοσίευσεν ὁ Chapman ἐν τῷ ἔργῳ του Michel Paléologue, Paris, 1926.

Cod. Vindob. Philol. 321.

Βασιλεῦ, αὐτοκράτορ, θεομεγάλυντε. Ἔθος ἀρχαῖον τοῦτο καὶ παλαιαῖς φ. 136α
ἀνάγραπτον κύρβεσι, τοὺς ὑπηκόους εὐγνωμόνως εἰσφέρειν τῷ βασιλεῖ·
τοῦτο γὰρ ἅτε καλῶς ἔχον καὶ τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἐπαινετόν· μακροὺς
δ' ἐλάσαν χρόνους, φθάνει νεάζον ἄχρι καὶ νῦν· ἔνθεν ὁ μὲν πρόσεισι χρυσόν,
ὁ δ' ἄργυρον, λίθον ἐκεῖνος τῶν ἐριτίμων, ἁλουργῆ χλαῖναν ἄλλος καὶ κατα-
μάργαρον, καὶ ἕτερος ἕτερον, καὶ ἁπλῶς ἕκαστος ὅπερ ἔχει δυνάμεως περιστα-
τικῶς τῆς σφῶν αὐτῶν προαιρέσεως. Ἔσχε κράτος ὁ νόμος οὗτος, καὶ κατὰ
τῶν βίβλοις ἐσχολακότων καὶ βίον πάντα πεποιηκότων τὴν περὶ λόγους σπου-
δήν, καὶ τούτων μᾶλλον, οὓς ἐμαίευσεν ἡ τοκὰς καὶ πυρίπνους ῥητορική, καὶ
στόμα τούτοις πλημμυρεῖν λόγους ἀνῆκε, καὶ πλέκειν λόγους ἀφῆκε, κοσμοῦντας
ἔργα βασιλέων μεγαλουργῶν. Ὑφαίνουσι τοίνυν καὶ οὗτοι πέπλον ἐξ ὑφαντι-
κῆς ἀρτίου,[1] ὕλην ἐκείνην συλλέγοντες, ἣν ἐδημιούργησαν Μοῦσαι καὶ ὁ σοφὸς
μεταλλευτὴς καὶ ἐφευρέτης Ἑρμῆς, καὶ ὅσα χιτῶνα τὸν πέπλον ἀποτελοῦσι
πολυτελῆ καὶ ὄντως βασιλικόν, ὑπόθεσιν αὐτῷ διαγράφοντες, πράξεις μεγάλας
ἡρωϊκάς, κατορθώσεις εἰρηνικάς, εὐνομίας πολιτικάς, πολέμων ἐνίοτε συμπλο-
κάς, τὸ στίλβον τιθέντες τῶν νοημάτων, ὡς χρυσίον εὔροιζον, τιμαλφές, τὸ
τῆς λέξεως ἄνθος, κατὰ πολύχρουν λίθον χαρίεσσαν εὐανθῆ, τὰς τῶν περιόδων
ἀποτορνεύσεις, τὰς τῶν κύκλων ἀπογυρώσεις,[2] τὸ τῆς φράσεως στρογγύλον,
τὸ καθαρὸν τῆς συνθήκης καὶ εὐκρινές, ὅσα καὶ μαργάρους καταλεύκους καὶ
διαυγεῖς, εἶθ' οὕτω προσφέρουσι τούτους δῶρον τῷ βασιλεῖ, τὸ κάλλιστον ὧν
ἔχουσι πάντων καὶ βασιλείῳ περιωπῇ πρεπωδέστατον, καὶ ὑπὲρ ἐκεῖνον πάντως
τὸν πέπλον, ὃν ἐπέτειον ἠὑτούργουν Αἰνειάδαι τὸ πρίν, χρεὼν γὰρ πιστεύειν
τοῖς συγγραφεῦσι καὶ μᾶλλον οἷς πρὸς τὸ ἄρχειν ὑπηκόων ὑπαγορεύουσιν
εὔνοιαν, καὶ εἰς ἐσθῆτας τοῖς πάλαι μετεσκεύαζον αὐτοκράτορσιν, ἐν ᾧ καὶ
πάντα φασὶν ὑφαντικαῖς μεθόδοις ἱστουργεῖτο, ἅπερ ἐκείνοις χρόνον ἕκαστον
κεκατόρθωτο, πόλεις αἱ μὲν ἀνιστάμεναι, ἄλλαι καταβαλλόμεναι· καὶ βασιλεὺς
ἐκεῖ προστάττων ἀμφότερα στρατεύματα νικῶντα, τὰ τῶν ὑπεναντίων ἡττώμενα
καὶ τὸν βασιλέα εἶχεν ὁ πέπλος ταινίαν φοροῦντα νικητικῶς καὶ μετὰ πολλῆς
δορυφορίας πομπεύοντα· ἔκειτο λέων θὴρ αὐτοῦ που πληγείς, ἡ ἄρκτος φωλάς,
ἡ πάρδαλις δεσμῶτις, καὶ τῷ βασιλεῖ τὰ τῆς ἀγιστείας ἐκείνης ἀνέκειτο· ἀνέῳκτο
δικαστήριον, ἐκεκρότητο δίκη, καὶ τὴν κρίσιν ἐκεῖ τοῦ βασιλέως ἐθαύμαζεν ἡ
γραφή. Εἰ οὖν ταῦτα καλά, καὶ κόσμον ἐδόκει τοῖς βασιλεύουσι, τοσοῦτον τὰ
πρότερα κρείττονα, ὅσον καὶ τὰ τῆς ταχὺ παραρρεούσης ὕλης, ὁ ἐς πολὺ
διαμένων λόγος ὑπερφερέστερον. Τοῖς μὲν οὖν πάλαι[3] βασιλεῦσι καὶ αὐτοκρά-

[1] Ἄνω τῆς καταλήξεως ου, μ ο υ.
[2] Ἄνω τῆς προθέσεως ἀπο, π ε ρ ι...
[3] Ἐν τῇ ὤᾳ, κ α ὶ μ ε τ έ π ε ι τ α.

τορσι ταῦτα ἢ ἐκεῖνα οἱ τῶν ὑπηκόων εὔνους προσῆγον, κράτιστε βασιλεῦ·
Σοὶ δέ, ὦ καὶ τὴν ὑπερφυῆ γνῶσιν ἀσύναπτε, καὶ τὴν καλλίστην γνώμην
ἀσύγκριτε, καὶ ἀριστουργὲ ἀπαράμιλλε, καὶ μεγαλουργὲ ἀπαράβλητε, ὦ βασι-
λέων ἀγλάϊσμα, ἀρετῶν ἄγαλμα, Θεοῦ τῷ κόσμῳ μέγιστον φιλοτίμημα, Σοὶ
δὲ τίς προσενέγκῃ τῶν τόσων ὑπὲρ ἡμῶν ἀγώνων, τῶν καθεκάστην μόχθων,
τῆς συνεχοῦς φροντίδος, τῆς καθημέραν ἐπισυστάσεως, τῆς μερίμνης τῶν
πόλεων ἁπασῶν, ἀξίαν προσαγωγήν, δῶρον ἀνάλογον, χάριν ἰσόσταθμον;
Ποῦ τις κατὰ Λυσίαν εὔστομος, καθ' Ἡρόδοτον εὐφραδής, κατ' Ἰσοκράτην
γλυκύς, κατὰ τὸν Θουκυδίδην δεινός; ποῦ Ξενοφῶντος ᾠδὲ Σειρῆνες, Θηβαῖαι
λύραι, Πολέμωνος ῥοῖζοι; ποῦ ῥήτωρ Ἀντιφῶν ὁ Ραμνούσιος, ὁ τῶν ἀρι-
στειῶν Ἀλεξάνδρου περιηγητὴς καὶ τῶν ἐκστρατειῶν αὐτοῦ περιοδευτής, ὅπως
ἂν τὰς περιφανεῖς Σου διηγήσαιντο πράξεις, μέγιστε βασιλεῦ, καὶ τὰ ὑπερφυᾶ
Σου θεῖα πλεονεκτήματα; τοιούτους καὶ γὰρ ἔπρεπεν, αὐτοκράτορ κατὰ πάντα
τρισευτυχές, τοὺς σοὺς εἶναι καὶ νῦν ὑμνητάς· τοιαύτας ἐχρῆν παρεῖναι γλώττας,
ἵν' ἅπερ οἱ μὲν παλαιοὶ νεκρὰ τοῖς πράγμασιν ἔθεντο καὶ λόγοις, τοῦτο μόνον,
λόγοις ψιλοῖς καὶ ἀνεγγύοις προέβαλον, σὺ δ' ἔμψυχα ταῦτα καὶ κινούμενα
θεοπρεπῶς τοῖς ἔργοις ἀπέδειξας, λαμπρῶς ἀγορεύειν αὗται καὶ διαρρήδην
δύναιντο ξύμπασαι· ἐπεὶ δ' ὁ χρόνος εἰς τὴν οἰκείαν ἔσχε τούτους ἀκμὴν καὶ
δεῖξαι τοιούτους τοῖς μεθύστερον ἀπηνήνατο, ἀνάσχου πράως γλῶτταν, ὦ βασι-
λεῦ, ἣν οὔτε φιλοσοφία ἐτόνωσεν, οὐδ' αὖ ῥητορεία ἐστόμωσε, τρόπος δ' εὔνους
ἐκίνησε καὶ τολμῆσαι πάντῃ τοῖς ὑπὲρ δύναμιν | κατηνάγκασε· δέξαι λόγον φ. 136β
εὐμενῶς, ὃν ὡς πέπλον, εἰ καὶ μὴ δαιδάλεόν τινα καὶ παμποίκιλον καὶ πολλὴν
ἐν ἑαυτῷ κατηγοροῦντα τὴν τέχνην, τῷ σῷ περιόπτῳ κράτει προσφέρομεν
χρεὼν γὰρ τὸν ἐν τοῖς λοιποῖς μετριόφρονα, καὶ ἡμῖν προφθάνειν συγγνώ-
μονα, οἷς μέγα πρόκειται τὸ ἐγχείρημα· καὶ γὰρ σφόδρα τῶν χαλεπῶν, εὐφημίαν
ἀρετῇ βασιλέως ἀντεξετάσαι· εἰ γὰρ ὑπὲρ τὸ πᾶν ὁ Θεός, βασιλεὺς δ' εἰκὼν
Θεοῦ καὶ οἷον τύπος πρὸς ἀρχέτυπον, ὑπὲρ λόγον πάντως τούτῳ καὶ τὸ ἐγκώμιον.

Τοίνυν ἀρκτέον ἐκεῖθεν, ὅθεν ἂν ὁ λόγος διαθετισθείη καλῶς. Οἱ πρὸς
πόνους ἐγκωμίων ἐσχολακότες τριττήν τινα τούτοις μέθοδον, ἀπὸ τῆς τῶν
παλαιῶν ἐγνώρισαν καταλήψεως· ἐκ ταύτης οὖν διιόντες καὶ οὐκ ἐξ οἰκείων
λογισμῶν, ἐντέχνως ἀνύουσι τὸ κατὰ σκοπόν. Ζητοῦσι γὰρ πρῶτα μὲν γένος·
ἐπὶ τῷ γένει γέννησιν· σύμβολα, τὰ μὲν πρὸ τῆς γεννήσεως, τὰ δ' ἐν αὐτῇ,
καὶ μετ' αὐτὴν ἕτερα· ἀνατροφὴν ἐφεξῆς· σὺν αὐτῇ ἐπιτηδεύματα, καὶ πρὸς
τούτοις πράξεις, καὶ ἄλλο πᾶν ὅπερ τινί, ἢ φύσις ἐπέδειξεν, ἢ μάθησις κατώρ-
θωσεν, ἢ ἄνωθεν ἡ πρόνοια ᾠκονόμησε· χωροῦσι καὶ γὰρ ἐπὶ τὸν ἐκτὸς
ἄνθρωπον περισκοποῦσι σώματος εὐφυΐαν, μερῶν ἁρμονίαν, μελῶν συμμε-
τρίαν· τὰς τῶν ὀφρύων φιλοτιμοῦνται περιγραφάς· περιεργάζονται κάλλος
ὀφθαλμῶν· ἔρευθος παρειῶν· ἄνθος χρωτός· χειρῶν δεξιότητα· ποδῶν ὠκύτητα·
εἰσδύνουσι καὶ τὸν ἐντὸς καὶ νοούμενον· περιαρθροῦσι κἀκεῖνον· τοὺς διττοὺς
κύκλους τῶν ἀρετῶν ὑπὸ λαμπρῷ ἡλίῳ τῷ λόγῳ περιοδεύουσι· κἂν τούτοις

στηρίζουσι λεπτολογοῦντες, πόσαι περίεισι τούτῳ ψυχικαὶ καὶ τίνες ἀπορρῶγες τοῦ νοῦ· πόσαι τῆς τετρακτύος, καὶ τίνες πάλιν ἐκ τούτων καὶ ἐν αὐταῖς, τὸ μεγαλοπρεπές φημι, τὸ εὐεργετικόν, τὸ φιλότιμον· τὴν περὶ ἕκαστα ἐμπειρίαν τε καὶ δεινότητα, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν ἀγχίνοιαν, τὴν ὀρθότητα, τὴν σύνεσιν, καὶ τὰς ἄλλας ὅσας ὁ ἐκ Σταγείρας ἀπαριθμεῖν οἶδε σοφός, καὶ μετὰ τοῦτον ἕτεροι περὶ τὸ ἠθικὸν τῆς φιλοσοφίας σχολάσαντες. Ἐχρῆν οὖν κἀμέ, θεσπέσιε βασιλεῦ, νόμῳ τούτῳ στοιχοῦντα, προγόνους ἀπαριθμῆσαι τοῦ θείου Κράτους Σου, καὶ πάντες ἂν ἅπαντες μεγαλουργοὶ αὐτοκράτορες μετὰ σκήπτρων καὶ περιφανῶν τροπαίων ὑπήντησαν· σὺν τούτοις τοὺς μετὰ τὸ πρῶτον αἴτιον, αἰτίους σοι τῆς εἰς τὸ φῶς τόδε προόδου, τὸ μέγα λέγω τῶν Ῥωμαίων ὄφελος, τὸν γενναιότατον στρατηγόν, τὸν δεξιώτατον βουληφόρον, τὸν ἐν πολέμοις ἐμπύριον, τὸν ἐν μάχαις πρηστήριον· τὸν σὸν πατέρα, τὸν περιφανῆ καὶ μέγαν Ἀνδρόνικον· τὴν σὴν αὖθις μητέρα, τὸν τοῦ θήλεος κόσμον, τὸ τῆς φύσεως ἄγαλμα, τὸ τῶν ἠθῶν σεμνολόγημα, τὸ τῶν χαρίτων σκήνωμα, τὸ πάσης ἀρετῆς ἐνδιαίτημα, τήν, ὃ πρὸς τοὺς ἄνδρας ὁ σὸς γενέτης τῷ τῆς ἀρετῆς ὑπερβάλλοντι, τοῦτο πρὸς τὰς γυναῖκας πάσας, αὐτὴν τὴν ἀρίστην συζυγίαν, τὴν προσφυᾶ ἕνωσιν, ὧν ἔφυς Σὺ βασιλεῦ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθός, ἵνα μοι εὐκαίρως ὁ τοῦ Ἀρίστωνος τὸ οἰκεῖον συγκροτήσῃ ῥητόν, ἐκ γενναίων κατ' ἀρετὴν γενναιότατος, ἐκ κοσμίων κοσμιώτατος, ἤ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὑπερκόσμιος, ὡς ἐκ τοῦ καρποῦ μᾶλλον τὸ δένδρον τιμᾶσθαι κἀκ τοῦ ποταμοῦ τὴν πηγαίαν θαυμάζεσθαι· τοῖς ἄλλοις γὰρ ἅπασι τῶν πρωτείων τυχόντες, τὴν δευτέραν οἷς παραβάλλονται Σοι μοῖραν εἰλήχασι μακαριστὴν ταύτην ἡττηθέντες ἧτταν, καὶ ἣν ἂν εὔξαιντο πάντες παθεῖν τεκόντων ὅσοι πρὸς τοὺς παῖδας φιλοστοργότεροι. Ἔδει σὺν τούτοις τῇ περὶ τόνδε τὸν βίον τρισολβίᾳ προόδῳ Σου, λαμπρυνθῆναι τὴν μετὰ θεοπρεπίων ξένην ἀναγορεῦσαι σύλληψιν, τὴν μετὰ θεοπέμπτων συμβόλων κύησιν, τὴν λοιπὴν τῆς βασιλείου ἀρχῆς σιωπωμένην προκήρυξιν, οὐκ ἐξ ὀνειράτων καὶ δραγμάτων ἢ ἀστρικῶν φασμάτων κατὰ τὸν Ἰακὼβ Ἰωσήφ, οὐδ' ἐξ ἀμπέλου ἤδη μὲν φυείς, μᾶλλον δὲ δοξάσαι φυῆναι καὶ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν κατακαλύψαι. Ἀστυάγης Μανδάνης καὶ Κῦρος τούτοις ἐναβρυνόντων, καὶ τὰ τοιαῦτα συνηγορούντων ἡ τοῦ Ἡροδότου Κλειὼ καὶ ἡ τοῦ Ξενοφῶντος σειρήν· ἀλλ' ἐξ ὀμφῶν ἀρρήτων καὶ προρρήσεων θαυμασίων, αἳ καὶ κρεῖττον ἀνέκραζον, μείζω ἢ κατ' ἀνθρώπου φύσιν καὶ βασιλεὺς μέγας τὸν τεχθησόμενον ἄνωθεν δημιουργούμενον πρὸς τήνδε τὴν παροῦσαν ἀρχήν· ἀκόλουθον ἦν εἰπεῖν καὶ οἵαν ἐκ πρώτης τριχὸς ἐδείκνυς, κράτιστε αὐτοκράτορ, μεγαλοπρέπειαν, καὶ ὡς τὸν χρόνον εἰς παῖδας τελῶν, τῷ τῆς συνέσεως ὀξυτέρῳ, τοῖς πρεσβυτέροις ἀνθημιλλῶ· | τὸ τοῦ φ. 137α
ἤθους βάσιμον· τὴν μὴ κυμαινομένην νεότητα· τὴν ἐλευθέραν καὶ φιλόδωρον γνώμην, ἢ τὴν ὑστέραν χερείαν προδιετύπου· καὶ ὅτι τὸ θέλειν προέβαινε, κἂν οὐ μετ' ἴχνια[1] τούτου καὶ τὸ τῆς δυνάμεως ἔβαινε· καὶ ὡς τὸ σῶμα μὲν ἐκόσμεις

[1] Ὁ κῶδ. μετίχνια.

γυμναστικῇ, ἵνα τοῖς ἑκουσίοις πόνοις ἐμπαρασκεύως ἔχῃς πρὸς τοὺς περὶ προαίρεσιν, τῆς δὲ ψυχῆς ἀρετῶν ἁπασῶν μελέτῃ διηνεκεῖ, ὅτι τε φύσει καὶ νόμῳ σαυτὸν ὑποτιθείς, τῷ τρὶς καὶ τετράκις μακαριστῷ βασιλεῖ, τῷ χαριτωνύμῳ δεσπότῃ, τῷ τρισευκλεεῖ αὐτοκράτορι, τῷ κατὰ γένος Σοι θείῳ, δουλοπρεπῶς ὡς οὐδέ τις ἄλλος ὑπήκουες· ὃς οἷος ἐκεῖνος βάπτειν εἰς νοῦν καί τινων ἐκ συμβόλων ἰσχνῶν ἐξωτερικῶν, ὅλον τὸν ἐντὸς ἀναλέξασθαι ἄνθρωπον, καὶ πατρὸς εὐστοργότερον σφόδρα Σε ὑπερφιλῶν ἦν, οἷα διάδοχον τῆς οὕτω πολλῆς ἀρετῆς καὶ ἐκμαγεῖον τῶν καλλίστων ἐκείνου τρόπων, ὡς δ' ἐγῷμαι καὶ τῆς ἀρχῆς. Ἐντεῦθεν παιδείας μεταλαμβάνων, ἧς οὐδέ τινα ἄλλον εὕροι[1] ἄν τις ἀμείνω, τὰ μὲν ἐκ φύσεως ἐπηύξεις ἀγαθά, τὰ δ' ἔξωθεν κρείττω ταῖς ἐπιμελείαις προσελάμβανες· καὶ ἃ μὲν εἶχες πρὸς ἄκρον, μελέτῃ συχνῇ κατεῖχες· ὧν δ' οὐκ εἶχες τὴν ἐπιστήμην, τῷ βασιλεῖ καὶ θείῳ προσεῖχες, τῶν μὲν Σῶν βουλευμάτων φέρων ἐκεῖνον διαιτητήν, τῶν δ' ἐκείνου θελημάτων, σεαυτὸν πάλιν ἐκτελεστήν, οὐδενὸς μὲν δεόμενος, ἄλλοις δ' ὧν περιῆν Σοι χαριζόμενος· ἄρχων μὲν ἄλλων, τῇ δ' ἐξουσίᾳ βιαίως ἥκιστα χρώμενος, περὶ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ θείου μόνον ἀρχόμενος, ἵνα καὶ μοναρχῶν μάθῃς ἐξ ἄλλου πείρᾳ μαθὼν πρότερον, ἃ διοικήσειν[2] ἔμελλες ὕστερον· ἐχρῆν γάρ Σε, κατὰ τοὺς δεινοὺς τῆς κυβερνητικῆς, μετὰ τὴν κώπην καὶ τὴν πολλὴν τυφθεῖσαν θάλασσαν, τῇ πρύμνῃ προσεδρεῦσαι καὶ ἐπὶ τῶν οἰάκων καθίσαι καὶ οὕτως ὅλην ἐμπιστευθῆναι τὴν ναῦν· καθ' εἱρμὸν ἔδει λεχθῆναι καὶ τὰς ἀναφθείσας πολλάκις τῷ φθόνῳ καμίνους τῶν πειρασμῶν, καὶ ὡς μέσον ληφθεὶς τοῦ πυρός, κρείττων ἐφάνης φλογὸς κατὰ πεντάρβην λίθον τὰς ἐμπυρίους σβέσας βολάς, ἢ μᾶλλον ἐχωνεύθης καὶ ἐκαθαρίσθης ἑπταπλασίως τῷ ἑπταδικῷ τῶν θείων χαρισμάτων ὅσα καὶ πυρὸς ἄνθρακας ψωμισθεὶς κατὰ τὸν θεῖον ἐκεῖνον προφήτην καὶ δοκίμιον τοῖς ἐν γῇ ξύμπασιν ἀνεφάνης κατὰ τὸ ψαλμῳδούμενον ἐκεῖνο πεπυρωμένον ἀργύριον· πρὸς τούτοις συμπεριλαβεῖν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐνδαπῆς πρὸς τὴν ἀλλοδαπήν, τὴν τῶν Σκυθο-Περσῶν λέγω χώραν, ἀποφυγήν, ἵνα κἂν τούτῳ μιμῇ τὸν βασιλέα ἐκεῖνον καὶ θεηγόρον Δαυίδ, περὶ τῷ Ἀγχοῦς φεύγοντα καὶ τῇ Σικέλᾳ[3] προσκαθήμενον, τὰς ἐκεῖ περιφανεῖς ἀριστείας Σου, τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις καὶ ὄντως ἀρεϊκάς, δι' ἃς δὴ καὶ πᾶν ὅσον ἔκκριτον καὶ νουνεχόντως ζῶν ἐν ἠπείρῳ καὶ νήσοις ταῖς καθ' ἡμᾶς, τὰς γνώμας ἐκίνουν πρὸς Σέ, καὶ σὺν Σοὶ τῷ λόγῳ τῆς εὐνοίας ἐτάττοντο, καὶ λανθανούσαις εὐχαῖς τὸ στέφος Σοι συνεσκεύαζον· ὅσα δὲ καὶ Δελφικοὺς τρίποδας, ἢ δρῦς Δωδωναίας ἢ Κασταλίας πηγὴν μαντικήν, ἢ τὰ ἑαυτῶν μετασκευάζοντες στόματα, τὴν βασιλείαν Σοι προεφοίβαζον, καὶ ὅτι πρὸ τῆς χλαμύδος ἐβασίλευες καὶ αὐτοκράτωρ ἦς ὡς τοῦ ἀλογίστου μέρους, τῆς ψυχῆς, αὐτοκράτωρ, καὶ τὴν ἀρχὴν εἶχες τῇ πνευμάτων προαιρέσει καὶ πρὸ τοῦ δια-

[1] Ὁ κῶδ. εὕρῃ.
[2] Ὁ κῶδ. διηκήσειν.
[3] Σεκελάκ(;) ἐν τῇ Α' Βασιλειῶν.

δήματος καὶ τοῦ ἐρυθροβαροῦς ὑποδήματος, καὶ τοῦ λοιποῦ ἐπισήμου βασι-
λικοῦ σχήματος. Ταῦτα πάντα, φιλοχριστότατε βασιλεῦ, μέγα καὶ τρανῶς
ἔπρεπεν ἐκβοῆσαι, καὶ εἰς πλάτος προθεῖναι καὶ κατὰ λεπτὸν διηγήσασθαι,
καὶ μακρὸν τούτοις ἐγκαλλωπίσασθαι, καὶ μὴ οὕτω ῥᾳδίως παραδραμεῖν, οἷς
ἐξῆν μεγάλα εἰπεῖν, καὶ βραχυλογίᾳ στενοχωρῆσαι τὰ δέλτων ὅλων δεόμενα
πρὸς περίληψιν· οὐ τῆς ἐμῆς δὲ τοῦτο δυνάμεως, ἀλλὰ τῶν τὴν γνῶσιν ἰσχυ-
ρῶν, καὶ περὶ τὸ λέγειν σφόδρα κομψῶν, οἷς κατὰ χειμάρρους οἱ τῆς ῥητο-
ρείας μορμύρουσι ποταμοί, καὶ φάκελλοι λόγων χειροπληθεῖς μακρῶν ἄτερ
πόνων, ἐκ τοῦ παραυτὰ σχεδιάζοντες· ἐπείπερ οὐδ' ὁ Σάγγης ῥᾳδίως ἅπασι
περατός, οὐδ' ἡ τοῦ Ἄτλαντος κορυφὴ τῷ βουλομένῳ βατή, οὐδ' ἀκίνδυνος
ὁ περὶ τὰς Σύρτεις ὑπέστρωται πλοῦς· ἐγὼ δ' ἀγαπῴην ἄν, εἰ καὶ ὀλιγώτατα
καὶ ὅσα περιλαβεῖν ἔχω τῶν τῆς Σῆς θεοστεφοῦς βασιλείας, διηγησαί-
| μην καὶ ἐν καλῷ λιμένι καθορμισαίμην τὸ τοῦ λόγου μοι σκάφος εὐγάληνον. φ. 137β
Τοιγαροῦν πρὸς τὸν οἰκεῖον σκοπὸν ὁ λόγος ἱκέτω, καὶ ἀποδυσάσθω
τὰ σκάμματα.

Ἤδη μὲν οὖν ταῖς τῆς ψυχῆς ἑκάστου ἐν ἀκμαζούσαις εὐχαῖς τὸ θεῖον
ἐπένευσε, κἀντεῦθεν τὸ προσδοκώμενον ἐπεφθάκει καὶ παρέστη τὸ ἐλπιζόμε-
νον, καὶ Σύ, αὐτάναξ θεοειδέστατε, τὸν τῆς βασιλείας ὑπερκύψας ὁρίζοντα,
περὶ τὸ μέσον τοῦ παντὸς ἔστης μυρίας φωτοβόλους ἀκτῖνας, ἀρρήτους ἀπο-
πάλλων μαρμαρυγάς, ἁλουργίδα, στέμμα καὶ πέπλον φορῶν περιπόρφυρον,
ἄθλων τῶν πρὶν ἀμίσθων ἀντίδοσιν, καμάτων μακρῶν καὶ πόνων ἐκείνων
τῶν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀντάμειψιν· ὢ λευκῆς ἐκείνης ἡμέρας· ὢ καιρῶν
εὐδαιμόνων· ὢ γλυκείας ἀκοῆς, ἣν ἐκ τῆς ἕω φέρουσα φήμη, τὴν οἰκουμένην
ἅπασαν ηὔφρανεν. Ἐντεῦθεν, ὅ φασιν, ἀπὸ γραμμῆς τὰ καλά· ἔσχε καὶ γὰρ
ἡ βασιλικὴ γνώμη σύνδρομον δεξιάν· εὗρεν ἡ βούλησις ἀνάλογον τὴν ἰσχύν·
καὶ ἀφεθεὶς εἰς ἀέρα ὁ μεγαλοπτέρυξ προφητικὸς ἀετὸς ἔλυσεν ὀξὺ τὸ πτερόν·
ἐπετάξω, θεσπέσιε βασιλεῦ, καὶ νεφέλαι παραυτίκα συνήχθησαν, ὅλον χρυσὸν
τὸν πάλαι θαλαμευόμενον ὑετίζουσαι, οὐ κατὰ τὰς ξανθάς, ἃς ἡ Θηβαία χρω-
ματίζει λύρα τοῖς οἰκείοις μέλεσι τὸ τῶν Ῥοδίων παλαιὸν σεμνολόγημα· μῦθος
γὰρ ἐκεῖναι καὶ Ὀλυμπιονίκῃ τινι ποιητοῦ διάκενον φιλοτίμημα. Εἶπας καὶ
συγκεχωσμέναι πρότερον χρυσίτιδες φλέβες ἀνεστομώθησαν· πολλοὶ Πακτωλοὶ
εὐεργεσιῶν τῶν Πακτωλείων πύργων ἐξεχύθησαν· ὀξέως δὲ πάντα περισκο-
πήσας ὅσα καὶ σκοπόν, ὃν ἔθετο Κύριος τῷ νέῳ καὶ καθ' ἡμᾶς Ἰσραήλ, ἢ
καὶ ὡς λίθος ἀδάμας, λεκτέον γὰρ ἐπικαίρως ἐνθαδὶ τὰ προφητικά, τὸ διεστὼς
συνῆξας μεγαλοφυῶς, τὸ ὑποσκάζον ἐστήριξας προσφυῶς, τὸ ἑστὼς ἡδραίωσας
ἀρραγῶς, τὸ πεπονηκὸς ἰάσω, τὸ ὑγιαῖνον ὡς μὴ λυμανθείη προεφυλάξω, ἢ
μᾶλλον ἵνα λιπὼν [1] τὰ πολλὰ τὸ πᾶν ὡς ἐν τύπῳ εἰπεῖν περιλήψωμαι, τὴν
βασίλειον ὁλκάδα κατὰ πρύμναν βαπτιζομένην καὶ ἐκ πρώρας ἐπικλυζομένην,

[1] Ὁ κῶδ. λ ι π ὼ ν

ὡς δεξιὸς Σὺ καὶ θεοπρόβλητος κυβερνήτης ἔσωσας· ἠκολούθουν ἐντεῦθεν
λύσεις συμφορῶν· ἀπαλλαγαὶ δυσχερῶν, ὀφειλημάτων ἀποκοπαί· ἀδικημάτων
ἀποβολαί· μεταβολαὶ δυστυχημάτων καὶ εὐεργετημάτων ὑπερβολαί· προμήθειαι
πενήτων, προστασίαι δεομένων, ὀρφανῶν ἀντιλήψεις· κυβερνήσεις χρονίων
συμφορῶν· ἐν δεσμωτηρίῳ λύσεις, καὶ ἄλλα πλεῖστα παρῆν τῶν καλῶν· ἃ δ' οὐ
παρῆσαν, ἠλπίζοντο. Οὕτω Ῥωμαῖοι ταῖς ἐλπίσι τὸ μέλλον σύμφωνον ἐκομί-
σαντο, ἢ μᾶλλον ἀμείνω πάσης εὐχῆς τὴν ἀπόπειραν ἔλαβον· οὕτω Σὺ βασιλεῦ,
ὅσα δόσις ἀγαθὴ καὶ δώρημα τέλειον ἄνωθεν πρὸς ἡμᾶς κατέβης θεόπεμπτον·
καὶ ἵνα τῷ ἱερῷ τούτῳ ῥητῷ καὶ τῆς ἔξωθεν λειμωνιᾶς δρέψωμαί τι προσ-
φυῶς, ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὃ περὶ φιλοσοφίας τῷ γεωμέτρῃ Θεοδώρῳ πάλαι ὁ
τοῦ Ἀρίστωνος, τοιοῦτον ἄνωθεν καλὸν ἐν τῷ κόσμῳ οὔτ' ἀφίκετο, οὔτ' ἀφί-
ξεται πώποτε. Τίς γάρ, ὡς Σὺ βασιλεῦ, τὴν εὐσέβειαν κράτιστος, ἢ τοῦ θειο-
τέρου τῆς ψυχῆς ἐστὶν εἴδους καὶ τῆς δικαιοσύνης ἔκγονος; τίς οὕτω φρόνησιν
ἠκριβώσατο, καὶ τὴν ἀνδρείαν μεσότητα φόβου καὶ θράσος ἀπέδειξε, τῇ δὲ
στάθμῃ τῆς Θέμιδος, καὶ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν νενίκηκε; τίς τῶν πάλαι;
ἀλλ' οὐ λάξευτρον, οὔμενουν κολακείας ὁ γραφεύς μοι κάλαμος· πρὸς δὲ τὴν
ἐνοῦσάν Σοι χρηστότητα βάπτει καὶ καλλιγραφεῖ τὴν ἀλήθειαν, τὴν τοῦ ἤθους
ἁρμονίαν· τοιοῦτο τὸ ὑπερφυές, τὸ σύντονον, τὸ ἀκάματον· τὴν τῶν θείων
σοφίαν, τὴν τῶν ἀνθρωπίνων κατάληψιν· τὸ τῆς γνώμης ἐπιεικές· τὸ τοῦ
φρονήματος ἀκριβές· τὸ ταπεινὸν ὕψου βαῖνον· τὸ ὑψηλὸν ὄγκον ἐκφεῦγον·
τὸ ἐν τῷ μεγαλοπρεπεῖ μέτριον, καὶ ἐν τῷ μετρίῳ μεγαλοπρεπές· τίς οὕτω τὸν
λόγον τὸν μὴ παρευδοκιμοῦντα τὴν σιωπήν, καὶ σιωπὴν τήν, ὅτε δέοι, τὸ
συγκεχωρηκὸς τῷ λόγῳ παρέχουσαν; τὸ ἀπρόσιτον, οὐκ ἄνευθεν φοβερώτατον·
τὸ λεοντῶδες ἐπισκύνιον, μειλιχιότητι σύγκρατον· τὴν ἐξ ἀντιφθόγγων τοιού-
των εἴποι τις ἂν θαυμασίων μελῶν ἁρμονίαν, καὶ φθόγγων δίχα φρονεόντων
πολυμιγῆ ἕνωσιν καὶ ξυμφόρησιν, ἐξ ὧν φαίνεταί τις ὅσα ζῶσα καὶ πνευμα-
τοκίνητος μουσική, καὶ οἷον ὄργανον θεοκρότητον. Τίς ὡς Σὺ ἀναβῆναι ἵππον
ὑπὲρ ἄλλους πάντας εὐαλώτατος δεξιότητι, ἐπίσκοπα τοξεύειν ὑπὲρ Μηριόνην
καὶ Πάνδαρον, πρὸς δὲ δόρατα ἄφεσιν ἀρκοῦσαν παρέχειν δεξιὰν ἑτοιμότατος
ὑπὲρ τὸν Ἀχιλλέα ἐκεῖνον τὸν Ἀμελίαν, τὸν ἥρωα τῆς Ὁμηρικῆς δέλτου,
θαῦμα τὸ περιλάλητον, τὸ εἶδος ἀεὶ προσφέρων οὐχ ὡς οἱ πάλαι βασιλεῖς
μετὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν καὶ ὡς πέλεκυν κόπτοντα, | ἢ ὡς πῦρ φλέγον, φ. 138α
τὰ Γραφικά, ἀλλ' ὡς δρόσον Ἀερμών, ὡς μαργαρίτην στιλπνόν, ὡς λίθον
χλοάζοντα Ἰνδικόν τινα κατὰ τὸ Ἀτλαντικὸν πέλαγος καὶ τοὺς ἐξ Ἐδὲμ
ποταμοὺς φερομένους. Γλῶττα, καὶ πυρὸς μένος πνέουσα, ὢ τῶν θελκτηρίων
ταύτης ᾠδῶν, τῆς ξένης πειθοῦς, οὐ μὴν ἣν ἐπρέσβευσαν Δημοσθένεις, Ἑρμο-
γένεις, Μινουκιανοὶ καὶ Κικέρωνες· [1] ὢ γλῶττα, νῦν μὲν πάντα καὶ λιγέως
λέγουσα, νῦν δὲ νιφάδεσσιν ἐοικότα χειμερίῃσι, τοὺς Ὁμηρικοὺς ἐκείνους

[1] Ὁ κῶδ. Κ ι κ α ί ρ ω ν ε ς.

δημηγόρους νῦν μὲν μιμουμένη, οἷς δ᾽ ἐν ἑκατέροις εὐδοκιμεῖ ἀμφοτέρους ὑπερελαύνουσα· ποτὲ μὲν μειλίχιον φθεγγομένη καὶ γαληνόν, οἷον οὐκ ᾖσε Σαπφώ, οὐδ᾽ Ὀρφέως λύρα καὶ τοῦ Θαμύριδος, ποτὲ δὲ βριθὺ καὶ ὄντως ἡρωϊκόν. Τίς οὕτως εὑρεῖν εὔπορον νοημάτων στιβαρότητα καὶ πυκνότητα ὡς καὶ τὸν νοῦν πάντων τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπογραμματέων, καὶ ταῦτα παιδείαν τῶν πλειόνων ἐχόντων τε καὶ τριβήν, ἀδρανέστατον ἀπελέγξαι καὶ πρὸς τὴν τούτων κατάληψιν ἀπορώτατον; Τίς εἰπεῖν εὔκολον ὡς τῇ τῶν ῥημάτων καθαρότητι καταβροντῆσαι πάντων τὰς ἀκοὰς καὶ πρὸς ἄμφω δέ; τίς ἱκανὸς ὡς καὶ λέγειν ἑτέροις καὶ ἅμα τὰ ὦτα ἄλλοις ὑπέχειν τοῦ ἀκροᾶσθαι, ὑποκειμένην δὲ ἔννοιαν γραφικήν, καὶ ὅσα μάργαρον ὀστράκῳ τῆς ἀσαφείας ὑποκαθημένην; τίς οὕτως ἀναπτύξαι πολύς, ἑρμηνεῦσαι ἡδύς; τίνι κέχυται τὰ τῆς καρδίας ὡς Σολομῶντι καὶ σελαγίζει τὰ τῆς φρονήσεως; τίς οὕτω καλῶς ἰδεῖν, καλλίων χρήσασθαι, τὴν φύσιν πραΰς, τὸν τρόπον εὐθύς, τὴν ψυχὴν προσηνής, εἰς εὐποιίαν ὀξύς, εἰς τιμωρίαν βραδύς, καὶ τοῖς ἀσύγγνωστα ἐπταικόσι λόγῳ τὸν θυμὸν ὑποτάττων, καὶ ὑπήκοον αὐτῷ παρέχων καὶ ὑποχείριον, τὴν ὀργὴν ἐπὶ τὰς φυσικὰς εὐνὰς ἀναπαύων, πενίᾳ ἔλεον νέμων, φθόνον δ᾽ οὐ πλούτῳ παρέχων, βασιλέα θέλων κεκλῆσθαι τῷ ὑπερβάλλοντι τῶν ἀρετῶν ἢ τῷ τῆς ψυχῆς βελτίονι, καὶ κόσμον δοῦναι τῇ βασιλείᾳ μᾶλλον ἐκ καλοκαθαγίας, ἢ παρ᾽ ἐκείνης ἐνέγκασθαι, ὅπως ἂν εἰς Σὲ αὐτὸν ἅπαντες ὅσα καὶ εἰς πρωτότυπον ἀφορῶντες συγγράφειεν εἰς ἀρετὴν ἑαυτούς; τίς ὡς Σὺ τῶν πάλαι, φιλοθεώτατε αὐτοκράτορ, τὴν νίκην οὐ θαρρῶν πλήθει στρατιωτῶν ἢ ἅρμασιν, ἢ δοράτων κράτει καὶ ἀσπίδων **ἰσχύει**, ἀλλὰ τῷ τῆς εὐσεβείας συνειδότι τὰ βελτίω προσδοκῶν, εὖ εἰδὼς ὡς τοῦτο εὐσέβεια τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, ὃ τρόπις ἐν νηῒ καὶ οἰκίᾳ θεμέλιον; τίνος οὕτως ἡ μορφὴ ἡλιῶσα, καὶ εἰς κάλλος ἀπεξεσμένη καὶ πολὺ κατηγοροῦσα ἐν ἑαυτῇ τὸ τῆς φύσεως φιλοτίμημα, ἣν καὶ ἰδών τις εἴποι ἂν προσφυῶς τὸ Γραφικὸν ἐκεῖνο ῥητόν, ἰδοὺ ἀνὴρ ἐξ οὐρανοῦ· ὅρασις αὐτοῦ, ὡς ὅρασις χρυσοῦ· πρόσωπον ὅπερ εἰς ἀκριβῆ κύκλον περιῆξεν ἡ φύσις, καὶ ὡς ὑπὸ περίγραν γυρουμένην ἀπετόρνευσεν, ἵμερον στάζον καὶ γάνος ἄρρητον ἐφελκόμενον· ὀφθαλμοὶ στίλβοντες μετὰ τοῦ ἱλαροῦ, περιστερὰς ὀνομάσει τάχα τούτους ἡ ᾀσματίζουσα, ἀκέραια βλέποντας σὺν τῷ σώφρονι· κρηπὶς ὡς πύργος Δαυὶδ ᾠκοδομημένος ἐν θα... νὶθ χεῖρες Δαυιτικαὶ πρὸς παράταξιν θεοδίδακτοι; ἢ χρυσαῖ τορευταὶ τὸ τοῦ Σολομῶντος εἰπεῖν· χαίρω γὰρ τοῖς τοῦ βασιλέως τοῦδε ῥητοῖς ἐπὶ βασιλεῖ χρώμενος μεγάλῳ, εἰρηνικῷ καὶ φρόνησιν αὐχῶντι τὴν Σολομώντειον· στέρνον εὐρύ, λεοντῶδες· γαστὴρ ἐξάντης ψόγου· ὀσφὺς κρατερά, σθένος περικειμένη καὶ τὸν ζωστῆρα περιεσφιγμένη τὸν σώφρονα· μηροὶ τοῦ δυνατοῦ ἐξωσμένοι ῥομφαίαν κατὰ βαρβάρων στρεφομένην τοιούτῳ κατάλληλοι σώματι, καὶ ὡς ἐπ᾽ εὐτυχεῖ θαλάμῳ ψυχῆς θειοδεστάτης χρύσεοι κίονες, ὅ φησι Πίνδαρος. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἅλις· ἀπορία γάρ μοι πρὸς τὴν τοσαύτην εὐπορίαν εἰσβάλλει, καὶ τόσης ὑποκειμένης ὕλης, πῦρ οὐκ ἔχω λαμπρὸν ἀνάψαι πυρσόν, οὐδ᾽ ἐπιλη-

πτέον ὁ ζωγράφος λόγος· ὅσον γὰρ ἱκανῶς εἶχεν, εἰ καὶ μὴ ἀκράτοις, Σε χρώμασιν ὑπεζωγράφησε βασιλεῦ· ἀπάρτι δὲ δίιτω τῷ λόγῳ τὴν περιφανῆ νίκην ἐκείνην τὴν ἑῷον κλίμα καὶ δυσμικοὺς | περιφθάσασαν ὅρους καὶ ὅσον ἔθνος φ. 138β
βόσκει βορρᾶς, ἣν Κύριος ἄνωθεν ἅμα τῷ τὴν τῆς σῆς ἀρχῆς καταβαλέσθαι κρηπῖδα, καὶ ταύτην συγκατεβάλετο ἀπαρχὴν ἀγαθήν, λαμπρὸν προοίμιον, πολλῶν τελεσφόρων ἀγαθῶν, καὶ συνεφώνησεν ἄρδην τῷ Ἐφραίμ, φησίν, ὁ ἐν προφήταις ἀπόστολος, καὶ ἀνέβη λύκος ἅμα τῷ λέοντι μετὰ τοῦ σοφοῦ Ἱερεμίου εἰπεῖν οὐ κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ μιᾶς πόλεως καὶ μικρὸν μέρος οὔσης τῆς ὅλης τῶν Παλαιστηνῶν διοικήσεως, καὶ βραχὺ μέρος τρεφούσης τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ κατὰ πάσης γῆς ἣ τοῖς [1] Ῥωμαίων διοικεῖται θεσμοῖς.

Ἦσαν δ᾽ οὗτοι οἱ τῆς Πελοποννήσου καὶ γῆς Ἀχαιῶν καὶ Δωριέων, πάλαι κρατοῦντες τυραννικῶς, πάντες ἄτερ τῶν, οἳ τὴν διάλεκτον, τὴν δὲ προαίρεσιν οὐκ εὐπρεπῶς ῥωμαΐζουσι, τῆς τῶν Ἰταλῶν γενεᾶς, καὶ τούτων μᾶλλον, οἷς τὸ μὲν πλεῖστον παρατρώγεται τοῦ λόγου καὶ ἐς ἀποσκοπὴν κολοβοῦται τῆς προφορᾶς, αἱ δὲ χασμῳδούμεναι φιλοτιμοῦνται τῶν λέξεων, ἵν᾽ ὑπέρογκον εἴη τούτοις τὸ φθέγμα καὶ ἡ γλῶττα τῷ στόματι, ὅσα χαλκὸς ἠχῇ καὶ κύμβαλον ἀλαλάζει· εὐμήκεις, γιγαντιῶντες, τὴν ὀφρὺν γυροῦντες, καὶ ὑπὲρ πῆχυν ἐξαίροντες, ἄκροις ὄνυξι βαίνοντες, περιφρονοῦντες τὴν γῆν· οὐκ ἂν φαίης μὴ οὐκ ἐπτερῶσθαι αὐτούς· ἰσχυροὶ καὶ μεγαλογνώμονες, οὔμενουν καὶ Θεοῦ βραχίονι δυναμούμενοι· παρῳδητέον γὰρ τὸ τοῦ Ἀβδιοῦ, γαύρων ἐποχούμενοι ἵππων, μετώποις καὶ στέρνοις πολὺν προβαλλομένων χαλκόν, αἰχμοφόροι, θώραξιν ἐλατοῖς, καὶ κράνεσιν ἐκ σιδήρου πεποιημένοις σκεπόμενοι, πάντες σιδήρεοι, ὡσεὶ τὰ Χαλύβων ἐκαρποῦντο ξύμπαντα μέταλλα, ἄρτιοι πᾶσαν τὴν παρασκευήν, οἷον ταύτῃ συμπεφυκότες κατὰ τοὺς Ἀκαρνάνας μύθους τὸ πρίν, οὐκ ἄνδρες ἀλλ᾽ ἀνδριάντες σφυρήλατοι, φαινόμενοι πόρρωθεν· ἔφης ἂν μᾶλλον τούτοις ἐμπρέπειν τὴν τῶν χαλκῶν ἀνδρῶν κλῆσιν, ἢ τῷ παρ᾽ Ἡροδότῳ στρατῷ, βροντῶντες ταῖς ἀπειλαῖς, κεραυνοβολοῦντες τῷ πυρὶ τοῦ ἀκαθέκτου τούτων θυμοῦ, καὶ ὅσα λαῖλαψ ἐξαισία ἢ χαλάζης νέφος τετρυγὸς καὶ ὀλέθριον πάντα κλονῆσαι καὶ συνταράξαι, γαύρως καὶ ἀγέρωχα φρυαττόμενοι. κἀκεῖνα τάχα ὑποφωνοῦντες, ἃ καὶ διὰ τὸν Καρυστίωνα τὸ πολύσπαστον ὄργανον ὁ μηχανικὸς ἐφληνάφει Ἀρχιμήδης ἐκεῖνος ὁ Συρρακούσιος, πᾶ στῶμεν καὶ κινήσομεν τὴν γῆν· τὴν δέ γε Θετταλίας μητρόπολιν, ἣ Θέρμη πρὶν ὠνομάζετο, τῷ Θετταλῷ δὲ νίκη συμπεσοῦσα τὴν κλῆσιν μετήμειψεν, αὐτοβοεὶ παραστήσασθαι καὶ ταύτην εἰσδύναι κατὰ πρώτην κίνησιν ἐνηβρύνοντο, Χαλδαϊκοῖς ῥόμβοις, γεωμαντικοῖς μαγγανεύμασι καὶ ἀστρολογικοῖς ἀποτελέσμασι τὰ μεγάλα πεποιθότες οἱ κακοδαίμονες· καὶ ἀπέβη τούτων μέρος κἂν οὐ κατὰ τὸν ἐκείνων [2] σκοπόν, ἀλλ᾽ οἷα φιλεῖ τὸ δαι-

[1] Ὁ κῶδ. ἡ τῆς.
[2] Ὁ κῶδ. ἐκεῖνον.

μόνιον λοξῶς καὶ τοῖς τὰ τοιαῦτα ζητοῦσιν ἐλεεινῶς, ὡς ἔμπροσθεν ὁ λόγος
σαφέστερον διηγήσεται. Καὶ οὗτοι μὲν οὕτω· τί δὲ καὶ ὁ ἐν οὐρανοῖς κατοι-
κῶν Κύριος; οὐ μὴ μείνῃ ἡ βουλὴ αὕτη οὐ δου... ἔσται· ἀνέβη γὰρ καὶ ἐπὶ
σὲ κράτιστε βασιλεῦ, πνεῦμα θεῖον καὶ ζῆλον ἐζήλωκας ἐκεῖνον θεοπρεπῆ καὶ
παραυτίκα στρατὸν ἀντεκατέστησας τούτοις οὐκ ἀγεννῆ· Αὔσονες ὁ στρατός,
Σκύθαι καὶ μοῖρά τις Περσική· στρατηγοὶ τούτων πάντες γεννάδαι· ἄνδρες
Ἄρεος καὶ Θούριδος ἀλκῆς μνήμονες καὶ πρὸς πολέμων σύναψιν ἄντικρυς
θυμολέοντες· τούτους Σὺ βασιλεῦ ἐξ ἑῴας διὰ γραμμάτων μένεος καὶ θάρρους
ἐμπίπλης, ὅλην αὐτοῖς τὴν ἀνδρείαν ἐνέπνεις· πρὸς θεὸν τὸ πᾶν ἀνατιθέναι
τοῦ ἔργου μετριοφρόνως παρῄνεις· ἐνεχάραξας τούτοις ἂν μὴ τοῦ μνήμονος
ἐκπεσούμενοι διέλαθεν, ἐκ τῶν παροιμιακῶν δανεισάμενος πυκτίδων καὶ ψαλμι-
κῶν, ἃς ὡς καὶ τὰς ἄλλας πάσας βίβλους τὰς ἱερὰς παρὰ τὸ στῆθος φορεῖς
ὡς οὐδεμίαν εἷς τῶν ἁπάντων οὐδείς, τὸ, Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται,
ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν· καὶ τὸ, οὗτοι ἐν ἅρμασι καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις· ἡμεῖς
δὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπικαλεσόμεθα· ἐδίδασκες τούτοις τὴν
τοῦ πολέμου παρασκευήν, τὸ τῆς παρατάξεως σχῆμα· ἐγεωμέτρεις τὰς ὑπερκε-
ρώσεις· τὰς ὑπερφαλαγγώσεις· τὰ μέτωπα· τὴν οὐραίαν πολλῷ θαυμασιώτερον
εἴπερ τοῖς πάλαι χρόνοις ἐν Μαρακάνθαις ὁ Περσεὺς θρυλλεῖται | ἐκεῖνος φ. 139α
ὁ Μακεδὼν ὁ τοῦ Πελλαίου Φιλίππου Ἀλέξανδρος. Ἐντεῦθεν, ἀλλ᾽ ὢ μεγα-
λουργίας Θεοῦ καὶ τῆς περὶ Σέ, βασιλεῦ, θαυμαστῆς αὐτοῦ κηδεμονίας καὶ
χάριτος· ὢ σχεδὸν ἀπροσδοκήτου πράγματος καὶ ἀκούσματος καὶ πρὸ τοῦ
γενέσθαι τάχα μηδ᾽ ἐλπισθέντος· καὶ τοῖς μὲν οὐδ᾽ ἐπὶ νοῦν ἐλθόντος, τοῖς δὲ
οὐδὲ δυνατοῦ νομισθέντος· τὰ τῶν Βουνῶν ὑψώματα τεταπείνωται· αἱ ἰσχυραὶ
Βασανίτιδες δρῦς, αἱ ὑψηλαὶ Λιβανίτιδες κέδροι μετὰ ῥοίζου χαμάζε πεπτώ-
κασι· καὶ ἵνα τὸ συνεχὲς τῆς τροπῆς παρεάσω, ἐμεθύσθησαν τὰ βέλη Ῥωμαίων
ἐξ αἱμάτων τραυματιῶν· μυρίαι κόρσαι Λατίνων ἀκόρσευτοι καὶ κεφαλαὶ
ἀναύχενες ἔπεσον, κατὰ τὰ Ἐμπεδόκλεια τέρατα· πᾶσα ἡ ἐκεῖσε κοιλάς, ὡς
κλαυθμῶνος κοιλάς, καὶ πᾶν πεδίον, ὡς πεδίον ἀφανισμοῦ, ἐπληροῦντο νεκρῶν
ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων ἀναμίξ· ὅσον δέ, πολλοὶ δὲ ἦσαν καὶ οὗτοι καὶ ἐς χιλιο-
στύας κεφαλαιούμενοι, τὸ στόμα τῆς ῥομφαίας ἀπέφυγον σὺν τοῖς σφῶν
ἄρχουσι, πάντες κλοιοῖς σιδηρέοις καὶ σφυρηλάτοις πέδαις ταῖς εἱρκταῖς τῆς
περιφανοῦς Θεσσαλονίκης ἐπεστοιβάσθησαν μακρὰ κλαίοντες, ἐλεεινὰ στένον-
τες, καὶ τῶν ἐμβαλόντων τὸ τοῦ πολέμου σπέρμα συχνὰς ἀρὰς κατενείροντες·
οὕτως οἱ ἐπιβεβηκότες τῶν ἵππων οὐκ ἐνύσταξαν, κατὰ τὴν Γραφήν, ἀλλ᾽ ὕπνον
ὕπνωσαν ἐπιτελεύτιον, μόρσιμον· οὕτω πέπτωκε λαὸς κατὰ τὸν βριαρὸν ἐκεῖ-
νον Νεβρώδ, κατὰ τὸν γενναῖον Ἀϊνάμ, κατὰ τοὺς ἐν Γαλγάλοις βολαῖς
χαλάζης τὸ ζῆν ἀποπνεύσαντας καὶ ὅσα φύλλων γενεὴ [1] καιρῷ φυλλοχόῳ
παρέρρευσαν· οὕτως οἱ ἀλαλάζοντες καὶ τῷ θράσει κορυβαντιῶντες, τῷ τοῦ

[1] Ὁ κῶδ. γενεῆς.

Ῥωμαϊκοῦ θηράτρῳ στρατεύματος, καὶ ὑπὲρ τὸ ἐν Ἰταβυρίῳ δίκτυον ἐκβάντες,
ἠγρεύθησαν· καὶ ὅσα θέρος ἄκαρπον τῷ βασιλικῷ δρεπάνῳ ἐκθερισθέντες
μέχρι καλάμων καὶ ἀσταχύων ὡς ἄχνη ἐλικμήθησαν ἀπὸ ἅλωνος θερινοῦ
κατὰ τὸν βλέποντα Δανιήλ, καὶ κατὰ τὸν εὐρύφωνον εἰπεῖν Ἠσαΐαν καὶ τὸν
θεῖον Δαυίδ, ὡσεὶ καπνὸς διερρύησαν ἀπὸ βορρᾶ καὶ ὡσεὶ χνοῦς ὃν ἐκρίπτει
ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Τοιούτοις Σε βασιλεῦ, τροπαίοις ὁ φοβερὸς
τὴν ἰσχὺν ἐλάμπρυνε Κύριος· τοιαύταις νίκαις τὴν σεβασμίαν καὶ τοῦ παντὸς
ἀξίαν Σὴν κατέστεψε κορυφήν· οὕτω(ς) Σὲ ἅμα βασιλέα περίφημον ἔδειξεν,
ἅμα καὶ νικητὴν περίλαμπρον· ἅμα Σε αὐτοκράτορα εὐκλεέστατον, ἅμα καὶ
τροπαιοῦχον περιφανέστατον· οὕτως ἅμα τῇ Σῇ δεξιᾷ τοὺς Ῥωμαίους παρέ-
θετο, ἅμα καὶ βαρβάρους ὑψαύχενας ποσί σου τοῖς ὡραίοις ὑπέθετο. Διέξειμι
τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ τῆς ἐξόδου Γραφήν· εὑρίσκω κᾀκεῖ τὸν θεόπτην Μωσέα
στρατηγὸν χειριζόμενον καὶ τὸν Ἀμαληκίτην παραυτίκα βλέπω στρατὸν βαλ-
λόμενον καὶ πίπτοντα· ἐῶ γὰρ λέγειν τοὺς Αἰγυπτίους διώκοντας μέν, οὐ
καταλαμβάνοντας δέ, καὶ τὴν Ἐρυθρὰν διαπλέοντας, εἰς Ἅδου δὲ πόντον
καὶ βυθὸν Χαρώνειον μεταβαίνοντας· μετέρχομαι τὸν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ
σκοπὸν καὶ τοῦτον ἅμα τῆς τοῦ Μωσέως δημαγωγίας, ἅμα καὶ τῶν ἐκείνου
κατορθωμάτων διάδοχον· συνοδοιπορῶ τούτῳ παρὰ τῇ βίβλῳ μικρόν· διέρ-
χομαι τὸν Ἰορδάνην· ἀριθμῶ τοὺς δώδεκα λίθους ἐκείνους· εἶτα τοὺς ἑπτὰ
ἱερεῖς σὺν τῷ τῶν σαλπίγγων ἑπταδικῷ, καὶ κεῖνται μοι πρὸ ὀφθαλμῶν
ἡ πόλις ἐκ βάθρων Ἱεριχώ· καὶ μυριάδες Ἀμορραίων καὶ Φερεζαίων παν-
ωλεθρίαν παθοῦσαι σὺν τοῖς ἑαυτῶν στρατηγοῖς· τῇ δευτέρᾳ προσέχων τῶν
Βασιλειῶν, ὁρῶ κᾀκεῖ τὸν βασιλέα καὶ προφήτην Δαυὶδ τῷ δωδεκαφύλῳ τὴν
τρίτην καὶ ὑστέραν ἀναγόρευσιν εὐφημούμενον καὶ παραυτίκα τροπούμενον
Ἰεβησαίους, Μεναβίτας, Σύρους καὶ τὸ λοιπὸν ἑτερόφυλον· μακρὸν γὰρ τὰ
τῆς προτοῦ ἀναγορεύσεως, ὡς ἅμα παρὰ τῷ Σαοὺλ εἰς βασιλέα ἐχρίσθη καὶ
ἅμα τὸν γιγαντιαῖον ἐκεῖνον τῇ ποιμενικῇ σφενδόνῃ κατέβαλε Γολιάθ· λεγέτω
τὸν περιφανῆ θρίαμβον ἐκεῖνον τὸν πολυάνθρωπον, ὅταν τῆς ἡμέρας ἄρτι
διαγελώσης ἄχρι καὶ ἐς ἥλιον βάλλοντα τὰς ἀκτῖνας μεσημβρινὰς οἱ ἁλωθέντες
δέσμιοι πάντες κατὰ ζυγάδας διήρχοντο ταῖς βασιλικαῖς πόρρωθεν ἐποφθησό-
μενοι ὄψεσιν· ὅτι καὶ ὁ τούτων πρίγκιψ καὶ οἱ λοιποὶ στρατηγοί τε καὶ Βαρῶ-
νες, βαρβαριστὶ καὶ γὰρ χρηστέον τῇ λέξει, ἄχρι καὶ τριάκοντα ἀριθμούμενοι
οἱ ὠγυγίαι καὶ παρήλικες καὶ πρότριτα λέοντες, ὅσα καὶ εἰς πυγμαίους ἢ
ννάνους περισταλέντες, καὶ χαμαὶ τῷ βαδίσματι, ἐλεεινοὶ τὸ σχῆμα, τὸ βλέμμα
ἐλεεινότεροι, κύμβαλον ἐνώπιόν Σου πεπτώκασι, συμπαθείας τυχεῖν ἱκετεύον-
τες, ἐφ᾽ ᾧ Θεῷ καί Σοι πεπαρῳνήκασι, βασιλεῦ· ἧς καὶ πάντως ἐλπίσαντες
οὐκ ἀπέτυχον· καὶ γὰρ οὐ κατὰ τὸν Μάρκον ἐκεῖνον Ἀντωνῖνον τὸν αὐτο-
κράτορα μέχρι Σοῦ καὶ τῶν οἰκείων ἡ ἐπιείκεια, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἐλεήμων | φ. 139β
καὶ νενικημένοις βαρβάροις φθάνεις συμπαθὴς καὶ φιλάνθρωπος· ὅσον καὶ
γὰρ τὰ τούτων φρυάγματα οὐδὲ τὸ βραχὺ παρεσάλευσας, τοσοῦτον αἱ δυσω-

πήσεις σφόδρα Σε κατεμάλαξαν, ἢ μᾶλλον οὓς ὡς δρῦς ἐπαιρομένους κατέρραξας, τούτους ὡς καλάμην εὐρίπιστον ὑποκλινομένους κατῴκτειρας, κἂν οὗτοι Θεοῦ ὅρκια παρὰ φαῦλον θέντες καὶ ὡς οὐδὲν λογισάμενοι πρὸς τὴν σύντροφον αὐτοῖς ἀποστασίαν ἐχώρησαν, ἵνα τί γένηται καὶ τί πάθωσιν; ἵν᾽ ὃν ὡς φῶς ἐγνώρισαν χάριεν, τοῦτον καὶ ὡς πῦρ καυστικὸν ἀναμάθοιεν· καὶ ὃν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρὸν εὗρον ἡδύν, τούτου τὸν τοῦ θυμοῦ κρατῆρα, μηδὲ κεράσματος ἐπιφέροντα, πίωσιν ἔμπικρον. Ἀλλ᾽ ὦ νίκη περιφανής, ἐπαναλαμβάνων γάρ σε πολλάκις εὐφραίνομαι· ὦ [1] νίκη οὐχ ἅρμασι καὶ δακρύοις εἰ μή τις λέγει τοῖς τῶν ἐναντίων μόνοις στεφανωθεῖσα· ὦ [2] νίκη βασιλείας ἀρχὴν μεγάλης κοσμήσασα καὶ παρ᾽ ἐκ Θεοῦ ἄριστα κοσμηθεῖσα· ὦ [3] νίκη μεγάλη καὶ πολλῷ πλέον πρέπουσα κεκλῆσθαι μεγάλη, ἧπερ [4] ἡ ἐν Κορίνθῳ ἡ πολυθαύμαστος, λέγε μοι, Ξενοφῶν, τοιοῦτόν που κατόρθωμα Κύρου, λέγε μοι, Κοκκηιανὲ Δίων ἢ σὺ Ἡρωδιανέ, τοιαύτην νίκην τῶν πάλαι Καισάρων Αὐτοκρατόρων· φράσον, Ἀππιανέ, τοιοῦτον ἔργον Ἀννίβου· ἐνίκα καὶ Ἀλέξανδρος ἐκεῖνος ὁ Μακεδών· πλὴν τῇ οἰκείᾳ εὐβουλίᾳ ἐπετίθει τὸ μεγαλούργημα· ἠρίστευε καὶ Αὔγουστος ἐκεῖνος ὁ Σεβαστός, ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ τύχῃ ἐπεγράφετο τὸ κατόρθωμα. Τί δὲ Σὺ κράτιστε βασιλεῦ; ἆρα τοιαύτην κατορθώσας νίκην, ἀκμητὶ γεγονυῖαν, ἐτράπης ὅλος εἰς ἔπαρσιν, ἢ τοῦτο μὲν οὐχί, οὐδὲ γὰρ τὰ τοιαῦτα τοῦ Σοῦ πνεύματος, ὑπέρογκον δέ τι που ἐφθέγξω καὶ σοβαρόν; ἢ οὐδὲ τοῦτο· ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, οὐ μετριώτερος ἢ τὸ πρὶν μετὰ τὴν ἀριστείαν ἐγένου καὶ ταύτην τῷ Θεῷ ἐπεγράψω; πάνυ μὲν οὖν· Σὺ βασιλεῦ, μόνος καὶ πρῶτος ἱκανὸς ποιῆσαι μεγάλα ὑπὲρ τοὺς πάλαι ποτε ὑμνουμένους, καὶ τὸ θεῖον γινώσκειν τῆς μεγαλουργίας αἴτιον· ὑπὲρ ἅπαντας Σὺ ὀξὺς τὸ πρέπον εὑρεῖν, τὸ δὲ τούτων τέλος τῷ Θεῷ ἀναθεῖναι· Σὺ παρὰ πάντας πολύς· εἰ γοῦν ὁ μὴ ἐπαιρόμενος οἷς κατορθοῖ θαυμαστός, ὁ καὶ μάλιστα τούτοις μετριοφρονῶν καὶ τῷ Θεῷ χάριτας ἀνθομολογούμενος ὅτι πολλὰ πανταχοῦ μεγαλύνῃ· οἷς δὲ τὸ πᾶν τῷ θεῷ ἀνατίθης, τούτοις παρὰ πάντων ὑπερθαυμάζῃ.

Μετὰ τὴν περιφανῆ ταύτην νίκην, εἶδέ Σε αὐτοκράτορ, καὶ ἡ Ἑλλήσποντος θάλασσα, ἣν ὁ πολὺς τῆς ἀλαζονείας, ἢ τὸν μυριάριθμον ἐκεῖνον στρατὸν Ξέρξης ὁ ἄφρων καινοτόμος ἠπείρωσε, τὴν Ἀσίαν πάλαι φέρων κατὰ τῆς Ἀττικῆς. Ταύτης ἐς τὴν ἀντιπέρας διαβὰς ὥρᾳ τῇ μετὰ τὴν φθινοπωρινήν, ὅτε καὶ ὁ φωσφόρος ὑπὸ τὸν χειμερινὸν ὑπέρχεται τροπικὸν πρὸς τὴν περιώνυμον ταύτην οὐχ ἧττον διὰ Σὲ τὸν μέγαν καὶ νέον Κωνσταντῖνον, ἢ τὸν πρῶτον ἐν χριστωνύμοις ἄναξι, κατηντήκεις Κωνσταντινούπολιν, οὐκ ἐνεγκὼν ζῶντός Σου καὶ ἐπὶ χθονὶ δερκομένοιο καὶ τὸν ἥλιον βλέποντος τὸν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν ὑπὸ Λατίνων πηροῦσθαι καὶ μὴ ἀπαλλάξασθαι τῆς ἐπικει-

[1] Ὁ κῶδ. ὥ.
[2] Ὁμοίως ὥ ὁ κῶδ.
[3] Ὁμοίως ὥ ὁ κῶδ.
[4] Εἴπερ ὁ κῶδ.

μένης ὁμίχλης αὐτῷ· ἠγαλλιάσω τοίνυν Δαυιτικῶς δραμὼν ὡς γίγας ᾠδί· ὅθεν καὶ τοῦ ἑῴου ὁρίζοντος ἀπαρξάμενος ἄχρι τῆς Ἑλλησπόντου ὅσα καὶ ἐπιστήμων γεωμέτρης, εὖ περιῆξας τὸ ἡμικύκλιον· εἶτα ἐκεῖθεν περαιωσάμενος καὶ τοῖς περὶ τὰ ἐνταῦθα ἠρέμησας βραχὺ τὸ λεῖον περιεβεβαίου τοῦ κύκλου καὶ ἔγραψας οὕτω κύκλον ὅλον ἀρτίκυκλον, τὸ κέντρον ἐπὶ τὸν τοῦ παντὸς συνοχέα καὶ δεσπότην στηρίζοντα. Ἤθελον ἐγὼ τὸν κύκλον τοῦτον τῷ οὐρανῷ ἐγγραφῆναι καὶ τοῖς ἀειφανέσιν τῶν ἀστέρων καταλεγῆναι, ἵνα τῷ παντὶ συμπαραμένῃ καὶ διηνεκῶς φέρηται ὑπὲρ τὸν εὔκυκλον ἐκεῖνον στέφανον Ἀριάδνης, ὃν μῦθος μὲν ὑπέστησε, κυλίων δ᾽ ὁ μακρὸς χρόνος τῷ ὑπερῴῳ χώρῳ βάσιμον ἔστησεν. Εἶπεν ἄν τις τῷ τότε προρρηματικῶς τῇ νέᾳ ταύτῃ Σιών, ὃ πάλαι προφητική τις μεγαληγορία τῇ παλαιᾷ· θάρσει, Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς Σου ἔρχεταί σοι σώζων ὁμοῦ καὶ πραὺς σώζων· ἀνάσχου βραχύ· ἔτι μικρὸν καὶ τὸν τῆς δουλείας παραγκωνίσει ζυγόν· ὡς βασιλὶς τῆς νῦν ἀκοσμίας ἀποβληθήσει καὶ κόσμον ἐπενδύσει τὸν πρότερον· ὡς Ῥώμη τὸ ἀσθενὲς ἀποβαλοῦσα ἰσχὺν ἀνίκητον λήψεις ἐκ βασιλέως μεγαλουργοῦ, ὡς νέα τὸ γῆρας καὶ τὰς ῥυτίδας ἀποξύσει καὶ ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου· λαοὶ καὶ πάλιν ὑποκάτω σου πεσοῦνται καὶ ἄρξεις πλειόνων ἢ τοῖς πάλαι χρόνοις ἐθνῶν· καὶ
πάλιν κληθήσει πασῶν | τῶν πόλεων ἡγεμών· ἐχέγγυον ἔχε μου τοὺς λόγους φ. 140α
καὶ ὄψει τούτους ἀποβησομένους οὐκ εἰς μακρόν. Ἤθελες μὲν οὖν τῷ τότε, θειότατε ἄναξ, ὦ τὴν ψυχὴν ἀποστολικέ, ὃ καὶ ἀνάθεμα θέλων εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν Σου, τῶν συγγενῶν Σου, τῶν κατὰ σάρκα τῶν Ῥωμαίων φημί, καὶ ἀπὸ μέσης ηὔχου ψυχῆς τήνδε τὴν μεγαλόπολιν τῆς τῶν τυραννούντων ἀποσπάσαι χειρός, καὶ πολλά τινα διὰ ταῦτα συνεσκευάσω κρύφα, ἀναφανδόν, ἐκ δεξιῶν, ἐξ ἀριστερῶν, διὰ δωρεῶν, ὑποσχέσεων, ἀπειλῶν, φόβων, κινδύνων ἐκ γῆς, κινδύνων ἐκ θαλάττης, δεινῶν ἑτέρων τῶν μὲν παρόντων καὶ φαινομένων, τῶν δὲ μὴ φαινομένων, ἐλπιζομένων, τὸ μὲν λιμῷ τοὺς κακούργους ἐκτήξας, τὸ δὲ στενοχωρίᾳ δαμάσας καὶ τῇ σπάνει τῶν λοιπῶν χρειωδῶν ἐκπιέσας· ἀλλ᾽ οὐκ ἐπένευσε τότε τὸ θεῖον, ἵνα τρόπον ἄλλον καινότερον καὶ θειότερον, μηδὲν ἐπιφερομένων ἀνθρωπίνης χειρὸς καὶ βουλῆς, ἄτερ ἀγώνων καὶ μόχθων στρατηγικῶν, ἄτερ πολέμων ἠπειρωτικῶν καὶ ναυμαχιῶν· ἄνευ ἑλεπόλεων καὶ ὀργάνων πάντων μηχανικῶν, ἄνευ δοράτων καὶ σαγγάρεων, ἀκμητὶ καὶ ἀναιμωτὶ τὸ τοιοῦτόν Σοι μέγα δῶρον παραδόξως φιλοτιμήσηται. Τοιγαροῦν, ἄναξ θεοειδές, ἐντεῦθεν ἀπάρας ὅτε καὶ τὰ [1] τῆς ὥρας εἰς ἔαρ παρήγγειλε, τὴν ἕω καὶ πάλιν ὡς λαμπρὸς φωσφόρος ἠκτινοβόλεις καὶ λαμπρὰς αὐτῇ τὰς μαρμαρυγὰς ἀπεδίσκευες, καὶ ὅσα ποταμὸς Θεοῦ κατὰ τὸ Ἀτλαντικὸν πελαγίζων, μυρίαις εὐεργεσιῶν πλημμύραις πάντας ἐπέκλυζες· πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχόν Σε, τὸ κοινὸν ἀγαθὸν καὶ οἱ τῷ Ξάνθῳ πρόσοικοι ποταμῷ· Σκάμανδρον τοῦτον Ὅμηρος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτὸν ἄχρι τῆς σήμερον ὀνομάζουσιν. Ἐγὼ δ᾽ ἀδικοίην

[1] Ὁ κῶδ. τάς.

ἂν εἰ καὶ τολμηρὸν τὸ σὸν θεῖον κράτος θεομεγάλυντε, τὴν δίκην αὐτὴν τὸν ἐμὸν λόγον, τὸν παρόντα σύλλογον, εἰ μὴ καὶ τὰ ἐκεῖ τελεσθέντα τῷ παρόντι λογικῷ πέπλῳ συνεξυφαίνοιμι· εἰ δὲ καὶ αὐτὸς ταῦτα σιγήσαιμι πάλιν ὁ ποταμὸς οὗτος ὡς πρὶν διά τινων τῶν ἡρώων, εἰ χρὴ πιστεύειν ἀντωνομίᾳ Ὁμηρικῇ, εὐφωνότερον λαλήσει, ἢ μᾶλλον ἵνα τὸν ἁλμυρὸν τοῦτον λόγον τῷ ποτίμῳ τοῦ ψαλμῳδοῦ Δαυὶδ ἀποκλύσαιμι, ἀρεῖ φωνὰς [1] αὐτοῦ καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ θαυμάσια διηγήσεται. Χωρείτω λοιπὸν ἐπὶ τὸν οἰκεῖον δρόμον ὁ λόγος.

Ἰάνουα, πόλις αὕτη περίπου τὸν Ἀνδρίαν κειμένη τὸ πέλαγος· περιφανὴς ἡ πόλις· ἡ πόλις μητρόπολις· ἀποικίαι γὰρ ἐντεῦθεν καθ᾽ ἕω τε καὶ δύσιν πολυσπερεῖς. Καρποῦται τὴν κλῆσιν ἡ πόλις ἐκ τῆς τοπικῆς θέσεως· πύλην τὴν Ἰάνουαν εἴποι ἂν ὁ τῇ Ἑλλάδι διακονούμενος λεκτικῇ· ἐπείπερ ἐντεῦθεν ἡ πρὸς τὰς ἄνω καὶ κάτω Γαλλίας πρόκειται εἴσοδος· ὡς δ᾽ ἱστορεῖ Παπίας ἐν τῷ τὸν Ἰάννον ἐκεῖσε τιμᾶσθαι τὸ πάλαι, τὸν τετραπρόσωπον, ὃν καὶ τόδε τὸ πᾶν ἔλεγον, διὰ τὴν τετραδικὴν συστοιχίαν ἢ τὸ τῆς οἰκουμένης τετράκλιμον, ἢ τὸ τοῦ χρόνου τετράωπον· οἰκοῦσι τὴν πόλιν τῆς καθόλου κλήσεως πλῆθος ἰταλικόν, ἔθεσιν ἐγχωρίοις χρώμενον, κατὰ τοὺς πάλαι Ἀθηναίους δημοκρατούμενον, εὐμήχανον τῇ ναυτιλίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ναυμαχικόν· τὴν ἱππικὴν δεξιόν, διὰ τοῦτο καὶ ἐν Ἠπείρῳ πολεμικόν· τρόφιμον θαλάττης, καὶ διὰ τοῦτο ἐμπορικόν. Ταύτης τῆς πόλεως οἱ κρείττους κατά τε γένος περικλεεῖς, πλούτου περιβολεῖς, καὶ τὸ τοῦ χρόνου πρεσβεῖον, δημογέροντας εἶπεν ἄν τις αὐτὸς ποιητής, μακρὰ τεμόντες πελάγη, Σὲ τὸν ἡμεδαπὸν ἐζήτουν αὐτάνακτα· ὡς δ᾽ εὗρον, ὡς εἶδον, ὡς ὁμιλίαν ἤκουσαν γλυκυτέραν τοῦ μέλιτος, ἡδυτέραν τοῦ νέκταρος, ὡς τῆς τῶν σῶν λόγων ἀμβροσίας ἐνεφορήθησαν, ἐξεχύθη γάρ Σοι πηγαία χάρις ἐν χείλεσι καὶ φιάλαι τῶν τοῦ πνεύματος ἀρωμάτων αἱ σιαγόνες Σου, ὧν εἰς γαῖαν καὶ οὐρανὸν ἵκετο ἀϋτή, ἵνα σὺν τοῖς προφητικοῖς ῥητοῖς τοῖς εὐώδεσιν ὀσφραδίοις τῆς θεοφθέγκτου Γραφῆς καί τι τῆς ἐξωτερικῆς τῷ ἐμῷ λόγῳ συμβάλω μυρεψικῶς, τοιοῖσδε Σε τοῖς λόγοις ἠμείψαντο· «φιλόστοργον πατέρα μᾶλλον ἢ βασιλέα ἡ φήμη Σε πανταχοῦ κηρύττει κοσμοκράτορ περιφανές, εἰς εὐποιίας οὕτω ταχύν, ὡς μὴ δέεσθαι πάμπαν τοῦ νύσσοντος· εἰς κόλασιν οὕτω βραδύν, ὡς οὐδ᾽ ἄν τις παρωθοίη τὸ κακὸν | φ. 140β
ὁπωσοῦν προσδοκήσιμον· συνετώτερον Θεμιστοκλέους διαγορεύει Σε καὶ τῶν ἡμετέρων Σκηπίωνος καὶ Κικέρωνος· [2] ἀνδρειότερον Βρασίμου [3] καὶ τῶν ἡμῖν ὁμοφύλων Ἀννίβου καὶ Λευκούλου τοῦ Καρτεροῦ· δικαιότερον Ῥαδαμάνθυός τε καὶ Μίνωος καὶ τοῦ Ῥωμαίου ἐκείνου Κάτωνος· εὐεργετικώτερον Κύρου καὶ τοῦ περιφανοῦς Αὐγούστου, ὃν Ὀκταβία ἐγείνατο τὴν ἐν ἑκάστῳ φιλανθρωπίαν καὶ τὴν εἰς ἅπαντας πρόνοιαν ἀπαράβλητον, καὶ ἁπλῶς μισγάγγειαν

[1] Ἀ ρ ε ι φ ω ν ὰ ς ἐν τῷ κώδ.
[2] Κ ι κ α ί ρ ω ν ο ς ἐν τῷ κώδ.
[3] Βρασίδου;

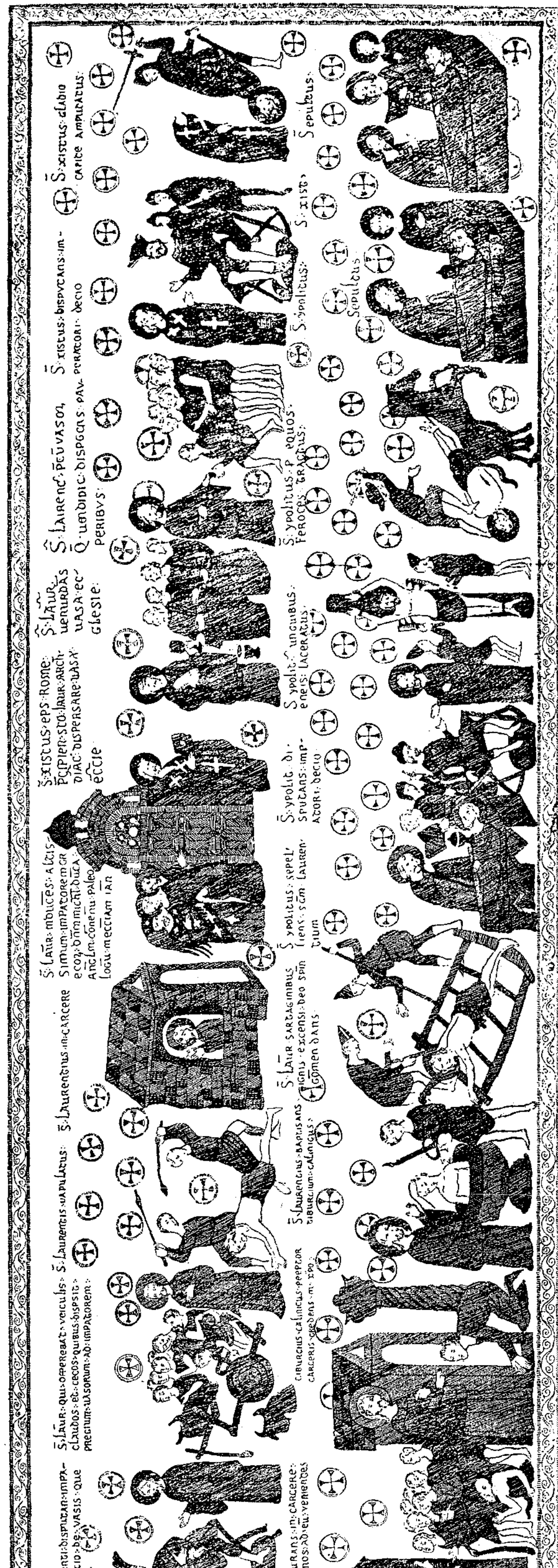

Εἰκὼν τοῦ πέπλου, ἐφ᾽ οὗ τὰ μαρτύρια τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου.

παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ θάλασσαν· ἔχοις τὸ λοιπὸν καὶ τὴν ἡμετέραν πόλιν
ἀπάρτι δουλογραφημένην ὅλην τῷ Κράτει Σου· μόνον Σὲ δεσπότην καὶ βασι-
λέα ἀναγορεύουσαν· τῇ Σῇ δεξιᾷ ὑποκεῖσθαι φιλοῦμεν· τοῖς Σοῖς μεταφρένοις
ἐπισκιάζεσθαι καὶ ταῖς σαῖς ἐπελπίζειν βουλόμεθα πτέρυξιν, ὡς ἀετοῦ μεγαλο-
πτέρυγος γραφικοῦ· μέχρι τοῦ νῦν τὴν δημοκρατίαν ἄριστον εἰς πολιτείαν
ἡγούμεθα· κἂν τις ἡμῖν ἐπέσεισε τὸ αὐτοκρατές, ἂν ἠπείλει τὸ μόναρχον,
τυραννικὸν ἐκεῖνον ἐκρίνομεν καὶ παρευθὺς θυμὸν ἐπνέομεν, τὸν σίδηρον
προσεβλέπομεν, παρεβάλλομεν τὴν σπάθην τὴν δεξιάν· τοαποτοῦδε βασιλεύε-
σθαι προθυμούμεθα, καὶ τὴν κρείττω ταύτην ἀλλοιωθῆναι ἀλλοίωσιν· ἡμεῖς
κατὰ τοὺς Ἀργοναύτας θαλαττότροφοι γάρ· ἄγγελος Σύ· καὶ ἄγγελος φωτός,
ἄγγελος ἀγαθός· λοιπὸν κατεύθυνον ἡμῶν τὸν τοῦ βίου μετέπειτα πλοῦν· ἱμά-
τιον ἔχεις βασιλεῦ, ὃ τοῖς χρυσοῖς στήμοσι τῶν ἀγαθῶν ἐξύφανέ Σοι λαμπρο-
πρεπῶς ὁ καὶ κρίνα ἐνδύων τὰ τοῦ ἀγροῦ· ἔνδυμα σωτηρίας, εὐφροσύνης
χιτῶνα· λοιπὸν κατὰ τὸν μεγαλοφωνότατον οὕτω πως προφήτην εἰπεῖν, ἀρχη-
γὸς ἡμῶν γενοῦ· ἄρχειν ἀρχὴν αἰτοῦμεν τὴν κρείττω καὶ ὑψηλοτέραν, καὶ τὴν
ὑπεράρχιον ἀρχὴν εἰκονίζουσαν, τῆς δημώδους καὶ χθαμαλοῦς· οὐκ ἄπο σκοποῦ
τὸ τοιοῦτον ἡμῖν· ἔχοντα ἀπόρρητά τινα τῆς Μυκηναίας κόρης καὶ τοῦ Παρθε-
νοπαίου πρὸς τοῦτ᾽ αὐτὸ συμβάλλοντα ποιητοῦ. Κέλευσον τοίνυν ὦ αὐτο-
κράτορ, γενέσθαι καὶ ἐν τῷ Ἀδρίᾳ τὴν τῆς Σῆς βασιλείας ὁδὸν καὶ τὰς
τρίβους τοῦ Κράτους Σου ἐν ὕδασι πολλοῖς· δὸς ὡς δυνατὸν Σεαυτὸν τῇ Σῇ
πόλει καὶ ἡμετέρᾳ· παρηγόρησον διὰ τοῦ Σοῦ χαρακτῆρος, πέπλῳ καὶ γραφαῖς
ἐγκειμένου, τὸν ταύτης διαπρύσιον ἔρωτα· μέγα τοῖς ἐρῶσι φάρμακον καὶ
γεγραμμένον τὸ τοῦ ἐρωμένου πέφυκε μόρφωμα· δύναταί Σου καὶ ἡ εἰκών, ἂν
ἡμῖν παρείη, πολλά· ἀμυντήριον ἔσται κατὰ τῶν ἡμετέρων ἀντιπάλων στερεόν·
πάσης ἐπιβουλῆς ἀποτρόπαιον· ἔπαλξις τῇ σῇ καὶ ἡμετέρᾳ πόλει κρατερά·
προπύργιον ἰσχυρόν, καὶ τεῖχος ἄντικρυς ἀδαμάντινον· κρεῖττον ἡμεῖς ἐπὶ
ταύτῃ ἐγκαυχησόμεθα ἢ Ἄβαρις τῷ τόξῳ, ἢ Γύγης τῷ δακτυλίῳ ἢ Κροῖσος
ἐκεῖνος ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει τῶν Σάρδεων». Ταῦτ᾽ ἐκεῖνοι καὶ λιγεῖς ἀγορηταὶ
ῥητορεύσαντες, δεινοὶ γὰρ ἦσαν εἰπεῖν καὶ πρὸς τοῦτ᾽ αὐτὸ γεγυμνασμένοι
καὶ ἐντριβεῖς, ὅλον τὸ εὔνουν ἀφωσιώσαντο, καὶ τὰ πιστά Σοι δόντες ἐνώμοτα,
διττούς τε λαβόντες πέπλους περικαλλεῖς τὴν τοῦ Σοῦ Κράτους φιλότιμον
δωρεὰν καὶ τοῦ παντὸς ἀξίαν ἐκείνοις, τὴν εἰς οἶκον ἐτράπησαν διατόρῳ στό-
ματι τὴν Σὴν ἀνευφημοῦντες χρηστότητα καὶ βασιλέα Σε οἷον οὐκ ἄλλον
πανταχοῦ μεγαλοφώνως ἀνακηρύττοντες· τῶν δὲ πέπλων, δεῖ γάρ μοι τὰ περὶ
τούτων καταλιπεῖν, ὁ μὲν τὴν Σὴν θειοειδῆ περιεῖχε μορφήν, οὐκ ἐκ χρυσοῦ
ἢ τινος ἄλλης πολυτίμου ὕλης ἐνσκευασμένην, ἀλλ᾽ ἐκ χρωμάτων κομμωτικῶν·
τὴν γὰρ περὶ τὰ τοιαῦτα μακρὰν φιλοτιμίαν, τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἐκείνων
ἀφῆκας παίζεσθαι βασιλεῖ· τῷ δ᾽ ἄλλῳ ἐκ χρυσοῦ πρὸς κλωστῆρα τετυραννη-
μένου, οἱ τοῦ καλλινίκου μάρτυρος Λαυρεντίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ περιφανεῖς
ἐνεχαράχθησαν ἀγῶνες καὶ τὰ μέχρι θανάτου διὰ Χριστὸν σκάμματα· εἶδέ τις

ἂν ἐκεῖ τὰς πρὸ προσώπων τυραννικῶν τῶν σοφῶν μαρτύρων παραστάσεις, τὰς γενναίας αὐτῶν ἐνστάσεις, τὰς παρὰ τῶν βασανιστῶν σκευωρουμένας τούτοις πολυειδεῖς καὶ πολυτρόπους κολάσεις· τοὺς σιδηροῦς ὄνυχας, τοὺς τροχαντῆρας, τοὺς καταπέλτας, τὸ πῦρ, τὰ ξίφη, τὰς ἁλύσεις, τὰ δεσμά, τὰς εἱρκτὰς καὶ πᾶν ἄλλο βασανιστήριον ὄργανον· ὧν ἕκαστον καὶ ἐπιστήμασι δι᾽ Ἰταλικῶν γραμμάτων ἐνεσημαίνετο· οὕτως ἔφερε θαυμασίως ὁ μέγας πάντως πέπλος ἐκεῖνος τὸ ἱερὸν τοῖς γενναίοις ἀναθῆναι μάρτυσιν οἰκονομίᾳ βασιλικῇ, ὡς ἄρα οὐ πέπλος ὁ πέπλος ἦν, ἀλλὰ βίβλος, καὶ βίβλος οὐ προσταγμάτων Θεοῦ
τὸ προφητικόν, ἀλλὰ σκαμμάτων νεανικῶν | μαρτύρων Χριστοῦ· τί πρὸς τοῦτο φ. 141α
τὸ ἔργον ὁ πέπλος ἐκεῖνος, ὃν ἱστόρουν Ἀθηναῖοι τῇ πολιάδι τούτων Παλλάδι, καὶ τέχνῃ ποικιλτικῇ λαμπροῖς ἐφ᾽ ἅρμασι βάμμασιν ὧν μῦθοί τινες τῆς ἱερατείας ἱστούργηντο, γίγαντες βάλλοντες λίθους εἰς οὐρανὸν καὶ βαλλόμενος Ζεὺς ὁ νεφεληγερέτης καὶ τερπικέραυνος, κεραυνοβολῶν καὶ πληγὰς εἰσδεχόμενος, Ἀθηνᾶ τῷ πατρὶ συμμαχοῦσα καὶ μεγάλα κατὰ γιγάντων αἴρουσα τρόπαια, δαιμόνων εὑρέματα σκοτεινῶν, καὶ διανοίας ἀναπλάσματα κακοδαίμονος μεγάλα, καὶ τῆς ἀρχαιότητος συναγωνιζομένης συνιστᾶν καὶ οὑτοῦν οἷον ἀπομαχομένης τὰ ἀσύστατα καὶ ἀνύπαρκτα;

Ἑπόμενός σοι ὁ λόγος, αὐτάναξ θεοειδές, καὶ μετ᾽ ἴχνια βαίνων τὰ σά, περὶ τὸν Ἀγκυλορρόαν σπεύδων καταλαμβάνει Σε ποταμόν, ὅν φασιν οἱ περὶ ποταμῶν ἱστορήσαντες, μόνον πρὸς τὰς ἰδίας ἀναβαίνειν παλινδρομοῦντα πηγάς· ἀναβαίνων οὗτος ὁ περιώνυμος ἐκ Μαινάνδρου τοῦ τῆς Ἀναξιβίας καὶ τοῦ Κερκάφου· ὕστερον ἡ νῦν κλῆσις προσερρύη τῷ ποταμῷ· ἀσφάλειαν γὰρ ἡγούμενος τῇ ἀρχῇ, βασιλεῦ, ποριεῖν εἰ τὰ πέρατα αὐτοῦ ὀχυρώσαις, διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν, ἐξέτεινάς Σου, ψαλμικῶς εἰπεῖν τὸ ὑπόδημα· Ἰδουμαίαν δὲ τί ἂν ἄλλο νοήσαιμεν, εἰ μὴ τὴν λέξιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα μεταφθογγίσαιμεν λεκτικήν, καὶ γῆν αἵματος εἶναι γνωρίσομεν, ὅση περὶ τὸ Σίπυλον,[1] καὶ ὅσην ἀντιπέρας περικλύζων ὁ ποταμὸς οὗτος, σύρηται γῆν, δι᾽ οὓς Σκυθο-Πέρσαι τὸ πρὶν οὐκ οἶδ᾽ εἰ καὶ τὸν εὑρισκόμενον τῷ τότε φέροντες λίθον, ὃς σώφρων μὲν εὐφημεῖται, μανίας δ᾽ ἔστι γεννητικός, συχναῖς εἰργάζοντο προνομεύσεσι δεινοὺς ὀλέθρους βροτῶν; εὑρίσκει δὲ κἀκεῖ ὁ λόγος, Σὲ τὴν ἐν οἴκοις ὅτε μόνην καὶ ἐπ᾽ αὐλαίας θέρμην ἕκαστος ἐκζητεῖ, σκηναῖς αὐλιζόμενον ταῖς ἐκ λίνου, τὰς τοῦ χειμῶνος ὑπερβολὰς καὶ τὰς τῶν νιφετῶν καρτεροψύχως φέροντα προβολὰς καὶ μεγάλα ὑπὲρ τῶν Αὐσόνων ἀγωνιζόμενον, βάλλοντα εἰς ἀνόμων κεφαλὰς θάνατον, ὅ φησιν Ἀββακούμ, καὶ διακόπτοντα ἐν ἐκστάσει βαρβάρων κάρας αἱμοχαρῶν. Ἀλλ᾽ ὢ τῶν λαφύρων ἐκείνων ὧν καὶ μόνος ὁ θροῦς μεγάλην ἐνεποίει τὴν ἔκπληξιν· συμμίκτων γὰρ ἦν τῷ τότε ἀκοῦσαι φωνῶν, ἕν τι μέλος ἀποτελουσῶν δυσηχές· ἔστενον ἄνδρες ἐλεεινόν· βόες ἐμυκῶντο βαρύ· ὠδύροντο γυναῖκες· ἐμυκάζοντο αἶγες·

[1] Ἐν τῇ ᾤᾳ: ὁ νῦν καλούμενος Κουζηνᾶς.

ἔκλαιον παῖδες· ἀνέκραζον ἀμνοὶ καὶ νεόδαρτα σκύτη ἀθλίων καρήνων, ὧν
οὐκ ἦν ἀριθμός, γέλως ἐφέροντο μακροῖς ἀπῃωρημένα κοντοῖς· πολλοστῷ
χρόνῳ δίκην τῶν πρὶν πεπραγμένων εἰσπραττόμενοι πολλαπλῆν. Τοιαύτη Σοι
τῇ ἐκεῖ ἀριστείᾳ, γενναιότατε βασιλεῦ, ἣν ὁ βαθυδίνης οὑτοσὶ ποταμὸς ἐφόσον
ῥευσεῖται μέγα καὶ διηγήσηται. Μεταστήσας τοίνυν κἀντεῦθεν πρὸς εὐπά-
θειαν τὰ δυσχερῆ, τά τε σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν μεταποιήσας καὶ τὰς τραχείας εἰς
ὁδοὺς λείας μετασκευάσας, ταῖς ἐν τῷ Νυμφαίῳ, χῶρος δ' οὗτος περίπου τὴν
Ἰωνίαν [1] ἐν καλῷ κείμενος, εὐχείμερος καὶ εὐθέρειος, ὕδασι κατάρρυτος, λει-
μῶσι κατάκοσμος καὶ τρυφαῖς παντοδαπαῖς εὐθυνούμενος, προσεπέλασας
μόλις βασιλείας αὐλαῖς· τί δὲ κἀκεῖ; μῶν πρὸς ἡσυχίαν ἐτράπης καὶ πρὸς
ἀνέσεις καὶ ἀνακλίσεις μακράς; Οὐμενουν· ἀλλὰ τοὺς κόπους κόποις ἠμείψω·
καὶ ταῖς προτέραις ὑπὲρ τοῦ ὑπηκόου μερίμναις, καὶ δευτέροις ἄλλοις ἐπέθου,
ἀεὶ πρὸς ἔργοις ἔχων τὸν λογισμόν, ἵνα τὸ μὲν λυμαῖνον ἐξορίζῃς ἅπαν, τὸ
δὲ σῷζον ἀντεισάγῃς πανταχοῦ. Ἤδη δὲ καὶ ἔαρος ὥρα ἐπέστη, καὶ πάλιν
πήγνυται αὐλαία καὶ ἐκ λίνου σκηναί· καὶ πάλιν ἀποδύῃ πρὸς ἀγῶνας καὶ
δεύτερα σκάμματα ὁ ἀκάμας καὶ γενναιότατος ἀθλητής.

Ἔμελλε μὲν οὖν ὁ λόγος, ὦ βασιλεῦ, καὶ τούτοις μικρὸν ἐνασχολάσαι
κἀντεῦθεν ὡς δυνατὸν τὸν ἔπαινον ἐρανίσαι Σοι· ἀλλὰ θάλασσά τις ὑψηλῶν
πράξεων εὑρίσκεταί μοι μεγάλη καὶ μέγα κῦμα κυλίνδει κατὰ τὴν ποίησιν,
τὰ τῆς περιωνύμου λέγω τῆσδε καὶ βασιλικωτάτης τῶν πόλεων. ὦ[2] μεγάλης
τοῦ Θεοῦ δωρεᾶς· ὦ[3] χάριτος ὑπερφυοῦς πάντα νικώσης λόγον καὶ νοῦν, καὶ
τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα τῆς φήμης διαδραμούσης καὶ μέχρι καὶ ἐς αὐτὸν
εἰπεῖν φθασάσης Ὠρίωνα, ἐκ δεσμῶν δουλείας ἐλευθερίαν, καὶ ἐκ χειρὸς καὶ
γνώμης τυραννικωτάτης ἀνάκλησιν· πλέειν οὖν ἐς τοσοῦτον πέλαγος τό γε νῦν
μὴ δυνάμενος, πρὸς τοὺς ἀκυμάντους λιμένας[4] | καὶ τὰ τῆσδε τῆς μεγάλης φ. 141β
περιηγήσομαι πόλεως, τοῦ Θεοῦ διδόντος ἰσχύν, οὗ ἡ δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ
τελειοῦται κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ὃς ῥώννυσι τὰ ἀσθενῆ, συνέχει τὰ
ἀδρανῆ, ἀνέχει τὰ ταπεινά, εὐκολαίνει τὰ δυσχερῆ, καὶ τὰ παρ' ἀνθρώποις
ἀνέφικτα, ὡς παντοδύναμος τελειοῖ. Ἀλλ' ὦ κράτιστε, θεοειδέστατε καὶ νικη-
τικώτατε βασιλεῦ, καὶ ὅσον πρὸς ἀνθρώπους ἀσύγκριτε, ἂν μή τις τοῖς οὐρα-
νίοις νόοις συμπαραβάλῃ Σε, ὧν τὴν κλῆσιν φέρεις ἁρμοδίως ἐπίκλησιν, δέξαι
λιπαρῶ τὸν παρόντα τοῦ λόγου μοι πέπλον, χριστομίμητε, εὐμενῶς, ὃν καὶ
μὴ τεχνικῶς τέως εὐνοϊκῶς ἐξυφάνας προσφέρω τῷ Κράτει Σου τολμηρῶς·
δέξαι φόρον ὃν εὐγνωμόνως ἀποτιννύω, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρυσὸν ἄροιζόν τι
κροτεῖ, ἀλλ' ὑπόχαλκόν τι καὶ βραγχῶδες ἠχεῖ. ἡλίκοις[5] δὲ εἰ καὶ ὀλίγα τῶν

[1] Ἠ ω ν ί α ν ὁ κῶδ.
[2] Ὁ κῶδ. ὦ.
[3] Ὁμοίως ὦ ὁ κῶδ.
[4] Προσθήκη διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς «ἴσως, διελεύσομαι πλοῦν».
[5] Ἐν τῷ κώδ. ἰ λ ή κ ο ι ς.

σῶν πολλῶν καὶ τὴν ἀπειρίαν οὐκ ἀναβαλλομένων κατορθωμάτων ἐπιλεξά-
μενος, οὐδὲ ταῦτα ὑψηλῶς καὶ μεγαληγόρως διηγησάμην, ἀλλ' ἐν σμικρῷ περι-
έλαβον· οὐ γάρ, εἰ ὁ λόγος βραχύς, ἤδη κἀκεῖνα ἐλαττονοῖ· οὐδ' αὖ, εἰ οὗτος
χαμαὶ βαίνει, καὶ ταῦτα συγκαταφέρει· οὐμενουν· καὶ γὰρ καὶ ὁ οὐρανὸς
μέγας καὶ ὑψηλός· ἀλλ' εἰ σφαῖράν τινα τοῖς μαθητιῶσι, λόγοις περιγυροῦται
λεπτοῖς καὶ ὧδε κἀκεῖσε περιφορεῖται ὥσπέρ τι κοῦφον πτερόν, καὶ οὐ διὰ
τοῦτο σμικρός· πλατεῖα ἡ γῆ καὶ εὐρύχωρος· ἀλλὰ βραχυμέτρῳ διφθέρᾳ ταύ-
την ἐγκαταγράφουσιν οἱ δέλτους περιοδεύοντες γεωγράφων καὶ περιηγητῶν,
ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο στενή· ἡλίκος ὁ ἥλιος· ἀλλ' ἐν εὐγράπτῳ πυραμοειδεῖ τινι
σχήματι τὸν τηλικοῦτον περιστέλλουσιν οἱ γραφεῖς, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν βραχύς.

Ζῆθι τοιγαροῦν βασιλεῦ, εἰς χρόνων περιόδους μακρῶν· συμμετροῖντο
εἰ δυνατὸν αἱ ἡμέραι Σου ταῖς ἡμέραις τοῦ οὐρανοῦ καὶ φυτηκόμει τὴν
ἄμπελον ταύτην, τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν, ὡς δεξιὸς τῆς βασιλείας μελεδών,
καὶ βάλε τὰ κλήματα αὐτῆς ἕως θαλάττης καὶ ἕως ποταμῶν τὰς παραφυάδας
αὐτῆς· συναίροιτό Σου τῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀγώνων καὶ μόχθων πολυετῶν, καὶ ὁ
ἐμὸς δεσπότης καὶ βασιλεύς, ὁ Σὸς λεοντιδεύς, σκύμνος· ἡ μεγάλη μετὰ Θεόν,
μετὰ Σέ, τῶν Ρωμαίων ἐλπίς, τὸ τῆς φύσεως κάλλος, τὸ τῶν χαρίτων ἔρνος
καὶ ὁ μέγας ἐν νεαζούσῃ καὶ βραχείᾳ τῇ ἡλικίᾳ καὶ πολὺς ἄνθρωπος καὶ
συνάρξοιτε τῆς κοσμικῆς τετραμερείας, καὶ ὅρος γένοιτο τῆς Ὑμετέρας ἀρχῆς
πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ναί, βασιλεῦ, ἔντειναι καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε
ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης, καθώς που ψάλλει Δαυῒδ ὁ
θεοπάτωρ, ὁ προφήτης καὶ βασιλεύς.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, μηνὶ Αὐγούστῳ 1926.

Ξ. Α. ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ

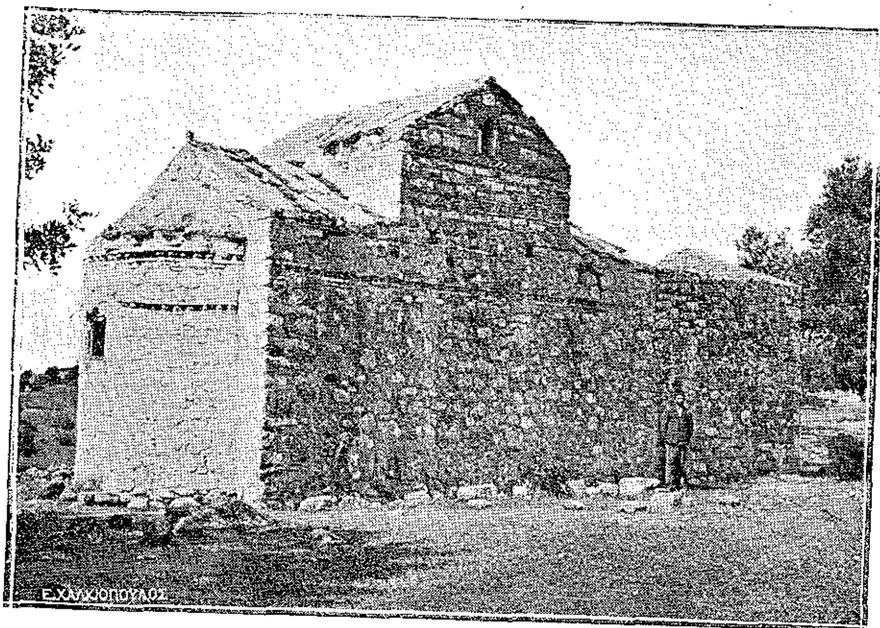

Εἰκ. 1. ΒΑ. ἄποψις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος παρὰ τὸ Κρανίδιον.

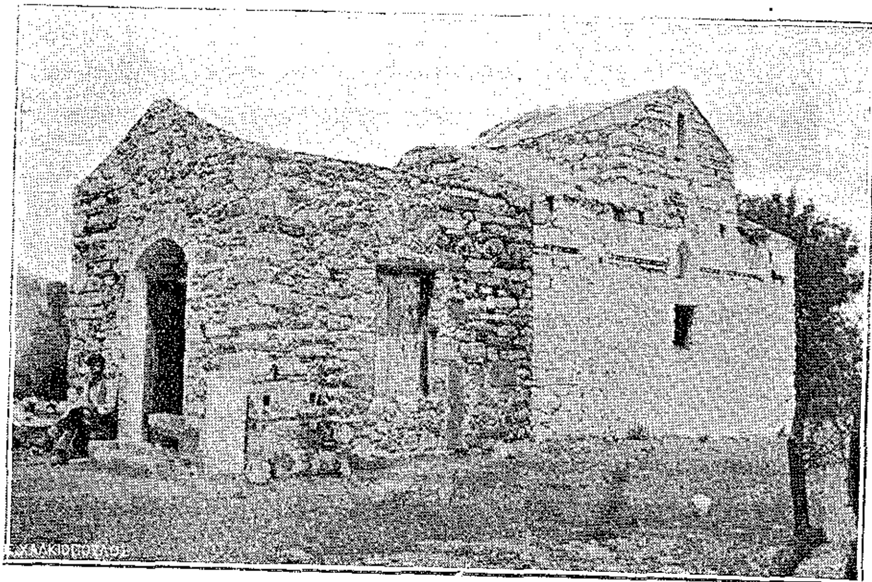

Εἰκ. 2. ΝΔ. ἄποψις τοῦ ἰδίου ναοῦ.

Η ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ

(ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΝΑΫΔΡΙΟΝ ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΩι 1245)

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Ἑρμιόνης εἰς Κρανίδιον εὑρίσκεται παλαιὸν σταυρεπίστεγον ναΰδριον τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος (εἰκ. 1 καὶ 2).

Τὸ ναΰδριον τοῦτο ὑπέστη κατὰ καιροὺς μικρὰς ἐπισκευάς, ἔχει δὲ κατὰ μέγα μέρος καταρριφθῆ ὁ δυτικὸς αὐτοῦ τοῖχος, ἵνα συγκοινωνήσῃ τὸ παλαιὸν κτίσμα πρὸς τετράγωνον νάρθηκα, προστεθέντα εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν (εἰκ. 2).

Ὁλόκληρον τὸ ἐσωτερικόν του κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν, αἵτινες ὅμως ἔχουσιν ὑποστῆ ἀτυχῶς μεγάλην φθοράν, ὥστε σήμερον οὐδεμία σχεδὸν ἐκ τῶν σκηνῶν σῴζεται ἀκεραία.

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον διεσώθη ἐν καλῇ σχετικῶς καταστάσει γραπτὴ

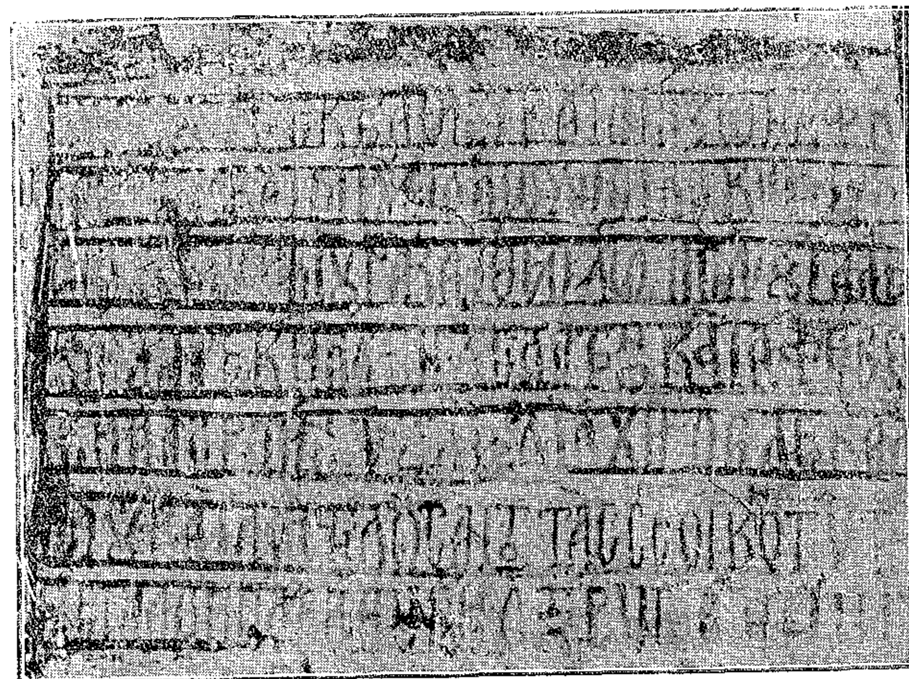

Εἰκ. 3. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναϋδρίου τοῦ Κρανιδίου, κατὰ φωτογραφίαν.

ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας παρέχομεν καὶ πανομοιότυπον (εἰκ. 3 καὶ 4). Ἡ μεταγραφὴ τῆς ἀξιολόγου ταύτης ἐπιγραφῆς ἔχει οὕτως:

† Ἀνεκτίσ(θη) ἐκ βάθρων καὶ ἀνεζωγραφήσ(θη ...
(διὰ ἐ)ξόδ(ου) καὶ μισθωαποδοσίας Κυροῦ Κ(ύρ)
Μαν(ουὴλ) Μούρμουρα καὶ Θεοδώ(ρ)(ας) τῆς αὐτοῦ γαμε(τῆς
καὶ τῶν τέκν(ω)ν αὐτῶν εἰς λύτρον καὶ ἄφεσ(ι)ν
τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Διὰ χηρὸς δὲ κἀμοῦ
Ἰω(άννου) τοῦ καὶ ἀναστηλώσαντος τὰς σεπτὰς οἰκόνας ταύτ(ας ἐκ;)
μεγαλοπόλε(ως) Ἀθην(ῶν) Ὀ(κ)τουβ(ρ)ή(ῳ;) ι', ἔτ(ους) ,ϛψνγ'
(=6753=1245).

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην τὸ ναΰδριον τοῦτο ἱδρύθη[1] δαπάναις ἄρχοντος πιθανώτατα τῆς περιοχῆς ἐκείνης καλουμένου Μανουὴλ Μούρμουρα — μὴ μαρτυρουμένου ἄλλοθεν, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω[2] — καὶ ἐκοσμήθη διὰ τοιχογραφιῶν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ζωγράφου Ἰωάννου ἐν ἔτει 1245 μ. Χ.

Ἕνεκα τῆς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως καθίσταται τὸ κτίσμα τοῦτο ἀξιολογώτατον, ἀφ' οὗ μάλιστα διασῴζει πολύτιμα λείψανα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος, ἤτοι δείγματα προγενέστερα τῶν τοιχογραφιῶν: Αἰγίνης, Μυστρᾶ καὶ τῶν ἐν τῇ καθόλου κυρίως Ἑλλάδι γνωστῶν μέχρι τοῦδε βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν.

Κατωτέρω παρέχομεν τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀξιολόγου τούτου — ἀγνώστου δὲ μέχρι τοῦδε — βυζαντινοῦ μνημείου.

Α'. Ἀρχιτεκτονική. Τὸ ναΰδριον τοῦ Κρανιδίου εἶναι κτίσμα μικρῶν διαστάσεων (6.10×2,86μ.) ἱδρυμένον κατὰ τὸν ἁπλοῦν τύπον τῶν καλουμένων σταυρεπιστέγων βασιλικῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγκαρσία καμάρα διακό-

[1] Τὸ κτίσμα τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, ἱδρύθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας. Ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἄρχεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀργολίδος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1212· ἔκτοτε ἡ Ἀργολὶς ὑπήχθη εἰς τὴν αὐθεντίαν τῶν μεγάλων Δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν de la Roche, οἵτινες διῴκουν τὴν ἐπαρχίαν διὰ συγγενῶν των ἀνεγνωρισμένων ὑπὸ τοῦ Πρίγκηπος τοῦ Μορέως (βλ. Miller-Λάμπρου, Ἱστορίαν τῆς Φραγκοκρατίας, Α'. σελ. 93). Αἱ σχέσεις Ἀργολίδος καὶ Ἀθηνῶν ἑρμηνεύουσι καὶ τὴν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἑρμιόνης παρουσίαν καὶ δρᾶσιν Ἀθηναίων τεχνιτῶν καὶ ζωγράφων.

[2] Ὁ ἄρχων Μούρμουρας εἶναι πιθανώτατα εἷς τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων, οἵτινες αὐτοβούλως προσεφέρθησαν νὰ παραδώσωσι τὰ φρούρια Κορίνθου, Ναυπλίου, Μονεμβασίας καὶ Ἄργους, λαβόντες τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ σεβασμοῦ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἠθῶν τῶν κατακτηθέντων· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὑπὸ τοὺς Φράγκους ἡ χώρα ἤκμαζε, τῆς παρακμῆς ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ θανάτου Γουλιέλμου Γ' Βιλλεαρδουΐνου († 1278).

Εἰκ. 4. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς εἰκ. 3 κατὰ πανομοιότυπον.

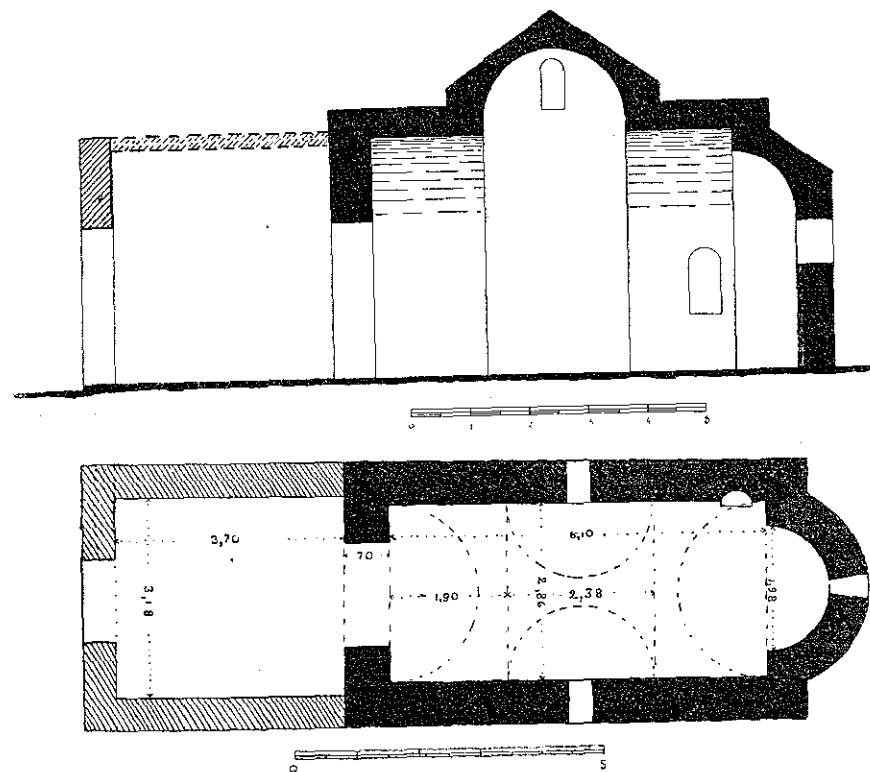

Εἰκ. 5. Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ παρὰ τὸ Κρανίδιον ναϋδρίου.

πτει τὴν κατὰ μῆκος καμάραν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 5). Ὁ τύπος οὗτος εἶναι λίαν διαδεδομένος εἰς μικροὺς ναοὺς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς [1], τὸ ἀρχαιότερον δὲ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν βυζαντινῶν μνημείων τοῦ τύπου τούτου εἶναι τὸ ἐξεταζόμενον.

Τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον δι' ἀργῶν λίθων μετὰ παρενθέτων ἐνιαχοῦ πλίνθων καὶ μόνον ἡ Ἁψὶς καὶ τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος ἔχουσιν ἐπιμελεστέραν πως διὰ πελεκητῶν λίθων καὶ παρεντιθεμένων πλίνθων τοιχοδομίαν (εἰκ. 1 καὶ 2). Ἡ μεγάλη σχετικῶς στρογγύλη Ἁψὶς κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἐξ ὀδοντωτοῦ ἐκ πλίνθων διακόσμου, μία δὲ μόνη ὁμοία σειρὰ περιτρέχει τὸν ναόν· τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἐκ πλαγίως τεθειμένων πλίνθων· ἡ στέγη διατηρεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς ἀρχικὰς μεγάλας κεράμους.

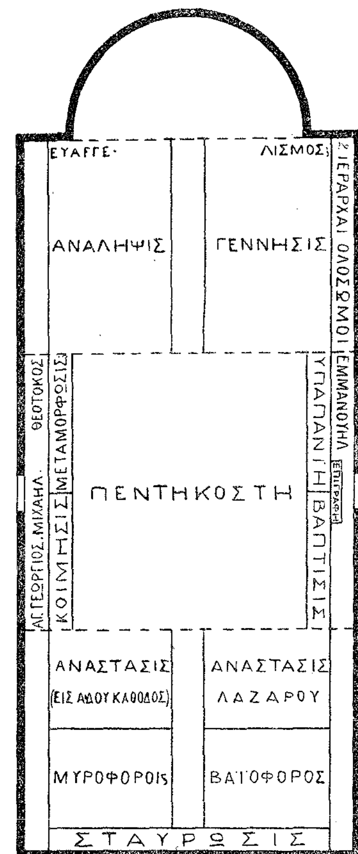

Εἰκ. 6. Διάταξις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναϋδρίου.

Ἀρχικῶς ἐφωτίζετο διὰ τριῶν παραθύρων ἐπιμελῶς ἐκτισμένων, ἑνὸς διλόβου ἐπὶ τῆς Ἁψῖδος — ἐπεσκευασμένου σήμερον — καὶ δύο ἁπλῶν τοξωτῶν ἐπὶ τῶν τυμπάνων τῆς ἐγκαρσίου καμάρας· τὸ τετράγωνον τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶναι μεταγενέστερον, ἀρχικὴ δὲ εἶναι ἡ ἄνωθεν αὐτοῦ κόγχη (εἰκ. 2).

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς τοιχοδομίας, ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν παραθύρων καὶ ἡ λιτότης τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου εἶναι χαρακτηριστικὴ σειρᾶς ὅλης συγχρόνων ναῶν ἰδίᾳ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων (ναῶν: Γερακίου, περιοχῆς Καρυστίας ἐν Εὐβοίᾳ κ. ἀλλ.).

Παρὰ τὴν εὐτέλειαν τῆς τοιχοδομίας καὶ τὴν γλισχρότητα περὶ τὸν διάκοσμον, ὁ μικρὸς οὗτος ναὸς ἐμποιεῖ καλὴν ἐντύπωσιν μὲ τὰς ὡραίας ἀναλογίας του καὶ τὰς ὑψηλὰς σχετικῶς διαστάσεις του.

Β'. Τοιχογραφίαι. Μεγαλυτέραν σημασίαν, ἕνεκα τῆς ἀναγραφομένης χρονολογίας, ἐνέχουσι τὰ λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

[1] Βλ. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, σελ. 4 κ.ἑ. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου ἡ Μονὴ τῆς Λαύρας (ἐν Ἡμ. Μ. Ἑλλάδος 1925) σελ. 187. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Μονὴ Βαρνάκοβας, Ἀθῆναι, 1922, σελ. 34, Α. Ξυγγοπούλου, Μεσαιων. μνημεῖα Ἰωαννίνων, ἐν Ἠπειρωτ. Χρονικοῖς, ἔτος Α' 1926, σελ. 56.

α'. Διάταξις. Εἰς τὰς τοιχογραφίας ταύτας δύναταί τις νὰ διακρίνῃ τὸν εἰκονογραφικὸν κύκλον τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, διατεταγμένον κατὰ

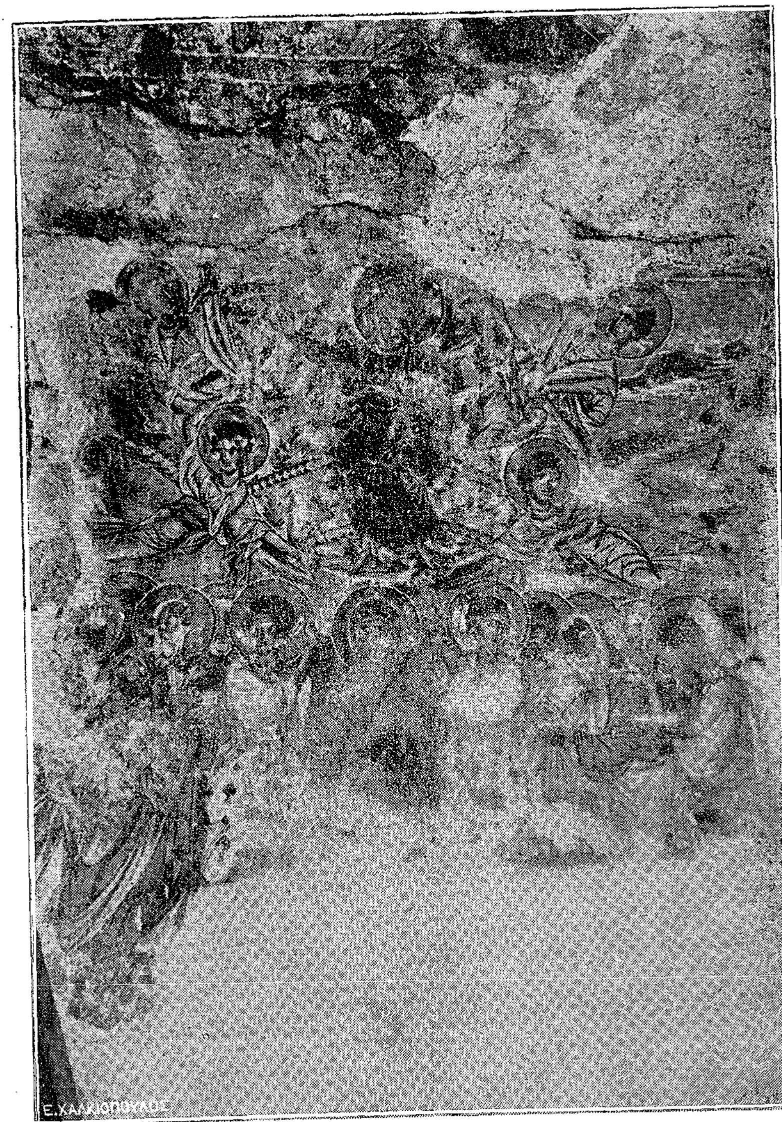
Εἰκ. 7. Τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως (εἰς τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καμάρας).

τὸ σύνηθες δογματικὸν ἢ λειτουργικὸν σύστημα. Ἄνωθεν τῶν ὁλοσώμων παραστάσεων: ἀγγέλων, ἱεραρχῶν καὶ ἁγίων, μέρη τῶν ὁποίων διασῴζονται,

ἁπλοῦνται ἀνὰ μία εἰς μεγάλα τετράγωνα αἱ εὐαγγελικαὶ σκηναὶ καὶ μόνον τὴν ὑψηλοτέραν ἐγκαρσίαν καμάραν ὁλόκληρον καταλαμβάνει ἡ Πεντηκοστή.

Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς οὐδὲν ἴχνος διεσώθη, ἀναμφιβόλως ὅμως εἶχε διακοσμηθῆ αὕτη διὰ τῆς τυπικῆς Πλατυτέρας ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ Βήματος καὶ διὰ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἑκατέρωθεν τῆς Ἀψῖδος. Εἰς τὴν καμάραν τοῦ ἱεροῦ Βήματος διεσώθησαν δύο σκηναί: τῆς Γεννήσεως δεξιὰ καὶ τῆς Ἀναλήψεως ἀριστερά, αἱ καλύτερον ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων διακρινόμεναι (εἰκ. 7 - 9). Τὰς λοιπὰς σκηνάς, ἐλάχιστα ἴχνη τῶν ὁποίων διεσώθησαν, ἑρμηνεύει τὰ παρατιθέμενον ἐνταῦθα σχεδιάγραμμα (εἰκ. 6). Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν δώδεκα ἑορτῶν φαίνεται ὅτι ἡ Μεταμόρφωσις ἔχει θέσιν πρὸ τῆς Ἀναλήψεως (ἡ παράστασις ἔχει σχεδὸν ἐξαφανισθῆ) ἡ Ἀνάστασις δὲ ἀναπτύσσεται εἰς δύο σκηνὰς (Μυροφόροι καὶ εἰς Ἅδου κάθοδος)· ἡ Πεντηκοστὴ ἀφ' ἑτέρου εἰκονίζεται ὡς συνήθως μετὰ τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸ κέντρον (εἰς τὴν ἐγκαρσίαν ἐνταῦθα καμάραν)· αἱ θέσεις: τῆς Σταυρώσεως εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, τῆς Γεννήσεως εἰς τὸν νότιον καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν βόρειον παρατηροῦνται καὶ εἰς συγχρόνους ναοὺς ἐν Σερβίᾳ [1].

Ἔχομεν οὕτω τὰς ἀποκρυσταλλωθείσας δώδεκα εὐαγγελικὰς σκηνὰς τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας, ἃς ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ἤτοι: Εὐαγγελισμόν, Γέννησιν, Ὑπαπαντήν, Βάπτισιν, Μεταμόρφωσιν, Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, Βαϊοφόρον, Σταύρωσιν, Ἀνάστασιν, Ἀνάληψιν, Κοίμησιν καὶ Πεντηκοστήν. [2]

Διὰ τῶν δώδεκα τούτων σκηνῶν εἰκονίζονται τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, συμφώνως πρὸς τὸν κύκλον τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, ἐν ᾧ ἡ ἀνατολικὴ ἐπιμένει εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸν εἰκονογραφικὸν κύκλον τῶν νεωτέρων — μόλις κατὰ 28 ἔτη — τοιχογραφιῶν τῆς Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς Αἰγίνης [3] τονίζονται τὰ Πάθη, διότι, πλὴν τῆς Σταυρώσεως, εἰκονίζονται τέσσαρες ἄλλαι σκηναὶ τῶν Παθῶν, ἤτοι ἡ Προδοσία καὶ ὁ Ἑλκόμενος, ἡ Ἀποκαθήλωσις καὶ ὁ Θρῆνος, παραλείπονται δὲ ἡ Βάπτισις, Μεταμόρφωσις, Κοίμησις καὶ Πεντηκοστή, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν σχέσιν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Αἰγίνης πρὸς τὴν ἀνατολικὴν παράδοσιν, ἐν ᾧ ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τοῦ ἡμετέρου ναϋδρίου ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν «βυζαντινήν».

β'. Εἰκονογραφία καὶ τεχνοτροπία. Αἱ ἀρτιώτερον ἐκ τῶν ἀνωτέρω σκηνῶν διασωθεῖσαι, ὡς εἴδομεν, εἶναι ἡ Ἀνάληψις καὶ ἡ Γέννησις· πλὴν τούτων διεσώθησαν τμήματα ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τῆς Πεντηκοστῆς

Εἰκ. 8. Τοιχογραφία τῆς Γεννήσεως (εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα τῆς ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καμάρας).

καὶ ὁλοσώμων τινῶν παραστάσεων, ὧν παρέχομεν κατωτέρω τὴν περιγραφήν.

1. Ἀνάληψις (εἰκ. 7). Ἡ σκηνὴ αὕτη, ἥτις κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα

[1] Πρβλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Évangile, aux XIV - XVI s. Paris, 1916, σελ. 18 κ.ἑ.

[2] Βλ. Millet, Recherches etc. ἔ. ἀν. σελ. 21.

[3] Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ἡ ὄμορφη Ἐκκλησιὰ Αἰγίνης (ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, Β' - 1925 - σελ. 247 κ.ἑ.).

ἁπλοῦται συχνότατα εἰς ὁλόκληρον τὴν ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καμάραν, συγκεντροῦται ἐνταῦθα εἰς ἕνα ὀρθογώνιον χῶρον.

Τὰ πρόσωπα εἶναι διατεταγμένα ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν συνήθη τρόπον: ἡ Θεοτόκος παρίσταται μεταξὺ δεικνυόντων ἀγγέλων, ἑκατέρωθεν εἰκονίζονται οἱ μαθηταί, ἄνωθεν δὲ ὁ Χριστὸς ἐνδεδυμένος τὸ χρυσοκίτρινον ἔνδυμα ἐντὸς δόξης (ἤτοι τῆς λεγομένης μαντόρλας) φερομένης ὑπὸ τεσσάρων ἀγγέλων. Χαρακτηριστικὸν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ σκηνὴ περιορίζεται εἰς μόνα τὰ πρόσωπα στερουμένη οἱουδήποτε τοπείου: δένδρων ἢ βράχων. Ἂν εἰς τοῦτο προστεθῇ ἡ καθ' ὁμίλους διάταξις τῶν προσώπων εἰς ἓν ἐπίπεδον καὶ ἡ αὐστηρὰ συμμετρία τόσον τῆς ὅλης συνθέσεως ὅσον καὶ τῶν μεμονωμένων προσώπων εἰς τὰς στάσεις των καὶ τὰς χειρονομίας, ἔχομεν εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῆς μεσοβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, οὐδένα δὲ εἰσέτι ἐκ τῶν νεωτερισμῶν τῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων.

Πρὸς τὴν μεσοβυζαντινὴν ζωγραφικὴν συμφωνοῦσι καὶ ἄλλα γνωρίσματα, ὡς εἶναι ἡ ἠρεμία καὶ ὁ ἁπλοῦς ρυθμὸς τῶν κινήσεων, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων μὲ τοὺς ἐξέχοντάς πως ὀφθαλμοὺς καὶ ἡ πλάσις αὐτῶν, ἥτις γίνεται κατὰ τὸν παλαιὸν παραδεδομένον τρόπον: εἰς γενικὸν δηλ. φαιὸν ἢ κίτρινον τόνον τοῦ προσώπου ἀποδίδονται διὰ σκοτεινοῦ σχεδιαγράμματος τὰ χαρακτηριστικά, φωτίζονται δὲ εἰς τὸ μέτωπον, τὰς παρειὰς καὶ κατὰ μῆκος τῆς ρινός. Καὶ ἡ πτύχωσις τῶν ἐνδυμάτων, ἂν καὶ εὐρεῖα, δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, οὔτε τὰς χαρακτηριστικὰς ἐντόνους ἀντανακλάσεις. Ἐνταῦθα ἀκολουθοῦνται αἱ παλαιότεραι μέθοδοι: αἱ πτυχαὶ γίνονται διὰ σκληρῶν σκοτεινῶν γραμμῶν ἄνευ μέσων τόνων, ἰσχυρῶς δὲ τονίζονται τὰ περιγράμματα, οὕτως ὥστε, παρὰ τὰς πολλὰς πτυχὰς τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὰς ἀνεμιζομένας ἄκρας των, ν' ἀποδίδεται σαφὴς ὁ σχηματισμὸς τοῦ σώματος καὶ τῆς κινήσεώς του.

Ἀφ' ἑτέρου τὰ ὡραῖα, μικρὰ καὶ ᾠοειδῆ πρόσωπα, τὰ ὑψηλὰ ἀναστήματα, αἱ φυσικαὶ καὶ χαρίεσσαι κινήσεις τῶν χειρῶν καὶ ἡ διάφορος ἀπόδοσις τῶν ἐλαφρῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀγγέλων ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν βαρειῶν πτυχώσεων τῶν μανδυῶν τῶν Ἀποστόλων εἶναι χαρακτῆρες, οἵτινες συνδέουσι τὴν τοιχογραφίαν ταύτην πρὸς «βυζαντινάς», ἤτοι ἑλληνιστικὰς παραδόσεις.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς εἰκόνος ἀναγινώσκονται: Η ΑΝΑΛΗΨΙC καὶ ἀριστερά: ΑΝΔΡΕC... ΟΡΑΤΑΙ.....

2. Γέννησις (εἰκ. 8 καὶ 9). Καθαρώτερον ἀκόμη τὴν σχέσιν πρὸς ἑλληνιστικοὺς τύπους διασῴζει ἡ ἀτυχῶς λίαν κατεστραμμένη σκηνὴ τῆς Γεννήσεως, ἐξ ἧς δὲν διακρίνονται σήμερον εἰμὴ ἴχνη τῆς Παναγίας σχεδὸν κατ' ἐνώπιον καθημένης μὲ τὴν χεῖρα ὑπὸ τὴν σιαγόνα, κάτωθεν δεξιὰ μέγα μέρος τῆς νίψεως τοῦ παιδὸς καὶ ἄνω ὁ ὅμιλος μὲ τὸν ἄγγελον καὶ τοὺς δύο βοσκούς, τὸν αὐλοῦντα δῆλα δὴ νέον καὶ τὸν γέροντα τὸν φοροῦντα μηλωτήν.

Ἡ ἀφελὴς στάσις τοῦ γέροντος βοσκοῦ (εἰκ. 9) μὲ τὸ λίαν ἐκφραστικὸν

πρόσωπον ἔχει χάριν ἀρχαϊκήν, ἰδίως ὅμως θαυμάζει τις τὸν νεαρὸν βοσκὸν τὸν καθήμενον μὲ τοὺς πόδας χιαστὶ καὶ παίζοντα τὸν αὐλόν.[1]

Εἰκ. 9. Τμῆμα ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Γεννήσεως (δεξιὸν τμῆμα τῆς εἰκ. 8).

Ἡ χαριέντως κλίνουσα κεφαλή, ἡ ἄτακτος καὶ ἀνεμιζομένη σκοτεινὴ

[1] Πρβλ. ὁμοίαν στάσιν τοῦ γέροντος ποιμένος καὶ ἐν τῇ Γεννήσει Δαφνίου (ἐν Millet, Le monastère de Daphni, Paris, 1889, πίν. XII), τοῦ νέου ποιμένος δὲ μὲ τοὺς πόδας χιαστὶ (ἐν Millet, Recherches etc. ἔ. ἀν. σ. 114).

κόμη, τὰ ὡραῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ οἱ ὑψούμενοι ὀφθαλμοὶ ὑπενθυμίζουσι πρότυπα βουκολικῶν σκηνῶν, ἅτινα διὰ τῶν μικρογραφιῶν τῶν χειρογράφων διετηρήθησαν μέχρι τῆς τελευταίας ταύτης βυζαντινῆς περιόδου. Καὶ ἡ μορφὴ τοῦ βράχου ὄπισθεν τοῦ αὐλητοῦ εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν παρατηρουμένην εἰς μικρογραφίας τοῦ Εὐαγγελίου Ἰβήρων [1]. Παραβολὴ τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ αὐλητοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Τριάδος πρὸς τὴν ὁμοίαν σκηνὴν τοῦ σχεδὸν συγχρόνου ναοῦ τῆς Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς Αἰγίνης [2] καθιστᾷ φανερὰν τὴν μεγάλην διαφορὰν τῆς τεχνοτροπίας μεταξὺ τοιχογραφιῶν ἀκολουθουσῶν ἑλληνιστικὰ καὶ ἀνατολικὰ πρότυπα.

Καὶ ἡ σκηνὴ τῆς νίψεως τοῦ παιδὸς εἰς τὴν δεξιὰν γωνίαν κάτω ἔχει ἱκανὴν φυσικὴν χάριν μὲ τὴν Σαλώμην δοκιμάζουσαν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸ ὕδωρ, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας κρατοῦσαν τὸ βρέφος μὲ ὅλως φυσικὴν καὶ στιγμιαίαν κίνησιν.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς παραστάσεως διακρίνεται ὁ τίτλος τῆς εἰκόνος: Η Χ(ριστ)ΟΥ ΓΕΝΝΗCIC καὶ δεξιὰ τῆς Θεοτόκου: Θ(εὸ)C ΤΟ ΤΕΧΘΕΝ....

3. Κοίμησις Θεοτόκου. Ἐκ τῆς Κοιμήσεως σῴζεται μόνον τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ καὶ τοῦτο ἀρκετὰ ἐφθαρμένον (εἰκ. 10), ἱκανὸν ὅμως νὰ δείξῃ εἰς ἡμᾶς, ὅτι καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη δὲν ἔχει ἐνταῦθα τὴν ἀνάπτυξιν, ἣν λαμβάνει κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν κυριαρχοῦσαν διὰ τοῦ μεγέθους παράστασιν τῆς Θεοτόκου, τοὺς δύο ὁμίλους τῶν Ἀποστόλων καὶ τὸν Χριστόν. Τὸ σῶμα τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ κλίνη ἀποδίδονται ἄνευ προοπτικῆς ἐπὶ ἑνὸς σχεδὸν ἐπιπέδου, ἐν ᾧ οἱ Ἀπόστολοι παρίστανται μὲ καλὴν κίνησιν καὶ τὰ ἐνδύματά των μὲ ἱκανὴν εὐλυγισίαν.

4. Πεντηκοστή. Ἐκ τῆς σκηνῆς τῆς Πεντηκοστῆς διεσώθησαν ὁπωσδήποτε καλῶς δύο κεφαλαὶ Ἀποστόλων (εἰκ. 11). Ἡ σκηνὴ αὕτη, ἥτις κατελάμβανεν ὁλόκληρον τὴν ἐγκαρσίαν ὑψηλοτέραν καμάραν τοῦ ναϋδρίου, φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων Ἀποστόλων καὶ ἐξ ἄλλων ὑπολειμμάτων, ὅτι δὲν διετίθετο ἐν ἡμικυκλίῳ, ὅπως συνήθως εἰκονίζεται ἡ Πεντηκοστὴ ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ἀλλ᾽ ὅτι οἱ Ἀπόστολοι παρίσταντο εἰς δύο σειράς [3]. Ὡς διακρίνεται καὶ ἐν τῇ εἰκόνι, οἱ Ἀπόστολοι, εἰς φυσικὸν σχεδὸν μέγεθος, ἐκάθηντο ἐπὶ καθισμάτων, τῶν ὁποίων φαίνεται τὸ ὑψηλὸν εὐθὺ ἐρεισίνωτον, ἐν ᾧ ὄπισθέν των διακρίνεται ἀρχιτεκτονικόν τι βάθος — τὸ ὁποῖον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην σκηνὴν παρετηρήσαμεν — συνιστάμενον ἐκ τετραγώνων πεσσῶν ἐζωγραφισμένων διαγωνίως καὶ ἐξ ἑνὸς εἴδους ἐπιστυλίου, ἐφ᾽ οὗ διασῴζονται τὰ γράμματα ΓΛΟC(σα)C...

[1] Βλ. ἐν Ch Diehl, Manuel d'art byzantin, 2α ἔκδ., Paris, II 1926, εἰκ. 225.

[2] Γ. Σωτηρίου, Ἡ ὄμορφη Ἐκκλησιὰ Αἰγίνης, Ἔνθ. ἀν. εἰκ. 11 ἐν σελ. 255.

[3] Ὁμοίαν διάταξιν βλέπε εἰς Καππαδοκικοὺς ναοὺς (ἐκκλησίαν τοῦ Geledjlar) παρὰ G. d. Jerphanion, Les églises rupestres de Cappadoce, Paris, 1925. Πίν. 52. Πρβλ. καὶ μωσαϊκὸν τοῦ 12ου αἰῶνος ἐν Grottaferata Ρώμης παρὰ Dalton, Byzantin art and archeology, London, 1911, εἰκ. 243 ἐν σελ. 414.

Αἱ δύο σῳζόμεναι κεφαλαὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἀγένειος καὶ ὁ ἕτερος μετὰ μικροῦ στρογγύλου γενείου, προδίδουσι τέχνην ὥριμον καὶ

Εἰκ. 10. Τοιχογραφίαι: τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἄνω καὶ ὁλοσώμων παραστάσεων (Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ Ἁγίου Γεωργίου) κάτω.

ἐπιμελῆ· ἂν καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τονίζονται μὲ σχεδιαγράμματα, ὡραία φωτοσκίασις μὲ κηλῖδας φωτὸς καὶ σκιᾶς ἐξαίρει τὴν πλαστικότητα τοῦ προσώπου, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου διὰ τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς κερδίζουσιν αἱ παρα-

στάσεις εἰς ἐλευθερίαν. Οἱ ὀφθαλμοί των εἶναι μεγάλοι, ὅπως εἰς ἔργα τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ ἔχωσιν ὅμως τὸ διαπεραστικὸν καὶ ἔντονον βλέμμα ἐκείνων, ἀλλὰ γλυκὺ καὶ ἐκφραστικόν, ὅπως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τοιχογραφίας τοῦ ναϋδρίου παρατηρεῖται.

5. Εἰς τὴν εἰκόνα 10 διαφαίνονται τμήματα τῶν ὁλοσώμων ἁγίων καὶ ἀρχαγγέλων, οἵτινες, κατὰ τὸ σύνηθες, κατελάμβανον τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ· παρὰ τὴν μεγάλην φθοράν, ἣν ἔχουσιν ὑποστῆ αἱ μορφαὶ αὗται, δύναταί τις ἐκ τῆς αὐστηρᾶς κατὰ μέτωπον στάσεώς των, ἐκ τῆς πλάσεως τοῦ προσώπου, ἐν ᾗ ὑπερισχύει ἡ διὰ σχεδιάσεως μᾶλλον ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν, καὶ ἐκ τῶν μεγάλων των ὀφθαλμῶν, νὰ διακρίνῃ τὴν στενὴν σχέσιν των πρὸς τὴν μνημειώδη τέχνην τῆς προγενεστέρας ἐποχῆς.

Τέλος διεσώθησαν καὶ δύο ἕτεραι παραστάσεις εἰς τοὺς τοίχους τοὺς ἑκατέρωθεν τοῦ Τέμπλου: τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουὴλ καὶ τῆς Θεοτόκου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: «Μήτηρ Θεοῦ, ἡ τεκοῦσα τὸν ἕνα τῆς Τριάδος», τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν δυστυχῶς τὰς φωτογραφίας. Ἐκ τούτων ἡ ὡραιοτάτη παράστασις τοῦ ἀγενείου Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουὴλ εἶναι ἀξιολογωτάτη μὲ τὴν κεφαλὴν ὁμοίαν κατὰ τὴν τέχνην πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ νέου βοσκοῦ τῆς Γεννήσεως.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν διασωθεισῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναϋδρίου τῆς Ἁγ. Τριάδος παρὰ τὸ Κρανίδιον δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Εἰς τὰς τοιχογραφίας ταύτας τοῦ ἔτους 1245 δὲν παρατηροῦνται ἀκόμη αἱ νέαι μέθοδοι καὶ κατευθύνσεις, αἵτινες ἐπετεύχθησαν ἐν τῇ ζωγραφικῇ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ διατηροῦνται οἱ χαρακτῆρες τῆς μεσοβυζαντινῆς τέχνης· ἔχομεν ὅμως μεγαλυτέραν πρόοδον ἐνταῦθα ἐν σχέσει πρὸς τὴν μνημειώδη τέχνην τοῦ 12ου αἰῶνος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λεπτὴν παρατήρησιν, τὴν ἀπόδοσιν ἀληθεστέρων κινήσεων καὶ τὴν καλυτέραν πλάσιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὰ πρόσωπα τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουήλ, τοῦ νέου βοσκοῦ εἰς τὴν Γέννησιν καὶ τοῦ γενειοφόρου Ἀποστόλου εἰς τὴν Πεντηκοστὴν εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τέχνης πρὸς πολλὰ ὅμοια πρόσωπα εἰκονιζόμενα εἰς τὰς σχεδὸν συγχρόνους τοιχογραφίας τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ναοῦ τῆς Μπογιάνας (1254),[1] μεθ' ὧν ὁμοιάζουσι καὶ ὡς πρὸς τὴν διὰ ξηρογραφίας (a secco) τεχνικήν· προαναγγέλλουσι δὲ ἤδη τὰς τολμηροτέρας προόδους, τὰς ὁποίας ἐπέτυχεν εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἡ τέχνη κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα.

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται τοῦ Κρανιδίου βλέπομεν ὅτι συνδέονται πρὸς μικρογραφίας ἑλληνιστικῆς παραδόσεως, οὐχὶ δὲ ἀνατολικῆς· ἔχοντες δὲ

[1] Βλ. A. Grabar, L'église de Boïana, Sofia, 1024 (ἐν Monum. de l'art en Bulgarie, τόμ. 1).

ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ ναϋδρίου τούτου τῆς Ἀργολίδος μετεκλήθη ἐξ Ἀθηνῶν, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ μνημειώδης τέχνη κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἀκολουθεῖ τὰς ἑλληνιστικὰς παραδόσεις, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν ἠσκοῦντο εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐν ᾧ οὐχὶ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν

Εἰκ. 11. Τὸ διασωθὲν τμῆμα ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Πεντηκοστῆς.

Αἴγιναν, ἔχομεν καθαρὰ δείγματα ἐπαρχιακῆς τέχνης, ἀκολουθούσης πρότυπα ἀνατολικά.

Αἱ τοιχογραφίαι τέλος αὗται, αἵτινες ἐγένοντο εἰς ἐποχὴν ὑποδουλώσεως τῆς χώρας εἰς τοὺς Φράγκους, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ Φραγκοκρατία οὔτε ἐπηρέασεν οὔτε ἀνέκοψε τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΕΙΧΟΝ ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΟΙΚΟΣΗΜΑ;

Τὸ θέμα τοῦτο πολλοὺς σοφοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων ἀπησχόλησε μέχρι σήμερον ἄνευ ὁριστικῆς τοῦ ζητήματος λύσεως. Ἀσχοληθεὶς καὶ ἐγὼ μὲ αὐτό, θὰ προσπαθήσω, κατόπιν πολυετῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν, νὰ καταλήξω εἰς ἓν θετικὸν συμπέρασμα.

Βυζαντινὰ οἰκόσημα, κατὰ τὴν ἐραλδικὴν ἔννοιαν, (σχῆμα δηλ. οἰκοσήμου μὲ τὸν θυρεόν, τὰ ἐντὸς τούτου σύμβολα (attributs), τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ θυρεοῦ ὑποστηρίγματα, τὰ ὑπὲρ τὸν θυρεὸν στέμματα κτλπ.) οὔτε μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὔτε καὶ μέχρι τῆς ὁριστικῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς τελικῆς τοῦ γένους ὑποδουλώσεως ἀνευρέθησαν. Μόνον εἰς τοῦ Ducange τὸ περίφημον βιβλίον «Historia Byzantina»[1] δύο — καὶ ταῦτα ἀτελῆ — εὑρίσκονται οἰκόσημα, ἢ μᾶλλον ἐμβλήματα βασιλικά, ὁ δικέφαλος τ. ἔ. μέλας ἀετὸς ἐντὸς ἐρυθροῦ θυρεοῦ, τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας Λασκάρεων, καὶ ὁ ἐντὸς ἐπίσης ἐρυθροῦ θυρεοῦ χρυσοῦς σταυρὸς ἔχων κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς τέσσαρα ἀνεστραμμένα, ἢ ἀντίνωτα, χρυσᾶ ἐπίσης, Β κατὰ τοὺς μὲν πυρεκβόλα κατ' ἄλλους, τῶν Παλαιολόγων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ βασιλικὰ ἐμβλήματα ὅ τε μέλας δικέφαλος ἀετὸς τῶν Λασκάρεων ὡς καὶ ὁ περίφημος χρυσοῦς σταυρὸς μὲ τὰ ἀντίνωτα Β, ὁ τόσας προκαλέσας συζητήσεις, εἶναι οἰκόσημα, κατὰ τὴν ἐραλδικὴν ἔννοιαν, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης διετύπωσα; Κατὰ τὴν γνώμην μου ἀσφαλῶς ὄχι.

Ὁ ἀετός, ὅ τε ἁπλοῦς ὡς καὶ ὁ δικέφαλος, ἦτο γνωστὸς ὡς ἔμβλημα βασιλικόν, δηλωτικὸν τ. ἔ. τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἰσχύος τῶν Ἑλλήνων βασιλέων καὶ Δεσποτῶν, τούτου δ' ἕνεκα μετεχειρίζοντο αὐτὸν καὶ οἱ Λασκάρεις καὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι καὶ οἱ Κατακουζηνοί, κακῶς δὲ ἐξελήφθη ὑπό τινων ὡς οἰκογενειακὸν οἰκόσημον, ἀφ' οὗ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν Τούρκων — καθόσον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης γνωρίζομεν — οὐδέποτε οὗτος ἐσημειώθη ἐντὸς θυρεοῦ.

Ὁ ἀείμνηστος Σ. Λάμπρος εἰς τὸν «Ἑλληνομνήμονά» του ἐδημοσίευσε πλείστας ὅσας εἰκόνας, χρυσόβουλλα, σφραγῖδας, νομίσματα κλπ. τῶν διαφόρων Ἑλλήνων βασιλέων καὶ Δεσποτῶν, καὶ δὴ τῶν Παλαιολόγων, ἅτινα ἀνεῦρεν εἰς κώδικας, ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ νομισματικὰς συλλογάς, εἰς οὐδὲν ὅμως ἐξ αὐτῶν ἀναφαίνεταί που Ἑραλδικὸς Ἀετός. Εἰς μίαν καὶ μόνην περίπτωσιν εὑρίσκομεν τὸν αὐτοκρατορικὸν δικέφαλον ἀετὸν ἐντὸς θυρεοῦ,

---

[1] Familiae Augustae σελ. 178 καὶ 188 (Ἔκδοσις Βενετίας 1792).

καὶ ἡ μοναδικὴ αὕτη περίπτωσις συντρέχει ἀκριβῶς εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἐκτεθησομένης γνώμης μου.

Εἶναι γνωστὴ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1439 μετάβασις εἰς Φλωρεντίαν Ἰωάννου Η' τοῦ Παλαιολόγου διὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῇ Τοσκανικῇ πρωτευούσῃ διαμονῆς του ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ, τυχὼν πολλῶν καὶ ἰδιαιτέρων περιποιήσεων ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων τῆς Δημοκρατίας καὶ θέλων νὰ φανῇ ἀρεστὸς εἰς αὐτούς, ἠναγκάσθη νὰ νεωτερίσῃ, καί, προβαίνων εἰς πρᾶξιν ἀσυνήθη μὲν εἰς τὰ βυζαντινὰ ἔθιμα, συνηθεστάτην δὲ εἰς τὰ Ἰταλικὰ τοιαῦτα, ἐχορήγησε διὰ προστάγματός του εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Φλωρεντιακῆς πολιτείας, «τὸν σημαιοφόρον τῆς δικαιοσύνης» (Gonfaloniere di giustizia) καὶ τοὺς «ὀκτὼ πρώτους τῶν τεχνῶν» (priori delle arti = προέδρους συντεχνιῶν)[1] διάφορα προνόμια μεταξὺ τῶν ὁποίων «ἄδειαν, ὅπως διηνεκῶς χρῶνται τῷ συνήθει σημείῳ τῆς βασιλείας του μετὰ τῆς ὀφειλομένης καὶ προσηκούσης αἰδοῦς καὶ τιμῆς ἐν τοῖς φλαμούλοις αὐτῶν». Εἰς ἓν ἐκ τῶν «προσταγμάτων» τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ὁλόκληρον ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου[2] βλέπομεν πανομοιοτύπως ἀναπαριστάμενον τὸ «βασιλικὸν σημεῖον», τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ὁ γνωστὸς δικέφαλος ἀετός, ἀτέχνως ὅμως ὑπὸ ἐραλδικὴν ἔποψιν, ἀπεικονιζόμενος, διότι — ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης — ὁ θυρεὸς ἑνοῦται ἐντελῶς μὲ τὸ στέμμα, ἀποτελῶν οὕτω ἓν σύνολον, τὰ δὲ διακριτικὰ τοῦ στέμματος σημεῖα εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθη. Καὶ ὅτι μὲν ὁ δικέφαλος ἀετὸς τὸ πρῶτον ἐν θυρεῷ ἐμφανίζεται δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἔδει τὸ «βασιλικὸν σημεῖον» ἐν Φλωρεντίᾳ νὰ σχεδιασθῇ κατὰ τὰ ἐραλδικὰ ἔθιμα, ὑπὸ ἀδαῶν δὲ ἀκολούθων τοῦ Ἕλληνος βασιλέως φιλοτεχνηθέν, κακῶς ἐσχεδιάσθη. Πιστοποιεῖται οὕτω ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος τὸν δικέφαλον ἀετὸν ὡς «σημεῖον βασιλικὸν» μετεχειρίζετο — ὅπως δηλ. καὶ οἱ Λασκάρεις καὶ οἱ Κατακουζηνοὶ καὶ οἱ διάφοροι Δεσπόται — οὐχὶ δὲ ὡς οἰκογενειακὸν οἰκόσημον, διότι τότε — ἂν εἶχε τοιοῦτον — θὰ ἦτο φυσικόν, κατὰ τὰ ἐραλδικὰ ἔθιμα, ν' ἀπονείμῃ ἢ μᾶλλον νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Φλωρεντινοὺς ἄρχοντας ὅπως μεταχειρίζωνται πλῆρες τὸ οἰκόσημόν του εἰς τὴν — ἀπίθανον ἄλλως τε — περίπτωσιν, καθ' ἣν αὐτοὶ οὗτοι οἱ προσωπικῶς τιμώμενοι καὶ αἱ συντεχνίαι ὧν οὗτοι προΐσταντο ἐστεροῦντο οἰκογενειακοῦ οἰκοσήμου ἢ ἐπαγγελματικῶν ἐμβλημάτων, ἢ θέσωσιν αὐτό,

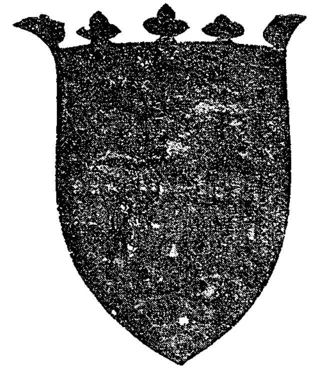

Θυρεὸς τοῦ Ἰακώβου de Morellis.

---

[1] Miklosich — Müller, Acta et diplomata τομ. 3ος σελ. 195 καὶ G. Müller, Documenti sulle relazioni delle città Toscane coi Turchi σελ. 172.

[2] Ν. Ἑλληνομνήμων τόμ. Δ' σελ. 188.

κατὰ τὴν ἐραλδικὴν συνήθειαν, εἰς τὴν κορυφὴν — en chef — τῶν ἰδίων αὐτῶν οἰκοσήμων καὶ ἐπαγγελματικῶν ἐμβλημάτων, ἐάν, ὡς εἶναι πιθανώτερον, αὐτοὶ οὗτοι οἱ προϊστάμενοι τῶν συντεχνιῶν καὶ αἱ συντεχνίαι δὲν ἐστεροῦντο τοιούτων.[1]

Ἄλλως ἔχει τὸ ζήτημα διὰ τοὺς μετέπειτα Παλαιολόγους, τοὺς εἰς Ἰταλίαν δῆλα δὴ μετοικήσαντας εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν. Οὕτως εἰς τὴν σφραγῖδα Ἀνδρέου τοῦ Παλαιολόγου, υἱοῦ τοῦ Δεσπότου Θωμᾶ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς σφραγῖδας τῶν θείων του, τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, Δεσπότου τοῦ Μυστρᾶ, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη αὐτὸν τοῦτον τὸν μεγαλομάρτυρα αὐτοκράτορα ἀπεικονίζει μὲ σχετικὴν ἐπιγραφήν, ἡ δ' ἑτέρα ἐν μέσῳ ἔχει τὸν δικέφαλον ἀετὸν καὶ κύκλῳ σχετικὴν ἐπιγραφὴν ὡς ἐκ τῶν ἀναδημοσιευομένων ἐνταῦθα ἀπεικονίσεων ἐμφαίνεται[2] εἰς

Σφραγὶς Κωνστ. Παλαιολόγου.

Σφραγὶς Δημ. Παλαιολόγου.

τὴν σφραγῖδα, λέγω, τοῦ Ἀνδρέου Παλαιολόγου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὡς ἄνω σφραγῖδας, ὁ δικέφαλος ἀετὸς εὑρίσκεται ἐντὸς θυρεοῦ, καθ' ὅλους τοὺς ἐραλδικοὺς κανόνας, μὲ τὸ βασιλικὸν (Δεσποτικὸν) στέμμα εἰς τὴν ἁρμόζουσαν θέσιν.[3]

Τὸ αὐτὸ λεκτέον διὰ τοὺς εἰς Ἀγγλίαν διαπεραιωθέντας ἐξ Ἰταλίας Παλαιολόγους, ὧν οἱ τάφοι μὲ κανονικὰ οἰκόσημα βάσιν ἔχοντα τὸν δικέφαλον πατοῦντα ἐπὶ δύο πυλῶν συμβολιζουσῶν τὴν Ῥώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κωμόπολιν Landulph[1] καὶ διὰ πάντα ἀπόγονον τῶν Παλαιολόγων ἢ Λασκάρεων μετὰ τὴν ἅλωσιν.

[1] Ὅτι οἱ προϊστάμενοι τῶν συντεχνιῶν εἶχον οἰκόσημα, ἀπόδειξις καὶ τὸ τοῦ Domenico Petrucci, ἑνὸς ἐκ τῶν ὡς ἄνω προεστώτων τῆς κοινότητος, τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὴν Rivista Araldica (τόμ. 3 σ. 463) καὶ τὸ τοῦ ὡς ἄνω ἀναφερομένου Morelli εἰς τὸ Libro d'oro della nobiltá Italiana vol. VI σελ. 483.

[2] Νέος Ἑλληνομνήμων τόμος Α'. σελ. 418, 422, 426.

[3] Ἰδὲ τὴν ἐν τῇ ἑπομένῃ σελίδι εἰκόνα. Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, ὁ Ἀνδρέας τιτλοφορεῖ ἑαυτὸν «ἐλέῳ Θεοῦ δεσπότην τῶν Ρωμαίων». Οὗτος ἐν Ἰταλίᾳ ἀνατραφεὶς καὶ ἐκεῖ νυμφευθεὶς ἐδιδάχθη τὰ Ἰταλικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα δημιουργήσας κανονικὸν οἰκόσημον μὲ δικέφαλον ἀετόν.

Ὡς πρὸς τὸ ἕτερον ἔμβλημα, τὸ ὑπὸ τοῦ Ducange δημοσιευθὲν ὡς οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, τὸν χρυσοῦν δηλ. σταυρὸν μὲ τὰ ἀντίνωτα Β, οὐδεμία, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν οἰκοσημολογίαν. Περὶ τὸ ἔμβλημα αὐτὸ ἰδίως σφοδρὸς συνήφθη ἀγὼν ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς μεταξὺ ξένων, συνεχισθεὶς μέχρις ἐσχάτων μεταξὺ ξένων καὶ ἡμετέρων, οὐχὶ τόσον ἂν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι οἰκόσημον, ὅσον ποία ἡ σημασία τῶν κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ σταυροῦ πλευρὰς συμβόλων· συζητεῖται δῆλα δὴ ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ψηφίου Β τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ἢ περὶ πυρεκβόλου.

Ἐκ τῶν πρώτων περὶ τοῦ θέματος τούτου ἔγραψαν οἱ σχολιασταὶ καὶ ἐκδόται τοῦ Κωδινοῦ J. Goar (σοφὸς ἑλληνιστὴς ἀρχηγὸς τῶν ἐν Χίῳ Δομινικανῶν, φίλος δὲ καὶ συνεργάτης τοῦ Ducange) (1610 - 1653) καὶ ὁ J. Gretscher (1620), ἔτι δὲ αὐτὸς ὁ περίφημος Ducange χαρακτηρίσαντες τὰ τέσσαρα Β ὡς πυρεκβόλα, ἐπὶ τῇ βάσει χωρίου τινὸς τοῦ Κωδινοῦ, ὅπερ κατωτέρω θέλω παραθέσει. Εἰς τούτους ἀντεῖπον ἄλλοι σοφοί, προεξάρχοντος τοῦ Μάρκου Vulson, (Marc Vulson seigneur de la Colombière 1585 - 1658) πρῴην ἀξιωματικοῦ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ ἐραλδιστοῦ, συνεπῶς δὲ πολὺ ἁρμοδιωτέρου τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Δομινικανῶν νὰ κρίνῃ

Σφραγὶς Ἀνδρέου Παλαιολόγου.

ἐραλδικὰ ζητήματα. Ὁ Vulson ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ περὶ τὰς πλευρὰς τοῦ σταυροῦ ἀντικείμενα δὲν ἦσαν πυρεκβόλα, ἀλλ' ἀνεστραμμένα Β, τὰ ὁποῖα ἐσήμαινον «Βασιλεὺς βασιλέων βασιλεύων βασιλεύουσι» ἢ «Βασιλεὺς βασιλέων βασιλευσάντων βασιλεύει». Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὑπόστασιν τῶν ἀντικειμένων ἴσως ὀρθῶς νὰ ἔκρινεν ὁ Γάλλος ἐραλδιστής, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, ὡς ἐν τέλει τῆς παρούσης θὰ προσπαθήσω ν' ἀποδείξω.

Μετὰ τὸν Vulson, πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὰ ἔτη 1844 καὶ 1846 ὁ σοφὸς

[1] Βλέπε καὶ διατριβάς μου «Οἱ ἀπόγονοι τῶν Παλαιολόγων κλπ.» ἐν τόμῳ Η' σελ. 129 κ. ἑ. τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος καὶ Bollettino Araldico Anno XI. Venezia 1912 σελ. 11 καὶ ἑ.

Ῥῶσσος νομισματολόγος Köhne [1] ὑπεστήριξεν ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκβόλων καὶ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ καὶ πεποίθησιν εἰς τὸ ὀρθὸν τῆς γνώμης του, δι' ὃ αὐτὸς μὲν ἐκφράζει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι τὰ Β ἴσως παριστῶτι πύργους, ἀναφέρει δὲ ἐν σημειώσει τῆς διατριβῆς του, ἐπιδοκιμάζων μάλιστα ὡς ἐπιτυχῆ, ὑπόθεσιν τοῦ Ῥώσσου νομισματικοῦ Gille ἰσχυριζομένου ὅτι τὰ τέσσαρα Β παριστῶσιν ἀσπίδας ἱππέων. Ὁπωσδήποτε περὶ ἑνὸς πράγματος ἦτο βέβαιος ὁ Köhne, ὅτι δηλαδὴ κατ' οὐδένα λόγον τὰ Β δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.

Ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκβόλων καὶ τοῦ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων ἐβεβαίωσε κατηγορηματικώτερον ἐν ἔτει 1851 ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ νομισματικοῦ μουσείου Friedlaender ἀναφέρων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ, πλὴν τοῦ χωρίου τοῦ Κωδινοῦ, καὶ χωρίον τι Προβιγγιανοῦ χειρογράφου τῆς ἐποχῆς Καρόλου τοῦ Ζ΄, ἐνῷ τὸ οἰκόσημον τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιγράφεται ὡς «de gueules à quatre fusils d'or» ἤτοι «ἐρυθρὸν μὲ τέσσαρα χρυσᾶ τυφέκια».

Αὐταὶ ἦσαν αἱ γνῶμαι τῶν διαφόρων σοφῶν τῆς Δύσεως, Γάλλων, Γερμανῶν καὶ Ῥώσσων, ὅτε δέκα ἔτη μετὰ τὴν διατριβὴν τοῦ Friedlaender, τὸ ἔτος δηλαδὴ 1861 ὁ Π. Λάμπρος εἰς μελέτην αὐτοῦ περὶ τῶν νομισμάτων τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας Γαβαλᾶ, αὐθεντῶν τῆς Ῥόδου δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Πανδώρα» [2] ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκβόλων καὶ προσεπάθησε νὰ τὴν στηρίξῃ ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν νομισμάτων τούτων, ἰσχυρισθεὶς ὅτι τὸ πυρεκβόλον ἀπαντᾶται πρώτην φορὰν εἰκονιζόμενον εἰς τὰ νομίσματα Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, τοῦ πρεσβυτέρου, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐβασίλευε μόνος (1282 - 1295). Εἰς τὸ ὄπισθεν δῆλα δὴ χρυσοῦ νομίσματος τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἐν ᾧ παρίσταται ἡ Θεοτόκος ἐν μέσῳ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διακρίνει πρὸς τὰ ἄνω μεταξὺ δύο πύργων ἓν πυρεκβόλον, ἐνῷ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Sabatier δημοσιευθὲν νόμισμα τοῦτο, μεταξὺ τῶν πύργων φέρονται τὰ γράμματα Β - Λ - † τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν Sabatier, ἀποτελοῦσι τὴν σύντμησιν τοῦ ἐπιθέτου τῆς Παναγίας Βλαχερνιτίσσης. Κατὰ τὸν Σβορῶνον, ὅστις βραδύτερον, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀνεμίχθη εἰς τὴν συζήτησιν, πιθανῶς τὸ Λ νὰ εἶναι καὶ Α, ὁπότε, πάντοτε κατ' αὐτόν, τὰ γράμματα μὲ τὸν σταυρὸν δέον ν' ἀναγνωσθῶσι «Βοήθει Ἀνδρονίκῳ, Σταυρέ». Ὁπωσδήποτε ὁ Λάμπρος παρερχόμενος ἐν σιγῇ τὸ Α ἢ Λ ἀναφέρει μόνον τὸ Β λέγων ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐκ τῶν πυρεκβόλων τῶν Παλαιολόγων, ἐνῷ ὁ Σβορῶνος εἶναι βέβαιος ὅτι τὸ πρῶτον στοιχεῖον εἶναι γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ οὐχὶ πυρεκβόλον.

Ἐξακολουθῶν ὁ Λάμπρος ἀναφέρει ἄλλα νομίσματα κοπέντα καθ' ὃν

[1] Ι. Σβορώνου, Βυζαντινὰ νομισματικὰ ζητήματα. Διεθνὴς ἐφημερὶς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας τόμ. 2ος σελ. 364.

[2] Τόμος ΙΒ΄ φύλ. 269 σελ. 97 καὶ ἑ.

χρόνον ὁ Ἀνδρόνικος συνεβασίλευε μετὰ τοῦ υἱοῦ του Μιχαὴλ ἢ τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου, εἰς τὰ ὁποῖα παρίσταται σταυρὸς μετὰ δύο πυρεκβόλων, ἴσως διότι δύο ἦσαν οἱ βασιλεύοντες Παλαιολόγοι, ἐν τέλει δὲ καὶ χαλκοῦν νόμισμα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν διατηρεῖται τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν εἰς Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, τὸν νεώτερον, καὶ ἐν ᾧ φαίνεται ὁ σταυρὸς μετὰ τεσσάρων πυρεκβόλων, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα νομίσματα.

Ὅτι τὰ παρεμφερῆ τῷ στοιχείῳ Β σύμβολα εἶναι πυρεκβόλα εἴκασεν ὁ Λάμπρος ἐκ τοῦ προαναφερθέντος χωρίου τοῦ Κωδινοῦ, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς «Ὁ μέγας δοὺξ ὥσπερ ὁ μέγας δομέστικος, εὑρίσκεται εἰς τὸ φωσ»σάτον ὅπου κεφαλή, οὕτω καὶ κατὰ θάλασσαν οὗτος· καὶ οἱ μὲν εἰς τὰ »ἕτερα εὑρισκόμενοι ἄρχοντες ὡς κεφαλαὶ ἱστῶσι τὸ σύνηθες βασιλικὸν φλά»μουλον ἤτοι τὸν σταυρὸν μετὰ πυρεκβόλων» [1]. Ὁ Κωδινὸς δὲν λέγει μετὰ πόσων πυρεκβόλων ἦτο ὁ σταυρός, ὁ Λάμπρος ἐν τούτοις, ἐκ τῆς μελέτης τῶν νομισμάτων ἀγόμενος, ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἔμβλημα τῶν Παλαιολόγων ἀπ' ἀρχῆς μὲν ἦτο ἓν πυρεκβόλον, ἀκολούθως δὲ σταυρὸς μετὰ δύο πυρεκβόλων καὶ βραδύτερον ὁριστικῶς ὁ σταυρὸς μετὰ τεσσάρων πυρεκβόλων. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του ταύτης ὁ Ἕλλην νομισματολόγος προσθέτει ὅτι τὸ αὐτὸ ἔμβλημα — τὰ πυρεκβόλα δῆλα δὴ — ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ νομίσματα τῶν Γατελούζων, κυρίων τῆς Λέσβου (1355 - 1462), οἵτινες συγγενεύσαντες μὲ τοὺς Παλαιολόγους ὄχι μόνον καὶ Παλαιολόγοι ἐπεκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐμβλήματα προσέλαβον [2].

Πρὸς ἀπόδειξιν ἐπίσης ὅτι τὰ τέσααρα πυρεκβόλα ἀπετέλουν τὸ οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων ὁ Λάμπρος ἀναφέρει πρῶτον τὸ — γνωστὸν ἄλλως τε — γεγονὸς ὅτι τὰ περιλάλητα σύμβολα εὑρίσκονται εἰς τὰ νομίσματα τῶν Παλαιολόγων Μαρχιώνων τοῦ Μομφερράτου, καταγομένων ἐκ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου, δευτεροτόκου υἱοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου, ὅστις ἐκληρονόμησε τὴν Μαρχιωνίαν τοῦ Μομφερράτου, δικαιώματι τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἑλένης [3], δεύτερον ὅτι ὁ Mordmann εἰς τὸ γνωστὸν περὶ πολιορκίας τῆς Κωνσταντι-

[1] Ἔκδοσις Βόννης Κεφ. Ε΄ σελ. 28.

[2] Ὁ πρῶτος Γατελοῦζος, Φραγκίσκος, Γενουήνσιος τὴν πατρίδα, ἐνυμφεύθη Μαρίαν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε΄ τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὴν νῆσον Λέσβον. Οἱ Γατελοῦζοι παρέλαβον πράγματι τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐμβλήματα ὄχι ὅμως τὰ τέσσαρα Β, ἀλλὰ τὸν μέλανα ἀετὸν κρατοῦντα διὰ μὲν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς σκῆπτρον, διὰ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ ξίφος.

[3] Ἀληθὲς εἶναι ὅτι οἱ Παλαιολόγοι τοῦ Μομφερράτου εἶχον — μεταξὺ ἄλλων ἐμβλημάτων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ δικέφαλος ἀετὸς — εἰς τὸν θυρεὸν τοῦ οἰκοσήμου των καὶ τὸν χρυσοῦν σταυρὸν μὲ τὰ τέσσαρα Β, τὰ Β ὅμως ταῦτα εἶναι τόσον καθαρά, ὥστε νὰ μὴ ἀφήνουν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν ὅτι οἱ μεταχειριζόμενοι αὐτὰ εἶχον τὴν ἀντίληψιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου στοιχείου τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ συνεπῶς περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ῥητοῦ «Βασιλεὺς βασιλέων κ.τ.λ.».

νουπόλεως σύγγραμμά του[1] ἀναφέρει ὅτι καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του ἐσῴζοντο εἰς διαφόρους θέσεις ἐν Γαλατᾷ ἐπὶ πυλῶν τειχῶν καὶ ἐπὶ πύργων τὰ βυζαντινὰ ἐμβλήματα, ὁ χρυσοῦς δηλονότι σταυρὸς μετὰ τῶν τεσσάρων Β, τὰ ὁποῖα κακῶς ἐκλαμβάνει ὡς στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου δίδων καὶ αὐτὸς τὴν ἐξήγησιν τοῦ «Βασιλέως, βασιλέων κ.τ.λ.» ἐνῷ πρόκειται περὶ τεσσάρων πυρεκβόλων, καὶ τρίτον ὅτι τὸ οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, πάντοτε δηλ. κατ' αὐτὸν τὰ πυρεκβόλα, ἦτο ἔτι ἐν χρήσει ὡς ἔμβλημα τῆς ἡγεμονίας τῆς Σερβίας, πιθανὸν διότι οἱ ἡγεμόνες τοῦ τόπου αὐτοῦ (1861) ἦσαν κληρονόμοι Λαζάρου Β' Δεσπότου τῆς Σερβίας, συζύγου Ἑλένης θυγατρὸς Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου Δεσπότου τοῦ Μορέως, καὶ τέλος ἐν τῇ ἀκλονήτῳ πλέον πεποιθήσει του ὅτι τὰ τέσσαρα περιλάλητα ἀντικείμενα εἶναι πυρεκβόλα καὶ οὐχὶ Β, δὲν διστάζει ν' ἀναγράψῃ ὅτι τὰ σύμβολα ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἀετοῦ τοῦ ἀνακαλυφθέντος ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίου χαλκίνης πλακὸς τοῦ τάφου τοῦ ἐν Λαντούλφῃ τῆς Ἀγγλίας ἐνταφιασθέντος Θεοδώρου Παλαιολόγου — περὶ οὗ εἰς προηγουμένας σελίδας ἀνέφερα — εἶναι ὄχι πύλαι, ἀλλὰ τὰ πυρεκβόλα τῶν Παλαιολόγων οὕτω πως τεθειμένα ϖ.[2]

Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα τοῦ Λάμπρου ἔπεισαν πολλούς, ἐν οἷς καὶ τὸν Κ. Σάθαν, ὅστις εἰς τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1867 ἐκδοθέντα «Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα» του[3] ἐδημοσίευσε δύο λαμπρὰς ἐγχρώμους εἰκόνας, ὧν ἡ μὲν παριστῶσα τὴν σημαίαν, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ ἔτος 1510 ἔδωσεν ὁ Αὐτοκράτωρ Μαξιμιλιανὸς Α' εἰς τὸν διάσημον ὁπλαρχηγὸν Μερκούριον Μπούαν, φέρει εἰς τὰς γωνίας τοῦ σταυροῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου (Croix de S. André ou en Sautoir) τὰ αὐτὰ τέσσαρα Β, ἡ δὲ παριστῶσα τὸ οἰκόσημον τοῦ ἰδίου Μπούα φέρει πάλιν 3 Β πέριξ τοῦ ἐν τῷ ἐπικέντρῳ μικροῦ οἰκοσήμου (en cœur ou en abime) τοῦ παριστάνοντος τὸν Γρῦπα (Griffon), ὃν ἀνεγνώρισεν εἰς τὸν Ἠπειρώτην ὁπλαρχηγὸν ὁ ῥηθεὶς αὐτοκράτωρ ὅταν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ κόμητος τοῦ Haz καὶ Suave.[4] Τὰς εἰκόνας λοιπὸν ταύτας δημοσιεύων ὁ ἀκαταπόνητος μεσαιωνοδίφης, λέγει ὅτι τὰ πέριξ τῆς τε σημαίας ὡς καὶ τοῦ μικροῦ οἰκοσήμου ἀντικείμενα δὲν εἶναι Β, ὡς τὸ ἐξέλαβόν τινες, ἀλλὰ τὰ πυρεκβόλα τῶν Παλαιολόγων.

Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν γνώμην τοῦ Π. Λάμπρου. Οὕτως ὁ πολὺς Schlumberger διὰ διατριβῆς του δημοσιευθεί-

[1] Πολιορκία καὶ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἴδε καὶ μετάφρασιν ἐν «Πανδώρᾳ» τόμ. Α' σελ. 18.

[2] Ὁ μακαρίτης Βικέλας, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχε δημοσιεύσει (Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις σ. 432 ἑξ.) σχετικὰ μὲ τὸν τάφον καὶ τὸ οἰκόσημον τοῦ ὡς ἄνω Θεοδώρου Παλαιολόγου, ἐπεσκέφθη τὸν τάφον τοῦτον, ἵνα τὸν ἐξετάσῃ ἀκριβῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Λάμπρου καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι πράγματι ὁ ἀετὸς στηρίζει τοὺς πόδας ἐπὶ δύο πύργων στρογγύλων μὲ τὰς ἐπάλξεις καὶ μὲ τὰς πύλας των.

[3] Τόμος Α'. Προλόγου σελὶς ΙΔ'.

[4] Ἔνθ' ἀν. σελ. 11 κἑξ.

σης εἰς τὴν Revue Archéologique τῶν Παρισίων (1876 XXXI σελ. 311 καὶ ἑξ.) ὑπὸ τὸν τίτλον «Numismatique de Rhode» συνεπικούρους ἔχων τοὺς σοφοὺς Γάλλους νομισματολόγους Barthélemy καὶ Riant, ἀντεπεξῆλθεν ἰσχυριζόμενος ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ πυρεκβόλον νὰ εὑρίσκεται ὡς ἔμβλημα οἰκοσήμων ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, καὶ ὅτι τοῦτο δὲν παρουσιάζεται εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἐκείνων καθ' οὓς ὁ οἶκος τῆς Βουργουνδίας τὸ παρέλαβεν ὡς σῆμα, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, καὶ ὅτι τὰ ἐπὶ θυρεῶν, σημαιῶν καὶ νομισμάτων παριστάμενα πυρεκβόλα τῆς Βουργουνδίας ὁμοιάζοντα πρὸς Β, ἔδωκαν ἀφορμὴν νὰ ἐκληφθῶσιν καὶ τὰ Β τῶν Παλαιολόγων ὡς πυρεκβόλα. Συνοψίζων τὴν διατριβήν του ὁ Schlumberger τάσσεται ἀνεπιφυλάκτως μὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες φρονοῦσιν ὅτι τὰ ἐν λόγῳ σύμβολα δὲν εἶναι πυρεκβόλα, ἀλλὰ Β, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται ν' ἀποφανθῇ ὁριστικῶς περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν.

Εἰς τὰς ἐπικρίσεις τῶν Γάλλων νομισματολόγων ἀπαντῶν ὁ Λάμπρος ἀνέπτυξε καὶ πάλιν ἐν συνεδριάσει τῆς ἐνταῦθα Γαλλικῆς Σχολῆς τὰ ἐπιχειρήματά του, ἡ δὲ ὁμιλία του ἐκείνη ἐδημοσιεύθη μετ' ἐπαίνων ἐν τῇ αὐτῇ «Ἀρχαιολογικῇ ἐπιθεωρήσει» τῶν Παρισίων (1876 XXXII σελ. 286 κ.. ἑ.).

Ὁ Σάθας ὅμως μεταβαλὼν ἐν τῷ μεταξὺ γνώμην, παρὰ τὰ προγενεστέρως παρ' αὐτοῦ γραφέντα, ἐν ἐπιστολῇ του ἀπευθυνομένῃ πρὸς τὸν Schlumberger καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ Revue Archéologique δημοσιευθείσῃ, (1877 XXXIII σελ. 92 κ. ἑ.) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὰ σύμβολα τὰ περὶ τὸν σταυρὸν τῶν Παλαιολόγων δὲν εἶναι πυρεκβόλα, ἀλλὰ Β. Τὴν γνώμην του ταύτην στηρίζει ἐπί τινος ἀμφορέως ἀφιερωθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζεται σταυρὸς μὲ τέσσαρα Β αἰνιττόμενα τὴν ἐν Βυζαντίῳ ἱδρυθεῖσαν ἐπὶ Ἡρακλείου τετραβασιλείαν[1], προσθέτει δ' ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Κωδινοῦ ἀναφερόμενα πυρεκβόλα εἶχον διάφορον τοῦ Β σχῆμα συνιστάμενα ἐκ τριῶν συνηνωμένων Π σημαινόντων «Πῦρ» καὶ ὁμοιαζόντων πρὸς τρίαιναν ἢ ἀνεστραμμένον **m**. Πρὸς ἀπόδειξιν μάλιστα τούτου φέρει νόμισμά τι Μιχαὴλ Η' καὶ Ἀνδρονίκου Β' ἐν ᾧ φαίνονται ἀκατάληπτά τινα γράμματα ὁμοιάζοντα πρὸς Ε καὶ ἄλλα τινά, ἅπερ, συντομίας ἕνεκεν, παραλείπω.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Σάθα παρορμηθεὶς ὁ Schlumberger ἐπανέλαβε καὶ ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Λάμπρου ἐν τῇ μεγάλῃ του συγγραφῇ «Numismatique de l'Orient Latin», ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν ἔτει 1878 (σελ. 220 κ. ἑ.). Ὁ Λάμπρος ὅμως, ὁ δεινὸς ἀληθῶς εἰς τὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν νομισματολογίας, δὲν ἦτο ἐκ τῶν εὐκόλως παραδιδόντων τὰ ὅπλα. Ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ τελευταίᾳ συγγραφῇ τοῦ Schlum-

[1] Εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Σάθα ἀντεῖπεν ὁ ἱστορικὸς Παπαρρηγόπουλος ἰσχυρισθεὶς ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἱστορικῶς δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν.

berger διακοσίας σελίδας κατωτέρω (432 κ. ἑ.) ἐδημοσίευσεν αὐτοτελῆ ἰδίαν πραγματείαν περὶ τῶν νομισμάτων τῶν Γατελουζίων τῆς Λέσβου, ἐν ᾗ δεξιώτατα καὶ διὰ πολλῶν νέων ἐπιχειρημάτων προσπαθεῖ νὰ καταπολεμήσῃ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐναντίων καὶ ὑπεραμύνεται τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης. Διὰ τῆς νέας ταύτης μελέτης του ὁ Ἕλλην νομισματολόγος[1] προτίθεται ν' ἀποδείξῃ πρῶτον τὸ ὑπὸ τοῦ Schlumberger ἀμφισβητηθὲν ὅτι τὸ acciajuolo ἦτο ἐν χρήσει ὡς ἔμβλημα καὶ πρὶν ἢ παραλάβῃ αὐτὸ ὡς τοιοῦτον ὁ οἶκος τῆς Βουργουνδίας, καὶ δεύτερον ποῖον ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ πυρεκβόλου κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ὡς καὶ ὅτε μετεχειρίζοντο αὐτὸ ὡς σύμβολον, τίς οἶδε διὰ τίνας λόγους, οἱ Παλαιολόγοι. Νομίζων ὅτι λύει τὰ ζητήματα ὁ Λάμπρος ἀναφέρει ὅτι ὅτε κατὰ τὰ ἔτη 1317 καὶ 1318 ἐκόπησαν χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα ἐν τῷ νομισματοκοπείῳ τῆς Φλωρεντίας, ὁ διευθυντὴς αὐτοῦ Δάρδανος Ἀτσαϊώλης, ὅστις καὶ θησαυροφύλαξ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως εἶχε διατελέσει, τὰ προσεπεκύρωσε χαράξας ἐπ' αὐτῶν τὸ οἰκόσημόν του, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο ἄλλο εἰμὴ τὸ acciajuolo, ὅπερ αἰνίττεται τό τε κύριον ὄνομα τοῦ πάππου του Δαρδάνου, ὡς καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἐπώνυμον. Ὁ Λάμπρος παραθέτει καὶ περικοπὴν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Ὀρσίνη[2] ἐν ᾗ ἀναγράφεται «Quorum tempore coniati fuerunt floreni de auro (καὶ παρακατιὼν) floreni guelfi de argento signati signo acciajuoli in presenti κ.λ.π. προσθέτων ὅτι ἐν μὲν τῇ ᾤᾳ τοῦ βιβλίου τὸ acciajuolo εἰκονίζεται ὡς τοιοῦτον σχῆμα

ἐν δὲ τῷ ἀργυρῷ γρόσσῳ κεχάρακται ὡς ἀνεστραμμένον κανονικὸν B, ἀπαράλλακτα ὡς εὑρίσκεται ἐν τοῖς νομίσμασι τῶν Παλαιολόγων. Περὶ τοῦ ὅτι τὸ acciajuolo εἶναι τὸ πυρεκβόλον ἢ τὸ briquet οὐδεὶς δύναται, λέγει, ν' ἀμφισβητήσῃ, ἑπομένως βεβαιούμεθα ὅτι τὸ πυρεκβόλον ὑπῆρχεν ὡς ἔμβλημα οἰκοσήμου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος καὶ ὅτι εἶχε τὸ σχῆμα τοῦ B.

Ἐκ τούτων ὁρμώμενος ὁ Λάμπρος ἐξηγεῖ ὅτι τὰ ἐν ἀφθονίᾳ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Παλαιολόγων παριστανόμενα σύμβολα εἶναι πυρεκβόλα, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ἐγερθῇ κἀμμία ἀμφιβολία ὅτι τὰ πυρεκβόλα ταῦτα μετὰ τοῦ Σταυροῦ εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Κωδινοῦ ἀναφερόμενα ὡς ὑπάρχοντα ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς σημαίας. Ἐπειδὴ δέ, προσθέτει, ὁ Σταυρὸς μετὰ τῶν τεσσάρων πυρεκβόλων εἰς οὐδὲν μνημεῖον βυζαντιακὸν εὑρίσκεται πρὸ τῶν Παλαιολόγων, δυσχερὲς εἶναι νὰ σχηματίσῃ τις σαφῆ γνώμην περὶ τοῦ μεμονωμένου ἐκείνου ἀμφορέως τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ὅστις ἀνήρχετο εἰς τὸν Ζ' αἰῶνα. Μὴ θέλων ὅμως ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ φρονεῖ ὅτι ὁ ἀμφορεὺς ἐκεῖνος, φθαρεὶς ἴσως ἐκ τῆς χρήσεως ἓξ καὶ ἐπέκεινα αἰώνων, ἀνεκαινίσθη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων, ὅτε καὶ προσετέ-

[1] Ἡ μελέτη μεταφρασθεῖσα Ἑλληνιστὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν «Παρνασσὸν» τόμ. Β' σελ. 396 κ. ἑξ.

[2] Ignazio Orsini, Storia della monete della Republica Fiorentina 1760 σελ. 26.

θησαν καὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ σύμβολα τοῦ δεσπόζοντος ἐν Βυζαντίῳ οἴκου.
Φιλοξενῶν ταῦτα εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ ὁ σοφὸς Γαλάτης, ὡς προ-
ηγουμένως ἀνέφερα, ὁμολογεῖ ἐν ὑποσημειώσει ὅτι «ἂν καὶ δὲν ἔπεισαν αὐτὸν
»τὰ νέα ἐπιχειρήματα τοῦ Λάμπρου, τοὐλάχιστον ὅμως ἐκλόνισαν αὐτόν». Εἰς
αὐτὴν τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν διετέλεσεν ἐπὶ πολὺ ὁ Schlumberger ὡς
ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ Revue Numismatique τοῦ 1884 καὶ ἐν τοῖς
Mélanges τοῦ 1895 περιγράφων ἓν ἐκ τῶν φερόντων τὸ περίφημον B νόμι-
σμα τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ Μιχαὴλ τῶν Παλαιολόγων, ἐκφράζει ἀμφιβολίαν
ἂν πρέπῃ ν' ἀναγνωσθῇ B(ασιλεύς).

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εὗρε τὸ ζήτημα ὁ ἀείμνηστος Ι. Σβορῶνος, ὅτε ἐζή-
τησε — κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φράσιν — νὰ φωτισθῇ περὶ τοῦ πράγματος ἐξ
ἰδίας μελέτης. Κατὰ τὴν πολὺ ὀρθὴν γνώμην τοῦ λαμπροῦ μας νομισματολό-
γου, γνώμην ἀναλυτικῶς ἐκφρασθεῖσαν εἰς μακρὰν μελέτην του εἰς τὸ Jour-
nal international d' archéologie (1889 σελ. 772 κ. ἑ.) ὁλόκληρος ἡ περὶ
πυρεκβόλων καὶ τοῦ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων θεωρία τοῦ Π. Λάμπρου
καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος προδρόμων αὐτοῦ, ἐστηρίχθη ἰδίως εἰς τὸ
χωρίον τοῦ Κωδινοῦ, τὸ Προβιγγιανὸν χειρόγραφον καὶ τὸ δῆθεν ἔμβλημα
τοῦ Δαρδάνου Ἀτσαϊώλη, ἄνευ δ' αὐτῶν, οὐδείς ποτε θὰ ἐσκέπτετο ν' ἀρ-
νηθῇ ὅτι σαφῶς βλέπουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων, ἤτοι ὅτι πρόκειται περὶ
τεσσάρων B τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου.

Ἐξετάζων μετὰ πάσης προσοχῆς τὰ ὡς ἄνω ἐπιχειρήματα καὶ ἀρχόμενος
ἀπὸ τοῦ κατ' αὐτόν, κατηγορηματικωτέρου πάντων, ἤτοι τοῦ χωρίου τοῦ Προ-
βιγγιανοῦ χειρογράφου, γράφει ὁ Σβορῶνος, ὅτι ὁ Julius Friedlaender,
ὅστις πρῶτος παρέθεσε τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, λέγει ὅτι
ἔχει ὡς ἑξῆς: «L'empereur de Costantignoble porte de gueules à quatre
fusils d'or» ἤτοι ὁ «Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχει οἰκόσημον
μὲ ἐρυθρὸν θυρεὸν καὶ τέσσαρα χρυσᾶ τυφέκια» καὶ ὅτι, ὁ Ducange, ὅστις
πρῶτος ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου ἐδημοσίευσε τὸ χωρίον διώρθωσε τὸ ἀρχι-
κὸν κείμενον,[1] τὸ ὁποῖον ἀντὶ fusils—τὸ ὁποῖον πράγματι συμαίνει τυφέκια ἢ
πυρεκβόλα,—ἔγραφε «surcils», τουτέστι «sourcils» (ὀφρῦς) κατὰ τὴν τότε ἐν
χρήσει ἄνευ τοῦ ο γραφήν. Εἶναι ἑπομένως προφανές, κατὰ τὸν Σβορῶνον, ὅτι
ὁ συγγραφεὺς τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου ἐξέλαβεν ὡς ὀφρῦς τὰ τέσσαρα
B, τὰ πλειστάκις πλαγίως περὶ τὸν Σταυρὸν διατεθειμένα, ἢ τὰς εἰς τὰ ἄκρα
αὐτοῦ προσηρμοσμένας ἕλικας τὰς πρὸς ὀφρῦς πράγματι μεγάλας ὁμοιαζού-
σας, καὶ ὅτι ὁ Δουκάγγιος πάλιν, ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τοῦ περὶ Σταυροῦ μετὰ
πυρεκβόλων χωρίου τοῦ Κωδινοῦ, ὅπερ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ παρέθεσε, καὶ τῆς
ἐννοίας τοῦ fusil (πυρεκβόλου) προέβη εἰς τὴν καὶ παλαιογραφικῶς ἀπίθανον
διόρθωσιν αὐτοῦ, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν ἀντικατάστασιν καὶ ἑτέρων δύο γραμμά-

[1] Ἐκ τοῦ Ducange παρέλαβεν αὐτὸ διωρθωμένον ὁ Friedlaender.

των (rc) διὰ τρίτου (s). Ὅτι ἄλλως τε, προσθέτει ὁ Σβορῶνος, οὐδεὶς ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου ἐξελάμβανε τὰ Β τοῦ Σταυροῦ ὡς πυρεκβόλα, διδάσκει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον, ὅπερ ἐν ἄλλῳ χωρίῳ περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ ἔμβλημα τῶν βασιλέων τῆς Κ/πόλεως. «Le Roy de Roumenie de gueueles à trois (leg. quatre) lettres qu' on appelle B d'or» (Ὁ Βασιλεὺς τῆς Ῥωμανίας, ἐρυθρὸν μὲ τρία (ἀναγ. τέσσαρα) στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται Β΄, χρυσᾶ).

Πρὸς τούτοις, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἕλλην νομισματολόγος, ἕτερον ὁμοίας φύσεως Γαλλικὸν χειρόγραφον τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Arsenal τῶν Παρισίων, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1851 ὁ Köhne περιγράφει τὸ αὐτὸ ἔμβλημα ὁμοίως καὶ ἔτι ἐκριβέστερον ὡς «de gueulles à une croix d'or et quatre lettres grecques nommées betex de mêmes confrontées[1] (Ἐρυθρὸν μὲ χρυσοῦν σταυρὸν καὶ τέσσαρα Ἑλληνικὰ γράμματα ὀνομαζόμενα Β, ὁμοίως χρυσᾶ, ἀντιμέτωπα). Ὡς πρὸς τοὺς Μαρκησίους τοῦ Μομφερράτου ὁ Σβορῶνος φρονεῖ ὅ,τι καὶ ἐγὼ ἐν προηγουμέναις σελίσι, ἐν ὑποσημειώσει ἐξέθεσα, ὅτι δῆλα δὴ οἱ ἄρχοντες τῆς Πεδεμοντικῆς Μαρχιωνίας οἱ ἕνεκεν τῆς συγγενείας αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου παραλαβόντες τὸ ἔμβλημα τοῦ Σταυροῦ μετὰ τῶν τεσσάρων Β, εἶχον τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι τὰ τέσσαρα αὐτὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἐσήμαινον «Βασιλεὺς Βασιλέων κτλ.».

Διὰ τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Κωδινοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Σβορῶνος θεωρεῖ σταχυολόγον ἀκρίτως γράψαντα, καὶ δὴ πολλάκις ἐξ ἁπλῆς ἀκοῆς, μόλις περὶ τὸ 1453 μ. Χ., ἤτοι πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἐσχηματίσθη ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ μετὰ τῶν τεσσάρων Β, ὡς πρὸς τὸ χωρίον, λέγω, τοῦ Κωδινοῦ, ἂν ἀπεδεικνύετο, ὡς πάντες σχεδὸν φρονοῦσιν, ὅτι πράγματι περιγράφει τὰ τέσσαρα Β ὡς πυρεκβόλα, τοῦτο δὲν θ' ἀπετέλει ἀναντίρρητον ἱστορικὴν ἀλήθειαν, διότι δυνατὸν νὰ ἔπραξε τοῦτο ὁ Κωδινὸς παρασυρθεὶς ἐξ ἰδίας ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως, εἴτε ἐκ τῶν λόγων ἄλλων ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες ἠδύναντο ν' ἀπατηθῶσιν ἕνεκα λόγων φαινομενικῆς ὁμοιότητος. Προχωρῶν ὁ Σβορῶνος εἰς τὴν μελέτην του εὑρίσκει ὅτι οὐδεὶς ἄλλος, πλὴν τοῦ Κωδινοῦ, ἔγραψέ που λέξιν περὶ τῶν δῆθεν πυρεκβόλων τῆς ὑποτιθεμένης σημαίας ἢ ἐμβλήματος τῶν Παλαιολόγων, τοῦτο δὲ ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸν τὴν ὑποψίαν ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ συγγραφέως δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ ὑγιῶς ὑπὸ παλαιογραφικὴν ἔποψιν, ἀφ' οὗ μάλιστα, κατ' αὐτόν, ἡ ἐν χρήσει ἔκδοσις τοῦ συγγραφέως τούτου βρίθει παλαιογραφικῶν σφαλμάτων καὶ ἀνακριβειῶν.

[1] Τὸ ὑπὸ τοῦ Ducange δημοσιευθὲν οἰκόσημον μὲ τὸν χρυσοῦν σταυρὸν ἔχει τὰ Β ἀντίνωτα (adossés), ἐνῷ τὸ ὑπὸ τοῦ χειρογράφου τοῦ Arsenal ὡς ἄνω περιγραφόμενον φέρει αὐτὰ confrontées (δηλ. affrontées = ἀντιμέτωπα). Τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη τῶν χειρογράφων τ' ἀφορῶντα τοὺς ἐραλδικοὺς ὅρους ἄφησα ἀδιόρθωτα ὡς ταῦτα καὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σβορώνου ἀναγράφονται.

Ἀναλύων δ' ἔπειτα τὴν κατ' ἔννοιαν τοῦ χωρίου ἀκολουθίαν δὲν ἐννοεῖ, λέγει, διὰ τίνας λόγους ἀναφέρουσι πάντες σχεδὸν τὸ χωρίον τοῦτο εἰς τοὺς Παλαιολόγους, οὐχὶ δέ, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης συγγραφῆς τοῦ Κωδινοῦ, εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐν γένει τοῦ Βυζαντίου, καὶ διατί, προκειμένου ν' ἀνεύρωσιν ἐν αὐτῷ τὸ ἔμβλημα τῶν Παλαιολόγων, προὐτίμησαν ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸ ἐν τῇ φράσει «τὸ σύνηθες βασιλικὸν φλάμουρον ἤτοι σταυρὸν μετὰ πυρεκβόλων» καὶ οὐχὶ ἐν τῇ μᾶλλον ἰδιαζούσῃ τῷ βασιλεῖ, ἤτοι «τὴν στήλην τοῦ ἐφίππου βασιλέως».

Ἀγνοεῖ τέλος ὁ Σβορῶνος διατί, προκειμένου περὶ ἐμβλήματος τῶν Παλαιολόγων, ἐλησμονήθη ὁ «δικέφαλος ἀετός», καὶ προχωρῶν ὑποστηρίζει μετὰ πεποιθήσεως τὴν γνώμην του διὰ διαφόρων ἐπιχειρημάτων, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζήμημα λύεται ἁπλούστατα ἐὰν ἕνα καὶ μόνον τόνον μεταβάλωμεν ἐν τῷ χωρίῳ τῆς τοσαύτας σφαλερὰς γραφὰς περιεχούσης ἐκδόσεως τοῦ Κωδινοῦ, ἤτοι ἐὰν ἀναγνώσωμεν ἀντὶ «σταυρὸς μετὰ πυρεκβόλων» «σταυρὸς μετὰ πυρεκβολῶν».

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Σβορῶνος φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λαβάρου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τοῦ καθιερωθέντος μετὰ τὸ περίφημον ὅραμα, τοῦ ἡλιακὰς ἀκτῖνας φωτοβολοῦντος κ.τ.λ.π.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον ἐπιχείρημα τοῦ Λάμπρου ὅτι τὸ πυρεκβόλον (acciajuolo) εἶναι σύμβολον τοῦ Dardano Acciajuolo, ὁ Σβορῶνος, ἄμοιρος ὢν ἐραλδικῶν γνώσεων καὶ ἀγνοῶν τελείως τὰ οἰκόσημα τῶν Ἀτσαϊωλῶν, περιορίζεται δι' ὀλίγων ἀποδείξῃ ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ εἰκὼν τῆς ᾤας τοῦ βιβλίου τοῦ Orsini, εἰς ἣν παραπέμπει ὁ Λάμπρος, διδάσκει ἡμᾶς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ Β, ἀλλὰ περὶ σχήματος ἐντελῶς διαφόρου Ξ καὶ δὴ ἀτσαλίου, ἐμβλήματος τῶν Ἀτσαϊωλῶν, καὶ ὅτι ἂν ἐπὶ τοῦ νομίσματος προσέλαβε σχῆμα οἷον τὸ τοῦ Β, τοῦτο ἀποδοτέον εἴτε εἰς τὴν σμικρότητα τοῦ νομίσματος, εἴτε εἰς τὴν ἀπροσεξίαν τοῦ χαράξαντος τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ εἰκόνα τοῦ νομίσματος.

Περαίνων τὴν μακροσκελῆ αὐτοῦ διατριβὴν ὁ σοφὸς νομισματολόγος, τὴν ἐπὶ χωρίων βυζαντινῶν χρονογράφων, ρητῶν Πατριαρχῶν καὶ ἰδίως ἀναλύσεως βυζαντινῶν καὶ Ροδιακῶν νομισμάτων στηριζομένην, φρονεῖ ὅτι ἓν τουλάχιστον ἀπέδειξεν, ὅτι παντοῦ καὶ πάντοτε τὰ Β ἕν, δύο, τρία, τέσσαρα ἢ καὶ ὀκτὼ συγχρόνως ἀπαντῶντα (!) δὲν εἶναι πυρεκβόλα ἀλλὰ γράμματα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου δυνάμενα ν' ἀναγνωσθῶσιν ἀσφαλῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, καὶ ὅτι ἑπομένως δίκαιον εἶχε ὁ μέχρι τοῦδε ἐπιμόνως ἀρνούμενος νὰ παραδεχθῇ τὴν θεωρίαν τῶν πυρεκβόλων σοφὸς ἀκαδημαϊκὸς κ. G. Schlumberger, εἰς ὃν καὶ τιμῆς ἕνεκεν, ἀφιερώνει τὴν διατριβήν του τὴν εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας σκοποῦσαν.

Παραθέσας τὰς γνώμας τῶν σοφῶν, τῶν τε ξένων ὡς καὶ τῶν ἡμετέρων, θὰ ἐξετάσω καὶ ἐγὼ τὸ ζήτημα, ἐκφέρων τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην μου.

Ὁ Π. Λάμπρος, ὡς καὶ ὁ Σβορῶνος ὀρθῶς παρετήρησεν, εἰς τρία τινὰ κυρίως ἐστηρίχθη, ὅπως ὑπεραμυνθῇ τῆς περὶ πυρεκβόλων θεωρίας του.

1ον) εἰς τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Κωδινοῦ,

2ον) εἰς τὸ χωρίον τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου καὶ

3ον) εἰς τό, κατ' αὐτόν, ἔμβλημα τοῦ Δαρδάνου Ἀτσαϊώλη.

Ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ χωρίου τοῦ Κωδινοῦ φρονῶ ὅτι, ἂν οὗτος ὄντως ἔγραψεν, ὡς διατείνεται ὁ Σβορῶνος, «μετὰ πυρεκβολῶν» καὶ οὐχὶ πυρεκβόλων, τότε εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ λαβάρου ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ «Ἀνατολικοῦ Κράτους» λαβάρου τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα εὑρίσκομεν ἐπὶ διαφόρων νομισμάτων ὑπὸ τοῦ Sabatier δημοσιευθέντων,[1] ὡς τὰ κατωτέρω, τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ζήτημα λύεται ἄνευ περαιτέρω συζητήσεως, βεβαιουμένου πλέον ὅτι ἐκ παρεξηγήσεως ἐγεννήθη τὸ ζήτημα τοῦ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων μὲ τὰ Β ἢ πυρεκβόλα, ζήτημα ὅπερ τοσαύτας συζητήσεις, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ αἰώνων προὐκάλεσε, καὶ ἑπομένως ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη ἡ περὶ πυρεκβόλων γνώμη τοῦ τε Λαμπρου καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν

Νόμισμα Ἀλεξ. Κομνηνοῦ.

Νόμισμα Ἀνδρονίκου Β'.

οἵτινες, τοῦ Λάμπρου προηγηθέντες, περὶ «πυρεκβόλων» ὁμοίως ἀπεφάνθησαν ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, οἵτινες ὡς γράμματα ἀλφαβήτου χαρακτηρίσαντες τὰ παρὰ τῶν σταυρῶν σημεῖα ἐγνωμάτευσαν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ρητοῦ «Βασιλεὺς Βασιλέων κτλπ.».

Διὰ τὸ Προβιγγιανὸν χειρόγραφον νομίζω ὅτι, ἂν ὡς ὀρθὴν ἐκλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Ducange γενομένην διόρθωσιν, ἥτις μετέτρεψε τὰ «sourcils» (ὀφρῦς) εἰς «fusils» (τυφέκια) καὶ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ περιφήμου φλαμούλου Σταυρὸς εἶχε τὰ ἄκρα αὐτοῦ «ἀγκυροειδῆ» (Croix Ancrée)[2] ἤτο δῆλα δὴ ἐκ τῶν σταυρῶν ἐκείνων, οὓς εἶχον ἐν χρήσει οἱ Βυζαντινοί, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐν τῇ ἑπομένῃ σελίδι νομισμάτων ὑπὸ τοῦ Sabatier ἐπίσης δημοσιευθέντων,[3] τότε δέον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ τὸ πρῶτον Προβιγγιανὸν χειρόγραφον γράψας ἐξέλαβε τὰ ἀγκυρωτὰ ἄκρα τοῦ σταυροῦ ὡς ὀφρῦς καὶ ἑπομένως πάλιν ὅτι ἡ θεωρία τῶν Β ὡς γραμμάτων καὶ ὡς πυρεκβόλων κακῶς ἐδημιουργήθη.

[1] Πίναξ 52 καὶ 62.

[2] Adolphe Labitte, Traité du Blason Paris 1892. Antonio Manno, Vocabolario araldico ufficiale. Roma 1907 σελ. 14

[3] Πίναξ 58.14, 60.9.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον τέλος ἐπιχείρημα τοῦ Λάμπρου, τοῦ οἰκοσήμου δῆλα δὴ τῶν Ἀτσαϊωλῶν, παρατηρῶ ὅτι εἶναι ἐντελῶς σφαλερὰ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἀθηναίου νομισματολόγου. Εἶναι γνωστὸν πᾶσι τοῖς περὶ τὰ Ἑραλδικὰ

Νόμισμα Ἀνδρ. Κομνηνοῦ.

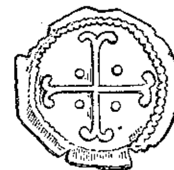
Νόμισμα Ἀνδρου Β' Παλαιολόγου.

ἀσχολουμένοις ὅτι ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν τάφων τῆς παρὰ τὴν Φλωρεντίαν μονῆς Certosa, τῶν μεγαλοπρεπῶν τούτων μνημείων, ἅτινα ὁ πολὺς γλύπτης καὶ ζωγράφος Orcagna (Andrea Orcagna 1308-1369) ἐφιλοτέχνησεν εἰς σύγχρονον σχεδὸν ἐποχὴν μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ Δαρδάνου Ἀτσαϊώλη, καὶ ἐκ τῶν εἰς διάφορα γενεαλογικὰ βιβλία δημοσιευθέντων οἰκοσήμων τοῦ ἐπιφανοῦς Φλωρεντιακοῦ οἴκου,[1] κλάδος τοῦ ὁποίου, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς Ἀθήνας ἡγεμόνευσεν, οἱ Acciajuoli εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῆς ἐκ Βριξίας (Brescia), κατὰ τὸ ἔτος 1160 φυγῆς των, ὅπως ἀποφύγωσι, καθὰ Guelfi, τὰς διώξεις τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα, καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ἐγκαταστάσεώς των, ὡς οἰκόσημον εἶχον τὸ τῆς πόλεως, ἣν εἶχον ἐγκαταλίπει, ἔμβλημα, τὸν γνωστὸν τῆς Brescia ὄρθιον λέοντα, εἰς τοὺς ἐμπροσθίους πόδας τοῦ ὁποίου, κατόπιν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἔθεσαν ὁτὲ μὲν τὴν σημαίαν, συμβολίζουσαν τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου τοῦ Βασιλείου τῆς Νεαπόλεως Νικολάου Ἀτσαϊώλη, ὁτὲ δὲ τὸ τῆς νέας πατρίδος των, Φλωρεντίας, γνωστότατον σύμβολον, τὸ μυροβόλον κρῖνον. Τώρα, ἂν ὁ Orsini εἰς τὸ προμνημονευθὲν ἔργον του ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὰ κατὰ τὰ ἔτη 1316 καὶ 1318 κοπέντα ἐν τῷ νομισματοκοπείῳ τῆς Φλωρεντίας χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα, ἐτέθη ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος αὐτὸ Δαρδάνου Ἀτσαϊώλη, τὸ "signo acciajuoli„, τοῦτο, κατὰ τὴν γνώμην μου, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ὁ διευθυντὴς τῶν νομισματοκοπείων (Zecchiere), ὁ Δάρδανος τουτέστιν, ἀντὶ τῆς ὑπογραφῆς, ἢ ἔστω καὶ τοῦ μονογραφήματός του, δι' ἑνὸς ἁπλοῦ σημείου δι' ἑνὸς "signo„ συμβολίζοντος, τρόπον τινά, τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα ἠθέλησε νὰ νομιμοποιήσῃ τὰ κοπέντα νομίσματα.

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ἀκόμη

[1] Litta, Famiglie Celebri Italiane. Marchese Candida Gonzaga, Famiglie nobili κ. λ. π.

ὅτι τὸ περίφημον φλάμουλον, τὸ παρὰ τοῦ Κωδινοῦ περιγραφέν, καὶ ὑπὸ τοῦ Ducange ἐπὶ τὸ ἐραλδικώτερον σχεδιασθὲν καὶ ὡς οἰκόσημον δημοσιευθέν, ὑπῆρξε πράγματι, πάλιν τὰ τέσσαρα περιλάλητα σημεῖα κατ᾽ οὐδένα τρόπον ὡς πυρεκβόλα δύνανται νὰ ἐκληφθῶσι. Συμφωνῶν πληρέστατα καὶ μὲ τὴν γνώμην τοῦ ἐκ τῶν πρώτων περὶ αὐτῶν γράψαντος Γάλλου ἐραλδιστοῦ Vulson, καὶ μὲ τοὺς Köhne, Friedlaender, Schlumberger, Σάθαν, Σβορῶνον, καὶ ὅσους ἄλλους τὰ σημεῖα ὡς B, ὡς γράμματα δῆλα δὴ τοῦ ἀλφαβήτου ἐξέλαβον, διαφωνῶ πρὸς ὅλους ὡς πρὸς τὸ ὅτι τὸ λάβαρον ἦτο οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, πρὸς τὴν σημασίαν δὲ τῶν γραμμάτων πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐξήγησαν αὐτὰ ὡς σημαίνοντα "Βασιλεύς, βασιλέων κ.τ.λ.„. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Βαλδουΐνου, τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρετηρήθησαν πέριξ τοῦ Σταυροῦ τὰ τέσσαρα B, ὡς ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων ὑπ᾽ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ducange συλλεγέντων προκύπτει, καὶ οἱ κατ᾽ εὐθεῖαν ἀπόγονοι τῶν Παλαιολόγων, ὡς καὶ προηγουμένως ἀνέφερον, μετεχειρίσθησαν, ἐν τῇ Δύσει ζήσαντες, ὡς οἰκογενειακὸν πλέον οἰκόσημον τὸν δικέφαλον ἀετόν, τὸ βασιλικὸν τουτέστιν ἔμβλημα τῶν προπατόρων των. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτων, κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ τὴν τοῦ Σβορώνου, καταπολεμοῦντος, ὡς εἴδομεν, τὴν θεωρίαν τῶν πυρεκβόλων, τίνα σημασίαν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι διὰ τοὺς ὁπωσδήποτε ἐμβαθύναντας εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Βυζαντινῶν καὶ καλῶς γνωρίζοντας τὰ σύμβολα τῶν χριστιανομανῶν τούτων προπατόρων μας, τὰ τέσσαρα "τσακμάκια„ πέριξ τοῦ Σταυροῦ; Ἤ, ὅπως καὶ ὁ Köhne ὀρθῶς παρετήρησε, πῶς δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν σμικρὰν δύναμιν τῶν Παλαιολόγων μὲ τὸ μεγάλαυχον ῥῆμα, "Βασιλεὺς Βασιλέων„ κλπ;

Κατ᾽ ἐμὲ τὸ πρᾶγμα εἶναι προφανές. Ἐὰν τῷ ὄντι — ἐπαναλαμβάνω — ὑπῆρξάν ποτε τέσσαρα B πέριξ τοῦ σταυροῦ τοῦ λαβάρου, ταῦτα οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν ἢ «Σταυρὲ Βοήθει». Ὅπως δ᾽ ὅταν, ὡς εἰς νομίσματά τινα Ἀνδρονίκου τοῦ Πρεσβυτέρου παρετηρήθη, παρὰ τὴν Θεοτόκον εὑρίσκεται ἓν A μὲ ἓν B ἀσφαλῶς δυνάμεθα ν᾽ ἀναγνώσωμεν «Παναγία Ἀνδρονίκῳ Βοήθει», ἢ εἰς σταυρὸς μὲ οἱονδήποτε στοιχεῖον ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἀρχικὸν γράμμα ὀνόματος βασιλέως ἢ δεσπότου «Σταυρὲ τῷ τάδε βασιλεῖ ἢ δεσπότῃ βοήθει», οὕτω καὶ τὰ τέσσαρα B τὰ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ σταυροῦ — προφανῶς χάριν ἰσομετρίας — τεθέντα «Σταυρὲ Βοήθει» πρέπει ν᾽ ἀναγνώσωμεν, τοῦ ῥητοῦ ἀναφερομένου πλέον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἢ δεσπότου, τοῦ ὁποίου ἡ προτομὴ μετὰ τοῦ σχετικοῦ—ἐνίοτε καὶ ἄνευ αὐτοῦ—μονογραφήματος εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ νομίσματος ἀποτυποῦται. Τὸ πρᾶγμα εἶναι τόσον σαφές, ὥστε ἀπορῶ τῷ ὄντι πῶς ὁ τόσον ἀναλυτικῶς ἐξονυχίσας τὰς περὶ πυρεκβόλων γνώμας τοῦ Λάμπρου σοφὸς Σβορῶνος, δὲν διεῖδεν εἰς τὰ ὀκτὼ B εἰς Ῥοδιακά τινα νομίσματα ἅτινα, κατ᾽ αὐτόν, ἴσως νὰ ἐκόπησαν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν ὡραίαν νῆσον κατεῖχε τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν, μὲ μέγαν μάγιστρον τὸν Φούλκωνα Βιλλαρέτον, καὶ οἱ Βινιόλοι, δὲν διεῖδε, λέγω, τὸ ἁπλούστατον «Σταυρὲ βοήθει» ἀλλὰ «Σταυρέ, βασιλέως βασιλέων βοήθει Βιλλαρέτῳ» (!) καὶ «Σταυρέ, βασιλέως βασιλέων βοήθει Βιγνιόλῳ» (!!)

Ἂν τὰ νομίσματα ταῦτα ἐκόπτοντο ὑπὸ τῶν ξένων κατακτητῶν, φυσικὸν θὰ ἦτο οὗτοι τὴν ἑαυτῶν προτομὴν νὰ χαράξωσιν ἐπ᾽ αὐτῶν, ἤ, ἐλλείψει ταύτης, οἰκόσημον, ἢ καὶ ἁπλοῦν μονογράφημα μὲ ἓν ἢ δύο λατινικὰ V (Villaret, Vignolo). Ὡς πρὸς τὸν πρῶτον, τὸν Fulques de Villaret, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀναντίρρητον. Οὗτος εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ νομίσματος θὰ παρίστα ἢ τὸν ἑαυτόν του προσευχόμενον ἐνώπιον τοῦ σταυροῦ τῆς Λωῤῥαίνης (Croix de Lorraine ou Patriarcale), ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων ἄλλων μεγάλων μαγίστρων, τὰ ὁποῖα ὁ Π. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «Πανδώραν» [1] ἢ ἐλλείψει τούτου δι᾽ ἑνὸς συνθέτου οἰκοσήμου, τοῦ ἰδίου τουτέστιν οἰκοσήμου του, τοῦ παριστάνοντος «τρεῖς μέλανας κόρακας καθημένους ἐπὶ ἰσαρίθμων κορυφῶν ἐρυθρῶν ὀρέων», παρὰ τὸ ἔμβλημα τοῦ τάγματός του, παρὰ τὸν σταυρὸν δῆλα δὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ξένοι συγγραφεῖς μᾶς ἐδίδαξαν [2].

Τὸ πόρισμα τῆς ὅλης μελέτης μου ὡς πρὸς τὰ δύο ἐμβλήματα εἶναι ὅτι ταῦτα οὐδέποτε ὑπῆρξαν οἰκόσημα. Καὶ διὰ μὲν τὸν Δικέφαλον Ἀετόν, τοῦ ὁποίου ἡ ὕπαρξις ὑπὸ οὐδενὸς δύναται ν᾽ ἀμφισβητηθῇ, φρονῶ ὅτι διὰ τῶν προαναφερθέντων ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξα, ὅτι μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μόνον ὡς ἔμβλημα βασιλικὸν διὰ περισσοτέρας τῆς μιᾶς οἰκογενείας ἐχρησίμευσε, διὰ δὲ τὸν σταυρὸν μὲ τὰ τέσσαρα B — ἂν τοιοῦτός ποτε ὑπῆρξεν — ὅτι ἦτο ἁπλοῦν λάβαρον (πολεμικὸν φλάμουλον) τῶν τεσσάρων B σημαινόντων «Σταυρὲ Βοήθει».

Ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπισήμους οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου δὲν θὰ εἴπω τι ἀνακριβές, ἐὰν ἰσχυρισθῶ ὅτι μέχρι τῆς ὡς ἄνω ἁλώσεως, οὐδεμία ἐξ αὐτῶν εἶχεν οἰκόσημον. Αἱ σφραγῖδες διαφόρων ἐπισήμων προσώπων, ἅτινα εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς Ἰταλίαν κατέφυγον, ὡς αἱ τῶν Νικολάου Ῥάλλη, Ματθαίου Ἀσσάνη, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου καὶ ἄλλων, τινὰς τῶν ὁποίων ὁ Σπ. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν [3], οὐδὲν τὸ κοινὸν μὲ τὴν οἰκοσημολογίαν ἔχουσι. Τὰ χαράγματα ἐπὶ τῶν ἁπλῶν ἀρχαίων δακτυλιολίθων τῶν ἐν λόγῳ σφραγίδων, παριστάνουσι κατὰ τὸν Λάμπρον ποῦ μὲν κεφαλὴν — αὐτὴν ταύτην τοῦ κατόχου τῆς σφραγῖδος—ποῦ δὲ τὸν Διομήδην τὸ Παλλάδιον ἁρπάζοντα κλπ. Ἐξαίρεσιν μόνον εὑρίσκομεν εἰς τὴν σφραγῖδα τῆς Ἄννης Νοταρᾶ, κόρης τοῦ περιφήμου μεγάλου Δουκὸς Λουκᾶ Νοταρᾶ, τῆς ὑπό τινων ἱστορικῶν

---

[1] Τόμος Θ΄. Ἔτος 1859 φυλλ. **214** καὶ 215.

[2] Eugène Harot, Armorial des grands maîtres de Jerusalem. Rome 1911. G. Gerola, Stemmi superstiti dei Cavalieri di Rodi. Rivista Araldica Roma 1913 - 1914.

[3] Ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι τόμ. Α. σελ. 427 - 432.

ἀναφερομένης [1] ὡς μνηστῆς Κωνσταντίνου τοῦ τελευταίου τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτορος, ἥτις πράγματι σφραγὶς ἔχει τοὺς τύπους τοῦ οἰκοσήμου. Ἀλλὰ ἡ Ἄννα Νοταρᾶ εἰς Ἰταλίαν διασωθεῖσα καὶ ἐκεῖ ὀνειρευθεῖσα νὰ ἐγκαταστήσῃ γωνίαν Ἑλληνικὴν εἰς τὸ παρὰ τὴν Σιένην παλαιὸν φρούριον Montacuto di maremma, ἐνεστερνίσθη, ὡς καὶ ὁ προαναφερθεὶς Ἀνδρέας Παλαιολόγος, ἐνεστερνίσθη, λέγω, τὰ ἰταλικὰ ἔθιμα, δημιουργήσασα ἴδιον—συμβολικὸν — οἰκόσημον μὲ «δύο ἐστεμμένους ἀντιμετώπους λέοντας, ὧν ἑκάτερος κρατεῖ διὰ μὲν τοῦ ὑψωμένου δεξιοῦ ποδὸς ξίφος ἢ σταυρὸν—μᾶλλον ξίφος —διὰ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ κρατοῦσιν ἀμφότεροι, ὑπὸ τὰ δύο ξίφη, ἡμισέληνον» [2].

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ οἰκόσημα, τὰ ὁποῖα φέρουσι μετὰ τὴν ἅλωσιν ἄλλαι Βυζαντιναὶ οἰκογένειαι ὡς π. χ. τῶν Μελισσηνῶν, Μεταξᾶ, Φωκᾶ κλπ., ὡς καὶ τὰ τῶν διαφόρων ὁπλαρχηγῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐν τῇ ξένῃ—Ἰταλίᾳ ἰδίως—ἐδόξασαν τὸ πάτριον ὄνομα, ὡς τοῦ προαναφερθέντος Μερκουρίου Μπούα, Κορκονδείλου Κλαδᾶ καὶ ἄλλων, ταῦτα οὐδὲν τὸ κοινὸν μὲ τὸ Βυζάντιον ἔχουσι· διότι αἱ μὲν οἰκογένειαι μετὰ ξένων συνδεθεῖσαι καὶ εἰς τὰς χρυσᾶς βίβλους (libri d'oro), ἰδίως τῆς Ἑπτανήσου, ἐγγραφεῖσαι ἐνεστερνίσθησαν πλέον τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθιμα, οἱ δὲ ἀνδρεῖοι ὡς ἄνω πολεμισταὶ ἔλαβον τίτλους καὶ οἰκόσημα ἀπ' εὐθείας παρὰ ξένων ἡγεμόνων [3].

Περαίνων τὴν μελέτην μου, φρονῶ ἀδιστάκτως ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν εἶχον οἰκόσημα. Καὶ ὁ Σβορῶνος, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἐθεώρει τὸν Δικέφαλον Ἀετὸν ὡς οἰκόσημον, παρεδέχθη ἐν τέλει ὅτι τὰ ἐμβλήματα τὰ τόσον συνήθη παρὰ τοῖς Φράγκοις τῶν μέσων αἰώνων καὶ τοῖς σημερινοῖς, οὐδέποτε παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς παρετηρήθησαν. Εἶναι ἐν μέρει ἀληθὲς ὅτι διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν διαφόρων πολιτειῶν, ἃς οἱ Σταυροφόροι καὶ ἄλλοι Φράγκοι κατακτηταὶ ἐγκαθίδρυσαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἰσήχθησαν ἐκ τῆς Δύσεως νέοι θεσμοί, νέα ἤθη καὶ ἔθιμα, ὁ θεσμὸς ὅμως τῶν οἰκοσήμων δὲν εἰσήχθη, τὸ δὲ Βυζάντιον οὐδέποτε ἐγνώρισε τὰς σηματολογικὰς συνηθείας τῆς Δύσεως, τῆς Δύσεως ἐκείνης, ἡ κατὰ τῆς ὁποίας προκατάληψις συνοψίζεται εἰς τὸ γνωστὸν ῥητὸν τοῦ Μεγάλου Δουκὸς Λουκᾶ Νοταρᾶ «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν».

Γ. Ε. ΤΙΠΑΛΔΟΣ
Πρόεδρος τοῦ Ἑραλδικοῦ Τμήματος
τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

[1] Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀπέδειξεν ἐσφαλμένην τὴν γνώμην ταύτην. Ἑλληνομ. Δ'. 417 κ.ἑξ.
[2] Ν. Ἑλληνομνήμων τόμ. Δ' σελ. 465.
[3] Ὁ Μπούας, πλὴν τοῦ τίτλου τοῦ κόμητος, ὅν, ὡς ἀνέφερον, παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ Α' ἔλαβεν, ἐτιμήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΒ'. Ἐπίσης ἔλαβε διαφόρους τιμὰς καὶ ἐμβλήματα ἀπὸ τὸν Δοῦκα τῆς Μαντούης Φραγκίσκον Γονζάγαν, τὸν Δοῦκα τοῦ Μιλάνου Λουδοβίκον Σφόρτσαν, τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν κλπ. Ὁ δὲ Κλαδᾶς παρὰ μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Φερδινάνδου ἐτιτλοφορήθη Magnifico, οἱ ἀπόγονοί του δὲ ἔλαβον παρὰ τῆς Βενετίας τὸν τίτλον τοῦ κόμητος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ,

ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

Ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν (Α' (1924) σ. 148) ὁ κ. Ι. Βογιατζίδης ἀπέδειξεν ὅτι ὁ σεβαστοκράτωρ τῆς Θεσσαλίας Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος ἐνομίζετο μέχρι τοῦδε ὅτι ἦρξεν ἀπὸ τοῦ 1271 ἕως τοῦ 1296, εἶχεν ἤδη ἀποθάνει πρὸ τοῦ 1289. Τὸν Ἰωάννην διεδέχθησαν οἱ υἱοί του, Κωνσταντῖνος καὶ Ἄγγελος, οἵτινες, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός των, μνημονεύονται ὡς ἰσότιμοι, δῆλα δὴ ἀμφότεροι καλοῦνται σεβαστοκράτορες.

Ἐκ τοῦ Παχυμέρους εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰωάννης κατέλιπε τρεῖς υἱούς, τὸν Κομνηνὸν Μιχαήλ, ὅστις διὰ δόλου εἶχε παραδοθῇ ὑπὸ τῆς δεσποίνης τῆς Ἠπείρου Ἄννης εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β' τὸν Παλαιολόγον καὶ ἀπέθανεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν Δούκαν καὶ τὸν Ἄγγελον. [1] Καὶ τὸν μὲν Δούκαν τοῦ Παχυμέρους ἐταύτισεν ὁ Χὸπφ μὲ τὸν ἐξ ἀνδηγαυϊκῶν καὶ βενετικῶν πηγῶν γνωστὸν σεβαστοκράτορα Κωνσταντῖνον, διὰ τὸν Ἄγγελον ὅμως λέγει ὅτι οὗτος ὠνομάζετο συνήθως μόνον Ἄγγελος, «sei es, dass er den Geschlechtsnamen auch als Vornamen führte, oder dass sein Vorname nicht überliefert ist.» [2]

Τοῦ Ἀγγέλου ὅμως τούτου τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα, ὅπερ ἔμεινεν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, ὑπῆρξε, νομίζω, Θεόδωρος. Τοῦτο ἐξάγω ἐκ χωρίου τοῦ ποιήματος τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ εἰς τὸν πρωτοστράτορα Μιχαὴλ τὸν Γλαβᾶν· [3] ἰδοὺ τὸ χωρίον:

ἐξ ὧν (τῶν Ἰταλῶν) κατασχὼν (ὁ Γλαβᾶς) τὴν πόλιν Δυρραχίου
Κροάς τε καὶ Κάννινα καὶ τὰ κυκλόθεν
ὁρμᾷ πρὸς αὐτοὺς τοὺς θρασεῖς πάλαι Βλάχους
Θεόδωρον δὲ πυρπολεῖ κατὰ κράτος
τὸν σεβαστοκράτορα τῶν ἀλλοτρίων
καὶ λαμβάνει τὴν χώραν ὡς δῶρον τύχης.

Εἶναι δύσκολον νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς τὸ ἔτος τοῦ πολέμου τούτου τοῦ Γλαβᾶ ἐναντίον τοῦ σεβαστοκράτορος τῶν Βλάχων Θεοδώρου· ἡ χρονολογικὴ

[1] Παχυμέρους τόμ. Β' σ. 72 - 77, 201.
[2] Hopf, Gesch. Griech. ἐν Ersch - Gruber Encyk. τόμ. 85 σ. 355.
[3] Miller, Manuelis Philae carmina τόμ. Β' σ. 253. στ. 288 - 294.

ἄλλως τε σειρὰ τῶν γεγονότων ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ τοῦ Φιλῆ, ὅπερ συνεγράφη περὶ τὸ 1305 εἶναι ἀρκετὰ συγκεχυμένη ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Jireček[1]. Πάντως ὅμως, κατὰ τὸν Φιλῆν, ἡ ἐπίθεσις αὕτη τοῦ Γλαβᾶ ἐναντίον τοῦ Θεοδώρου ἐγένετο μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Δυρραχίου ὑπὸ τοῦ Γλαβᾶ. Τὸ Δυρράχιον διέμεινεν εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν περίπου ἀπὸ τοῦ 1288 μέχρι τοῦ 1296 ὁπότε ἦτο ἤδη σερβικόν[2]. Ὥστε πιθανὸν ἡ ἐπίθεσις αὕτη νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ τὰ ἔτη 1288 - 1290, πάντως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλίας Ἰωάννου, ἀφοῦ ὁ Θεόδωρος ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Φιλῆ σεβαστοκράτωρ.

Περὶ τοῦ σεβαστοκράτορος Θεοδώρου τοῦτο μόνον εἶναι γνωστὸν ὅτι περὶ τὸ 1297 ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν ἐξ Ἀρμενίας πριγκίπισσαν Θεοφανώ, ἀδελφὴν τῆς Μαρίας, συζύγου τοῦ υἱοῦ καὶ συμβασιλέως τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, Μιχαὴλ τοῦ Θ΄. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε παραχωρήσει εἰς τοὺς σεβαστοκράτορας τὴν Δημητριάδα. Ἀλλ᾽ ὁ γάμος οὗτος δὲν ἐπραγματοποιήθη, διότι ἡ Θεοφανὼ ἀπέθανε διαρκοῦντος τοῦ ταξειδίου. Κατόπιν τούτου μάλιστα αἱ σχέσεις τῶν σεβαστοκρατόρων πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐχειροτέρευσαν ἐκ νέου[3].

Ὁ Παχυμέρης (Β΄ σ. 284) διηγούμενος τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους 1299 λέγει διὰ τοὺς σεβαστοκράτορας «ἔτι γὰρ ἐν τοῖς ζῶσιν ἦσαν». Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ὁ Θεόδωρος ἀπέθανεν βραχὺ μετὰ τὸ 1299, πρὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου Δούκα, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἀπέθανε τῷ 1303.

ΜΙΧΑΗΛ Θ. ΛΑΣΚΑΡΙΣ

[1] Die bulgarischen Burgen bei Manuel Philes σ. 78 ἐν: Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Sitzb. der Wien. Akad. ph.-hist. Classe CXXXVI, (1897) σ. 77 - 85.

[2] Πρβ. Acta Albaniae τόμ. Α΄ ἀριθ. 508 καὶ 526 σελ. 151 καὶ 155, καὶ Jireček, Geschichte der Serben τόμ. Α΄ σελ. 336.

[3] Παχυμέρους τόμ. Β΄ σ. 206 καὶ 284, Μετοχίτου, Πρεσβευτικός, ἐν Σάθα Μεσ. Βιβλ. τόμ. Α΄ σ. 188 - 189. πρβ. καὶ Hopf, Ἔνθ᾽ ἀνωτ.

ΕΞΟΡΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΞΟΡΚΙΣΤΑΙ

Ἐξορκίζω εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν σημαίνει κάμνω κάποιον νὰ ὁρκισθῇ συνήθως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ὅτι θὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι θὰ κάμῃ ἢ δὲν θὰ κάμῃ καθὼς ἐγὼ θέλω καὶ τὰ τοιαῦτα. Διὰ τοῦτο ὁ ἐξορκισμὸς εἶναι ὁ φοβερώτερος ὅρκος, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικῶς εἰς τὸν ἄλλον.[1] Ἀφοῦ δὲ ὁ ἄνθρωπος τὸν φοβεῖται καὶ κάμνει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἐξορκίζοντος, πολὺ περισσότερον ὁ ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ διάβολος, ὁ ὁποῖος τρέμει καὶ ἂν μόνον ἀκούσῃ τὸ ὄνομά του, θὰ ἀναγκασθῇ ἀμέσως νὰ ἀφήσῃ τὸ μέρος, ὅπου εὑρίσκεται, καὶ νὰ φύγῃ μακράν, καθὼς ἐπιθυμεῖ ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἐξορκίζει. Αὐτὴ εἶναι ἡ θρησκευτικὴ βάσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐστηρίχθησαν τὴν πρώτην φορὰν οἱ Ἑβραῖοι καὶ ἐσκέφθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν ἐξορκισμὸν καὶ ἐναντίον τοῦ διαβόλου διὰ νὰ τὸν διώξουν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἀργότερα ὅμως κατ᾽ ἐπίδρασιν τῶν διαφόρων μαγικῶν πράξεων τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν λαῶν, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποιοῦσαν οὗτοι διὰ τὸν ἴδιον σκοπόν, ὁ καθαρῶς θρησκευτικὸς ἐξορκισμὸς προσέλαβε καὶ μαγικὰ στοιχεῖα. Ἐπειδὴ δὲ ὅλαι αἱ μαγικαὶ καὶ μυστηριώδεις ἐνέργειαι χρειάζονται καὶ ἀνθρώπους εἰδικούς, διὰ τοῦτο κατ᾽ ἀνάγκην ἐσχηματίσθη καὶ ἰδιαιτέρα τάξις ἀνθρώπων, τῶν λεγομένων ἐξορκιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσπούδαζαν τὴν μαγικὴν τέχνην καὶ εἶχαν ὡς ἐπάγγελμα, καθὼς οἱ γόητες καὶ μάγοι τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν λαῶν, νὰ γυρίζουν πόλεις καὶ χωρία τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς ὡς πλανόδιοι ἰατροὶ καὶ νὰ θεραπεύουν τοὺς σεληνιαζομένους, παράφρονας, μανιακοὺς καὶ γενικῶς ὅλους τοὺς πάσχοντας ἀπὸ νοσήματα ψυχικά, τὰ ὁποῖα ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν πονηρῶν πνευμάτων δὲν ἠμποροῦσαν νὰ θεραπευθοῦν μὲ τὰ συνηθισμένα μέσα τῆς ἰατρικῆς τέχνης. Διὰ νὰ θεραπεύσουν τὸν δαιμονιζόμενον οἱ ἐξορκισταὶ ἐπροσπαθοῦσαν νὰ διώξουν τὸ δαιμόνιον ὄχι μόνον μὲ τὴν ἁπλῆν ἐπίκλησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ἢ κανενὸς ἄλλου μεγάλου καὶ θείου ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ κάθε ἄνθρωπος καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἰδιαιτέρου ἐξορκιστοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀπαγγελίαν ὡρισμένων ἐξορκιστικῶν εὐχῶν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἰδιαιτέρων μαγικῶν μέσων. Αὐτὰ δὲ ἀκριβῶς ἀποτελοῦσαν τὸ μυστικὸν τῆς τέχνης των.

Κατὰ τὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος,[2] πρῶτος ὁ Σολομὼν ἔμαθεν ἀπὸ τὸν Θεὸν τὴν ἐξορκιστικὴν τέχνην διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν δαιμονιζομένων, ἔγραψεν εὐχὰς καὶ ὥρισε τρόπον ἐξορκισμοῦ, οἱ δὲ ἐξορ-

[1] Πβλ. Γενέσ. 24,3 — Ματθ. 26,63.

[2] Ἑβραϊκ. Ἀρχαιολ. 8, 2, 5.

κισταὶ ἐγνώριζαν τὴν τέχνην κατὰ παράδοσιν ἀπὸ τὸν ἴδιον. Ὁ τρόπος τοῦ ἐξορκισμοῦ ἦτο ὁ ἑξῆς. Ἐπλησίαζαν εἰς τὴν μύτην τοῦ δαιμονιζομένου δαχτυλίδι, τὸ ὁποῖον εἶχε κάτω ἀπὸ τὸν σφραγιδόλιθον ρίζαν μαγικοῦ φυτοῦ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὥρισεν ὁ Σολομών, ἦτο δὲ περίφημον διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν τὸ φυτὸν βαάρας.[1] Ὅταν δὲ τὸ δαιμόνιον μὴ ὑποφέρον τὴν ὀσμήν του ἔφευγεν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος καὶ ἔπεφτε λιπόθυμος, ἔλεγαν ὡρισμένην εὐχὴν τοῦ Σολομῶντος καὶ τὸ ἐξώρκιζαν εἰς τὸ ὄνομά του νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ πλέον εἰς αὐτόν.

Ἡ χρησιμοποίησις μαγικοῦ φυτοῦ στηρίζεται εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι τὰ δαιμόνια δὲν ἠμποροῦν νὰ ὑποφέρουν τὰς βαρείας ἐν γένει ὀσμὰς εἴτε φυτῶν εἴτε καιομένων οὐσιῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰουστίνου[2] οἱ ἐθνικοὶ γόητες ἐχρησιμοποιοῦσαν θυμιάματα καὶ καταδέσμους διὰ νὰ διώξουν τὰ δαιμόνια, εἰς δὲ τὴν Διαθήκην τοῦ Σολομῶντος, ἡ ὁποία ἐγράφη μὲν κατὰ τὴν βυζαντηνὴν περίοδον, περιέχει ὅμως δοξασίας ἀνατολικάς, τὸ δαιμόνιον Ἀσμοδαῖος ὁμολογεῖ ὅτι διώκεται μὲ τὸν καπνὸν τοῦ συκωτιοῦ καὶ τῆς χολῆς τοῦ ψαριοῦ γλάνου, ὅταν καίωνται εἰς κάρβουνα μυρίκης.[3] Ἀπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς ἡ δοξασία μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ζήσας Παχώμιος Ρουσάνος[4] ἀγανακτεῖ ἐναντίον τῶν συγχρόνων χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι, ὅταν ἐπήγαιναν ὡς προσκυνηταὶ εἰς μοναστήριον, προτοῦ πίουν νερὸ ἀπὸ τὴν πηγήν του, τὸ ἐθυμίαζαν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἰαματικὴν δύναμιν. Ἐλησμόνησαν πλέον ὅτι κατὰ συνήθειαν ἐκτελοῦσαν μαγικὴν πρᾶξιν διὰ νὰ φύγουν τὰ πονηρὰ πνεύματα, τὰ ὁποῖα ἐμφωλεύουν εἰς τὰς πηγάς. Ἐρωτᾷ δὲ μὲ ἀπορίαν ὁ ὀρθολογιστὴς μοναχὸς πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἰαματικὴν δύναμιν τὸ νερὸ τῶν μοναστηρίων, ἀφοῦ ἀρρωστένουν καὶ οἱ καλόγηροι, οἱ ὁποῖοι πίνουν πάντοτε ἀπ' αὐτό; Καὶ μέχρι σήμερον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύει ὅτι τὰ θυμιάματα καὶ αἱ δυσώδεις ὀσμαὶ ἀποδιώκουν τὰ δαιμόνια, εἰς πολλὰ δὲ μέρη καίουν θυμίαμα πρωὶ καὶ βράδυ εἰς τὰ σταυροδρόμια, ὅπου συνήθως συχνάζουν τὰ πονηρὰ πνεύματα, διὰ νὰ θεραπευθοῦν οἱ δαιμονιζόμενοι.[5] Συνήθεις δὲ εἶναι αἱ ἐξορκιστικαὶ φράσεις «τὸν ξορκίζω ὅπως ὁ διάβολος τὸ λιβάνι» καὶ «τὸν ξορκίζω μὲ τὸν ἀπήγανο» λεγόμεναι ἐπὶ προσώπου, τὸ ὁποῖον ἀποστρεφόμεθα, ὅπως ὁ διάβολος ἀποστρέφεται τὸ λιβάνι καὶ τὸν ἀπήγανον φυτὸν γνωστὸν διὰ τὴν βαρεῖαν ὀσμήν

[1] Ἰωσήπ. Ἰουδαϊκ. Πόλεμ. 7, 6, 3.

[2] Πρὸς Τρύφων. 85.

[3] Migne (patr. gr.) 122, 1324.

[4] «Πρὸς τοὺς ἑλληνίζοντας καὶ τὰ θεῖα μυστήρια βεβηλοῦντας» ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος 1, 106 κἑξ.

[5] Pouqueville, Voyage de la Grèce, Paris 1826, 6,143 — Ν. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις 1871, σελ. 458. Παραδόσεις 1,326 καὶ 2,858.

του. Πολλοὶ πιστεύουν ὅτι ἀποφεύγει ὁ διάβολος τὸ λιβάνι ὡς πρᾶγμα ἱερόν. Ἡ γνώμη αὐτὴ ἐγεννήθη πολὺ ἀργότερα, ἀφοῦ ἐλησμονήθη ἡ πρώτη καὶ κυρία δοξασία ὅτι τὰ δαιμόνια ἀποστρέφονται τὰς ὀσμάς.

Ἐκτὸς τῶν θυμιαμάτων καὶ τῶν ὀσμῶν ἐχρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ὡς μαγικὸν μέσον ἐξορκισμοῦ καὶ τὸ φύσημα. Οἱ Βαβυλώνιοι μάγοι, ἀφοῦ συνεκέντρωναν εἰς ἕνα μέρος ὅλα τὰ φείδια ὡρισμένης περιφερείας μὲ ἐξορκισμοὺς καὶ μὲ τὴν ὀσμὴν θειαφιοῦ καὶ ρητίνης, τὰ ἐφυσοῦσαν καὶ μὲ τὸ πρῶτον φύσημα ἀμέσως ἐκαίοντο ὅλα καὶ ἐξηφανίζοντο.[1] Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ εἰς τὸ φύσημα ὡς μαγικὸν μέσον ὑπόκειται ἡ ὀσμὴ ὄχι φυτοῦ ἢ ἄλλης καιομένης οὐσίας, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ στόματος. Ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ δυσώδους φυσήματος ὡς ἐξορκιστικοῦ μέσου ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἀμίμητον σατυρικὸν ἐπίγραμμα τοῦ Λουκιανοῦ εἰς ἐξορκιστὴν

δαίμονα πολλὰ λαλῶν ὀζόστομος ἐξορκιστὴς
ἐξέβαλ' οὐχ ὅρκων, ἀλλὰ κόπρων δυνάμει.[2]

Οἱ Ἑβραῖοι ἐξορκισταὶ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὰ μαγικὰ μέσα τῆς Σολωμονικῆς, ἀλλὰ μετεχειρίζοντο καὶ κάθε ἄλλο ὄνομα ὑπερφυοῦς ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἱκανὸν νὰ φυγαδεύσῃ τὰ δαιμόνια. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπεκαλοῦντο καὶ τὸ ἴδικόν του ὄνομα ὡς μέσον ἐξορκιστικόν, διότι ἔβλεπαν τὰ πολλὰ θαύματά του ἐπὶ τῶν δαιμονιζομένων.[3] Τὸ ἴδιον ἐγίνετο καὶ κατόπιν ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Εἰς τὴν Ἔφεσον ἑπτὰ ἐξορκισταί, υἱοὶ τοῦ ἀρχιερέως Σκευᾶ, ἀφοῦ ἔμαθαν ἀπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τοῦ ὀνόματός του, ἤρχισαν νὰ λέγουν εἰς τοὺς δαιμονιζομένους τὸν ἐξορκισμὸν «ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν Παῦλος κηρύσσει». Κάποτε ἀφοῦ τὸν εἶπαν, τοὺς ἀπεκρίθη τὸ δαιμόνιον διὰ τοῦ στόματος τοῦ ἀνθρώπου «τὸν Ἰησοῦν γινώσκω καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;» Ἀμέσως δὲ τοὺς ἐπετέθη ὁ μανιακὸς μὲ τόσην ὁρμὴν καὶ δύναμιν, ὥστε μόλις κατώρθωσαν νὰ σωθοῦν φεύγοντες γυμνοὶ καὶ τραυματισμένοι.[4]

*

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινωνία ἐσχηματίσθη ἀπὸ Ἑβραίους, οἱ ὁποῖοι ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστόν, ἡ τάξις τῶν ἐξορκιστῶν ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴν κοινωνίαν μετεφέρθη καὶ εἰς τὴν χριστιανικήν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἔπαυσεν

[1] Λουκιαν. Φιλοψευδ. 12.

[2] Anthol. Palat. 11, 427.

[3] Μᾶρκ. 9, 38 «Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, εἴδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια καὶ ἐκωλύομεν, ὅτι οὐκ ἠκολούθει ἡμῖν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, μὴ κωλύετε αὐτόν, οὐδεὶς γάρ ἐστιν, ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με». Πβλ. Ματθ. 12, 27 καὶ Λουκ. 11, 19.

[4] Πράξ. Ἀποστόλ. 19, 13 κἑξ.

ἡ συνήθεια τῶν ἐξορκισμῶν. Ἡ ἐκκλησία κατέταξε τοὺς ἐξορκιστὰς εἰς τὸν κατώτερον κλῆρον, ὁ ὁποῖος περιελάμβανε ἐκτὸς αὐτῶν τοὺς ὑποδιακόνους, θυρωρούς, ἀναγνώστας, ἀκολούθους καὶ ψάλτας. Ὅλοι αὐτοὶ ὡρίσθησαν διὰ τὰς κατωτέρας ὑπηρεσίας τῆς ἐκκλησίας, ἐνῷ διὰ τὰ ὑψηλότερα λειτουργήματα ὡρίσθη ὁ λεγόμενος ἀνώτερος κλῆρος περιλαμβάνων τοὺς βαθμοὺς τοῦ διακόνου, πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου.[1] Εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οἱ ἐξορκισταί, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο καὶ ἐπορκισταὶ καὶ ἐφορκισταί, εἶχαν καθαρῶς θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἐλάμβαναν τὸ χάρισμα τῆς ὑπηρεσίας διὰ χειροθεσίας τοῦ ἐπισκόπου,[2] εἶχαν δὲ καθῆκον νὰ διαβάζουν εἰς τοὺς δαιμονιζομένους, τοὺς συνήθως λεγομένους ἐνεργουμένους, τὰς ὡρισμένας τῆς ἐκκλησίας ἐξορκιστικὰς εὐχὰς χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῦν κανὲν ἀπολύτως μαγικὸν μέσον καθὼς οἱ Ἑβραῖοι ἐξορκισταί. Τοῦτο δὲν ἐπετρέπετο, διότι ἡ ἐκκλησία ἀπολύτως καταδικάζει τὴν μαγείαν. Κατὰ ταῦτα ἐξορκισμὸς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν σημαίνει τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ πονηρὸν πνεῦμα διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰουστῖνος κάμνει σαφῆ διάκρισιν τῶν Χριστιανῶν ἐξορκιστῶν ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους ἐξορκιστὰς καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους ἐθνικοὺς γόητας καὶ μάγους, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ἐξορκίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπέτασσαν καὶ ἐνικοῦσαν κάθε δαιμόνιον, ἐνῷ οἱ δεύτεροι ἐξορκίζοντες μὲ θυμιάματα καὶ καταδέσμους δὲν κατώρθωναν τίποτε.[3]

Ἀργότερα, ἄγνωστον ὅμως πότε, ἡ ἐκκλησία ἀνέθεσεν εἰς τοὺς ἐξορκιστὰς καὶ τὸ καθῆκον νὰ κατηχοῦν τοὺς εἰδωλολάτρας,[4] οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ δεχθοῦν τὸν χριστιανισμόν. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τοὺς ἐμάθαιναν νὰ λέγουν κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ βαπτίσματος τοὺς εἰδικοὺς ἐξορκισμοὺς πρὸς δήλωσιν ὅτι ἀποκηρύττουν ὁριστικῶς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τῆς εἰδωλολατρείας. Αὐτὴν τὴν συμβολικὴν σημασίαν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ βαπτίσματος, οἱ ὁποῖοι ἀκολούθως ἐπεκράτησαν ὁριστικῶς λεγόμενοι καὶ εἰς τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων ἀπὸ τοὺς ἀναδόχους, διότι αὐτοὶ ἐξ ὀνόματός των προβαίνουν εἰς τὴν ὁμολογίαν τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Διὰ τοῦτο δὲ διὰ κάθε κακίαν τῶν ἀναδεκτῶν εὐθύνονται ἐκτὸς τῶν γονέων καὶ αὐτοί, διότι δὲν ἐφρόντισαν καθὼς ἔπρεπε διὰ τὴν χριστιανικὴν ἀνατροφήν των.

Εἶναι ἄγνωστον πότε κατηργήθη ἡ τάξις τῶν ἐξορκιστῶν εἰς τὴν ἀνατο-

[1] Ἰουστίν. πρὸς Τρύφων. 76 καὶ 85. — Εὐσεβ. Ἐκκλησ. Ἱστορ. 6, 43, 11 καὶ 14. 8, 6, 9 — Γρηγορ. Ναζιανζ. Λειτουργ. ἐν Migne 36, 713 — Ἀποστολ. Διαταγ. Migne 1, 1121 — Συνόδου Λαοδικ. Καν. 24, Ἀντιοχ. 10 — Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλησ. Ἱστορ. 1, 198.

[2] Συνόδ. Λαοδικ. Καν. 26.

[3] Πρὸς Τρύφων. 85. Ἀπολογ. 2, 6.

[4] Συνόδ. Λαοδ. Καν. 26.

λικὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ἀναφέρεται μὲν εἰς μίαν διάταξιν τῶν Βασιλικῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου,[1] διὰ τῆς ὁποίας ἀπαλλάσσονται ἀπὸ ὡρισμένας πρὸς τὸ κράτος ὑποχρεώσεις οἱ πρεσβύτεροι, διάκονοι, ἐξορκισταί, ἀναγνῶσται καὶ ὀστιάριοι, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι καὶ ἀπόδειξις ὅτι ὑφίστατο τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, διότι τὰ Βασιλικὰ περιέχουν διατάξεις καὶ τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων. Μετὰ τὴν κατάργησίν της τὰ καθήκοντα τῶν ἐξορκιστῶν ἀνέλαβαν οἱ ἱερεῖς. Ἀπεναντίας εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν καὶ σήμερα ἀνήκοντες εἰς τὸν κατώτερον κλῆρον καὶ ἔχοντες τὰ ἴδια καθήκοντα μὲ τοὺς ἀρχαίους ἐκτὸς μιᾶς ἐξαιρέσεως ὅτι τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ βαπτίσματος διαβάζει ὁ ἱερεύς. Οἱ ἐξορκισμοὶ ὡς μία ἀναγκαία ἐκδήλωσις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἦσαν βαθύτερα ριζωμένοι εἰς τὴν συνείδησιν τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὸν 17ον αἰῶνα ἐγίνετο σφοδρὰ συζήτησις μεταξὺ τῶν Καθολικῶν καὶ Λουθηρανῶν θεολόγων, ἂν οἱ ὀπαδοὶ τῆς παπικῆς ἢ προτεσταντικῆς ἐκκλησίας ἠμποροῦν καλύτερα νὰ ἐξορκίζουν τὰ πονηρὰ πνεύματα.

*

Ἀφοῦ ἡ ἐκκλησία ὥρισε τὴν τάξιν τῶν ἐξορκιστῶν, ἦτο φυσικὰ ὑποχρεωμένη νὰ ὁρίσῃ καὶ ἑνιαίου τύπου ἐξορκιστικὰς εὐχάς. Αἱ πρῶται ὅμως ἁπλαῖ εὐχαί, διὰ τῶν ὁποίων ἐζητεῖτο ἡ θεία ἀντίληψις πρὸς θεραπείαν τοῦ ἀσθενοῦς, δὲν ἔμειναν ἀμετάβλητοι. Ἔγιναν ἀπὸ μεταγενεστέρους συνεχεῖς προσθῆκαι, ὥστε ἔλαβαν τὴν ἐκτενῆ μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔχουν σήμερα. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐγράφησαν εἰς μίαν ἐποχήν. Ἀποδίδονται μὲν εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, μερικὰ δὲ ἀποσπάσματα φέρονται καὶ εἰς τὸ ὄνομα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Ἐπιφανίου, ἀλλά, ἂν καὶ δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ σοβαρῶς ἡ γνησιότης των χαρακτηριζομένων ὡς ὑποβολιμαίων, καθὼς θέλει νὰ πιστεύῃ ὁ Κρουμπάχερ,[2] ἠμπορεῖ ὅμως νὰ ὑποστηριχθῇ μὲ πολλὴν πιθανότητα ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Βυζαντηνοὶ ἔκαμαν πολλὰς προσθήκας. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ μετὰ τὰς προσθήκας οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ τοὺς ἀποδίδουν εἰς τοὺς μεγάλους τούτους πατέρας τῆς ἐκκλησίας διὰ νὰ διατηροῦν τὸ κῦρός των. Συνέβη δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι μὲ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπέγραφαν τὰ συγγράμματά των μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος ἢ Δημοσθένους ἢ Λουκιανοῦ διὰ νὰ ἔχουν μεγαλύτερον κῦρος καὶ ἀποκτήσουν μεγαλυτέραν διάδοσιν. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἐξορκισμοὶ ὑπὸ τὸν τύπον ἱστορικῶν ἐπῳδῶν ἀποδιδόμενοι εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας Τρύφωνα, Μάμαντα καὶ Μόδεστον. Ὁ πρῶτος εἶναι διὰ τὰ ἀμπέλια, χωράφια καὶ κήπους πρὸς καταστροφὴν τῶν

[1] 1, 3, 5.

[2] Ἱστορία τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1900, τόμ. 2,427.

βλαπτικῶν ἐντόμων τῆς γεωργίας, οἱ δὲ ἄλλοι διὰ τὰ κτήνη, ὅταν προσβάλλωνται ἀπὸ λοιμώδεις ἀσθενείας. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ μὲν ἅγιος Τρύφων θεωρεῖται καὶ ὡς προστάτης τῆς γεωργίας, ὁ δὲ Μάμας καὶ Μόδεστος τῆς κτηνοτροφίας.

Προκειμένου περὶ χρονολογίας τῶν ἐξορκισμῶν μόνον περὶ τῆς ἐξορκιστικῆς ἀποστροφῆς κατὰ τὸ βάπτισμα «ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ» δύναται νὰ λεχθῇ μὲ βεβαιότητα ὅτι εἶναι τοῦ 4ου αἰῶνος ἢ καὶ προγενεστέρα αὐτοῦ. Καὶ εἰς αὐτὴν ἔγιναν μεταγενέστεραι προσθῆκαι, διότι ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς τὸν ὁποῖον στηριζόμεθα διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς κατὰ προσέγγισιν χρονολογίας, ἀναφέρεται συντομωτέρα ὡς ἑξῆς «ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾶ, καὶ τῇ πομπῇ σου καὶ τῇ λατρείᾳ σου καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστέ». Ὁ ἱερὸς πατὴρ τῆς ἐκκλησίας συνιστᾷ νὰ τὴν λέγῃ κάθε χριστιανὸς εἰς δύο περιστάσεις, πρῶτον ὅταν μετανοῇ διὰ τὴν ἁμαρτωλὴν ζωήν του καὶ ἀποφασίζῃ νὰ μὴ ἐπαναλάβῃ πλέον αὐτὴν καὶ δεύτερον ὅταν φεύγῃ τὸ πρωὶ ἀπὸ τὴν οἰκίαν του μεταβαίνων εἰς τὴν καθημερινὴν ἐργασίαν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡμεῖς συνηθίζομεν νὰ λέγωμεν κάποιαν σύντομον εὐχὴν ἢ νὰ κάμνωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Χρυσοστόμου δύναται κανεὶς νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ ἐξορκισμὸς αὐτὸς ἀνέκαθεν εἶχεν ἔννοιαν ἀλληγορικήν, καθὼς ἐλέχθη ἀνωτέρω, κατὰ δὲ τὸ βάπτισμα ὁ ἀνάδοχος λέγων αὐτὸν καθ' ὑποτύπωσιν τοῦ ἱερέως ὑπόσχεται ἐξ ὀνόματος τοῦ βαπτιζομένου βρέφους ὅτι μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν θὰ διατελῇ μακρὰν τοῦ Σατανᾶ, δηλαδὴ τῶν κακῶν ἔργων, ἐμμένων πάντοτε εἰς τὴν ἀρετήν.

Ὁ μόνος σκοπὸς τῶν ἐξορκισμῶν ἦτο κατ' ἀρχάς, καθὼς εἴπαμεν, ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ψυχικὸν νόσημα διὰ τῆς θείας ἐνεργείας· Ἀργότερα ὅμως ἔγινε συνθετώτερος, διότι βαθμηδὸν καὶ ἡ δοξασία τῆς δαιμονικῆς ἐπιδράσεως ἐπεξετάθη εἰς ὅλους τοὺς πάσχοντας ψυχικῶς καὶ ἠθικῶς, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εἰς τὰ ἄψυχα πράγματα. Τοιουτοτρόπως ὁ πλεονέκτης, ὁ φιλάργυρος, ὁ ἀκατάστατος, ὁ ψεύστης, ὁ ὑπερήφανος, ὁ ἀλαζών, ὁ μέθυσος, ὁ ὀργίλος, ὁ φιλόνεικος, ὁ φιλήδονος, ὁ λαίμαργος, πρὸς τούτοις δὲ οἱ ἀσχολούμενοι εἰς μαγικὰς πράξεις, καθὼς τὴν ἀστρομαντείαν, ἀστρολογίαν, νεκρομαντείαν, ὀρνεοσκοπίαν καὶ τὰ κοινὰ ξόρκια, ὅλοι αὐτοὶ νομίζονται ὅτι ἐνεργοῦν κατ' ἐπιταγὴν τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Ἀναλόγως δὲ τῆς ἠθικῆς ἢ πνευματικῆς παθήσεως ὀνομάζεται καὶ τὸ δαιμόνιον μὲ ποικίλα ὀνόματα, καθὼς πνεῦμα πλεονεξίας, πνεῦμα ψεύδους, δαιμόνιον φιλάργυρον, φιλόχρυσον, ἀκατάστατον, τυφωνικόν, φιλόνεικον, ἡδονικὸν καὶ οὕτω καθεξῆς.

Καὶ ἐδῶ δύναται κάλλιστα νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ἀλληγορικὴ σημασία τοῦ πονηροῦ πνεύματος ἐκφράζοντος τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ κακόν. Ἂν ὅμως θέλῃ κανεὶς νὰ ἐκλάβῃ τὴν λέξιν εἰς τὴν κυρίαν της σημασίαν, πρέπει ἐξάπαντος, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ εἰς σφαλερὰ συμπεράσματα, νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ ἐπέκτασις τῆς κυριαρχίας τοῦ πονηροῦ πνεύματος δὲν προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἐπίσημον διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἀπὸ τὰς αὐστηρὰς ἀρχὰς τῶν μοναχῶν, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπῳδῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν γοητειῶν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Εἰς τὴν μοναχικὴν τάξιν ἐγεννήθη ἡ δοξασία ὅτι διὰ νὰ φανῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸ πάντων ὁ μοναχὸς εὐάρεστος εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ὑποβληθῇ ἑκουσίως εἰς σωματικὰς στερήσεις καὶ κακουχίας. Αἱ φυσικώτεραι, ἀλλὰ καὶ ἀθωότεραι σωματικαὶ ἐπιθυμίαι ἐνομίζοντο ὅτι γεννῶνται κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Σατανᾶ. Ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἕνα ὥριμον καρπόν, λόγου χάριν τὰ σταφύλια, τὸ χάσμημα, τὸ ὁποῖον φανερώνει κάποιαν νωθρότητα τοῦ σώματος καὶ ἔλλειψιν διαυγοῦς διανοίας, ὁ γλυκὸς ὕπνος, ὅστις παρουσιάζεται εἰς τὸ κουρασμένο σῶμα κατὰ τὸ διάστημα μακρᾶς ὁλονυκτίου ἀκολουθίας, ὅλ' αὐτὰ εἶναι πειρασμοὶ τοῦ Σατανᾶ, ὅστις θέλει νὰ κάμῃ τὸν μοναχὸν λαίμαργον, νὰ τὸν κάμῃ φίλον τοῦ ὕπνου διὰ νὰ παραμελήσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων. Τὰ συναξάρια τῶν ἀσκητῶν μᾶς παρουσιάζουν διαρκῆ τὸν πόλεμον μεταξὺ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ ἀρνεῖται τὰ ἐγκόσμια ὁ μοναχὸς καὶ κλείνεται εἰς τὸ μοναστήριον ἢ πηγαίνει εἰς τὴν ἔρημον διὰ νὰ ἀσκητεύσῃ μέχρι τοῦ θανάτου πρέπει διαρκῶς νὰ ἀγρυπνῇ διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὰς δολίας ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις μεταμορφώνεται κατὰ τὰς περιστάσεις εἰς ποικίλας μορφὰς καὶ σχήματα, καθὼς ὁ Πρωτεὺς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, διὰ νὰ τὸν παρασύρῃ εἰς τὴν ἁμαρτίαν κατὰ ἕνα οἱονδήποτε τρόπον. Ἡ δὲ ἐπίδρασις τῶν ἐπῳδῶν τῆς εἰδωλολατρείας φαίνεται καλῶς εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι καὶ εἰς τὰ ἄψυχα πράγματα ἐπεκτείνεται ἡ κυριαρχία τοῦ κακοῦ. Ἐδῶ ἀνήκουν τὰ στοιχειωμένα οἰκοδομήματα τῆς λαϊκῆς δοξασίας, αἱ οἰκίαι, τὰς ὁποίας ἐνοχλοῦν πονηρὰ πνεύματα, τὰ πηγάδια, τὰ ὁποῖα θυμιάζονται διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ τὰ τοιαῦτα. Εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία κάμνει χρῆσιν τοῦ ἅλατος κατὰ τὸ βάπτισμα, ὁ ἱερεὺς ἐξορκίζει τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ποὺ ὑπάρχει εἰς αὐτὸ νὰ φύγῃ καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξορκιστικὴν εὐχὴν ρίχνει ὀλίγον εἰς τὸ στόμα τοῦ βρέφους διὰ νὰ ἔχῃ ἅλας σοφίας καὶ ἐξιλασμὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐδημιούργησε τὸ ἔθιμον τοῦτο στηριχθεῖσα εἰς τὸ ρητὸν τοῦ εὐαγγελίου «ὑμεῖς ἔστε τὸ ἅλας τῆς γῆς»[1] καθὼς συνήθως λέγεται καὶ φαίνεται ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὴν συμβολικὴν σημασίαν, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς αὐτό, ὁπωσδήποτε ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ πρώτη ἀρχή του ἀνάγεται εἰς λαϊκὰς ἐπῳδάς, ὅπου τὸ ἅλας ἀποτελεῖ σπουδαῖον στοιχεῖον. Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος διηγεῖται ὅτι παρευρεθεὶς κάποτε εἰς βάπτισμα ὀρθοδόξων εἶδε τὴν μαμμὴν νὰ ρίξῃ εἰς τὸ νερὸ τῆς κολυμβήθρας ἅλας,[2] ὁ δὲ σημερινὸς ἑλληνι-

[1] Ματθ. 5, 18.
[2] ἀνωτ. σελ. 109.

κὸς λαὸς εἰς τὸν ἐξορκισμὸν τῆς βασκανίας διαλύει τρεῖς κόκκους ἅλατος εἰς τὸ νερό, μὲ τὸ ὁποῖον ραίνει τὸν βασκαμμένον, καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας περιστάσεις χρησιμοποιεῖ αὐτὸ ὡς μέσον ἀποτρεπτικὸν τοῦ κακοῦ.

*

Ἡ ἐπίδρασις τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐπῳδῶν ἐπὶ τοὺς ἁπλουστάτους καὶ πολὺ περιωρισμένης χρήσεως χριστιανικοὺς ἐξορκισμοὺς ἦτο κακὸν ἀναπόφευκτον, διότι οἱ εἰδωλολάτραι καὶ ὅταν ἔγιναν χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ τὰς χρησιμοποιοῦν. Τὴν μητρικήν του γλῶσσαν τὴν λησμονεῖ ὁ ἄνθρωπος πρὸ πάντων ὅταν εὑρεθῇ μέσα εἰς ξένον γλωσσικὸν περιβάλλον. Ἐντὸς τῆς δευτέρας ἢ τὸ πολὺ τῆς τρίτης γενεᾶς οἱ ἀπόγονοί του ὁμιλοῦν ὡς μητρικὴν πλέον τὴν ξένην. Ἐπίσης καὶ τὴν θρησκείαν του ἀρνεῖται καὶ δέχεται ἄλλην, ὅταν πεισθῇ ὅτι αὐτὴ εἶναι καλυτέρα ἢ ἀναγκασθῇ ἀπὸ ἀνωτέραν βίαν. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ εἰς μερικὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας καὶ γενικῶς τὰ λεγόμενα ἔθιμα. Διάφοροι λόγοι ψυχολογικοί, θρησκευτικοί, κοινωνικοί, βιωτικοὶ καὶ λοιποὶ γίνονται αἰτία εἰς μερικὰς περιστάσεις νὰ γεννηθοῦν ὡρισμέναι συνήθειαι, αἱ ὁποῖαι ἐπαναλαμβανόμεναι τακτικά, ἐφόσον ὑφίστανται καὶ τὰ ἀρχικὰ αἴτια τῆς δημιουργίας των, μεταβάλλονται βαθμηδὸν εἰς ἔθιμα, ὅπως ἀκριβῶς αἱ σωματικαὶ συνήθειαι μεταβάλλονται εἰς ἕξεις. Καθὼς ἡ ἕξις εἶναι δευτέρα φύσις τοῦ σώματος, τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ἔθιμον εἶναι δευτέρα φύσις τῆς ψυχῆς. Τόσον βαθέως ριζοβολεῖ εἰς αὐτήν, ὥστε ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται κατὰ τὸν λεγόμενον νόμον τῆς ἐπιβιώσεως, ἂν καὶ τὰ ἀρχικὰ αἴτια ἐλησμονήθησαν πρὸ ἑκατοντάδων καὶ χιλιάδων ἐτῶν. Ὁ χριστιανισμός, ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τοῦ πνεύματος, κατεπολέμησε τὰ εἰδωλολατρικὰ ἔθιμα, ἐν τούτοις ὅμως μερικὰ ἐξ αὐτῶν διετηρήθησαν, διότι χιλιάδες χρόνια ἔζησαν εἰς τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐκαλοῦντο νὰ δεχθοῦν θρησκείαν πολὺ ἀνωτέραν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῶν περισσοτέρων. Ἕνα ἔθιμον δὲν καταργεῖται εὔκολα ἁπλῶς μὲ τὴν λέξιν ἀπαγορεύω, ἀλλὰ μόνον ὅταν μεταβληθῇ ριζικῶς ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὰς ἐπῳδάς. Ἡ ἐκκλησία τὰς ἐπολέμησε καθὼς κάθε μαγικὴν πρᾶξιν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων καὶ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων καὶ εἰς τοὺς γόητας ἢ ὡς τοὺς ὀνομάζει ὁ Βαλσαμὼν γητευτὰς ἐπέβαλε αὐστηρὰς τιμωρίας,[1] δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ τὰς καταργήσῃ. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἐξορκισμοὺς ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἐκεῖναι διὰ μέσου ὅλων τῶν αἰώνων, εἶναι δὲ καὶ σήμερα κοινόταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα γητέματα ἢ γητειὲς ἢ ξόρκια.

---

[1] Χρυσοστ. «περὶ τῶν κληδονισμοῖς ἢ περιάπτοις ἢ ἐπῳδαῖς κεχρημένων» παρὰ Migne 49, 240 — ΣΤ' Οἰκουμεν. Συνόδ. Καν. 61 — Συνόδ. Ἀγκύρ. Καν. 24 — Βαλσαμὼν εἰς Καν. 65 Μ. Βασιλείου.

Ὅσον καὶ ἂν τοῦ μὲν ἐκκλησιαστικοῦ ἐξορκισμοῦ μόνον μέσον ἦτο ἡ θεία δύναμις, τοῦ δὲ λαϊκοῦ ξορκιοῦ κύριον μέσον ἡ μαγεία, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐπεδίωκαν τὸν ἴδιον σκοπόν, ἦτο φυσικὸν ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιδράσεως νὰ γίνῃ καὶ ἐξωτερικὴ ὄχι μονομερὴς καθὼς ἡ πρώτη, ἀλλ' ἀμοιβαία. Καὶ τὰ μὲν ξόρκια προσέλαβαν μαζὶ μὲ τὸ νέον αὐτὸ χριστιανικὸν ὄνομα καὶ χριστιανικὴν μορφήν. Ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου ἢ καὶ παλαιότερα αἱ ξορκίστρες τοῦ λαοῦ ἀντὶ τῶν παλαιῶν μαγικῶν ὀνομάτων ἐπικαλοῦνται τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ διαφόρων ἁγίων.[1] Ἀπὸ δὲ τὰ σημερινὰ ξόρκια τὰ περισσότερα ἀρχίζουν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰς ἢ γραφικὰς φράσεις, καθὼς «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», «δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι», «ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ εὐθές, ἡ παναγία τριὰς καὶ μία θεότης», «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος», «Ἠλί, Ἠλί, λαμὰ σαβαχθανί» κλπ.,[2] κατόπιν δὲ ἀκολουθοῦν ἐπικλήσεις ἱερῶν ὀνομάτων, μαγικαὶ λέξεις καὶ μαγικαὶ πράξεις. Οἱ δὲ ἐξορκισμοὶ ἐδανείσθησαν ἀπὸ τὰ ξόρκια μερικὰς φράσεις τυπικάς. Εἰς τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ τὸ δαιμόνιον ἢ ἡ ἀρρώστεια ἐξορκίζεται ὄχι μόνον νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ φύγῃ πολὺ μακράν, νὰ πάγῃ 'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά, ἢ 'ς τ' ἄγρια βουνά, 'ς τὰ ἔρημα λαγκάδια, ἢ 'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά, ἐκεῖ ποὺ γάττα δὲν νιαουρίζει, σκυλλὶ δὲν ἀλυχτάει, ἢ σὲ ὄρη, σὲ βουνά, σὲ λαγκάδια, ἐκεῖ ποὺ κοκκόροι δὲ λαλοῦν, ἢ 'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, ἢ 'ς τὰ βάθη, ἀνάμεσα πελάου, ἢ εἰς γῆν ἄκαρπον καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὁμοίως καὶ οἱ Βυζαντηνοὶ ἐξώρκιζαν τὸ κακὸν νὰ πάγῃ «'ς τὰ ἄγρια ὄρη, ἔνθα σημαντηρίου φωνὴ οὐκ ἀναβαίνει» ἢ «'ς τοῦ Ἀραρὰτ τὸ ὄρος, ὅπου σημαντηρίου φωνὴ οὐκ ἀκούεται, ὅπου ἀλέκτορος φωνὴ οὐκ ἀκούεται»[3] ἢ «πέραν τοῦ Ἰορδάνου» ἢ «εἰς καύσιον ὄρος, ὅπου φωνὴ οὐκ ἠχεῖ καὶ οὐκ ὑπάγει οὐδὲ σκύλλου λαλία οὐδὲ ἀνθρώπου πνοή, εἰμὴ ἀγέλη δαιμόνων».[4] Πρέπει ὅμως τὰ προχωρήσωμεν καὶ πέραν τῶν Βυζαντηνῶν. Εἰς ἀρχαίαν ἐπῳδὴν κατὰ βασκανίας ἵππου ἐξορκίζεται τὸ κακὸν μὲ τὰς φράσεις «βαῖνε, ἔξελθε, ἀπόστηθι ἀπὸ τοῦ περιαπτομένου ἵππου... ὅσον ἡ γῆ ἀπέχει οὐρανοῦ».[5] Ἀνερχόμενοι δὲ ἀκόμη περισσότερον μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν χρόνων εὑρίσκομεν εἰς τὰ πρῶτα μνημεῖα τοῦ λόγου τὰς ἰδίας φράσεις.

---

[1] Χρυσοστ. ἀνωτ.

[2] Δελτίον Λαογραφίας Α, 698. Β, 129, 187, 465. Γ, 664. Δ, 38, 523, 532 κἑξ. — Στίλπ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, ἐν Ἀθήναις 1922, τόμ. Α, 100 κἑξ.

[3] E. Legrand, Bibliothèque Grecque Vulgaire, Paris 1881, τόμ. 2, 17 καὶ 19.

[4] Fr. Pradel, Griechische und süditalienische Gebete σελ. 22.

[5] Heim, Incantamenta magica graeca et latina ἐν Jährbücher für classische Philologie Supplementband XIX, 477.

Εἰς τὸν Ὅμηρον ἡ ἔνοχος Ἑλένη, ἡ αἰτία τοῦ μακροῦ καὶ καταστρεπτικοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἐξορκίζει τὸν ἑαυτόν της ὡς ἑξῆς

ὥς μ' ὄφελ' ἤματι τῷ, ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ,
οἴχεσθαι προφέρουσα κακὴ ἀνέμοιο θύελλα
εἰς ὄρος ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης,
ἔνθα με κῦμ' ἀπόερσε πάρος τάδε ἔργα γενέσθαι.[1]

Ἐπειδὴ ταῦτα λέγονται ὑπὸ τύπον εὐχῆς ἀνεκπληρώτου, ὁ Heim, ὅστις ἠσχολήθη εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἀρχαίων ἐπῳδῶν,[2] δὲν τὰ ἐπρόσεξε διόλου, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μας αἱ φράσεις «εἰς ὄρος ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης» προέρχονται ἀπὸ ἐπῳδήν.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα καὶ εἰς τοὺς ἐξορκισμούς. Εἰς τοὺς φερομένους ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χρυσοστόμου λέγεται «ὁ Θεὸς . . . ἐπίταξον τοῖς πονηροῖς καὶ ἀκαθάρτοις πνεύμασί τε καὶ δαίμοσιν ἀποστῆναι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ δούλου σου . . . φυγαδευθείησαν ἐν τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ . . . ἐπιτιμᾷ σοι Κύριος, διάβολε, φρίξον, τρόμαξον, φοβήθητι, ἀναχώρησον, ἐξολοθρεύθητι, φυγαδεύθητι». Ἐπίσης εἰς τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ Μ. Βασιλείου «ὁρκίζω σε, πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἔξελθε καὶ ἀναχώρησον ἀπὸ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ . . . φοβήθητι, φύγε, δραπέτευσον, ἀναχώρησον, δαιμόνιον ἀκάθαρτον καὶ ἐναγὲς . . . μὴ ὑποστρέψῃς . . . ἀλλ' ἄπελθε εἰς γῆν ἄνυδρον, ἔρημον, ἀγεώργητον, ἣν ἄνθρωπος οὐκ οἰκεῖ, Θεὸς μόνος ἐπισκοπεῖ». Καὶ μόνον αἱ τελευταῖαι λέξεις δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων.

Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτὴ ἀλληλεπίδρασις δὲν μετέβαλε καθόλου τὴν οὐσίαν, διότι οὔτε τὰ ξόρκια ἀπέβαλαν τὸν μαγικὸν χαρακτῆρα ὑπὸ τὴν νέαν χριστιανικὴν μορφὴν οὔτε οἱ ἐξορκισμοὶ τὸν καθαρῶς θρησκευτικὸν χαρακτῆρα ὑπὸ τὴν φρασεολογίαν ἐκείνων.

Α. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Ἰλ. Ζ, 345 - 348.
[2] Ἀνωτ.

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΙ

(Συνέχεια. Ἴδε Ἐπετηρίδα ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν τόμ. Α', σελ. 254 - 273).

Δ'

ἀνόμιμος· ἐπίθετα εἰς -ιμος σύνθετα μετὰ τοῦ ἀποφατικοῦ α.

Ἐν τῇ Συναγωγῇ λέξεων ἀθησαυρίστων τοῦ Σ. Κουμανούδη σ. 28 εἶνε γεγραμμένα τάδε: «ἀνομίμῳ νόμῳ θνῄσκεις μόνη ἁγνή. Ιωσ. Υμνογρ. σ. 1001 ἕ. Μι.—Ἐκ μόνου τοῦ Πλατωνικοῦ Μίνωος (σ. 314 D) τεθὲν τοῦτο τὸ ἐπίθετον ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν αὐτοῦ διὰ τὸν κακὸν σχηματισμόν του, καθὼς καὶ ὑπὸ ἄλλων φιλολόγων. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ εὗρον ἐγὼ καὶ ἐν τῷ Ἰωσὴφ (γρ. παρὰ τῷ Ἰωσήφ), τὸ ἀνέγραψα ὧδε. Μουσικώτεροι δὲ ἐμοῦ ἂς ἐξετάσωσιν, ἂν ἐν τῇ μελῳδικῇ φράσει τοῦ τροπαρίου, ἐν ᾗ ἐτέθη ὑπὸ τοῦ ὑμνογράφου, ὄντως ἀπαιτῆται λέξις τετρασύλλαβος, ἢ ὑποφέρῃ ὅ τε ῥυθμὸς καὶ τὸ μέλος καὶ τρισύλλαβον τὸ ἀνόμῳ». Ἐν δὲ ταῖς διορθώσεσι καὶ ταῖς συμπληρώσεσι τῆς Συναγωγῆς σ. 391 ἔγραψεν ὁ Κουμανούδης τὰ ἑξῆς: «Ἐν ἄρθρῳ ἀνομίμῳ ἐν τέλει πρόσθες· Εὕρηται ὅμως ἐπίθετον τοῦ αὐτοῦ σχηματισμοῦ τὸ ἀνόστιμος ἐν Ὁμ. Ὀδ. Δ 182 καὶ παρ' Εὐριπίδῃ, Θεοφράστῳ καὶ Νόννῳ. Τοιοῦτο καὶ τὸ ἀχρήσιμος. Ἴδε τὰ Λεξικά».

Κάλλιστα ἔχει τὸ παρὰ τῷ Ὑμνογράφῳ Ἰωσὴφ ἀπαντῶν ἐπίθετον ἀνόμιμος, προσηκόντως δ' ὁ Κουμανούδης ἐμνημόνευσε τὰ ἐπίθετα ἀνόστιμος καὶ ἀχρήσιμος. Ἔλαθε δ' ὅμως τὸν ἄνδρα τὸ δόκιμον ἀδόκιμος, οὗ ἐν Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 326 ἔτους π. Χ. φέρεται τὸ κατὰ τὴν πρώτην κλίσιν θηλυκὸν ἀδόκιμαι (ἴδ. Meisterh. — Schw. Gramm. der att. Inschr.[3], σ. 148, § 60). Ἔχω δ' ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου καὶ τοῦ Βυζαντιακοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ καταλέξω καὶ τάδε:

* ἀκάρπιμος· Syllabus Graec. membr. σ. 497 Trinch. «δένδρων καρπίμων καὶ ἀκαρπίμων».

ἀνάλκιμος· P. Oxy. 79,5 (ἴδ. Herwerden Lex. etc. ἐν λ.).

Σημ. Αἱ λέξεις, ὧν προτάσσεται ἀστερίσκος (*), εἶνε κατειλεγμέναι ἐν τῷ ἐμῷ ἀνεκδότῳ Λεξικῷ ἀθησαυρίστων τῆς Ἑλλην. γλώσσης.

* ἀπαραμόνιμος· Νικηφ. Βλεμμ. Patr. Gr. τόμ. 142, σ. 1540 C «διὰ τὸ... ἀπαραμόνιμον».

* ἀπροσδόκιμος· Θεόδ. Βυζάντιος Ἐγκωμ. Ἁγ. Χριστοδ. σ. 180 Βοΐνη «ἀπροσδόκιμοι τοῖς μοναχοῖς ἐπέστησαν».

ἀτρόφιμος· τὸ συγκριτικὸν εὗρον ἐν Notices etc. σ. 31 Daremb. «οἱ δὲ παλαιοὶ τῶν ἄρτων ξηρότεροι καὶ ἀτροφιμώτεροι».

Ε΄

κοκκόβαφος - κοκκοβαφής· ὀνόματα σύνθετα εἰς - βαφος.

Παρὰ Θεοφυλάκτῳ τῷ Σιμοκάττῃ Ζ΄, 9, 4 (σελ. 261, 11 Teubn.) φέρεται «ἐσθὴς δὲ τῷ μὲν ἑνὶ μέλαινα, τῷ δὲ ἑτέρῳ κοκκόβαφος». Ὁ δ᾽ ἐκδότης C. De Boor ὑποσημειοῦται: «κοκκοβαφὴς W. Dindorf in Stephani thes. s. v. (κοκκόβαφος etiam Nic.)».

Ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης μετέβαλε τὸ κοκκόβαφος ὁ W. Dindorf εἰς τὸ κοκκοβαφής, ὀρθῶς δὲ ποιῶν ὁ De Boor ἐτήρησε τὴν παραδεδομένην γραφήν. Ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ καὶ τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ ἀπαντῶσι πρὸς τοῖς τριτοκλίτοις συνθέτοις ἐπιθέτοις εἰς - βαφὴς καὶ σύνθετα κατὰ τὴν δευτέραν κλίσιν εἰς ‑ βαφος μετὰ παθητικῆς σημασίας, ἐξ ὧν θὰ καταλέξω ὅσα ἔχω πρόχειρα:

ἄβαφος· «intinctus» Corpus gloss. lat. II 215. Πρβ. ἄβαπτος.

ἀνθόβαφος· Καισάρ. Patr. Gr. τόμ. 38, σ. 981 «ἐσθῆτι μαλακῇ καὶ ἀνθοβάφῳ περιβολῇ». Ἀπαντᾷ δ᾽ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ ἑλληνισμῷ καὶ τὸ ἐπίθετον ἀνθοβαφής, καὶ τὸ ὄνομα ἀνθοβάφος μετὰ ἐνεργητικῆς σημασίας (πρβ. πορφυροβάφος) καὶ παρὰ τῷ Μεγάλῳ Βασιλείῳ τὸ ἀνθοβαφεύς. Πρβ. αἰγινόμος-αἰγινομεὺς-αἰγίνομος,-μηλονόμος-μηλονομεὺς-μηλόνομος, κτλ., περὶ ὧν θὰ διαλάβω ἐν πλάτει ἀλλαχοῦ.

δίβαφος· Κικέρ. Fam. 2, 16. Ἀπαντᾷ δ᾽ ἔτι ἡ λέξις καὶ ἐν τῷ Διοκλητιανείῳ διαγράμματι XXIV, 6 Mommsen - Blümn. «πορφύρας Μειλησίας διβάφου ἀληθινῆς». Ἴδ. τὰ ὑπ᾽ ἐμοῦ γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ Ἠχοῖ» τόμ. Ζ΄ (1920), σ. 53. Πρβ. καὶ διβαφής.

ἐρυθρόβαφος· ἴδ. Θησαυρὸν τοῦ Στεφάνου ἐν λ. Πρβ. ἐρυθροβαφὴς καὶ ἐρυθρόβαπτος.

καρυόβαφος-καρυοβαφής· ἴδ. Δουκαγγίου Gloss. σ. 597.

κοκκινόβαφος· Σχολ. Πινδ. Ὀλ. 6, 66. Εὗρον δ᾽ ἐγὼ τὴν λέξιν καὶ ἐν Λυβ. καὶ Ῥοδ. 1888 Wagn. «μετάξια κοκκινόβαφα». Πρβ. κοκκινοβαφὴς καὶ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καταλεχθέντα ὀνόματα κοκκόβαφος καὶ κοκκοβαφής. Ἴδ. καὶ τὰ γεγραμμένα ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐν τῇ «Ἐπιστημ. Ἠχοῖ» τόμ. Ζ΄, σ. 53.

μελέμβαφος· Τζέτζ. Ἐπιστ. 68, σ. 60 Pressel. Πρβ. μελεμβαφὴς-μελαμβαφὴς (ἴδ. Sternbach Stud. philol. in Georg. Pisidam σ. 52 - 53) καὶ χρυσέμβαφος.

* πορφυρόβαφος· Θεοφύλ. Βουλγ. Patr. Gr. τόμ. 125, σ. 729 C «γυνὴ ταπεινὴ αὕτη καὶ ἀπὸ τῆς τέχνης πορφυρόπωλις, φησί· τοῦτ᾽ ἔστι πορφυρόβαφα πωλοῦσα» καὶ σ. 1105 D «καὶ γὰρ πορφυρόβαφα ἦν πιπράσκουσα». Πρβ. πορφυροβαφὴς-πορφυρόβαπτος καὶ τὸ ἐνεργητικὴν σημασίαν ἔχον ὄνομα πορφυροβάφος.

σιδηρόβαφος· Ἰωάνν. Λυδὸς Περὶ μην. Δ΄, 30 (σ. 89, 10) Wuensch «βενέτους δὲ αὐτοὺς ἐπιχωρίως καλοῦσι σιδηροβάφους ἀπὸ τῶν περὶ τὴν Ἀδρίαν Ἑνετῶν τοιαύταις ἐσθῆσι χρωμένων».

τρίβαφος· Ἰω. Λυδὸς Περὶ μην. Α΄, 21 (σ. 11, 8) W. «τραβαία δὲ εἴρηται ὡσανεὶ τρίβαφος· ἐκ τριῶν γὰρ ἀποτελεῖται χρωμάτων κτἑ.».

* φοβερόβαφος· Νικηφ. πρεσβ. Patr. Gr. τόμ. 111, σ. 665 A «ζώνην δὲ ἤμην διεζωσμένος ὡς κόκκινον φοβερόβαφον τὸ χρῶμα ἔχουσαν». Πρβ. φοβερόχρους.

χολήβαφος-χλοήβαφος-χολόβαφος-χολοίβαφος-χολοβαφής. Παρὰ τῷ Ἀρεταίῳ Γ΄, 13, 2 κεῖται «χροιῇ χλοήβαφοι», νομίζεται δ᾽ ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου, ὅτι τὸ χλοήβαφος εἶνε ἐσφαλμένη γραφὴ τοῦ χολήβαφος· ἀλλ᾽ ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ Ἀρεταίου (Corp. med. Gr. II, σ. 54, 9) ὁ C. Hude τηρεῖ τὴν γραφὴν χλοήβαφος. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ὀνομάτων ἴδ. Θησαυρὸν τοῦ Στεφάνου ἐν λ. χολόβαφος καὶ χολοίβαφος.

χρυσέμβαφος· Ψευδοκωδ. σελ. 160, 20. 171, 14 Preger. Πρβ. μελέμβαφος.

* χρυσόβαφος· Ἀνών. Patr. Gr. τόμ. 157, σ. 720 C «τὰ τέσσαρα ἱππάρια τὰ χρυσόβαφα».

Ϛ΄

Ἐπίδοσις τοῦ σχηματισμοῦ διὰ συνθέσεως προπαροξυτόνων ἐπιθέτων εἰς - ος, ὧν τὸ δεύτερον συνθετικὸν εἶνε ῥηματικὴ ῥίζα.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἐγένετο λόγος περὶ τῶν εἰς - βαφος προπαροξυτόνων συνθέτων ἐπιθέτων, ἅτινα παθητικῆς ἐννοίας δηλωτικὰ ὄντα ἐσχηματίσθησαν ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ καὶ τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ ἀντὶ τῶν εἰς - βαφὴς συνθέτων. Ὅμοια δὲ τούτοις προπαροξύτονα ἐπίθετα συγκείμενα μετὰ ποικίλων ῥηματικῶν ῥιζῶν εἶνε πάμπολλα, ἐξεταστέον δ᾽ εἶνε νῦν, πῶς κατὰ μικρὸν ἐπέδωκεν ὁ σχηματισμὸς αὐτῶν.

Ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις γράφει ἐν ΜΝΕ τόμ. Β΄,

σ. 109 τάδε: «Οὕτως ἐσχηματίσθη κατὰ μικρὸν τὸ αἴσθημα ἐν τοῖς λαλοῦσιν ὅτι παρὰ πᾶν ῥῆμα δύναται νὰ σχηματίζηται καὶ σύνθετον ῥηματικὸν ὄνομα εἰς -ος δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν ἢ τὸ πάθος, ὥστε κατὰ ταῦτα, ἤτοι κατὰ τὸ σχῆμα ἀδικῶ-ἄδικος, κυρῶ-ἄκυρος... κοπιάω-ἄκοπος... συντρέφομαι-σύντροφος, γράφω-ἄγραφος, ῥάπτω-ἄρραφος, ἀκατάρραφος ἐν Κύπρῳ (καὶ ἀρραφής)... βάπτω-ἄβαφος ἐν Λεξ. (καλόβαφος, κακόβαφος νῦν)..... ἐπλάσθησαν πολλὰ νέα ῥηματικὰ μετὰ σημασίας ἐνεργητικῆς ἢ παθητικῆς π. χ. πλέκω-ἄπλεκος καὶ ἄπλοκος καὶ ξέπλεκος, σκέπω-σκεπάζω ξέσκεπος κτλ.».

Ὅτι παλαιότερα σύνθετα ἐπίθετα εἰς -ος μετὰ παθητικῆς ἐννοίας ἐγένοντο αἴτια σχηματισμοῦ καὶ ἄλλων τοιούτων ἐν τοῖς μεταγενεστέροις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις, εἶνε βέβαιον. Ἀλλὰ πλὴν τούτου νομίζω ὅτι καὶ δύο ἄλλα αἴτια συνήργησαν εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀντὶ τῶν εἰς -ὴς τριτοκλίτων τῶν δευτεροκλίτων εἰς -ος προπαροξυτόνων συνθέτων ἐπιθέτων, ἅτινα, ὡς λέγει ὀρθῶς ὁ κ. Χατζιδάκις (ΜΝΕ τόμ. Β΄, σ. 110), εἶνε νέοι σχηματισμοὶ διάφοροι τῶν παλαιῶν εἰς -ής, καὶ οὐδεμία μετακίνησις τοῦ τόνου πρόκειται ἐν αὐτοῖς. Τὸ πρῶτον δ᾽ αἴτιον εἶνε, ὅτι ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ὑπῆρχον σύνθετα μετὰ ῥηματικῆς ῥίζης ἐπίθετα καὶ εἰς -ὴς τριτόκλιτα ὀξύτονα καὶ εἰς -ος δευτερόκλιτα προπαροξύτονα ἔχοντα παθητικὴν ἔννοιαν, οἷον ἀζυγὴς καὶ ἄζυγος, νεοζυγὴς καὶ νεόζυγος, ἀμφιδρυφὴς καὶ ἀμφίδρυφος, ἀτραφὴς καὶ ἄτροφος, εὐτραφὴς-εὐτρεφὴς (ἐϋτρεφὴς)-εὐτροφὴς καὶ εὔτροφος, ἐϋπλεκὴς καὶ εὔπλοκος, νεηγενὴς-νεογενὴς καὶ νεόγονος, νεοδρεπὴς καὶ νεόδροπος, νεοτρεφὴς καὶ νεότροφος, πολυπλανὴς καὶ πολύπλανος κτλ. Κατὰ ταῦτα δ᾽ ἐσχηματίσθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ εἰς -ος παρὰ τὰ εἰς -ὴς ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ καὶ τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ, οἷον παρὰ τὸ ἀμειγὴς τὸ συνανάμιγος (P. Oxy. IV, 718, 16), παρὰ τὸ ἀκαλυφὴς τὸ ἀκάλυφος, παρὰ τὸ κατασκαφὴς τὸ ἄσκαφος, παρὰ τὸ μιλτηλιφὴς τὸ ἀνήλιφος καὶ ἀνυπήλιφος, παρὰ τὸ συναφὴς τὸ ἀνεπισύναφος (πρβ. τὸ δόκιμον ἀνέπαφος) κτλ.

Τὸ δὲ δεύτερον αἴτιον εἶνε, ὅτι ἔν τε τῇ παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ὑπῆρχον πάμπολλα σύνθετα εἰς -ος ὀνόματα, ὧν τὸ δεύτερον συνθετικὸν μέρος ἦτο ῥηματικὴ ῥίζα, μετὰ ἐνεργητικῆς καὶ παθητικῆς ἐννοίας· καὶ τὰ μὲν ἐνεργητικὰ εἶχον τὸν τόνον ἐπὶ τῆς παραληγούσης, τὰ δὲ παθητικὰ ἐπὶ τῆς προπαραληγούσης. Οὕτως ἐλέγετο ἐνεργητικῶς μὲν πρωτοτόκος, δευτεροτόκος, ἀρτιτόκος, δισσοτόκος, νεοτόκος, αἰνοτόκος, παθητικῶς δὲ πρωτότοκος, δευτερότοκος, ἀρτίτοκος, δισσότοκος, νεότοκος, αἰνότοκος, πρβ. καὶ αἰωνοτόκος, ἀλληλοτόκος, ἀριστοτόκος, ἀρρενοτόκος, βραδυτόκος, ἐρωτοτόκος, θηλυτόκος, θεοτόκος, καλλιτόκος, παιδοτόκος, χαριτόκος, ὠκυτόκος κ.τ.λ. ἀλλὰ ἀωρότοκος, εὐθύτοκος, θαλασσότοκος,

κοινότοκος, μελισσότοκος, ὑστερότοκος, κτλ. (ἴδ. Κ. Κόντον ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ» τόμ. Α΄, σ. 533 κἑξ.)· στεφανηπλόκος-στεφηπλόκος, σχοινιοπλόκος-σχοινοπλόκος, αἱμυλοπλόκος, * ἀνθοπλόκος, * ᾀσματοπλόκος, * ἡρωοπλόκος, καλοστιχοπλόκος, καννοπλόκος, πυτινοπλόκος, σειροπλεκτοκρομμυοσκορδοπλόκος, στιχοπλόκος, σχεδοπλόκος, *ὑμνοπλόκος, ψευδομυθοσαθροπλασματοπλόκος κτλ. ἐνεργητικῶς, ἀλλὰ ἀγγελόπλοκος, ἀκανθόπλοκος, ἄπλοκος, ἀσύμπλοκος, ἀχειρόπλοκος, βαθύπλοκος, *γλυκοπερίπλοκος, δαιμονόπλοκος, δακτυλόπλοκος, δεινόπλοκος, ἔμπλοκος, εὔπλοκος, θεοαπόπλοκος, θεόπλοκος, ἰαμβόπλοκος, κροκόπλοκος, μονοπερίπλοκος, πυρίπλοκος, σιδηρόπλοκος, σωματόπλοκος, * στιχόπλοκος, τριχόπλοκος, φυτόπλοκος, *χαριτόπλοκος, χριστοσύμπλοκος, χρυσόπλοκος, τρίπλοκος, τετράπλοκος, πεντάπλοκος, δεκάπλοκος κτλ. παθητικῶς· αἰγινόμος, βουνόμος, μηλονόμος, κτλ. ἐνεργητικῶς, ἀλλὰ αἰγίνομος, βούνομος, μηλόνομος κτλ. παθητικῶς· ἰβιοτάφος, νεκροτάφος κτλ. ἐνεργητικῶς, ἀλλ᾽ ἄταφος, σύνταφος κτλ. παθητικῶς· ἀκανθοτρόφος, ἀμπελοτρόφος, ἀρκτοτρόφος, ζευγοτρόφος, ἱπποτρόφος, καμηλοτρόφος, κτηνοτρόφος, κυματοτρόφος, κυνοτρόφος, μεθυτρόφος, μελιτοτρόφος, μολοβριοτρόφος, ὀρνιθοτρόφος, ὀρτυγοτρόφος, ὀρφανοτρόφος, παιδοτρόφος, φυτοτρόφος, χιονοτρόφος, χοιροβαλανοτρόφος, χοιροτρόφος κτλ. ἐνεργητικῶς, ἀλλὰ ἄτροφος, ἀκριδομελίτροφος, *ἀχλαδοβαλανότροφος, ζαυκίτροφος, μισοφθονότροφος, ὀρφανότροφος, σύντροφος, σχινότροφος, ὑγρότροφος, ὑδατότροφος κτλ. παθητικῶς· ζιζανιοσπόρος, μεροποσπόρος, παιδοσπόρος, φυτοσπόρος κτλ. μετὰ ἐνεργητ. ἐννοίας, ἄσπορος, θεόσπορος, ὑστερόσπορος κτλ. μετὰ παθητικῆς· καινοτόμος, καρατόμος, λαιμοτόμος (λαιμητόμος), λιθοτόμος (τὸ λιθοτόμον) κτλ. ἐνεργητικῶς (ἴδ. Κ. Κόντον ἐν Γλωσσ. Παρατ. σ. 319), ἀλλὰ καινότομος, καράτομος, λαιμότομος (λαιμήτομος), λιθότομος, ἀκρότομος, ἄτομος, διάτομος, ἔντομος (τὸ ἔντομον), ἐπίτομος, εὔτομος, περίτομος, σύντομος, τετράτομος, τρίτομος κτλ. παθητικῶς· λιθοβόλος, φυλλοβόλος μετὰ σημασίας ἐνεργητικῆς, ἀλλὰ λιθόβολος, φυλλόβολος, (φυλλόβολα ἐν Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ = φύλλα βεβλημένα, πεπτωκότα, ἴδ. Κουμαν. Συναγ. λέξ. ἀθ. σ. 372 καὶ Herwerden Lex. ἐν λ. κοῦρος) μετὰ παθητικῆς ἐννοίας· ταυροκτόνος ἐνεργητικῶς, ταυρόκτονος παθητικῶς· ταυροφόρος ἀλλὰ ταυρόφορος· οὐκ ὀλίγα δὲ σύνθετα εἰς -φόρος καὶ -φόρον (ἀριστοφόρον, ἀρτοφόρον, κηροφόρον, οἰνοφόρον, κτλ. καὶ παρ᾽ αὐτὰ τὰ εἰς -φόριον, οἷον ἀρτοφόριον, βιβλιοφόριον, σκευοφόριον κτλ.) ὑπάρχουσιν ἐν

τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, συνήθη δ' ἐν τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ καὶ ἐν τῇ καθωμιλημένῃ γλώσσῃ εἶνε τὰ ὀνόματα μαυροφόρος, ἀσπροφόρος, κοκκινοφόρος κτλ., περὶ ὧν ἀλλαχοῦ θὰ διαλάβω μετ' ἀκριβείας.

Μακρότατος θὰ ἀπέβαινεν ὁ λόγος, ἂν ἐπεχείρουν νὰ καταλέξω καὶ ἄλλα τοιαῦτα σύνθετα ὀνόματα παροξύτονα μετ' ἐνεργητικῆς καὶ προπαροξύτονα μετὰ παθητικῆς ἐννοίας. Ἐν τέλει δὲ ὑπομιμνήσκω, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα ὀνόματα ἂν ἔχωσιν ἐν τῇ ἀρχῇ πρόθεσιν ἢ τὸ ἀποφατικὸν *α* ἢ τὸ ἐπίρρημα *ευ* ἢ τὸ *δυσ* ἐνεργητικὰ ὄντα ἐκφέρονται προπαροξυτόνως, οἷον ἐπίσκοπος, ἀνάδοχος, διάβολος, κατήγορος, ἄτοκος, δύστοκος, εὔτοκος, ἄφορος, εὔφορος, κτλ., καὶ ὅτι κακῶς τονοῦσί τινες διαβόρος κτλ., ἵνα παραστήσωσιν οὕτω τὴν ἐνεργητικὴν δύναμιν τοῦ συνθέτου ὀνόματος (ἴδ. Κ. Κόντον ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ 1876, σ. 87, Χ. Χαριτωνίδην ἐν Ποικίλοις Φιλολογικοῖς σ. 223 κἑξ.) Ἀλλὰ τὰ οὕτω τονούμενα ἐνεργητικὰ σύνθετα ὀνόματα εἰς -ος ἐγένοντο αἴτια νὰ ἐκφέρωνται προπαροξυτόνως καὶ ὀνόματά τινα, ὧν τὸ πρῶτον συνθετικὸν μέρος δὲν εἶνε τὸ ἀποφατικὸν *α* ἢ τὸ *ευ* ἢ τὸ *δυσ*, καὶ περὶ ὧν δὲν εἶνε ἐν τῷ παρόντι ὁ λόγος.

Ζ'

λεῖψις.

Ἐν τῷ παλαιῷ Ἑλληνικῷ λόγῳ δὲν ἀπαντᾷ ἁπλῆ ἡ λέξις λεῖψις, ἀλλ' ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ καὶ τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ εἶνε συνήθης ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἐν ᾗ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐλέγετο μάλιστα τὸ σύνθετον ὄνομα ἐπίλειψις ἢ τὸ ἔκλειψις. Ὁ Κουμανούδης γράφει ἐν τῇ Συναγωγῇ λέξ. ἀθησ. σ. 202 «*λεῖψις, ἡ, «τῆς λείψεως σημεῖον Ψ ἐλλιπές, κάτω νεῦον».—«λεῖψις ἐπὶ λεῖψιν πολλαπλασιασθεῖσα ποιεῖ...» Διόφαντος ἀριθμ. ἔ. Bachet, σ. 7.— «ὕδατος λεῖψις». Ἰω. Λυδ. π. διασημ. σ. 44, 45 [51, 2, 17] ἔ. Wachsm. — «ἀβροχία καὶ λεῖψις ὕδατος» Γ. Κεδρ. τ. Ι, σ. 679, 13 ἔ. Β.— «λεῖψις μυρμήκων» Ὡραπόλ. Ἱερογλ. Β', 34.— «λεῖψις ἀνθρώπων εἰδότων γράμματα» Θ. Βαλσ. ἐν Συντ. καν. τ. 2, σ. 621.— Ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου κεῖται ἡ λέξ. μόνον ἐκ τοῦ μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ καὶ ἄλλως ἀμάρτυρος». Ἐν δὲ σ. 394 προσέθηκεν ὁ Κουμανούδης: «λεῖψις, στ. 6 μετὰ τὰ 621 πρόσθες· λείψεις ἡλιοσέληνοι· Ἰω. Τζέτζ. Ἀλληγ. Ἰλ. προοιμ. 983.

Ἔχω δὲ καὶ ἐγὼ νὰ καταλέξω τάδε τὰ μαρτύρια τῆς λέξεως. Παλλάδ. Λαυσ. ἐν Texts and stud. Robinson τόμ. 6, σ. 137, 16 Butler «ἀποθανεῖν ἀπὸ λείψεως ὕδατος». Νιγίδ. ἐν Λυδ. Περὶ διοσημ. σ. 68, 8 Wachsm. «ὕδατος δὲ καὶ τῶν λοιπῶν τροφίμων λεῖψις». Οὐικέλλ. αὐτ. σ. 111, 8 «λεῖψις τῶν ποταμίων ὑδάτων». Παῦλ. Νικ. κεφ. ι' «ξηραίνεται γὰρ ὁ ἐγκέφαλος λείψει τοῦ ὑγροῦ καὶ πλεονεξίᾳ τοῦ ξηροῦ». Ἰσαὰκ παρὰ Καλλίστῳ καὶ Ἰγνατίῳ Ξανθοπ. Patr. Gr. τόμ. 147, σ. 792 Β «τῆς συνεστώσης αὐτὸν ὕλης λεῖψιν παθούσης». Ἰω. Καματ. Εἰσαγ. ἀστρον. 643 «λεῖψις δὲ τῶν ὑδάτων». Κῶδ. Κ. Α. Ψάχου φύλλ. 306 α' «οἴνου λεῖψις» καὶ «σίτου λεῖψις». Byz. Zeitschr. τόμ. Ε', σ. 417 «λεῖψις οἴνου γίνεται» καὶ σ. 419 «ἅλατος λεῖψις» καὶ «λεῖψις μέλιτος καὶ ἐλαίου» καὶ «μέλιτος λεῖψις» καὶ σ. 420. Δουκαγγ. Γλωσσ. ἐν λ. φονοκόπιον.

Ἐν τοῖς Γεωπονικοῖς Α', 8, 8 φέρεται «βασιλέως λύσις». Ἐπειδὴ δ' αὐτόθι 12 ἀπαντᾷ καὶ «βασιλέως «ἔκλειψις» καὶ ἐν Α', 10, 9 «βασιλέως ἀπώλεια», πιθανόν μοι φαίνεται, ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ ἀναγνωστέον εἶνε «βασιλέως λεῖψις».

Η'

δωδεκάτειχος πόλις - δυωκαιδεκατειχής.
Τινὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ δώδεκα.

Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις λέγει ἐν Κανόνι παρακλητικῷ εἰς τὴν Θεοτόκον (ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 94) «χαῖρε δωδεκάτειχε πόλις Θεοῦ». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ δ' Ἐξαποστειλαρίῳ τοῦ Μεγάλου παρακλητικοῦ κανόνος «χρυσοπλοκώτατε πύργε | καὶ δωδεκάτειχε πόλις, | ἡλιοστάλακτε θρόνε, | καθέδρα τοῦ Βασιλέως, κτἑ.».

Τὸ ἐπίθετον δωδεκάτειχος ἐν τοῖς προκειμένοις χωρίοις εἶνε ἐσχηματισμένον κατὰ τὴν δευτέραν κλίσιν, ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ καὶ τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ. Τὸ δὲ κατὰ τὴν τρίτην κλίσιν δυωκαιδεκατειχὴς ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Τιμοθέῳ Πέρσ. στ. 247 («Μίλητος δὲ πόλις νιν ἁ | θρέψασ' ἁ δυωκαιδεκατει | χέος λαοῦ πρωτέος ἐξ Ἀχαιῶν» Anthol. lyr. Graeca τόμ. Β', σ. 150 Diehl) καὶ ἑρμηνεύεται δωδεκάπολις.

Ἐν τῷ συνθέτῳ δωδεκάτειχος ὁ ἀριθμὸς δώδεκα δηλοῖ ἁπλῶς πλῆθος ἢ μέγεθος, ὡς καὶ οἱ ἀριθμοὶ τρία, πέντε καὶ ἑπτὰ ἐν συνθέσει (ἴδ. Ἰω. Καλιτσουνάκι Ἑπταδ. Ἐρ. σ. 15 κἑξ. καὶ 92 κἑξ.). Ἐν τοιαύτῃ δ' ἐννοίᾳ ἀπαντᾷ ὁ ἀριθμὸς δώδεκα καὶ ἐν ἄλλοις συνθέτοις παρά τε τοῖς παλαιοῖς καὶ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ τοῖς Βυζαντιακοῖς. Ὁ Ἀριστοφάνης λέγει Ἱππ. 1150 κἑξ. «ΚΛ. ὦ Δῆμ', ἐγὼ μέντοι παρεσκευασμένος | τρίπαλαι κάθημαι βουλόμενός σ' εὐεργετεῖν. | ΑΛΛ. ἐγὼ δὲ δεκάπαλαί γε καὶ δωδεκάπαλαι | καὶ χιλιόπαλαι καὶ πρόπαλαι πάλαι πάλαι. | ΔΗ. ἐγὼ δὲ προσδοκῶν γε τρισμυριόπαλαι | βδελύττομαί σφω καὶ πρόπαλαι πάλαι πάλαι». Πρβ. Πλούτ. 850 «οἴμοι κακοδαίμων, ὡς ἀπόλωλα δείλαιος, | καὶ τρὶς κακοδαίμων καὶ τετράκις καὶ πεντάκις | καὶ δωδεκάκις

καὶ μυριάκις· ἰοὺ ἰού· | οὕτω πολυφόρῳ συγκέκραμαι δαίμονι». Ἐν Neue Gr. Zeuberpap. Wessely 748 καὶ 965 φέρεται τὸ δωδεκακίστη = δωδεκάκις κακίστη κατὰ τὴν λεγομένην ἁπλολογίαν (ἴδ. Herw. Lex. ἐν λ. τριμίσκον). Παρὰ Στεφάνῳ τῷ Ἀλεξανδρεῖ ἐν Phys. et med. Gr. Ideler τόμ. Β΄, σ. 221 ἀπαντᾷ «δωδεκάπυργος ἡ ἱερὰ τέχνη» (τουτέστιν ἡ χυμευτική), παρὰ δὲ τῷ Ψευδοκαλλισθένει Β΄, 18 ἀναγινώσκεται «δωδεκάστεγος πύργος»· (πρβ. τὸ ἐπίθετον τρίστεγος, περὶ οὗ διαλαμβάνει ὁ Καλιτσουνάκις ἐν Ἐπταδικαῖς ἐρεύναις σ. 18, καὶ τὰ ἐπίθετα δεκάστεγος καὶ δίστεγος περὶ τοῦ πύργου τοῦ Κύρου παρὰ τῷ Στράβωνι ΙΖ΄, σ. 730 καὶ τὸ εἰκοσάστεγος). Ὁ κωμικὸς Κρατῖνος οὕτω πως ἐπήνεσεν ἑαυτὸν ἐν τῇ Πυτίνῃ «ἄναξ Ἄπολλον τῶν ἐπῶν τῶν ῥευμάτων· | καναχοῦσι πηγαὶ δωδεκάκρουνον στόμα κτἑ.», ὁ δὲ Ἀριστοφάνης ἐν Βατράχοις 1327 εἶπεν «ἀνὰ τὸ δωδεκαμήχανον | Κυρήνης μελοποιῶν», περὶ οὗ ἐν τοῖς Σχολίοις εἶνε γεγραμμένα τάδε «Κυρήνη τις ἑταίρα ἐπίσημος δωδεκαμήχανος ἐπικαλουμένη ... ἔστι δὲ (παρὰ τὰ) ἐξ Ὑψιπύλης Εὐριπίδου «ἀνὰ τὸ δωδεκαμήχανον ἄντρον».

Συχνότατος εἶνε ὁ ἀριθμὸς δώδεκα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν. Ὁ Ὅμηρος μνημονεύει δώδεκα θαλάμους τῶν θυγατέρων τοῦ Πριάμου (Ζ 248), «δώδεκα περικαλλέας πέπλους, δώδεκα δ᾽ ἁπλοΐδας χλαίνας, τόσσους δὲ τάπητας, τόσσα δὲ φάρεα καλά, τόσους δ᾽ ἐπὶ τοῖσι χιτῶνας» ἐξάγει ὁ Πρίαμος ἐκ τῶν φωριαμῶν (Ω 229 κἑξ.) κτλ. Δώδεκα εἶνε οἱ Ὀλύμπιοι θεοί· (πρβ. δωδεκαθέου ὀροφή, δωδεκάθεος coena ἐν τῇ Συναγ. λέξ. ἀθησ. τοῦ Κουμανούδη, δωδεκάθεον ὄνομα φαρμάκου παρὰ Παύλῳ τῷ Αἰγινήτῃ Ζ΄, 11, 22), δώδεκα εἶνε οἱ ἆθλοι τοῦ Ἡρακλέους, δώδεκα ζῴδια ἐν τῷ οὐρανῷ (δωδεκαζῴδιος οὐρανός), δωδεκηὶς καὶ δυωδεκαΐς ἐκαλεῖτο θυσία δώδεκα ζῴων (ἴδ. Herw. Lex. etc. ἐν λ. καὶ Colin la dodecade Delienne ἐν Bull. de corr. hell. XXIII, σ. 85-89, καὶ Dürrbach αὐτ. XXVIII, σ. 169 κἑξ.), «πόπανον χοινικιαῖον ὀρθόνφαλον καὶ καθήμενον δωδεκόνφαλον» προσεφέρετο τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Ἀρτέμιδι (ἴδ. Herw. Lex. ἐν λ. δωδεκόμφαλος) κτλ.

Συνήθης δ᾽ εἶνε ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ ἐν τῇ Χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ. Δώδεκα ἦσαν αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰσραὴλ (τὸ δωδεκάφυλον), δώδεκα οἱ μείζονες προφῆται (τὸ δωδεκαπρόφητον), δωδεκακώδωνον ἐκαλεῖτο ὁ ποδήρης τῶν ἀρχιερέων τῶν Ἰουδαίων χιτών, δώδεκα ἦσαν οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ (πρβ. τὰ δωδεκάφωτα παρὰ Συμ. Θεσσαλ.) κτλ.

Μετὰ πολλῆς ἀκριβείας θὰ ἐξετάσω τὰ τοῦ ἀριθμοῦ δώδεκα ἐν ἄλλῳ τόπῳ, ἐν ᾧ θὰ γένηται ὁ προσήκων λόγος καὶ περὶ τῶν γεγραμμένων ὑπ᾽ ἄλλων περὶ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ παρόντι νομίζω ἱκανὰ τὰ παρατεθέντα παραδείγματα.

Θ΄

φωταυγὴς - φωταυγὸς - φώταυγος. Σύνθετα εἰς - αυγὴς καὶ εἰς -΄αυγος.

Ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἐν λ. φωταυγὴς ἀναγινώσκονται τάδε: «[Non legitur φωταυγὴς apud Suidam, cujus Glossae φωταύγεια· ἡ λαμπρότης, quod vulgo additum est καὶ φωταυγὸς omittit codex Leid., in margine habet cod. Paris. A. Apud Zonar. p. 1836 est φώταυγος, ὁ ἥλιος. G. D. Nilus Epist. p. 303, 5 Joseph. Can. de S. Tychone Actt. SS. Junii t. 3, p. 96 C, τόπος φ. Jo. Damasc. t. 2, p. 802 E, τὸ φωταυγὲς τῆς νεφέλης· sed Nicet. Dav. Paraphr. Greg. Naz. p. 69, 22 Dronk., φωταυγὸν πνεῦμα]».

Παρ᾽ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ Καν. ἰαμβ. εἰς τὰ Θεοφ. Ὠδ. ϛ΄ (εἱρμ.) φέρεται «Ναί, φησιν, οὗτος συμφυὴς γόνος πέλων | φωταυγὸς ἐξώρουσεν ἀνθρώπων γένους | Λόγος τ᾽ ἐμοῦ ζῶν καὶ βροτὸς προμηθείᾳ». Ὑποσημειοῦνται δ᾽ ὁ Christ καὶ ὁ Παρανίκας ἐν Anthol. Gr. carm. christ. σ. 211: «φωταυγὸς A: φώταυγος B». Ὁ κανὼν οὗτος τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου εἶνε μὲν πεποιημένος ἐν ἰαμβικῷ μέτρῳ, ἀλλ᾽ ἅμα εἶνε ἐρρυθμισμένος, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι ἰαμβικοὶ κανόνες τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὸν λεγόμενον τονικὸν ῥυθμόν, καθ᾽ ὃν ᾄδεται ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (ἴδ. Anthol. etc. Christ - Παρανίκα σ. XLVI καὶ Σεμιτ. Ἑλλην. μετρ. σ. 133). Τούτου δ᾽ ἕνεκα ὁ τόνος τῆς πρώτης λέξεως τοῦ προτελευταίου στίχου δὲν δύναται νὰ εἶνε ἐπὶ τῆς προπαραληγούσης, ὡς ἔχει ὁ κῶδιξ B, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῆς ληγούσης. Ἐγὼ δ᾽ ὅμως σφόδρα ἀμφιβάλλω, ὅτι εἶπεν ὁ Δαμασκηνὸς φωταυγὸς ἀντὶ τοῦ φωταυγής, πρῶτον μὲν διότι γινώσκει τὸν τριτόκλιτον τύπον ἅτε γράφων «τὸ φωταυγὲς τῆς νεφέλης» (ἴδ. ἀνωτέρω), ἔπειτα διότι ὁ ὀρθῶς ἔχων δευτερόκλιτος τύπος εἶνε φώταυγος καὶ οὐχὶ φωταυγός. Πλὴν δὲ τοῦ Ζωναρᾶ, παρ᾽ ᾧ κεῖται «φώταυγος, ὁ ἥλιος» (σ. 1836), εἶπε καὶ Γερμανὸς ὁ Β΄ σ. 235, 11 Λαγοπ. «τὸ τῆς γνώσεως φώταυγον» καὶ σ. 347, 23 «ἵνα ἀπαλλαγέντες τοῦ σκότους τῆς τυραννίδος ἐλευθερίας ἴδωσι φώταυγον κτἑ.». Ὡς δ᾽ ἐλέχθη φώταυγος ἀντὶ τοῦ φωταυγής, οὕτω καὶ χρύσαυγος ἀντὶ τοῦ χρυσαυγὴς ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Ῥοδίου ἐν Revue des ét. Gr. τόμ. Θ΄, σ. 46, στ. 319 «ὥσπερ πόλις χρύσαυγος ἔνδοθεν φέρει». Ὁμοίως δὲ ἐγένοντο καὶ τὰ ἔξαυγος (ἀντὶ τοῦ ἐξαυγής), πρόσαυγος (ἴδ. Κουμαν. Συναγ. κτλ. σ. 294), περίαυγος (ἀντὶ τοῦ περιαυγὴς) καὶ ὕπαυγος (ἀντὶ τοῦ ὑπαυγής). Δὲν εἶνε δ᾽ ὀρθὸν τὸ διδασκόμενον, ὅτι τονοῦται μὲν τὸ φωταυγὸς ἐπὶ τῆς ληγούσης, διότι τὸ β΄ συνθετικὸν μέρος εἶνε ῥηματικὸν ὄνομα εἰς -ος τροχαϊκοῦ ῥυθμοῦ *αὐγός,

τὸ δὲ α´ συνθετικὸν εἶνε κλιτὸν μέρος τοῦ λόγου (πρβ. βοσκὸς-χοιροβοσκὸς κτλ., λοιγὸς-βροτολοιγὸς καὶ τὰ τοιαῦτα), τὰ δὲ ἔξαυγος, περίαυγος, πρόσαυγος, ὕπαυγος ἔχουσι τὸν τόνον ἐπὶ τῆς προπαραληγούσης διὰ τὴν πρόθεσιν. Οὗτοι οἱ εἰς -ος λήγοντες τύποι εἶνε ἴδιοι τοῦ Βυζαντιακοῦ ἑλληνισμοῦ, παρ᾽ αὐτοὺς δ᾽ ὑπάρχουσι καὶ οἱ τριτόκλιτοι τύποι εἰς -αυγής, οἵτινες ἀπαντῶσιν ‛ἐν τῷ δοκίμῳ, τῷ μεταγενεστέρῳ καὶ τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ καὶ εἶνε πολὺ πλείονες τῶν ἄλλων, οἷον ἀνταυγής, ἀπαυγής, βλαβεραυγής, βολαυγής, διαυγής, δυσαυγής, ἑλικαυγής, ἐξαυγής, ἐριαυγής, ἐρυθραυγής, εὐαυγὴς (ἐναυγὴς ἴδ. Herwerden Lex. etc.[2]), ἡλιαυγής, ἡμεραυγής, θεαυγής, Κομνηναυγής, κυαναυγής, λαμπραυγής, λευκαυγής, λιπαραυγής, λιπαυγής, μελαναυγής, * μοναυγής, νυχαυγής, παναυγής, πανταυγής, *πενταυγής, περιαυγής, πολυαυγής, πορφυραυγής, πυραυγής, πυρσαυγής, *ῥοδαυγής, σελαυγής, τηλαυγής, ὑπαυγής, φεραυγής, φερεαυγής, χλοαυγής, χρυσανταυγής, χρυσαυγής, ψεφαυγής.

Ὡς δὲ λέγεται φώταυγος καὶ χρύσαυγος καὶ ἔξαυγος κτλ. παρὰ τὰ φωταυγής, χρυσαυγὴς κτλ., οὕτω καὶ ἀνισόλαμπος (ἴδ. Herwerd. Lex. etc. ἐν λ.) παρὰ τὰ ἀειλαμπής, αἰθερολαμπής, αἰνολαμπής, ἀλαμπής, ἀργυρολαμπής, * ἀστρολαμπής, διλαμπής, λιθολαμπὴς κτλ. Πρβ. καὶ *ἀργυρόφεγγος, *ἡλιόφεγγος, *ὁλόφεγγος, *πολύφεγγος, τρίφεγγος παρὰ τὰ ἀργυροφεγγής, ἀστροφεγγής, ἀφεγγής, βροτοφεγγής, γλαυκοφεγγής, διαφεγγής, δυσφεγγής, πυριφεγγής κτλ.

Ι´

τρισύνθετος σταυρός, τριδενδρία, τρίξεστον ξύλον, κτλ.

Ὑπάρχει παράδοσις, ὅτι ὁ σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος κατεσκευάσθη ἐκ ξύλων τριῶν δένδρων, κυπαρίσσου, πεύκης καὶ κέδρου. Πάντως δ᾽ ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡσαΐου (κεφ. ξ´, 11) «καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου πρὸς σὲ ἥξει ἐν κυπαρίσσῳ καὶ πεύκῃ καὶ κέδρῳ ἅμα δοξάσαι τὸν τόπον τὸν ἅγιόν μου».[1] Κατὰ ταῦτα ὁ σταυρὸς καλεῖται τρισύνθετος ἐν τροπαρίῳ τῆς ΚΑ´ Μαΐου (Μην. Μαΐου σ. 96 ἐκδ. Κωνσταντινουπόλεως: «τὸν τρισύνθετον σταυρὸν κατενόησαν») καὶ τριδενδρία ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου (Ἐπ. σ. 104 Gretser) καὶ «τρίξεστον ξύλον» ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Φιλῆ (τόμ. Α´, σ. 22 Miller). Φέρεται δὲ καὶ ἐν τροπαρίῳ τοῦ β´ ἤχου τῆς Ὀκτωήχου «ἐν τῇ κυπαρίσσῳ, ὡς ηὐδόκησας,| καὶ τῇ πεύκῃ καὶ κέδρῳ σαρκὶ συνανυψούμενος» καὶ ἐν ἐπιγράμματι Νικολάου τοῦ Κερκύρας «ἐν σοί με σῴζει προσπαγεὶς ὁ Δεσπότης | τῷ πευκοκέδρῳ καὶ κυπαρισσοξύλῳ» (ἴδ. Κουμανούδη Συναγ. λ. ἀθησ. σ. 271-2).

[1] Ἐν βιβλίῳ ἐπιγραφομένῳ «Μέγα καὶ θαυμάσιον προσκύνημα εἰς Παλαιστίνην καί τινα Φιλοθέου ἀρχιμανδρίτου» (ἐκδ. Ἰω. Σιδέρη 1925) σ. 108 σημ. λέγεται ὅτι ἡ παράδοσις ἔχει οὕτως. Ὁ Λὼτ μετὰ τὸν ἀφανισμὸν τῶν Σοδόμων κατέφυγεν εἴς τι σπήλαιον παρὰ τὴν Χεβρῶνα, ὅπου μεθυσθεὶς ἐκοιμήθη μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ. Ἔπειτα ἦλθε καὶ κατῴκησεν ἀλλαχοῦ, ἐδέετο δὲ τοῦ Θεοῦ νὰ συγχωρήσῃ αὐτῷ τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Ἐμφανισθεὶς δέ ποτε πρὸς αὐτὸν ἄγγελος ἔδωκε τρεῖς ξηρὰς ῥάβδους ἐκ κυπαρίσσου, πεύκης καὶ κέδρου, καὶ παρήγγειλε νὰ φυτεύσῃ καὶ ποτίζῃ αὐτὰς ὕδωρ τοῦ Ἰορδάνου, ἂν δὲ αἱ ξηραὶ ῥάβδοι βλαστήσωσι, θὰ εἶνε σημεῖον, ὅτι συνεχωρήθη αὐτῷ τὸ ἁμάρτημα. Αἱ φυτευθεῖσαι ῥάβδοι ἐβλάστησαν, ηὐξήθησαν καὶ συνήφθησαν εἰς ἓν δένδρον, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ὁ σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος. Τὸ βιβλίον καὶ τὸ σημείωμα περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης κατέστησέ μοι γνωστὸν ὁ εὐπαίδευτος ἡγούμενος τῆς ἐν Ἄνδρῳ μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κ. Ἀθαν. Βολίκας.

ΙΑ´

ἀμπελοτέμνω, θρυοκόπτω, θρυοτίλλω, ὁλοτίλλω, ἀτμοπνέω, ἐθελοτυφλώττω, ἀναγοκατάγω, ληροπαραπαίω.

Παρὰ τὸ γνωστὸν δίδαγμα τοῦ Scaliger εἶνε συντεθειμένον τὸ παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ ἀπαντῶν δυσθνήσκων, τὸ παρὰ τῷ Πολυβίῳ ψευδοδοξάζω, (ὅπερ ὁ L. Dindorf ἔτρεψεν εἰς τὸ ψευδοδοξῶ), τὸ παρὰ τῷ Ἡσυχίῳ δυστοπάζω, περὶ ὧν βραχὺν λόγον ποιεῖται ὁ ἀείμνηστος Κ. Κόντος ἐν ταῖς Γλωσσ. Παρατηρήσεσι σ. 259, παρατηρῶν ἅμα ὅτι οὐχὶ ὀρθοδοξάζειν ἀλλ᾽ ὀρθὰ δοξάζειν εἶνε ἡ γνησία γραφὴ ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Πλάτωνος.

Ἐν παπύροις ἀπαντῶσι τοιαῦτα σύνθετα ῥήματα τὸ ἀμπελοτέμνω (P. Lond. I 182, 422 «ἀμπελοτέμνοντι Πειμοῦτι», πρβ. 181, 375· ἴδ. Passow-Crönert Wörterb. der griech. Sprache σ. 389, Herwerden Lex. etc. ἐν λ. «.... ἀμπελοτέμνοντι et saepius ἀμπελοτεμ(νόντων), licet vetus analogia postulet ἀμπελοτομεῖν. Verba sic composita non rara sunt sermone Alexandrino»), τὸ θρυοκόπτω, τὸ θρυοτίλλω (Herw. Lex. etc. (θρυοκόπτειν, caedere... iuncos... et θρυοτίλλειν evellere iuncos, saepius PK. [P. Lond.] I CXXXI rect. 78/9 p. C. De vitiosa compositione cf. ἀμπελοτέμνειν) καὶ τὸ ὁλοτίλλω (ἴδ. Herw. Lex.)

Ἐν Act. SS. Aug. I, 664 φέρεται τὸ * ἀτμοπνέων, παρὰ τῷ Φωτίῳ καὶ Εὐθυμίῳ τῷ Ζιγαβηνῷ τὸ * ἐθελοτυφλώττω, παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ τὸ ἀναγοκατάγω καὶ παρὰ τῷ Λεοντίῳ τὸ * ληρο-

παραπαίω, περὶ ὧν θὰ εἶνε ὁ λόγος ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ. (Περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ τῶν πολλῶν συνηθείᾳ ὁμοίων συνθέτων ῥημάτων ἴδ. Κ. Κόντον ἐν Γλωσσ. Παρατ. σ. 279 κἑξ.).

ΙΒ΄

Συνδετικὰ σύνθετα ῥήματα ἐκ δύο ῥημάτων.

Ὁ Κουμανούδης γράφει ἐν τῇ Συναγωγῇ λέξ. ἀθησ. σ. 18 «ἀναγοκατάγοντα, τά. Κ. Πορφ. Ἐκθ. βασ. τάξ. σ. 672 ἔ. Β: «ἀναγοκατάγοντα σὺν τῶν ἱμανταρίων αὐτῶν»... Τοιαύτας λέξεις ἔχομεν σήμερον ἐν χρήσει (τίς οἶδεν ἀπὸ πόσων αἰώνων) τὰ ἀναβοκαταιβαίνω, χοροπηδῶ, παιζογελῶ, περνοδιαβαίνω καὶ ἄλλας. Μία τούτων εἶνε καὶ τὸ λυοδένω ἢ λυσοδένω κτλ.».

Τὰ παλαιότατα τῶν τοιούτων συνθέτων ῥημάτων εἶνε τὸ παρὰ τῷ Στράβωνι Ἐπιτ. ΙΖ΄, σ. 1302, 29 ἐκδ. Falc. ἀπαντῶν συναυξομειοῦμαι καὶ τὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ τόμ. Α', σ. 410 C αὐξομειῶ. Πρβ. καὶ αὐξομείωσις.

Συνάψας τὰ δύο ῥήματα ληρῶ καὶ παραπαίω ὁ Λεόντιος (Script. vet. nova coll. τόμ. Θ΄, σ. 469 Mai) εἶπεν «εἰκότως ληροπαραπαίειν δόξουσιν». Πρβ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 508 «δύο πρεσβύτα, ξυνθιασώτα τοῦ ληρεῖν καὶ παραπαίειν».

Παρὰ τῷ Πτωχοπροδρόμῳ Β', 450 ἀπαντᾷ τὸ βομβοκτυπῶ (ἴδ. Κορ. Ἀτ. τόμ. Α', σ. 30), ἐν τῷ ποιήματι Φλωρ. καὶ Πλατζ. ἐν Ἐκλ. μνημ. σ. 273, στ. 455 Μαυροφρ. κεῖται τὸ βασανοτυραννῶ («χεῖρας καὶ πόδας σφίγγουσιν, βασανοτυραννοῦσιν»). Παρὰ Νικηφόρῳ τῷ Βλεμμ. Curr. vit. et carm. σ. 129, 42 Heisenb. φέρεται τὸ βομβολαλῶ, ὁ δὲ Θεόδ. Λάσκαρις ποιεῖται χρῆσιν τοῦ σκιρτοκροτῶ (Ἐπ. 200, 13 Festa), τοῦ ψοφοκροτῶ (αὐτ. 73, 6) καὶ τοῦ ψοφοληρῶ (αὐτ. 39, 16).

Περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ καθωμιλημένῃ γλώσσῃ τοιούτων συνθέτων ῥημάτων ἴδ. Κ. Κόντον ἐν Γλωσσ. Παρατ. σ. 281, Σ. Κουμαν. Συναγ. λ. ἀθησ. ἐν λ. ἀναγοκατάγοντα καὶ Γ. Χατζιδάκιν ἐν Ἐπιστ. ἐπετηρ. Ἐθν. Πανεπ. 1911, σ. 44.

ΙΓ΄

πολύειδον - παρλύειδον· ἀγριομαλάχη - ἀγριομάλη.

Ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ τοῦ Δουκαγγίου σ. 1121 εἶνε γεγραμμένα τάδε «παρλύειδον, in Glossis Botanicis MSS. Colbert. ἡ ἀγριομάλη: Pomum Silvestre».

Οὔτε ἡ λέξις παρλύειδον οὔτε ἡ ἀγριομάλη = ἄγριον μῆλον.

ἔχουσιν ὀρθῶς. Ἐν κώδικι Κ. Α. Ψάχου, ἐν ᾧ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶνε καὶ βοτανικὸν γλωσσάριον λίαν ἀνορθόγραφον, φέρεται «πολοίιδον· ἡ ἀγριομολόχη», τουτέστι πολύειδον καλεῖται ἡ ἀγριομαλάχη ἢ ἀγριομολόχη. Ὅθεν ἐκβλητέαι εἶνε ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν λεξικῶν αἱ ἀνύπαρκτοι λέξεις παρλύειδον καὶ ἀγριομάλη. Σημειωτέον δ' ὅτι πολύειδον λέγεται καὶ τὸ κρόμμυον (Διοσκ. Β΄, 181, ἴδ. καὶ Δουκαγγ. Γλωσσ. σ. 1197), πρβ. καὶ «πολύειδος ἠρυγγίου» Διοσκ. Β΄, 137. Ὁμοίως δὲ τὸ πολύειδος εἶνε ἐσχηματισμένα κατὰ τὴν δευτέραν κλίσιν καὶ τὰ ἐπίθετα *μονόειδος, *τρίειδος, *τετράειδος, *πεντάειδος, *ἑπτάειδος, *δεκάειδος καὶ *χαλκόειδος.

ΙΔ΄

σκάμμα.

Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγονται σκάμματα τὰ ἄλλως καλούμενα σαπουνόνερα. Ὁ Κ. Ἄμαντος διαλαμβάνων περὶ τῶν λέξεων σκαμματίζω καὶ Ἐσκαμματισμένος ἐν Ἐπετ. ἑταιρ. Βυζ. σπ. τόμ. Β΄, σ. 286 παρατίθεται τὴν λέξιν σκάμμα ἐκ τῶν Προδρομικῶν ποιημάτων (Poèmes Prodromiques III, 114) «τρῖψέ με καὶ τάρασσε τὸ σκάμμα». Ἔχω δὲ καὶ ἐγὼ νὰ προσαγάγω μαρτύριον τοῦ ὀνόματος ἐκ Coll. des anc. alch. Grecs σ. 421, 14 κἑξ. «ὥσπερ γὰρ τὰ ῥυπαρὰ ἱμάτια πλύνεται, ἕως μηκέτι ἀποβάλλει τὸν ῥύπον, ἀλλὰ καθαρὰ διαχεῖται τὰ σκάμματα».

Ε. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΝΤΑΛΩΝΩ

Παρὰ τῷ Γλυκᾷ (σ. 135) ἀναγινώσκεται ὁ στίχος:

ὡς ἐννοιασμένον περπατεῖς καὶ ὡσὰν ἐνταλωμένον.

Τὸ ῥῆμα ἐνταλώνω σῴζεται καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ἐν Κρήτῃ, Χίῳ, Θρᾴκῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Οὕτω γράφει ὁ μακαρίτης φίλος μου Σταμάτιος Ψάλτης, Θρᾳκικῶν σελ. 92 dαλώνω = ζαλίζω, ἀναγράφει δὲ καὶ ὁ Σομαβέρα καὶ τὸ ῥῆμα ἀνταλώνω ἑρμηνεύων albagliare albarbagliare καὶ τὸ ὄνομα ἐντάλωσις albaglio albarbaglio καὶ τὸ οὐδ. ἐντάλωμα albagliamento albarbagliamento, γράφει δὲ καὶ ὁ Δουκάγκιος ἐνταλώνειν albucinari, obumbrare καὶ ἐντάλωσις obumbratio καὶ ὁ Κοραῆς (Ἀτ. Α΄ 164 καὶ Β΄ 124), ὅπου καὶ παράγει ἐκ τοῦ παρ' Ἡσυχίῳ τάλως· ὁ ἥλιος (ἐκ διορθώσεως ἀντὶ ταλῶς), ἐν Ἀρτάκῃ δὲ καὶ Πανόρμῳ ἐλέγετο μέχρι πρὸ 3 ἐτῶν τὸ ὄνομα τοῦ πάθους νταλωμάρα = ζάλη.

Ἡ συνήθης σημασία σήμερον ἐν Κρήτῃ εἶναι ἡ τοῦ θαμβοῦν, θαμβοῦσθαι, ἐπὶ τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἡ ἀρχαιοτέρα, ἡ τοῦ Γλυκᾶ, φαίνεται ἡ τοῦ ζαλίζεσθαι, σκοτοδινιᾶν, ἐξ ἧς προέκυψεν ἡ νεωτέρα· πρβλ. φράσεις, οἷον ἐνταλώθηκα ἀπὸ τὴν ἐμορφιάν της = ἐξαλίστηκα (Κρήτη), ἤτοι ἐκτυπήθηκα, ἐθαμβώθηκα.

Τὸ ῥῆμα τοῦτο ἀπαντῶν ἤδη παρὰ τῷ Γλυκᾷ φαίνεται ἑλληνικόν, ἀλλ' ἡ παραγωγὴ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ τάλως δὲν μοι φαίνεται πιθανή, διότι τίς δύναται νὰ πιστεύσῃ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐγινώσκετο, ὅτε ἐπλάσθη τὸ ἐνταλώνω; Ἕνεκα τούτου εἰκάζω ὅτι, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ πρώτη σημασία τοῦ ῥήματος ἦτο ἡ τοῦ πλήττειν, ὅθεν ἡ τοῦ ζαλίζεσθαι καθόλου καὶ ἡ τοῦ θαμβοῦν, θαμβοῦσθαι, τὸ ῥῆμα τοῦτο δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀλοάω καὶ μετὰ τῆς ἀντὶ σύνθετον *ἀντ-αλοάω, ἀνταλοήσω, ἀντηλόησα, ἀντηλοημένος. Τὰ φωνήεντα οη ἠδύναντο νὰ συνέλθουν εἰς τὸ ω εἴτε τὸ πάλαι εἴτε κατὰ τοὺς μτγν. χρόνους (πρβλ. ἐπαλωστὴς Ξενοφ. Οἰκονομ. 18,5 ἐκ τοῦ ἀλοάω = ἁλωνίζω), ἰδίᾳ ἐν τῇ παθητικῇ μετοχῇ ἀνταλοημένος-ἀνταλωμένος, ὅθεν ἀντάλωσα ἀνταλώνω κατὰ τὸ ἄπωσα-ἀπώνω, ἔδωσα-δώνω κτι. (πρβλ. Einleitung 312 κἑξ. καὶ ΜΝΕ Α΄ 181 καὶ 262).

Ὅτι τὸ ὑποτιθέμενον σύνθετον ἀντ-ἀλοῶ δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων, δὲν εἶναι λόγος ν' ἀρνηθῶμεν αὐτό· πρβλ. τὰ λεχθέντα ἐν ΜΝΕ Α΄ 133-4 περὶ τοῦ ἀπαντέχω, διανταλλάσσω, ἀποδιαφωτίζω κλπ.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΟΙ ΠΑΠΑΙ
ΚΑΙ ΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ

Ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῆς Βυζαντινῆς Ἐπετηρίδος (σ. 55 κ. ἑξ.) ἐδημοσιεύθη διατριβή μου, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «οἱ πάπαι Κελεστῖνος ὁ Α΄ καὶ Λέων ὁ Α΄ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν συγκαλουμένας οἰκουμενικὰς συνόδους». Ἡ διατριβὴ αὕτη κριθεῖσα ὑπὸ ξένων ἐχαρακτηρίσθη ὡς excellente καὶ remarquable, διὸ ἐκφράζω αὐτοῖς τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας. Ἀλλ' οἱ καθολικοὶ κριταὶ ἀποδεχόμενοι τὰς ἄλλας μου γνώμας, ἀπέκρουσαν ἐκείνην, καθ' ἣν οἱ πάπαι Κελεστῖνος ὁ Α΄ καὶ Λέων ὁ Α΄ πρὸς τὴν ἑαυτῶν αὐθεντίαν ἔθετον ἴσην τὴν αὐθεντίαν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Τὴν γνώμην ταύτην διεξοδικώτερον ἀπέκρουσεν ὁ κ. V. Grumel ἐν Échos d'Orient (1926, σελ. 249 κ. ἑξ.). Μετ' ἐνδιαφέροντος ἀνέγνωσα τὰς παρατηρήσεις αὐτῶν, πρόθυμος πάντοτε νὰ διδαχθῶ ἐξ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο μάλιστα ἀνέβαλον ν' ἀπαντήσω αὐτοῖς, ἀφήσας νὰ παρέλθῃ χρόνος, μήπως βαθμηδὸν πεισθῶ περὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῆς γνώμης μου καὶ τῆς ἀληθείας τῆς γνώμης τῶν κριτῶν, γνωστοῦ ἄλλως τε ὄντος πόσον εὐκόλως δύναταί τις νὰ πλανηθῇ ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοιούτων ζητημάτων. Ἐκ τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου δὲν ἐπείσθην περὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῆς γνώμης μου, ἀντελήφθην ὅμως, ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἀρκούντως διεξοδικῶς ἐκτεθειμένη καὶ ἐπακριβῶς καθωρισμένη, δι' ὃ καὶ ἐξετίθετο εἰς ποικίλας παρανοήσεις.

Βεβαίως ἐν τῇ μνημονευθείσῃ διατριβῇ δὲν ἐπρόκειτο περὶ τῶν σχέσεων τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, λαμβανομένων τῶν σχέσεων τούτων καθ' ἑαυτάς, ἂν δηλ. ὁ πάπας εἶναι ἀνώτερος τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἢ τἀνάπαλιν. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου οἱ ὀρθόδοξοι καὶ οἱ καθολικοὶ ἔχουσιν ἤδη διαμεμορφωμένας πλήρεις καὶ τελείας ἀντιλήψεις, δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν οἱ μὲν νὰ μεταβάλωσι τὰ φρονήματα τῶν ἄλλων. Ἐγὼ παρουσιάζω δύο πάπας παρεκβαίνοντας τῆς αὐστηρᾶς καθολικῆς θεωρίας καὶ ἀποδεχομένους τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους ὡς ἐξουσίαν παράλληλον πρὸς τὴν ἰδικήν των, εἶχον ἄρα δίκαιον νὰ ἐξεγερθῶσι δύο καθολικοὶ θεολόγοι κατὰ τῆς γνώμης ταύτης. Ἐπιθυμῶ ὅμως ἐκ τῶν προτέρων νὰ ὑπενθυμίσω αὐτοῖς, ὅτι ἡ καθολικὴ θεολογία ἐν γένει δὲν ἀποδέχεται μὲν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου, ἀναγκάζεται ὅμως τοὐλάχιστον ν' ἀποδεχθῇ βαθμιαίαν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, καθιστῶ δ' αὐτοὺς προσεκτικοὺς ἐπὶ τοῦ σημείου

τούτου, ὅτι, ὡς θέτω τὸ ζήτημα, ἡ ὑπὸ τῶν δύο μνημονευθέντων παπῶν ἀναγνώρισις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὡς ἐξουσίας παραλλήλου πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἀνάγεται ἀκριβῶς εἰς τὴν βαθμιαίαν ταύτην ἐφαρμογὴν τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Ὥστε ἀπὸ δογματικῆς ἀπόψεως οἱ καθολικοὶ κριταὶ δὲν ἐκωλύοντο ποσῶς ν' ἀποδεχθῶσι τὴν γνώμην μου, ἐν ᾗ περιπτώσει βεβαίως ἐπείθοντο περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῆς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως λοιπὸν τῆς βαθμιαίας ἐφαρμογῆς τοῦ παπικοῦ πρωτείου εἶναι ὀρθὴ ἡ γνώμη, ὅτι οἱ πάπαι Κελεστῖνος ὁ Α΄ καὶ Λέων ὁ Α΄ ἀνεγνώριζον τὴν ἐξουσίαν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων παράλληλον πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἐξουσίαν; Βεβαίως οἱ πάπαι οὗτοι καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τῶν παπικῶν ἰδεῶν, εἶχον δηλ. τὴν ἰδέαν, ὅτι ἔκειντο ὑπεράνω τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην ἥρμοζε μόνον ἡ ἀντίληψις, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι ἁπλᾶ συμβουλευτικὰ σωματεῖα, αἱ δ' ἀποφάσεις αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἐκδίδωνται ὡς ἀποφάσεις τῶν παπῶν. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὅτε ἡ Ἀνατολικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία εἶχον πλέον ἀπὸ πολλοῦ χωρισθῆ, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ὅμως ἐκκλησίᾳ ἡ θέσις τῶν πραγμάτων δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην, διότι ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος συνήρχετο βεβαίως ὁμοῦ μετὰ τοῦ πάπα, ἀλλ' ὁλόκληρος ἐθεωρεῖτο μία καὶ ἑνιαία ἀρχή, ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία. Ἡ σχέσις τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐξουσίας τῶν συνόδων δὲν εἶχεν ἀκόμη ῥυθμισθῆ συμφώνως πρὸς τὴν παπικὴν θεωρίαν. Ἡ ἀνωτέρα ἐξουσία τοῦ πάπα καὶ τὸ ὑποτελὲς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δὲν ἦτο καθιερωμένον καὶ αὐτονόητον καθεστώς. Αἱ ἀποφάσεις ἐξεδίδοντο ὡς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, ἡ δὲ θέσις τοῦ πάπα ἐν τῇ συνόδῳ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὑπέροχος, καὶ ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὁσηνδήποτε καὶ ἂν εἶχε σημασίαν, ἐχάνετο ἐν τῇ ὁλότητι, ἐν ταῖς ἀποφάσεσι τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἐκουσίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀπεθάρρυνε τοὺς πάπας. Ἀφοῦ τὰ πράγματα δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὴν παπικὴν θεωρίαν, ἐζήτουν οὗτοι νὰ τροποποιήσωσιν αὐτὰ συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην. Πρὸς πραγματοποίησιν τούτου ἀπῃτεῖτο ἀγὼν καὶ πάλη, ἐν δὲ τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ εἶναι καταφανῆ ἀμφότερα, δεικνύοντα τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἀνωτέρου ἰσχυρισμοῦ, ὅτι τὰ πράγματα δὲν συνεφώνουν πρὸς τὴν παπικὴν θεωρίαν. Ἂν ἐκεῖνα συνεφώνουν πρὸς ταύτην, πρὸς τί ὁ ἀγὼν οὗτος; Θὰ ἦτο βεβαίως πάντη περιττός. Οὕτω κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ὁ πάπας Κελεστῖνος ὁ Α΄ ἀπέναντι τῆς Γ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ πάπας Λέων ὁ Α΄ ἀπέναντι τῆς Λῃστρικῆς καὶ Δ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου ἐτόνιζον τὴν ἑαυτῶν αὐθεντίαν, ἐδικαιολόγουν αὐτὴν καὶ ἐζήτουν νὰ τὴν ἐπιβάλωσιν ἐπὶ τῶν μνημονευθεισῶν συνόδων. Ἱκανὰ σχετικὰ χωρία παρατίθενται ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος διατριβῇ ἡμῶν. Αἱ χαρακτηριστικαὶ ὁδηγίαι, ἃς οἱ πάπαι οὗτοι εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἀπεσταλμένους ἔδιδον, ὅπως μὴ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τῶν μελῶν τῶν συνόδων τούτων, ἀλλ' ἐπιβάλωσι τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ πάπα, δεικνύουσιν, ὅτι συνῃσθάνοντο, ὅτι ἀπέναντι αὐτῶν δὲν ἔχουσιν ὑποτελῆ θεσμόν, ἢ τοὐλάχιστον, ὅτι τὸ ὑποτελὲς αὐτοῦ δὲν ἦτο καθιερωμένον καὶ αὐτονόητον καθεστώς, διότι ἄλλως θὰ ἦσαν περιτταὶ ὅλαι αὗται αἱ ὁδηγίαι καὶ αἱ προφυλάξεις. Ὄχι μόνον αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις δὲν ἐξεδίδοντο ὡς ἀποφάσεις τῶν παπῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ πάπαι ἐφοβοῦντο πολλάκις ἀποφάσεις τῶν συνόδων ἀντικειμένας εἰς τὰς παπικὰς ἐπιθυμίας, ὄχι δ' ἅπαξ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐξέδωκαν τοιαύτας ἀποφάσεις. Οὕτως, ἵνα παραλείψωμεν ἄλλα παραδείγματα, ἡ Δ΄ καὶ ἡ Η΄ (κατὰ τοὺς καθολικοὺς) οἰκουμενικὴ σύνοδος, αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως πασῶν τῶν ἄλλων φαίνονται ἀνταποκριθεῖσαι εἰς παπικὰς ἀξιώσεις καὶ ὧν προήδρευσαν οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι, προσέκρουσαν εἰς τὰς θελήσεις καὶ ἀξιώσεις τῶν παπῶν, τῆς μὲν πρώτης λαβούσης ἀποφάσεις παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ πάπα, τῆς δὲ δευτέρας παραμερισάσης παπικὰς ἀξιώσεις. Οὕτω τὸ συνοδικὸν σύστημα, οἷον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ πράγματι ὑπῆρχε, δείκνυται στοιχεῖον ξένον ἐν τῷ παπικῷ συστήματι καὶ ἀνοικονόμητον. Πρὸς τὸ παπικὸν σύστημα προσήρμοζεν ἄριστα ἡ σύγκλησις ἐν Ῥώμῃ συνόδου ὡς συμβουλευτικοῦ σωματείου τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Μετὰ τοιαύτης συνόδου ὁ Κελεστῖνος εἶχε καταδικάσει τὸν Νεστόριον καὶ ἐθεώρει ἀρχικῶς τὴν ὑπόθεσιν λήξασαν. Ἐκ τοιούτων συνόδων, ὡς γνωστόν, προέκυψαν αἱ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους παπικαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, αἵτινες θεωροῦνται ὡς ἁπλᾶ συμβουλευτικὰ σωματεῖα τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐδημοσιεύοντο ὡς ἀποφάσεις τῶν οἰκείων παπῶν.

Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ὅτε ἀκόμη ἡ Ἀνατολικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἦσαν ἡνωμέναι καὶ αἱ σύνοδοι διετήρουν τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν, συγκαλούμεναι ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἱ πάπαι προσεπάθουν μὲν νὰ ἐπιβάλωσιν αὐταῖς τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν, ἀλλ' ἐφόσον δὲν κατώρθουν τοῦτο, ἠναγκάζοντο ἐν δυσκόλοις περιστάσεσι νὰ συμβιβασθῶσι καὶ συμμορφωθῶσι πρὸς καιρὸν πρὸς τὴν ἀλλοίαν θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ κάμωσι συγχρόνως λόγον περὶ τῆς συνόδου ὡς περὶ ἄλλης αὐτοτελοῦς ἀρχῆς. Ὁ κ. V. Grumel ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ πάπαι ἀνεγνώριζον εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους σημασίαν, ἀλλ' ὑποδεεστέραν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ζητεῖ ν' ἄρῃ τὴν ἀντίφασιν, ἥτις ἐξ ἀνάγκης ἐνυπῆρχεν ἐν αὐτῇ τῇ διαγωγῇ τῶν παπῶν, οἵτινες ἀφ' ἑνὸς ἐζήτουν νὰ ἐφαρμόσωσι τὰς παπικὰς θεωρίας, νὰ ὑποτάξωσι τὰς συνόδους καὶ καταστήσωσιν αὐτὰς ἁπλᾶ συμβουλευτικὰ σωματεῖα, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἐν δυσκόλοις περιστάσεσι ἠναγκάζοντο νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ δεχθῶσι τὴν αὐτοτέλειαν τῶν συνόδων. Ἡ μνημονευθεῖσα ἀντίληψις ὅμως ὄχι μόνον δὲν αἴρει τὴν ἀντίφασιν ταύτην, ἀλλὰ γεννᾷ καὶ ἑτέραν, διότι προκειμένου περὶ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀνωτάτης ἐκκλ. ἐξουσίας, τίνα ἔννοιαν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ ἐν αὐτῇ ἐπιπροσθέτως γινομένη ἀναγνώρισις καὶ ἄλλης ἐξουσίας ὑποδεεστέρας; Ταῦτα καταφαί-

νονται ἐκ τῶν ἑπομένων. Οἱ πάπαι προκειμένου καὶ περὶ ζητημάτων γενικωτέρας φύσεως ἀπεφάσιζον μόνοι καὶ ἐθεώρουν τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν ὡς τὴν ἀνωτάτην ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας, μὴ προσδεομένην τοῦ κύρους ἄλλης ἀρχῆς, ἔπειτα ὅμως, συγκαλουμένης οἰκουμ. συνόδου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐδέχοντο τὴν ἐκ νέου ἐξέτασιν αὐτοῦ καὶ μετεῖχον τῆς συνόδου. Τοῦτο τί ἄλλο δεικνύει, εἰ μή, ὅτι καίπερ θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὡς τὴν ἀνωτάτην ἐκκλ. αὐθεντίαν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τελεσιδίκως λυθεῖσαν, ἠναγκάζοντο νὰ δεχθῶσι νέαν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἐξέτασιν ὑπ᾽ ἄλλης αὐτοτελοῦς ἐξουσίας; Πῶς δὲ δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς ταῦτα ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ πάπαι ἐδέχοντο τὴν σύνοδον ὡς ὑποδεεστέραν ἀρχὴν καὶ τί ἠδύνατο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ προσθέσῃ αὕτη εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν ἐξουσίαν; Οὕτως ὁ πάπας Κελεστῖνος ὁ Α´ εἶχεν ἤδη καταδικάσει τὸν Κων/πόλεως Νεστόριον, ἐθεώρει τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ τελεσίδικον καὶ ἐν τούτοις ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ, ὅπως οὗτος δικασθῇ ἐκ νέου ὑπὸ τῆς Γ´ Οἰκουμ. συνόδου (431). Εἰς τοιαύτας δυσκόλους περιστάστάσεις, ἐν αἷς καταφανὴς ἦτο ἡ ἀντίφασις θεωρίας καὶ πράξεως, μία ὑπελείπετο διέξοδος, εἰς ἣν καὶ πράγματι κατέφευγον οἱ πάπαι· ἀπῄτουν δηλονότι, ὅπως ἡ σύνοδος κατ᾽ ἀνάγκην συμφωνήσῃ πρὸς τὴν ὑπ᾽ αὐτῶν πρότερον ληφθεῖσαν ἀπόφασιν. Ἀλλ᾽ οἱ συγκαλοῦντες τὴν σύνοδον ἦσαν βεβαίως ἄλλης ἰδέας· ἐφρόνουν, ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ὑπόχρεως νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ πάπα, ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἐφρόνουν τοῦτο, πάντως τὴν προτέραν μονομερῆ παπικὴν ἀπόφασιν δὲν ἐθεώρουν ἀρκοῦσαν, ἀλλὰ προσδεομένην τοῦ κύρους ἄλλης ἐξουσίας. Ἄλλως ἡ σύγκλησις τῆς συνόδου θὰ ἦτο βεβαίως περιττή. Οἱ πάπαι μετὰ τὴν ἰδικήν των ἀπόφασιν ἀνεχόμενοι τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν ἠναγκάζοντο βεβαίως νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Ὁ κ. V. Grumel μὲ βοηθεῖ, ὅπως ἐκφράσω σαφέστερον τὸ νόημά μου. Ὡς ἐν τῷ ζητήματι τῆς ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος συγκλήσεως τῶν οἰκουμ. συνόδων καὶ τῆς ὑπ᾽ αὐτῶν διευθύνσεως τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων αὐτῶν ἀποδέχεται, ὅτι οἱ πάπαι, καίπερ φρονοῦντες, ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς αὐτούς, ἐν τούτοις «ils reconnaissaient le fait», οὕτω δύναταί τις νὰ εἴπῃ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐξουσίας τῶν συνόδων. Οἱ πάπαι χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν ἰδέαν, ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία, ἠναγκάζοντο ν᾽ ἀναγνωρίσωσι πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἓν ἄλλο γεγονὸς (fait), τὴν αὐτοτέλειαν μιᾶς ἄλλης ἀνωτάτης ἐκκλ. ἀρχῆς, τῶν οἰκουμ. συνόδων, φέροντες οὕτως ἀκουσίως βεβαίως ἀμφοτέρας τὰς ἐξουσίας ταύτας εἰς παράλληλον θέσιν. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη, ὅσον ἀκουσία καὶ σιωπηλὴ καὶ ἂν ἐγίνετο, ἀντικατοπτρίζεται ἔν τισιν ἐκφράσεσι τῶν παπῶν. Τὰς φράσεις ταύτας παρέθεσα καὶ ἐσχολίασα ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος διατριβῇ μου, κρίνω δὲ περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω αὐτὰς ἐνταῦθα. Οἱ κριταὶ ἀποφαίνονται, ὅτι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐξάγεται, ὅ,τι ἐγὼ νομίζω, ἀλλ᾽, ὡς ἀνωτέρω ἔδειξα, ἡ ἀναγνώρισις ἐγίνετο κυρίως διὰ τῶν πράξεων τῶν παπῶν,

ἐν δὲ ταῖς μνημονευθεῖσιν ἐκφράσεσιν ὑπάρχουσι πλάγιαι καὶ ἀκούσιοι ἐκδηλώσεις τῶν πράξεων τούτων. Εἰς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων, ὅπερ ὁμιλεῖ περὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου ὑπὸ τῆς Δ´ οἰκουμενικῆς συνόδου (σελ. 83), ἔχω συνηγοροῦντα τὸν W. Kissling, γράψαντα· «der Papst Koordiniert sich also nicht mit den übrigen, sondern stellt sich selbständig neben die ganze Synode». (Das Verhältnis zw. Sac. n. Imp. 1921, σελ. 66), ἤτοι «ὁ πάπας (Λέων ὁ Α´) ἄρα δὲν τάσσει ἑαυτὸν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ θέτει ἑαυτὸν αὐτοτελῶς πλησίον τῆς ὅλης συνόδου». Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅπερ ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν γνώμην ἡμῶν, τὰ ἄλλα κάλλιον προσαρμόζονται πρὸς αὐτήν, πάντοτε ὅμως λαμβανομένου ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ σαφῶν καὶ ἀναντιρρήτων χωρίων, ἀλλὰ περὶ πλαγίων καὶ ἀκουσίων ἐκφράσεων. Ὀφείλω νὰ προσθέσω, ὅτι εἶναι τοιαῦτα τὰ χωρία, ἅτινα ἐγὼ ἠδυνήθην ν᾽ ἀνεύρω, δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ὑπάρχωσιν ἄλλα ἀμεσώτερα καὶ σαφέστερα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΜΟΥΖΑΚΗ

Εἶνε γνωστὴ ἐκ τῆς ἱστορίας ἡ δρᾶσις τῶν γενναίων ἐκείνων μαχητῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Στραθιῶται ἢ Στρατιῶται συμμετεῖχον, κατὰ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους αἰῶνας, τῶν γενομένων κατὰ τὴν Εὐρώπην πολέμων καὶ τυχοδιωκτικῶν ἐπιδρομῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν Μπλέση, Μπούα, Στήνη, Βαρβάτη καὶ τόσων ἄλλων, τῶν ὁποίων εὔφημον μνείαν ποιεῖται ἡ ἱστορία, παρέμειναν, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ὡς ὀνόματα χωρίων καὶ τοποθεσιῶν, τὰς ὁποίας οἱ κυρίαρχοι παρεχώρουν εἰς αὐτούς, ὡς τιμάρια ,διὰ τὰς παρασχεθείσας πολυτίμους ὑπηρεσίας των.

Μεταξὺ τῶν μαχητῶν τούτων καταλέγονται καὶ οἱ ἐξ ἐπισήμων Ἀλβανῶν ἕλκοντες τὴν καταγωγὴν Μουζάκαι, περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγα, δυστυχῶς, διὰ τὴν ἔλλειψιν βοηθημάτων, μοὶ εἶνε γνωστά.

Καὶ πρῶτον ἡ λέξις Μουζάκη παράγεται ἐκ τῆς ἀλβανικῆς Μουζικά, σημαινούσης καλύβια.[1] Ὑπάρχει ἐν Ἀλβανίᾳ μέρος τι καλούμενον Μουζάκη, ἐν Τριφυλίᾳ Μουζιάκι, ἐν Ἠλείᾳ Μουζέϊκα καὶ Μουζάκη καὶ ἐν Ζακύνθῳ τὸ χωρίον Μουζάκη ἀπέχον τῆς πόλεως περὶ τὰ 9 χιλμ. καὶ ἀριθμοῦν περὶ τοὺς 1000 κατοίκους.

Ὁ οἶκος Μουζάκη, γράφει ὁ Ἀμασείας Ἄνθιμος Ἀλεξούδης,[2] φαίνεται νὰ ἡγεμόνευεν ἐν Βελιγράδοις ἀπὸ τοῦ ΙΔ΄ μέχρι τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος λήγοντος καὶ τὰ μέλη αὐτοῦ συνηγωνίσθησαν μετὰ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου ἢ Σκενδέρμπεη. Τῆς οἰκογενείας ταύτης ἔσχατος ἀπόγονος μνημονεύεται ὁ Ἰωάννης Μουζάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, περὶ ὧν ὑπομνήματά τινα εὑρὼν ὁ Χὸπφ ἐν ἰδιωτικῇ τινι βιβλιοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως, ἐδημοσίευσεν ἐν τοῖς: Chroniques Greco-romains. (Berlin. 1873 σ. 270 καὶ 301). Περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Μουζάκη Ἀλβανοῦ γράφει καὶ ὁ Κατραμῆς,[3] ὅτι μεταβὰς εἰς Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας ὅπου καὶ ἀπέθανεν, ἐξέδωκεν ἰταλιστὶ «Χρονικὸν τῶν Ἀλβανικῶν φυλῶν», σῳζόμενον ἐν χειρογράφῳ ἐν τῇ ἐθνικῇ τῆς Νεαπόλεως βιβλιοθήκῃ.

Καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος ἀναφέρει,[4] ὅτι Μουζάκη κόμησσα, χήρα τοῦ Ἀλβανοῦ δεσπότου Μπάλσα Β΄. εἶχε κτήσεις ἐν Ἀλβανίᾳ ἀπὸ τοῦ 1385-1396. Αὐτὴ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπὶ τῆς Σάσωνος βενετικῆς ἐπικυριαρχίας,

[1] Λ. Ζώη, Λεξικὸν Ζακύνθου Τόμ. Β΄. σ. 643 ἐν λέξει Μουζάκη.

[2] Δελτίον Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας. Τόμ. Δ΄. σ. 280.

[3] Ν. Κατραμῆ, Ἡ ἐν Νεαπόλει Ἑλλην. Ἐκκλησία σ. 7 καὶ 26. Ὁ Κ. ἀναφέρει μόνον, ὅτι ὁ Μ. ἔγραψεν ἱστορικὸν χειρόγραφον.

[4] Νέος Ἑλληνομνήμων Τόμ. ΙΑ΄. σ. 63.

μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς ἀδελφῶν ἐκ τοῦ οἴκου Μουζάκη καὶ τῆς θυγατρὸς Ρεγγίνης ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Βενετίας.

Ὁ δὲ Ἠλίας Δασσάρητος ἐν σημειώσει μελέτης του[1] περὶ τοῦ οἴκου τῶν Μουζάκη γράφει τὰ ἑξῆς: «Μουζάκης - μέγας ἡγεμονεύων ἀλβανικὸς οἶκος τῶν Μουζακαίων, τῶν καταγομένων ἐκ τοῦ Ἰωάννου Μουσακίου, ὅστις τῷ 1274 μετέβη εἰς Ἰταλίαν ὡς ἀπεσταλμένος τῶν Ἀλβανῶν, ἀλλὰ φυλακισθεὶς διὰ τὴν τῶν δικαίων ὑπεράσπισιν, ἀπελύθη τῷ 1280. Ἐκ τοῦ Ἰωάννου ἐγεννήθη ὁ Ἀνδρέας Μουσακῆς (1280-1318) καὶ ἐκ τούτου ὁ Ἀνδρέας Μουσάτιος ὁ Α΄. ὁ καὶ Σεβαστοκράτωρ κληθεὶς (1318-1337). Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου πάλιν γεννῶνται Θεόδωρος ὁ Γκερσσετίσης (καρηκομόων) καὶ ὁ Ἰωάννης καὶ ἐκ τοῦ Θεοδώρου Ἀνδρέας ὁ Β΄. (1337-1378), ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ ὁποίου ὁ Γκῖνος κατέλαβε τὰ πλησίον τοῦ Ἰλλυρικοῦ Τομάρου μέρη, ὅτ' ἐκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ τὸ Γκινομάδιον (Γκιωνομάθ = μέγας Γκῖνος), ὁ δὲ Πέτρος ἔκτισε τὴν Μοσχόπολιν, τῷ 1388, καὶ ὁ Θεόδωρος κατέλαβε τὸ Βεράτιον καὶ τὴν Μουζακίαν, τὴν κληθεῖσαν οὕτω ἐξ αὐτοῦ τοῦ οἴκου τῶν Μουζακαίων· ὁ Παῦλος Θώπιας, ὁ Σεβαστοκράτωρ, κατέλαβε τὴν Γκόραν, ὁ Στόϊας τὴν Καστορίαν, ὁ Βάλσας Κομίτας τὴν Σκόδραν, ὁ Κυράννας Γρόπας τὴν Ἀχρίδα. Ἐκ τοῦ Γκίνου τοῦ Α΄ πάλιν γεννῶνται ὁ Ἀνδρέας Γ΄ Ματαράγκας (ἐξ οὗ Γκῖνος τῆς Γκόρας) ὁ Βλάσιος Βόγδανος (Γκῖνος τῆς Τομαρίτσας) καὶ ἐκ τούτου Σινάνμπεης συζευχθεὶς τὴν Ὑέλλαν, θυγατέρα τοῦ Μωϋσέως Διβράνου καὶ Ἑλένη, ἥτις μετὰ τοῦ Ἀρδίνου Κλόππες, κυρίου τῆς Βρέστας, ἐγέννησε τὸν Χατζήμπεην καὶ τὴν Δέσποιναν συζευχθεῖσαν τὸν Ἀλήμπεην, ἐξ οὗ ἐγέννησε τὸν Σαντζάκμπεην τῆς Κόρτσας. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀνδρέου Γ΄ τοῦ κατέχοντος τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Δεβόλεως περὶ τὴν περιφέρειαν τῆς Ὀπάρσεως καὶ ἐκ τῆς Κυράννας θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου Ζενεβίση Ἀργυροκάστρου ἐγεννήθησαν οἱ Γκῖνος Β΄ ὁ Θεόδωρος τοῦ Κοσσόβου, ὅστις ἀπέθανεν ἄτεκνος (+1389) ἡ Μαρία συζευχθεῖσα Ἀριανίτην Θώπιαν Κομνηνὸν τὸν μέγαν καὶ ἡ Ἑλένη συζευχθεῖσα τὸν Φίλιππον δεσπότην τῆς Ἰλλυρικῆς Ραγούζης.

Ἐκ δὲ τοῦ Γκίνου τοῦ Β΄ καὶ τῆς Κυράννας τῆς Γκόρας, ἐγγόνου τοῦ Σεβαστοκράτορος Παύλου τῆς Γκόρας, γεννῶνται ὁ Ἰωάννης, ὁ Ἀνδρέας, ὅστις μετὰ τῆς Ὑέλλας ἀνεψιᾶς τοῦ Σκεντέρμπεη ἐγέννησε τὸν Γκῖνον, ἡ Σοφία Σανφίνα συζευχθεῖσα τὸν Μωϋσῆν Θώπιαν, ἡ Μαρία συζευχθεῖσα τὸν Μουσακῆν Κομνηνόν, ἡ Ἑλένη συζευχθεῖσα τὸν Γεώργιον Βλαντίσην τῆς Κάτω Δίβρας, ἡ Κομίτα συζευχθεῖσα τὸν Ἀριανίτην υἱὸν τοῦ Ἀριανίτου Μουσακῆ (πενθεροῦ τοῦ Σκεντέρμπεη), ἡ Κοντέσσα δούκισσα τῆς Neppe in Sparina καὶ ἡ Θεοδώρα συζευχθεῖσα τὸν Λέκκαν Δουκαγγίνην, ἥτις ἀπέθανεν ἄτεκνος. Ἔτι ἀναφέρεται ὁ δεσπότης Ἀνδρέας, ὁ τυφλὸς ἐπικαλούμενος,

[1] Δελτίον, Ἔνθ' ἀνωτέρω Τόμ. Ε΄. σ. 153-154.

ὅστις μετὰ τῆς Κομίτας τῆς Γκόρας ἐγέννησε τὴν Μιγγιρίαν, τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βλάσιον συζευχθέντα τὴν Κυράνναν καὶ γεννήσαντα τὸν Χαϊδάρβεην τῆς Σβιρίνας.[1] Ὅτι δὲ οἱ Μουζακαῖοι κέντρον τῆς κυριαρχικῆς αὐτῶν περιφερείας εἶχον τὸν Δέβολιν ποταμὸν καὶ ἅπασαν τὴν περὶ αὐτὸν Νέαν Ἤπειρον ἀπὸ Γενούσου μέχρι Αὔου (Ἀώου) ποταμοῦ, μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀνίου.[2]

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν Ζακύνθῳ οἰκογένειαν Μουζάκη ὁ μὲν χρονογράφος Βαρβιάνης[3] μνημονεύει, ὅτι αὕτη ἦλθεν ἐκ Τριπολιτσᾶς, ἐν συμβολαίῳ δὲ τοῦ 1583 ἀπαντᾷ ἐν Ζακύνθῳ Στάμος Μουζάκης ἀπὸ τὸ Ἀνατολικό.[4]

Ἐν τούτοις δύο Μουζάκαι, οἱ Γεώργιος καὶ υἱός του Δημήτριος, ἀπαντῶσιν ἐν Ζακύνθῳ, ὡς στραθιῶται, ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Παλαιολόγον, ἀποσταλέντα, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1487, ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Συγκλήτου ἐκ Ναυπάκτου εἰς Ζάκυνθον μετὰ λόχου στραθιωτῶν.[5] Εἰς τὸν Γεώργιον καὶ Δημήτριον διὰ τὰς παρασχεθείσας εἰς τὴν Βενετίαν ὑπηρεσίας ἐδόθησαν εἰς ἀμοιβὴν γαῖαι, αἱ ὁποῖαι συνοικισθεῖσαι ἀπετέλεσαν τὸ καὶ νῦν χωρίον τῆς Ζακύνθου Μουζάκη,[6] τὸ ὁποῖον ἡ οἰκογένεια ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῆς Νικόλαον καὶ Κόντον κατέλιπε βραδύτερον διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς ἕτερον χωρίον, τὸ Γερακαρίον.[7]

Διεξαγομένου τῷ 1717 πολέμου μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων, ὁ πλοίαρχος Νικόλαος Μουζάκης ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου ἐπιθυμῶν νὰ ἐκπλεύσῃ, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ζακύνθιοι, ἐναντίον τῶν Τούρκων, ν ὰ π ά ῃ τ ο ῦ κ ο ύ ρ σ ο υ, κατέστησεν ἐπίτροπόν του, τῇ 6 Ἰουνίου 1717, τὸν δ/ρα Ν. Χιόνην.[8]

Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μουζάκη ἐν Ζακύνθῳ διεκρίθησαν πολλοί, ὡς συμβολαιογράφοι καὶ ἱερεῖς, εἷς δὲ ὡς ταγματάρχης τοῦ οἰκονομικοῦ κλάδου.[9] Ἐπίσης διακρίνονται ὁ νομομαθὴς δρ. Παναγιώτης Α. Μουζάκης, ὁ ἰατροχειροῦργος Νικόλαος Τζ. Μουζάκης χρηματίσας κατὰ διαφόρους περιόδους βουλευτὴς Ζακύνθου, ὁ ἰατρὸς Τζαννέτος Μουζάκης, ὁ συμβολαιογράφος Ζαφ. Μουζάκης καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ δικηγόρος καὶ ἀρτίας μορφώσεως Ἀντώνιος Π. Μουζάκης, εἰσηγητὴς παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν, περὶ ὧν θὰ διαλάβω ἐν ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ.

ΛΕΩΝ. Χ. ΖΩΗΣ

---

[1] G. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar σ. 247.
[2] Ὅρα G. Hahn, Ἔνθ' ἀνωτέρω.
[3] Βαρβιάνη, Χρονικὸν ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ Ζακύνθου σ. 21.
[4] Συμβολαιογράφος Α. Μαρτινέγκος σ. 68 (αὐτόθι).
[5] Κ. Σάθα, Monumenta... Tom. I καὶ V. Συμβολαιογράφος Ζακύνθου Δ. Φραγκόπουλος σ. 39, καὶ Λ. Ζώη, «Ἑλληνικὸς λόχος ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας»· ἐν περιοδ. «Ἑλληνισμὸς» ἔτος ΙΔ' τεῦχ. 161. 2.
[6] Σ/γράφος Ν. Δόριζας σ. 357, τῷ 1511.
[7] Σ/γράφος Θ. Αὐλωνίτης σ. 219, τῷ 1522.
[8] Σ/γράφος Θ. Ζωναρᾶς σ. 28.
[9] Λ. Ζώη, Λεξικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Β' σ. 643.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ, ΕΝΘΥΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΙΓΙΛΛΙΑ ΕΞ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑπηρεσίας μου ἐν τῷ Πρωτοδικείῳ Εὐρυτανίας ἐν ἔτει 1909, ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀντιγράψω τὰς κατωτέρω ἐπιγραφὰς ἐνθυμήσεις καὶ σιγίλλια. Ταύτας εἶχον ἔκτοτε ἀποστείλει τῇ διευθύνσει τῆς «Βυζαντίδος», ἔνθα (τόμ. Β΄ σελ. 271) καὶ ἀνηγγέλθη ἡ δημοσίευσις αὐτῶν ἐν τῷ ἑπομένῳ τόμῳ, ἥτις ὅμως δὲν ἐγένετο ἕνεκα τῆς διακοπῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου. Νῦν δημοσιεύω αὐτὰς ἐνταῦθα ὡς ὑλικὸν χρήσιμον ἴσως τοῖς εἰδικῶς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένοις. Ἐὰν τυχὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημοσιεύθησάν τινες αὐτῶν ὑπ' ἄλλου ἀλλαχοῦ, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω.

I

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΝΘΥΜΗΣΕΙΣ

Α΄

Καρπενήσιον.

1. Ἐπὶ μικρᾶς τετραγώνου λιθίνης πλακὸς ἐντετειχισμένης ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος[1] ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ ἀναγλύφοις κεφαλαίοις γράμμασι γεγραμμένη (ἴδε πανομοιότυπον αὐτῆς ἐν τῷ πίνακι):

«Θεαρχικῇ Τριάδι ἧς θρόνος πολος
κἄν γῇ ναὸν τέτευχε πιστῶν ἡ πολις
πᾶς πιστὸς εἰς ὃν εἰσιὼν πολῷ δέει
τὸ πνεῦμα ἀστράφθῃ τρισὶν ἡλίοις
τῆς τρισσοφαοῦς καὶ μιᾶς θεαρχίας».

2. Ἐπὶ ἀντιμηνσίου ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ἐν δυσὶ στίχοις καὶ κεφαλαίοις γράμμασι γέγραπται ἡ ἑξῆς ἔντυπος ἐπιγραφή:

«Θυσιαστήρι(ον) θεῖον κ(αὶ) ἱερὸν τοῦ ἐπιτελεῖσθαι δι' αὐτοῦ ἁγίαν θείαν ἱερουργίαν ἁγιασθὲν ὑπὸ τῆς θείας χάρι(τος) τοῦ π αναγίου κ(αὶ) ζωαρχικοῦ πν(εύματο)ς καθιερωθὲν παρὰ τοῦ μακαριωτάτου Π(ατ)ριάρχου Ἀντιοχεί(ας) κ(υρίο)υ Σιλβέστου. Ἀπριλλίῳ ΑΨΜΗ».

---

[1] Ὁ ναὸς οὗτος ἠγέρθη ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ, ὡς λεπτομερῶς ἱστορεῖται ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ τῷ γραφέντι ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (πρβ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. Δ' σελ. 56, 59).

3. Ἐπὶ ἑτέρου ἀντιμηνσίου:

“Καθιερώθη παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Μητροπολίτου
πρώην Βάρνης Ἰωσὴφ ἐν ἔτει ,αωξ΄ Ἀπριλίου
κγ΄ Ἰνδικτιῶνος γ΄ ἐν τῷ τῶν Καρεῶν τοῦ
Κονακίῳ τοῦ Ρωσικοῦ Κοινοβίου„.

Β΄

Μονὴ Κουμασίων (διαλελυμένη ἐν τῷ τέως δήμῳ Καρπενησίων).[1]

4. Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ τέμπλῳ τοῦ Ναοῦ εἰκόνος τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου ἔχει σημειωθῇ

“ЄΤΗ ,ΖΡΟΑ„ *[=1662/3].*

5. Ὄπισθεν ἑτέρας εἰκόνος τῆς Θεοτόκου (βρεφοκρατούσης) ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τέμπλου φέρεται κεφαλαίοις γράμμασι τὸ ἑξῆς σημείωμα (ἴδε πανομοιότυπον αὐτοῦ ἐν τῷ πίνακι):

“† Ιστοριθησαν τα δεσποτικα καὶ ὁ παντοκράτωρ·
δια ἐξόδου τοῦ ευλ[αβε]στάτου ἐν ἱερεύσιν κ(υρίο)υ
[. . .]κου ιερέος ἐκ κώμης Κοριοχάτες[2]
1669„.

6. Ἐπὶ κανδήλας ὑπάρχει κεχαραγμένη ἥδε ἡ ἐπιγραφὴ κεφαλ.: (ἴδε πανομοιότυπον ἐν τῷ πίνακι):

«*† Γιανακενα Παλεονημφη 1794*»

7. Ἑκατέρωθεν σταυροῦ ἀναγλύπτου ἐπὶ πλακὸς κειμένης ὑπεράνω τῆς θύρας τοῦ Ναοῦ ἔχουσι χαραχθῆ τὰ ἑξῆς:

“ΗC MP
ΙΙ ΙΙ„ [=1711].

*

Τὰ ἑπόμενα σημειώματά εἰσι γεγραμμένα ἐπὶ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων.

Ἐπὶ τυπικοῦ, ὅπερ φέρει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν: “Τυπικὸν σὺν Θεῷ Ἁγίῳ. — Περιέχον πᾶσαν τὴν διάταξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τοῦ χρόνου ὅλου — Τυποθὲν παρὰ Ἰωάννου Πέτρῳ τῷ Πινέλλῳ ἀναλώμασι τοῖς αὐτοῦ·

[1] Ἡ Μονὴ αὕτη πρότερον ὠνομάζετο «***Καταφύγιον***», ὁ δὲ ναὸς αὐτῆς τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τοῦ γενεσίου τῆς Θεοτόκου. Ἴδε κατωτέρω ἀριθ. 8.

[2] Τὸ χωρίον τοῦτο, ἐγγὺς τοῦ Καρπενησίου κείμενον, παλαιότερον ὠνομάζετο καὶ «***Κορίτες***» καὶ «Χρυσοκάτες».

παρὰ δὲ Θεοφυλάκτου ἱερομονάχου τοῦ Τζανφουρνάρου ἐπιμελῶς διορθωθέν.- Ἐν ταῖς κλειναῖς Βενετίαις.- Ἔτι ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κῦ΄ σρς ἡμῶν ἰυ χυ. ἀχμγ΄.„[1]

8. Ἐπὶ τοῦ πρώτου λευκοῦ ἐξωφύλλου:

“† Τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν βιβλί(ον)· τυπικὸν καλουμενον
τῆς ὑπεραγί(ας) δεσποίνης ἡμῶν Θ(εοτό)κου καὶ ἀεὶ παρθεν μ[αρίας τῆς ὀ-]
νομαζομένης, κατάφυγι(ον), πλισιον εν τη τοπο [της χώ-]
ρας κορισχάδ(ες), καὶ ἥ της βουληθῆ ἀπόξενωσ(αι) ἀ[υ-]
τῆ ἐκ τὴν ἁγί(αν) μονὴν ταῦτ(ην) νὰ ἔχη τὴν παναγί(αν) [ἐν]
τῆ φρικτῆ ἡμέρα τῆς ὧν βεβαιομενον, ἀνταποδώσεως
εἰς ἀχπζ„.

9. Ἐπὶ τοῦ δευτέρου λευκοῦ ἐξωφύλλου ἐν τῇ α΄ σελίδι:

“† εἰς ἀχοθ ἦλθεν ἀσθένια μεγάλη σφόδρα τοῦ πν(ευματ)ικοῦ πα(τ)ρ(ὸ)ς
πα(πα) κὺρ Ἰωακείμ„.

10. Καὶ κάτωθι τούτων:

“Εἰς ἀχπζ
† ἔγινε μέγας χιμὸν σφόδρα ομος ἔγινε μεγας παγετὸς
καὶ χηόνη πολὴ οπου δὲν το ἔνθημίθι τὶς πόποτε απο
τους παλλαιὺς ἀνθρώπους„.

11. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δευτέρου ἐξωφύλλου ἐν τῇ β΄ σελίδι:

† Ἔτος ΙΑ ΙΔ [=1714] ἀπριλίου 23 ἔριξε χιόνι πολὺ κε ἔριξε ὕς τὸ μονα
στίρι τέσερες ἄπιθαμὲς κε ὕς το ποταμι τρις κε το γράφομε δια ἔνθίμισιν
ἔτους 1814 ἀπριλίου 23 κε ἄρχισε κε ἔριχνε ἀπο τους εἴκοσι ἕος
τιν ὑμέραν του ἁγίου γεοργίου„.

12. Κατωτέρω:

“† εἰς αχνα ἔκαμε ξέρα μεγάλη η ἄνηξη ο Μάρτηος καὶ α[πριλιος;]„

13. Ἐπὶ χειροχράφου Λειτουργικῆς καὶ ἐπί τινος τῶν ἐν τῷ μέσῳ φύλλων αὐτῆς γέγραπται

1808 μαΐου - 5

“† Ἰδοὺ γράφομεν τὰ ὅνόματα τὸν χριστιανόν· τὰς παρι
σιας, ὅμου καὶ τὰς προθέσεις· διὰ χηρὸς ἐμου Κυρίλλου„.

Ἕπονται ἐν δυσὶ φύλλοις ὀνόματα ἱερομονάχων, ἱερέων, μοναχῶν καὶ λαϊκῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.

[1] Πρβ. E. Legrand, Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle.- Τόμ. Α΄ σ. 445 κ. ἑ. ἀρ. 333.

14. Ἐπὶ ἑτέρου φύλλου τῆς αὐτῆς Λειτουργικῆς ὑπάρχοντος ἐν τῷ τέλει αὐτῆς σημειοῦνται:

"*Ἔτος 1811 σαραντάρια μησά*„.

Ἕπονται δ' ἐν δυσὶ φύλλοις διάφορα κύρια ὀνόματα.

15. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου φύλλου τῆς ἄνω Λειτουργικῆς ἐν τῷ περιθωρίῳ ἔχουσι τάδε γραφῇ:

"† *Ετούτι η λιτουργία ηπαρ*
χη ἔμȣ τοῦ πα^πα νήφου
καὶ ήτις βȣληθὴ ἐξηλεό
σε αὐτὶν απ εμȣ χωρὶς
το θελιμά μȣ νὰ ήνε
αφωρισμένος καὶ ασι
χωρετος παρα πατρὸς
υιȣ καὶ αγιȣ πνευμα
τος εν το νιν εωνι καὶ εν
το μέλωντι καὶ ἄλιτος
μετα θανατον εωνι
ως καὶ τιμπανι
ος„.

Ἐπὶ Συνταγματίου, φέροντος τὸν ἑξῆς τίτλον:[1]

"***Συνταγμάτιον***

περιέχον κανόνας τε καὶ εὐχὰς ικετηρίους
Εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον
Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφόρων βιβλίων, τὰ πλεῖστα δὲ ὑπὸ τοῦ
Ἁγίου Ἐφραίμ.
Λεγόμεναι καθ' ἑσπέραν τῆς ἑβδομάδος παρὰ τοῖς
βουλομένοις πολεμῆσαι τὴν ἑαυτῶν προαίρεσιν
πρὸς τὰ πάθη καὶ ἡδονὰς ἐγκειμένην. Ἀρχόμεναι ἀπὸ τῷ Σαββάτῳ
Ἑσπέρας, καὶ λήγουσαι ἕως τῇ Παρασκευῇ Ἑσπέρας.
Προσετέθησαν δὲ καὶ ἕτεροι τρεῖς Κανόνες Παρακλητικοὶ εἰς
τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, καὶ ὁλόκληρος ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος.
Τί δὲ προσετέθη καὶ Πασχάλιον αἰώνιον,
Καὶ Κανόνιον πασῶν τῶν Ἑορτῶν, ὅπου ἀκολουθοῦσι τῷ Πάσχᾳ
Μετὰ Σεληνοδρομίου συνοπτικωτάτου, καὶ Μηνολογίου
συντομωτάτου. Τὰ πάντα πρόχειρα τοῖς πᾶσι.
Συντεθέντα παρὰ τοῦ Εὐλαβεστάτου ἐν Ἱερεῦσι Κυρίου Ματθαίου
Τζιγάλα τοῦ Κυπρίου.
Con licenza de Superiori

[1] Τὸ Συνταγμάτιον τοῦτο ἐλλείπει παρὰ Legrand.

Ἐνετίησιν, παρὰ Ἀνδρέα τῷ Ἰουλιανῷ· αχπα΄.
πουλίεται κοντὰ εἰς τὸν πόντε τοῦ Ἁγίου Φαντίνου„.

16. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου λευκοῦ ἐξωφύλλου γέγραπται:

"*το παρὸν καὶ θίον κε ἱερὸν βιβλιον ἥπάρχι*
τȣ μοναστιρίȣ τὸν κουμασΐων κε ἥτης
το αποξενόσι να ἔχη τω ἅγιον μαχόμενον
εν ιμέρα κρισεως κε να ἔχι τὶν κατάραν
τὶς ὑπεραγίας„.

17. Καὶ κατωτέρω:

"† *καὶ τοῦτ° πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς ἁγίας*
μονῆς χρῖσιν καὶ τοῖς φίλλοις.—
τῆς ἁγίας μονης χρῖσιν τον Κȣμασι
ον„.

Ἐπὶ χειρογράφου ὀγκώδους, περιέχοντος μετάφρασιν, μετὰ παραθέσεως φράσεων τοῦ κειμένου, τῶν ῥαψῳδιῶν Α-Ζ μέχρι τοῦ στίχου 458 τῆς Ἰλιάδος καὶ τῶν ῥαψῳδιῶν Α καὶ Β τῆς Ὀδυσσείας, ἀποκειμένου ἄλλοτε ἐν τῇ ἐν λόγῳ Μονῇ, εἰσὶ γεγραμμένα τάδε:

18. Ἐν σελίδι 73:

"*1664* (δυσανάγνωστός τις λέξις, πιθανῶς ὑπογραφὴ) *εἰκα^δ*„.

19. Κατωτέρω δι' ἄλλης χειρὸς καὶ προφανῶς μεταγενεστέρως εἰσὶ γεγραμμένα:

"*Ἐκ τῶν τοῦ ἀναγνώστου τοῦ Ἰατροπούλου*
καὶ χρῆσις φίλων, καὶ τόδε πέλει„.

20. Κάτωθι δὲ τούτων:

"*1714 ηρθα εγο ο πα^πα ηωσιφ απο τοι μιρτοια*[1]
και μαι κρατοισε ο πα^πα γαβριηλ να καθοισο
εις τὸ μοναστοιρι νὰ κοινοβοιασο„.

21. Ἐν σελίδι 187:

"*ἀρχὴ τῆς Ε ῥαψῳδί(ας): ἔτ^ος ͵αχξδ: -*„

22. Ἐν σελίδι 320:

"*τελος τῆς ῆ ῥαψῳδίας, τῆ β' πεν*
τηκοστῆς .˙. ͵αχξδ .˙˙. ἀρχὴ τῆς θ ῥαψῳδίας„.

[1] Μυρτιά, Μονὴ κειμένη ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τριχωνίας, πλησίον τοῦ Ἀγρινίου.

23. Ἐν σελίδι 638, τῇ τελευταίᾳ γεγραμμένη.

"Εἰς τὸ Καταφιγι τῶν κοριτῶν[1] ὅδε
εἴληφεν πέρας [. . . . . .] ομηος
Ἐν ἔτει τῆς πανδήμου σ(ωτη)ρί(ας), αχξδ:
γεώργιος : Ὁ παρειμενος„.

24. Ἐν σελίδι 639:

"† Ἐτουτω το βιβλιο [εἶναι;] απο τὴ μονι τῆ ειπενομ͞ καταφίγῖ
και το πῆρε ο κὺρ γεωργακις δια να διαβαζι ολοιγον
κερὸν και παλε νὰ τω στίλι ετι-1701 μαγιοῦ 18̅„.

25. Κατωτέρω:

"† καλὸς ναἔρχεσται ναφἔρνε τε εἰς στο ἅ
γοι ον μοναστοίρηον καλὸς ναφήνετε να
πα γένε ται„.

26. Καὶ κάτωθι αὐτῶν:

"† ὁ σι ὐ Θεωφω ρι πατέραις της μωνης
καταφυ γη και καλ ος ἀγονίζεστε„.

27. Ἐν τῇ αὐτῇ Μονῇ ἀπόκειται καὶ χειρόγραφος, ἐξ ὀκτὼ φύλλων συγκειμένη,

"Διήγησις της ἀνακαινήσεως τῆς ἱερᾶς [μονῆς τῆς]
κειμένης πλησίον τοῦ καρπενησίου τῆς πρώην [μὲν ὀνομαζομένης κα-]
ταφύγιον· νῦν δὲ κȣμάσια καὶ περὶ τῆς οἰκοδ [ομῆς τοῦ]
σεβασμίου αὐτῆς ναȣ̃ τιμωμένȣ εἰς τὸ γενέσιον [τῆς Θεοτόκου]
καὶ μερικῶν θαυμάτων ἃ ἐποίησεν εἰς τȣ̀ς νῦν [χρόνους]„.

Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης παραθέτω τὰ κάτωθι ἀποσπάσματα:

[Ἐν τέλει τῆς β' σελίδος τοῦ δευτέρου φύλλου].

Εἰς [τὰ μέρη] τῆς ἑλλάδος κατὰ δυσμάς, καὶ τῆς αἰτωλίας κατὰ
[. . .] εὑρίσκεται τὸ περίφημον ὄρος· τὸ ὑπὸ τῶν παλαιῶν
[καλούμενον] ὄρθρυον καὶ ὑπὸ τῶν νέων δελούχιον καὶ βελούχιον
"τὸ ὁποῖον εἶναι μία ὑψίκομος κορυφὴ τῆς οἴτης . . . .
„δος· εἰς τȣ̃ ὁποίȣ τὴν ὑπόριαν κατὰ δυσμὰς εὑρίσκεται . . . .
„μος κομόπολις τὸ καρπενήσιον πολιτεία ὡραιωτατι καὶ δι[ὰ τὴν εὐ]
„κρασίαν τȣ̃ ἀέρος καὶ διὰ τὴν εὐκαρπίαν τοῦ τόπȣ· καὶ διὰ τὴν . . . .
„θίαν τῶν ἐγκατοίκων· θρόνος τοȣ̃ ἁγίȣ λιτζᾶς καὶ ἀγράφων· ὑπὸ [τὴν]

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σημείωσιν 2.

„ἐπίσκεψιν τȣ̃ μητροπολίτου λαρίσσης· καὶ ἐπισκοπὴ αὐτȣ̃· ἐγγὺς λοιπὸν
„αὐτῆς τῆς κομοπολεως· ἕως δύο ὡρῶν διάστημα κατὰ δυσμὰς
„εἰς τὸν ζυγὸν ὁπȣ̃ συνέχεται μὲ τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον χελιδῶν δε
„ξιὰ κατὰ ἀνατωλὰς αὐτȣ̃ καὶ ἀριστερὰ κατὰ δυσμὰς εὑρίσκεται [ἕ]
„να μοναστήριον τιμώμενον εἰς τὸ γενέσιον τῆς Θεοτόκου μέσα [εἰς]
„μίαν κοιλάδα τὸ ὁποῖον πρῶτον μὲν ἦτον κατοικημέ
„νον ἀπὸ τινὰς πατέρας δεύτερον δὲ διὰ τὰς καιρικὰς περι
„στάσεις ἐρημώθη καὶ ἔμεινεν ἀκατοίκητον πολλοὺς χρόνους
. . . .
„ . . . . εὑρέθη ἕνας εὐλαβὴς ἱερο
„μόναχος κύριλλος ὀνομαζόμενος ὁ ὁποῖος ἦτον ἀπὸ μίαν χώ
„ραν τῶν ἀγράφων ἡ πατρίς τȣ ὀνομαζομένη μεγάλου χρύσȣ[1]
. . . .
„ . . . . [ὁ πονηρὸς] ἐπαρακίνη
„σε ἕνα κάποιον ἀσεβῆ νταΐρμπεΐν ὀνομαζόμενον ὁ ὁποῖος ἦ
„τον ἀπὸ μίαν χῶραν τῆς αἰτωλίας κοντὰ τοῦ βραχωρίȣ ζαπάντι ὀνο
„μαζομένην καὶ τὸν ἔπεμψεν ὁ μωάμεθ μȣχȣρτὰρ ὁ δεύτερος εἰς καρ
„πενήσιον εἰς φύλαξιν καὶ ἀποτροπὴν τῶν ληστῶν ὁ κοινὸς λεγόμενος
„ἁρματωλός . . . . "

28. Μετὰ τὴν ἀνωτέρω διήγησιν καὶ "ἀκολουθίαν τοῦ μικροῦ ἑσπερινοῦ„ ἕπεται ἐν 4 φύλλοις, χειρόγραφος καὶ οὗτος:

"Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν Ἅγιον Ἱερομάρτυρα Διονύσιον τὸν
Ἀρεοπαγίτην, ψαλλόμενος ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τῆς ὑπεραγίας
Θκȣ, τῆς ἐπιλεγομένης τῶν Κȣμασίων ἢ Καταφύγιον, ἔνθα
κεῖται ἡ ἁγία καὶ τρισόλβιος αὐτοῦ Κάρα.
Τοῦ κανόνος τούτου ἡ ἀκροστιχὶς μετὰ τῶν μεγαλυναρίων
"Διονύσιε, τούσδε τοὺς ὕμνους δέχου τοῦ Ἰγνατίου„.

Ἐν τῷ τέλει δὲ τοῦ παρακλητικοῦ τούτου κανόνος εἰσὶ γεγραμμένα τάδε:

"Χεὶρ Γεωργίȣ Ἀναγνώστȣ Ἰατρίδȣ
τȣ ἐκ Καρπενησίȣ„.

Γ'

Στένωμα (τέως δήμου Καρπενησίων).

29. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ τέμπλῳ εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου χρώματι γέγραπται:

"Χεὶρ εὐτελοῦς αναγνώστου ζω
γράφου ἐκ κόμης σακαρέτζι
ἔτους 1712
εν μηνὶ ιουναριω - 11„.

[1] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀγραίων.

Δ΄

Ρωσκᾶ (τέως δήμου Εὐρυτάνων).

30. Ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτόθι ναῷ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἀποκειμένου ἀντιμηνσίου καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς αὐτοῦ ὑπάρχει ἔντυπος διὰ κεφαλαίων γραμμάτων ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: (ἴδε πανομοιότυπον αὐτῆς ἐν τῷ πίνακι):

"*Θυσιαστήριον θεῖον καὶ ἱερὸν τοῦ τελεῖσθαι ἐν αὐτῷ ἁγίαν θείαν ἱερουρ-*
[γίαν ἁγιασθὲν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος τοῦ παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ
Πνεύματος ἔχειν τ' ἐξουσίαν τοῦ ἱερουργεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας
Χ(ριστο)ῦ τοῦ Θ(εο)ῦ ἡμῶν.
Καθιερωθὲν δὲ παρὰ τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἁγιωτάτου πατρὸς ἡμῶν
καὶ Πατριάρχου τῆς ἁγίας
πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης κυρίου κυρίου Ἀβραμίου„.

31. Ἐν τῇ κάτω δὲ πλευρᾷ τοῦ ἀντιμηνσίου τούτου εἰσὶ γεγραμμένα ἐν μιᾷ σειρᾷ διὰ μέλανος τάδε:

"*μνήσθητι κύριε Δοσιθέου*[1] *ἀρχιερέως: τοῦ λιτζᾶς καὶ ἀγραφ(ων) τοῦ*
σοφαδίτου(;) ἀφιερώθη ἐν χωρίῳ Ῥωσκᾷ τοῦ καρπενησίου 1815.„

Ε΄

Μονὴ Προυσοῦ (ἐν τῷ τέως δήμῳ Ἀρακυνθίων).

32. Ὑπεράνω καὶ ἔσωθεν τῆς μεσημβρινῆς θύρας τοῦ παρεκκλησίου, χρώματι.

"*(Ανι)στοριθη ο ἔσωθεν ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θκου διὰ σην*
δοσεως και συνεργιας Μαρτυριου ιερομονάχου· καὶ Κωνσταντι
νου ιερ(εως) καὶ τοῦ υιου αὐτοῦ Δημητρίου και της κληρωνομιας αυτου·
καὶ Ν(ικολάου)
ιερεως και της συμβιου και Ιω(αννου τον υιοῦ αυτοῦ· καὶ Θεοδώρου τοῦ
γραματικοῦ· και της κληρωνο
μιας αυτοῦ· και Ιω(αννου) ιερεως καὶ τῆς κληρωνομιας αὐτοῦ· καὶ Νικο
(λάου) τοῦ σέρβου κοὶ της συμβιου
καὶ Ιω(αννου) τοῦ ραβαντινοῦ. Ἀρχιερατεβοντος δε τοῦ θεοφιλεσεάτου
επισκοπου
Μακαρίου λιτ καρ.[2] *Καὶ μνηστητι* $\overline{KE}$ *και ἐμοῦ τοῦ δούλου σου Γεωρ-*
γιου τοῦ Π(απα)δωπούλου·

[1] Ὁ Δοσίθεος οὗτος δὲν ἀναγράφεται ἐν τοῖς Ἐπισκοπικοῖς καταλόγοις.

[2] Λητζᾶς καὶ Ἀγράφων ἢ Καρπενησίου (;)

του κοπιασαντος καὶ επιησα τα αγαθα ἔργα τῆς στοριας αυτου· καὶ τοῦ υιοῦ
αυτου Δημητριου. Καὶ ι τοιχοντες
χριστιανοι ευχεστε μου δια Τ(ον) Κ(υριο)ν ⫩ *επει ετους* $\overline{ZKϚ}$
ενδυκτιονης $\overline{Ϛ}$ * *[=1518]*„
(δι)α σηνεργι(ας) χοριον πυρσοῦ„.[1]

33. Ὑπεράνω καὶ ἔξωθεν τῆς αὐτῆς θύρας, χρώματι.

"*Ἀνεγήγερται μὲν ὁ θεῖος οὗτος ναὸς τῆς θείας καὶ*
ἱερᾶς μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου πα
ρὰ τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου
κὺρ Πελαγίου ἐκ κώμης Ἀντράνοβας[2] *κατὰ*
τὸ ΑΨΝΔ κατὰ δὲ τὸ ΑΨΠΕ΄
ἐζωγράφηται καὶ καλλώπισται διὰ συν
δρομῆς τοῦ ἄνωθεν καθηγουμένου
κὺρ Πελαγίου„.

μικρὸν δὲ κατωτέρω καὶ δεξιὰ τάδε:

"*Δεῦτε τὴν εἰκόνα τὴν ἱερὰν τῆς Προυσιοτί*
της ἀσπασώμεθα εὐλαβῶς βρύουσαν παντοίων νοσων
καὶ πάσης βλάβης .... δαψιλεστάτην καὶ χάριν ἄφθονον„.

34. Ὑπὲρ τὴν μεσημβρινὴν θύραν τοῦ Ναοῦ:

"*Δι' ἐξόδων μὲν τοῦ πανεντιμοτατου*
και εὐγενεστάτου κυριω κυρ Χατζῆδανιὴλ
ἐκ κώμης Καρίτζας[3] *και κυρίω κυρ Νικο*
Μάλενο ἐκ κωμης ἁγίου Βλάσι[4] *και πάντων τῶν*
εὐσεβῶν χριστιανῶν Ἀρχιερατεΰοντος κυ
ρίω κὺρ Διονυσιῳ[5] *Λητζᾶς καὶ Ἀγράφων*

[1] Κατὰ τὸ ἱστορικὸν τῆς κτίσεως τῆς Μονῆς Προυσοῦ αὕτη ὠνομάσθη οὕτω εἴτε ἐκ τῆς προελεύσεως τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου ἐκ Προύσης, εἴτε ἐκ τοῦ φανέντος, ἐν ᾧ τόπῳ αὕτη κατόπιν ἱδρύθη, ***πυρσοῦ***. Εἰς ἀπόστασιν 20' ἀπὸ τῆς Μονῆς κεῖται τὸ ὁμώνυμον αὐτῇ χωρίον Προυσός.

[2] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀρακυνθίων.

[3] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Καρπενησίων, γειτνιάζον τῇ Μονῇ Προυσοῦ.

[4] Ἅγιος Βλάσιος, πρωτεύουσα τοῦ τέως δήμου Παρακαμπυλίων.

[5] Παρὰ ***Πορφυρίῳ Οὐσπένσκῃ***, «Ὁδοιπορία εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων καὶ Ὄσσης» (ῥωσσιστί). Ἐν Πειρουπόλει 1896 σελ. 363 ἀναφέρονται δύο ἐπίσκοποι Λητζᾶς καὶ Ἀγράφων ὑπὸ τὸ ὄνομα Διονύσιος, χρηματίσαντες τοιοῦτοι ὁ μὲν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1712-1730, ὁ δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1834.

ἐφημερεύοντος τῶν πανοσιοτάτων
κὺρ Παυσίῳ κὺρ Ἰωνᾶ κὺρ Δωρο
θέου κὺρ Νικοδήμου κὺρ
Ἰωνᾶ κὺρ Ἀνθίμου καὶ κὺρ Κα
λινικω τῶν ἱερομονάχων
Διὰ χειρῶν Γεωργίου Γεωργίου καὶ Γεωργίου Ἀναγνώστου
σεπτεμβρίου Ē.„

35. Ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ πλαισίου τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας τῆς Προυσιωτίσσης:

"*Η Παντανα*
σα
†
Δι ἐξόδων τοῦ Γε
ναιοτάτου στρατηγοῦ
Γεωργίου Καραϊσκάκη.[1]
(χ)ειρὶ Γεωργίου Κα
ρανίκα.
1824„.

36. Ἐπὶ τοῦ παραστάτου τῆς μεσημβρινῆς θύρας τοῦ ναοῦ, ἐπὶ πώρου λίθου εἶναι γεγλυμμένον τὸ ἔτος:

"*1752*„

37. Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ξυλογλύπτῳ τέμπλῳ εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ:

"*† Δεησις του δουλου του Θεου Χρυσαν*
θου ἱερομονάχου, οὗ ἡ μνήμη
αἰώνιος 1806 Ἰανουαρίου 19„.

38. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Προδρόμου:

"*Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χρυσάνθου ἱερομονάχου„.*

39. Ἐπὶ εἰκόνος τῆς Θεοτόκου:

"*Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χρυσάνθου ἱερομονάχου, οὗ ἡ μνήμη αἰώνιος„.*

40. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου:

"*† Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χρυσάνθου ἱερομονάχου„.*

---

[1] Περὶ τῆς νοσηλείας τοῦ Καραϊσκάκη ἐν τῇ Μονῇ Προυσοῦ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου 1823 ἴδε καὶ **Τρικούπη**, Ἱστορ. Ἑλληνικ. Ἐπαναστάσεως ἔκδ. γ' τόμ. Γ' σελ. 47.

41. Ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ, ἄνωθεν τῆς ὡραίας πύλης:

"*1810*„

42. Ἐπὶ μικρᾶς εἰκόνος τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ ἁγ. Αἰκατερίνης, γέγραπται τὸ ἔτος:

"*1751*„

43. Ἐπὶ μικρᾶς εἰκόνος τοῦ Προδρόμου:

"*δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστου..... ἐκ μαυρήλου*[1] *1796„.*

44. Ἐπὶ εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ:

"*† Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γαβριὴλ ἱερομονάχου 1815 δεκεμβρίου 17*
χειρὶ Γεωργίου ἐκ Μαυρίλου„.

45. Ἐπὶ εἰκόνος τοῦ Προδρόμου:

"*Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ*
Ἰγνατίου ιερομοναχου ἡγου
μένου 1805 (;)„.

46. Ἐπὶ τῶν εἰκονιδίων τῆς ὡραίας Πύλης:

"*Διὰ χειρος*
Γεωργιου
ἐκ μαυρί 1818
λλου„.

47. Ἐπὶ τῶν παραστάδων τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ ναοῦ, χρώματι:

"*IC*	*XC*
TK	*ΠΓ*
ΘΘ	*ΘΘ*
- -	*ΠΤ*
[E]E	*EE*„

ΣΤ'

Προυσὸς (τέως δήμου Ἀρακυνθίων).

Ἐπὶ τῶν ἐν τῷ τέμπλῳ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰκόνων, χρώματι.

---

[1] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Καρπενησίων.

48. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου:

"Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀναστασίου Ἀναγνώστου
Καρὰ Νικολόπουλο 1788„.

49. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Νικολάου:

"Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωνᾶ ἱερομονάχου
Καρανικολοπούλου
1788„.

50. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Προδρόμου:

"† Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Ντούνα : 1788„.

51. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς:

"† Δέησις τοῦ δού[λου τοῦ Θεοῦ Τρια]ντάφιλο Παναγιωτοπούλου
1788„.

Ζ'

Ἀνδράνοβα (τέως δήμου Ἀρακυνθίων).

52. Ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτόθι ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὑπάρχοντος Ἁγίου Ποτηρίου καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτοῦ κεχαραγμένη ἥδε ἡ ἐπιγραφή:

"Δητζᾶ[ς] Δοσιθέου 1794„.

Η'

Μονὴ Τατάρνης[1] (ἐν τῷ τέως δήμῳ Ἀγραίων).

53. Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ τέμπλῳ τοῦ Ναοῦ (δεσποτικῆς) εἰκόνος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου κεφαλαίοις γράμμασι καὶ χρώματι ἐρυθρῷ:

"Χεὶρ Λάμπου
ζωγράφου
ἔτους Ζ̄ Ρ̄ Ζ̄ [=1598-9][2]„.

[1] Ἡ Μονὴ αὕτη κεῖται εἰς ἀπόστασιν 20' ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου χωρίου Τατάρνης καὶ 10' ἀπὸ τῆς ὄχθης τοῦ Ἀχελῴου ποταμοῦ. Ἐν ταύτῃ ἐδέξατο τὴν τοῦ διακόνου χειροτονίαν Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός, «περὶ ἧς πολλὴν ἔσχεν ἐκ πολλοῦ τὴν φροντίδα καὶ τῆς ἀνακαινίσεως ταύτης, (ἠρημωμένης οὔσης) αὐτὸς οὗτος ὑπῆρξεν αἴτιος», καθ' ἃ λεπτομερῶς ἱστορεῖ ὁ βιογράφος αὐτοῦ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, παρ' ᾧ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς «Τετάρνη» φέρεται, (πρβ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τόμ. Δ' σελ. 36, 67 κ. ἑ.).

[2] Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὡς καὶ ἡ ἀμέσως ἑπομένη ἐδημοσιεύθησαν, πλὴν ἐσφαλμένως, ὑπὸ Q v i n n ἐν «Ἁρμονίᾳ» τόμ. Γ' (1902) σελ. 75 ἀριθ. 62 καὶ 63.

54. Κατωτέρω μικροῖς γράμμασι καὶ χρώματι λευκῷ:

"δεησις του δουλου του Θεοῦ
Κονσταντιου ἱερομο
ναχου - Τετάρνα
ετος 1798„.

55. Αὐτόθι ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, χρώματι λευκῷ:

"δέησις τοῦ δουλου τοῦ Θεοῦ
1788 κωνσταντήου ιερομο
νάχου κε' ἡγουμενου„.

56. Αὐτόθι ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, χρώματι λευκῷ:

"δέησις τοῦ δουλου
τοῦ Θεοῦ κωνσταν
τιου ιερομονάχου
κὲ ἡγουμένου
1788„.

57. Αὐτόθι ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Προδρόμου, χρώματι ἐρυθρῷ:

"Δέησι τοῦ δουλου τοῦ Ἰωάννου
του Βρανέσι„.

58. Αὐτόθι ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου χρώματι: (ἴδε πανομοιότυπον ἐν τῷ πίνακι):

"Δ(έησι)ς Λάμπου ἱερεος ζωγραφου
ετους ΖΡΙΑ' [=1602-3]„

59. Ἐπὶ μεγάλης εἰκόνος τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου (ἐν τῷ προσκυνηταρίῳ):

"Δέησ(ις) τοῦ δούλου
του Θ(εο)ῦ Ιωανου του
Βρανέσι„.

60. Ἐπὶ μεγάλης εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ:

"Ἔτι 1784„.

61. Ἐπὶ μεγάλης εἰκόνος τῆς Θεοτόκου:

"Δεισῖς τõν δουλõν
του Θῦ Πᾶπακõσταντῖ(ς)„.

62. Ἐπὶ μικρᾶς εἰκόνος τῆς Συνάξεως τῶν Ἀποστόλων:

"Δεησις του δουλου του Θ(εο)ῦ Στεφανου ἱερο(μο)ναχου τοῦ Πουλχερι εκ Τετάρνης„.

63. Ὄπισθεν μικρᾶς εἰκόνος τοῦ Προφήτου Ἠλία χρώματι ἐρυθρῷ:

"δέησις τοῦ δούλου
τοῦ Θῦ Ἰωνᾶ ιερο
μονάχου
ετους 1715„.

64. Ὄπισθεν μικρᾶς εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου:

"Δαμασκηνὸς ἱερομοναχος στέλλω τὸ παρον ἅγιον εἰκόνισμα, εις τὴν σεβ[ασμίαν σταυροπηγια-] [1]
κὴν μονὴν ἐν τῇ τετάρνᾳ· εἰς τὸ γεννέσιον τῆς παναγνου καὶ ἀειπαρθένου μαρίας· [ἣ]
ὁποία μονὴ μεγάλη καὶ θαυμαστὴ σώζεται μέχρη την σήμερον, ἐν τῇ Αἰτζὰ καὶ ἀγράφ(ων)
ἐπαρχίας· ἐκ τῆς μεγαλοπόλεως μοσχοβίας τῆς ρωσίας· ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ αὐτοκράτορος Βασιλέως . . . . .
Θεοδωροβίτζη. Ἔτει ΖΡΒ΄ [=1593-4]„.

65. Κατωτέρω τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης:

"ταπεινὸς Δαμασκηνὸς ἀρχιμανδρίτης„.

66. Ὄπισθεν μικρᾶς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ:

"ἀρχιεπίσκοπος ἐλασσόνος καὶ ἀρχαγγελων
ἀρσένιος· [2] *στέλω τὸ παρὸν ἅγιον εἰκόνισμα τοῦ*
[κυρίου] ἡμῶν ἰ(ησο)ῦ χ(ριστο)ῦ εἰς τὴ σεβασμιαν καὶ ἱερὰν μονην
[τῆς πανάγνου θε(οτό)κου καὶ ἀειπαρθένου μαρίας, τὴν]πλησίον
Τατάρνας] ἐκ τῆς μεγαλοπόλεως μοσχοβίας εἰς
[ψυχικὴν αὐτοῦ] σωτηρίαν: Ἔτει ζρ[ί]
μηνὶ ἀπριλίω, (ἰνδικτιονος) ιε΄΄. 1602„.

67. Ἐπὶ μικρᾶς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ μετὰ διαφόρων ἁγίων:

"μνήστιτη κύρηε τὸν σινδρομούντων και βοηθούντων ἒν
το μονάστηρηο τούτο τῆς υπεραγιας Θεοτόκου ον σι (;)
κυρηε γινοσκις τα ονοματα αυτὸν· εν ετι 1816 γενουαριου 18„.

[1] Ἡ πατριαρχικήν.

[2] Περὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τούτου Ἀρσενίου πρβ. Ν. Βέην ἐν «Βυζαντίδι» τόμ. Α΄ 1909 σελ. 602-603 ἀριθ. 75.

68. Ἐπὶ τῶν διπτύχων:

"† Μνημη θανατου χρησιμεύει τῷ βιω: [1] *Ετους ΖΠϚ΄ [=1577-8]„.*

69. Ἔσωθεν δ' αὐτῶν ἀναγράφονται ἐν πρώτοις μὲν τάδε τὰ ὀνόματα:

"Ἀνανίου· Ἀρσενίου· Ἰωάσαφ· Εὐγενίου· Διονυσίου.
Παϊσίου· τῶν ἀρχιερέων„. [2]

Εἶτα δ' ἕπονται πλεῖστα ὀνόματα ἱερομονάχων, μοναχῶν ἱερέων κ.λ.π.

Αἱ ἀκόλουθοι ἐπιγραφαὶ εἰσὶ κεχαραγμέναι ἐπὶ διαφόρων ἱερῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν σκευῶν.

70. Ἐπὶ μεγάλου ἀργυροῦ δίσκου ἐν κύκλῳ: (ἴδε πανομοιότυπον ἐν τῷ πίνακι):

"† Ὁ παρὸν δισκος ἐπροσηλώθη εἰς την σεβασμιαν μονὴν τοῦ τιμίου Προδρομου· την ἐν τῷ Αγιῳ Ορει εὑρισκομένην τοῦ κυρ Διονυσίου λεγομένην· παρα της των χριστιανῶν εὐποιΐας τοῦ ἀδελφάτου καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁσιωτάτου ἱερομονάχου κυρ Μακαρίου καὶ τῆς συνοδιας αυτου. Ετους ΖΡΘ [=1601] Ἰνδικτιῶνος ΙΔ΄„.

71. Ἐπὶ δισκαρίου ἐν κύκλῳ:

"Της αγιας κ(αι) σεβασμιας × ετη 1785 × ιερας εκ μονη Τεταρνης × Κονστας Κονσταντιου ιερομοναχου × Φεβρουαρίου 27„.

72-73. Ἐπὶ τῆς βάσεως Ἁγίου Ποτηρίου, κεφαλαίοις γράμμασι:

"† Μνήσθητι ΚΕ τοῦ ἐξ Αιτω
λίας εὐτελοῦς Εὐγενίου [3] *καὶ*
πάντων τῶν μετ' εὐλα
βείας ἐπὶ τὸ θεοφιλὲς τοῦ
το ἔργον συμπραξάντω
ν αὐτῷ χειρ τοῦ εὐτελοῦς
Γεωργίου Ἀναγνωστου.
αχν [=1650]· μηνὶ μαρτίου
ΚΒ„.

[1] Παρομοία ἐπιγραφὴ ἐκ τῆς Μονῆς Βουλκάνου τῆς Μεσσηνίας ἐκδεδομένη ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη ἐν «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας» τόμ. Ϛ΄ σελ. 385.

[2] Ἐκ τῶν Ἀρχιερέων τούτων, πλὴν τοῦ προμνημονευθέντος Διονυσίου, οὐδεὶς ἕτερος ἀναφέρεται παρὰ Πορφυρίῳ Οὐσπένσκῃ, ἔνθ' ἀνωτέρω.

[3] Εἶναι δ' ἀναμφιβόλως ὁ Εὐγένιος οὗτος ὁ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν μνημονευθεὶς γνωστὸς λόγος τοῦ 17ου αἰῶνος, οὗ τὸν βίον διεξοδικῶς ἔγραψεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος· πρβ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τόμ. Δ΄ σελ. 27-30.

74. Ἐπὶ δύο ἑξαπτερύγων ἡ ἑπομένη ἐπιγραφή:

1790„·
"Κημησις τὴς Θεοτοκους: απο χορίον Βρηνηανα[1]
1790„.

75. Ἐπὶ ἀργυρᾶς κανδήλας:

"Ελεησον Δεσπινα ψιχην αμαρτολοῦ δούλου σου
Ἀποστώλη„.

76. Ἐπὶ ἑτέρας ἀργυρᾶς κανδήλας:

"† Επημελία του ἐπητροπου κυρ Αναστασιου Σιμου
της μητροπολεος Ιωαννηου του Αγιου Αθανασιου
1804 Μαρτήου 30„.

77. Ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ πλαισίου εἰκόνος τῆς Θεοτόκου:

"Η Τεταργιοτησαα
Η Ελεουσα 1817„.

78. Ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ πλαισίου ἑτέρας εἰκόνος τῆς Θεοτόκου:

"1817
Ταταρινώ
τησα· Φα
νερωμ
ενην„.

79. Ἐπὶ ἀργυροῦ ἡμισφαιρίου (περικλείοντος ἄλλοτε κάραν):

"† Αντρεας του Αποστολου του Προτοκλιτου τις Μονης του Προδρομου ης Παλιοκατουνο[2] 1715„

80. Ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ πλαισίου μικρᾶς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, κεφαλαίοις γράμμασι:

"Δέϊσης τον δουλον του Θεου τον βοηθουντον εν τη αγια ηκονα ταύτη καὶ τοῦ δούλου σου Θεοκλητου του ἱερομονάχου 1810„.

81. Ἐπὶ μικροῦ μεταλλίνου κυτίου ἐκτύποις κεφαλαίοις γράμμασι:

"Τῆς ἁγίας καὶ ἱε
ρας Μονῆς Θεοτόκου
ἡ Γένησης Τετάρνας
Ετους 1772„.

[1] Εἶναι πιθανῶς τὸ «Βραγγιανὰ» καλούμενον χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀγράφων.
[2] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀγραίων· ἡ δὲ παρ' αὐτὸ κειμένη Μονὴ τοῦ Προδρόμου εἶναι νῦν διαλελυμένη.

82. Πλαγίως τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης κεχαραγμένη ἧδε:

"Δημητρη Ατονη 1689 Τατάρνα„.

83. Ἐπὶ ἀργυροῦ κιβωτίου περιέχοντος ἅγια λείψανα:

"† Κτῆμα ἀναφαίρετον Μονῆς τῆς ὑπεραγίας ΘΚΟ̅Υ̅ τῆς
Τετάρνης τεχνουργηθέν, ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας κὺρ
Κυπριανοῦ: 1821 Μαρτίου 1„.

84. Ἐπὶ ἑτέρου ἀργυροῦ κιβωτίου, περιέχοντος ἅγια λείψανα, κάτωθεν ἐκτύπου δικεφάλου ἀετοῦ:

"Κτῆμα Κωνσταντινου Τζάλα
1824 Αὐγούστου 11
Ανατολικον[1]„.

Αἱ ἀκόλουθοι ἐπιγραφαὶ εἰσὶ κεντημέναι διὰ κλωστῆς ἐπὶ διαφόρων ἐξ ὑφάσματος ἱερῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων.

85. Ἐπὶ ἐπιταφίου, γύρωθεν τῶν τεσσάρων πλευρῶν, χρυσῇ κλωστῇ, (ἴδε πανομοιότυπον ἐν τῷ πίνακι):

"✝ Την φοβεραν σου βασιλευ δευτέραν παρουσίαν πίστει καῖ ποθω προσ
δοκῶ ἐξίσταμαι καὶ τρεμω: πῶςατενίσω σοι κριτὰ πῶς υπων μου τὰς πρ
αξεις τινα μεσιτην χρησωμαι πως φυγω τας κολασις απαγορεβω ε
μαυτον προς σε ην καταφευγω σωσον με σωτερ δωρεαν δι οικτον ευσπλαγ
χνιας † Η ζωη εν ταφω κατετεθης Χ[ριστ]ε και Αγγελων στρατιε
εξεπλητο[ντο] συγκαταβασιν δοξαζουσαι την σην[2] † Παναγια πεφα-
νερωμενη Τεταρνη„.

Παρὰ τὴν κάτω δὲ πλευράν:

"Έτους ΖϟΒ [= 1583 - 4]„.
"Αρσενιος μοναχος ο κεντισ[ας] τον επιταφιον„.

86. Ἐπὶ ἀέρος, διὰ χρυσῆς κλωστῆς:

"Ετους ΖϟΒ [= 1583 - 4]
Αποστολιου Λουπου ος και της συνοδι[ας] αὐτοῦ„.

[1] Τὸ νῦν Αἰτωλικόν.
[2] Ἰδὲ παρομοίας ἐπιγραφὰς ἐκ τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων ἐκδεδομένας ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Βέη ἐν «Βυζαντίδι τόμ. Α' (1909) σελ. 619 κ. ἑ. ἀριθ. 130 καὶ 131.

87. Ἐπὶ ἐπιτραχηλίου δι' ἀργυρᾶς κλωστῆς, (ἴδε πανομοιότυπον ἐν τῷ πίνακι:

"Το παρον επιτραχειλιον, ηκοδομ
ηθει εν Κωνσταντινούπολη καὶ νῦν επεδο(θη)
εις τω μοναστηριων της Παναγι(ας) μου της ε
πονομαζωμε[νης] Τεταρνα πλησι[ον] τ[ου] λευκου πο
ταμου [1] εν ετει ΖΡΙΗ [=1609] μηνι Σεπτεβριω, εις
*τας ΚΕ Ἰνδικτιῶνος Η * Ημερα β^{α},,*

88. Ἐπὶ ἑτέρου ἐπιτραχηλίου, χρυσῆ κλωστῆ:

"† Τῶ παρὸν ομοφωρι[ων] ὑπάρχη τοῦ ταπεινοῦ Μ[η]τροπολήτου Προύσης και Τριγλη[ας] κυρίου Παρθενίου ἐκ χωρ[ας] Κατηρλῆ [2],,

89. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιτραχηλίου, χρυσῆ ὡσαύτως κλωστῆ:

" Δια χη
ρος καμου
Φιλμω [3] ιερομων[α]
χος ,,

90. Ἐπὶ ἐπιγονατίου διὰ μεταξίνης κλωστῆς:

" Το παρον υπογονατηον το αφιεροσε ο Νηκολας εις την
Γενησιν της Παναγιας στην χορα το Ριαχωβο [4]
οπιος γιρεας [=ἱερεὺς] ηνε νὰ λιτουρ
γαη μ-
ε αυτο ,,

Τὰ κατωτέρω σημειώματά εἰσι γεγραμμένα ἐπὶ ἱερῶν Εὐαγγελίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ἀποκειμένων ἐν τῇ ἀνωτέρω Μονῇ.

91. Ἐπὶ Εὐαγγελίου καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ δευτέρου λευκοῦ φύλλου:

"† το θείον, καὶ ἅγιον καὶ ὑπεράγιον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον τὸ ἀφἴέρωσα, ἐγῶ ὁ Ἰω" ὁ νομαζόμενος συκὰς· καὶ το ἐπροσήλωσα εἰς τὸν ναὸν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης, ἡμῶν Θ(εοτό)κου· ὅπου εἶναι εἰς τὸ χωριον δι'ἀ νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸν ναὸν αὐτὸν δἰα ψυχηκὴν ὠφέλειαν ἐμοῦ

[1] Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ λογία ἐκδοχὴ λευκὸς ποταμὸς=ἀσπροπόταμος.

[2] Περὶ Κατηρλῆ, Βιθυνιακῆς πολίχνης, πρβ. καθόλου Παν. Μακρῆ, Βιθυνιακαὶ Σκιαγραφίαι. Τὸ Κάτερλι καὶ αἱ πέριξ αὐτοῦ κῶμαι. Σημειώσεις ἱστορικαί, τοπογραφικαὶ καὶ στατιστικαί. Κων/πολις 1888.

[3] = Φιλήμων;

[4] = Ἀράχωβα (;) χωρίον τοῦ τέως δήμου Παρακαμπυλίων.

καὶ τῶν γονέων μου· καὶ ὅτις αὐτὸ ἀποξενόσι ἐν τόπω ἀλοτρίω να εἶναι ἀφορεσμένος καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον, ἐν τω νῦν αἰώνι καὶ ἐν τὸ μέλλοντι· καὶ προκοπὴν οὐ μὴ εἰδεί· ἕως οὗ ἐπιστρέψει αὐτὸ ἐκείθεν, τὸ ἔλαβεν καὶ τύχη συχώρεσιν ἀμήν.»

92. Κατωτέρω δὲ τοῦ σημειώματος τούτου τὸ ἑξῆς:

"† ἐν ἐτή ἀπὸ χρήστου γἔνισεῶς ῑς ςοὺς χηλἤοῡς ἐπτάκō
σίου̅ς σαρἄντὰ τρής, ἐν μηνῆ φεύρου̅ἀρ'ίου, ῑς ἀς ἐνέἀ
ἐν ῑμέρἀ τἐτρἄδί πρōς ἐσπ̄ερἀν, ἐγῑνἐ μεγἀλώς σι
ζήσμōς. ω̅ς ςἀς ἀπὸ τὸν μεγάλῶν 'σισμῶν ὅπου ἐγινὴ ῾πέσἀν
ὄσπῑτιὰ καὶ ἐκ'λισίες· καὶ εκινδήνεψάν ἄνθρōπί νὰ γἔνουν
φοὓνηκὰ, καὶ ποτὲ τίουτὸν σηομῶν δὲν τόν, ἐνθυμῆθι κἀνίς
νἀματά γένῑ. ἐν ἔτι —1743— φεὓρ8ἀρῒ— ή
τάπινὸς δήμητρη̅ως' ἱερεὺς γρἄψας ταὓτά.,,

93. Ἐπὶ ἑτέρου Εὐαγγελίου καὶ ἐπὶ τῆς ἐπὶ τοῦ καλύμματος αὐτοῦ ἐπικεκολλημένης μεταλλίνης πλακὸς δι' ἐκτύπων κεφαλαίων γραμμάτων:

"† το παρον και αγηον εναγγελιο
ν ηπαρχη της Παναγηας της
πεφανερομενης εν κομης λεγομε
νης Πενηανα [1] επη ετους 1688.
επητροπος Γεοργηος παπαμακαρητι καὶ ηγενη
ηπαρχι εμου του Γεοργηου ιερεος,,.

94. Περὶ τῆς ἄνω πλακὸς διαλαμβάνει τὸ ἑξῆς σημείωμα ἐπί τινος τῶν ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ εὐαγγελίου λευκῶν φύλλων:

"† το παρὸν εβαγγέλληον εδέ
θη εἰς το κᾰρπενισι καὶ εβαλἀμε
καὶ μερηκαῖς πλᾰκες υ οπη̅ες
χορη̅ζουν διωτη δεν ινε καπνι
σμένες καὶ ἔγινε ἔξōδα κυνου̅ρηα
γρόσια —21— καὶ εγο ο κοστᾶντηος
εγινα σινδρομηστης καὶ εγινε
το παρον εβαγγελλιον
1782,,

[1] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀγράφων.

95. Ἐπὶ ἑτέρου Εὐαγγελίου καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ σελίδι αὐτοῦ:

"† ἠγοράστη τὸ παρὸν εὐαγγέλιον κατὰ τους χιλιους ἑπτακοσίους ευδομίκοντα ἑπτᾶ διὰ λεπτῶν ἄργυρίον ἑπτακοσίον ἥκοσιν ε ξόδου τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου τῆς τετάρνης σίνδρομιστέντος παρά κωνστα τιου ἱερομονάχου„.

96. Ἐπὶ Λειτουργικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου φύλλου αὐτῆς:

"† Ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος ἐλασσόνος καὶ τῶν ἀρχαγγέλων τῆς μεγάλης μοσχοβίας ἀρσένιος· στέλλω τὰς παρούσας θείας καὶ ἱερὰς λειτουργίας· τοῦ ἐν ἁγίοις πρς ἡμῶν ἰωάννου τοῦ χρυσοστόμου. καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πρς ἡμῶν βασιλείου οὐρανοφάντορος τοῦ μεγάλου· καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πρς ἡμῶν γρη γορίου πάπα ῥώμης τοῦ Διαλόγου· εἰς τὴν σεβασμίαν καὶ ἱερὰν μεγάλην μονὴν τῆς πανάγνου Θκού καὶ ἀειπαρθένου μαρίας τῆς πλησίον Τατάρνας. Ἐπαρχί(ας) λητζὰς καὶ ἀγράφων· καὶ σὺν αὐτὰς τὰς θεί(ας) καὶ ἱερὰς ἁγί(ας) λειτουργίας ἀποστέλλω, καὶ ἓν εἰκόνισμα ἀργυρόχρυσον τὴν ἀνάστα σιν τοῦ κυ ἡμῶν ἰυχυ. καὶ ἓν κιβώτιον μικρὸν ἀργυρόχρυσον ἐκλεκτώτατον. Διὰ μνημόσυνον ἐμοῦ καὶ τῶν γονέων μου, Θεοδώρου ἱερέως· καὶ χριστοδούλης μοναχῆς· καὶ τοῦ κατὰ σάρκα ἀδελφοῦ μου ἰωάσαφ ἀρχιερέως ἐπισκόπου σταγῶν· ἵνα εὑρίσκονται εἰς τὸ ἅγιον μοναστήριον κτήματα ἀπαρασα λευτα εἰς τοὺς αἰῶνας. καὶ ἀποστέλλω ταῦτα ἀπὸ τῆς ὀρθοδό ξου μεγαλοπόλεως μοσχοβίας τῆς μεγάλης ῥωσίας, μετὰ τοῦ πανοσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κῦ δαμασκηνοῦ καὶ ἀρχιμανδρίτου τῆς ἁγίας πόλεως ἱερουσαλήμ. καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κῦ παχωμίου, καὶ κῦ συμεον τῶν μοναχῶν: ἐν ἔτει ͵ζρι. μηνὶ ἀπριλλίω. κς, Ἰνδικτιῶνος ιε΄. 1602»

97-98. Ἐν δὲ τοῖς ἑπομένοις δέκα φύλλοις τὰ ἑξῆς ἀνὰ εἷς στίχος ἐν ἑκάστῳ:

"͵ζρι. [1602] ἰνδικτιῶνος ιε΄. μηνὶ ἀπριλλίῳ κς΄. ὁ ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσόνος καὶ τῶν ἀρχαγγέλ[ων] τῆς μεγάλης μοσχοβί[ας], ἀρσένιος· ἔστειλα τὰς παρούσας θεί[ας], καὶ ἱερὰς λειτουργί[ας]· εἰς τὴν σεβασμίαν θεί[αν] καὶ ἱερὰν μεγάλην μονήν, τῆς πανάγνου θκού καὶ ἀειπαρθένου μαρί[ας]· τὴν πλησίον Τατάρνας, ἐπαρ χίας λητζὰς καὶ ἀγράφων· Διὰ ψυχικήν μου σ[ωτη]ρί[αν]. ἀπὸ τῆς θεοσώστου μεγαλοπόλε[ως] μοσχοβί[ας], τῆς μεγάλης ῥωσί[ας]· ἵνα εὑρίσκοντ[αι] εἰς τὴν αὐτὴν σεβασμί[αν] μεγάλην

μονὴν κτῆμα αἰώνιον: — παρὰ μηδενὸς ἀποξενουμένας· ἐν βάρει καὶ ἀπολύτῳ ἀφωρισμῷ: — 1602„.

99. Ἐπὶ τοῦ προτελευταίου φύλλου τῆς ἐν λόγῳ Λειτουργικῆς τάδε:

"† Ἡ ἀκολουθία αὕτη τῶν ἁγί[ων] λειτουργιῶν, ἐγράφη Διὰ χειρὸς ματθαίου[1] ἱερο[μον]άχου καὶ πρωτοσυγγέλου τῆς μεγάλης ἐκκλησί[ας] του ἐκ πωγωϊανῆς,[2] καὶ ἐπεδώθη τῷ σοφοτάτῳ καὶ λογιοτατω ἐν ἀρχιερεῦσιν ἀρχιεπισκοπ(ῳ) Δημονίκου καὶ Ἐλασσῶνος κυρ(ί)ῳ ἀρσενίῳ, χάριν τῶν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ σύγχνῶν εὐεργεσιῶν. ἐν τῇ θεοφρου ρήτω πόλει μοσχοβία. ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ γαληνοτάτου ἁγίου βασιλέως ἡμῶν καὶ αὐτοκράτορος πασης ῥωσΐας κυρίου Θεοδώρου Ἰωάννοβήτζη· κατὰ τὸ ͵ζρΔ΄. [=1596] ἔτος. μηνὶ Φευρουαρίῳ ις΄. Ἰνδικτιῶνος Θ΄: — „

100. Καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας σελίδος τῆς ἀνωτέρω Λειτουργικῆς εἰσὶ γεγραμμένα τὰ ἑπόμενα:

«1810: μαρτίου: 14 ἡμέρα Β΄. † ἤφεραμε τὰ ἱερὰ σκεύη τῆς παναγί[ας] τῆς τετάρνης ἐδῶ ςὸ βραχῶρι. ποδιὲς 5, ὀμπόλιες 2, ἀέραις 10, ἐπιμάνικα 7, καθιέρωσες 4, στιχάρια 13, ἐπιτραχίλια 25, ζώνες 7, φελώνια 27, σταυροὶ 13, εὐαγγέλια 7, ὡράρια 5, ἐπιτάφιος 1, ζώστρα 1, εἰκώνες 4, κορώνα 1, στεφάνι 1, πατερίτζα 1, μπαστούνι 1 καὶ ἡ παροῦσα λειτουργία 1, εἶναι καὶ μία ζυγὴ 1 αρχιερατικᾶ εἶναι καὶ μέσα εἰς τὴν κασελοπούλαν σταυροὶ 7, τετραβάγγελο 1, σταυρὸς μὲ τίμιο 1 σταυρὸς μὲ μάλαγμα 1, τρικέρι 1.»

---

[1] Ὁ Ματθαῖος οὗτος εἶναι ὁ γνωστότατος βιβλιογράφος καὶ συγγραφεύς, ὁ βραδύτερον καὶ Ἐπίσκοπος Μυρέων γενόμενος, οὗ τινας τῶν αὐτογράφων Κωδίκων ἀναγράφουσιν οἱ Marie Vogel und Victor Gardthausen, «Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance». Ἐν Λειψίᾳ 1909 σελ. 296.

[2] Πωγωνιανῆς, ἐπαρχίας τῆς Ἠπείρου.

Πανομοιότυπα ἐπιγραφῶν.

ΘΕΑΡΧΙΚΗ ΤΡΙΑΔΙ ΗΣ ΘΡΟΝΟΣ ΠΟΛΟΣ
ΚΑΙ ΤΗ ΝΑΟΝ ΤΕΤΕΥΧΕ ΠΙΣΤΩΝ Η ΠΟΛΙΣ
ΠΑΣ ΠΙΣΤΟΣ ΕΙΣ ΟΝ ΕΙΣΙΩΝ ΠΟΛΩ ΔΕ ΕΙ
ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΑΣΤΡΑΦΘΗ ΤΡΙΣΙΝ ΗΛΙΟΙΣ
ΤΗΣ ΤΡΙΣΣΟΦΑΟΥΣ ΚΑΙ ΜΙΑΣ ΘΕΑΡΧΙΑΣ

ἀριθ. 1.

+ ΙΣΤΟΡΙΘΗΣΑΝ ΤΑ ΔΕΣΠΟΤΙΚΑ Κ(ΑΙ) Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ·
ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΕΥΛ<ΑΒΕ>ΣΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΕΥΣΙΝ ΚΥ
...ΚΟΥ ΙΕΡΕΟΣ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΚΟΡΙΣΧΑΤΕΣ ӡ–

1669

ἀριθ. 5.

+ ΓΙΑΝΑΚΕΝΑ ΠΑΛΕΟΝΗΜΦΗ 1794

ἀριθ. 6.

ΑΙ ΛΑΜΠΟΥ ΠΑΠΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΕΤΟΥΣ ΖΡΙΛ ,,

ἀριθ. 58.

ΘΣ ΑΣΤΗΡΙΟΘΟ ΘΕΟ ΚΑΙ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΕΞΕΙΣΩΑΙ ΕΝ ΑΓΙΟ ΑΓΑΝ ΘΕΙΑΝ ΙΕΡΟΥΡΓΙΑΝ ΑΓΙΑΣΘΕΙΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΧΑΡΙΤΟ ΤΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΟ ΚΑΙ ΖΩΑΡΧΙΚΟ
ΠΝΕΥΜΑΤΟ ΕΧΕΙΝ ΤΕ ΕΞΟΥΣΙΑΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥΡΓΕΙΝ ΕΝ ΠΑΝΤΙ ΤΟΠΩ ΤΗΣ ΔΕΣΠΟΤΕΙΑΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΗΜΩΝ·
ΚΑΘΙΕΡΩΘΕΝ ΔΕ ΠΑΡΑ ΤΟ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟ ΚΑΙ ΑΓΙΩΤΑΤΟ ΠΑΤΡΟ ΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ
ΠΟΛΕΩΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΚΥΡΟΥ ΚΥΡΟΥ ΑΒΡΑΜΙΟΥ. ,,

ἀριθ. 30.

Παναγ. Η. Πουλίτσα — Ἐπιγραφαί, ἐνθυμήσεις καὶ σιγίλλια ἐξ Εὐρυτανίας.

+ Ο ΠΑΡΩΝ ΔΙΣΚΟΣ ΕΠΡΟΣΗΛΩΘΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΕΒΑΣΜΙΑΝ ΜΟΝΗΝ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ· ΤΗΝ ΕΝ ΤΩ ΑΓΙΩ ΟΡΕΙ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΗΝ ΤΟΥ ΚΥΡ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΛΕΓΟΜΕΝΗΝ· ΠΑΡΑ ΤΗΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΕΥΠΟΙΙΑΣ ΤΟΥ ΑΔΕΛΦΑΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΚΥΡ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΙΑΣ ΑΥΤΟΥ· ΕΤΟΥΣ ΖΡΘ ΜΑΙΟΥ ΙΑ ,,

ἀριθ. 70.

,, + ΤΗΝ ΦΡΙΚΤΗΝ ΣΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΝ ΠΙΣΤΕΙ ΚΑΙ ΠΟΘΩ ΠΡΟΣΔΟΚΩ ΕΞΙΣΤΑΜΑΙ ΚΑΙ ΤΡΕΜΩ· ΠΩΣ ΑΤΕΝΙΣΩ ΣΟΙ ΚΡΙΤΑ
ΠΩΣ ΥΠΟΜΕΝΟΥ ΤΑΣ ΠΡ
ΑΞΕΙΣ ΤΙΝΑ ΜΕΙ ΤΗ ΧΡΗΣΩΜΑΙ ΠΡΟΣ ΦΥΓΗΝ ΤΑΣ ΚΟΛΑΣΙΣ ΑΠΑΓΟΡΕΒΩ Ε
ΜΑΥΤΟΝ ΠΡΟΣ ΣΕ ΝΥΝ ΚΑΤΑΦΕΥΓΩ ΣΩΣΟΝ ΜΕ ΣΩΤΕΡ ΔΩΡΕΑΝ ΔΙ ΟΚΤΟΝ ΕΥΣΠΛΑΓΧΝΙΑΣ + Η ΖΩΗ ΕΝ ΤΑΦΩ ΚΑΤΕΤΕΘΗΣ ΧΕ
ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΩΝ
ΑΡΤΙΕ ΕΞΕΠΛΗΤΤΟ ΣΥΓΚΑΤΑΒΑΣΙΝ ΔΟΞΑΖΟΥΣΑΙ ΤΗΝ ΣΗΝ + ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΠΕΡΑΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΜΕΤΕΤΑΡ... ΕΤΟΥΣ ΖΣΒ :: ,,
ΑΡΣΕΝΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ Ο ΚΤΗΤΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ

ἀριθ. 85.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΠΙΤΡΑΧΗΛΙΟΝ ΟΙΚΟΔΟΜ
ΗΘΗ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΙ ΕΠΕΔΟ..
ΕΙΣ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΤΟΥ Ε
ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝ ΤΕΤΡΑ ΠΗΘΙ ΤΑ ΛΕΥΚΟΥ
ΤΗ ΕΝ ΕΤΕΙ ΖΡΙΗ ΜΗΝΙ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ, ΑΣ
ΤΟΥ ΚΕ ... ΗΜΕΡΑ Β ,,

ἀριθ. 87.

II

ΣΙΓΙΛΛΙΑ

(Ἡ κατωτέρω διάταξις καὶ τὰ σιγίλλια ἀπόκεινται ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς παρὰ τὸ ὁμώνυμον χωρίον τῆς Εὐρυτανίας καὶ τὸν Ἀχελῷον ποταμὸν κειμένης ἱερᾶς μονῆς Τατάρνης. Κατὰ τὴν προκειμένην τύπωσιν δὲν ἐτηρήθη ἀκριβῶς ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου).

Α'

Διάταξις τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς Τατάρνης Δαυὶδ [1] *περὶ τῆς διοικήσεως αὐτῆς κ.τ.λ.*

[Ἐν πρωτοτύπῳ ἐπὶ βεμβράνης ἐχούσης μῆκος μ. 0,47 καὶ πλάτος τὸ αὐτό.—Τοῦ γεγραμμένου μέρους αἱ διαστάσεις εἶναι 0,40×0,36].

† Οὐδὲν οὕτως ἀγαθὸν καὶ θεάρεστον τοῖς κατὰ Θ(εὸ)ν ζῶσιν, ὡς ἡ κοινοβιακὴ πολιτεία τε καὶ κατάστασις· ἔργον ὄντως σωτήριον, καὶ ἀγγελικῆς διαγωγῆς ἀξίωμα | ἀκριβέστατον· αὐτὸς γὰρ ὁ θεάνθρωπος λόγοις ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ καὶ θείοις εὐαγγελίοις ταύτην ἡμῖν ἐπεδείξατο, ἐντειλάμενος καὶ φησὶν ἀριδή|λως ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ αὐτοῦ στόματος· ὅπου δύο ἢ τρεῖς ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι εἰσίν, ἐκεῖ καὶ ἐγὼ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν. Ταύτης τῆς θείας φωνῆς ὡς ἐξ οὐ(ρα)νοῦ | κατενεχθείσης, καὶ οἱ ἱεροὶ αὐτοῦ μαθηταί, μὴ κατολιγωρήσαντες, κοινὰ εἶχον πάντα, καὶ οὐδὲν ἦν ἐν αὐτοῖς ἴδιον· ἐξ αὐτῶν τοίνυν καὶ οἱ θεοφόροι | π(ατέ)ρες ἡμῶν Ἀντώνιος ὁ μέγας, Θεοδόσιος ὁ κοινοβιάρχης, ὃς καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τῆς τοιαύτης ἐκτήσατο πράξεως, Σάββας ὁ τὰ θεῖα πολὺς καὶ τὴν μεγάλην | λαύραν συστησάμενος, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἀνδρῶν ἀλληλοδιαδόχως τὰς ἀφορμὰς λαβόντες, καὶ τὴν τοῦ κ(υρίο)υ φυλάττοντες ἐντολήν, ἔργοις τε καὶ | λόγοις κακείνων μιμηταὶ γενέσθαι σπουδάζοντες, κατέλιπον ἡμῖν κλῆρον, τὴν τοῦ κοινοβίου κατάστασιν. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς ἐγώ τε δηλαδὴ | ὁ ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις καὶ πν(ευματ)κοῖς καὶ προηγούμενος τῆς σεβασμίας

[1] Τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μηδόλως μνημονευόμενον ἐν τῇ παρούσῃ διατάξει, ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἑπομένοις σιγιλλίοις.

μονῆς τοῦ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς χ(ριστο)ῦ, καὶ ὁ σὺν ἐμοὶ εὐλαβέστατος ἐν ἱερομονάχοις κὺρ Μεθόδιος | καὶ ἄλλοι τῶν ἀδελφῶν, τὸν ἐρημικὸν καὶ ἡσύχιον ποθήσαντες βίον, καὶ ἱερὰν μονήν, ἐπ' ὀνόματι τῆς Θ(εοτό)κου συστῆσαι βουλόμενοι, μόλις εὕρομεν τὸν ἐπι|τήδειον τόπον εἰς πλάτανον [1] καλούμενον· τόπον τινὰ πλησίον τῶν Πενιανιτῶν [2] τῶν τόπων, ἔγγιστα τοῦ Ἀσπροποτάμου· κακεῖσε τὰ σύνορα, τῆς τοιαύτης μονῆς πή|ξαντες, ναὸν ἐκ βάθρου τῆς γῆς, τῇ Θ(εοτό)κῳ ἀνηγείραμεν, ἐπικληθείσῃ φανερωμένῃ καὶ μοναστήριον ἀπεκατεστήσαμεν καθὼς νῦν ὁρᾶται· σπου|δάζοντες καὶ ἔτι ἐπὶ τῇ βελτιώσει καὶ αὐξήσει αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ περὶ τῶν συνόρων καὶ ὁρίων αὐτῆς ἐμνήσθημεν, ἄξιον ἐστι μνημονεῦσαι τούτων, εἰς δήλωσιν τῶν μετέ|πειτα· ἄρχονται μὲν ἀπὸ τοῦ κοκκίνου στεφανίου, ἕως τῆς κοτζουπίας καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ βουβιαριά, ἄχρι τοῦ διασέλου τῶν Πενιανίτων, οἵτινες ἡμῖν | χάριν ψυχικῆς αὐτῶν σ(ωτη)ρίας, ἱκανὸν τόπον δεδώκασιν, ἕως τοῦ Ἁγίου Νικολάου τὴν τοποθεσίαν λήγοντα· καὶ τῇ συνδρομῇ καὶ τοῖς ἐξόδοις αὐτῶν τε καὶ τῶν | τοῦ Παλαιοκατούνου χρησιμωτάτων ἀρχόντων, ἐγένετο ὅπερ ὡς βλέπουσι πάντες οὐκ ἐγένετο ποτὲ μοναστήριον ἐν τῷ τόπῳ αὐτῷ. Δι' ὃ οὖν καὶ οἱ ἐκ τῶν | πλησιοχώρων χωρίων Χριστιανοί, πρὸς θεῖον ζῆλον κινηθέντες, πλεῖστα ἀφιερώματα ἐν τῇ τοιαύτῃ ἡμετέρᾳ μονῇ κατέλιπον, σκεύη· ἱερά τε καὶ | βιβλία· καυκία καὶ κούπας ἀργυρᾶς καὶ ὅσα ἄλλα κινητά, καὶ ἀκίνητα πράγματα· οἱ δὲ εἰς τὸ χωρίον τὸ καλούμενον Ἀντινόνου (;) ὅ τε θεοσεβέστατος ἐν ἱερεῦσι | παπᾶ κὺρ Λουκᾶς, ὁ οἰκονόμος, καὶ ὁ ἐν ἱεροδιακόνοις ὁσιώτατος κὺρ Ἀθανάσιος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, τὸ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀφιερώσαντες, μεγίστην βοήθειαν δι' αὐτοῦ | εὕρομεν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου μετοχίου, οὗπερ εἰς τὰ βαρικὰ κὺρ Στυλιανὸς ὁ ἐκ τοῦ παλαιοκατούνου [3] ἀφιέρωσε τὴν αὐτὴν καὶ αὐτὸς τῷ μοναστηρίῳ ἐποιήσατο βοήθειαν· τὸν | μύλωνα εἰς τὴν Τατάρναν, τίς οὐκ ἐπαινέσει, ὃν μετὰ τοῦ πώρου κὺρ Συναδινός, ὁ ἐκ τῶν Πενιανῶν ἀφιέρωσεν; οἷς ἀποδώσει κ[ύριο]ς

[1] Οὕτω καλεῖται καὶ νῦν ἡ θέσις, ἐν ᾗ ἵδρυται ἡ Μονή.

[2] Ἴδε ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν 93 σημ. 1.

[3] Τὸ προμνησθὲν χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀγραίων τῆς Εὐρυτανίας.

τὸε μισθόν, καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν | τῷ μέλλοντι· πλείστην γὰρ εὗρε δι' αὐτοῦ συνδρομὴν τὸ ἡμέτερον μοναστήριον· τοίνυν τὰ τοιαῦτα τῶν χριστιανῶν ἀφιερώματα οὐκ ἦν δυνατὸν ἀμε|ταποίητα καὶ ἀμετάπτωτα τηρηθῆναι, εἰμὴ καὶ κοινόβιον καθαρὸν ἡ τοιαύτη μονὴ ἀποκατασταθήσεται. Ὅθεν ἐγώ τε καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοὶ πάντες | ἐν γνώμῃ καὶ ὁμονοίᾳ καὶ συμπνοίᾳ θέλομεν καὶ στέργομεν καὶ ἀποδεχόμεθα τοῦ εἶναι κοινόβιον τὴν ἡμετέραν μονήν, εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα· καὶ ἔχειν ἡμᾶς, πάντας | τά τε βρώσιμα καὶ τὰ πόσιμα, σκεπάσματά τε, καὶ τὰ ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα [1] καὶ μηδένα ἴδιόν τι κεκτῆσθαι, ἢ ἐκ τῶν τῆς μονῆς πραγμάτων νοσφί|ζεσθαι ἢ ἰδιορρύθμως ζῆν καὶ ἐναντιοῦσθαι τὴν ἀδελφότητα: οἴδασι γὰρ τί λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος εἰς τὰς πράξεις περὶ τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς Σαπφείρας, οἵτινες παρέ|βησαν τὴν ἐντολὴν τοῦ κ[υρίο]υ καὶ τί πεπόνθασιν ἐκ τούτου οἱ ἄθλιοι· μηδεὶς οὖν εἶναι τοιοῦτος, ἢ γενέσθαι ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν εὐχόμεθα, ἀλλὰ ἀδολιεύτως καὶ καθαρῶς | πολιτεύεσθαι ἅπαντας καὶ μὴ ἀμελεῖν τοῦ ἐργοχείρου αὐτῶν· ψάλλοντας καὶ αἰνοῦντας ἡμέρας καὶ νυκτὸς τὸν Θ(εὸ)ν ἀκαταπαύστως ἐν αὐτῇ τῇ θείᾳ μονῇ· καὶ μηδα|μῶς καταφρονοῦντας τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς· πληροῦντάς τε τὰς διατάξεις τοῦ προεστῶτος αὐτῶν καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ πν(ευματ)ικοῦ π(ατ)ρὸς αὐτῶν φυλάττοντας· ἔχοντας | πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην πν(ευματ)ικὴν καὶ ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν εἰς τὸν καθηγούμενον· μὴ συναναστρέφεσθαί τινας μετὰ κοσμικῶν· ἢ συμπότας ποιεῖν ἐντὸς τῆς μονῆς | εἰ μήπου ξένος ἔλθοι τις κατὰ... μετὰ τῆς προεστῶτος βουλῆς καὶ θελήσεως. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο λέγομεν, ἵνα μηδεὶς τολμήσῃ ἐκ τῆς ἡμετέρας μονῆς μοναχῶν, παρὰ | γνώμην τῶν ἀδελφῶν ἡγούμενος γενέσθαι ἢ ἑτέραν ὑπηρεσίαν ζητῆσαι, καὶ δι' ἀρχόντων ἢ προσώπων ἐξωτερικῶν, ἐπηρεάξαι τὸ μοναστήριον· οἱ γὰρ τοιοῦτοι καὶ οἱ δολίως τὴν | κοινοβιακὴν καταπατοῦντες διαγωγήν, καὶ οἱ μὴ τῷ καθηγουμένῳ αὐτῶν ὑποτακτικοί, καὶ οἱ ἄλλο τι ἐναντίον προξενοῦντες τῇ ἀδελφότητι, ἢ τῶν ἐν τῇ μονῇ | ἀφιερωμένων ἰδιοποιούμενοι ὁποῖοι καὶ ἂν ὦσιν, ἱερομόναχοι, ἢ καὶ ἁπλῶς μοναχοὶ ἐκ τῶν πρὸ πολλοῦ εὑρισκομένων ἀδελφῶν ἐν αὐτῇ, ἢ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἐρχομένων νε|ωστὶ

[1] Φαίνεται παραλειφθεῖσα ἡ λέξις «κοινά».

γενέσθαι μοναχῶν, πρῶτον μὲν ὡς παραβάται τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ θείων νόμων τῆς παρὰ Θ(εο)ῦ ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως πειραθήσονται· | καὶ ταῖς πολλὰ βιαιοτάταις (ἀραῖς;) καὶ εὐθύναις, τῶν τὰ κοινόβια συστησαμένων Ἁγίων π(ατέ)ρων ἡμῶν εὐθυνθήσονται, ἔπειτα καὶ τοῦ θεοφιλε|στάτου, ἡμῶν δὲ ἐπισκόπου Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων κυροῦ Λουκᾶ [1] θείῳ προστάγματι καὶ σιγιλλίῳ γράμματι, τῷ ἐπιβεβαιοῦντι εἴ τι ἂν | ἡμεῖς διεταξάμεθα, ἵνα ἔχωσι τὸ κῦρος καὶ τὸ βέβαιον· ἀφωρισμένοι ἔσονται ἀπὸ Θε(ο)ῦ παντοκράτορος καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι, καὶ ἄλυτοι | μετὰ θάνατον. Εἴθ' οὕτως ἀποδιωκέσθωσαν καὶ τῆς μονῆς, ὡς μέλη σεσηπότα, καὶ μηδεμίαν παραδοχὴν ἐντὸς ταύτης ἐχέτωσαν. | Ὡσαύτως καὶ περὶ τούτου βουλόμεθα, ἵνα ὅστις ἂν ἐξ ἄλλης μονῆς ἀδόκιμος μοναχὸς ὤν, τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιδημήσῃ θείᾳ μονῇ, μὴ παραδέχεσθαι | αὐτὸν ἐντὸς ταύτης χωρὶς τῆς προσηκούσης δοκιμασίας τοῦ μὴ τὸ μέγα σχῆμα ἀναδέξασθαι· περὶ δὲ τῶν μελλόντων μονάσαι, πρῶτον μὲν νομίμως διορθοῦσθαι ἐντέλλομαι τὰ ἑαυτῶν καὶ τότε τὸ ἀγγελικὸν σχῆμα λαμβάνειν ὡς οὐδέν(;) μὴ ἔχωσι ἀσύστολον κώλυμα, καὶ ἐπιστρέφωσιν ὡς | κύνες εἰς τὸν ἴδιον ἔμετον ἀθετοῦντες εἴ τι ὑπέσχοντο καὶ οἰκειοθελῶς ἔστερξαν. Ταῦτα πάντα ἀμεταποίητα καὶ ἀμετάβλητα τηρεῖσθαι καὶ φυλά|ττεσθαι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μονῇ ὡς καὶ ταῖς λοιπαῖς κοινοβιακαῖς, τῷ τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας δοτῆρι Θ(ε)ῷ ἐπευχόμεθα· καὶ πάντες οἱ μὲν | παραβάται καὶ ἀπειθεῖς, ἔνοχοι γενήσονται καὶ ὑπόδικοι ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει, τῶν γεγραμμένων ἐνταῦθα ἐπιτιμίων καὶ φρικωδεστάτων | ἀρῶν καὶ παρ' αὐτοῦ αἰωνίῳ πυρὶ κολασθήσονται καὶ κατακριθήσονται καὶ υἱοὶ τῆς γεένης καὶ τοῦ ἐξωτέρου σκότους λογισθήσονται, οἱ | δὲ τῶν θείων ἐντολῶν ἐκπληρωταὶ καὶ τῶν ἡμετέρων διαταγῶν, τῶν μελλόντων αἰωνίων ἀγαθῶν ἐπιτεύξονται· καὶ τῆς ἀνεκ|φράστου καὶ θείας καὶ ἀληθοῦς καταξιωθήσονται τρυφῆς παρ' αὐτοῦ τοῦ μισθαποδότου καὶ δικαίου κριτοῦ τῶν ὅλων Χ(ριστο)ῦ τοῦ Θ(εο)ῦ - ᾧ πρέπει, | πᾶσα δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις, σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ π(ατ)ρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ πν(εύματ)ι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ | εἰς τοὺς ἀτελευτήτους καὶ ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν. |

[1] Ὁ ἐπίσκοπος οὗτος δὲν ἀναγράφεται ἐν τοῖς ἐπισκοπικοῖς καταλόγοις.

† ἐγράφη ἡ παροῦσα διάταξις ἐν ἔτει τῷ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἑπτάκις χιλιοστῷ | ἑξηκοστῷ τετάρτῳ [=1556 μ. Χ.] μηνὶ Ἰα(νουα]ρ[ίῳ] Ἰνδικτιῶνος 8(;). |

Β'

Σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως Διονυσίου Ε'.

[Ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ μεμβράνης, ἧς τὸ μὲν μῆκος 0,60, τὸ δὲ πλάτος, 0,42. Τοῦ γεγραμμένου μέρους αἱ διαστάσεις 0,37×0,31]

«† Διονύσιος ἐλέῳ Θε(ο)ῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

† Ὁ τῆς σ(ωτη)ρίας ἡμῶν καθηγητὴς καὶ διδάσκαλος Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς, ὁ Θεάνθρωπος λόγος τὰς διατριβὰς ἐπὶ γῆς ποιούμενος καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους αὐτοῦ | μαθητὰς ῥυθμίζων καὶ πρὸς πολιτείαν ἐνάγων θεάρεστον, κοινὰ πάντα κεκτῆσθαι καὶ μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἴδιον λογίζεσθαι ἐνετείλατο· | ὅπου γὰρ τὸ ἐμὸν καὶ τὸ σόν, ἐκεῖ ἔρις καὶ μάχη καὶ ἀρχὴ διαστάσεως· ὅπου δέ γε μία ψυχὴ πᾶσι καὶ μιᾷ συμπνοίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ τὰ πάντα | διεξάγονται καὶ ῥυθμίζονται, ἐκεῖ ἀγάπη πν(ευματ)ικὴ καὶ θεῖος ἔρως καὶ μ(ήτ)ηρ πασῶν ἀρετῶν εἰρήνη, ἧς οὐδὲν μονιμώτερον τοῖς κατὰ Θ(εὸ)ν ζῆν ἑπομένοις καὶ τὸν μοναχικὸν καὶ ἰσάγγελον βίον ποθήσασιν. Εἰκότως οὖν παρ' αὐτοῦ τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς, ἡ τοῦ κοινοβίου κατάστασις ἐμφανίζεται | καὶ γνωρίζεται καὶ τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, κλῆρός τις ἄνωθεν ἐμπιστεύεται δεδομένος, ἐκ θείας καὶ εὐαγγελικῆς φωνῆς πιστευομένης | ἀριδήλως μέσον αὐτῶν ἐμπαρεῖναι καὶ συνοικεῖν, τῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ συνημμένων δύο τυχὸν ἢ καὶ τριῶν καὶ πλειόνων, ὡς ἐκ πολλῶν μελῶν | ἓν σῶμα συναπαρτίζεσθαι Χ(ριστὸ)ν ἐν αὐτοῖς, τὸν τῆς εἰρήνης δοτῆρα καὶ παντὸς ἀγαθοῦ πρόξενον. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ὁ ἐν ἱερομονάχοις καὶ πν(ευματ)ικοῖς π(ατ)ράσιν ὁσιώτατος κὺρ Δαβὶδ ὁ προηγούμενος τῆς μεγάλης μονῆς τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστο)ῦ πόθον ἔχων θεῖον μοναστήριον συστήσασθαι καὶ ἀδελφοὺς | ἐν αὐτῷ συναθροίσαι πρὸς δοξολογίαν καὶ ὕμνον Θ(εο)ῦ, οὐκ ἦν δὲ μόνος τοῦτο ἱκανὸς κατορθῶσαι εἰμὴ

καὶ βοηθοῦντας αὐτῷ συναντιλάβηται, | τὸν ἐν ἱερομονάχοις εὐλαβέστατον κὺρ Μεθόδιον καὶ ἄλλους δύο τῶν ἀδελφῶν συμπαραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ, τόπον τινὰ πλάτανον ἐπονομαζόμενον | καταλαβόντες πλησίον τοῦ Λευκοποτάμου ἐν τοῖς ὁρίοις τῶν Πενιανιτῶν καὶ τόποις, ἐκεῖσε τὴν ἱερὰν μονὴν αὐτῶν καθὼς νῦν ὁρᾶται | ἀνέκτισάν τε καὶ ἐβελτίωσαν καὶ ὡς εἰς πᾶν μοναστήριον ἀπεκατέστησαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Θ(εοτό)κου ἐκ βάθρων γῆς ἀνεγείραντες ταύτην, | καὶ π(ατ)ριαρχικὴν μονὴν τῇ μ(ητ)ρὶ Θε(ο)ῦ τάξαντες, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ κτήμασι καὶ πράγμασιν οἷς οἱ Χριστιανοὶ ἐκεῖσε πρὸς ψυχικὴν αὐτῶν σ(ωτη)ρίαν ἀφιεροῦσιν | ἡ τοιαύτη μονὴ κατεπλουτίσθη καὶ εἰς αὔξησιν καὶ ἐπίδοσιν ὡς εἰπεῖν καθ' ἡμέραν προκόπτει, ἄλλως δέ γε ἀδύνατον αὐτὴν ἐμπλατύνεσθαι οὐκ ἦν | εἰμὴ εἰς κοινόβιον ἀποκατασταίη, ἄριστα καὶ τοῦτο διευθετήσατο ὁ εἰρημένος ἱερομόναχος καὶ πν(ευματ)ικὸς ὡς προηγούμενος ποτὲ κοινοβίου τυγχάνων, | κοινόβιον αὐτὴν γνώμῃ πάσης τῆς ἐκεῖσε ἀδελφότητος ἀπεκατέστησεν ἐγγράφως αὐτοῖς διαθέμενος τύπον τε καὶ κανόνα καὶ τάξιν | καὶ ὅρον, ὑφ' ὧν πᾶσα ψυχὴ μοναχοῦ ῥυθμίζεσθαι πέφυκεν ἐνθέντος καὶ γράμματος ἐδεήθη ἡμετέρου σιγιλλιώδους, ἐπιβεβαιοῦντος | αὐτοῖς τήν τε τοῦ κοινοβίου κατάστασιν, καὶ τοῦ εἶναι τὴν τοιαύτην μονὴν αὐτῶν π(ατ)ριαρχικήν, ἔστω. Ὅθεν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν τὴν | εὔλογον αὐτοῦ αἴτησιν ἀποδεξαμένη καὶ κατ' ἀμφότερα, ἐπιβεβαιῶσαι μὲν διέγνω τὴν γενομένην κοινοβιακὴν διαγωγήν, στηρίξαι δ' αὖθις | τοῦ εἶναι ταύτην τέλειον στ(αυ)ροπήγιον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα· διὸ καὶ γράφουσα ἀποφαίνεται καὶ ἐν ἁγίῳ πν[εύματ]ι παρακελεύεται ἵνα ἡ τοιαύτη | σεβασμία καὶ ἱερὰ μονὴ τῆς παναγίας μου τῆς ἐπικεκλημένης φανερωμένης, εἴη καὶ ὑπάρχῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς καθαρὸν | κοινόβιον καὶ οἱ ἐνασκούμενοι ἐν αὐτῇ ἱερομόναχοί τε καὶ μοναχοί, ἔχωσι κοινὰ πάντα τά τε βρώματα καὶ πόματα καὶ περιβλήματα· | σπουδάζοντες καὶ προκόπτοντες κατὰ Θ(εὸ)ν καὶ πᾶσι τρόποις τὴν τοῦ προεστῶτος αὐτῶν καὶ καθηγουμένου πληροῦντες ἐντολὴν καὶ τὸν κανόνα ὃν ἂν | αὐτοῖς διατάξηται· μηδενὸς ἴδιόν τι κεκτημένου ἐν αὐτῇ κινητὸν ἢ ἀκίνητον πρᾶγμα, ἢ ἰδιορρύθμως διάγειν καὶ πολιτεύεσθαι βουλομένου | καὶ σκανδαλίζειν τὴν ἀδελφότητα· ὁ γὰρ

τοιοῦτόν τι τολμήσας διαπράξασθαι, ὁποίου ἂν εἴη καταλόγου, ἱερομόναχος ἢ καὶ ἁπλῶς | μοναχός, πρῶτον μὲν ταῖς ἀραῖς καὶ εὐθύναις τοῦ τὸ κοινόβιον τάξαντος ὑποπεσεῖται κανονικῶς· ἔπειτα ὡς παραβάτης τῆς ἰδίας | αὐτοῦ ὑποσχέσεως, ὑπ᾿ ἀφορισμὸν εἴη ἄλυτον καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος. Εἶθ᾿ οὕτω καὶ τῆς μονῆς ἀποδιωκέσθω ὡς σκανδα|λοποιὸς καὶ προφανῶς συγχέων τὴν ἀδελφότητα, ὁμοίως δὲ ἀφωρισμένος ἔσται καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος, καὶ ὁ κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος | καὶ δι᾿ αὐτῶν βουλόμενος τὴν τοῦ ἡγουμένου προστασίαν ἀναδέξασθαι· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἕτερόν τι ἀνάρμοστον αὐτοῖς ἐπιχείρημα ζητοῦντες ληστρικῶς | ἐν τῷ αὐτῷ ἔσονται δεσμῷ, καὶ οἱ τῷ καθηγουμένῳ αὐτῶν μὴ ὑποκύπτοντες καὶ κατὰ πάντα μὴ ὑποτασσόμενοι· ὁμοίως δέ γε ἀφωρισμένοι ἔσονται | καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ ἄλυτοι αἰωνίως, καὶ οἱ ὁπωσδήποτε τολμήσοντες ἀφελέσθαι δυναστικῶς ἐκ τοῦ μοναστηρίου αὐτοῦ ἐξ ὧν | οἰκειοθελῶς ἀφιέρωσαν κτημάτων τε καὶ πραγμάτων χωραφίων τε καὶ ἀμπελίων ὀσπητίων, κήπων ὑδρομύλων ἢ ἱερῶν σκευῶν καὶ βιβλίων καὶ τῶν | λοιπῶν ἐν αὐτῇ κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, κἂν ἄνδρες ὦσι τυχὸν ἢ γυναῖκες, ἱερωμένοι ἢ καὶ λαϊκοί· ἱερομόναχοι ἢ καὶ ἁπλῶς μοναχοί· τῶν πλησίον | ταύτης ἢ καὶ μακρόθεν· (Ἰωάνου...... κουτριάνου,.... Θεοδώρου...... Θεοδώρου....... Εὐσταθίου...... τῶν βραγιανῶν,[1] Γεωργίου τοῦ πνικοῦ, Χριστοδούλου καὶ Εὐσταθίου ἐκ τῶν.......)[2] καὶ περὶ αὐτοῦ γράφοντες | ἀποφαινόμεθα, ἵνα καθώσπερ ἐπιστώθη ἡμῖν παρὰ πάντων ἐκ βάθρων γῆς ἀνεγερθῆναι κατὰ τὸ παρὸν τὴν σεβασμίαν ταύτην μονὴν | καὶ ς(αυ)ροπήγιον π(ατ)ριαρχικόν, ὑπάρχῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνεπηρέαστος καὶ ἀκαταπάτητος παρά τε τοῦ κατὰ τόπον Ἀρχιερέως καὶ παντὸς | προσώπου ἱερωμένου τε καὶ λαϊκοῦ, οὐδὲν ἄλλο πληροῦσα, εἰμὴ τὸ τεταγμένον καὶ μόνον ἀένναον καὶ διηνεκὲς τῆς ἐκκλησίας τὸ μνημόσυνον | καὶ τὸ π(ατ)ριάρχου ὄνομα ἀναφέροντες οἱ λαχόντες ἱερατεύειν ἐκεῖσε, ὡς χρέος καὶ τοῦτο ἀδιάλειπτον ἔχοντες· περὶ δὲ ἡγουμένου καὶ προεστῶτος | αὐτῶν, οἱ ἱερομόναχοι καὶ μοναχοὶ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ποιείτωσαν ὁπόταν

[1] Ἴδε ἀνωτέρω ἐπιγρ. ἀριθ. 74.

[2] Ἐκ τεσσάρων ἐξιτήλων στίχων μόνον τὰς λέξεις ταύτας ἠδυνήθην ν᾿ ἀναγνώσω.

ἕκαστος αὐτῶν ἢ θανάτῳ ἢ παραιτήσει, τὴν προστασίαν ἀποβάληται | καθώς γε τοῦτο τηρεῖται καὶ ἐν ταῖς τοῦ ἁγίου ὄρους σεβασμίαις μοναῖς, καὶ ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς ταῖς τηρούσαις τὴν τοῦ κοινοβίου κατάστασιν. | Εἰς γὰρ τὴν περὶ πάντων δήλωσιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν π(ατ)ριαρχικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα, καὶ ἐπεδόθη τῇ σεβασμίᾳ καὶ στ(αυ)ροπηγιακῇ μονῇ | τῆς ὑπεραγίας μου Θ(εοτό)κου τῆς καλουμένης φανερωμένης, εἰς μόνιμον καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν:

ἔτει ͵ΖΞΔ΄ [=1556 μ. Χ.][1] μηνὶ Ἰα(νουα)ρ(ίῳ), Ἰνδικτιῶνος ιδ΄. |

† Διονύσιος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως | νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Π(ατ)ριάρχης. |

Ἐθεωρήθη τὸ παρὸν παρ᾿ ἐμοῦ Ἐξάρχου π[ατ]ριαρχικοῦ | ὄντος σὺν τοῖς δυσὶν ἄλλοις τῷ αχξε αὐγούστου κγ΄.» |

Γ΄

Σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως Θεολήπτου Β΄

[Ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ μεμβράνης ἐχούσης μῆκος 0,50 καὶ πλάτος τὸ αὐτό. — Τοῦ γεγραμμένου μέρους αἱ διαστάσεις 0,29×0,38].

«† Θεόληπτος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

† Ὅσον ἡ τῶν θείων καὶ ἱερῶν μονῶν συντήρησις λυσιτελής ἐστι κατ᾿ ἄμφω τὴν ὠφέλειαν χορηγοῦσα· σώματι μὲν τὰ ἀναγκαῖα, ψυχῇ δὲ τὴν διὰ πράξεως καὶ θεωρίας οἰκείωσιν τοῦ Θ(εο)ῦ, | τόσον ἐπαινετὸν καὶ θαυμάσιον τὸ ὁλοψύχως ἐπικυροῦν τὰ τῶν πρὸ ἡμῶν ἀοιδίμων π(ατ)ριαρχῶν γράμματα, καὶ ταῦτα καὶ ἐπὶ συστάσει τῶν θείων μονῶν καὶ μοναστηρίων εἰσί. | δόξομεν γὰρ τότε συμφέρον ἀγαπᾶν τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ διάδοχοι εἶναι τῶν μακαρίων τούτων ἀνδρῶν τῶν ἐγγράφως σαφηνισάντων τὰ δικαιώματα καὶ τὰς

[1] Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σιγιλλίου τούτου ἐπανορθωτέα ἡ παρὰ Γεδεὼν "Πατριαρχικοὶ πίνακες„ σελ. 507 κ. ἑ. χρονολογία τῆς πατριαρχείας Διονυσίου τοῦ Β΄.

ἐλευθερίας τῶν | σεβασμίων μονῶν-ἐνθέντος (;) καὶ τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς προκαθημένης, συνεδριαζόντων αὐτῇ καὶ τῶν παρευρεθέντων ἱερῶν μητροπολιτῶν, καὶ ὑπερτίμων | ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν αὐτῆς, παραστάντες οἱ ἐν τῇ σεβασμίᾳ στ(αυ)ροπηγιακῇ μονῇ τῇ τιμωμένῃ ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας Θ(εοτό)κου τῆς καλου|μένης Φανερωμένης, ὁσίως καὶ θεοφιλῶς ἐνασκούμενοι προσεκόμισαν τίμια γράμματα παλαιγενῆ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγιωτάτων π(ατ)ριαρχῶν, τοῦ τε κυροῦ Διονυσίου καὶ τῶν | μετ' αὐτὸν συνιστῶντα ταύτην τὴν θείαν μονὴν τὸ π(ατ)ριαρχικὴν εἶναι καὶ στ(αυ)ροπήγιον καθολικὸν ἀνακηρύττοντα καὶ τὸ παντελεύθερον εὐεργετοῦντα αὐτῇ καὶ ἠξίωσαν | ἐμπόνως ἐπικυρωτικὸν καὶ αὖθις γράμμα ἡμέτερον προσνεῖμαι αὐτοῖς. Τούτου ἕνεκα τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν ἀποδεξαμένη ὡς εὔλογον καὶ θεοφιλῆ τὸ παρὸν ἀπολύει γράμμα | γνώμη καὶ τῶν ἐντυχόντων Ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων ἐν Ἁγίῳ Πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν τῆς ἡμῶν μετριότητος· δι' οὗ καὶ γράφουσα διορίζεται καὶ ἐν ἁγίῳ ἀποφαίνεται | πν(εύματ)ι· ἵνα αὕτη ἡ σεβασμία (π)ατριαρχικὴ μονὴ τῆς Παναγίας μου της Φανερωμένης ἡ πλησίον τοῦ λευκοῦ ποταμοῦ κειμένη εἴη παντελευθέρα καὶ ἔχῃ ἅπαν δικαίωμα βέβαιον | ὡς ταῖς τιμίαις τῶν π(ατ)ρι(αρχι)κῶν γραμμάτων ἀποφάσεσι κεκύρωται· μηδενὸς ὄντος τοῦ ἐναντιουμένου, μήτε τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου, μήτε τινὸς ἄλλου· ἐν ἀργίᾳ ἀσυ|γνώστῳ, καὶ ἀφορισμῷ ἀλύτῳ καὶ αἰωνίῳ τῷ ἀπὸ Θ(εο)ῦ· διάγωσί τε οἱ ἐν αὐτῇ ἐνασκούμενοι διὰ παντὸς κοινοβιακῶς, καθὰ καὶ τὰ ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει κοινοβιακὰ πολιτεύονται | μοναστήρια καὶ πάντα ἔχωσι κοινά, οὐ μόνον βρώματα, καὶ πόματα, καὶ σκεπάσματα, ἀλλὰ καὶ γνώμην ἀδελφικήν, καὶ θείαν ὥστε τὸν ἕτερον μὴ φθονεῖν τῷ ἑτέρῳ σκεπομένῳ, | τυχόν, ἢ ἐσθίοντι, ἀλλὰ τὰ βάρη ἀλλήλων βαστάζειν κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον· ἓν μόνον ζητοῦντες τί τὸ θέλημα τοῦ κ(υρίο)υ· ὅλως κατ' οὐδὲν μὴ νοσφιζόμενοι τί τῶν τοῦ μονα|στηρίου ἢ ἴδια πεκούλια, καὶ γνώμας ἔχοντες, ἀλλ' οὐδέ τι ἄχρι ὀβολοῦ παρέχοντες τῷ κατὰ καιροὺς π(ατ)ριάρχῃ ἢ τὸ διηνεκὲς μνημόσυνον αὐτοῦ· ἐχέτωσαν δὲ καὶ ἄδειαν, εἰς χρείαν | καὶ ἀνάγκην χειροτονίας, ὃν ἂν ἐθελήσωσιν οἱ μοναχοὶ τῶν Ἀρχιερέων προσκαλέσασθαι εἰς τὸ ποιῆσαι τὴν χειροτονίαν αὐτήν· καὶ ταῦτα πάντα ἀμετάτρεπτα καὶ ἀμεταποίητα | εἰς τὸ διην(εκὲ)ς ἐμμένειν ὁρίζομεν· ὁ γὰρ τολμήσων ἄλλως ποιῆσαι, ἢ παραβῆναι τὰ καλῶς διατυπωθέντα καὶ ἐπικυρωθέντα καὶ τὴν π(ατ)ριαρχικὴν αὐτὴν μονὴν κατά τι βλάψαι· | καὶ τὰ π(ατ)ριαρχικὰ ἀνατρέψαι, ὁ τοιοῦτος ἱερωμένος μὲν ὤν, ἀργὸς ἔστω, λαϊκὸς δέ, ἀφωρισμένος, καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ταῖς ἀραῖς τῶν τιη'. θεοφόρων | π(ατέ)ρων ὑπόδικος· ἐπὶ τούτοις γὰρ ἅπασιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν π(ατ)ριαρχικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα καὶ ἐδόθη τῇ σεβασμίᾳ π(ατ)ριαρχικῇ στ(αυ)ροπηγιακῇ μονῇ τῆς Παναγίας μου | τῆς Φανερωμένης, εἰς ἀσφάλειαν. — Ἐν ἔτει ΖϞΔ' [=1586 μ. Χ.] Ἰνδικτιῶνος ιδ', κατὰ μῆνα Ἰούνιον. |

† Θεόληπτος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης». |

Δ'

Σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως Παρθενίου Δ'.

['Εν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ μεμβράνης, ἧς τὸ μὲν μῆκος 0,54, τὸ δὲ πλάτος, 0,56. — Τοῦ γεγραμμένου μέρους αἱ διαστάσεις 0,33×0,48].

«† Παρθένιος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ Οἰκουμενικὸς πατριάρχης. |

† Τῶν ὑπὸ χρόνον συῤῥεῖν τε καὶ ἀποῤῥεῖν τῷ χρόνῳ ῥέοντι πεφυκότων οἱ ἐξ ἀλῶνος τὸν ἀλῶνα κατὰ διαδοχὴν ἀμείβοντες ἄν(θρωπ)οι, τῆς τῶν ὄντως καλῶν, καὶ ἀναγκαίας ἐν κόσμῳ διαμονῆς προνοούμενοι, καὶ πολυζωΐαν | ὡς ἐφικτὸν αὐτοῖς ἐφιέμενοι προσπορίσασθαι, τοῖς ἀμαυροῦσθαι ταχὺ πεφυκόσιν ἀντισοφίζεσθαί πως τῷ χρόνῳ, θείῳ σοφίσματι μεμαθήκασι, καὶ τῶν αὐτοῦ πανδαματόρων ὀδόντων τὴν ἀκμὴν | μικρὸν καταμβλύνοντες, ταῖς ἀμοιβαίαις τῶν πραγμάτων ἀνανεώσεσι, τὴν ζωὴν τῶν ἐν κόσμῳ χρησίμων, ἐπὶ πολὺ παρατείνεσθαι παρεσκεύασαν, ἐνθέντος καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς τοῦ χ(ριστο)ῦ μεγάλη ἐκκλησία, | φροντίσιν ὅλαις ἄνωθεν

εἴωθε τὰ φθάσαντα, διαδοχικῶς ἀεὶ καινουργεῖν, τῶν ἐπ᾿ εὐλόγοις
αἰτίαις συντελεσθεισῶν ἀποφάσεων ὑπομνήματα· καὶ πάντων μάλι-
στα τὰ τῶν σταυροπηγίων περικρατύνειν καί, | ὅση δύναμις, ἐμπε-
δοῦν, ἐπὶ τῷ ἐνεργεῖσθαι τῶν φιλοθέων ἀκατάπαυστον τὸ μνημό-
συνον· καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ὁμοίων οὐχ ἧττον πρὸς τὸ καλὸν
διεγείρεσθαι· καὶ γὰρ ἀμελουμένης τῆς τῶν ὑπομνημάτων ἀνακαι-
νίσεως, ἡ χρονικὴ περιπέτεια βυθῷ τῆς λήθης καλῶν ἁπάντων
προδιδοῦσα τὴν ὑποτύπωσιν, οὐ τὴν τυχοῦσαν τοῖς ὀψιγόνοις ζημίαν
δεινῶς προστρίψεται. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν | καὶ τανῦν ἐνεφανίσθησαν
ἡμῖν παλαιγενῆ τινα τῶν πρόπαλαι ἀοιδίμων πατριαρχῶν γράμματα,
παριστῶντα τὴν πολυχρόνιον ἐκ βάθρων οἰκοδομήν, καὶ σταυρο-
πηγιακὴν φιλοτιμίαν, ναὶ μὴν καὶ παντελῆ | ἐλευθερίαν σὺν τούτοις,
τοῦ ἱεροῦ καὶ σεβασμίου μοναστηρίου, τοῦ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν
Λητζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐν τοῖς ὁρίοις, καὶ τόποις τῶν Πενιανιτῶν
καλουμένου, τοῦ Λευκοποτάμου πλησίον, | ἐπ᾿ ὀνόματι σεμνυμο-
μένου τῆς ὑπὲρ λόγον τὸν λόγον κυησάσης ὑπερενδόξου δεσποίνης
ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας κεκλημένου τε τῆς Φανε-
ρωμένης, καὶ ἐπώ|νυμον ἔχοντος φημίζεσθαι τῆς Τετάρνης κοινο-
βιακοῦ τε καθεστηκότος, ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης αὐτοῦ κατάρξεως
ὑπὸ τοῦ ἀνεγείραντος αὐτὸ θεοφιλοῦς ἀνδρός, καὶ ἐναρέτου
Δαβὶδ | ἱερομονάχου, καὶ τῶν συναντιλαβόντων αὐτῷ Μεθοδίου
ἱερομονάχου, καὶ ἑτέρων δύο, τῶν εὐλαβεστάτων αὐτοῖς ἀδελ-
φῶν, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἱκεσίας προσδραμόντες τῇ κοινῇ
κη|δεμονίᾳ καὶ προστασίᾳ τῆς καθ᾿ ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγά-
λης ἐκκλησίας, οἱ ἐν αὐτῷ φιλαρέτως συνασκούμενοι, καὶ ψυχι-
κῶς γυμναζόμενοι πατέρες, ἠξίωσαν ἡμᾶς | ἐπιλαβέσθαι τῆς θείας
ταύτης μονῆς· ὡς τὴν φροντίδα τῶν ἁπανταχοῦ ἁγίων ἐκκλη-
σιῶν θεόθεν ἐμπιστευθέντας, καὶ γράμμα νέον, καθὰ νενόμισται,
π(ατ)ριαρχικὸν | προσεπιβραβεῦσαι τοῖς παλαιγενέσιν ἐκείνοις γράμ-
μασι, πρὸς μονιμωτέραν κατάστασιν, καὶ ἐναργεστέραν ἀσφάλειαν
τῶν τοῦ διαληφθέντος μοναστηρίου προτερημάτων, τῆς ἀρχαιο-
γόνου | περὶ αὐτὸ π(ατ)ριαρχικῆς φιλοτιμίας, ὧν περ τὴν σύν-
τονον ἱκεσίαν, καὶ μετ᾿ εὐλαβείας δέησιν, ἅτ᾿ εὔλογον οὖσαν, ἀπο-
δεξάμενοι προσηνῶς, ὡς ἐπικλινεῖς ἴσχοντες ἀεὶ τὰς ἀκοὰς πρὸς

τὴν | τῶν καλῶν καὶ θεοφιλῶν ἔργων ἐκπλήρωσιν, καὶ περὶ πλεῖ-
στον μᾶλλον ποιούμενοι τὴν τῶν ἱερῶν μοναστηρίων στερέωσιν,
βελτίωσίν τε καὶ σύστασιν· καὶ γὰρ ταῖς οὐρανίαις ἁμιλλώμενα
ταῦτα δήπου χο|ρείαις, ὕμνοις ἀδιαλείπτοις Θ(εὸν) γεραίρουσι, διὰ
τῶν ἐν αὐτοῖς φιλασκούντων ἐναρέτων ἀνδρῶν, καὶ πάνυ δικαίως
περιποιητέα πᾶσι πεφυκέναι προσήκει, τοῖς ἀγαπῶσι πρὸ πάντων
κατ᾿ ἐντολὴν | θείαν Θ(εό)ν· ὡς ἀγαπητὰ καὶ γὰρ τὰ σκηνώματα
κ(υρίο)υ τῶν δυνάμεων, τὸ ἱερὸν τρανῶς καθομολογεῖν μεμαθή-
καμεν λόγιον, κατενεύσαμεν ταῖς αὐτῶν ἱκεσίαις, οὐκ ἔλαττον αἰδε-
σθέντες τὴν πρεσβυγενῆ | σεμνότητα τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ καταγωγίου,
καὶ γὰρ πᾶν τὸ ἀρχαιότητι διαφέρον τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐστὶν αἰδέσιμον,
τούτου χάριν γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς, ἵνα τὸ δια-
ληφθὲν ἱερὸν μονα|στήριον τῆς ὑπεραγίας μου Θεοτόκου, κεκλημέ-
νης τῆς Φανερωμένης, ἐπιλεγόμενον δὲ Τετάρνη, μετὰ τῶν προσόντων
αὐτῷ μετοχίων, τοῦ τ᾿ ἐπ᾿ ὀνόματι τιμωμένου, τοῦ ἁγίου ἐνδόξου
μεγαλομάρτυρος | Δημητρίου, ἐν χωρίῳ τῷ Δραγαμέστῳ[1] καλου-
μένου, κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, τοῦ φιλοπονη-
θέντος καὶ προσκολληθέντος τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ πρόπαλαι, παρά
τινος αὐτοῦ μοναχοῦ Ἀθανασίου ἰδιοκου|ρίτου δηλαδὴ τῆς Τετάρ-
νης σὺν τῷ παρεκκλησίῳ αὐτοῦ τῆς Παναγίας καὶ τῶν λοιπῶν ἀγχι-
θυρούντων τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ ἁγίου
Δημητρίου σὺν τοῖς αὐτῶν παρεκκλησίοις καὶ πάντων τῶν ἐνυπαρ|-
χόντων τέως αὐτῷ καὶ τῶν μεθύστερον Θ(εο)ῦ ἐλέει ἐπιγενησομέ-
νων κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, μέχρι
τῆς τῶν αἰώνων συντελείας εἶναι καὶ λέγεται, καὶ παρὰ πάντων
διαγινώσκεται, καθάπερ ἐξ ἀρχῆς | καθιέρωται, σταυροπηγιακόν, καὶ
π(ατ)ριαρχικόν, ἀναντιρρήτων, βεβαίων καὶ ἀμετατρέπτων μενόντων
τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ γραμμάτων, καὶ σιγιλλίων, καὶ πάντῃ ἐλεύθε-
ρον, καὶ ἀσύδοτον, καὶ ἀκαταζήτητον, ἀρ|χουμένου τοῦ κατὰ καιροὺς
π(ατ)ριάρχου, μόνῳ τῷ διηνεκεῖ αὐτοῦ μνημοσύνῳ, καὶ ὅλως ἀδού-
λωτον, καὶ ἀκαταπάτητον, ἀπηλλαγμένον αὐτό τε καὶ τὰ εἰρημένα
μετόχια αὐτοῦ, πάσης καὶ παντοίας δυναστείας, καὶ κατα|δουλώ-
σεως, καὶ ἄλλης ἐξουσίας καὶ δεσποτείας, ἐκτὸς τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ

[1] Χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀστακοῦ τῆς Βονίτσης.

θρόνου δεφενδεύσεως, αὐτὸν καὶ μόνον ἰδίαν ἀρχὴν γινώσκοντα καὶ αὐτῷ καθυποκείμενα καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ μόνου δεσποζόμενα, περι|θαλπόμενόν τε ὑπὸ τῆς π(ατ)ριαρχικῆς προστασίας, ὡς π(ατ)ριαρχικὸν μοναστήριον, καὶ τῷ οἰκουμενικῷ κριτηρίῳ καθυποκῦπτον, σὺν τοῖς αὐτῷ μετοχίοις, καὶ εἰς αὐτὸ ἀναγόμενον· μηδεμίαν ἐχόντων| ἄδειαν τῶν κατὰ τόπον ἀρχιερατευόντων, ἤ τινος τῶν ἐξάρχων, κατεπεμβαίνειν αὐτῶν, καὶ ἐπηρεάζειν, καὶ ἐνοχλεῖν, καὶ . . . . . . τοὺς ἐν αὐτοῖς διαιτωμένους πατέρας, ἢ κατα|δυναστεύειν, καὶ ἀπαιτεῖν ἐξ αὐτῶν δόσεις ὁποιασοῦν, ἀλλὰ διάγωσιν ἀνενόχλητοι, καὶ ἀτάραχοι, μνημονεύοντες τοῦ π[ατ]ριαρχικοῦ ὀνόματος, ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς, καὶ βιοῦντες | σεμνῶς καὶ κοσμίως, καὶ ἐναρέτως. ἐν ὁμονοίᾳ καὶ κοινοβιακῷ βίῳ, δι᾽ οὗ ἡ ἀληθὴς καὶ ἰσάγγελος μοναδικὴ πολιτεία χαρακτηρίζεται· κατὰ τὴν ἐκτεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κτήτορος καὶ γέροντος | αὐτῶν ὑποτύπωσιν, περί τε τῆς τοῦ καθηγουμένου αὐτῶν ἐκλογῆς καὶ καταστάσεως καὶ τῆς λοιπῆς αὐτῶν διαγωγῆς καὶ ἀσκήσεως· τὰς δὲ χειροτονίας αὐτῶν ἔχωσιν ἄδειαν προσκαλεῖσθαι | τῶν ἀρχιερέων, ὃν ἂν ἐθέλωσι τοῦ ἐκτελεῖν αὐτὰς μετὰ πάσης τῆς κανονικῆς παρατηρήσεως, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἁπανταχοῦ σταυροπηγίων· ὅς δ᾽ ἂν ὀψέποτε διανοηθείη | παρασαλεῦσαί πως καὶ διασεῖσαι τὴν σταυροπηγιακὴν ἀξίαν, καὶ ἐλευθερίαν τοῦ μοναστηρίου αὐτοῦ καὶ τῶν εἰρημένων αὐτοῦ μετοχίων, ἢ βλάβην ἢ ζημίαν τινὰ προξενῆσαι αὐτοῖς, | ὁποίας ἂν εἴη τάξεως, καὶ ὁποίου βαθμοῦ, ἀφωρισμένος ὑπάρχοι, ἀπὸ π(ατ)ρός, υἱοῦ, καὶ ἁγίου πν[εύματ]ος, τῆς παναγίας καὶ ζωαρχικῆς τριάδος καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον | αἰωνίως, καὶ ταῖς πατρι(αρχι)καῖς, καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπόδικος, καὶ ἔνοχος τοῦ πυρὸς τῆς γεέννης. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν, ἐγένετο καὶ τὸ πατριαρχικόν, σιγιλλιῶδες, ἐπιβεβαιωτήριον τοῦτο | γράμμα καὶ ἐδόθη τῷ εἰρημένῳ π(ατ)ριαρχικῷ καὶ σταυροπηγιακῷ μοναστηρίῳ, τῆς Παναγίας Φανερωμένης καλουμένης.

Ἐν ἔτει σ[ωτη]ρ[ί]ῳ αχοϛ´ (=1676) μηνὶ Ἰουνίῳ Ἰνδικτιῶνος Δ´.[1]»|

Ἕπεται ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Πατριάρχου καὶ κάτωθι αὐτῆς αἱ ὑπογραφαὶ 14 ἢ 15 Ἀρχιερέων.

Ε´

Σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως Γρηγορίου τοῦ Ε´.

[Ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ μεμβράνης, ἐχούσης μῆκος μὲν 0,60, πλάτος δὲ 0,46. — Αἱ διαστάσεις τοῦ γεγραμμένου μέρους εἰσὶ 0,41×0,40].

† Γρηγόριος ἐλέῳ Θεῷ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

† Ὅσα μὲν κατὰ τοὺς θείους θεσμούς, καὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας τυγχάνει διακυβερνώμενα πολλὴν ἔχουσι τὴν χάριν παρὰ Θεοῦ καὶ ἔλεος μέγιστον. Ὅσα δὲ τοὐ|ναντίον παραβαίνει τῶν ὅρων ἐκτρεπόμενα, ἐν τούτοις προφανὴς ἡ ἀκοσμία, κατάδηλος ἡ φθορά, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ τῶν ψυχῶν ἀπώλεια. εἰ γὰρ καθάπερ οἱ περὶ τῶν καθ᾽ ἕκαστα ἐκκλη|σιῶν νόμοι, οὕτω καὶ οἱ περὶ τῶν σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων τῶν ὑπὸ τῷ καθ᾽ ἡμᾶς ἀποστολικῷ καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ ἀπαράτρεπτοι διαφυλάττοιντο καὶ τῆς κατὰ νόμους ἐπιμελείας καὶ προ|στασίας κἀκεῖνα ἠξιοῦντο παρὰ τῶν ἀεὶ π(ατ)ριαρχευόντων, οὐκ ἂν τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα τὰ δεινὰ τοῖς μοναστηρίοις συνέβαινεν. Ἀλλ᾽ ἐπειδή, οὐκ οἴδαμεν ὅπως, τῶν ἱερῶν παρημελημένων νόμων | εἰς τοσαύτην περιῆλθον ἀκαταστασίαν, καὶ ἐλεεινὴν ἀπώλειαν τὰ ἱερὰ ταῦτα καταφύγια, διὰ ταῦτα εὐθὺς ἀνειληφόσιν ἡμῖν τοὺς οἴακας τοῦ παγκοίνου τουτουΐ σκάφους, ἔδοξε πρὸς τοῖς ἄλ|λοις, καὶ τὰ παρημελημένα αὐτὰ εὐαγῆ μοναστήρια διορθώσασθαι, ἀφορῶσι πρὸς τὸ ἐκείνων συμφέρον, ὡς μέλη γνήσια ὄντα τῆς καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ τῷ ς(αυ)ροπηγι|ακῷ καὶ π(ατ)ριαρχικῷ προνομίῳ τετιμημένα, ἄλλως τε οὐδὲ καινούς τινες ἀφ᾽ ἑαυτῶν νόμους φέρουσιν, ἀλλ᾽ ἀρχαίους ἀνανεουμένους καὶ γεραρούς· τὴν γὰρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων προστασίαν | τοῖς ἐπισκόποις ἐπιτρέπουσιν οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ νόμοι καὶ κανόνες, τὸν τοῦ Θ(εο)ῦ φόβον προτίθεσθαι διακελευόμενοι, ἵνα, εἴγε δέοιντο, καὶ αὐτοὶ ἀπολαμβάνωσιν, ὃν τρόπον ὁ Δ^{ος} τῶν ἁγίων Ἀπο|στόλων κανών, καὶ ὁ κε^{ος} τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἱερᾶς συνόδου, καὶ ἡ ἐν Χαλκηδόνι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ

ὅτε ιε^ος καὶ ὁ ιβ^ος καὶ τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ ὁ ιε^ος καὶ ὁ μθ^ος, καὶ τῆς ἐν Τρούλλῳ, καὶ ἄλλοι | πλεῖστ᾽ ὅσοι σεπτοὶ νόμοι καὶ κανόνες σαφῶς φαίνονται τὴν τῶν ἱερῶν μοναστηρίων ἐξουσίαν τοῖς ἐπισκόποις διδόντες, ὥστε μεταλαμβάνειν μὲν καὶ αὐτοὺς τῶν δεόντων, εἴγε δέοιντο, εἰς τὰς ἑαυτῶν | χρείας, τὴν δὲ περὶ ἐκεῖνα ἐπιμέλειαν μεγίστην τε, καὶ ὡς Θ(εο)ῦ ἐφορῶντος ποιεῖσθαι, ἵνα προστατεύωσιν αὐτῶν, καὶ οἰκονόμους καὶ ἐπιτρόπους καὶ ἡγουμένους ἀποκαθιστῶσιν ἐν αὐτοῖς, κα|λῶς περὶ τῆς αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως τούτων ἐπιμελούμενοι, ἵνα μὴ δι᾽ ἀμέλειαν ἔνοχοι γένωνται τοῖς ἐκ τῶν νόμων ἐπιτιμίοις· οἱ δὲ οἰκονόμοι, ἡγούμενοί τε καὶ ἐπίτροποι διαμένουσιν ὑπὸ | τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπισκόπων, καὶ δίχα τῆς ἀδείας αὐτῶν, μήτε πωλῶσι μοναστηριακόν τι κτῆμα, ἀλλ᾽ οἰκονομῶσι καλῶς πρὸς τὴν ἐκείνων ὁδηγίαν καὶ ἄδειαν, ὅπως μὴ καὶ αὐτοὶ ὡς ἀνα|τρέποντες τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τούτους ὅρους καὶ κανόνας, βαρυτάτοις ὑποπέσωσι τοῖς ἐπιτιμίοις καὶ τιμωρίαις. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ θεῖοι νόμοι ἀποφαίνονται περὶ τῶν ἱερῶν μοναστηρίων· τούτων δὲ τὰ | μὲν τοῖς κατὰ τόπον ἐπιτετραμμένοις ἐνοριακὰ τῆς πρωτευούσης ἐξαιρετικῆς ὡς εἰκὸς ἐπ᾽ αὐξήσει τυγχάνει ἐπιμελείας, μόνα δὲ τὰ τῇ ς(αυ)ροπηγιακῇ ἀξίᾳ τετιμημένα, οὐκ οἴδαμεν ὅπως, | πρὸ χρόνων πολλῶν παρημέληνται, καὶ δέον ὡς Θεοῦ ἀφορῶντος διοικεῖσθαι αὐτά, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐπιμελείας τῆς ἀναλόγου ἀξιοῦσθαι, ὅπως αὐτοῖς τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν ὑπάρχοντα δια|μένῃ, περιποιεῖται δὲ τὰ προσγενησόμενα ἄν, τῶν δὲ φαύλων τὰ μὲν προσόντα ἀποδιοπομπεῖται, τὰ δὲ συμβησόμενα ἂν διακωλύωνται. Τοιαύτην οὖν κατὰ νόμους τὴν ὑπὲρ αὐτῶν | πάντων τῶν ς(αυ)ροπηγιακῶν ἡμῶν μοναστηρίων καθόλου φροντίδα κατεβά|λομεν, ἐνθέμενοι κατὰ κοινὴν γνώμην, καὶ συνοδικὴν διάγνωσιν ἱερὸν τόμον ἀποφαινόμενον συνῳδὰ τοῖς ἱεροῖς | νόμοις καὶ τοῖς ὧδε γραφομένοις, περὶ τῆς εἰς τὸ ἑξῆς ἀρίστης διοικήσεως ἑκάστου ς(αυ)ροπηγιακοῦ μοναστηρίου, καὶ εὐνομίας τῶν ἀσκουμένων ὁσιωτάτων π(ατέ)ρων, καὶ τῆς δυνατῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἀμέσου | προστασίας αὐτῶν, παρὰ τῆς καθ᾽ ἡμᾶς ἁγίας τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀνανεοῦντες τὰ παλαιγενῆ π(ατ)ριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ αὐτῶν σιγίλλια δωρεάν, καὶ ἐπικυροῦντες ἅπαξ τὰ ς(αυ)ρο|πηγιακὰ

αὐτῶν προνόμια εἰς διηνεκῆ συντήρησιν αὐτῶν καὶ ἀσφάλειαν, μὴ δεόμενα ποτὲ ἀνανεώσεως καὶ ἐπικυρώσεως, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἱεροῦ καὶ σεβασμίου μοναστηρίου τῆς ὑπεραγίας δεσποί|νης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς φανερωμένης, ἐπιλεγομένου τῆς Τετάρνης, ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων· ἐνεφανίσθη γὰρ ἤδη ἡμῖν πατριαρχικόν, συνοδικόν, σιγγιλιῶδες γράμμα τοῦ ἀοιδίμου ἐν π(ατ)ριάρχαις | Γαβριήλ[1], περὶ τῆς ἀρχαίας σταυροπηγιακῆς αὐτοῦ ἀξίας, κατὰ τὸ ἐμφανισθὲν τότε προγενέστερον σιγγίλιον τοῦ ἀοιδίμου Παρθενίου, περιέχον ὅτι Δαβίδ τις ἱερομόναχος τότε, | ἔχων συνεργοὺς Μεθόδιόν τινα, καὶ ἑτέρους δύω ἀδελφοὺς ἀνήγειρεν αὐτό, καὶ ἐκ πρώτης κατάρξεως σταυροπηγιακῇ ἀξίᾳ ἐτετίμητο· καὶ ἀποφαινόμενον ἵνα τὸ μοναστήριον τοῦτο, μετὰ τῶν μετοχίων αὐτοῦ, τοῦτε ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ ἁγίου ἐνδόξου | μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἐν χωρίῳ Δραγαμέστῳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, ὅπερ προσεκόλλησε τῷ μοναστηρίῳ τούτῳ πρόπαλαι μοναστηριακός τις μοναχὸς Ἀθανάσιος, σὺν τῷ παρεκκλησίῳ αὐτοῦ τῆς | Παναγίας, καὶ τῶν λοιπῶν ἀγχιθυρούντων τῷ μοναστηρίῳ, τοῦ τε ἁγίου Γεωργίου δηλαδή, καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου σὺν τοῖς αὐτῶν παρεκκλησίοις, καὶ μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων αὐτοῦ ὑπάρχει σταυ|ροπήγιον. Εἰς ἀνακαίνισιν οὖν τούτου γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλιώδους γράμματος, ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερ|τίμων, καὶ ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν, καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ ῥηθὲν ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς φανερωμένης, ἐπιλεγομένου τῆς Τετάρ|νης τὸ ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, μετὰ τῶν ἀνωτέρω ἀπηριθμημένων μετοχίων καὶ παρεκκλησίων αὐτοῦ· καὶ μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ κινητῶν τε | καὶ ἀκινήτων, τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων καί, ὡς ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς οὕτω καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα χρόνον ὑπάρχῃ καὶ λέγηται καὶ παρὰ πάντων γινώσκηται, ἡμέτερον | πατριαρχικόν, σταυροπηγιακόν, ἀδούλωτον, ἀκαταπάτητον, καὶ ὅλως ἀνενόχλητον παρ᾽ οὑτινοσοῦν προσώ-

[1] Τὸ σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου τούτου δὲν σώζεται ἐν τῇ Μονῇ.

που ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ, μνημονευομένου ἐν αὐτῷ τοῦ κανονικοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος, ἔχον καὶ τὸ | προνόμιον κατὰ πατριαρχικὴν φιλοτιμίαν, ὥστε τὸν κατὰ καιροὺς ἐν αὐτῷ ἡγούμενον ἐν ταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις φορεῖν ἐπ᾽ ἐκκλησίας μανδύαν, προχειριζόμενον καὶ πατερίτζαν· καὶ πρῶτον μὲν ὑ|πάρχῃ ἀπηλλαγμένον πάσης ἐξαρχικῆς ἐξουσίας καὶ δεσποτείας, δεύτερον δὲ λόγῳ ὑποταγῆς ἀποδιδῷ καθ᾽ ἕκαστον ἔτος ἀπαραιτήτως γρ(όσι)α εἴκοσι πέντε εἰς τὸ κοινὸν τῆς καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης | ἐκκλησίας, καὶ λαμβάνῃ ἐξοφλητικὴν ἀπόδειξιν κατὰ τὸ ὕφος τῶν ἐπαρχιῶν· καὶ οὕτως ἀναλαβὸν τὸ ἀρχαῖον γεραρὸν τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας προνόμιον, καὶ καλῶς διοικούμενον, | ὡς μέλος γνήσιον τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς ἁγιωτάτου, πατριαρχικοῦ, ἀποστολικοῦ, καὶ οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὁ ἐν αὐτῷ κατὰ καιροὺς ἡγούμενος, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, οὕτω καὶ αὐτὸς γράφει ἀμέσως πρὸς τὴν καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλην ἐκκλη|σίαν, καὶ ἀξιῶται τῆς προσηκούσης ὑπερασπίσεως ἐν ταῖς συμβαινούσαις χρείαις καὶ ὑποθέσεσι· τρίτον, διαφυλάττωνται καταγεγραμμένα ἐν τῷ διωρισμένῳ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἅπαντα | τὰ κτήματα καὶ ἀφιερώματα αὐτοῦ καὶ τὰ χρέη, καὶ τὸ τοῦ ἡγουμένου ὄνομα, τέταρτον δὲ τὸ σιγίλλιον αὐτοῦ μένῃ ἀπαράτρεπτον καὶ ἀπαράβατον, μὴ δεόμενον ποτὲ ἀνανεώσεως καὶ ἐπικυρώ|σεως ἐκκλησιαστικῆς· πέμπτον, μηδεὶς τοῦ λοιποῦ γίγνηται ἐν αὐτῷ ἡγούμενος ἄνευ γράμματος πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ, ἀλλ᾽ ἐπειδὰν ἕλωνται αὐτὸν γνώμῃ κοινῇ οἱ συγκοινοβιάται π(ατέ)ρες, τότε ἀποστέλληται | παρ᾽ αὐτοῦ κοινὴ ἐνυπόγραφος καὶ ἐνσφράγιστος ἀναφορὰ περὶ τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς πρὸς τὸν κατὰ καιροὺς οἰκουμενικὸν πατριάρχην, καὶ οὕτω δι᾽ ἐκκλησιαστικοῦ ἀποκαθιστᾶται ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου τού|του, σημειουμένου καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐν τῷ ῥηθέντι κώδικι ὀφείλων κατ᾽ ἔτος ἐξαποστέλλειν ἀκριβῆ ἐνυπόγραφον καὶ ἐνσφράγιστον καταγραφὴν τῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου μοναστηριακῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων. | ἕκτον, ἡ σφραγὶς τοῦ μοναστηρίου διαιρεθῇ εἰς τμήματα τέσσαρα, καὶ ἡ μὲν λαβὴ παρακατατεθειμένη ὑπάρχῃ τῷ ἡγουμένῳ, τὰ δὲ τέσσαρα τμήματα, τέσσαρσι συγκοινοβιάταις πατράσιν, ἐκλεγομένοις κοι|νῶς παρὰ πάντων τῶν συγκοινοβιατῶν π(ατέ)ρων. ἕβδομον οἱ ἐπιτετραμμένοι τὰ τέσσαρα τμή-

ματα καὶ τὴν λαβὴν μὴ ἔχωσιν ἄδειαν καθ᾽ ἑαυτοὺς σφραγίζειν μοναστηριακὰς χρεωστικὰς ὁμολογίας, ἀλλ᾽ ἐπὶ | παρουσίᾳ τῶν προκριτωτέρων ἐν τοῖς συγκοινοβιάταις, ὑπογραφομένων κἀκείνων ἰδίαις χερσίν, αἱ δὲ μὴ κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον γεγραμμέναι καὶ ἐσφραγισμέναι ὁμολογίαι, νομίζωνται μὴ τοῦ μοναστηρίου, ἀλλ᾽ ἴδιαι | τῶν κατ᾽ ἰδίαν σφραγισάντων, καὶ ἐκεῖνοι ἐξ ἰδίων ἀποπληρῶσι τὰς ἐμπεριεχομένας ἐν ταῖς τοιαύταις ὁμολογίαις χρηματικὰς ποσότητας· οὗτοι δέ, δηλαδὴ ὁ ἡγούμενος μετὰ τῶν τεσσάρων τῶν ἐπι|τετραμμένων τὰ τῆς σφραγίδος τμήματα ἔχωσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα τῆς ἐκκλησίας, ἐπιτιμᾶν, σωφρονίζειν, ἀποβάλλειν ἐκ τῆς μονῆς τοὺς ἀτακτοῦντας, καὶ τοὺς ἐκνευροῦντας τοὺς μετερχομένους τὸ ἆθλον | τῆς ἀσκήσεως, καὶ μὴ πειθομένους τελευταῖον διὰ κοινῆς αὐτῶν ἀναφορᾶς ἀναγγέλλειν τῇ ἐκκλησίᾳ· ὄγδοον, μηδεὶς τοῦ μοναστηρίου τούτου δύνηται τοῦ λοιποῦ πωλεῖν μοναστηριακὸν ὑποστατικὸν ἄνευ | τῆς νομίμου εἰδήσεως τοῦ κατὰ καιρὸν οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, εἰ μὴ μόνον τὰς κατ᾽ ἔτος ἐπικαρπίας, καὶ τὰ γεννήματα, καὶ τὰ μοναστηριακὰ θρέμματα διὰ τὰς ἀναγκαίας αὐτῶν χρείας· ἔννατον, ἐπειδὰν | ἐν χρείᾳ χειροτονίας γένωνται, ἔχωσιν ἄδειαν προσκαλεῖν εἰς τὸ σταυροπηγιακὸν ἡμῶν τοῦτο μοναστήριον, ὃν ἂν βούλωνται τῶν ἀρχιερέων, φέροντα ἔγγραφον ἄδειαν πατριαρχικὴν καὶ συνοδικήν, ἐπὶ τῷ ἐκτε|λεῖν αὐτὴν μετὰ πάσης τῆς κανονικῆς παρατηρήσεως· δέκατον δὲ καὶ τελευταῖον ὀφείλωσιν οἱ ἐν αὐτῷ συνασκούμενοι ὁσιώτατοι π(ατέ)ρες φυλάττειν τὰ ἐν τῷ παρόντι ἐκτιθέμενα ἀπαράτρεπτα καὶ ἀπαρά|βατα διὰ παντός, καὶ πείθεσθαι τῷ κατὰ καιροὺς ἡγουμένῳ, καὶ διάγειν σεμνῶς, εἰρηνικῶς, καὶ ἀμέμπτως κατὰ τὸν τύπον τοῦ μοναδικοῦ ἐπαγγέλματος, ἀφορῶντες πρὸς τὴν κοσμιότητα αὐτοῦ, καὶ τὴν | κατὰ Θ(εὸ)ν διαγωγὴν καὶ πολιτείαν, καὶ πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν τούτου σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου, ἑπόμενοι τῷ θεοφιλεῖ σκοπῷ τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀγρύπνως προνοούσης περὶ τῆς εὐ|σταθείας τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ σταυροπηγιακῶν ἱερῶν μοναστηρίων, καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις διαφυλάττειν τὴν ἀρχαίαν διατύπωσιν ἀπαράτρεπτον· ὅστις δὲ καὶ ὁποῖος τῶν χ(ριστια)νῶν ἱερωμένος | ἢ λαϊκὸς ὁποιασοῦν τάξεως καὶ βαθμοῦ, τολμήσει παραβῆναι

ὁπωσοῦν τὰ ἐν τῷ παρόντι νομίμως καὶ κανονικῶς ἀποφανθέντα, καὶ ἀνατρέψαι τι τῶν ἀνωτέρω καταγεγραμμένων, ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμένος | εἴη, καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος, καὶ πάσαις ταῖς πατρι(αρχι)καῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος, καὶ ὑπόδικος καὶ ἔνοχος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ τῆς γεέννης. Ὅθεν εἰς ἔνδει|ξιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν, ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικόν, σιγγιλιῶδες γράμμα, καταστρωθὲν ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας | τῷ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ διωρισμένῳ, καὶ ἐδόθη εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ, χιλιοστῷ, ἑπτακοσιοστῷ ἐνενηκοστῷ, ὀγδόῳ· κατὰ μῆνα φευρουάριον, ἐπινεμήσεως πρώτης: — | »

Ἕπεται ἡ ὑπογραφὴ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου καὶ κάτωθεν αὐτῆς 11 συνοδικῶν ἀρχιερέων. Ἐπὶ τοῦ σιγιλλίου τούτου εἶναι προσηρτημένη σφραγὶς μολυβδίνη, ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως φέρουσα, κεφαλαίοις γράμμασιν ἐκτύπως:

*Γρηγοριος * ἐλεω Θεοῦ * αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπολεως Νεας Ρώμης καὶ * Οικουμενικὸς * Πατριαρχης. ΑΨϞΖ»*

ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας εἰκονίζουσα τὴν Θεοτόκον.

ΠΑΝΑΓ. Η. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ κ. Πουλίτσα ἀνωτέρω δημοσιευομένας ἐπιγραφὰς τῆς Εὐρυτανίας δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐπιγραφάς τινας, ἃς κατέγραψα κατὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν περιοδείαν, ἣν ἐπεχείρησα τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1926 εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀγράφων.

Χωρίον Καρύτσα τέως δήμου Δολόπων. Ἐπὶ ἀποκρήμνου βράχου ὑψουμένου εἴς τινα ἀπόστασιν ὕπερθεν τοῦ χωρίου εὕρηται μονὴ τιμωμένη εἰς ὄνομα τῆς Παναγίας Φανερωμένης. Ὀνομάζεται δ' αὕτη καὶ Παναγία Πελεκητὴ λόγῳ τῆς κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ πλέον κατασκευῆς της ἐντὸς κοιλότητος τοῦ βράχου πελεκηθείσης. Ἡ μονή, πλὴν τῶν σπηλαιωδῶν κελλίων της, περιλαμβάνει καὶ δύο ναούς. Ὁ εἷς τούτων εἶναι τρουλλωτός, τύπου ἀθωνιτικοῦ, ἤτοι μετὰ πλευρικῶν χορῶν καὶ ἄνευ ἐσωτερικῶν κιόνων, κεκοσμημένος δὲ διὰ τοιχογραφιῶν ἐκτελεσθεισῶν τῷ 1666, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς ὑπεράνω τῆς θύρας τῆς εἰσόδου ἐπιγραφῆς ἐχούσης οὕτω:

1. *"Ἀνηγέρθη οὗτος ὁ πάνσεπτος ναὸς τῆς Ὑπεραγίας Θ̅κ̅ο̅υ τῆς Πεφανερωμένης παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου ἐν | ἱερομονάχοις κὺρ Παχωμίου. Ἡ δὲ ἱστορία ἔγινεν διὰ συν|δρομῆς καὶ δαπάνης τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, ὧν τὰ ὀνόματα γραφήσονται εἰς τὸν νοῦν οὗ | βίβλῳ τῶν σωζομένων. Ἐν ἔτει ͵αχξς' ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ. Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας κυρίου Παρθενίου, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου κυρίου Ἀθανασίου, ἡγουμενεύοντος τοῦ | ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Θεοφάνους.*

Χεὶρ εὐτελοῦς Ἰακώβου α^×(=μοναχοῦ) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ δημητρίου ͵ζροε',,.

Ὁ δὲ δεύτερος ναός, τιμώμενος εἰς μνήμην τῆς Ἀναλήψεως εἶναι μονόκλιτος βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος, ἐστεγασμένη διὰ κυλινδρικῆς καμάρας μετὰ ἐνισχυτικοῦ τόξου ἐν τῷ μέσῳ. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι ὀλίγα ἔτη προγενέστεραι τῶν τοῦ ἄλλου, ὡς διδάσκει ἡ κάτωθι ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ὑπεράνω τῆς πρὸς τὸν νάρθηκα θύρας.

2. *"Ἀνηγέρθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς Ἀναλήψεως παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου | ἐν ἱερομονάχοις κυροῦ Παχωμίου. Ἡ δὲ ἱστορία ἐγεγόνη διὰ ἐξόδου τοῦ τιμιω|τάτου καὶ εὐγενεστάτου κυροῦ Μάνου εἰς βοήθειαν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ υἱοῦ Δημητρίου Μορφέσι ἐκ κώμης Νεοχωρίου ἔτει ͵ζρξβ' ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου κυροῦ Ἀθανασίου, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας κυροῦ Ἰωαννικίου. Χεὶρ Ἰω^ου (=Ἰωάννου) καὶ Νικολάου ἱερέος καὶ Ἰακώβου ἱερομονάχου. Ἔτει ἀπὸ χ̅υ̅ ͵αχνδ' μην(ὸς) Σεπτεβρίου εἰς τοὺς ιη',,.*

Τρεῖς ὥρας πρὸς νότον τῆς Καρύτσης εὕρηται τὸ ἐκ κλάδου τινὸς τῆς βυζαντινῆς οἰκογενείας τῶν Βρανάδων ὠνομασμένον χωρίον Β ρ α ν ι α ν ά. Εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ χωρίου τούτου σώζονται 3-4 παλαιοὶ ναοὶ ἐν σχήματι βασιλικῆς. Ὁ μεγαλύτερος τούτων τιμώμενος εἰς μνήμην τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς εἶναι κατάγραφος ἐκ τοιχογραφιῶν τοῦ 1648 μὴ εὑρισκομένων ὅμως εἰς ἣν καλὴν κατάστασιν εὕρηνται αἱ τῶν δύο προηγουμένων ναῶν τοιχογραφίαι. Ἄνωθεν τῆς πλαγίας (νοτίας) θύρας τοῦ ναοῦ εὕρηται ἡ ἐπιγραφή:

3. "*Ἀνιστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς | τῆς ἁγίας ὁσιομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Παρασκευη διὰ | ἐξόδου καὶ συνδρομῇ τον τιμιοτάτον ἀρχόντον κυροῦ Αὐγέρου καὶ Ἀρμάγου . . . . ση σὺν γυναιξὶ | καὶ τέκνοις αὐτον. Ἐπὶ ἔτους ,ζρνς' Ἐτελειοθει ε̃ μηνὶ σεπτεβρίου μθ'*".

Χωρίον Μ ύ ρ ε σ ι. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διατηρεῖται ναὸς μέγας, διαστάσεων 9.00×13.80 μ., τύπου ἀθωνιτικοῦ μετὰ τεσσάρων ἐσωτερικῶν κιόνων ἀνεχόντων τὸν τροῦλλον. Ὁ ναὸς εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ. Ἐν τῇ προθέσει ὑπὸ τοὺς πίνακας τῶν κτιτόρων καὶ δωρητῶν εὕρηται ἡ χρονολογία ,αφξθ' (=1569). Καὶ ὁ ναὸς οὗτος εἶναι κατάκοσμος ἐκ τοιχογραφιῶν γενομένων κατὰ τὸ ἔτος 1591, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὑπεράνω τῆς θύρας τῆς εἰσόδου γεγραμμένη ἐπιγραφὴ ἔχουσα οὕτω:

"*Ἱστορήθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ εὐαγὴς ναὸς τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ διὰ συν|δρομῆς καὶ δαπάνης τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῶν κατοικούντων ἐν τῇ χώ|ρᾳ ταύτῃ ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κυρίου Διονυσίου Λητζᾶς | καὶ Ἀγράφων. Ἐν ἔτει ΑΦϞΑ' διὰ χειρὸς Γεωργίου Γεωργίου καὶ Γεωργίου Ἀναγνώστου*".

Χωρίον Χ ρ ύ σ ο υ. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑπάρχουσι ἱκανοὶ παλαιοὶ ναοί, ὧν σπουδαιότεροι εἶναι αἱ βασιλικαὶ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς καὶ ἡ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἄξιος προσοχῆς εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἥτις καταλαμβάνουσα ὅλον σχεδὸν τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ σχηματίζεται δι' ἐναλλασσομένων ὀρθογωνίων καὶ ἡμικυκλικῶν σηκῶν διηκόντων ἄνω μέχρι τοῦ γείσου. Τῆς τε Ἁγ. Παρασκευῆς καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τὰ τέμπλα εἶναι παλαιά, καλῆς τέχνης ξυλόγλυπτα ἔργα μὲ χρονολογίαν 1732. Φέρουσι δὲ καὶ εἰκόνας μετὰ τῶν ἑξῆς ἐπιγραφῶν καὶ χρονολογιῶν:

(Ναὸς Κοιμήσεως). Εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας·

Δέη|σις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Θεοδώρου Σπάθη.

Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν φέρει καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου φέρει τὴν χρονολογίαν 1737, ἡ δὲ τῆς Κοιμήσεως 1736.

ΑΝ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΑΓΙΩ ΤΙΤΩ ΤΗΣ ΓΟΡΤΥΝΗΣ

Περὶ τοῦ ἀξιολογωτάτου τῶν ἐν Κρήτῃ Χριστιανικῶν μνημείων, τοῦ ἐν Γορτύνῃ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Τίτου, ἐδημοσιεύθησαν δύο μέχρι σήμερον τεχνικαὶ μελέται, ἡ τοῦ Ἄγγλου ἀρχιτέκτονος Theodore Fyfe ἐν Architectural Review 1907 (Vol. XXII σ. 59-67) καὶ ἡ τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου Giuseppe Gerola ἐν Monumenti Veneti nell'isola di Creta (Vol. Secondo 1908 σελ. 25 ἑ.). Τῶν μελετῶν τούτων ἡ πρώτη εἶναι ἀκριβεστέρα ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν τοῦ μνημείου ἐν ᾧ ἡ δευτέρα, μᾶλλον πρόχειρος, περιέχει τινὰ σφάλματα. Καίτοι δ' αἱ μελέται αὗται ἐδημοσιεύθησαν ἡ μὲν τῷ 1907, ἡ δὲ τῷ 1908 φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι συνετάχθησαν πρὸ τῆς τελικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ναοῦ γενομένης τῷ 1901 ὑπὸ τοῦ κ. Στ. Ξανδουδίδου, διότι οὐδεμίαν μνείαν ποιοῦνται τῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εὑρεθέντων νέων μερῶν τοῦ ναοῦ, ἢ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ δὴ καὶ τῶν πολλῶν γλυπτῶν καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἤχθησαν τότε εἰς φῶς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἰρημένα νέα ταῦτα στοιχεῖα ἀφ' ἑνὸς μὲν διαφωτίζουσι πολλὰ σημεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ, συμβάλλουσι δ' ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς ἀμφισβητουμένης χρονολογίας ἀνεγέρσεως αὐτοῦ, ἐνόμισα καλὸν νὰ παράσχω ἐνταῦθα σύντομον περιγραφὴν τῶν νεωτέρων τούτων εὑρημάτων, εὐγενῶς παραχωρηθέντων μοι πρὸς δημοσίευσιν παρὰ τοῦ ἀνευρόντος αὐτὰ διαπρεποῦς συναδέλφου κ. Στ. Ξανθουδίδου, πρὸς ὃν ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα θερμοτάτας εὐχαριστίας.

Α' Ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα.

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Ξανθουδίδου, αἵτινες ἀπεκάλυψαν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἡ ὑπὸ τοῦ Fyfe (ἔ. ἀ. εἰκ. 1) παρασχεθεῖσα ἀκριβὴς κάτοψις συμπληροῦται διὰ τῶν ἑξῆς νέων στοιχείων:

1) Δι' ἐξωνάρθηκος (εἰκ. 1) ἐκτεινομένου καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ καὶ φέροντος μίαν ἐν τῷ μέσῳ θύραν, ἧς σῴζεται τὸ μαρμάρινον κατώφλιον πλάτους 2.25. Ὁ ἐξωνάρθηξ οὗτος κατεσκευάσθη ἀναμφιβόλως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς μαρτυρεῖ ἡ τοιχοδομία του, ἥτις εἶναι διάφορος τῆς τοῦ λοιποῦ ναοῦ, ἅτε κατεσκευασμένη οὐχὶ διὰ μεγάλων πωρολίθων, ἀλλὰ διὰ πλίνθων διαστάσεων 0.50×0.50 μ.

2) Διὰ πύργου τετραγώνου ἐκτισμένου παρὰ τὴν βορείαν ἄκραν τοῦ

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Τίτου.

ἐξωνάρθηκος διὰ μεγάλων κανονικῶν λίθων (εἰκ. 1) προωρισμένου δὲ πιθανῶς ὡς κλιμακοστασίου διὰ τὴν κλίμακα ἀνόδου εἰς τὸν γυναικωνίτην.

3) Δι' αἰθρίου πλακοστρώτου, ἐν ᾧ διετηρήθη καὶ μικρὸν τμῆμα τῆς φιάλης μετὰ τοῦ ὀχετοῦ αὐτῆς.

4) Διὰ τριβήλου, ἤτοι δύο κιόνων τοποθετημένων ἀπέναντι τῆς μέσης πύλης τοῦ νάρθηκος, παρὰ τοὺς πεσσοὺς (εἰκ. 1). Τῶν κιόνων τούτων εὑρέθησαν κατὰ χώραν αἱ μετὰ πλίνθου ἰωνικαὶ βάσεις ἀπέχουσαι τοῦ μὲν γειτονικοῦ πεσσοῦ 1.76, ἀπ' ἀλλήλων δὲ 2.36. Παρὰ τὰς βάσεις δὲ ταύτας εὑρέθησαν

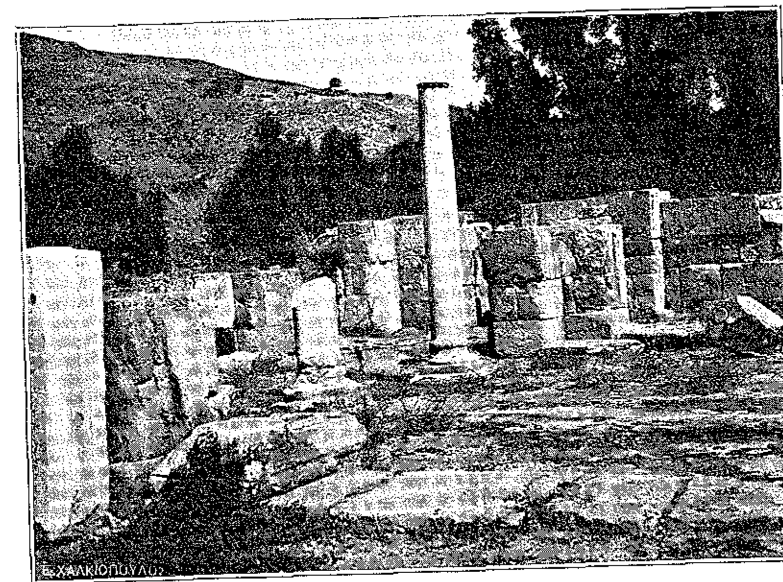

Εἰκ. 2. Οἱ κίονες τοῦ τριβήλου ἀπὸ ΝΑ.

ἐρριμμένοι κορμοὶ μαρμάρινοι, ὁ μὲν ἀκέραιος ὕψους 2.88, ὁ δὲ τεθραυσμένος. Εἶναι δ' οἱ κορμοὶ οὗτοι ἀρράβδωτοι καὶ φέρουσιν ἐλαφρὰν ἔντασιν. Ἐπὶ τοῦ ἐξ αὐτῶν δ' ἀκεραίου, ὅστις ἀργότερον ἀνεστηλώθη ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς του βάσεως (ὅρα εἰκ. 2) εἶναι κεχαραγμένος ἰσοσκελὴς σταυρὸς βαίνων ἐπὶ σφαίρας τῇ μεσολαβήσει μακροῦ στελέχους, ὡς συνηθίζετο κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους [1] (εἰκ. 3).

Τῶν κιόνων τοῦ τριβήλου διεσώθησαν καὶ τὰ κιονόκρανα. Εἶναι δὲ ταῦτα ἰωνικὰ ἐκπεφυλισμένα φέροντα ἀντὶ ἐχίνου ἀμυγδαλόσχημον «ᾠὸν» μετὰ φύλλων, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐκπηδῶσιν ἕλικες ἔχουσαι τὸ προσκε-

[1] Ἕτερα σταυρικὰ χαράγματα εὕρηνται καὶ ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ γειτονικοῦ βορείου πεσσοῦ τοῦ τριβήλου.

φάλαιον κεκαλυμμένον διὰ φυλλώματος (εἰκ. 3). Ὑπεράνω δὲ τοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου προβάλλει μέγα καὶ ὑψηλὸν ἐπίθημα φέρον ἐπὶ τῆς στενῆς, ἤτοι τῆς πρὸς τὸν ναὸν βλεπούσης πλευρᾶς αὐτοῦ, ἀνάγλυπτον κύκλον διαμέτρου 0.175 περιβάλλοντα σταυροειδὲς μονογράφημα παριστάμενον ἐν τῇ παραπλεύρως εἰκόνι. Τὸ συμπίλημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθουδίδου [1], ἀνεγνώσθη δὲ μετ' ἀμφιβολίας ΤΟΥ ΒΕΝΑ. Νομίζω ὅτι ὀρθοτέρα εἶναι ἡ ἀνάγνωσις ΤΟΥ ΒΙΝΚΑΣ. Ἡ ἐκ τοῦ λατινικοῦ ληφθεῖσα «ἀνευφημία» αὕτη ἦτο λίαν ἐν χρήσει κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, εἴς τε τὴν αὐλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κ. Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ Βασιλείου τάξεως [2]. Ἡ αὐτὴ δ' ἄλλως τε, ὁλογράφως μάλιστα γεγραμμένη, ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἄλλῃ χριστιανικῇ ἐπιγραφῇ, ἐξ αὐτῆς τῆς Γορτύνης, δημοσιευθείσῃ ὑπὸ Halbherr [3] † Κωνσταντῖνε Αὔγουστε, τοὺ βίνκας».

Εἰς τίνα δ' ἀπευθύνεται ἡ ἐπὶ τῶν κιονοκράνων «ἀνευφημία» δὲν γνωρίζομεν. Πιθανῶς εἰς τὸν μέγαν Ἰουστινιανὸν εἰς ἀνάμνησιν τῆς κατὰ τὴν στάσιν τοῦ «νίκα» νίκης του [4].

Ὁ τύπος τῶν ἰωνιζόντων μεθ' ὑψηλοῦ ἐπιθήματος κιονοκράνων δημιουργηθεὶς ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος διετηρήθη ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 9ου καὶ τοῦ 10ου, [5] ὥστε δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν πρὸς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τοῦ ναοῦ. Σπουδαιοτέραν ἔνδειξιν ἀρχαιότητος παρέχει μᾶλλον ἡ παρουσία τοῦ ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος γεγλυμμένου σταυροῦ, ὅστις ἀναβιβάζει τὸν κίονα τοῦτον πέραν τοῦ 600 μ. Χ.

Πλὴν ὅμως τῆς κιονοστοιχίας τοῦ τριβήλου ὑπῆρχον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Τίτου καὶ δύο ἄλλαι κιονοστοιχίαι ἑκατέρωθεν αὐτοῦ τεταγμέναι. Τοῦτο συνάγω ἐκ τῆς ὑπάρξεως στυλοβατῶν ἐκτεινομένων ἑκατέρωθεν τοῦ τριβήλου, ἀπὸ τῶν πεσσῶν αὐτοῦ μέχρι τῶν κεντρικῶν πεσσῶν, τῶν ἀνεχόντων τὸν τροῦλλον (εἰκ. 1 καὶ 2). Οἱ στυλοβάται οὗτοι καλύπτονται σήμερον ἐν μέρει ὑπὸ τμημάτων τοίχων, οἵτινες, λόγῳ τῆς εὐτελοῦς οἰκοδομίας των, ἀποδεικνύονται εὐχερῶς ὡς μεταγενέστεροι, εἶναι δ' ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ κ. Gerola ἐσημείωσεν αὐτοὺς ἐν τῇ κατόψει του ὡς ἀρχαίους [6]. Οἱ κάτωθεν λοιπὸν τῶν τοίχων τούτων στυλοβάται ἀποτελούμενοι ἐκ πλακῶν πωρίνων καὶ μαρμαρίνων ἐσχημάτιζον τὴν ἀνωτάτην στρῶσιν τοῦ θεμελίου τῶν κιονοστοιχιῶν. Ἡ ἀλλαγὴ

[1] Ἀθηνᾶ, τόμ. XV σελ. 126.

[2] Ἐκδ. Βόννης I κεφ. 76.

[3] American Journal of Archaeology 1898, 90.

[4] Εἰς ἐπίσκοπον δύσκολον φαίνεται νὰ ἀπευθύνεται ἐν τῷ ναῷ ἡ ἀνευφημία «τοὺ βίνκας». Συνηθέστερον εἰς τοῦτον γράφεται «Πολλὰ τὰ ἔτη» ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς αὐτῆς Γορτύνης μανθάνομεν. Halbherr, Amer. Journ. of Archaeology 1897, 175.

[5] Laurent, Delphes chrétien ἐν BCH 1899 σελ. 233.

[6] Monumenti Veneti εἰκ. 10. Ἐν σ. 34 σημ. 1 λέγεται ἐν τούτοις: La nostra pianta non tiene conto se non delle muraglie appartenenti al tempio nella sua forma originale.

τοῦ ὑλικοῦ τῶν πλακῶν δεικνύει, ὅτι ὅπου ὑπάρχουσι κανονικαὶ λίθιναι ἢ μαρμάριναι βάσεις ἵστατο ὑπεράνω κίων. Ἐπειδὴ δ' ἔχομεν δύο τοιαύτας πλάκας εἰς ἑκάτερον στυλοβάτην, ἕπεται ὅτι θὰ ὑπῆρχον καὶ ἀνὰ δύο κίονες εἰς

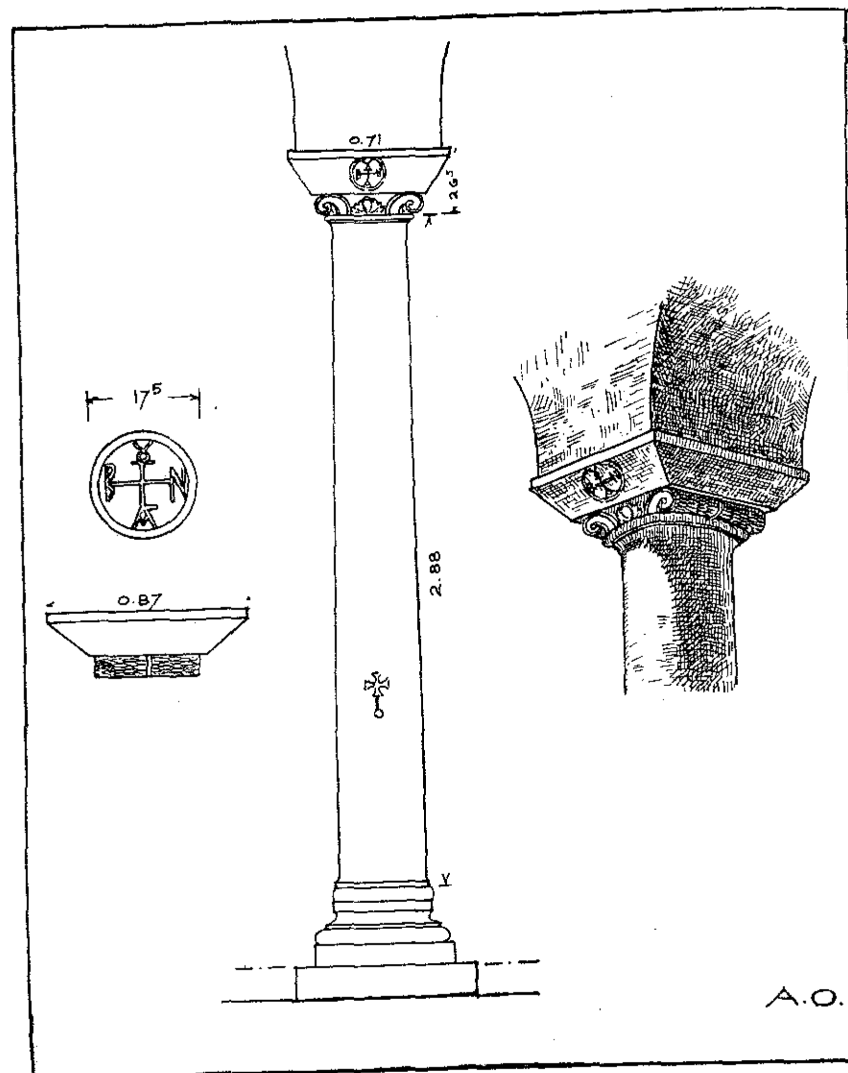

Εἰκ. 3. Λεπτομέρειαι τοῦ κίονος τοῦ τριβήλου.

τὰς ἑκατέρωθεν τοῦ τριβήλου κιονοστοιχίας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν διετηροῦντο οἱ περιγραφέντες στυλοβάται καὶ πάλιν ἡ ὕπαρξις κατὰ τοὺς πεσσοὺς τοῦ τριβήλου παραστάδων ἰσοπλατῶν πρὸς τὰς τοῦ τριβήλου (0.82) καὶ

ἴσον ἐξεχουσῶν (0.63,) ἀντικρυζουσῶν δὲ ὁμοίας παραστάδας προσκεκολλημένας ἐπὶ τῶν δυτικῶν πεσσῶν θὰ ἦτο, αὐτὴ καὶ μόνη, ἱκανὴ ἔνδειξις τῆς ποτε ὑπάρξεως πλευρικῶν κιονοστοιχιῶν. Εἶχον δὲ φαίνεται αἱ πλευρικαὶ αὗται κιονοστοιχίαι καὶ χαμηλόν τι θωράκιον ἢ δρύφακτον κατὰ τὰ μετακιόνια· διότι διετηρήθησαν ἐπὶ τῶν παραστάδων τῶν πεσσῶν τοῦ τριβήλου, περὶ τὸ μέσον τοῦ πάχους των, ὀρθογώνιοι ἐγκοπαὶ πρὸς τοιοῦτόν τινα σκοπὸν προωρισμέναι (εἰκ. 1). Εἶνε μάλιστα πιθανώτατον, ὅτι ἔχομεν καὶ τὰ κιονόκρανά τινων ἐκ τῶν πλευρικῶν τούτων κιόνων. Διότι πλὴν τῶν δύο τοῦ περιγραφέντος τύπου, ἅτινα σῴζονται περίπου ἀκέραια ἐν τῷ ναῷ τῆς Γορτύνης, δύο ἄλλα ὅμοια κιονόκρανα φέροντα τὸ αὐτὸ σταυροειδὲς μονογράφημα ἐπὶ τοῦ ἐπιθήματός των εὑρίσκονται σήμερον, καθὰ ἀναφέρει ὁ κ. Ξανθουδίδης[1], εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τοῦ χωρίου Μάταλλα, εἰς ἣν θὰ μετηνέχθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἁγ. Τίτου ἐπελθοῦσαν πολὺ πρὸ τοῦ 1415. Ἐὰν λοιπὸν προσνείμωμεν τὰ δύο ἐν Γορτύνῃ κιονόκρανα εἰς τοὺς κίονας τοῦ τριβήλου, τὰ λοιπὰ δύο ἀνήκουσι κατ' ἀνάγκην εἰς τοὺς κίονας τῶν πλευρικῶν κιονοστοιχιῶν, ἀφ' οὗ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τοῦ ναοῦ δύνανται νὰ τοποθετηθῶσι.

Ἡ μετὰ τριβήλου καὶ κιονοστοιχιῶν διάταξις τοῦ ἁγίου Τίτου, ἣν εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλας σταυροσχήμους βασιλικὰς μετὰ τρούλλου τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ὡς π. χ. ἐν τῇ Καταπολιανῇ τῆς Πάρου[2] καὶ ἐν ἁγ. Εἰρήνῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως[3], ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ὁ ἅγιος Τίτος ἔφερεν, ὡς ἐκεῖναι, ὑπεράνω τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν πλαγίων αὐτοῦ κλιτῶν γυναικωνίτην. Οὕτω δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὕπαρξις τοῦ κατὰ τὴν Β. Δ. γωνίαν τοῦ ναοῦ τετραγώνου κλιμακοστασίου, ὅπερ ἀπαντῶμεν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κασρ-Ιβν-Βαρδὰν[4] καὶ ἐν Pirdop τῆς Βουλγαρίας.[5]

Ὡς πρὸς δὲ τὴν τομὴν τοῦ ναοῦ, ἣν δι' ἐστιγμένων γραμμῶν ἐσχεδίασεν ὁ Fyfe (ἔ. ἀ. εἰκ. 5) παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ γεφυροῦν τοὺς πεσσοὺς τοῦ νάρθηκος μετὰ τῶν κεντρικῶν τόξον εἶνε ἀδύνατον νὰ σχηματισθῇ ὡς ἐσχεδιάσθη· διότι εἰς τοσοῦτον ὕψος ὑπεράνω τῶν γεννήσεων τοῦ ὑπὲρ τὴν δυτικὴν κεραίαν τοῦ σταυροῦ κυλινδρικοῦ θόλου ἀγόμενον θὰ εἰσέδυεν εἰς τὸν θόλον καὶ θὰ ἐσχημάτιζεν εἶδός τι σταυροθολίου, ὅπερ ἀπιθανώτατον. Τὸ ἄτοπον τοῦτο αἴρεται ἤδη διὰ τῆς παρεμβολῆς διωρόφου κιονοστοιχίας μεταξὺ τῶν πεσσῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀντὶ μεγάλου τόξου ζευγνύοντος τὰς παραστάδας τῶν εἰρημένων πεσσῶν θὰ ἔχομεν εἴτε τρία μικρά, εἴτε εὐθὺ ἐπιστύλιον (εἰκ. 4) στεφόμενον ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου

[1] Ἀθηνᾶ τόμ. XV σελ. 134.
[2] Bühlmann, Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche Ztschr. für Gesch. der Archit. 1914 σ. 4 εἰκ. 4. Hasluck and Jewell, The Church or Our Lady of the hundred doors. London 1920 πίν. 1.
[3] W. George, The Church of St. Eirene Plate 1.
[4] Butler, Northern Syria σελ. 26.
[5] Strzygowski, Baukunst der Armenier εἰκ. 774.

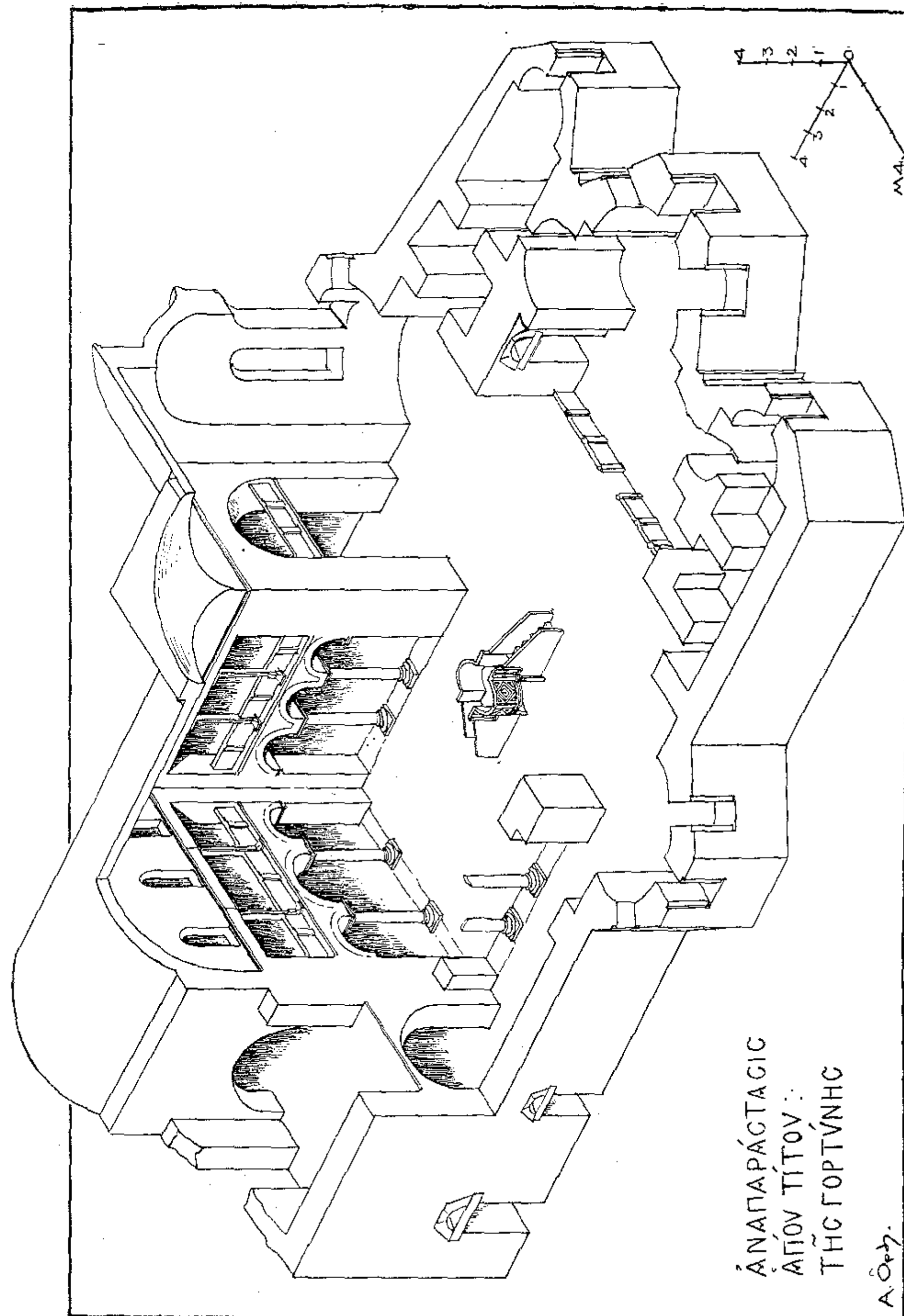

Εἰκ. 4. Ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Τίτου μετὰ τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ τέμπλου αὐτοῦ.

περιθέοντος τὸν ναὸν κοσμήτου, οὗτινος τὴν μορφὴν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ, ἔνθα οὗτος διατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν αὐτοῦ ἄρτιος. Ἡ τελευταία δ' αὕτη διάταξις ἔχει παράλληλον τὴν ἐν Καταπολιανῇ τῆς Πάρου ἐφαρμοσθεῖσαν[1]. Ἐκ τῶν ἄνω δὲ τούτων κιονοστοιχιῶν προέρχεται πιθανῶς καὶ κιονόκρανόν τι ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν ὄψεων τοῦ ὁποίου παρίστανται παγώνια ἀλληλορραμφιζόμενα, ἐν ᾧ εἰς τὸ βάθος εἰκονίζονται μετὰ μακρῶν στελεχῶν τὰ τόσον ἀγαπητὰ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν τέχνην κρινοειδῆ τρίφυλλα.

Μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς διατάξεως τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ ὑπολείπεται νὰ καθορισθῇ καὶ ποίαν βαθμίδα κατέχει ἐν τῇ ἐξελικτικῇ κλίμακι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν ὁ τύπος τοῦ Ἁγ. Τίτου. Πρὶν ἢ ὅμως προβῶμεν εἰς τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ χρονολογήσωμεν τὸν ναὸν ἀσφαλέστερον[2], τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐπιτύχωμεν διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων γλυπτῶν καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων, εἰς ἣν καὶ μεταβαίνομεν.

Β'. Τὰ γλυπτά.

Τῶν ἐν Ἁγ. Τίτῳ ἀποκειμένων γλυπτῶν ἄλλα μὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κ. Gerola (1900), ἄλλα δ' ἐκ τῆς τοῦ κ. Ξανθουδίδου[3] (1901). Εἰς τὴν σύντομον περὶ Ἁγ. Τίτου δημοσίευσίν του ὁ διακεκριμένος Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος ἀπεικόνισεν ἐξ αὐτῶν ἓν καὶ μόνον, τὸ τῆς εἰκόνος 10. Περὶ πάντων δὲ σχεδὸν τῶν γλυπτῶν ἔγραψεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἀγνοεῖ ἐκ τίνων μερῶν τοῦ ναοῦ προέρχονται[4], ἀφ' ἑτέρου δ' ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν στοιχείων, ἅτινα ταῦτα παρέχουσι περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὁ ναὸς κατεσκευάσθη[5]. Ἀλλ' ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω τὰ πλεῖστα τῶν γλυπτῶν, καὶ ἐκεῖνα, ἅτινα εὗρεν ὁ κ. Gerola ἀλλὰ κυρίως τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθουδίδου εὑρεθέντα δύνανται κάλλιστα οὐ μόνον νὰ ταυτισθῶσι ἀλλὰ καὶ νὰ μᾶς παράσχωσι σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τοῦ χρόνου κατασκευῆς των καὶ ἄρα περὶ τοῦ χρόνου ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ, εἰς ὃν ἀνήκουσιν.

Εἰς τρεῖς ὁμάδας δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τὰ σωζόμενα γλυπτά· α') εἰς

[1] Bühlmann, Ἔ. ἀ. εἰκ. 22. Hasluck and Jewell, Ἔ. ἀ. εἰκ. 73.

[2] Ὡς γνωστὸν ὁ μὲν κ. Gerola Monum. Veneti II 40, θεωρεῖ τὸν Ἅγ. Τίτον κτισθέντα μεταξὺ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 8ου μ. Χ. αἰῶνος. Ὁ δὲ κ. Fyfe τὸν χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος ἔ. ἀ. σελ. 67.

[3] Τρίτην τινὰ ἀνασκαφὴν ἢ μᾶλλον καθαρισμὸν καὶ ἐν μέρει ἀναστήλωσιν ἐξετέλεσεν ὁ σεβαστὸς ἔφορος κ. Ι. Χατζιδάκης, ὅστις καὶ ἔγραψέ τινα περὶ Ἁγ. Τίτου ἐν Κρητικῆς στοᾶς τόμ. Γ' σελ. 34.

[4] Pressochè di tutti s'ignorano la destinatione ed il posto originario ove erano collocati Monum. Venet. τόμ. II σελ. 37.

[5] Di tutti gli altri frammenti decorativi e tanto incerta la provenienza, che essi non possono servire alla risolutione del problema (de l'epoca) ἔ. ἀ. σελ. 38.

τὰ παλαιοβυζαντινὰ (παλαιοχριστιανικά), β') εἰς τὰ μεσοβυζαντινὰ (7ος - 10ος αἰὼν) καὶ γ') εἰς τὰ ἐπιπεδόγλυφα. Αἱ ὁμάδες αὗται διαστέλλονται ἀλλήλων ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς τεχνικῆς τῆς ἐκτελέσεώς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων των.

α') Γλυπτὰ παλαιοβυζαντινά.

Τὰ γλυπτὰ τῆς ὁμάδος ταύτης εἰκονίζονται εἰς τὰς εἰκόνας 5 - 10. Κοινὸν χαρακτηριστικόν των εἶναι ἡ τεχνική των, ἥτις χρησιμοποιεῖ βαθείας αὐλακοειδεῖς χαραγάς, δι' ὧν διαγράφονται ζωηρῶς ἔξεργα τὰ διακοσμητικὰ θέματα.

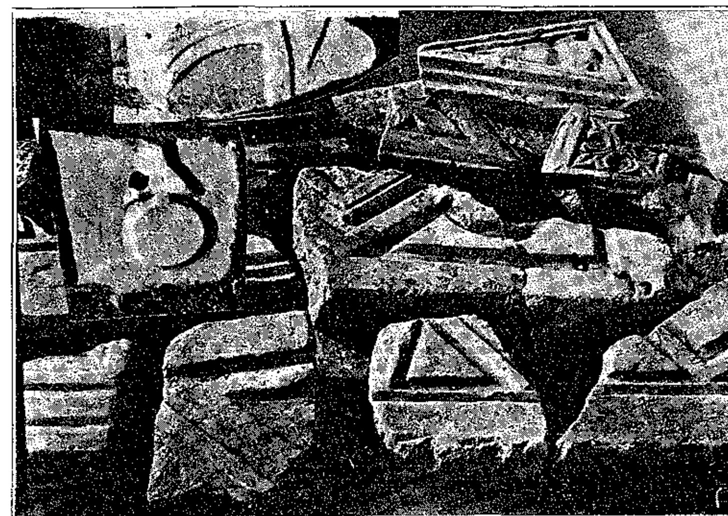

Εἰκ. 5. Τεμάχια παλαιοβυζαντινῶν θωρακίων.

Ἡ τεχνικὴ αὕτη ἰδιάζει κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ὡς ἀποδεικνύουσιν ἄλλων ναῶν θωράκια ἀσφαλῶς χρονολογημένα[1].

Ὡς πρὸς δὲ τὰ θέματα, ἅτινα ἐπ' αὐτῶν εἰκονίζονται, ταῦτα εἶναι 1) Ρόμβοι ἐγγεγραμμένοι ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων 2) Σταυροὶ ἰσοσκελεῖς ἐντὸς κύκλων ἄνευ φύλλων δάφνης 3) τρίφυλλα ὡς πληρώματα τῶν μεταξὺ τοῦ ῥόμβου καὶ τοῦ περιγεγραμμένου ὀρθογωνίου τριγώνου 4) Φύλλα καρδιόσχημα (κισσοῦ;) ἐν τοῖς αὐτοῖς ὡς ἄνω τριγώνοις καὶ ἐπὶ κιονοκράνων 5) Σταυροὶ βαίνοντες ἐπὶ σφαίρας καὶ τέλος 6) τὸ γνωστὸν ἐν σχήματι κογχυλίου κόσμημα, ὅπερ

[1] Ἁγ. Σοφίας Κ/πόλεως Ἀντωνιάδου, Ἔκφρασις Ἁγ. Σοφίας τόμ. Β' εἰκ. 332 Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου Ἐφέσου Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. τόμ. 7 εἰκ. 46 δεξιὰ κάτω καὶ σελ. 174.

τόσον συχνὰ βλέπομεν ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων. Πάντα τ' ἀνωτέρω διακοσμητικὰ θέματα εἶναι ἐκ τῶν προσφιλῶν σχεδίων διακοσμήσεως τῆς παλαιοβυζαντινῆς τέχνης τοῦ 5ου καὶ 6ου μ. Χ. αἰῶνος.

Τόσον λοιπὸν ἡ τεχνικὴ ὅσον καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα, ἅτινα φέρουσι τὰ γλυπτά, τάσσουσιν αὐτὰ εἰς τὴν παλαιοβυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ δὴ εἰς τὸν 6ον μ. Χ. αἰῶνα, ὡς θέλομεν ἴδει κατιόντες.

Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη ἐκ ποίων μερῶν τοῦ ναοῦ δύνανται τὰ σωζόμενα τεμάχια παλαιοβυζαντινῶν γλυπτῶν νὰ προέρχωνται. Καὶ ἐν πρώτοις τὰ τῆς εἰκ. 5 ἀνήκουσι πάντα εἰς ὀρθογωνίους πλάκας, αἵτινες ἔφερον διακόσμησιν κατ' ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς ὄψεις. Ἀνήκουσιν ἄρα εἰς θωράκια εἰκονοστασίου καὶ δὴ παλαιοχριστιανικοῦ, δεδομένου ὅτι σπανιώτατα τὰ τῆς 2ας καὶ 3ης περιόδου θωράκια εἰκονοστασίων εἶναι κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς κεκοσμημένα, ἐν ᾧ τοὐναντίον συμβαίνει εἰς τὰ τῆς 1ης, τὰ παλαιοβυζαντινά[1].

Εἰκ. 6. Πεσσίσκος τοῦ τέμπλου.

Εἰς τὸ αὐτὸ εἰκονοστάσιον ἀνήκει καὶ ὁ παραπλεύρως εἰκονιζόμενος πεσσίσκος (εἰκ. 6), ὅστις κατὰ μὲν τὰς πλευρὰς φέρει σημεῖα προσαρμογῆς του πρὸς θωράκια, ἔμπροσθεν δ' ἔχει διακόσμησιν, ἣν συνηθέστατα ἀπαντῶμεν εἰς πεσσίσκους παλαιοβυζαντινῶν εἰκονοστασίων. Τέλος ὁ αὐτὸς πεσσίσκος φέρει ἄνω σφαιροειδῆ ἀπόφυσιν βαίνουσαν ἐπὶ ἐλαφρῶς ἐξεχούσης κυκλικῆς βάσεως. Ἡ ἀπόφυσις δ' αὕτη εἶναι ἐνδεικτική, ὅτι ἄνω τοῦ πεσσίσκου δὲν ἔβαινε κιονίσκος, ὡς εἰς τὰ ὑστερώτερα εἰκονοστάσια, ἀλλ' ὅτι ὁ πεσσίσκος ἵστατο ἐλεύθερος, ἁπλῶς χωρίζων τὰ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ θωράκια, μεθ' ὧν ἐσχημάτιζε παράφραγμα τοῦ ἱεροῦ, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὰ παλαιοβυζαντινὰ εἰκονοστάσια[2] μέχρι τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνος.

Ἕτερον τεμάχιον τῆς ἐξεταζομένης ὁμάδος, οὗτινος δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὸν προορισμὸν εἶναι τὸ ἐν εἰκ. 7 παριστάμενον. Τὸ γλυπτὸν τοῦτο φέρει συνηνωμένα δύο καμπύλα θωράκια μετὰ πεσσίσκου· Ἀμφοτέρων ἡ προσθία κατακόρυφος ἐπιφάνεια κοσμεῖται διὰ τῶν αὐτῶν καὶ τὰ ἀντίστοιχα μέλη τοῦ εἰκονοστασίου θεμάτων μὲ ταύτην μόνον τὴν διαφοράν, ὅτι ἐν τῷ κέντρῳ τῶν ῥόμβων ἀντὶ τριφύλλων ἔχομεν ἐνταῦθα πτηνάριον στρέφον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἡ τεχνικὴ εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἡ αὐτή. Τὸ ὕψος εἶναι 0.85 τὸ δὲ μάρμαρον ὑποκύανον. Ὑπεράνω τοῦ

[1] Κωνσταντοπούλου, Ἱστορία τῆς βυζ. τέχνης Ἀθῆναι 1904 σελ. 128.

[2] Ὅρα εἰκονοστάσιον Ὀλυμπίας Curtius-Adler, Olympia, Die Baudenkmäler πίν. LXX εἰκ. 5.

θωρακίου οὐδὲν μέλος ἐτίθετο, διότι ὁ πεσσίσκος φέρει ἄνω τὴν γνωστὴν ἀπόφυσιν. Τὸ καμπυλόγραμμον τοῦτο τεμάχιον ὡς καὶ τμῆμα ἑτέρου ὁμοίου, μὴ εἰκονιζομένου ἐνταῦθα, συνείχετο πρὸς εὐθὺ θωράκιον, ὡς δηλοῖ ἡ λοξὴ τμῆσις τοῦ ἁρμοῦ του καὶ ἡ διεύθυνσις τοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτοῦ ἐπιφανείας σωζομένου τόρμου τοῦ συνδέσμου του. Ἀπετελεῖτο οὕτω μικτόν τι σχῆμα ἐξ ἑνὸς κυκλικοῦ καὶ δύο ἑκατέρωθεν αὐτοῦ εὐθέων τμημάτων, ὅπερ ὑπενθυμίζει ἡμῖν ἀνάλογον διάταξιν, ἣν παρατηροῦμεν εἰς παλαιοχριστιανικοὺς ἄμβωνας ὡς π. χ. ἐν Ῥαβέννῃ[1], Νοτίῳ[2], Νικαίᾳ[3], ἔνθα δύο τοιαῦτα μικτὰ σχήματα εἶναι παραλλήλως εἴς τινα ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τοποθετημένα καὶ εἰς ἱκανὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, τῆς ἀνόδου γινομένης διὰ δύο εὐθειῶν κλιμάκων τοποθετουμένων ἑκατέρωθεν παρὰ τὰ εὐθέα τμήματα, ὡς βλέπομεν κατὰ χώραν καὶ εἰς τὰ Μῦρα τῆς Λυκίας[4] καὶ ἐν Καλαμπάκᾳ[5]. Σώζεται μάλιστα ἐν Ἁγ. Τίτῳ καὶ ἡ ἑτέρα τῶν δύο μεγάλων πλακῶν, αἵτινες ἐσχημάτιζον τὸ δάπεδον τοῦ ἄμβωνος. Ταύτης τὴν κάτοψιν καὶ τομὴν βλέπει τις ἐν τῇ εἰκ. 8. Εἶνε δ' ἡ βάσις αὕτη κατεσκευασμένη ἐξ ὑποκιτρίνου μαρμάρου καὶ διαμεμορφωμένη ἐμπρὸς εἰς σχῆμα τόξου κύκλου μετὰ δύο ἑκατέρωθεν μικρῶν καμπυλογράμμων τμημάτων. Τὰ τμήματα δὲ ταῦτα φέρουσι κατὰ τοὺς ἁρμοὺς των ἐγκοπὰς πλάτους 0.16 ἀναμφιβόλως πρὸς ὑποδοχὴν τῶν θωρακίων, ἅτινα ἀπετέλουν τὰς παρειὰς τῆς κλίμακος, μεθ' ὧν συνεδέοντο διὰ συνδέσμων, ὧν σώζονται σήμερον οἱ τόρμοι[6]. Ἐπειδὴ δ' ἡ καμπυλότης τοῦ τόξου τῆς βάσεως συμφωνεῖ πρὸς τὴν καμπυλότητα τῶν ἐξετα-

Εἰκ. 7. Θωράκιον ἐκ τοῦ ἄμβωνος.

[1] Dalton, Byzantine art and archaeology Oxford 1911 εἰκ. 443.

[2] Th. Macridy, Österr. Jahreshefte XV, 1912 σ. 38.

[3] Wulff, Altchristliche und mittelalterliche Bildwerke Berlin 1906 σ. 61 Nο 181. 6ου αἰῶνος.

[4] Rott, Kleinasiatische Denkmäler εἰκ. 123.

[5] Lampakis, Mémoire sur les antiqu. chrét. de la Grèce εἰκ. 44.

[6] Ὅμοιαι ἀκριβῶς ἐγκοπαὶ εὑρίσκονται εἰς τὸν καθ' ὅλα ὅμοιον τῷ τοῦ Ἁγ. Τίτου ἄμβωνα τοῦ Νοτίου Th. Macridy, Öst. Jh. 1914 εἰκ. 10 καὶ 11.

σθέντων θωρακίων δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τὰ τεμάχια συνανήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν ἄμβωνα. Ὡς πρὸς δὲ τὴν διαφορὰν τοῦ χρώματος τοῦ ὑλικοῦ (ὑποκύανον καὶ ὑποκίτρινον) αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἀνησυχήσῃ τινὰ καθ' ὅσον εἶναι συνήθης καὶ εἰς ἄλλα παλαιοβυζαντινὰ ἔργα. Ὅτι δὲ ἡ ἐξεταζομένη πλὰξ τῆς βάσεως συνείχετο ἐσωτερικῶς πρὸς ἑτέρας συμπεραίνομεν ἐκ τῶν συνδέσμων, οὓς φέρει ἡ σωζομένη ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας της. Τέλος περὶ τῆς εἰς ὕψος τι τοποθετήσεως τῆς βάσεως τοῦ ἄμβωνος μαρτυρεῖ ἡ κατὰ

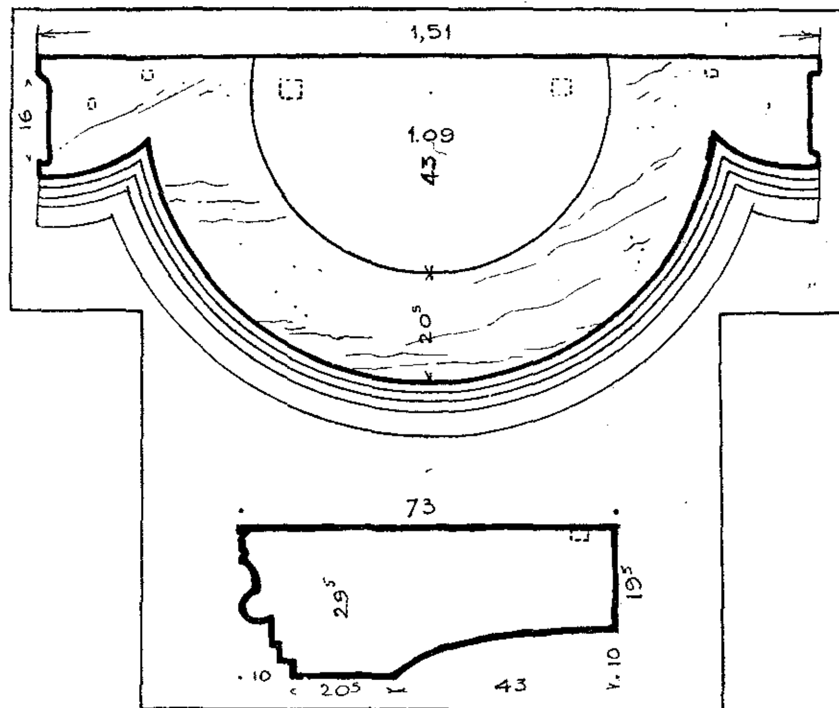

Εἰκ. 8. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ δαπέδου τοῦ ἄμβωνος.

τὴν κάτω ἐπιφάνειαν αὐτῆς εὑρισκομένη κανονικὴ ἡμικυκλικὴ κοιλότης (εἰκ. 8), ἥτις ἄλλως θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κατακορύφου ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς βάσεως, αὕτη ἀπομιμεῖται ἰωνικὸν ἐπιστύλιον (εἰκ. 8), ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐν Ραβέννῃ [1] καὶ Νοτίῳ [2]. Ἀκριβῶς δὲ ἐνδεικτικὴ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἄμβωνος τοῦ Ἁγ. Τίτου εἶναι ἡ μεγάλη ὁμοιότης, ἣν παρουσιάζει οὗτος πρὸς τὸν ἄμβωνα τοῦ ἐν Ραβέννῃ Ἁγ. Ἀπολλιναρίου τοῦ Νέου, τόσον ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὰ

[1] Dalton, Byzantine art and archaeology Oxford 1911 εἰκ. 443.
[2] Österr. Jahreshefte 1912 εἰκ. 10.

κυμάτια τῆς βάσεως καὶ τὴν γενικὴν διάταξιν. Τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα μνημεῖα πρέπει νὰ θεωρηθῶσι σύγχρονα ἤτοι τῶν μέσων περίπου τοῦ 6ου αἰῶνος.

Κατ' ἀναλογίαν λοιπὸν καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Τίτου πρέπει νὰ θεωρηθῇ σύγχρονος ἢ προγενέστερος τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἀναπαράστασιν τοῦ ἄμβωνος τῆς Γορτύνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων στοιχείων παρέχει ἡ εἰκὼν 9.

Ἕτερον ἐνδιαφέρον γλυπτὸν εἶναι τὸ ἐν εἰκ. 10 παριστάμενον, ὅπερ εἰς μὲν τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν του φέρει κατὰ μὲν τὰ ἄκρα δύο κιονίσκους μὲ κιονόκρανα κοσμημένα δι' ἀκανθῶν, ἐν δὲ τῷ μέσῳ καὶ ἄνω τὸ γνωστὸν

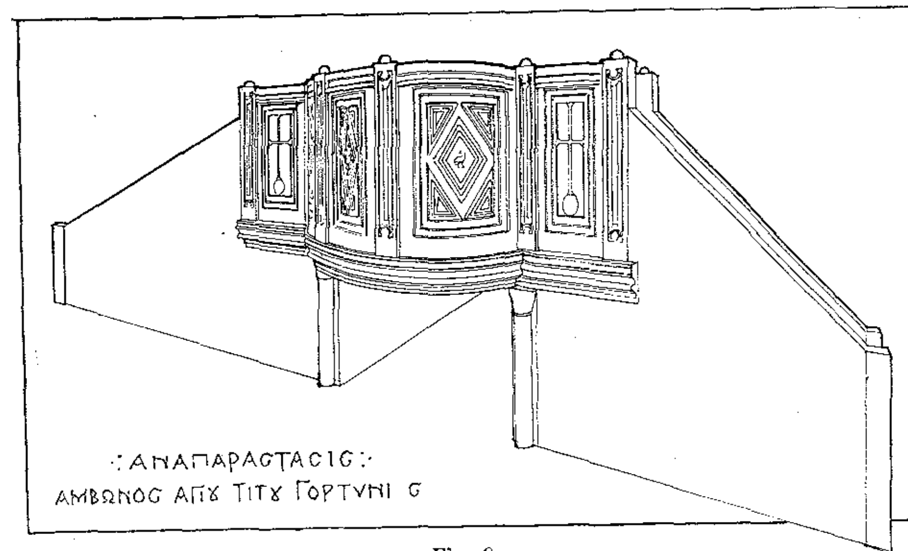

Εἰκ. 9.

κογχυλιοειδὲς παλαιοχριστιανικὸν κόσμημα. Κατὰ δὲ τὴν ὀπισθίαν του ὄψιν τὸ ἀνάγλυφον φέρει κοιλότητα καταλήγουσαν κάτω εἰς κόγχην, ἧς ἀγνοῶ τὸν σκοπὸν ὡς καὶ ὅλου τοῦ ἀναγλύφου, οὗτινος ὅμοιον περίπου εὑρέθη καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου, περὶ οὗ οὐδένα λόγον ποιεῖται ὁ δημοσιεύσας τὸν ναὸν τοῦτον. Εἰκασίαν μόνον ἐκφέρω μήπως τὰ δύο ἀνωτέρω γλυπτὰ ἀπετέλουν τὰς παρειὰς τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ δεσποτικοῦ θρόνου.

β') Γλυπτὰ μεσοβυζαντινά.

Τὰ γλυπτὰ τῆς β' περιόδου (εἰκ. 12 - 17) διαφέρουσι τῶν παλαιοβυζαντινῶν ὡς πρός τε τὴν τεχνικὴν καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα. Ἀντὶ τῶν βαθειῶν

[3] Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτίον τόμ. 7 εἰκ. 57.
[4] Πβλ. Cattaneo, L'architecture en Italie. σ. 219 εἰκ. 120.

αὐλακοειδῶν χαραγῶν, ἃς εἴδομεν εἰς ἐκεῖνα, ἔχομεν ἐνταῦθα τὸ πεδίον τοῦ ἀναγλύφου εἰς μικρὸν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κοσμήματος βάθος. Ἐλλείπει δ' ἐπίσης καὶ ἡ πλαστικότης τῶν κοσμημάτων, ἅτινα τώρα εἶναι ἐκτελεσμένα εἴτε ἐπίπεδα εἴτε δι' ἐλαφρῶς συγκλινόντων ἐπιπέδων. Ὡς πρὸς δὲ τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ὑπ' ὄψιν ἀναγλύφων ταῦτα εἶναι ἐν πολλοῖς διάφορα τῶν παλαιοβυζαντινῶν περιλαμβάνουσιν ὅμως καί τινα στοιχεῖα ἐξ ἐκείνων. Κυριαρχοῦν θέμα εἶναι ὁ πολυέλικτος πλοχμὸς μετὰ τριφύλλων, κισσοειδοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μορφῆς, θέμα, ὅπερ εἶναι χρονολογικῶς καθωρισμένον ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης τοῦ 9ου καὶ 10ου μ. Χ. αἰῶνος. Πλὴν ὅμως τούτου παρουσιάζονται καὶ ἄλλα διακοσμητικὰ θέματα κοινὰ εἰς τὴν τέχνην τῶν μετὰ τὸ 1000 μ. Χ. χρόνων, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν τεμαχίων ἑκάστων.

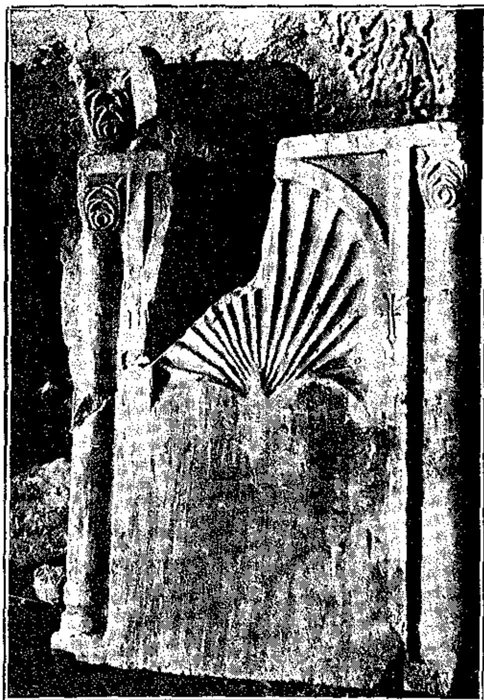

Εἰκ. 10.

Τὰ γλυπτὰ τῆς β' περιόδου προέρχονται κυρίως μὲν ἐκ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ, τινὰ δὲ καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ μερῶν. Τὰ τοῦ τέμπλου εἶναι θωράκια καὶ ἐπιστύλια. Ὅτι δὲ πράγματι ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ εἰκονοστασίου ἀποδεικνύει, διὰ τὰς πλάκας, ἡ τελεία ἀντιστοιχία τοῦ μήκους των (1,10) πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ διατηρηθέντος στυλοβάτου τοῦ εἰκονοστασίου μετρουμένας ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν κιονίσκων. Τὸν στυλοβάτην τοῦτον εἰκονιζόμενον ἐν τῇ κατόψει τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1) ἀπεκάλυψεν ὁ κ. Ξανθουδίδης κατεδαφίσας τὸν νεώτερον τοῖχον, ὅστις εἶχε κτισθῆ ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὰς βαρβάρους ἐπισκευὰς τοῦ ναοῦ, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Καὶ τὰ μὲν ἀποκαλυφθέντα δύο πρὸς τοὺς τοίχους τμήματα τοῦ στυλοβάτου μαρτυροῦσι σαφῶς περὶ τῆς ἐν κατόψει διατάξεως τοῦ τέμπλου τῆς β' περιόδου ἤτοι περὶ τοῦ μήκους τῶν πλακῶν τοῦ θωρακείου ὡς καὶ τοῦ μήκους καὶ πλάτους τῶν μεταξὺ αὐτῶν τετραγώνων κιονίσκων. Περὶ δὲ τοῦ ὕψους τῶν εἰρημένων μελῶν ὡς καὶ τοῦ ὕψους, εἰς ὃ ἦτο τοποθετημένον καὶ τῶν διαστάσεων ἃς εἶχε τὸ ἐπιστύλιον,

ὅπερ ἐστέγαζε τὸ εἰκονοστάσιον, διδασκόμεθα ἐκ τῶν λαξευμάτων προσαρμογῆς τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων τοῦ τέμπλου ἐπὶ τῶν στρώσεων τοῦ ἑκατέρωθεν τοίχου, λαξευμάτων, ἅτινα διετηρήθησαν ἐντονώτερον ἐπὶ τῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ βορείου πρὸς τὸ ἱερὸν τοίχου, ὡς δεικνύει ἡ παρακειμένη εἰκών. Ἓν τῶν λαξευμάτων τούτων παρέχει εἰς ἡμᾶς τὸ ὕψος τῶν θωρακίων μετὰ τοῦ στέφοντος αὐτὰ κυματίου (1.15), τὸ δ' ἀμέσως ὑπεράνω αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὰς διαστάσεις τῆς τομῆς τῶν κατωτέρω ἐξεταζομένων ἐπιστυλίων. Τὰ ἐπιστύλια δ' ἄλλως τε ταῦτα ἀποδεικνύονται ὡς ἀνήκοντα εἰς τέμπλον καὶ λόγῳ τοῦ λοξοτμήτου αὐτῶν σχήματος καὶ λόγῳ τῶν κενῶν, ἅτινα παρουσιάζουσι μεταξὺ τῶν κοσμημάτων τῆς κάτω ἐπιφανείας των, δικαιολογουμένων ἐκ τῆς κάτωθεν αὐτῶν ὑπάρξεως κιόνων.

Τὰ δὲ λοιπὰ τεμάχια (εἰκ. 14 καὶ 15) ἔχοντα καὶ αὐτὰ τὴν μορφὴν λοξοτμήτων ἐπιστυλίων μικροτέρων διαστάσεων (ὕψος 0,09), ἀπαρτίζουσιν ὑπέρθυρα, ὧν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ μῆκος συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῶν πλευρικῶν καὶ τῶν πρὸς τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος θυρῶν τοῦ ἱεροῦ, ἡ τομή των δ' ἀφ' ἑτέρου προσαρμόζεται ἄριστα πρὸς ἐγκοπάς, ἃς φέρουσιν αἱ θύραι αὗται κατὰ τὴν διάμετρον τοῦ τόξου, ὅπερ ὑπέρκειται αὐτῶν (εἰκ. 11). Φαίνεται λοιπόν, ὅτι χάριν διακοσμήσεως προσετέθησαν κατὰ τὴν β' περίοδον ἢ καὶ ἀργότερον μαρμάρινα γλυπτὰ ὑπέρθυρα [1], οἷα συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς γ' καὶ δ' περιόδου [2] (1000 - 1400).

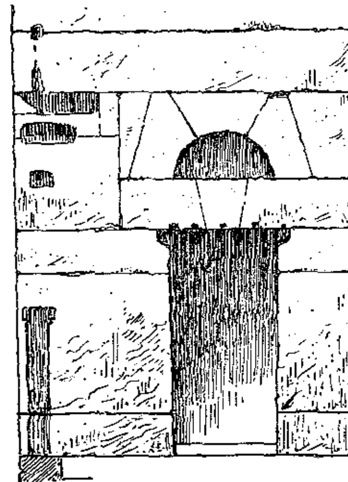

Εἰκ. 11. Λαξεύματα προσαρμογῆς τοῦ τέμπλου.

Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν ἑνὸς ἑκάστου τῶν σωζομένων τεμαχίων. Ἐκ τῶν θωρακείων τοῦ εἰκονοστασίου διετηρήθησαν δύο, τὸ μὲν ἄρτιον τὸ δὲ κολοβόν. Τοῦ ἀρτίου (εἰκ. 12) τὸ μῆκος εἶνε 1,05, τὸ ὕψος 0,72, τὸ δὲ πάχος 0,10. Εἰκονίζεται δ' ἐπ' αὐτοῦ ἐντὸς ἁπλοῦ πλαισίου κύκλος, ὅστις, σχηματιζόμενος δι' ἐπιπέδου ἀδιαιρέτου ταινίας περιβάλλει ἰσοσκελῆ σταυρὸν ἀπὸ τῶν τεσσάρων κεραιῶν τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἕλικες καταλήγουσαι εἰς ἀνθέμια, ἐν ᾧ ἀπὸ τοῦ κάτωθεν τοῦ κύκλου κόμβου ἐκφύονται ἄλλοι πολυέ-

[1] Ὁ κ. Fyfe ὑπέθεσε (Architectural Review 1907 σελ. 64) ὅτι ἐντὸς τῶν εἰρημένων ἐγκοπῶν ἐτίθεντο ξύλιναι δοκοί, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἦτο οὐ μόνον παράλογον — ἀφ' οὗ εἰς οὐδὲν αὗται θὰ ἐχρησίμευον — ἀλλὰ καὶ ἀκαλαίσθητον.

[2] Παραδείγματος χάριν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει Millingen, Byzantine Churches in C/ple πίν. LXXXIII.

λικτοι πλοχμοὶ φέροντες τρίφυλλα, δι' ὧν πληροῦται ὅλον τὸ μεταξὺ κύκλου καὶ πλαισίου πεδίον.

Ἐπὶ δὲ τῆς κολοβῆς πλακὸς (εἰκ. 13) εἰκονίζεται ἐν τῷ μέσῳ παγώνιον κατενώπιον μὲ ἀνοικτὴν οὐράν[1], πέριξ δ' αὐτοῦ ἔχουσι λαξευθῆ ἀνθέμια ἐπὶ πεδίου ἀνωμάλου, λαξευθέντος οὕτω προφανῶς ἵνα δεχθῇ ἔγχρωμον μῖγμα.

Ἐκ δὲ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ εἰκονοστασίου διετηρήθησαν δύο λοξότμητα τεμάχια (εἰκ. 14 καὶ 15). Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τούτων εἰκονίζονται (εἰκ. 14) κατὰ μὲν τὴν λοξὴν στενὴν παρειὰν συριακοὶ τροχοί, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐλαξεύθησαν πεντάφυλλα ἀνθέμια, κάτωθεν δ' αὐτῶν ὁ βυζαντινὸς ἀστράγαλος. Ἐπὶ δὲ τῆς κάτω ἐπιφανείας παρίσταται ἀριστερὰ ῥόμβος περιβάλλων μέγαν ῥόδακα ἢ

Εἰκ. 12. Θωράκιον τοῦ τέμπλου τῆς β' περιόδου.

σταυρὸν σχηματιζόμενον διὰ τεσσάρων καρδιοσχήμων φύλλων κισσοῦ. Ἑκάστη πλευρὰ τοῦ ῥόμβου συνελίσσεται πρὸς ῥόδακα ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκφύεται φύλλον κισσοῦ ἢ τρίφυλλον κρινάνθεμον. Δεξιὰ δὲ πάλιν εἰκονίζεται πλοχμὸς ἐξ ἑλίκων καταληγουσῶν εἰς τρίφυλλα ὡς καὶ ἐν τῷ θωρακίῳ τῆς εἰκόνος 14. Ἀξία προσοχῆς ἐν τῷ τεμαχίῳ τούτῳ εἶνε ἡ ἐκτέλεσις τῶν ταινιῶν, αἵτινες ἄνω μὲν καὶ ἀριστερὰ εἶναι διπλαῖ, ἐν ᾧ δεξιὰ εἶναι στρογγύλαι ἀδιαίρετοι, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ θωρακίου τῆς εἰκόνος 12.

[1] Ὁμοία ἀνάγλυφος παράστασις παγωνίου εὕρηται εἰς τὸν Ἅγ. Μᾶρκον τῆς Ἑνετίας (Cattaneo, L'architecture en Italie Venise 1890 εἰκ. 159). Ἐπίσης ὁμοία παράστασις εἶναι ἐντετοιχισμένη ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Δοχειαρίου καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ἐν Μονεμβασίᾳ ναοῦ τοῦ Ἑλκομένου.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τεμαχίου ἐπιστυλίου (εἰκ. 15) παρίσταται ἐπὶ μὲν τῆς στενῆς λοξῆς παρειᾶς σειρὰ ἐκπεφυλισμένων ἑλληνιστικῶν ἀνθεμίων μετὰ λωτῶν διακοπτομένων ἐν τῷ μέσῳ ὑπὸ ἑνὸς πένταλφα, ἐπὶ δὲ τῆς κάτω ἐπιφανείας περατουμένης ἐμπρὸς εἰς τὸν αὐτὸν ἀστράγαλον, ὃν εἴδομεν καὶ εἰς τὸ προηγούμενον τεμάχιον ἐπιστυλίου, εἰκονίζεται πλοχμὸς ἐξ ἁπλῶν ἑλίκων διακλαδουμένων πολλαπλῶς εἰς κισσοειδῆ τρίφυλλα.

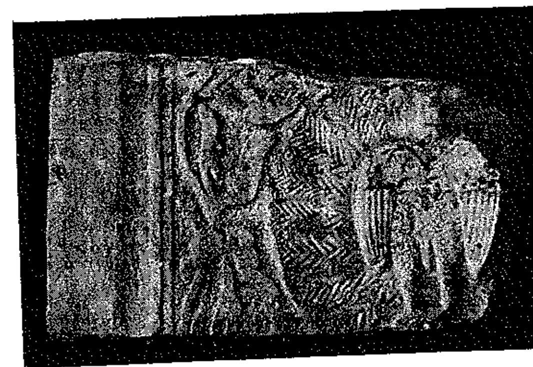

Εἰκ. 13. Θωράκιον τοῦ τέμπλου τῆς β' περιόδου.

Ἡ σχέσις τῶν τεμαχίων τοῦ ἐπιστυλίου πρὸς τὰ θωράκια εἶναι προφανὴς καὶ λόγῳ τῆς τεχνικῆς καὶ λόγῳ τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων, ὥστε οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα προέρχονται πάντα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τέμπλου τῆς β' περιόδου, οὗτινος διετηρήθησαν τμήματα τοῦ στυλοβάτου.

Τὰ δὲ ἐπιστύλια τῶν θυρῶν (εἰκ. 18 καὶ 19), περὶ ὧν εἴπομεν ἀνωτέρω, φέρουσιν ἐπὶ μὲν τῆς λοξῆς στενῆς παρειᾶς των σειρὰν πενταφύλλων ἀνθεμίων «ἐγκεκλεισμένων», ἐπὶ δὲ τῆς κάτω ἐπιφανείας των ῥόμβους ἐντὸς ὀρθο-

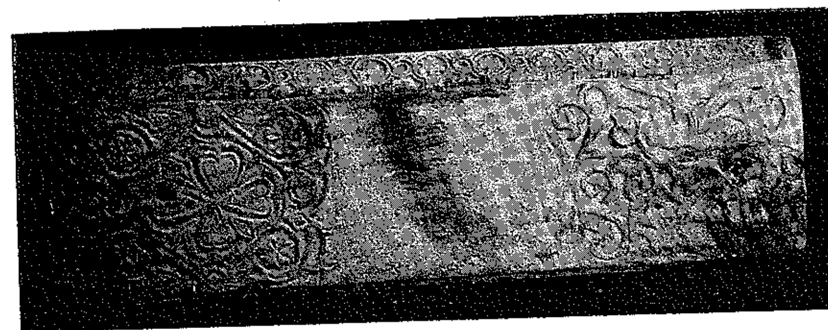

Εἰκ. 14. Τεμάχιον ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου τῆς β' περιόδου.

γωνίων περιβάλλοντας κύκλον μετὰ τριπλῆς ταινίας συνελισσόμενον πρὸς δύο μικροτέρους ἑκατέρωθεν. Ἐν τῷ κέντρῳ δὲ τοῦ μεγάλου κύκλου εὕρηται ῥόδαξ ἀριστερὰ μὲν τετράφυλλος, δεξιὰ δὲ πολύφυλλος.

Ἥ τε ἐργασία καὶ τὰ θέματα τῶν μικροτέρων τούτων ἐπιστυλίων φαί-

νονται ἀνήκοντα εἰς μίαν πλέον προηγμένην βαθμίδα τῶν τοῦ εἰκονοστασίου, ὧν εἶναι πιθανῶς κατά τι μεταγενέστερα.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς προελεύσεως, τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν γλυπτῶν τῆς β΄ περιόδου ἀπομένει νὰ καθορισθῇ καὶ τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου τῆς κατασκευῆς των. Εἰς τοῦτο θὰ βοηθηθῶμεν κατ᾽ ἐξοχὴν ἐκ τῶν ἐπ᾽ αὐτῶν διακοσμητικῶν θεμάτων. Καὶ ἐν πρώτοις τὸ κυριαρχοῦν θέμα τῶν πολλαπλῶς ἑλισσομένων μετὰ τριφύλλων ἢ κισσοειδῶν φύλλων ἑλίκων εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης τοῦ τέλους τοῦ 9ου αἰῶνος, ὡς συνάγομεν ἐκ χρονολογημένων μνημείων, ἐφ᾽ ὧν ἀπαντᾷ τὸ θέμα τοῦτο ἤτοι τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς[1] (873-4) καὶ τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν Θήβαις[2] (872-3). Οὐ μόνον δ᾽ αἱ μετὰ τριφύλλων ἕλικες, ἀλλὰ καὶ ὁ μετ᾽ ἀνθεμίων κεντρικὸς σταυρὸς τοῦ θωρακίου τῆς εἰκόνος 14 ἀπαντᾷ ὅμοιος καὶ ἐν τῷ θωρακίῳ τῶν Θηβῶν[3], ὡς ἐπίσης τὸ παγώνιον[4] καὶ οἱ ἀστράγαλοι. Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὑπολείπεται ὅτι καὶ τὸ εἰκονοστάσιον τῆς β΄ περιόδου τοῦ Ἁγ. Τίτου, εἶναι τῶν αὐτῶν καὶ τὰ μνημονευθέντα γλυπτὰ χρόνων. Ζήτημα εἶναι μόνον ἂν τὰ γλυπτὰ τοῦ Ἁγ. Τίτου εἶναι προγενέστερα ἢ μεταγενέστερα τῶν Βοιωτικῶν. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον σπουδαῖον εἶναι τὸ ζήτημα τοῦτο καθόσον διευκρινούμενον θὰ διεφώτιζε καὶ ἄλλο ἐπί-

Εἰκ. 15. Ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου τῆς β΄ περιόδου.

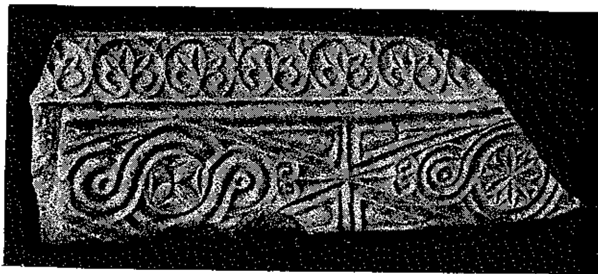

Εἰκ. 16. Θραῦσμα ὑπερθύρου.

[1] Strzygowski, Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basilios I Byzantinische Zeitschrift 3, 1894 πίν. II εἰκ. 5.

[2] Ἔ. ἀ. πίν. III εἰκ. 2 καὶ Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφημ. 1924 σελ. 18 εἰκ. 27.

[3] Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφημ. 1924 σελ. 19 εἰκ. 28.

[4] Ὁμοίως ἐν ἀναγλύφῳ τοῦ Μουσείου τῆς Προύσης (Mendel, BCH 1909 σελ. 351 εἰκ. 49) εἰκονίζεται ἐν μέσῳ μίσχων μετὰ κισσοειδῶν φύλλων παγώνιον, ὅπερ εἶναι τῆς αὐτῆς περιόδου ἤτοι τοῦ 9ου αἰῶνος.

μαχον σημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ ναοῦ ἤτοι ἂν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Τίτου ἐξηκολούθησε νὰ λειτουργῇ καὶ δὴ ὡς μητρόπολις καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατάκτησιν τῆς Κρήτης (824 μ. Χ.) ὡς δέχεται ὁ κ. Gerola[1] ἢ ἂν κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἀράβων μετενεχθείσης τῆς μητροπόλεως ἐφεξῆς εἰς Χάνδακα, ὡς ὑποστηρίζει διὰ πειστικωτάτων ἀληθῶς ἐπιχειρημάτων ὁ κ. Ξανθουδίδης[2]. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰ γλυπτὰ τοῦ τέμπλου δύναταί τις ἄνευ δυσκολίας νὰ παραδεχθῇ ὅτι κατεσκευάσθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος, ἤτοι καὶ πρὸ τῆς ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς, ἀφ᾽ οὗ ὀλίγα μόνον ἔτη μεσολαβοῦσι μέχρι τοῦ 872 καὶ 873, ὅτε κατεσκευάσθησαν τὰ Βοιωτικά. Περὶ δὲ τῶν γλυπτῶν τῶν ὑπερθύρων ἅτινα καὶ ἐργασίαν καλυτέραν παρουσιάζουσι καὶ θέματα μᾶλλον εἰς τοὺς μετὰ τὸ 1000 χρόνους ἀνήκοντα δυσκόλως δύναμαι νὰ παραδεχθῶ ὅτι εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ 824. Διὰ τοῦτο θεωρῶ πιθανώτερον, ὅτι οἱ Ἄραβες καίπερ καταστρέψαντες τὴν Γόρτυναν ἢ ἐσεβάσθησαν τὸν ναὸν τοῦ πολιούχου τῆς Κρήτης ἁγίου, ὅστις ἐξηκολούθησε νὰ λειτουργῇ καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν ἢ παρέβλεψαν μὲν αὐτὸν ἀλλ᾽ οὐχὶ εἰς βαθμὸν μὴ ἐπιτρέποντα τὴν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἀνακτησάντων διὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (964) τὴν Κρήτην ἐπισκευήν του, ὁπότε καὶ τὸ τέμπλον κατεσκευάσθη νέον καὶ τὰ εἰρημένα ὑπέρθυρα προσετέθησαν ἄνωθεν τῶν θυρῶν χάριν διακοσμήσεως.

Εἰκ. 17. Θραῦσμα ὑπερθύρου.

γ΄) Ἐπιπεδόγλυφα.

Εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὰ περιγραφέντα γλυπτὰ κατηγορίαν ὑπάγονται πιθανῶς καὶ ἄλλα τινὰ ἀνάγλυφα, ἅτινα παρουσιάζουσιν ἀνάμιξιν τῆς μετὰ βαθειῶν χαραγῶν τεχνικῆς καὶ τῆς ἐπιπεδογλύφου. Τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἀνήκουσι πιθανώτατα εἰς θωράκια τοῦ γυναικωνίτου. Τὸ χρῶμα τοῦ μαρμάρου ἐξ οὗ εἶναι κατεσκευασμένα εἶναι ὑποκύανον τὰ δὲ διακοσμητικά των θέματα εἶναι ἐν μέρει μὲν γεωμετρικὰ ἐν μέρει δ᾽ ἐκ τοῦ φυτικοῦ καὶ τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου εἰλημμένα. Οὕτω π. χ. εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς εἰκόνος 18 ἐν μὲν τῷ μέσῳ τοῦ πεδίου παρίσταται γεωμετρικὸν κόσμημα ἐκτελεσμένον μὲ βαθείας χαραγάς, κατὰ δὲ τὸ περιθώριον πτηνὰ (παγώνια) ἐν μέσῳ ἑλισσομένων φυλλωτῶν κλάδων, ὅπως βλέπομεν εἰς ἀνατολικὰς συνθέσεις.

Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ περιθωρίου εἶναι ὡσεὶ χαρακτή, διότι τὸ βάθος εἶναι

[1] Per la cronotassi dei vescovi cretesi 1914 σελ. 3 — τοῦ αὐτοῦ Monumenti Veneti τόμ. II σελ. 40 καὶ Χριστ. Κρήτη Β΄ 1915 σελ. 302—303 σημ. 2.

[2] Χριστιανικὴ Κρήτη Β΄ 1915 σελ. 325.

μόνον κατά τινα χιλιοστὰ ἐσώτερον τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας τῶν κοσμημάτων. Εἶναι δὲ μάλιστα τὸ βάθος τοῦτο καὶ ἀνώμαλον, ἀναμφιβόλως πρὸς τελειοτέραν πρόσφυσιν μετὰ τοῦ ἐγχρώμου μείγματος δι᾽ οὗ θὰ ἐκαλύπτετο. Κατὰ τὸν αὐτὸν δ᾽ ἐπιπεδόγλυφον τρόπον εἶναι κατεσκευασμένα καὶ τὰ κάτωθεν τοῦ αὐτοῦ ἀναγλύφου εἰκονιζόμενα τμήματα περιθωρίων, εἰς τὸ ἓν τῶν ὁποίων διακρίνεται ἐν μέσῳ κισσοειδοῦς κοσμήματος ζῷον τρέχον πρὸς τὰ δεξιά.

Εἰκ. 18. Ἐπιπεδόγλυφα.

Ἐπιπεδόγλυφος ἐπίσης εἶναι καὶ ταινία τις θωρακίου ἐφ᾽ ἧς εἰκονίζονται κλιματίδες ἐν εἴδει πυροστροβίλου καὶ κατ᾽ ἀποστάσεις μικροὶ σταυροὶ (εἰκ. 12). Ἐπὶ τοῦ κυματίου δ᾽ ὅπερ στέφει τὴν ταινίαν ταύτην εἶναι κεχαραγμένη διὰ γραμμάτων ἀρχαϊκῶν ἡ ἐπιγραφὴ ΕΠΙ CYNΕCΙΟΥ.... Ὁ Συνέσιος οὗτος θὰ ἦτο πιθανώτατα ἐπίσκοπός τις τῆς Γορτύνης,[1] ἄγνωστος ὅμως δυστυχῶς μέχρι τοῦδε, ἄλλως θὰ μᾶς ἦτο τὸ τεμάχιον τοῦτο πολυτιμότατον πρὸς χρονολόγησιν τοῦ ἐπιπεδογλύφου κοσμήματος. Σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ὁ Bréhier ὑπεστήριξε πρό τινων ἐτῶν ὅτι ὁ ἐπιπεδόγλυφος τρόπος, ὃν ἀγαπάζουσιν οἱ μουσουλμανικοὶ λαοί, εἰσήχθη εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην μόνον ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος,[2] ὅτε μεγάλη ἦτο ἡ πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἐπιμιξία. Ἀλλ᾽ ἐξ ἐπιθήματος κιονοκράνου τοῦ Ἀσκληπιείου καὶ ἐξ ἄλλων γλυπτῶν παλαιοβυζαντινῶν ἀπεδείχθη ὅτι χρῆσις τοῦ ἐπιπεδογλύφου ἐγένετο ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος[3]. Ἐν τούτοις διὰ τὰ ἐπιπεδόγλυφα τοῦ Ἁγίου Τίτου δὲν δυνάμεθα μετ᾽ ἀσφαλείας νὰ βεβαιώσωμεν εἰς τίνα τῶν δύο περιόδων

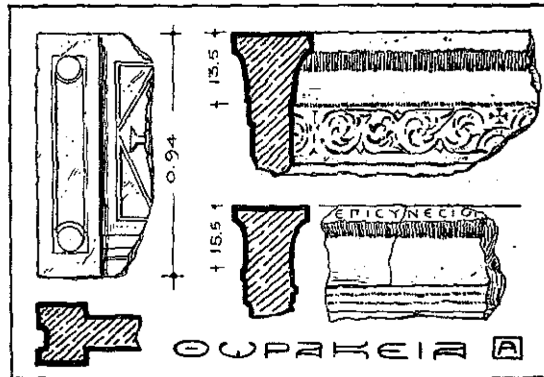

Εἰκ. 19. Τμήματα θωρακίων.

[1] Κατάλογον τῶν ἐπισκόπων Γορτύνης ὅρα παρὰ Le Quien, Oriens Christianus 1740· τόμ. II 256. Cornelius, Creta Sacra Venetis 1750 σελ. 64 καὶ Gams, Series Episcoporum σ. 400.

[2] Sculpture byzantine ἐν Nouv. Arch. des Missions Sc. Nouv. Sér. 1911 σ. 97.

[3] Ξυγγόπουλος, Χριστιανικὸν Ἀσκληπιεῖον Ἀρχ. Ἐφημ. 1917, 73.

ὑπάγονται, θεωροῦμεν ὅμως πιθανωτέραν τὴν δευτέραν, διὸ καὶ περιεγράψαμεν αὐτὰ ἐν τέλει τῆς περὶ τῶν γλυπτῶν ἔργων ἐξετάσεως.

Γ΄. Τὰ χαλκᾶ.

Τὸ σπουδαιότατον εὕρημα τῆς ἐν Ἁγ. Τίτῳ ἀνασκαφῆς τοῦ κ. Ξανθουδίδου ὑπῆρξεν ὁ θησαυρὸς τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ νότιον κλῖτος τῆς ἐκκλησίας, τὰ μὲν πολλὰ ἐντὸς λάκκου εἰς μικρὸν ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ βάθος, εἰς τὸ δυτικὸν τετράγωνον, τρία δὲ μόνον στηρίγματα λαβάρων (εἰκ. 25 κάτω ἀριστερὰ) ἐντὸς μικροῦ πηλίνου πίθου

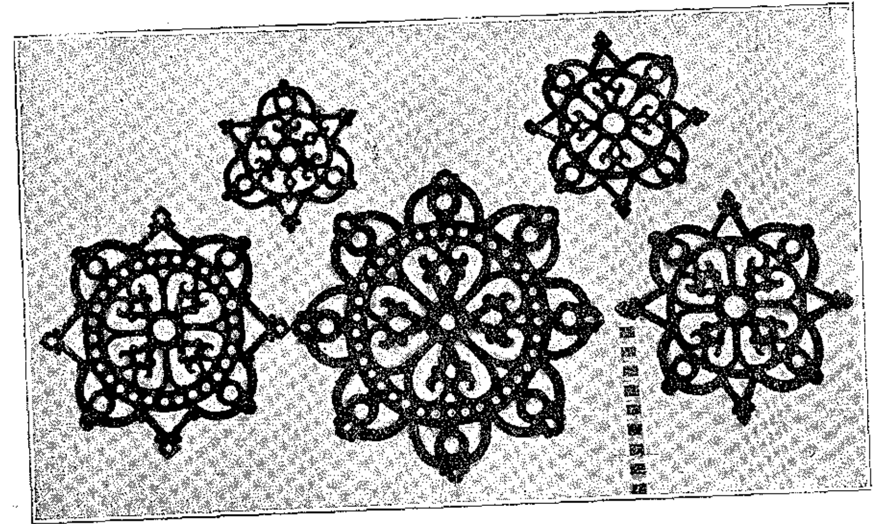

Εἰκ. 20. Κανίσκια μανουαλίων καὶ πολυκανδήλων.

κεχωσμένου ἀμέσως ὑπὸ τὸ ἔδαφος, πάλιν εἰς τὸ νότιον κλῖτος, ἀλλ᾽ εἰς τὸ μεσαῖον τετράγωνον. Ἐπειδὴ δ᾽ ὁ πίθος ἦτο πλήρης χωμάτων καὶ ἄνευ καλύμματος εἶναι πιθανόν, ὅτι θὰ περιεῖχέ ποτε καὶ ἄλλα σκεύη, ἴσως πολυτιμότερα, διαρπαγέντα ἢ ἀναληφθέντα κατόπιν, ἀπομεινάντων μόνον τῶν τριῶν μνημονευθέντων χαλκῶν.

Πάντα τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα καθαρισθέντα ἐπιμελῶς εὑρίσκονται σήμερον ἐκτεθειμένα ἐν προθήκῃ τοῦ μουσείου Ἡρακλείου. Τὰ πλεῖστα εἶναι σκεύη φωτισμοῦ, τὰ δ᾽ ὑπόλοιπα ἐχρησίμευον πρὸς ἀνάγκας τῆς λειτουργίας.

Σκεύη φωτισμοῦ. Αἱ ὑπ᾽ ἀριθ. 20 καὶ 21 εἰκόνες παριστῶσί τινας ἐκ τῶν 27 ἐν συνόλῳ εὑρεθέντων χαλκῶν δίσκων, οἵτινες διάτρητοι ὄντες καὶ ποικίλων διαμέτρων ἀπὸ 0.17 μέχρι 0.33 μ. φέρουσι πάντες ὡραίους συνδυασμοὺς βυζαντινῶν κοσμημάτων (εἰκ. 20), πλὴν ἑνὸς (εἰκ. 21 Α), ὅστις ἀντὶ κο-

σμήματος φέρει τὸ αὐτὸ μονογράφημα ΤΟΥ ΒΙΝΚ[ΑϹ, ὅπερ εὕρομεν καὶ εἰς τὸ ἐξετασθὲν κιονόκρανον τοῦ τριβήλου (σελ. 304), ἀλλὰ διαφόρως ἐκείνου συντεθειμένον [1]. Εἶναι ἄρα ὁ δίσκος οὗτος σύγχρονος πρὸς τὰ κιονόκρανα ἐκεῖνα, ἤτοι τῆς πρώτης περιόδου τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῶν 27 εὑρεθέντων δίσκων τρεῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ φέρων τὸ μονογράφημα, ἔχουσι κατὰ τὴν μίαν των ἐπιφάνειαν ἀνὰ τρεῖς μικροὺς κρίκους, δι' ὧν διαπερῶνται τὰ ἄγκιστρα τῶν τριπλῶν ἁλύσεων, ἀφ' ὧν κρεμῶνται οἱ δίσκοι διὰ μεγάλων ἀγκίστρων ἄνω (εἰκ. 21). Εἶναι ἄρα οἱ δίσκοι οὗτοι ἀναμφιβόλως τὰ συχνάκις ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν μνημονευόμενα κ α ν ί σ κ ι α [2] τῶν

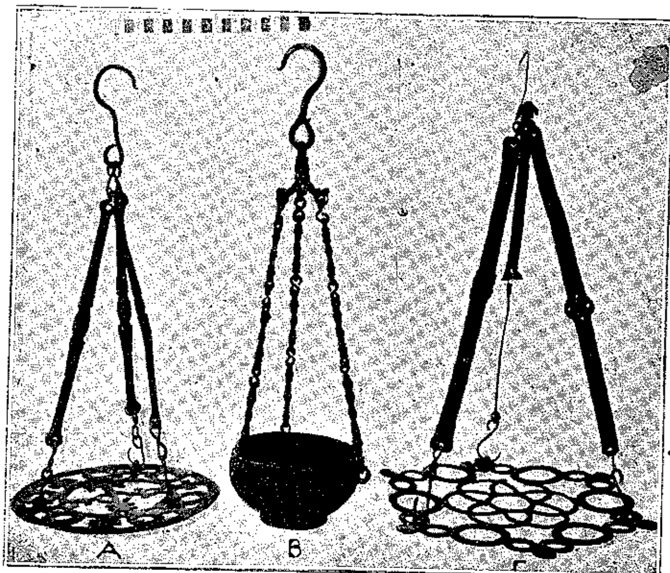

Εἰκ. 21. Πολυκάνδηλα (Α καὶ Γ) καὶ κρατὴρ (Β).

πολυκανδήλων. Γνωρίζομεν μάλιστα ἐκ τῶν τυπικῶν καὶ ὅτι αἱ ἁλύσεις τῆς ἐξαρτήσεώς των ὠνομάζοντο β α σ τ ά γ ι α [3], κ ρ ε μ α σ τ ά ρ ι α [4] ἢ ἁ λ υ σ ί δ ι α [5].

[1] Γνωστοὶ μέχρι τοῦδε ἦσαν δίσκοι (πολυκάνδηλα) φέροντες ἐπιγραφὴν ὁλόκληρον κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν δακτύλιον G. Schlumberger, Byz. Zeitschrift II 1893, 441 καὶ Mélanges d'archéologie byzantine Paris 1895 σ. 178. Μετὰ μονογραφήματος ὅμως, πλὴν τοῦ ἡμετέρου, ἕτερον παράδειγμα δὲν γνωρίζω.

[2] Τυπικὸν Γρ. Πακουριανοῦ Βυζ. Χρονικὰ τόμ. XI παρ. σελ. 53 L. Petit ἐν Izvestija τόμ. 6 σελ. 123.

[3] Izvestija τόμ. 6 σελ. 118.

[4] N. Nissen, Die Diataxis des M. Attaleiates σελ. 81 πρβ. καὶ Du Cange, Glossarium ἐν λέξει βαστάγια.

[5] L. Petit, Βυζ. Χρονικὰ τόμ. XI παρ. σελ. 53.

Ἡ χρῆσις τῶν πολυκανδήλων, ἅτινα ἀντικατέστησαν τοὺς ῥωμαϊκοὺς πολυμίξους λύχνους εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἶναι ἀρχαιοτάτη. Κατεσκευάζοντο δὲ τὰ πολυκάνδηλα εἴτε χαλκᾶ [1], ὡς τὰ ἡμέτερα, εἴτε ἀργυρᾶ [2], εἴτε χρυσᾶ [3], εἴτε καὶ ἐκ σκληρῶν λίθων, οἷον πορφυρίτου [4]. Ἀναλόγως δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπῶν, ἃς ἔφερον καὶ εἰς ἃς ἐνετίθεντο ὑάλιναι κανδῆλαι [5], ὠνομάζοντο τρικάνδηλα [6], τετρακάνδηλα κλπ. Πολυκάνδηλα διετηρήθησαν σχετικῶς ὀλίγα κατεσπαρμένα εἰς τὰ διάφορα μουσεῖα: Παρισίων [7], Βερολίνου [8], Λονδίνου [9], Κωνσταντινουπόλεως [10], Λεσνόβου [11], Ἀθηνῶν [12], Καΐρου [13], Πετρουπόλεως [14].

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τοὺς 3 μετὰ κρίκων δίσκους. Οἱ δὲ λοιποὶ 24 οἱ μὴ φέροντες δίσκους οὐδὲ μεγάλας ὀπὰς (εἰκ. 20) δύνανται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἐκληφθῶσι καὶ οὗτοι ὡς ἀνήκοντες εἰς πολυκάνδηλα. Ἀλλ' ἐκ συγκρίσεως αὐτῶν πρὸς παλαιὸν δίσκον μανουαλίου διασωζόμενον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς τοῦ χωρίου Χρύσου τῆς Εὐρυτανίας (εἰκ. 22) ἐπείσθην, ὅτι καὶ οἱ τοῦ Ἁγ. Τίτου

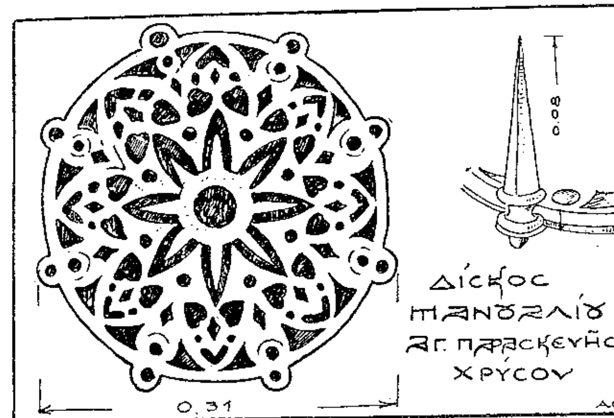

Εἰκ. 22.

[1] Dalton, Byz. art and archaeology 622.

[2] Λαμψάκου ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Λονδίνου Dalton, Byzantine art and archaeology Oxford 1911 εἰκ. 40, 41. Βυζ. Χρον. τόμ. XI παρ. σελ. 14, 53. Κ. Πορφυρογεννήτου, De Cerim. Βόνν. 581.

[3] Θεοφ. Συνεχ. 211 καὶ 365, Συμ. Μάγιστρ. 704, Κεδρηνὸς II, 182.

[4] Liber Pontificalis ἔκδ. Duchesne II σελ. 15.

[5] Ὅρα εἰκόνα τοιαύτης κανδήλας ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἐφέσου παρὰ Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. 1922 εἰκ. 67 σ. 196.

[6] Dmitriewskij, Τυπικὰ 660, 677, 681 κλπ.

[7] Schlumberger, Epopée III, 98.

[8] Wulff, Altchristliche und mittelalterliche Bildwerke Berlin 1909 πίν. XLVIII ἀρ. 1004, 1005. Πίν. XLIX ἀρ. 1006, 1007.

[9] Dalton, Byzantine art and archaeology Oxford 1911 εἰκ. 40, 41 καὶ 395.

[10] Joubin, Catalogue sommaire du Musée Ottoman 1898 σ. 56 Nº 416.

[11] Millet, L'ancien art serbe εἰκ. 11 καὶ 248.

[12] Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρ. ἀρ. 5866 ἐκ Τερμεντζίκ.

[13] Gayet, Art Copte σελ. 299. Strygowiski, Catalog, gen. 9159.

[14] Kondakov, Katalog. d. Abt. des Mittelalt. 232 ἀριθ. 3.

δίσκοι προέρχονται ἐκ μανουαλίου. Διότι φέρουσι καὶ οὗτοι, ὡς ἐκεῖνος, μικρὰς ὀπὰς κατὰ τὴν περιφέρειάν των προωρισμένας, ὅπως δεχθῶσι προσθέτους σιδηρᾶς αἰχμάς, ἐφ' ὧν πήγνυνται τὰ κηρία. Τοιαῦται δ' αἰχμαὶ σώζονται ἐπὶ τοῦ ἐξ Εὐρυτανίας δίσκου προσηλωμέναι ἐπὶ τῶν ὀπῶν, καθ' ὃν τρόπον δεικνύει ἡ εἰκὼν 22. Εἶναι δὲ πρὸς τούτοις αἱ αἰχμαὶ αὗται ὅμοιαι πρὸς τὰς αἰχμάς, ἃς φέρει ἕτερος δίσκος μορφῆς τροχοῦ μετ' ἀκτίνων (εἰκ. 23) εὑρεθεὶς καὶ αὐτὸς ἐν Ἁγ. Τίτῳ μετὰ τῶν ἄλλων, διασώζων δὲ καὶ τοὺς κηροστάκτας του [1] (bobèches). Ἄλλα δὲ πάλιν σχήματα αἰχμῶν, ἐξ ἁγίου Τίτου καὶ ταῦτα, παρίστανται ἐν τῇ εἰκόνι 24.

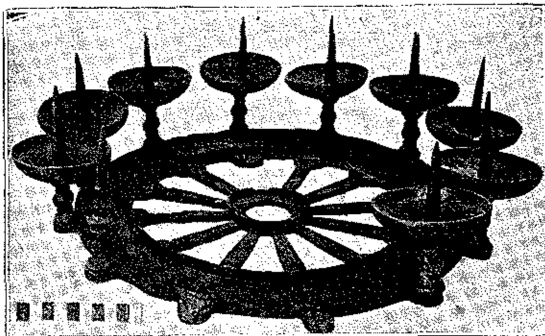

Εἰκ. 23. Δωδεκαφώτιον.

Ὥστε οὐδεμία καταλείπεται ἀμφιβολία ὅτι οἱ λοιποὶ δίσκοι προέρχονται ἐκ μανουαλίων, ὧν, ὡς καὶ σήμερον, μεγάλη ἦτο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ χρῆσις καθὰ καὶ ἐκ τῶν τυπικῶν διδασκόμεθα.

Τελευταῖον δὲ σκεῦος φωτισμοῦ θὰ ἀναφέρωμεν τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνος 21 παριστάμενον χαλκοῦν ἀγγεῖον, ὅπερ ἀναρτώμενον διὰ 3 βασταγίων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς κρατῆρας, οὓς συχνάκις μνημονεύουσι τὰ τυπικά [2].

Σκεύη λειτουργικά. Τὰ σπουδαιότατα τῶν λειτουργικῶν σκευῶν παρίστανται ἐν τῇ εἰκόνι 25. Εἶναι δὲ ταῦτα: 1) σταυροὶ φέροντες σφαίρας κατὰ τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν. 2) Στηρίγματα λαβάρων (εἰκ. 25 κάτω ἀριστερά), ἐξ ἐκείνων, ἅτινα συνήθως βλέπομεν νὰ κρατῶσιν ἄγγελοι ἢ ἄλλα πρόσωπα εἰς βυζαντινὰς παραστάσεις [3], 3) στρογγύλον κυλινδρικὸν σκεῦος

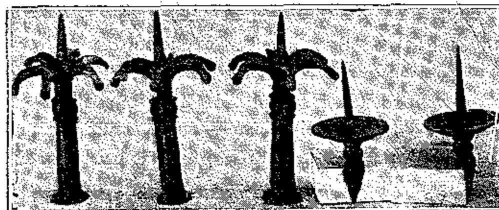

Εἰκ. 24. Αἰχμαὶ κηρίων μετὰ κηροστακτῶν.

[1] Ὁ δίσκος οὗτος φέρων ἐν ὅλῳ δώδεκα φῶτα ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ δωδεκαφώτια τῶν τυπικῶν, Dmitriewskij, Τυπικὰ 661, 769, 788.

[2] Dmitriewskij, Τυπικὰ 660, 677, 678.

[3] Ὅρα π. χ. Haseloff, Codex purpureus Rossanensis πίν. XII, Michel, Hist. de l'art I 249 εἰκ. 136 κλπ. Schulz and Barnsley, The monastery of St Luke of Stiris in Phocis πίν. 49, 1.

μὲ διάτρητον σφενδόνην, ἀγνώστου μοι χρήσεως (εἰκ. 25 μεταξὺ τῶν σταυρῶν), 4) βάσις κηροπηγίου (;) (εἰκ. 25 κάτω δεξιά), 5) ἀβαθὴς πύελος μετὰ λαβῆς καὶ τέλος 6) δοχεῖον βομβυλιόσχημον. Τὰ δύο τελευταῖα σκεύη ἀποτελοῦσιν ἀναμφιβόλως «χερνιβόξεστον»· διότι εἶναι κατὰ τὸ σχῆμα ὅμοια [1] πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἀργυρᾶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Πολτάβας [2] ἔνθα ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς πυέλου ἔχει χαραχθῇ ἡ ἐπιγραφὴ «χερνιβόξε[στον]».

Ἐκ τῶν χαλκῶν εὑρημάτων δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς παλαιοβυζαντινὰ α) τοὺς μετὰ σφαιρῶν σταυροὺς καὶ β) τὸ μετὰ τοῦ μονο-

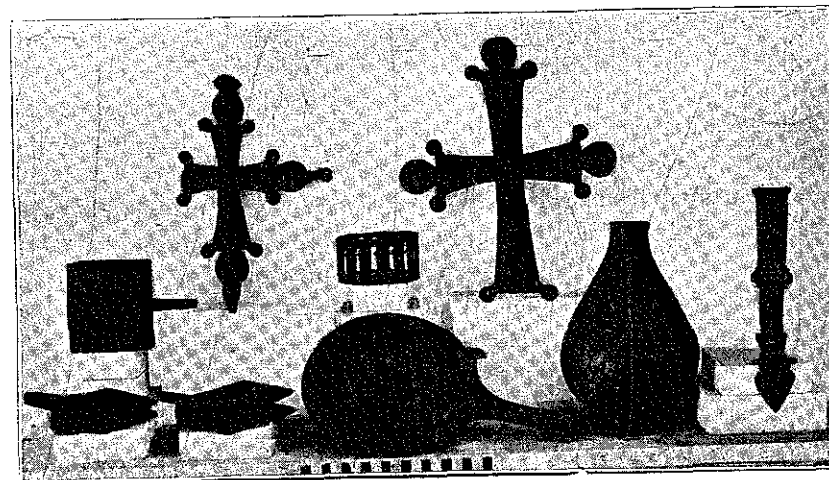

Εἰκ. 25. Λειτουργικὰ καὶ ἄλλα σκεύη.

γραφήματος πολυκάνδηλον, ὅπερ ὡς φέρον τὸ αὐτὸ καὶ τὰ κιονόκρανα τοῦ τριβήλου μονογράφημα εἶναι σύγχρονον πρὸς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ ναοῦ, δηλονότι τὴν παλαιοβυζαντινήν, ὡς ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν γλυπτῶν ἀπεδείχθη.

Ἀρχιτεκτονικὴ κατάταξις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Τίτου.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κινητῶν εὑρημάτων τοῦ ναοῦ ἀπομένει νὰ καθορίσωμεν τὴν βαθμίδα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐξελίξεως, ἐφ' ἧς ἵσταται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Τίτου.

Ἡ ὕπαρξις κιονοστοιχιῶν μεταξὺ τῶν κεντρικῶν πεσσῶν καὶ τῶν τοῦ νάρθηκος προσδίδουσα εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ Ἁγ. Τίτου ἐντονώτερον τὸν χαρα-

[1] Μόνον τοῦ ἀγγείου ἡ μορφὴ εἶναι κατά τι διάφορος στερουμένη καὶ τῆς λαβῆς.

[2] Bobrinskoy, Mémoire de la société nationale des antiquaires de France 1914 σελ. 229 - 233. Εἰκόνα τοῦ χερνιβοξέστου τῆς Πολτάβας ὅρα καὶ παρὰ Ebersolt, Les arts somptuaires de Byzance Paris 1923 σελ. 57.

κτῆρα βασιλικῆς, ἀναδεικνύει τὸ μνημεῖον τοῦτο σπουδαῖον σταθμὸν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἐξελίξει τῶν ναῶν. Πρὸς κατανόησιν δὲ τῆς σημασίας του ταύτης εἶναι ἀνάγκη νὰ προτάξωμέν τινα σχετικὰ πρὸς τὴν καταγωγὴν τῶν μετὰ τρούλλου σταυρικῶν ναῶν.

Ἔχει ἤδη γίνει δεκτὸν παρὰ πάντων, ὅτι ὁ σταυρικὸς μετὰ τρούλλου ναός, ὅστις ἐκυριάρχησε ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς προῆλθεν ἐκ τῆς θολωτῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν ἑξῆς ἀλληλουχίαν. Ἐπειδὴ ἐν Ἀνατολῇ ἐφηρμόζετο ἀνέκαθεν ἡ θολοδομία, ἥτις ἐξασφαλίζει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν κτιρίων μεγαλυτέραν δροσιὰν κατὰ τὴν μακρὰν θερμὴν περίοδον, ἐφηρμόσθη αὕτη καὶ πρὸς κάλυψιν τῶν βασιλικῶν ἀντὶ τῆς ξυλίνης στέγης, ἧς ἐγίνετο χρῆσις εἰς μέρη ἧττον θερμὰ καὶ δὴ καὶ ἀφθονοῦντα εἰς ξυλείαν. Ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ κτιστοῦ θόλου ὑπεράνω τοῦ μέσου δρόμου δὲν ἐπέτρεπεν, ἄνευ ἐξασθενήσεως τῆς καμάρας του, τὴν διάνοιξιν φωτιστικῶν παραθύρων κατὰ τὰς γεννήσεις αὐτῆς. Ἐκρίθη λοιπὸν σκόπιμον, ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος, ἀντὶ νὰ ἀνοιχθῶσι παράθυρα κατὰ τὰς πλευρὰς τῆς κυλινδρικῆς καμάρας, νὰ τοποθετηθῇ ὑπεράνω τοῦ μέσου δρόμου τῶν βασιλικῶν — διακοπτομένου ἔν τινι τμήματι τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου — τροῦλλος ἡμισφαιρικός, διαμέτρου ἴσης πρὸς τὸ πλάτος τοῦ μέσου δρόμου, φέρων τὰ φωτιστικὰ παράθυρα κυκλοτερῶς. Ὁ τροῦλλος δ' οὗτος ἐτέθη ἄλλοτε μὲν εὐθὺς πρὸ τοῦ ἱεροῦ (Φίλιπποι[1], Pirdop[2], Ἰλισσός[3]), ἄλλοτε δὲ εἴς τινα ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν (Χότζα Καλεσσί[4]), Μεριαμλίκ[5], Μῦρα[6]). Ἡ ἐπὶ τοῦ κενοῦ τετραγώνου ἐπικάθησις τοῦ τρούλλου ἐγίνετο κατ' ἀρχὰς μὲν τῇ μεσολαβήσει τῶν συνήθων ἐν Ἀνατολῇ ἡμιχωνίων (trompes) ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν σφαιρικῶν τριγώνων. Φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ ὠθήσεις, ἃς ἤσκει ὁ ἄνευ σφενδόνης ἐπικαθήμενος τροῦλλος καὶ τὰ ἡμιχώνια ἢ λοφία ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ τετραγώνου (Β. καὶ Ν.) ἦσαν μεγάλαι καὶ ἔμενον σχετικῶς ἀναντίκρυστοι. Ἐθεωρήθη λοιπὸν προτιμότερον νὰ μεταφερθῶσιν αἱ ὠθήσεις αὗται διὰ μεγάλων τόξων εἰς 4 ἰσχυρὰ σημεῖα κατὰ τὰς γωνίας τοῦ τετραγώνου, ὅπερ ἐστέγαζεν ὁ τροῦλλος. Τὰ τόξα δὲ ταῦτα ἤχθησαν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος καὶ τὰ μέτωπα τοῦ διακοπέντος θόλου τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, οὐδόλως μεταβληθείσης κατὰ τἆλλα τῆς βασιλικῆς διατάξεως τοῦ ναοῦ, ἀφ' οὗ παρέμειναν κάτωθεν αὐτῶν καὶ αἱ ἐπάλληλοι κιονοστοιχίαι, καίτοι αὗται κατ' οὐσίαν οὐδὲν πλέον ὑπεβάσταζον.

Ἡ λύσις αὕτη ἐπραγματοποιήθη κατ' ἐξοχὴν καὶ εἰς μεγάλην κλίμακα εἰς τὸ ἀριστούργημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὴν Ἁγ. Σοφίαν Κωνσταντινουπόλεως, ἐν μικροτέρᾳ δὲ κλίμακι καὶ εἰς τὸ Κασρ - Ιβν - Βαρδάν[1]. Βραδύτερον τὰ ὑποβαστάζοντα τὸν τροῦλλον τόξα (Β. καὶ Ν.) καθιστάμενα ὁλονὲν πλατύτερα ἀποβαίνουσιν, εἰς βάρος τῶν ὑποκειμένων ὑπερῴων, ἐλεύθεραι κυλινδρικαὶ καμάραι βαίνουσαι καθέτως πρὸς τὴν κατὰ μῆκος. Αἱ κάτωθεν αὐτῶν κιονοστοιχίαι ὑποχωροῦσι καὶ αὐταὶ πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου ἀλλὰ δὲν φθάνουν μέχρις αὐτῶν· διότι ἐξακολουθοῦν νὰ μεσολαβοῦν τὰ πλάγια κλίτη μὲ τὰ ὑπερῷα των καλυπτόμενα ὑπὸ καμαρῶν παραλλήλων πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Τὸ σταυρικὸν ὅμως σχῆμα εἶναι πλέον ἐμφανὲς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ (Λάμποβον[2], Ἁγ. Σοφία Θεσσαλονίκης[3], Μαγιαφαρκίν[4], Διπλοῦς ναὸς Ἐφέσου[5], Ἅγ. Κλήμης Ἀγκύρας). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους (2ον ἥμισυ 6ου αἰῶνος) καταργεῖται ὁλοσχερῶς καὶ ἡ ὀργανικῶς ἄχρηστος κατὰ τὰ πλάγια τοῦ τετραγώνου ἄνω τοξοστοιχία, ὁ δὲ ὑπεράνω αὐτῆς κύλινδρος συνεχίζεται τώρα μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν πλαγίων τοίχων τοῦ κτιρίου ἐκδηλούμενος καὶ ἐξωτερικῶς (Ἁγ. Εἰρήνη Κωνσταντινουπόλεως[6], Ἁγ. Θεοδοσία Κων/πόλεως[7], Dere-Aghshy[8]). Ἐν τοῖς μνημείοις τούτοις ἔχομεν ἐν μὲν τῷ ἄνω ὀρόφῳ πλήρως διαγραφόμενον σταυρόν, ἐν δὲ τῷ κάτω τὰς συνεχεῖς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἀπεκλήθη ὀρθότατα ὁ τύπος οὗτος ὑπὸ τοῦ Wulff ἡμιβασιλικός. Ἀπὸ τοῦ ἡμιβασιλικοῦ δὲ τύπου μεταβαίνομεν εἰς τὸν ἁγνὸν σταυροειδῆ δι' ἑνὸς μόνου βήματος ἤτοι διὰ τῆς καταργήσεως τῶν μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν στηριγμάτων τοῦ τρούλλου κιονοστοιχιῶν καὶ ἄρα καὶ τοῦ ὑπερῴου τῶν πλαγίων κλιτῶν. Ἡ τοιαύτη ὅμως λύσις ἐπέφερε σημαντικὸν περιορισμὸν τοῦ γυναικωνίτου, ὅστις ἔφθανε τώρα μέχρι μόνον τῆς ἐγκαρσίας καμάρας τοῦ σταυροῦ.

Αἱ ἐγκάρσιαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ ἅπαξ κερδήσασαι ἔδαφος δὲν ἐσταμάτησαν μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ὀρθογωνίου τῆς βασιλικῆς ἀλλὰ προεβλήθησαν καὶ πέραν αὐτῶν διαγράψασαι τὸν σταυρὸν οὐχὶ μόνον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ χώρῳ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ γενικῇ αὐτοῦ κατόψει. Τῆς τοιαύτης δὲ μορφῆς ἀρχαιότερα παράδειγματα μέχρι τοῦδε εἴχομεν τὸν ναὸν τῆς Σκριποῦς[9] (873-4), τὸν τῆς Ἡρακλείας[10] καὶ Ἁγ. Πέτρου καὶ Μάρκου Κ/λεως[11].

[1] Ναὸς Φιλίππων BCH 1923, 535.
[2] Strzygowski, Baukunst der Armenier II σελ. 842.
[3] Σωτηρίου, Ἀρχ. Ἐφημ. 1919 εἰκ. 3 σελ. 3.
[4] Headlam, Journal of Hellenic Studies 1892 Παραρτ.
[5] Jahrbuch des arch. Instituts 1909 σ. 402.
[6] Rott, Kleinasiatische Denkmäler σ. 329 εἰκ. 123.

[1] Strzygowski, Kleinasien εἰκ. 92.
[2] Βερσάκης, Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1916 σελ. 109.
[3] Diehl, Le Tourneau, Saladin: Les monuments chrétiens de Salonique πίν. XXXV.
[4] Strzygowski, Baukunst der Armenier II σελ. 839 εἰκ. 787.
[5] Wulff, Altchristliche und Byz. Kunst. I, 247.
[6] Millingen, Byzantine Churches in Constantinople πίν. XVII.
[7] Millingen, ἔ. ἀ. εἰκ. 56.
[8] H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler εἰκ. 111.
[9] Strzygowki, Byz. Zeitschrift 1894 σελ. 1-20.
[10] Wulff, Altchristliche und Byzant. Kunst. II 453.
[11] Millingen, Ἐνθ. ἀν. 193.

Ἀλλ᾿ ἤδη πιστοποιηθείσης διὰ τῶν γλυπτῶν τῆς κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα κατασκευῆς τοῦ Ἁγ. Τίτου [1], τόσον τὸ ἁγνῶς σταυρικὸν σχῆμα ἐσωτερικῶς — ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς ἐν τῷ δυτικῷ σκέλει τοῦ σταυροῦ — ὅσον καὶ ὁ τονισμὸς τοῦ σχήματος τοῦ σταυροῦ ἐν κατόψει διὰ προβολῆς τῶν ἐγκαρσίων σκελῶν εἰς ἡμιεξαγώνους κόγχας, ἀποδεικνύονται ἐφηρμοσμένα ἤδη ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος, ἤτοι τρεῖς ὅλους αἰῶνας ἐνωρίτερον.

Τοιαύτης σημασίας μνημεῖον εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς διέφυγε τὸν δαιμόνιον Strzygowski καὶ ἄλλους ἐρευνητὰς (Bühlmann, Weigand κλπ.), ἀφ᾿ οὗ ἡ κάτοψίς του — ἔστω καὶ ἄνευ τῶν κιονοστοιχιῶν, ἃς προσεθέσαμεν ἡμεῖς — ἦτο ἤδη δημοσιευμένη ἀπὸ τοῦ 1907. Εἶναι δὲ τοσούτῳ μᾶλλον μείζων ἡ ἀπορία ἡμῶν καθόσον τὸ μνημεῖον τοῦτο θὰ παρεῖχεν ἴσως εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Strzygowski περὶ τῆς ἐξ Ἀρμενίας καταγωγῆς τοῦ σταυρικοῦ ναοῦ σπουδαῖον στήριγμα, ἀφ᾿ οὗ ὁ Ἅγ. Τίτος διασώζει τὰς πλευρικὰς κόγχας προσκεκολλημένας, κατὰ παράδοσιν πλέον καὶ ἄνευ πραγματικῆς λειτουργίας, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ἐγκαρσίων κυλίνδρων. Εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσχωρήσῃ, ἂν ἀφ᾿ ἑνὸς μὲν ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ μνημείου δὲν ὑπεδήλου μᾶλλον ἐπίδρασιν τῶν αἰγυπτιακῶν μοναστηριακῶν ναῶν, οἵτινες ἀγαπῶσι τὸ τρίφυλλον σχῆμα [2], ἀφ᾿ ἑτέρου δὲ — τοῦθ᾿ ὅπερ καὶ σπουδαιότερον — ἂν ἡ ὕπαρξις κογχῶν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ δὲν ὠφείλετο μᾶλλον εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ὡς μαρτυρίου, ἅτινα, ὡς γνωστόν, εἶχον ἀνέκαθεν τοιοῦτον σχῆμα. [3] Πράγματι δὲ ὡς εἶναι παραδεδεγμένον [4] ἐν τῷ ναῷ τῆς Γορτύνης ἐτάφη ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δέκα ἐπὶ Δεκίου μαρτυρησάντων Κρὴς ἐπίσκοπος καὶ μαθητὴς τοῦ Παύλου Τίτος, οὗ ἡ κάρα μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν Χάνδακι νέον ὁμώνυμον ναόν, καὶ ἐκεῖθεν ἐπικειμένης τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν εἰς τοὺς Τούρκους (1669) εἰς Ἐνετίαν, κατατεθεῖσα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Μάρκου.

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

---

[1] Σημαντικὸν διὰ τὴν χρονολογίαν τῆς κατασκευῆς τοῦ Ἁγ. Τίτου εἶναι καὶ τὸ νόμισμα τοῦ Ἰουστίνου (518 — 527), ὅπερ εὗρεν ὁ κ. Ι. Χατζιδάκης ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ. Ὅρα Κρητικὴν Στοὰν 1911, τόμ. 3 σελ. 37.

[2] Strzygowski, Amida 124.
Weigand, Das Theodosios Kloster Byz. Zeitschrift 1914, 167 ἑ.

[3] Freshfield: Cellae trichorae London 1913.

[4] Cornelius, Creta Sacra 1755, I. σελ. 64.

ΤΟ ΕΠΟΣ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ ΜΑΔΡΙΤΗΣ Ἢ ΕΣΚΟΥΡΙΑΛ

Ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν ἐδημοσίευον ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου» πραγματείαν ὁπωσοῦν μακρὰν περὶ τῶν μέχρι τότε γνωστῶν γενομένων χειρογράφων τοῦ περιφήμου μεσαιωνικοῦ ἢ Βυζαντινοῦ ἑλληνικοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους «Διγενῆ Ἀκρίτα», [1] μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου ἑκάστου τῶν τεσσάρων χειρογράφων τοῦ εἰρημένου ἔπους (τοῦ τῆς Τραπεζοῦντος, τῆς Ἄνδρου, τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τῆς Ὀξωνίας) ἐποιούμην μνείαν καὶ τοῦ τῆς Βιβλιοθήκης Ἐσκουριάλ, οὗτινος μέρος μόνον μικρὸν (300 περίπου στίχοι) εἶχεν ἐκδοθῆ ἕως τότε ὑπὸ τοῦ Κρουμβάχερ. Μετὰ τὴν ἐργασίαν μου ἐκείνην ὁ μακαρίτης Κρουμβάχερ ἐν οἷς ἔγραψε λίαν ἐπαινετικοῖς περὶ αὐτῆς ἐν τῷ Βυζαντινῷ περιοδικῷ (Byzantinische Zeitschrift) τοῦ ἑπομένου ἔτους ἤγγελλε τὴν προσεχῆ ἔκδοσιν τοῦ ὅλου ἔπους κατὰ τὸ χειρόγραφον Ἐσκουριάλ, ἐλπίζων καὶ οὗτος, ὅπως ἐγώ, σπουδαίας ἱστορικὰς νύξεις ἐκ τοῦ ὅλου ἔπους. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο ἐν Ἀθήναις τῷ 1919 ὑπὸ τοῦ κ. D. L. Hesseling [2].

Ἀποδημῶν τότε εἰς Τουρκίαν εἶτα δὲ καὶ εἰς Γερμανίαν δὲν ἔλαβον καιρόν, ἕνεκα πολλῶν ἄλλων μᾶλλον κατεπειγουσῶν ἐργασιῶν, ἐπισταμένως νὰ μελετήσω τὸ περιεχόμενον τοῦ νέου (5ου) χειρογράφου. Νῦν ἀσχοληθεὶς ὁπωσοῦν μᾶλλον ἐπισταμένως περὶ αὐτὸ ἐκτίθημι ἐνταῦθα τὰ γενικώτερα συμπεράσματα τῆς μελέτης ταύτης.

Ἐξεταζόμενον ἱστορικῶς τὸ χειρόγραφον τοῦτο οὐδαμῶς δύναται νὰ παραβληθῇ ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα τοῦ περιεχομένου πρὸς τὸ σπουδαιότατον τῶν μέχρι νῦν γνωστῶν γενομένων χειρογράφων, τὸ τῆς Κρυπτοφέρρης. Οὐδεμία ἐνταῦθα νύξις ἱστορικὴ οὐδὲ πόρρωθεν δυναμένη νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα πρὸς τὴν νύξιν τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφέρρης, περὶ Πανόρμου καὶ μασγιδίου, τοῦ «κρεμαμένου λίθου», τοῦ «μνήματος τοῦ προφήτου» (στιχ. 100 - 104) ὡς καὶ περὶ τοῦ μανδηλίου (μανδίλιν) τοῦ Νέεμαν (στιχ. 149 - 154), ὧν ἑκάστη ἔδωκεν ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ συντάξωμεν ὁλοκλήρους ἰδιαιτέρας μακρὰς πραγματείας. Εἶναι καὶ τοῦτο τὸ

---

[1] Π. Καρολίδου, Σημειώσεις Κριτικαί, ἱστορικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ εἰς τὸ Μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν ἔπος «Ἀκρίτα», Ἐπιστ. Ἐπετ. 1906 σ. 188 - 246.

[2] D. C. Hesseling, Le roman de Digenis Akritas d'après le manuscit de Madrid Λαογραφίας τόμ. Γ.' σ. 537 - 604.

χειρόγραφον, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα τὰ μέχρι νῦν ἀνακαλυφθέντα, πλὴν τοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης, ἁπλοῦν βιβλιάριον ἀφηγούμενον εἰδυλλιακῶς τὸν μετά τινων ἡρωϊσμῶν ποικιλλόμενον ἰδιωτικὸν βίον τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, ἄνευ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης ἀναφερομένου πλήθους σπουδαιοτάτων ἱστορικῶν νύξεων καὶ ὀνομάτων γεωγραφικῶν, τοπογραφικῶν, ἐθνογραφικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐν τοῖς χιλίοις ὀκτακοσίοις ἑξήκοντα ἑπτὰ στίχοις τοῦ χειρογράφου ὑπάρχουσι λέξεις καὶ ὀνόματα μὴ στερούμενα ἰδιαιτέρου διαφέροντος καὶ χρήζοντα ἑρμηνείας, ὧν τὰ σπουδαιότατα ἐκτίθεμεν ἐνταῦθα.

Τὸ ἐν τῷ στίχῳ 143 ἀναφερόμενον ἐπίθετον τῆς μητρὸς τοῦ ἥρωος «Ἡλιογεννημένη» ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Χαρτζιάνου καὶ (ἡ) Λιογέννητης ὄνομα τῆς ἡρωΐδος τοῦ εἰρημένου ἐπυλλίου καὶ συζύγου τοῦ Χαρτζιάνου, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἀκρίταν.[1]

Ἐν τῷ στιχ. 145 ὁ πατὴρ τῶν πέντε ἀδελφῶν καλεῖται Ἀαρών, ὅπως καὶ ἐν τῷ χργρ. τῆς Κρυπτοφέρρης (στ. 267). Ἀλλ' ἐν τῷ εἰρημένῳ (145) στίχῳ ἀναφέρεται καὶ τὸ τοῦ θείου αὐτῶν ὄνομα Καροΐλης, ὄνομα μὴ ἀναφερόμενον ἐν τοῖς ἄλλοις γνωστοῖς χειρογράφοις καὶ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ταὐτὸν τῷ Καρώης τοῦ χργρ. Κρυπτοφ. (στ. 279), ὅπερ ἐγὼ ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἔπους Ἀκρίτα Σημειώσεσί μου (σ. 225) ἐθεώρησα ταὐτὸν τῷ τοῦ Παυλιανίτου Καρβέα.

Τὰ ἐν στιχ. 232 ἀναφερόμενα ὀνόματα Παδὰ καὶ Παπαδὰ εἶναι πάντως παρεφθαρμένα ἐκ τοῦ Βαγδὰτ ἢ Βαγδᾶ, ὡς καλεῖται ἡ Βαγδάτη ἐν τῷ χργ. Κρυπτοφέρρης ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ τὸ Παγδάτις τοῦ χργρ. Τραπεζοῦντος καὶ τὸ Παγδᾶ τοῦ Ἐσκουριὰλ ἐν τῷ στιχ. 568.

Τὸ ἐν στιχ. 233 ἀναφερόμενον ὄνομα Παστρᾶ=Βασσόρα (Πάσρα παρὰ τοῖς Ἄραψι καὶ τοῖς Τούρκοις).

Ἐν τῷ στιχ. 236 τὸ Χαλέπιον καλεῖται Χάλεπε (οὕτω καλεῖται ἡ π. καὶ παρὰ τῷ Λέοντι Διακόνῳ), οἱ δὲ ἐν τῷ στίχ. 245 ἀναφερόμενοι Κασίσοι εἰσὶ πάντως οἱ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Χρονογράφων μνημονευόμενοι Καϊσινοὶ τῆς Μεσοποταμίας λαβόντες τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπὸ τοῦ φυλάρχου Καΐσου, ἐξ οὗ καὶ Καϊσινοὶ καλοῦνται καὶ Κασιῶται. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν εὐθὺς ἐν τῷ ἑπομένῳ στίχῳ (246) μνημονευομένων ὀνομάτων τῶν Μεσοποταμιακῶν πόλεων Ἐμὲκ καὶ Ὀραζαβοῦρου. «Καὶ ἀλὶ ἐμὲν ἂν τὸ μάθουν οἱ Κασίσοι | ἂν τὸ μάθουν ἀπὸ τὸ Ἐμὲκ καὶ Ὀραζαβοῦρον» στιχ. 245-246.

Ἐν στίχ. 246 τὸ Ἐμὲκ ὅπως τὸ Ἐμὲλ τοῦ χργ. Κρυπτοφ. εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ἀμίδη, δι' ὃν λόγον ἐξηγησάμεθα ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους Σημειώσεσιν ἡμῶν (σ. 243). Τὸ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ ἀναφερόμενον Ὀραζαβοῦρον εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀρμενικὸς ἢ ἐξηρμενισμένος τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου (5, 18, 12) ἀναφερομένης πόλεως τῆς Μεσοποταμίας Ὄρθαγα ἢ Ὄργαθα.

Τὸ ἐν στίχ. 262 ἀναφερόμενον ὄνομα Ἕρμονας εἶναι πάντως τὸ τοῦ Ἑρμὼν τῆς Π. Δ., μετὰ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου ὁ ἡμιμαθὴς διασκευαστὴς τοῦ ἔπους συνῆψε καὶ τὸ τοῦ Ζυγοῦ. «Τὸν Ἕρμοναν ἀνέδραμον καὶ τὸν Ζυγὸν ἐπιάσαν». Ὁ Ἑρμὼν ἐν τοῖς ψαλμοῖς τοῖς εἰς τὸν Δαυῒδ ἀποδιδομένοις συνδέεται μετὰ τοῦ Θαβώρ («Ἑρμὼν καὶ Θαβὼρ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται.»)

Ἡ ἐν στίχ. 288 ἀναφερομένη πόλις, «ἐν ᾗ τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου», ἡ καλουμένη Μάγγας εἶναι πάντως ἡ Μέκκα, εἰ καὶ ἡ πόλις ἐν ᾗ τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου εἶναι οὐχὶ ἡ Μέκκα, ἀλλ' ἡ Μεδινᾶ τῆς Ἀραβίας. Ἡ αὐτὴ πόλις Μέκκα ἐν στίχ. 537 καλεῖται Μακὰ («εἰς τοῦ Μακὰ τὸ μνῆμα»).

Ἡ ἐν στ. 426 μνημονευομένη πόλις Χαλκόπετρα εἶναι, ὡς ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν λεγομένων καταφαίνεται, ἡ ἐν τῷ 288 στίχῳ τοῦ χργρ. Κρυπτοφέρρης, ἀναφερομένη Χαλκουργία, ἡ ἐν τῷ χργρ. Τραπεζοῦντος (στίχ. 1840) καλουμένη Χαλκογοῦρνα, «Χαλκέως τοποθεσία» δὲ κατὰ τὸν Μιχαὴλ Ἀτταλειάτην (σ. 126).

Ἐν τῷ στίχῳ 509 λέγεται: Ἐκατέβημεν χαρζανιστοὶ ἀνάμεσα τὸν κάμπον. Ὁ Hesseling, μὴ νοῶν τὴν τοῦ ὀνόματος χαρζανιστοὶ ἔννοιαν, ἔγραψεν αὐτὸ μετὰ κεφαλαίου Χ ὡσεὶ προέκειτο περὶ ὀνόματος κυρίου. Τὸ χαρζανιστοὶ ἑρμηνευτέον ἁπλούστατα χαρζάνοις ὡπλισμένοι. Τί δὲ σημαίνουσι χάρζανα; Τὴν Βυζαντιακὴν ταύτην λ. ὁ Δουκάγγιος ἑρμηνεύει ἱμάς, lorum. Σήμερον ἔτι χαρζάνι ἢ χαζράνι καλεῖται ἡ ῥάβδος τοῦ ἀρχιερέως, οὐχὶ ἡ ἐπίσημος ἀργυρᾶ πατερίτσα, τὸ σύμβολον τῆς ἀρχιερατικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἡ ῥάβδος, ἣν φέρει ἀνεπισήμως. Καὶ πιθανὸν μὲν ὅτι ἐκ τῆς πρώτης ἐννοίας τοῦ ἱμάντος μετέπεσεν ἡ λ. εἰς τὴν τῆς μάστιγος καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν τοῦ βλαστοῦ καὶ τῆς ῥάβδου, ὅπως τὸ lorum· ἀλλὰ τὴν ἀκριβεστέραν ἀρχὴν καὶ ἑρμηνείαν τῆς λ. εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀραβικῷ χάρζουν=ramus palmae foliis nudatus,[1] ἤτοι κλάδος δένδρου ἀφῃρημένος τὰ φύλλα, ἤτοι ῥάβδος.

Ἡ ἐν στίχ. 527 μνημονευομένη πόλις Ραχὲ ὡς καὶ τὸ ἐν τῷ στ. 531 κάστρον τοῦ Ραχᾶς εἶναι αὐτὴ ἡ ἐν τῷ χργρ. Κρυπτοφ. (στ. 50) ἀναφερομένη πόλις Ραχάβ, (ἐν τῷ Τραπεζουντίῳ χργρ. Ρουχᾶ, ἐν τῷ τῆς Ὀξωνίας Ραχαλᾶ). Περὶ ταύτης εἴπομεν ἤδη ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἔπους Ἀκρίτα Σημειώσεσιν ἡμῶν (στίχ. 228) ὅτι εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων Ρόχα καλουμένη

[1] Ἴδε καὶ στ. 441 «καὶ κόρης τῆς ἡλιογεννημένης».

[1] Ἰδ. Freytag, Lexicum arabolatinum. σ. 144.

Ἔδεσσα τῆς Ὀσροηνῆς τῆς Μεσοποταμίας, κληθεῖσα ἐν τοῖς Ἑλληνομακεδονικοῖς ἢ Ἑλληνιστικοῖς χρόνοις Ἔδεσσα ὁμωνύμως τῇ Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας, καὶ ἐκ τῆς λίμνης Καλλιρρόης, ἐφ' ἧς ἔκειτο, Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Καλλιρρόῃ, ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου (Καλλιρρόη) παρεφθάρη τὸ Ἀραβικὸν Ρόχα.

Οἱ στίχ. 714-717 ἔχουσι τοῦτο τὸ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τούτοις γίνεται ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (ἀλλὰ ὅσα ἐγίνουντα ὥς διὰ ἐκείνην τὴν Ἑλένην | καὶ πάντες ἐδοξάσθησαν ὡς διὰ τὴν περισσήν των ἀνδρείαν) | ὅτε κατεπολέμησαν ἅπασαν τὴν Συρίαν. Ἄξιον προσέτι σημειώσεως ἐν τοῖς στίχοις τούτοις εἶναι καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς Συρία καλεῖται ἡ Τροία καὶ πᾶσα ἡ Ἀσία, κατ' ἀντίληψιν ἑλληνικὴν μεσαιωνικήν, ὡς ἀπὸ Συρίας ἀρχομένου τοῦ μεγάλου ἀραβικοῦ κράτους.

Ἡ ἐν στιχ. 928 μνημονευομένη λέξις Σουδάλης (Σουδάλης ὁ Σαρακηνός), ἥτις ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ οὐδαμόθεν δ' ἄλλοθεν ἐμοὶ τοὐλάχιστον εἶναι γνωστὴ ὡς λέξις Βυζαντιακή, ἑρμηνευτέα πάντως ἐκ τῆς ἀραβικῆς ῥ. σαδ (sad), σουδουν,=κύριος, κεφαλή, ἀρχηγὸς φυλῆς, sudun=ἀρχή, κράτος, (Ἡ λ. οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀραβ. sultan=κραταιός, ὅπερ οἱ Βυζαντινοὶ μετέστησαν εἰς σολδάνος).

Ἐν τῷ στίχ. 1063 ὑπάρχει καὶ ἡ λ. ὀψίκιον («μετὰ πάσης ταραχῆς καὶ ὀψικίου μεγάλου») ἐν τῇ σημασίᾳ στρατιωτικῆς συνοδείας. Ὀψίκιον ὡς γνωστὸν (ἐκ τοῦ Λατιν. obseqium=ὑποταγή, ὑπακοὴ) ἐσήμαινεν ἐν Βυζαντίῳ καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουράν, ἐξ οὗ καὶ τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου. Ἦν δὲ ἐν χρήσει καὶ ἡ λ. (ὀ)ψικεύω = συνοδεύω.

Τέλος ἡ ἐν τῷ στίχῳ 1076 ἀναφερομένη λέξις «ἀτζουπᾶς», περὶ ἧς ἐγὼ ἰδιαιτέραν πραγματείαν μικρὰν ἔγραψα ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου, εἶναι ἀραβοβυζαντιακὴ ἐκ τῆς ἀραβ. ῥ. Χαδζεπούν, Χαδζεπὶ καὶ Χάδζεπουν. Ἀτζουπᾶς ἀραβιστὶ κυριολεκτικῶς λέγεται ὁ καλύπτων, μετὰ ταῦτα ὁ καλύπτων τὸ μέγα παραπέτασμα τῆς αἰθούσης τῆς ὑποδοχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐντεῦθεν δὲ ὁ θυρωρὸς καὶ ἐπιμελητὴς τῶν βασιλείων, εἶτα δὲ ὁ ἀρχηγὸς τῆς σωματοφυλακῆς, καὶ καθόλου ὁ ἀνώτατος ἀξιωματικός. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου προῆλθον τὰ ἐν Κρήτῃ σωζόμενα μέχρι νῦν τοπικὰ ὀνόματα Ἀτσιπᾶδες καὶ Ἀτσιπόπουλο.

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

ΜΠΟΛΙΑΡΙΣ

Ἐν Μάνῃ ὁ ἐπαίτης καὶ ῥακενδύτης λέγεται μπολιάρις, μπουλιάρ'ς δ' ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Ναυπακτίας, ἐν οἷς εὔχρηστοι καὶ αἱ λέξεις μπολιαρεύω = ἐπαιτῶ καὶ μπολιαρειὰ = ἐπαιτεία.

Ἀφ' ἑτέρου ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαίμονος μπολιάρις λέγεται ὁ πλανόβιος καθ' ὅλου, [1] μπολιάρα δ' αὐτόθι καὶ ἐν Τζιτζίνοις τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας [2] καὶ μπολοῦ ἐν Γορτυνίᾳ εἶναι ὕβρις πρὸς γυναῖκα. Τέλος ὡς μπολόσκυλλο ἐν Μάνῃ χαρακτηρίζεται ὁ ἀδέσποτος καὶ τῇδε κἀκεῖσε περιφερόμενος κύων.

Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω λέξεις, περὶ ὧν δὲν ἔγινε μέχρι σήμερον εἰδικὴ ἔρευνα, σχετίζονται, κατ' ἐμέ, μὲ ἓν τμῆμα τοῦ μεσοχρονίου ἡμῶν βίου.

Εἰς τὰς Βυζαντινὰς μεγαλοπόλεις, καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπῆρχον ὁδοὶ ἐστεγασμέναι, «ἐπισκεπεῖς λεωφόροι», [3] ἐνίοτε δίστοοι, «σκεπασμέναι διπλαῖ στράται», ὡς λέγει τὸ δημῶδες κείμενον τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, [4] μὲ ἐγκωρύγους θόλους, [5] εἰς ἃς κατετίθεντο πρὸς πώλησιν διάφορα εἴδη, τρόφιμα φέρ' εἰπεῖν, πολύτιμα οἰκιακὰ σκεύη κ.τ.τ. [6] καὶ αἵτινες, κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, «ἔπληθον τῶν πρὸς ἀπόλαυσιν». [7] Αἱ τοιαῦται ὁδοί, τὰ σημερινὰ δῆλα δὴ μπεζεστένια, ἐκαλοῦντο ἔμβολοι [8].

Εἰς τοὺς ἐμβόλους τούτους συνεκεντροῦντο, ὡς πᾶς τις ἐννοεῖ, οἱ πολῖται πρὸς ἀγοράν, [9] οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ οἱ τὴν ἐλεημοσύνην αὐτῶν ἐπαιτοῦντες.

---

[1] Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακὰ σ. 223.

[2] Μαλεβοῦ ἔτ. Δ'. φύλλ. 38 σ. 256.

[3] Βλέπε κατωτέρω τὸ χωρίον τοῦ Μιχ. Ἀτταλειάτου.

[4] Νικ. Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 733. 14. Β.

[5] Th. Preger, Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως Ι. σελ. 148. 12.

[6] Πβλ. καὶ τὰς ὀνομασίας «ἔμβολος ἀργυροπρατείων», «ἔμβολος χαλκοπρατείων» Σ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις 3. 111-3. Τοιοῦτον ἔμβολον πρὸς ἐναπόθεσιν ἐμπορευμάτων παρεχώρησεν εἰς τοὺς Βενετοὺς Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός. Κατὰ τὸν Κίνναμον, Ἱστορ. 281.2 οἱ Βενετοὶ «ἀμοιβῆς τυγχάνουσι τῆς τε ἄλλης καὶ δὴ καὶ στενωπὸς αὐτοῖς ἐν Βυζαντίῳ ἀπετέτακτο, ὃν ἔμβολον ὀνομάζουσιν οἱ πολλοί».

[7] «Λαύρας δὲ χρῆσις καὶ παρὰ τῷ Δειπνοσοφιστῇ ἐν τῷ λαύραν ἀντεσκεύαζε στενήν τινα οὖσαν καὶ πλήθουσαν τῶν πρὸς ἀπόλαυσιν. Εἶεν δ' ἂν τοιαῦται λαῦραι καὶ οἱ ἐν ταῖς πόλεσι λεγόμενοι ἔμβολοι» 1922. 2.

[8] Ὅρα Εὐστάθιον, Ἐνθ' ἀν. καὶ ἔπιθι τὸ κατωτέρω μνημονευόμενον χωρίον τοῦ Μιχ. Ἀτταλειάτου.

[9] Τὸ Μ. Ἐτυμολογικὸν (334.18) θέλει τὴν λ. ἔμβολον παρὰ τὸ λαὸν ἐμβαίνειν παραγομένην.

Περὶ τούτου σαφῶς ὁμιλεῖ ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, λέγων ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (275.23) «οἱ ἀργοὶ καὶ πένητες τῆς βασιλευούσης οἱ ταῖς ἐπισκεπέσι τῶν λεωφόρων, αἵπερ ἔμβολοι λέγονται, περινοστοῦντες καὶ ἐμφωλεύοντες καὶ παρασίτων τάξιν ἢ κολάκων ἢ τόγε ἀληθέστερον εἰπεῖν προσαιτῶν ἐπέχοντες».

Ὁ ἐν τοῖς ἐμβόλοις λοιπὸν περιφερόμενος καὶ ἐπαιτῶν ἐκαλεῖτο ἐμβολάριος, αὐτὸς δ᾽ εἶναι ὁ σημερινὸς μπολιάρις, ὁ ἐπαίτης.

Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ ἔμβολος καὶ ἡ ὁδός, ἡ ρύμη, διεστέλλοντο,[1] βραδύτερον ὅμως, φαίνεται, συνεχύθησαν καὶ ἀντ᾽ ἀλλήλων ἐλαμβάνοντο· τοῦτο τοὐλάχιστον δεικνύει ἡ ἐκ μεταγενεστέρων γλωσσαρίων παρὰ Du Cange μαρτυρία[2] καὶ ἡ σημερινὴ χρῆσις. Ἐν Καρύστῳ π. χ. καὶ τοῖς βορείοις χωρίοις τῆς Χίου ἔμπολος, ὄμπολες ἐν Σκύρῳ, μπουλάκι (=ἐμβολάκι) ἐν Τήνῳ καὶ στενομπόλι ἐν Μάνῃ λέγεται ἡ στενὴ ὁδός, τὸ στενορρύμιον[3].

Ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης σημασίας τῆς λ. ἔμβολος, μπολιάρις ἐλέχθη ὁ πένης, ρακενδύτης καὶ ἄστεγος ὁ τῇδε κἀκεῖσε περιφερόμενος, ὃν μὲ ἀνάλογον λέξιν οἱ Νάξιοι ρυμνᾶν, παρὰ τὸ ρύμνη, καλοῦσιν, ἀρμουλᾶν δ᾽, ἤτοι ρυμολογᾶν οἱ Τήνιοι.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Εἰς τοὺς ἐμβόλους καὶ εἰς τὰς ρύμνας τῆς Ἑπταλόφου: Ὅρασις τοῦ Δανιὴλ περὶ τοῦ ἐσχάτου καιροῦ καὶ περὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος Vassiliev, Anecdota Graeco-Byzantina σ. 45.

[2] Ρύμη, ὁρμή, ἔμβολος, λαύρα. Ἐν λ. ἔμβολος.

[3] Βλέπε καὶ Κ. Ἀμάντου, Ποικίλα γλωσσικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 23 σ. 480 καὶ τοῦ αὐτοῦ Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, Λεξ. Ἀρχ. 2.37.

ΜΙΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Ἐν τῷ Β.´ τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης, σελ. 321 - 329, ἐδημοσιεύθησαν 42 σημειώματα ἀγνώστων ὀνομάτων καλλιτεχνῶν κλπ. ἐξ ἐπιγραφῶν μεταβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐν ταῖς πλείσταις τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν μνημονεύονται, πλὴν τῶν καλλιτεχνῶν, κατεχόντων συνήθως τὴν τελευταίαν θέσιν, καὶ τὰ ὀνόματα μετὰ τῶν τίτλων πάντων ἐκείνων τῶν κληρικῶν ἢ λαϊκῶν, οἵτινες ὁπωσδήποτε συνετέλεσαν ὑπὲρ τῆς ἀνεγέρσεως ἢ ἀνακαινίσεως καὶ ἱστορήσεως ἱερῶν ναῶν καὶ μονῶν ἢ ἄλλων εὐαγῶν ἱδρυμάτων.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ σπανιώτερον παράδειγμα ἐπιγραφῆς, καθ᾽ ὃ παρασιωπᾶται καὶ ἀποκρύπτεται τὸ ὄνομα εἴτε τοῦ κτίτορος καὶ ἀνακαινιστοῦ, εἴτε τοῦ καλλιτέχνου ἱεροῦ τινος ἱδρύματος. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς χριστιανικὴν μετριοφροσύνην, ἐμπνευσθεῖσαν ἐκ τῆς ρητῆς ἐντολῆς τοῦ Σωτῆρος: «Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου»· καὶ «Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ» (Εὐαγγέλιον Ματθ. ϛ´ 3,6).

Τοιαύτην μετριόφρονα ἐπιγραφὴν εὗρον κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ 1925 ἔν τινι ναΐσκῳ, κειμένῳ παρὰ τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς Φανερωμένης νοτίως τῆς Κορίνθου, κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς κώμης Χιλιομοδίου, ἄλλοτε πρωτευούσης τοῦ καταργηθέντος δήμου Κλεωνῶν. Ἡ μονὴ αὕτη, ἀφιερωμένη εἰς τὴν μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[1], εἶναι ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς ἱδρύθη, ἀπολεσθέντων τῶν ἱστορικῶν αὐτῆς ἐγγράφων κατὰ τὰς πολεμικὰς περιπετείας τῶν περὶ τὸ 1821 πιθανῶς χρόνων· φαίνεται ὅμως, ὅτι εἶναι κτίσμα τοῦ τελευταίου αἰῶνος τῆς τουρκοκρατίας. Ἀλλ᾽ ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς ὑπάρχει ὁ εἰρημένος παλαιότερος ναΐσκος, τοῦ ὁποίου ἅπασα ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἦτο πλήρης ἁγιογραφιῶν, σήμερον ἐν μέρει κατεστραμμένων. Εὐτυχῶς σώζεται πλήρης ἡ ἐπιγραφή, ἡ δηλοῦσα τὸν χρόνον τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ (21 Αὐγούστου 1907), τιμωμένου ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς Ἁγίας Μαρίνης, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορήσαντος αὐτὸν ζωγράφου Δημητρίου Κακάρα, ὅστις ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψε καὶ τὴν δημοσιευομένην ἐνταῦθα ἐπιγραφὴν ταύτην κατὰ πιστὸν ἀντίγραφον, τηρουμένων καὶ τῶν ἀνορθογραφιῶν αὐτῆς:

† Ἀνεκαινίσθη· καὶ οἱστοριθη· ο θεῖος, καὶ πάνσεπτος
Ναὸς οὗτος· τῆς ἁγίας καὶ ἀθλοφόρου Μάρτυ

[1] Πρβλ. Ἀ. Μάμουκα, Τὰ μοναστηριακὰ κτλ. Ἐν Ἀθήναις 1859, σελ. 153.

ρος τῆς $\overline{\text{Χῦ}}$ Μαρήνας· διὰ συνδρομῆς, καὶ ἐξό
δου· ἐν γράμασιν οὐ λέγω· $\overline{\text{Θς}}$ γὰρ ἴδεν, ὁ ἐρευνὼν
καρδίες· ἔτους ,$\overline{\text{ζρι}}$ε ἰνδικτιῶνος $\overline{\text{ε}}$ ἐν μηνὶ αὐ
γοῦστω· $\overline{\text{ΚΑ}}$
Χεῖρ δημητρίου κακάρα τοῦ ζωγράφου.

Ἤτοι: † *Ἀνεκαινίσθη καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τῆς ἁγίας καὶ ἀθλοφόρου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Μαρίνας, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου ἐν γράμμασιν οὐ λέγω· Θεὸς γὰρ οἶδεν ὁ ἐρευνῶν καρδίας· ἔτους ,ζριε', ἰνδικτιῶνος ε', ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ κα'. Χεὶρ Δημητρίου Κακάρα τοῦ ζωγράφου. (Ἔτος 7115 ἀπὸ κτίσεως κόσμου = 1607 ἀπὸ Χριστοῦ).*

Τὸ ἄλλως ἄγνωστον ὄνομα τοῦ ζωγράφου τούτου ἐξεταστέον, ἂν σχετίζεται πρὸς τὰς σημερινὰς οἰκογενείας Κακάρα ἐν Σύρῳ ἢ Κακαρᾶ ἐν Χαλκίδι.

Καθ' ὅμοιον τρόπον συντεταγμένην ἐπιγραφὴν ἀναφέρει ὁ μακαρίτης Γ. Λαμπάκης, ὅτι εὗρεν ἐπὶ κινητοῦ πίνακος τοῦ ἔτους 1739 ἐν τῷ ἐν Λαμίᾳ ναῷ τῆς Παναγίας Δεσποίνης, ἔχουσαν οὕτω: † *Τήνος δὲ τὸ ἔργον ἐν γράμασιν οὐ λέγω· $\overline{\text{Θς}}$ γὰρ οἶδεν ὁ τὰ πάνταγινόσκων*... (Δελτίον Γον Χριστιαν. ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, σελ. 43. Ἐν Ἀθήναις 1903)· ὑπάρχει δὲ ὁμοία καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν Μεσσηνίαν μονῇ τοῦ Βουλκάνου, ὥς μ' ἐπληροφόρησαν ὁ καθηγητὴς κ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου καὶ ὁ γυμνασιάρχης κ. Ἰω. Πρωτοπαπᾶς.

Ἀνάλογον δεῖγμα χριστιανικῆς μετριοφροσύνης παρατηρεῖται καὶ κατὰ τὴν προγενεστέραν βυζαντινὴν ἐποχήν. Οὕτω, κατ' εὐμενῆ ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου, ἐν τῇ μονῇ τῶν Ταξιαρχῶν παρὰ τὸ χωρίον Χώστια (τοῦ πρώην δήμου Θίσβης) τῆς Βοιωτίας εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς εἰς τὸ Καθολικὸν θύρας εἰσόδου ἡ ἐπιγραφή: **ΤΙΝΟC ΤΟ ΔΩΡΟΝ ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΝΥΝ ΟΥ ΛΕΓΗ.** Ὁ δὲ καθηγητὴς κ. Γ. Σωτηρίου γράφει ἐν σελ. 7 τῆς μελέτης του περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (Ἐν Ἀθήναις 1920. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ἀρχαιολογ. δελτίου τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν τοῦ ἔτους 1918) τὰ ἑξῆς: « *Οἱ θεραπευόμενοι προσέφερον ἀναθήματα, ἐκόσμουν διὰ μωσαϊκῶν εἰκόνων τὸν ἁγιόδωρον Ναόν... ἐν αἷς ἀνέγραφον μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μετριοφροσύνης: ὑπὲρ εὐχῆς οὗ οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα*».

Ὁ ἐν λόγῳ παλαιὸς ναΐσκος τῆς Ἁγ. Μαρίνης μετὰ τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν του καὶ τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ συντηρηθῇ κηρυσσόμενος ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας ἐθνικὸν μνημεῖον.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Π. ΒΟΛΙΔΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Georgios Chumnos, *Old Testament Legends from a Greek Poem on Genesis and exodus edited with Introduction, Metrical Translation, Notes and Glossary from a Manuscript in the British Museum by F. H. Marschall M. A. Cambridge at the University Press 1925 8° XXXII+116 (28 Plates).*

Κομψὸν βιβλιάριον ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Marshall καὶ φιλοκάλως ἐκτυπωθὲν εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge δι' Ἄγγλους κυρίως ἀναγνώστας, δι' ὃ συνοδεύεται τὸ κείμενον καὶ ὑπὸ ἐμμέτρου Ἀγγλικῆς μεταφράσεως.

Ὡς δηλοῦται εἰς τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου καὶ κατόπιν εἰς τὸν Πρόλογον καὶ τὴν Εἰσαγωγήν, περιέχει διηγήσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἃς συνέθεσεν ὁ ἐκ Χάνδακος τῆς Κρήτης Γεώργιος Χοῦμνος, τονίσας αὐτὰς κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς του (16 αἰὼν) εἰς στίχους πολιτικοὺς ὁμοιοκαταλήκτους καὶ εἰς τὴν τότε ἐν χρήσει Κρητικὴν μειξοσόλοικον δημώδη γραφομένην γλῶσσαν.

Τὸ κείμενον ἔλαβεν ὁ Μ. ἐκ τοῦ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ χειρογράφου Add. Ms. 40724, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται θαυμασίως καὶ κοσμεῖται καὶ ὑπὸ 375 ἐγχρώμων εἰκόνων.

Ὁ κ. Μ. μόνον μέρος τῶν διηγήσεων τοῦ κειμένου παρέλαβεν ἐκ τοῦ χειρογράφου εἰς τὸ βιβλίον του, τὸ ἓν τέταρτον περίπου τοῦ ὅλου, ὡς λέγει, ἐκ δὲ τῶν 375 εἰκόνων μόνον 28 εἰς φωτοτυπικοὺς πίνακας ἀναφερομένας εἰς τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ ἀποσπάσματα.

Τὸ χειρόγραφον τοῦ Βρετ. Μουσείου, ὃ περιγράφει ὁ Μ. εἰς τὴν Εἰσαγωγήν του, δὲν εἶναι τὸ μόνον τοῦ ποιήματος. Ὁ Krumbacher [1] μνημονεύει δύο ἄλλα χειρόγραφα τοῦ ποιήματος τοῦ Χούμνου, τὸ τῆς Βιέννης Cod. Theolog. gr. 244 fol. 2-19 καὶ τὸ τῆς Βενετίας Marc. gr. Class. IX, 17 fol. 1-70, ἀντιγράψας μάλιστα καὶ δημοσιεύσας καὶ τέσσαρας στίχους ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ποιήματος ἐκ τοῦ Βιενναίου κώδικος. Ἐκ τούτου μανθάνομεν ὅτι ὁ Χοῦμνος (Γεωργίτζης) ἦτο ἐκ Χάνδακος τῆς Κρήτης.

Ὁ κ. Μ. δὲν ἐπεχείρησεν, ὡς εἴπομεν, κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ ὅλου ἔργου, ὡς θὰ ἦτο εὐκτέον, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τῶν τριῶν χειρογράφων. Ἐξέλεξε 14 διηγήσεις ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Βρετ. Μουσείου, καὶ τὰς ἐδημοσίευσε μεταφρά-

---

[1] Krumbacher, Gesch. Byzant. Litter. 2 Aufl. 1897 σελ. 818 ἑξ.

σας αὐτὰς εἰς Ἀγγλικοὺς στίχους διὰ τοὺς Ἄγγλους ἀναγνώστας καὶ παραθέσας εἰς τὸ τέλος καὶ τὰς σχετικὰς 28 εἰκόνας.

Διὰ τὴν μετάφρασιν δὲν εἶμαι ἁρμόδιος νὰ εἴπω γνώμην. Σημειῶ μόνον ὅτι εἶναι ἐλευθέρα παράφρασις χωρὶς νὰ δύναμαι καὶ νὰ βεβαιώσω, ὅτι ἀποδίδεται δι' αὐτῆς ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τοῦ πρωτοτύπου.

Εἰς τὴν καλὴν εἰσαγωγήν του ὁ κ. Μ. ἐπραγματεύθη καὶ διεφώτισε τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ ποιήματος τοῦ Χούμνου (σελ. XXI ἑξ.), βοηθηθεὶς εἰς τοῦτο ἀπὸ δύο ἐργασίας νεωτέρων ἐρευνητῶν τοῦ Vasiliev[1] καὶ τοῦ Jacić, οἵτινες κατέδειξαν τὴν ἀπὸ τοῦ 8 αἰῶνος καὶ ἑξῆς ὕπαρξιν εἰς τὸν Βυζαντ. κόσμον τῶν λαϊκῶν αὐτῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι μὲ τὸν καιρὸν καταγραφεῖσαι ἐπέρασαν καὶ εἰς τὰς Σλαβικὰς χώρας καὶ δὴ εἰς τὴν Ρωσσίαν. Ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Μ. εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ μᾶς εἶναι πολύτιμος, διότι διὰ τῶν παραβολῶν πρὸς προηγούμενα κείμενα κατεδείχθη, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Χούμνου δὲν εἶναι πρωτότυπόν τι καὶ μεμονωμένον προϊὸν τῆς ἐπινοίας αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι τὸ τελευταῖον καὶ τελειότερον ἴσως δεῖγμα τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς λαϊκῆς γραμματείας, ἐλθὸν κατόπιν πολυχρονίου στοματικῆς καὶ γραπτῆς παραδόσεως τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν μυθευμάτων τῆς Π. Διαθήκης, σχετισθέντων πολλάκις μετὰ πολλῆς αὐθαιρεσίας πρὸς τὴν Ν. Διαθήκην καὶ τὰς χριστιανικὰς θεωρίας καὶ δόγματα.

Διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ Μ. παρετήρησεν ἤδη ὀρθῶς ὁ κ. Κυριακίδης, ὅτι ἀφ' οὗ δεν ἐπρόκειτο περὶ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ διατηρηθῇ ἡ τερατώδης ἀνορθογραφία τοῦ χειρογράφου. Ὄχι μόνον Ἄγγλος ἀναγνώστης μὴ ἔχων μεγάλην πεῖραν τοῦ νεοελληνικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος, ἀλλὰ καὶ Ἕλλην ἔμπειρος αὐτοῦ μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὸ κείμενον ὡς εἶναι γεγραμμένον, ἂν δὲν σταματᾷ εἰς ἑκάστην φράσιν, διὰ νὰ ἀναπλάττῃ διὰ τῆς φωνητικῆς τῶν λέξεων ἤτοι ἀκουστικῶς τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ἵνα παρακολουθῇ τὴν ἔννοιαν. Εἶναι τοῦτο σοβαρὸν μειονέκτημα τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μ., καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνάγκη νὰ ἐκδοθῇ ἐκ νέου τὸ στιχούργημα.

Καλῶς ὁ κ. Μ. καὶ ὁ κ. Κυριακίδης ἐτόνισαν τὴν χρησιμότητα τῆς ἐκδόσεως τοῦ στιχουργήματος τοῦ Χούμνου ὄχι τόσον διὰ τὴν λογογραφικὴν ὅσον διὰ τὴν λαογραφικὴν καὶ γλωσσικήν του σημασίαν. Διότι αἱ διηγήσεις αὐταὶ δὲν συνεπήχθησαν ἐκ τοῦ ἐπισήμου καὶ αὐθεντικοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλ' ὡς εἴπομεν, ἀπὸ παραδόσεις λαϊκὰς κυκλουμένας εἰς εὐρεῖαν κλίμακα καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Χούμνου καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα. Καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως τὸ ποίημα τοῦ Χούμνου ἔχει τὴν σημασίαν του, διότι μᾶς

[1] Ὁ Vasiliev ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ Cod. Vindob. Theol. 247 εἰς τὸ βιβλίον Anecdota graeca Byzantina I. (1893) τὴν λεγομένην Ἱστορικὴν Παλαιὰν ἐκλογὴν ἐκ τῆς Παλ. Διαθήκης ἀνεπτυγμένην διὰ παντοίων ἀποκρύφων καὶ δημωδῶν προσθηκῶν, ἡ ὁποία ἐκυκλοφόρησε μάλιστα εἰς τὰς Σλαβικὰς χώρας.

δίδει ἓν ἀκόμη δεῖγμα τοῦ Κρητικοῦ γραπτοῦ ἰδιώματος τοῦ 16ου αἰῶνος,
πρὶν ἀκόμη παγιωθῇ τελείως καὶ ἀποσείσῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὰ σχολαστικὰ
στοιχεῖα τῆς λογίας χρήσεως.

Μετὰ τ' ἀνωτέρω ἔρχομαι εἰς τὸ κείμενον τοῦ στιχουργήματος, ἵνα κατα-
γράψω παρατηρήσεις τινὰς καὶ ἑρμηνείας καὶ διορθώσεις σημειωθείσας μοι
κατὰ τὴν πρόσφατον προσεκτικὴν αὐτοῦ ἀνάγνωσιν. Ὀφείλω νὰ εἴπω ὅτι τὰ
τυχὸν σφάλματα εἰς τὸ κείμενον καὶ τὴν ἑρμηνείαν, ὧν τὴν εὐθύνην ἀναλαμ-
βάνει ὁλόκληρον ὁ κ. Μ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, μολονότι ὁμολογεῖ ὅτι πολλὴν
ἐπικουρίαν παρέσχεν εἰς αὐτὸν ὁ διακεκριμένος νεοελληνιστὴς καθ. κ. Daw-
kins, εἶναι βεβαίως συγγνωστὰ διὰ ξενόγλωσσον ἐκδότην τόσον ἰδιωματικοῦ
καὶ δεινῶς ἀνορθογράφου κειμένου. Τὰ ὀλίγα αὐτὰ σφάλματα δὲν ἐξουδετε-
ροῦσι τὴν ὠφέλειαν, ἣν παρέσχεν εἰς ἡμᾶς ὁ κ. Μ. διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ λαμ-
προῦ κατὰ τ' ἄλλα βιβλιαρίου. Ὅτι ἐγνωρίσαμεν ἔστω καὶ ἓν τμῆμα τοῦ
Κρητικοῦ στιχουργήματος ἀρκεῖ διὰ νὰ εὐχαριστήσωμεν τὸν φιλότιμον ἐκδό-
την. Ἂς εὐχηθῶμεν μόνον νὰ εὑρεθῇ ταχέως ὁ μέλλων νὰ συμπληρώσῃ τὸ
ἔργον διὰ μιᾶς καλῆς κριτικῆς ἐκδόσεως ὅλου τοῦ ποιήματος κατόπιν ἀντι-
βολῆς καὶ τῶν τριῶν κωδίκων, καὶ τῆς ἀνατυπώσεως καὶ τῶν σημαντικῶν
εἰκόνων τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου.

Ἐνδείξεις χρονολογικὰς τοῦ ποιήματος ἐσημείωσα τὰς ἑξῆς. Συχνὰ εὕρη-
ται εἰς τὸ ποίημα ἡ χρῆσις τῆς ἐκ προθέσεως μετ' αἰτιατικῆς π. χ. ἐκ τὴν
παράδεισον (I. 2), ἐκ τὴν πολλὴν τρομάραν (III. 17), ἐκ τοῦ Θεοῦ
τὸν ὁρισμὸν (IV. 40), ἐκ τὴν πολλὴν χαρὰν (IV. 109) καὶ πολλαχοῦ.
Περὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς ὡμίλησα εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου (σελ. 384
ὀχ τὸ Παλάτι).

Ἐπίσης πολλάκις εὑρίσκεται ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς εἰς μιὸν π. χ.
εἰς μιὸν ὁ τρισκατάρατος I. 21, εἰς μιὸν II. 13, VII. 45 πολλ. Εὑρι-
σκόμεθα οὕτως εἰς τὴν μέσην ἐξέλιξιν τοῦ Κρητικοῦ αὐτοῦ χρονικοῦ ἐμπρο-
θέτου ἐπιρρήματος, τὸ ὁποῖον ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ εἰς μίαν ἐγίνετο εἰς μιὰν
εἰς μίον εἰς μιὸν καὶ τελευταῖον ζιμιό, ὡς εὑρίσκεται εἰς τὸν Ἐρωτό-
κριτον (ἴδ. ἐκδ. Ἐρωτοκρ. σελ. 553).

Πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ποίσω, ἐποῖκα κλπ. εἰς τὸ
ποίημα, καὶ τῶν τύπων σπαστρικὸς VIII. 2 καὶ σπάστρα XIII. 28.

Αἱ ἀνωτέρω χρήσεις εἰς τὸ ποίημα τοῦ Χούμνου, ἔπειτα ἡ ἐλλιπὴς ἀκόμη
ρίμα καὶ τὸ μειξοβάρβαρον τῆς γλώσσης εἶναι σαφεῖς ἐνδείξεις, ὅτι τὸ στιχούρ-
γημα εἶναι ἀρκετὰ παλαιότερον τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἐρωφίλης καὶ
τῶν δραμάτων τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου καὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου τοῦ Μπου-
νιαλῆ, καὶ ὅτι πιθανώτατα πρέπει νὰ τεθῇ μεταξὺ τοῦ 1500 καὶ 1550.

I στίχ. 1 *παγαίνετε νὰ κάμετε δουλειά σας.*

Παραδόξως ἡ φράσις εὑρίσκεται πολλαχοῦ εἰς τὸ ποίημα ἐπὶ τῆς ἁπλῆς

σημασίας τοῦ πηγαίνω π.χ. VII. 97 καὶ πάγει τὴν δουλειάν του, X. 22 πάγαινε τὴν δουλειάν σου, X. 28 καὶ πάγει τὴν δουλειάν του, X. 33 πολλ. Ἐκ τῆς συχνῆς αὐτῆς χρήσεως ἐξηγεῖται καὶ τὸ καλλειά σου κλπ., τὸ ὁποῖον πρὸ πολλοῦ ὁ καθ. Χατζιδάκις ἡρμήνευσεν ὡς προελθὸν ἐκ τοῦ κάμε (κάμετε) δουλειά σου (σας).[1]

— στ. 35 *ἀλλήλως μέσα ἐμπαίνουσιν.*

Τοῦ ἐπιρρήματος ἡ ἔννοια εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ εἶναι ἀμφότεροι, καὶ οἱ δύο μαζί, ὁ εἷς μετὰ τοῦ ἄλλου.

II στ. 5 *Κάϊν, καὶ τί τον τόπικες ᾽ς αὐτὸν τὸν ἀδελφόν σου;*

Ὡς εἶναι γεγραμμένον, δυσκόλως δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι Κάϊν, καὶ τί ἦτον τό ᾽ποικες, τί εἶναι αὐτὸ ποῦ ἔκαμες; Τὸ ποιῶ, ποίσω, ἔποικα κλπ. ἦσαν ἀκόμη ἐν χρήσει κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐν Κρήτῃ, ἐν ᾧ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα καὶ ἑξῆς ἠφανίσθησαν.[2]

III στ. 13 *μιὰ ἐκ τοὺς διαβαζόμενες ἐπῆγε νὰ θηρεύσῃ.*

Ἐννοεῖ μίαν τῶν περασμένων ἡμερῶν. Περίεργος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ διαβαζόμενες (δηλ. ἡμέρες).

— στ. 22 *γίνεται τάραξις πολλή, σὰν ὁ βορρὰς λυμιόνα*

Διὰ νὰ ἐννοηθῇ πρέπει νὰ γραφῇ σὰν ὁ βορρᾶς ᾽ς λιμιῶνα, ὅπως δηλ. ὁ βορρᾶς ταράσσει τὸν λιμένα ἢ τὴν θάλασσαν. Ἡ μετάφρασις τοῦ Μ. and mighty forest quake δὲν ἁρμόζει εἰς τὸ κείμενον.

IV στ. 9 *λάδιν τὸ πορφυρότατον, τὸ λέγουν λεημοσύνην.*

Γίνεται δημώδης σύγχυσις, ὡς πιστεύω, τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ ἐλέους. Τὸ παράδοξον εἶναι τὸ ἐπίθετον πορφυρώτατον λεγόμενον ἐπὶ τοῦ ἐλαίου. Ζητήσας εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην εὗρον τὸ «ἔλαιον ἐλάϊνον καθαρὸν κεκομμένον» ἐν Λευϊτ. 24.2 καὶ «ἐλαίου κεκομμένου» Βασίλ. Γ′ 5.11. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἐλαίου διαυγοῦς, ὅπως λέγεται σήμερον ἐν Κρήτῃ λάδι λαμπάντε (τὸ τελείως διαυγὲς) κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ μαρκαντίλι, τὸ θολόν.

— στ. 11 - 12 *εἷς ἀπὸ ᾽μᾶς θέλει φανῇ καὶ αὐτοῦνον θέλω πέψειν*
νὰ λάβῃ θάνατον ἀπὸ σὲ διὰ νὰ σὲ ξεμνηστέψῃ.

Εἶναι λόγοι τοῦ Παντοκράτορος πρὸς τὸν ἁμαρτήσαντα καὶ ἐκδιωχθέντα τοῦ Παραδείσου Ἀδάμ. Ἐννοεῖται ἡ ἐνανθρώπισις τοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἀπολυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Ἄξιον σημειώσεως

[1] Einleitung in die neugr. Gram. σελ. 309 σημ.
[2] Ἐρωτοκρ. (ἔκδ. Ξανθουδ.) Εἰσαγωγὴ σελ. LXVI - LXVII.

εἶναι τὸ ξεμνηστέψῃ, τὸ ὁποῖον ὁριστικῶς πλέον ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀρχὴν τοῦ κοινοῦ ἐν Κρήτῃ ξεμνηστεύγω, περὶ οὗ τόση ἐγένετο ζήτησις, ἕως ὅτου ἀκριβωθῇ ἡ προέλευσίς του (ἐξ-ἀμνηστεύω).[1]

— στ. 55 - 56 *Χαῖρε ὁ θεῖος Χερουβὶμ καὶ φλόγα ἡ ρομφαία*
ὁποῦ σταδά μου τὴν καρδιὰν ἐμπῆκεν σὰν καρφέα.

Λέγει ὁ Σὴθ πρὸς τὸν Ἀρχάγγελον τὸν φύλακα τοῦ Παραδείσου. Ὁ Μ. ἐθεώρησε τὸ σταδά ὡς ἐπίρρημά τι, ὡς τὸ ἐδὰ καὶ τὸ δὰ = τώρα καὶ παραπέμπει εἰς τὸ γλωσσάριον τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀστείου παραναγνώσματος. Πρέπει νὰ γραφῇ στ᾽ Ἀδάμου τὴν καρδιὰν (ἐμπῆκεν ἡ ρομφαία). Εἰς τὸν ἀμέσως κατωτέρω στίχον ἔχομεν τὴν ὀνομαστικὴν ὁ Ἀδάμος καὶ εἰς στ. 108 καὶ 116 καὶ πολλ.

— στ. 62 *καὶ βλέπεσε νὰ μὴν ἐμπῇς* καὶ VI. 27 *βλέπεσε μὴ δὲν στραφῇς.*

Εἶναι τύπος προστακτικῆς ἀντὶ τοῦ βλέπε (= πρόσεχε), ὅπως καὶ XIII 49 βάλεσε ἀντὶ βάλε. Οἱ τύποι αὐτοὶ ἔγιναν κατὰ τοὺς προστακτ. ἀορ. φόρεσε, πόνεσε, γέλασε κλπ. Πείθομαι τώρα ὅτι καὶ τὸ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ βλέπεσαι περὶ οὗ τόσος ἔγινε λόγος[2] πρέπει νὰ γραφῇ βλέπεσε καὶ νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ἀνωτέρω.

— στ. 101 - 102 *Τρία κλωνάρια τρίλογα θέλουσι ξεφυτρώσει*
ἕναν κορμὶν μὲ τρεῖς κορφές, τρεῖς ρίζες εν κεντρώσῃ.

Ὁ Μ. ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ καὶ προσέθηκε τὸ δ (δ)ὲν κεντρώσῃ, ἀλλ᾽ οὐδὲν διορθοῦται οὕτως. Ἴσως γραπτέον ἐγκεντρώσει. Ἡ κατάληξις -ωσει θὰ ἐτέθη διὰ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν πρὸς τὸ ξεφυτρώσει. Ὅμοιος ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς Τριάδος εὕρηται καὶ εἰς XI στ. 53 - 54.

V στ. 18 ἑξ. *διὰ νὰ γράψῃ τ᾽ ἄνωθεν εἰς μάρμαρα κεὶς λίθους*
Ἂν ἔναι στίας συμφορά, οἱ πλίνθοι νὰ γλυτώσουν,
εἰ δ᾽ ἔναι σύγκλησις νεροῦ, τὰ μάρμαρα νὰ σώσουν.

Ἐκ τῆς ἐννοίας φαίνεται ὅτι εἰς τὸν πρῶτον στίχον πρέπει νὰ γραφῇ πλίθους. Ἐὰν ἡ καταστροφὴ ἐπέλθῃ διὰ πυρός, νὰ σωθοῦν τὰ γράμματα τὰ ἐπὶ τῶν πλίνθων, ἐὰν δὲ ἐπέλθῃ σύγκλυσις νεροῦ ἤτοι κατακλυσμὸς νὰ διατηρηθοῦν τὰ μάρμαρα μὲ τὰς ἐπ᾽ αὐτῶν ἐπιγραφάς. Ὁ στιχουργὸς ὁμιλεῖ ἐδῶ ὡς πεπειραμένος ἀρχαιολόγος. Τὸ πῦρ (ἡ ἑστία, στία) σῴζει τὰς

[1] Πρβλ. Ἐρωτοκρ. Γλωσσ. ἐν λέξει ξεμιστεύγω. Μ.Ν.Ε. Β′ 53. Ἐπετ. Πανεπ. 1906 - 1907 σελ. 96. Λεξικογρ. Ἀρχ. Γ′ σελ. 16. Παράβαλε καὶ τὰ Κρητικὰ Ἁγιομῆσι, Ἁγιομησιῶτες ἐκ τοῦ Ἁγιομνῆσι κλπ.
[2] Ἐρωτοκρ. (ἔκδ. Ξανθουδ.) σελ. 391 καὶ 521 σημ. 1. καὶ Λέξεις Ἐρωτοκρ. (Ἀθηνᾶ ΚϚ′ Ἀρχεῖον) σελ. 140 - 141.

πλίνθους, τὰ μάρμαρα πάλιν σῴζονται ἀπὸ κατακλυσμόν. Ὅτι αἱ ἐπὶ πλίνθων ἐπιγραφαὶ διεσώθησαν ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ διὰ τοῦ πυρὸς μαρτυροῦσιν αἱ Ἀσσυροβαβυλωνιακαὶ καὶ αἱ Μινωϊκαὶ πινακίδες τῶν ἀνασκαφῶν.

VII στ. 9 - 10 *Ἐσύ σαι ἄσπρη στὸ πρόσωπον, στὴν ὀμορφιὰν πορία,*
κ' ἐγὼ 'μαι γέρος σὰν θωρεῖς, ἄσχημος στὴν θωρία.

Αὐτὰ λέγει ὁ Ἀβραὰμ πρὸς τὴν Σάρραν. Διὰ τὸ πορία ἀμφιβάλλων ὁ Μ. ἑρμηνεύει ripe (=ὥριμος) σχετίζων πρὸς τὸ πωρικός. Δὲν μοῦ φαίνεται· πιστεύω μᾶλλον ὅτι εἶναι τὸ πανωρία (πανωρία, πανώρια) συγκοπὲν διὰ τὸ μέτρον εἰς πωρία.

— στ. 22 *καὶ ἀπὸ τὸν φόβον λέγει τους ὁ κἔνε ἀδελφή του*

Γράφε ὅτ' ἔνε ἢ καὶ ἔνε ὅπως εὕρηται εἰς στ. 55.

— στ. 39 - 40 *Γοργὸν κατέβα σύντομα ἀπὸ τὴν κλίνην κάτω*
τὰ δ' ὅλη σου τὴν φαμιλιὰν κ' ἐσέναν βάνω κάτω.

Λέγει ὁ Ἄγγελος πρὸς τὸν Ἡρώδην. Τὸ ἀνόητον τὰ δὲ γραπτέον εἶ δὲ (=εἰ δὲ μή, ἄλλως).

— στ. 77 *Καὶ ἔπαρε δούλους δώδεκα καὶ κριοὺς κεντηνάρια*

Ὁ Μ. ἑρμηνεύει τὴν λέξιν ten times ten. Τὸ Βυζαντιακὸν κεντηνάρι, κεντηνάρια ἀκουόμενον καὶ σήμερον ἐνίοτε εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις ἐν Κρήτῃ δηλοῖ ἑκατοντάδας π. χ. δύο κεντηνάρια καρύδια, χοχλιοὺς κτὅ. = 200.

— στ. 89. *Ὅσα καὶ ἂν τοῦ πεν ὁ Θεός, ὅλα νὰ τὰ θιβάνῃ*

Ἂς γράψωμεν ὅλα νὰ τ' ἀθιβάνῃ.

— στ. 101 *δούλους πολλοὺς ἐπόταξεν κ' ἦσαν στὸν ὁρισμόν του*

Ὁ Μ. ἑρμηνεύει ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀβραὰμ πολλοὺς δούλους ἐκλαμβάνων τὸ ῥῆμα ὡς μεταβατικόν. Ἀλλὰ τὸ (ἀ)ποτάσσω (ἐκ τοῦ ὑποτάσσω) σημαίνει κτῶμαι,[1] καὶ εἶναι κοινῆς χρήσεως καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ.

VIII στ. 39 *Ἐκ τοῦ Νευρῶδι τὰ πώγωνα, αὐτοίνοι ὁποῦ κρατοῦσα,*

Πρέπει νὰ γραφῇ ἐκ τοῦ Νεβρώδη τ' ἀπόγονα αὐτοίνοι ἀποκρατοῦσα, ἤτοι κατήγοντο ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Νεβρώδ.

— στ. 95 *Τὸ εἶπεῖν τὸν λόγον σύντομα μέγας σεισμὸς ἀρχίζει.*

Σημειωτέα ἡ χρῆσις τὸ εἶπεῖν = ἐν τῷ εἰπεῖν, εὐθὺς ὡς εἶπεν[2]

[1] Μ.Ν.Ε. 228. Φορτουν. Προλ. 144.

[2] Περὶ τῆς χρήσεως ἰδ. Ἐρωτοκρ. Γλωσσ. σελ. 716 τὸ καὶ σελ. 385 καὶ Λέξεις Ἐρωτοκρ. τό.

IX στ. 7 - 8 *καὶ σφάλισεν ὁ μισόκαλος δαίμονας τὲς στράτες*
καὶ διὰ τὸν φθόνον τοῦ Ἀδὰμ ζηλόνει τοὺς διαβάτες.

Ὁ Μ. δεχθεὶς ὡς καλῶς ἔχον τὸ ζηλώνει τὸ ἑρμηνεύει σχετίζων πρὸς τὸν ζῆλον, φθόνον (envy)· ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ ξηλώνει, ἤτοι ἀποτρέπει, κωλύει, ἐμποδίζει.[1]

στ. 17 *Καὶ ἀπείτις ἐσιμώσασιν, εἰς ἄλλον δρόμον πένου*

Γραπτέον πγαίνου, ἢ μπαίνου.

X στ. 39 - 40 *Ἡ ἄβυσσος ἐξέρασεν πίσσα ἀνακατωμένην*
καὶ πύριν βρέχει οὐρανὸς μ' ἐστίαν ἀφτουμένην

Πρέπει νὰ γράψωμεν τὴν λέξιν ἀπύριν = θεῖον.[2] Πρόκειται περὶ τῆς καταστροφῆς Σοδόμων καὶ Γομόρρων, ὅπως φέρεται εἰς Γεν. ΙΘ´ 24 «καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ».

XI στ. 9 - 10 *καὶ ἀπείτις ἐξεξήνισεν ὁ γέρος τὸ φορέθην*
παίρνει τες, πὰν στὸν Ἀβραάμ, καὶ ὅλα τὰ ξαγορεύθην.

Αἱ θυγατέρες τοῦ Λὼτ φοβηθεῖσαι μὴ ἐκλίπῃ τὸ γένος ἐμέθυσαν τὸν πατέρα καὶ συνελθοῦσαι μετ' αὐτοῦ συνέλαβον. Ὁ Λὼτ ἀνανήψας (ἐξ οἴνου γενόμενος) ὑπετόπασε τὸ πρᾶγμα καὶ ἐξωμολογήθη τὸ κρῖμα εἰς τὸν Ἀβραάμ. Δέον ὅθεν ἀδιστάκτως νὰ γράψωμεν ἐξεξοίνισεν ἐκ ῥήματος ξεξοινίζω, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἀκούεται καθ' ἑκάστην ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀνανήφω, συνέρχομαι ἐκ τῆς μέθης. Ἐκ τῆς μεταφράσεως φαίνεται ὅτι ὁ Μ. δὲν ἐνόησεν τὴν σημασίαν οὔτε τοῦ ῥήματος αὐτοῦ οὔτε τοῦ φορέθη, τὸ ὁποῖον εἶναι τοῦ ἀφοροῦμαι = ὑποπτεύομαι. Ἐπίσης καὶ τὸ ξαγορεύομαι ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐξομολογοῦμαι τὰς ἁμαρτίας μου εἶναι κοινότατον.

— στ. 43 *εἰς μιὸν ἀθισοῦσιν οἱ δαυλοὶ*

Γράφομεν ἀθοῦσιν ἢ ἀθίσασιν.

XII στ. 5 *Κ' Ἰσμαηλῖτες τὰ λαλοῦν κ' εἶναι πραματευτᾶδες*

Ἡ μετάφρασις τοῦ Μ. μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἐνόησε τὸ ῥῆμα λαλῶ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐλαύνω τὰ ὑποζύγια (ἐδῶ εἶναι καμήλια).[3] Εἰς τὰς σημειώσεις ὅμως ὑπώπτευσε τὸ ἀληθὲς λέγων perhaps drive them (ἐλαύνω).

— στ. 12 *τὸν ἀδελφόν τους δίδουσι κ' εἰς μιὸν ἀπογνιαστίκαν*

Ὁ Μ. ἑρμηνεύει they began to be afraid, οὐχὶ ὀρθῶς, ὡς πιστεύω. Τὸ

[1] Ἐρωτοκρ. (ἐκδ. Ξανθουδ.) Γλωσσαρ. ξηλώνω.

[2] Περὶ τῆς λέξεως ἀπύριν ἰδ. Ἐρωτοκρ. Γλωσσαρ. ἀπύριν καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν.

[3] Πρβλ. Ἐρωτοκρ. Γλωσσ. ἐν τῇ λέξει λαλῶ.

ρῆμα θὰ εἶναι ἀ π ο ν ο ι ά ζ ω, ἀ π ο γ ν ο ι ά ζ ω (ἐκ τοῦ ἀπόνοια) ἢ ἀ π ο ν ι ά ζ ω (ἐκ τοῦ ἄπονος) καὶ θὰ σημαίνῃ ἴσως ὅτι ἐσκληρύνθησαν, δὲν ἐπόνεσαν τὸν ἀδελφόν, ἀλλὰ τὸν ἐπώλησαν εἰς τοὺς Ἰσμαηλίτας (τὸν Ἰωσήφ).[1] Σήμερον εἶναι σύνηθες τὸ ἀ π ο ν ο ῦ μ α ι = μνησικακῶ καὶ θέλω νὰ βλάψω.[2]

— στ. 45. *τὰ διάβῃ ὅπου βούλεται.*

Πρέπει νὰ γραφῇ ν ὰ δ ι ά β ῃ.

— στ. 60 *καὶ μέναν εἶν ἀδέλφια μου τὸ πάθα έτυρουμου*

Ἀκατανόητον. Ἴσως ἔκειτο τό ᾽π α θ α ἐ τ η ρ ο ύ μ ο υ = ἐφοβούμουν ὅ,τι ἔπαθα. Εἶναι τὸ τ η ρ ο ῦ μ α ι, ν τ η ρ ο ῦ μ α ι.

XIII στ. 16 *καὶ τὸ παιδάκιν ἐρήνευε σὰν τὶς νὰ κλαίγῃ ἐγέλα.*

Τὸ ρῆμα ε ἰ ρ η ν ε ύ ω (σήμερον ἀ ρ ν ε ύ γ ω) σημαίνει ἡσυχάζω, πραΰνω, πραΰνομαι, ἐν εἰρήνῃ διάγω, μάλιστα ἐπὶ παιδίων, μεταβατικῶς καὶ ἀμεταβάτως.[3] Τὸ σ ὰ ν τ ὶ ς γράφε κ ι ἀ ν τ ί ς.

— στ. 43 *Εἶπεν εἰς παρατήρημαν μέλλει νὰ ναφανίσῃ*

Τὸ π α ρ α τ ή ρ η μ α - α τ α ὅπως καὶ σήμερον εἶναι ἡ ἐκ σημείου τινὸς παρατηρηθέντος πρόγνωσις τοῦ μέλλοντος, δεισιδαιμονία τις. Ἐδῶ ὁ Φαραὼ ἐθεώρησε κακὸν σημεῖον (παρατήρημα) ὅτι τὸ παιδάριον Μωϋσῆς ἔσυρε τὸ γένειόν του. Εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου ἂς γράψωμεν ν᾽ ἀ ν α φ α ν ί σ ῃ, ρῆμα, ὅπερ εὑρίσκομεν μικρὸν ἀνωτέρω· αὐτὸ τὸ βρέφος τὸν Μωϋσῆν θέλει ν ὰ ν α φ α ν ί σ ῃ.

— στ. 56 *ἀπαγνωσιάν του ὁ Μωϋσῆς τὴν ἔκαμεν στανιό του.*

Διὰ νὰ νοηθῇ, ἂς γράψωμεν ἀ π᾽ ἀ γ ν ω σ ι ά ν τ ο υ ἤτοι ἀπὸ ἄγνοιαν, ἀπὸ παιδικὴν ἀνοησίαν ἐτραύηξεν ὁ Μωϋσῆς τὰ γένεια τοῦ Φαραώ.

Ἐν Ἡρακλείῳ κατὰ Ἰούλιον 1926.

ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

[1] «Ἐγὼ δὲ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ» Ἐξοδ. 4.21. 6.3 πολλ.
[2] Ἐρωτοκρ. Γλωσσαρ. ἀ π ο ν ο ῦ μ α ι.
[3] Ἐρωτοκρ. Γλωσσαρ. ἀ ρ ν ε ύ γ ω.

G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce (une nouvelle province de l'art byzantin), Paris, 1925 (tome I, première partie, κείμενον ἐκ σελ. 296 μετὰ 34 εἰκ. καὶ 11 ἐπιγραφικῶν πανομοιοτύπων καὶ λεύκωμα μετὰ 69 πινάκων, ὧν 4 ἔγχρωμοι). Εἰς τὴν σειρὰν — τόμ. 5 — τῶν ἐκδόσεων τῆς Haut-commissariat de la république française en Syrie et au Liban service des antiquités et des baux-arts bibliothèque archéologique et historique, Libr. orientaliste P. Geuthner.*

Ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν πολλῶν ἰδίᾳ μελετῶν του περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας Ἰησουΐτου σοφοῦ G. de Jerphanion, καθηγητοῦ τοῦ Institut pontifical oriental ἐν Ρώμῃ, ἤρχισεν ἐκδιδόμενον τὸ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1913 ἀγγελθὲν μέγα ἔργον του περὶ τῶν ὑπογείων ἐντὸς βράχων ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας. Ἐξεδόθη ἤδη τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Α΄. τόμου, περιλαμβάνον τὴν ὁμάδα τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ καλουμένων ἀρχαϊκῶν ἐκκλησιῶν, τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γ κ έ ρ ε μ ε (ἀρχ. Κόραμα), ἔνθα ὑπάρχουσιν οἱ σπουδαιότεροι καὶ περισσότεροι ναοί, εἰς τὰς τρεῖς παραλλήλους καὶ μὴ ἀπεχούσας πολὺ χαράδρας τοῦ Ἐ λ - Ν α ζ ά ρ, Κ ε λ ε ν τ ζ ὰ ρ καὶ Γ κ έ ρ ε μ ε, ὄνομα ὅπερ ἀποδίδεται καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχήν. Τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἀνάγει ὁ συγγραφεὺς εἰς τοὺς περὶ τὸν 10ον αἰῶνα χρόνους (ἐπιγραφαὶ μετὰ χρονολογιῶν σπανίως εὑρίσκονται), στηρίζει δὲ τὴν χρονολογίαν ταύτην εἰς τοὺς πολλαπλοῦς κοινοὺς χαρακτῆρας, τοὺς ὁποίους παρατηρεῖ: εἰς τὴν ἰδιάζουσαν ἀπεικόνισιν τῆς Ἁψῖδος, εἰς τοὺς εἰκονογραφικούς των κύκλους, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν μεμονωμένων ἁγίων, εἰς τὴν παλαιογραφίαν καὶ ὀρθογραφίαν τῶν ἐπιγραφῶν των, εἰς τὰ κοσμήματα καὶ τέλος — παρὰ τὰς παρατηρουμένας ἀνωμαλίας — εἰς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν τοιχογραφιῶν.

Τῆς περιγραφῆς τῶν ἀρχαϊκῶν τούτων ἐκκλησιῶν τοῦ Γκέρεμε προτάσσονται: τὸ ὁ δ ο ι π ο ρ ι κ ό ν, τὰ τρία δηλ. ταξείδια τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν συνεργατῶν του (1906 - 1912) εἰς τὴν περιφέρειαν Π ρ ο κ ο π ί ο υ (Urgub) τῆς Καππαδοκίας, ἐκτενεστάτη β ι β λ ι ο γ ρ α φ ί α, περιλαμβάνουσα ὅλους ὅσοι ἔγραψαν καὶ γενικώτερον ἀκόμη περὶ Καππαδοκίας, κ α τ ά λ ο γ ο ς τ ῶ ν ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ῶ ν δ ι ο ι κ ή σ ε ω ν τῆς Καππαδοκίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐ κ τ ε ν ὴ ς γ ε ω γ ρ α φ ι κ ὴ π ε ρ ι γ ρ α φ ὴ τῆς χώρας (κεφ. Α΄.). Ὡραῖαι σελίδες δίδουν ζωηρὰν εἰκόνα τῆς πρωτοτύπου καὶ περιέργου φυσικῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους, τῶν πόλεων καὶ τῶν κατοίκων των, ἀναφέρονται δὲ πλειστάκις οἱ Ἕλληνες κάτοικοι, οἵτινες ἐξερριζώθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν Τούρκων...

Ἀκολουθεῖ εἰς τὸ Β΄ κεφ. σύντομος περιγραφὴ τῶν πολλῶν μ ο ν α σ τ ι κ ῶ ν κ έ ν τ ρ ω ν τῆς Καππαδοκίας, ἀποτελούντων μεγάλα συμπλέγματα μὲ τὰς Τραπέζας των, τὰ κελλία, τὰς μὴ δυναμένας εὐκόλως νὰ καθορισθῶσιν

εἰς τὶ ἐχρησίμευον αἰθούσας των καὶ τέλος τὰς πολλὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ παρεκ-
κλήσιά των, ὅλα ἐντὸς τῶν κωνοειδῶν καὶ πολυχρώμων βράχων λαξευμένα.

Εἰς τὰ λοιπὰ κεφ. ἐξετάζονται πρῶτον οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι
τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, καὶ δεύτερον αἱ τοιχογραφίαι των. Ὡς πρὸς τοὺς
ἀρχιτεκτονικούς των τύπους οἱ περισσότεροι ναοὶ εἶνε ποικιλώταται μορφαὶ
τῆς Βασιλικῆς (μονόκλιτοι καὶ δίκλιτοι θολωταὶ ἢ μὲ τὴν ὀροφὴν ἐπίπε-
δον ἢ μὲ τρεῖς Ἀψῖδας καὶ θόλον ἐγκάρσιον μετὰ Ναρθήκων κατὰ τὸ πλεῖ-
στον)· ὁ τύπος οὗτος εἶνε ἐγχώριος — καππαδοκικός· — τοὐναντίον οἱ λοιποὶ
ὑπάρχοντες τύποι: μονόκλιτοι σταυροειδεῖς μὲ κόγχας ἢ σταυροειδεῖς
μὲ τέσσαρα στηρίγματα θεωροῦνται ὀρθότατα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως
ξένης καταγωγῆς, προδίδοντες τὴν μίμησιν συνήθων σταυροειδῶν βυζαντινῶν
κτισμάτων.

Ἀλλ' ἡ σημασία τῶν ναῶν τούτων ἔγκειται ἰδιαίτατα εἰς τὸν ἐσωτερι-
κὸν διὰ τοιχογραφιῶν διάκοσμον. Εἰς τοὺς καππαδοκικοὺς τούτους
ναοὺς διασῴζονται πλήρεις καὶ καλῶς διατηρημέναι αἱ λεπτομερεῖς σκηναὶ
τῶν εὐαγγελικῶν κύκλων, ὅλως δὲ ἰδιαιτέρα εἶνε ἡ σημασία τοῦ ἀρχαϊκοῦ
ὁμίλου, τῆς ἐποχῆς δηλ. τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν β΄ χιλιετη-
ρίδα· ἡ εἰκονογραφία αὕτη συνεχίζει τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς Συρίας καὶ
ἀποτελεῖ πλουσίαν πηγήν, ἐξ ἧς ἀρύεται ἡ βυζαντινὴ καὶ δυτικὴ εἰκονογραφία
μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος.

Εἰς τὸν συγγραφέα ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη, διότι, ὡς γνώστης τέλειος
τῆς σημασίας ταύτης, δὲν ἐφείσθη κόπων διὰ νὰ παρουσιάσῃ συνολικῶς τὸ
ἄπειρον τοῦτο ὑλικόν, καταβαλὼν συνάμα ἐπαινετὴν φροντίδα νὰ παράσχῃ
πλήρη καὶ φωτεινὴν περιγραφὴν τῶν τοιχογραφιῶν. Ἑρμηνεύων τὰς τοιχο-
γραφίας ἑκάστου ἐκ τῶν δέκα πέντε ἐξεταζομένων ἐν τῷ ὑπ' ὄψει τόμῳ ἀρχαϊ-
κῶν ναῶν, περιγράφει πρῶτον μὲ συντομίαν καὶ ἀκρίβειαν τοὺς εἰκονογρα-
φικοὺς τύπους ἑκάστης σκηνῆς παρατηρῶν κατὰ πόσον ἢ κατὰ τί ἕκαστος
ἀφίσταται αὐτῶν ἢ ἀκολουθεῖ πιστῶς τοὺς γενικοὺς ἀρχαϊκοὺς τύπους,
οἵτινες ἀναφέρονται εἰς προηγηθὲν κεφάλαιον ὅπου ἀναλύονται εἰκονογρα-
φικῶς σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἀπαντῶσαι εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς ναοὺς σκηναί. Εἶτα
δίδει τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφιῶν
ἑκάστου ναοῦ μὲ σαφήνειαν καὶ σοβαρὰν αἰσθητικὴν κρίσιν, χωρὶς νὰ παρα-
βλέπῃ οὐδεμίαν τεχνικὴν αὐτῶν λεπτομέρειαν, οὐδεμίαν καλλιτεχνικὴν αὐτῶν
ἰδιότητα ἢ ἀδυναμίαν. Ἰδιαιτέρως ἔπειτα ἐξετάζονται τὰ κοσμήματα ἑκά-
στου ναοῦ, γίνεται δὲ καὶ παλαιογραφικὴ ἐξέτασις τῶν ἐπιγραφῶν, ἐν τῇ
ὁποίᾳ ἀκολουθοῦνται οἱ κανόνες οἱ ὁρισθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συν-
εδρίου τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1906, ὡς καὶ ἐξέτασις τῆς ὀρθογραφίας τῶν ἐπιγρα-
φῶν μὲ στατιστικὴν τῶν ἀνορθογραφιῶν καθοριζομένων τῶν μεταξὺ τῶν ναῶν
ὑπαρχουσῶν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν.

Εἰς τὰς ἀπὸ ἀπόψεως εἰκονογραφίας πλουσιωτέρας καὶ ἀπὸ ἀπόψεως

τέχνης ὑπερεχούσας τοιχογραφίας τοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ τοῦ Quetjilar δια-
βλέπει ὁ συγγραφεὺς ἐπίδρασιν τῆς αὐτοκρατορικῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου, οὕτω δὲ θίγει — ἀλλ' ὅλως ἐξωδίκως — τὸ φλέγον ζήτημα τῆς ἀντιστρόφου ἐπιδράσεως τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τῆς τέχνης τῆς Ἀνατολῆς.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Jerphanion μένει καθαρῶς ἀντικειμενικόν· ζητήματα καταγωγῆς, ἐξελίξεως καὶ συγκρίσεως δὲν θίγονται ἐν αὐτῷ. Ὡς καὶ ὁ ἴδιος λέγει, δὲν ἐπεζήτησεν εἰ μὴ πλουσίαν δημοσίευσιν καὶ λεπτομερῆ περιγραφήν· θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἐπέτυχε μίαν πλήρη δημοσίευσιν καὶ μίαν τελείαν περιγραφήν·

Τὸ βιβλίον του συνοδευόμενον ὑπὸ ἰδιαιτέρου τόμου ἐξ 69 ἀρίστων φωτοτυπικῶν πινάκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἱκανοὶ ἔγχρωμοι καὶ σχέδια, ἀποβαίνει Corpus τῶν μνημείων τῆς Καππαδοκίας, ἔνθα διεσώθη διὰ παντὸς ἐπιστημονικῶς πλήρως τὸ σπουδαιότατον τοῦτο διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὑλικόν, τὸ ἐκτεθειμένον — νῦν μάλιστα μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἑλλήνων — καθ' ἑκάστην εἰς καταστροφάς· θ' ἀποτελέσῃ δὲ τὸ ἔργον τοῦτο εὐρὺ πεδίον συγκριτικῶν μελετῶν, ἀπαρχὴ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου σοφοῦ G. Millet (ἐν Recherches sur l'iconographie de l'évangile, Paris, 1916), τοῦ κ. Jerphanion διαθέσαντος πάνυ εὐγενῶς τὸ ὑλικὸν τῆς Καππαδοκίας πρὸ τῆς συνολικῆς του δημοσιεύσεως. Ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα νὰ ἴδῃ τὸ φῶς ἡ συνέχεια τοῦ λαμπροῦ τούτου ἔργου.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin, Paris, β΄. ἐκδ. ἐπηυξημένη (I τόμ. 1925, II τόμ. 1926) ἐκ σ. 946 μετὰ 448 εἰκόνων καὶ σχεδίων.*

Ὁ γνωστότερος ἐξ ὅλων τῶν βυζαντινολόγων παρ' ἡμῖν σοφὸς καθηγητὴς τῆς Σορβώνης κ. Diehl προέβη ἐσχάτως εἰς δευτέραν ἐπηυξημένην καὶ βελτιωμένην ἔκδοσιν τοῦ πολυτίμου περὶ βυζαντινῆς τέχνης ἐγχειριδίου του. Ἡ α΄. ἔκδοσις τοῦ ἔργου του (1910) ἕνεκα τῶν γενομένων ἐν τῷ μεταξὺ ἀξιολόγων περὶ βυζαντινῆς τέχνης μελετῶν, δι' ὧν πλεῖστα προβλήματα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν τέχνης διηυκρινίσθησαν, καὶ ἕνεκα τῶν δι' ἀνασκαφῶν ὁλοὲν ἐρχομένων εἰς φῶς νέων εὑρημάτων, εἶχεν ἀληθῶς ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως.

Εἰς τὸ νέον εἰς δύο ἤδη τόμους ἐκδοθὲν βιβλίον του ὁ κ. Diehl παρακολουθεῖ τὰ εὑρήματα, τὰς ἐρεύνας καὶ τὴν μέχρι τοῦδε ἐφ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀναπτυχθεῖσαν πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, ἐπιφέρων ἑκάστοτε τὰς σοφὰς αὐτοῦ παρατηρήσεις.

Αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν, αἵτινες ἐξετάζονται ὑπὸ τοῦ Diehl, εἶνε: αἱ μελέται τοῦ Strzygowski περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς θέσεως ἣν ἔχει αὕτη εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς βυζαντινῆς ἀρχι-

τεκτονικῆς, αἱ μεγάλαι ἔρευναι τῶν Butler, Miss Bell, Breasted κλπ. περὶ τῶν μνημείων Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, αἱ μελέται τοῦ Eisen καὶ ἄλλων περὶ νέων εὑρημάτων ἐν Ἀνατολῇ, τῶν μεγίστης δηλ. σημασίας ἐκκλησιαστικῶν σκευῶν, αἱ ἔρευναι τοῦ Bréhier περὶ τῆς βυζαντινῆς γλυπτικῆς, ἡ σημασία διὰ τὴν τέχνην τῶν νέων ἑλληνικῶν εὑρημάτων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Ἐφέσῳ, αἱ ἐργασίαι τοῦ Millet περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας καὶ ἰδιαίτατα αἱ μέχρι τοῦδε ἔρευναι διὰ τὴν μεγάλως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μελετηθεῖσαν ζωγραφικὴν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς τέχνης κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπὸ τῶν Millet, Ἀϊνάλωφ, Grabar καὶ λοιπῶν, δι' ἣν καὶ προσθέτει ὁλόκληρα κεφάλαια ἀναγράφοντα τὴν νεωστὶ ἐρευνηθεῖσαν ζωγραφικὴν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἐν Σερβίᾳ, Ρουμανίᾳ καὶ Ρωσσίᾳ ὑπὸ ἐγχωρίων λογίων, πλουτίζων οὕτω τὸ ἔργον του καὶ μὲ ἱκανὰς νέας εἰκόνας.

Ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι ὁ σοφὸς καθηγητὴς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν μνείαν καὶ τὰς κυρίας ἰδέας τῶν νέων ἐργασιῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν κρίσιν, μετριοπάθειαν καὶ εὐρύτητα σκέψεως λαμβάνει θέσιν ἔναντι τῶν νέων θεωριῶν, τηρῶν συχνότατα μέσην ὁδόν, μετριάζων τὴν ὑπερβολὴν ἢ τὴν μονομέρειαν, εἰς ἣν εἶνε φυσικὸν νὰ φέρωνται οἱ ἐρευνηταὶ προβλημάτων τινῶν, καὶ ὑποτάσσων οὕτω τὰς νέας θεωρίας καὶ τὸ νέον ὑλικὸν εἰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ὅσον ἀφορᾷ λ. χ. εἰς τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἡμᾶς πρόβλημα τῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰῶνος (ἥτις ἐν τούτοις διὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας, πλὴν τοῦ Μυστρᾶ, δὲν εἶνε εἰσέτι γνωστὴ) ὁ κ. Diehl τονίζει τὸ δημιουργικὸν καὶ πρωτότυπον τῆς τέχνης ταύτης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γνώμην περὶ συριακῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς, πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ «πρωτοτύπου» ἐξ ἀρχαιοτέρων μικρογραφιῶν καὶ πρὸς τὴν ἑρμηνείαν αὐτῆς ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἐπιδράσεως· ὁ κ. Diehl ἐξαίρει ὀρθότατα τὴν σημασίαν τῆς Κων/πόλεως ὡς κέντρου τῆς νέας τέχνης καὶ παραδέχεται τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν τῆς ζωγραφικῆς τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν ἐκ τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου.

Θὰ ἐπιτραπῇ μόνον ἐνταῦθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐν τῇ προτασσομένῃ βιβλιογραφίᾳ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λείπῃ καὶ ἡ παραπομπὴ εἰς τὰ δύο τοὐλάχιστον κυριώτατα ἀρχαιολογικὰ ἑλληνικὰ περιοδικά: τὸ «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον» καὶ τὴν «Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα», ἐφ' ὅσον ἀνέκαθεν ἐν αὐτοῖς δημοσιεύονται μελέται περὶ βυζαντινῆς τέχνης.

Γ. Α. Σ.

Charles Diehl, *Un nouveau trésor d' argenterie syrienne (Extrait ἐκ τῆς Revue Syria, 1926 σελ. 17 πίνακες 13).*

Ὁ αὐτὸς σοφὸς κ. Diehl ἐν συντόμῳ μελέτῃ του, πλουσιώτατα διὰ 13 πινάκων κοσμουμένῃ, ἐξετάζει συλλογὴν ἀργυρῶν ἱερῶν σκευῶν εὑρεθέντων ἐν Συρίᾳ τῷ 1910 ἔν τινι χωρίῳ Karah παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν

Hama-Χαλεπίου καὶ ἀγορασθέντων ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ὀθωμ. Τρα-
πέζης ἐν Πὸρτ Σαῒδ Aboucasem. Οὗτος ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κ. Diehl
τὴν συλλογήν του, ἐξ εἴκοσι τριῶν τεμαχίων, ἅτινα εἶνε μέρος τοῦ εὑρεθέντος
ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ περιφήμου θησαυροῦ, μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ὁποίου
ἐξέχει τὸ Ποτήριον τῆς Ἀντιοχείας, περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ ὁποίου ἔχει,
ὡς γνωστόν, ἀναπτυχθῇ μέχρι τοῦδε πλουσιωτάτη βιβλιογραφία.

Τὰ ἀργυρᾶ ταῦτα σκεύη τῆς συλλογῆς Aboucasem (Δισκοπότηρα Μετα-
λήψεως, λαβίδες, σταυροί, κηροπήγια, ἀγγεῖα κ. ἄ.) ἔχουν χαρακτηριστικὰς
παλαιοχριστιανικὰς διακοσμήσεις (ἀναγλύφους κάτωθεν τούτων παραστάσεις
ἁγίων, κοσμήματα) καὶ συνοδεύονται μὲ ἑλληνικὰς ἐγχαράκτους ἢ ἀναθημα-
τικὰς ἀφιερωτικὰς ἐπιγραφὰς μεγίστης σπουδαιότητος, καὶ διὰ τὰ ὀνόματα
τῶν δωρητῶν καὶ διὰ τὴν ἀναγραφὴν τόπων ἀμφισβητουμένων (κώμης
Καρποκοράων) καὶ διὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν γλῶσσαν (εὐξάμενος προσ-
ήνεγκεν, εὐξάμενοι τὴν εὐχὴν ἀπέδωκαν, ὑπὲρ εὐχῆς, μνή-
μης, ἀναπαύσεως, πάντων τῶν διαφερόντων αὐτῷ κλπ.).
Πολλὰ ἐκ τῶν ἀντικειμένων ἀφιεροῦνται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων: Σερ-
γίου καὶ Βάκχου, ἡ πρὸς τοὺς ὁποίους τιμὴ ἦτο εὐρύτατα, ὡς γνωστόν, διαδε-
δομένη τὸν 5ον - 6ον αἰῶνα ἐν Συρίᾳ (Rosapha = ἀρχαία Σεργιόπολις, ἧς τὰ
κειμήλια ἐσύλησε τῷ 542 ὁ Χοσρόης). Τὰ πλεῖστα τῶν ἀντικειμένων τούτων
ἀνακτέα κατὰ τὸν Diehl εἰς τὸ β'. ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ
7ου, ἕνεκα τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους προσάγει ἐν σελ. 115 κ. ἑ.

Ὡς πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιγραφῶν τολμῶμεν νὰ παρατηρήσωμεν
ὅτι τὸ μὲν ὑπ' ἀριθ. 19 μονόγραμμα, ὅπερ ὁ Diehl δὲν ἀναγινώσκει, δύναται
ν' ἀναγνωσθῇ: MAP(I)A, ἡ ἀκατανόητος ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀρ. 9 ἐπὶ
ἀγγείου (ἡ ἀναγινωσκομένη ZHCTIN;) θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῇ, ἂν λάβω-
μεν τὸ ἀρχικὸν Z ἕνεκα τῆς μορφῆς του ὡς σύντμησιν καὶ ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν
καὶ τὰς ἀλλαχοῦ ἀπαντωμένας ἀνορθογραφίας οὕτω: Z (έον) ης (εἰς) τιν (τὴν)
τοῦ ἁγίου Σεργίου (ἐκκλησίαν) ὑπὲρ εὐχῆς κλπ. (πρβλ. ἀριθ. 8 καὶ 9:
εὐξάμενοι τὴν εὐχὴν ἀπέδωκαν τῷ ἁγίου Σεργίου καὶ Βάκχου
— ἐνν. ναῷ).

Γ. Α. Σ.

Recueil d'études, dediés à la memoire de N. P. Kondakov *(Archéologie, Histoire de l'art, études byzantines), Seminarium Kondakovianum, Prague, 1926, — εἰς μέγα σχῆμα, σελ. 300 μετὰ πολλῶν εἰκόνων, σχεδίων κλπ.*

Πολυτελῶς ἐξεδόθη ἐσχάτως εἰς μνήμην τοῦ πατριάρχου τῶν βυζαντινολόγων Ρώσσου Νικοδήμου Κοντακὼφ τεῦχος περιέχον συλλογὴν βυζαντινῶν μελετῶν γεγραμμένων ὑπὸ μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν τοῦ μεγάλου διδασκάλου.

Τὸ ὄνομα τοῦ Κοντακὼφ εἶνε ἤδη παγκοσμίως γνωστόν· τὸ ἔργον του ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τῶν βυζαντινῶν καθόλου σπουδῶν. Ὁ Κοντακὼφ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866 — ἀπὸ ἡλικίας 22 ἐτῶν — συνεχῶς ἐργαζόμενος εἴτε ὡς καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ὀδησσοῦ καὶ εἶτα τῆς Πετρουπόλεως, ὅπου μάλιστα ἦτο καὶ ἐπιμελητὴς τοῦ Ἑρμιτάζ, εἴτε ὡς ἐξόριστος ἀπὸ τοῦ 1922 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Καρόλου ἐν Πράγᾳ, ἔφερεν εἰς φῶς πλῆθος σοφῶν συγγραμμάτων (ὁ ἀριθμὸς μόνον τῶν κυριωτέρων ἔργων του ἀνέρχεται εἰς 102 καὶ πληροῖ ὁλόκληρον βιβλιοθήκην), διὰ τῶν ὁποίων οὐ μόνον προήγαγε τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἀλλ' ἤνοιξε καὶ νέους ὁρίζοντας εἰς τὰς βυζαντινὰς καθόλου σπουδάς. Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα, ἅτινα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρῶτος αὐτὸς ἐξετάζει εἰς τὰ ἔργα του, ἐγνώριζε πάντα ἐξ αὐτοψίας, μέρος τοῦ βίου του διαθέτων εἰς ταξείδια ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν, Ἑλλάδα καὶ Τουρκίαν. Ὁ εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν θάνατος τοῦ σοφοῦ γέροντος, ὅστις εἶχεν ἀποβῆ ἀληθὴς ὁδηγὸς παντὸς βυζαντινολόγου, ἦτο ἑπόμενον νὰ συναθροίσῃ τοὺς θαυμαστάς του, οἵτινες ἀντὶ κοινοῦ μνημοσύνου ἀπεφάσισαν νὰ ἱδρύσωσι τὸ ἐν Πράγα «Seminarium Kondakovianum», ἐπιμελείᾳ τοῦ ὁποίου ἐξεδόθη ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος περιέχων βυζαντινολογικὰς μελέτας εἰς μνήμην τοῦ Κοντακὼφ ἀφιερωμένας.

Ἐν αὐτῷ περιλαμβάνονται — πλὴν τῆς βιογραφίας καὶ βιβλιογραφίας Κοντακὼφ ὑπὸ τῶν G. Vernadski καὶ V. Trancev — αἱ ἑξῆς μελέται:

1) *Οἱ εἰκονογραφικοὶ τύποι τῆς Ἀναλήψεως καὶ αἱ πηγαί των*, ὑπὸ S. Zébelev (ῥωσσιστί).

2) *Ἡ πρώτη ἐκστρατεία τοῦ βουλγάρου Συμεὼν κατὰ τῆς Κων/πόλεως*, ὑπὸ V. Zlatarsky (βουλγ.).

3) *Αἱ ποικιλίαι τοῦ τύπου τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ παλαιᾷ ῥουμανικῇ τέχνῃ*, ὑπὸ N. Jorga (γαλλ.).

4) *Κεραμικὴ τῶν σκυθικῶν τάφων*, ὑπὸ L. Niederle, (τσεχιστί).

5) *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὑφαντουργίας τοῦ Καυκάσου* (πόρπαι), ὑπὸ A. Kalitiski, (ῥωσσ.).

6) *Τὰ παιδία ὡς media εἰς τοὺς ἑλληνοαιγυπτιακοὺς μαγικοὺς παπύρους*, ὑπὸ Th. Hopfner (γερμ.).

7) *Ἀνέκδοτον ἀπόσπασμα τοῦ ποιήματος τοῦ Σπανέα*, ὑπὸ N. Bănescu, (γαλλιστί).

8) *Τὰ ἀλληλοσπαραζόμενα ζῷα ἐν τῇ τέχνῃ τῶν νομάδων*, ὑπὸ F. Fettich (γερμ.).

9) *Ὕφασμα σασσανιδο-περσικὸν ἐξ Ἀντινόης*, ὑπὸ N. Toll (ῥωσσ.).

10) *Ἓν πρότυπον τῶν Βουλγάρων τεχνιτῶν κατὰ τὸν 15 καὶ 16ον αἰῶνα*, ὑπὸ A. Protitch (γαλλ.).

11) *Μία βυζαντινὴ συγγραφὴ περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων*, ὑπὸ G. Ostrogorski (ῥωσσ.).

12) *Βυζαντιναὶ ἀνάγλυφοι εἰκόνες*, ὑπὸ Γ. Σωτηρίου (ἑλλην.).

13) *Αἱ ἐκφράσεις ἐν τῇ βυζαντινῇ φιλολογίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὴν τέχνην*, ὑπὸ A. Munoz (ἰταλ.).

14) *Βυζαντινὰ δόγματα ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου*, ὑπὸ G. Vernadski (ῥωσσ.).

15) *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μεταλλευτικῆς ἐν Ρωσσίᾳ* (ξίφοι Balat καὶ Karalugh), ὑπὸ N. Bélaïew (ῥωσσ.).

16) *Μία ταταρικὴ πρεσβεία εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Νικαίας*, ὑπὸ M. Andrejava (γαλλ.).

17) *Τὰ κοσμήματα τῶν βυζαντινῶν ἐνδυμάτων*, ὑπὸ N. Bâlaew (ῥωσσ.).

18) *Οἱ ζωγράφοι τῶν Grands Chroniques τῆς Γαλλίας* (τῆς βιβλιοθ. τοῦ παρισ. Κώδ. ὑπ' ἀρ. 2813), ὑπὸ J. Cibulka (τσεχ.).

19) *Σαρματικαὶ καὶ ἰνδοσκυθικαὶ ἀρχαιότητες*, ὑπὸ M. Rostovtzev (ῥωσσ.).

20) *Περί τινος ἀγαλματίου ἐξ Akhenaten* ὑπὸ Th. Whittermore (ἀγγλ.).

21) *Ἡ διάδοσις τοῦ ἀνατολικοῦ τρούλλου εἰς τὴν ῥωμανικὴν Βασιλικὴν τοῦ 11ου αἰῶνος*, ὑπὸ J. Puig de Catafalch (γαλλ.).

22) *Χρυσῆ λειψανοθήκη ἐσμαλτωμένη*, ὑπὸ O. M. Dalton (ἀγγλ.).

23) *Περὶ τῶν ἐπευφημιῶν τῶν ἡνιόχων ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ* (κριτικὴ μελέτη εἰς τὸ περὶ βασιλείου τάξεως τοῦ Πορφυρογεννήτου), ὑπὸ G. Millet (γαλλ.).

24) *Παράρτημα:* Πρακτικὰ τοῦ «Seminarium Kondakovianum» τοῦ ἔτους 1925 - 1926 (ῥωσσ.).

Αἱ ἀνωτέρω μελέται εἶνε συμβολαὶ σημαντικαὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν καὶ τέχνην, ἀνάλυσιν δέ τινων ἐξ αὐτῶν θὰ κάμωμεν προσεχῶς[1].

Γ. Α. Σ.

---

[1] Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς καταχωριζομένης ἐνταῦθα ἀναγγελίας τοῦ Recueil Kondakov, κατόπιν νεωτέρας μελέτης καὶ κατὰ σύστασιν τοῦ κ. Heisenberg, ἐπιφέρονται αἱ ἑξῆς διορθώσεις εἰς τὴν ἐν τῇ πραγματείᾳ μου περὶ βυζαντινῶν ἀναγλύφων εἰκόνων δημοσιευθεῖσαν ἐπιγραφὴν τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ὀξείας Ἐπισκέψεως Πορταριᾶς:

Δέσποινα Μῆτερ τοῦ Θεοῦ Λόγου μόνου | *τ.κ.τ.φ.ω.ον.* σ(ὸν) *οἰκέτην* | . . . *τὸν γράψαντα τὴν σὴν εἰκόνα* | *ὡς βασίλισσαν βασιλικῶς ἐν μαρμάρῳ* | *καὶ σοῖς ποσί, Πάναγνε, κείμενον κάτω* | *ῥῦσαί με πυρὸς καὶ σκότους ἐξωτέρου* | *καὶ συγκαταρίθμησον οἷς οἶδας τρόποις* | *ἐν τῇ μερίδι τῶν ἄνω στρατευμάτων.*

O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du Monastère de Poutna, Paris, 1925 (κείμενον σελ. 86, καὶ Λεύκωμα μετὰ 55 πινάκων).*

Ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἰασίῳ τῆς Ρουμανίας Πανεπιστημίου κ. Tafrali, γνωστὸς παρ' ἡμῖν διὰ τὰς περὶ Θεσσαλονίκης ἀξιολογωτάτας μελέτας του, ἐξέδωκεν ἐσχάτως πολυτελῆ μονογραφίαν περὶ τῶν κειμηλίων τοῦ Μοναστηρίου τῆς Πούτνας. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κεῖται ἐν Μολδαυΐᾳ (32 χιλιόμ. ἀπὸ τῆς πόλεως Radauti) ἐν θαυμασίᾳ τοποθεσίᾳ καὶ ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαυΐας Στεφάνου (τοῦ λεγομένου μεγάλου καὶ ὑπερασπιστοῦ τῆς χριστιανωσύνης: 1457 - 1504). Τὰ ἐγκαίνια τῆς Μονῆς ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1470, μετὰ τὴν νίκην τοῦ Στεφάνου κατὰ τῶν Τατάρων. Ἀρχιτέκτων τῆς Μονῆς ταύτης φέρεται ὁ ἕλλην Θεόδωρος. Ἡ σημερινή της κατάστασις προδίδει μεγάλας ἐπισκευὰς γενομένας κατὰ διαφόρους ἐποχάς, διασῴζει ὅμως ἀκόμη ἐντὸς τοῦ Καθολικοῦ της τάφους μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ ἡγεμόνος Στεφάνου καὶ ἀρχιερέων τῆς Μολδαυΐας.

Ἡ γενικωτέρα σημασία τοῦ Μοναστηρίου τούτου εἶνε ὅτι διεσώθησαν καὶ φυλάσσονται σήμερον εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον καὶ τὸ Καθολικὸν αὐτοῦ ἀξιολογώτατα κειμήλια ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου, βυζαντινοῦ χαρακτῆρος, καθόσον προέρχονται καὶ ἐκ δωρεῶν, ἰδιαίτατα τῆς δευτέρας συζύγου τοῦ Στεφάνου Μαρίας de Mangop, τῆς ἑλκούσης τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων, ὡς ὁ συγγραφεὺς ὑποθέτει.

Ὁ συγγραφεὺς προτάσσει τῆς περιγραφῆς τῶν κειμηλίων λίαν διαφωτιστικὴν εἰσαγωγὴν περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν τυχῶν τοῦ Μοναστηρίου, ὅπερ τιμᾶται μεγάλως ἐν Ρουμανίᾳ, καὶ περὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντων περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν κειμηλίων του.

Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν κειμηλίων κατ' εἶδος (σταυροί, εἰκόνες, λειτουργικὰ σκεύη, πολύτιμα ὑφάσματα, ἐπιτάφιοι, ἄμφια καὶ λειψανοθῆκαι) μετὰ σαφηνείας καὶ ἱκανοποιητικῆς ἑρμηνείας ἑκάστου ἐκ τῶν 124 τεμαχίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται τὰ κειμήλια τῆς Πούτνας.

Ἐκ τῶν περιγραφομένων κειμηλίων μεγάλην σημασίαν ἔχει ὁ α'. ἐπιτάφιος (ὑπ' ἀριθ. 64) ὁ φέρων τὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς:

1) *Ξένον βλέπων θέαμα δῆμος Ἀγγέλων*
Αἶνον ξένον κέκραγε ὦ Θεοῦ Λόγε

καὶ 2) *Μνήσθητι Κύριε τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου, καισαρίσις Σερβίας Ἐφημίας μοναχῆς σὺν θυγατρὶ βασιλείσης Σερβίας Εὐπραξίας μοναχῆς.*

Ὁ κ. Tafrali εἰς τὸ πρῶτον ἔμμετρον ἐπίγραμμα ἀναγινώσκει τὸ τέλος τοῦ β'. στίχου «Υἱὲ Θεοῦ Λόγε»· ὡς πρὸς τὴν β'. ἐπιγραφὴν δέχεται ὅτι ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται αἱ κεντήσασαι τὸν ἐπιτάφιον Εὐφημία χήρα τοῦ δεσπό-

του τῆς Σερβίας Οὔγλεση (ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Βουλκασίου: 1336 - 1371) καὶ κόρη τοῦ καίσαρος Βοΐχνα· ἡ Εὐπραξία εἶνε εἰς αὐτὸν ἄγνωστος· ὁ ἐπιτάφιος δέχεται μᾶλλον ὅτι μετεφέρθη ἐκ Σερβίας ὑπὸ τοῦ ἀποκτήσαντος ἴσως αὐτὸν κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν του Μητροπολίτου Μολδαυΐας Γρηγορίου Tsamblac († 1450). Εἰς μελέτην του ὁ κ. Μ. Λάσκαρης ἐν Revue historique (continuation du Bull. d'inst. pour l'étude de l'Europe sud — oriental II anné, N° 10 - 12, Bucarest — Paris, 1925, σελ. 356 - 360) παρέχει εὐστοχωτέραν ἑρμηνείαν τῶν ἐπιγραφῶν· πλὴν τῆς διορθώσεως τοῦ ἐμμέτρου ἐπιγράμματος (τὸ ὦ ἀναγινώσκεται καὶ εἰς τὸν πίν. 64 σαφῶς) ἐξηγεῖ ὀρθῶς τὸν «ξένον αἶνον» (ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐν τοῖς ῥιπιδίοις τῶν Ἀγγέλων: ΑΓΙΟC), καὶ δίδει πλειοτέρας πληροφορίας περὶ τῆς μοναχῆς Εὐπραξίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παρεχομένας ὑπὸ τοῦ σέρβου Mirkovitsch, ταὐτίζων τὴν Εὐπραξίαν ταύτην, ἣν ὑποθέτει θυγατέρα ἢ νύμφην τῆς Εὐφημίας πρὸς τὴν ἐν σερβικῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ 1405 ἀναγραφομένην δεσπότισσαν Εὐπραξίαν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τέχνην τοῦ Ἐπιταφίου, συγκρίνεται οὗτος ὑπὸ τοῦ κ. Τ. πρὸς τὸν Ἐπιτάφιον τῆς Ἀχρίδος (Κοντακώφ, Μακεδονία, πίν. IV) καὶ τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἂν καὶ δὲν βλέπομεν νὰ ἔχῃ μεγάλην σχέσιν πρὸς τὸν ἡμέτερον καὶ ὡς πρὸς τὰ θέματα καὶ ὡς πρὸς τὸν διάκοσμον.

Ἕτερον ἀξιολογώτατον κειμήλιον ἐν τῷ θησαυροφυλακείῳ τῆς Πούτνας εἶνε πολύτιμον ὕφασμα, ἐφ' οὗ κάτωθεν τοξοειδοῦς διακόσμου, εἶνε κεντημένη ἡ εἰκὼν τῆς Μαρίας de Mangop νεκρᾶς ἐν βασιλικῇ περιβολῇ, φέρουσα γύρω σλαβωνικὴν ἐπιγραφὴν μετὰ τοῦ ἔτους 6985 = 1476 Εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ ὑφάσματος εὑρίσκονται ἐναλλὰξ δικέφαλοι ἀετοὶ καὶ ἑλληνικὰ μονογράμματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον σαφῶς ἀναγινώσκεται: Παλαιολογίνης, τὸ δὲ ἄλλο ὁ κ. Τ. ἀναγινώσκει Μαρίας, ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν σλαβωνικὴν ἐπιγραφήν. Καθ' ἡμᾶς τὸ μονόγραμμα τοῦτο μόνον διὰ τοῦ ὀνόματος: Ἄννας: ἀποδίδεται, νομίζομεν δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἐξετασθῇ καλύτερον μήπως ὁ διάκοσμος τῶν γωνιῶν τοῦ ὑφάσματος προϋπῆρχεν, ὁπότε θὰ ἠδύνατο ν' ἀναζητηθῇ ἡ συγγενὴς πρώτη κάτοχος τῆς θανούσης.

Γενικῶς ἡ μονογραφία τοῦ κ. Τ. εἶνε ἀρτία, πρότυπον δ' ἐκδόσεως θησαυροφυλακίου καὶ διὰ τὰς συνοδευούσας τὸ ἔργον λαμπρὰς εἰκόνας καὶ διὰ τὰς πλουσίας περὶ ἑκάστου ἀντικειμένου ἱστορικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς παρατηρήσεις.

Γ. Α. Σ.

Mihailo Laskaris, *Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji, prilog istoriji vizantiskosrpskih odnosa od kraja XII do sredine XV veka*, *διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Βελιγράδιον 1926, εἰς 8ον σελ. 138. (Αἱ βυζαντίδες πριγκίπισσαι ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Σερβίᾳ, σερβιστί).*

Ὁ πρό τινος διορισθεὶς Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Μ. Λάσκαρης ἐξέδωκε περισπούδαστον ἔργον ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον σερβιστί. Κατ' ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου του, εὐμενῶς γενομένην μοι ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἐξετάζονται ἐν αὐτῷ αἱ σχέσεις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μετὰ τῶν Σέρβων κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν γάμων τῶν Σέρβων βασιλέων μετὰ βυζαντίδων πριγκιπισσῶν. Ὡς δεικνύει ὁ κ. Λ. οἱ γάμοι οὗτοι ἔσχον μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μετὰ τῶν Σέρβων· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πνευματικὴν ἔποψιν δὲν ἔμειναν ἄνευ ἐπιδράσεως. Ἡ ἀπομίμησις π. χ. τῆς βυζαντινῆς ἐθιμοτυπίας ἐν τῇ σερβικῇ αὐλῇ, ἣν μαρτυρεῖ ὁ Θ. Μετοχίτης καὶ ὁ Ν. Γρηγορᾶς ἐξηγεῖται κυρίως ἐκ τῶν ἡγεμονικῶν τούτων γάμων. Χαρακτηριστικὰ εἶνε καὶ τὰ ἀρχαιότερα σερβικὰ νομίσματα μεθ' ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, περὶ ὧν πλείονα κατωτέρω. Τέλος μὲ τοὺς ἡγεμονικοὺς τούτους γάμους εἰς στενὴν εὑρίσκεται σχέσιν καὶ ἡ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΕ΄. αἰῶνος μεγάλη μετανάστευσις ἐπιφανῶν Ἑλλήνων εἰς Σερβίαν, ἀνάλογος πρὸς τὴν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἀργότερον εἰς Ρωσσίαν ἑλληνικὴν μετανάστευσιν περὶ τὰ τέλη τοῦ μεσαίωνος.

Αἱ βυζαντίδες πριγκίπισσαι, αἵτινες ἀνέβησαν εἰς τὸν σερβικὸν θρόνον, ὑπῆρξαν ἐν συνόλῳ ἑπτά. Ἡ πρώτη ἦτο ἡ Εὐδοκία, θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ΄ (1195 - 1203), ἥτις ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ θείου τῆς Ἰσαακίου ἐνυμφεύθη περὶ τὸ 1190 τὸν υἱὸν τοῦ μεγάλου ζουπάνου Νεεμάν, τὸν κατόπιν βασιλέα Στέφανον (1195 - 1228). Ὁ γάμος οὗτος ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν μακρὰν περίοδον τῶν πολέμων τῶν Σέρβων ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, πολέμων, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ (1180) κατέληξαν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Σέρβων ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐπικυριαρχίας. Ἀποτέλεσμα τοῦ γάμου τούτου ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Στέφανος, ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Νεεμάν, τιμηθεὶς μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ σεβαστοκράτορος, ἔγινε διάδοχος τοῦ σερβικοῦ θρόνου ἀντὶ τοῦ πρωτοτόκου Βόλκου· καὶ κατώρθωσε μὲν ὁ Βόλκος τῇ βοηθείᾳ τοῦ καθολικοῦ στοιχείου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Ἐμερίχου νὰ ἐκδιώξῃ τὸν ἀδελφόν του καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν (1202) ἀλλ' ἐπὶ βραχὺ μόνον διάστημα. Ὀλίγον πρὶν ὁ Στέφανος, νομίζων ὅτι διὰ τῆς απομακρύνσεως τῆς Εὐδοκίας θὰ κατέπαυε τὴν ἀντιπολίτευσιν τοῦ καθολικοῦ στοιχείου καὶ τοῦ Πάπα, τὴν ἀπέπεμψε. Τὴν περὶ τῆς ἀποπομπῆς ταύτης ἀφήγησιν τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου (ἔκδ. Βόνν. σ. 704) ἐξετάζει λεπτομερῶς ὁ κ. Λ. (σ. 24 - 31). Ὡς γνωστὸν ὁ Α. Μηλιαράκης (Ἱστορ. τοῦ Βασ. τῆς Νικαίας

σ. 630 - 640) διϊσχυρίσθη ὅτι ὁ Νικήτας δὲν ἔκαμνε λόγον περὶ ἀπιστίας τῆς Εὐδοκίας ὡς καὶ οἱ παλαιότεροι ἱστορικοί, ἀλλ' ἁπλῶς περὶ νοσήματος αὐτῆς, ὁ κ. Λ. ὅμως ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ δύο ἑτέρων χωρίων τοῦ Νικήτα, ἅτινα διέλαθον τὸν Μηλιαράκην καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οὗτος ὁμιλεῖ σαφῶς περὶ ἀπιστίας τῆς Εὐδοκίας. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι τὸ νόσημα (ψώρα) τῆς Εὐδοκίας ὑπῆρξε μόνον ἡ ἐπίσημος δικαιολογία διὰ τὸ διαζύγιόν της, τὰ δὲ περὶ ἀπιστίας ὑπὸ τοῦ Νικήτα ἀφηγούμενα, ἂν δὲν εἶνε ὁ πραγματικὸς λόγος, πάντως ὅμως εἶνε ἡ ἠχὼ τῶν ἐν Κων/πόλει λεχθέντων εἰς βάρος τῆς Εὐδοκίας. Περαιτέρω ὁ κ. Λ. παρακολουθεῖ μετὰ πολλῆς λεπτομερείας (σ. 31 - 37) τὴν τύχην τῆς Εὐδοκίας μετὰ τὴν ἐκ Σερβίας ἀναχώρησίν της. Ὡς γνωστόν, αὕτη ἔλαβεν εἰς δεύτερον γάμον Ἀλέξιον τὸν Ε΄ τὸν Μούρτζουφλον, κατόπιν δὲ τὸν Λέοντα Σγουρόν, τοῦ ὁποίου μάλιστα, ὡς δεικνύει ὁ κ. Λ. (σ. 37) καὶ ἐπέζησε.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου εἶνε ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἄνναν, τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Θ/νίκης Θεοδώρου καὶ σύζυγον τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Στεφάνου Ραδοσλαύου (1228 - 1234), τοῦ υἱοῦ τῆς Εὐδοκίας, ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος τῆς ὁποίας διεσώθη μεθ' ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς μελετηθείσης ὑπὸ τῶν Κρούμβαχερ, Κουγέα, Βέη καὶ Παππαδημητρίου. Χαρακτηριστικὸν εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν τῷ σερβιστὶ συντεταγμένῳ διπλώματί του πρὸς τοὺς Ραγουζαίους (τοῦ 1234) ὁ Στέφανος ὑπογράφεται ἑλληνιστὶ «Στέφανος ῥὴξ ὁ Δούκας». Ἓν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων σημείων τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Λ. (σ. 44 - 47) εἶνε τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Στεφάνου Ραδοσλαύου. Ἐσχάτως δῆλα δὴ οἱ Γερμανοὶ νομισματολόγοι Stockert καὶ Münsterberg, περιέγραψαν τρία χάλκινα νομίσματα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς «Στέφανος ῥὴξ ὁ Δούκας, ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος». Ὁ Stockert ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι τὰ νομίσματα ταῦτα εἶνε τοῦ Σέρβου βασιλέως Στεφάνου Ραδοσλαύου, ὁ δὲ κ. Λ. παρέχει πειστικωτάτην ἀπόδειξιν περὶ τούτου· παρετήρησε δηλαδὴ ὅτι τὰ νομίσματα ταῦτα εἶνε ἀπομίμησις τῶν νομισμάτων τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ΄, οὗτινος ὁ Ραδοσλαῦος ὑπῆρξεν ἔγγονος. Προσέτι ὁ κ. Λ. δεικνύει τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τοῦ εὑρήματος τούτου, πρᾶγμα ὅπερ οἱ Γερμανοὶ νομισματολόγοι παρέλειψαν νὰ πράξουν· μέχρι τοῦδε δῆλα δὴ ἐνομίζετο ὅτι τὰ ἀρχαιότερα σερβικὰ νομίσματα ἦσαν τὰ τοῦ βασιλέως Στεφάνου Δραγουτίνου (1276 - 1316) ἐν ᾧ πράγματι πρῶτα εἶνε κατὰ ἥμισυ μάλιστα αἰῶνα προγενέστερα τὰ τοῦ Ραδοσλαύου.

Ὁ Σέρβος χρονογράφος Θεοδόσιος διηγεῖται μίαν ἀρκετὰ ῥωμαντικὴν ἀφήγησιν περὶ τῆς Ἄννης. Ἀφ' οὗ ἐξεδιώχθη ὁ Ραδοσλαῦος τοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Βλαδισλαύου (1234 - 1243) κατέφυγεν εἰς Δυρράχιον μετὰ τῆς συζύγου του, ἥτις τὸν ἐγκατέλιπε χάριν τοῦ Φράγγου μεγιστάνος, ὅστις διώκει τὴν πόλιν καὶ ὅστις ἠπείλησεν ὅτι θὰ φονεύσῃ τὸν Ραδοσλαῦον. Ὁ Ραδοσλαῦος, ἵνα σωθῇ, κατέφυγεν εἰς Σερβίαν, ὅπου ὁ θεῖός του, ὁ ἅγιος

Σάββας, τὸν ἔκειρε μοναχόν, μετονομάσας αὐτὸν Ἰωάννην. Ὁ κ. Λ. ὅμως ἀποβλέπων καὶ εἰς ἄλλας ἀνακριβείας περιεχομένας ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Θεοδοσίου, ὅπερ ἐγράφη ὁλόκληρον αἰῶνα μετὰ τὰ γεγονότα, καὶ ἀφ᾿ ἑτέρου στηριζόμενος ἐπὶ τῶν σερβικῶν «Συνοδικῶν» εἰς τὰ ὁποῖα ἡ βασίλισσα Ἄννα ἀναφέρεται παρὰ τὸν βασιλέα μοναχὸν Ἰωάννην, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἀφήγησις αὕτη τοῦ Θεοδοσίου εἶνε ἀνακριβὴς καὶ ὅτι ἡ Ἄννα ἀπέθανεν ἐν Σερβίᾳ.

Ἡ τρίτη τῶν πριγκιπισσῶν ὑπῆρξεν ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ βασιλέως Στεφάνου Οὔρεσι τοῦ Β΄ (1282 - 1321) θυγάτηρ τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Ἀγγέλου τῆς Θεσσαλίας. Περὶ ταύτης δὲν γνωρίζομεν τίποτε, οὔτε κἂν τὸ ὄνομά της. Παραλείπων ὅθεν τὴν πρώτην ταύτην σύζυγον τοῦ Οὔρεσι ὁ κ. Λ. ἀφιερώνει τὸ τρίτον κεφ. εἰς τὴν τετάρτην σύζυγον τοῦ Οὔρεσι τὴν Σιμωνίδα. Ὁ γάμος αὐτῆς ἐπεράτωσε τὸν εἰκοσαετῆ πόλεμον τοῦ Οὔρεσι ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, διαρκοῦντος τοῦ ὁποίου οἱ Σέρβοι κατώρθωσαν νὰ κατακτήσωσι μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας. Τὸ Βυζάντιον, ἀπησχολημένον μὲ τὸν ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ δὲν κατώρθωσε νὰ ὑπερασπίσῃ δεόντως τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας. Τότε ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ὁ Β΄ (1282 - 1328) ἀπεφάσισε νὰ συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τῶν Σέρβων καὶ νὰ ὑπανδρεύσῃ τὴν πενταετῆ του κόρην Σιμωνίδα μὲ τὸν τεσσαρακονταετῆ Οὔρεσιν (1299). Τὸν γάμον διεπραγματεύθη ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, οὗτινος μάλιστα διεσώθη ἐκτενὴς «πρεσβευτικὸς» περὶ τῆς εἰς Σερβίαν ἀποστολῆς του. Χάρις εἰς τὸν «πρεσβευτικὸν» τοῦτον καὶ τὸν ἱστορικὸν Παχυμέρη ὁ κ. Λ. κατώρθωσε νὰ δώσῃ ζωηρὰν καὶ λεπτομερῆ εἰκόνα τῶν διαπραγματεύσεων τούτων (σ. 56 - 66). Καθ᾿ ὅλου εἰπεῖν ὁ γάμος οὗτος ὑπῆρξε διπλωματικὴ νίκη διὰ τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἐπωφεληθὲν τῆς ἔχθρας μεταξὺ τοῦ Οὔρεσι καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συμβασιλέως του Στεφάνου Δραγουτίνου, ἀφ᾿ ἑνὸς μὲν ἀνεγνώρισε «λόγῳ προικὸς» ἓν μέρος μόνον τῶν κατακτήσεων τοῦ Οὔρεσι, βορείως δηλαδὴ τῶν πόλεων Ἀχρίδος, Περλεπὲ καὶ Βελεσσῶν, αἵτινες ἔμειναν εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν, ἀφ᾿ ἑτέρου δὲ κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εἰρήνην παρὰ τὰ σερβικὰ σύνορα, καίτοι, ὡς δεικνύει ὁ κ. Λ., αἱ καλαὶ σχέσεις διεκόπησαν καὶ μετὰ τὸν γάμον τοῦτον δὶς (σ. 78 - 79) ἀλλὰ παροδικῶς, ὡς φαίνεται, ἀφ᾿ οὗ ἀργότερον εὑρίσκομεν σερβικὸν ἀπόσπασμα πολεμοῦν ἐναντίον τῶν Τούρκων παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βυζαντινῶν (σ. 77). Ἡ ἀφήγησις τοῦ Γρηγορᾶ, καθ᾿ ἣν ὁ Οὔρεσις ὥρισεν ὡς διάδοχον τοῦ σερβικοῦ θρόνου πρῶτον τὸν Δημήτριον καὶ κατόπιν τὸν Θεόδωρον, μαρκήσιον τοῦ Μομφερράτου, ἀμφοτέρους ἀδελφοὺς τῆς Σιμωνίδος, οἵτινες ἦλθον εἰς Σερβίαν, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησαν νὰ μείνωσι διὰ τὸ δυσάρεστον τῆς ἐκεῖ διαμονῆς, ἐλέγχεται ὑπὸ τοῦ κ. Λ. ἐν μέρει ἀνακριβὴς (σ. 71 - 75). Ὁ μὲν Δημήτριος ἦλθε πράγματι εἰς Σερβίαν ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου— περὶ τούτου μαρτυρεῖ καὶ χωρίον τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ — ἀλλ᾿ ὁ Θεόδωρος δὲν

μετέβη ποτέ, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὑρίσκετο ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν Σιμωνίδα, αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της (1321) ἐπέστρεψεν εἰς Κων/πολιν καὶ ἐγένετο μοναχή· διὰ τελευταίαν φορὰν μνημονεύεται τῷ 1336.

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν Μαρίαν Παλαιολογίναν, σύζυγον τοῦ βασιλέως Στεφάνου Οὔρεσι τοῦ Γ΄ (1321 - 1331). Ἐνταῦθα ὁ κ. Λ. ἐπωφελήθη τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τῆς εἰς Σερβίαν πρεσβείας του, ἧς ἓν μέρος, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, τελευταίως ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ St. Bezdeki ἐν τῇ Ephemeris Dacoromana. Τὸ μέρος τοῦτο ἐπανεκδίδει ἐν ἐπιμέτρῳ ὁ συγγραφεὺς μετὰ πλουσιωτάτων σημειώσεων. Κατ᾿ ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὴν σήμερον ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ᾿ ἣν ἡ Μαρία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της (1331) ἐνυμφεύθη τὸν δεσπότην Ἰωάννην Λίβερον, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, στηριζόμενος ἐπὶ σερβικῆς ἐπιγραφῆς, ἧς μόνον ἓν μέρος δυστυχῶς διεσώθη, ὅτι αὕτη ἐγένετο μοναχὴ καὶ ὅτι ἀπέθανε τὴν 7 Ἀπριλίου 1355. Ἑπομένως κατὰ τὸν κ. Λ. ἡ Μαρία ἡ Λιβερίνα, γνωστὴ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἐν Λεσνόβῳ μοναστηρίου καὶ τῆς ὁποίας ἡ προσωπογραφία δημοσιεύεται καὶ ὑπὸ Millet (L'ancien art serbe, σελ. 28) δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε ἡ Μαρία Παλαιολογίνα.

Εἰρήνη ἡ Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ δεσπότου Γεωργίου Μπράγκοβιτς (1427 - 1456), ζῇ ἀκόμη εἰς τοὺς θρύλους τοῦ σερβικοῦ λαοῦ. Ἀλλ᾿ ὁ πραγματικός της ῥόλος ἔχει μεγαλοποιηθῆ ὑπὸ τῶν Σέρβων ἱστορικῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀκριβῶς τῶν λαϊκῶν παραδόσεων. Ὁ κ. Λ. προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὴν ἐπίδρασιν τῆς πριγκιπίσσης ταύτης καὶ τοῦ ἀδελφοῦ της Θωμᾶ ἐπὶ τῶν κυβερνητικῶν ὑποθέσεων ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Ραγούζης, διὰ πρώτην φορὰν ὑπ᾿ αὐτοῦ χρησιμοποιουμένων (σελ. 111 - 112).

Πολὺ μεγαλείτερος ὑπῆρξεν ὁ ῥόλος τῆς Ἑλένης Παλαιολογίνης θυγατρὸς τοῦ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ συζύγου τοῦ δεσπότου τῆς Σερβίας Λαζάρου (1456 - 1458). Ὅταν ἡ δωδεκαετὴς πριγκίπισσα ἀνεχώρησε τῷ 1446 ἐκ Γλαρέντζας, ἵνα μεταβῇ εἰς Σερβίαν, διῆλθε διὰ Ραγούζης, ὅπου διέμεινεν ὀλίγας ἡμέρας. Εἰς τὰ ἀρχεῖα μάλιστα τῆς πόλεως ταύτης διεσώθη λίαν περίεργον καὶ ἐνδιαφέρον πρόγραμμα τῆς ὑποδοχῆς καὶ τῶν ἑορτῶν, αἵτινες ἔλαβον χώραν πρὸς τιμὴν τῆς Ἑλένης. Αὕτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς χεῖράς της τὴν ἐξουσίαν ἀνακηρύξασα δεσπότην τὸν τυφλόν της ἀνδράδελφον Στέφανον καὶ ῥίψασα εἰς εἱρκτὴν τὸν ἐπικίνδυνον ἀντίπαλον μέγαν βοεβόδαν Μιχαήλ, ὅστις κατήγετο ἐκ τοῦ τελευταίου Καίσαρος Φιλανθρωπινοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ προσεπάθει νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν τῇ βοηθείᾳ τῶν Τούρκων. Ἡ πρᾶξις ἐννοεῖται αὕτη ἐξώργισε τὸν Σουλτᾶνον, ἡ δ᾿ Ἑλένη προσεπάθησε νὰ εὕρῃ συμμάχους ἐν τῇ Οὐγγαρίᾳ καὶ τῇ Βοσνίᾳ. Τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βοσνίας Στέφανον ὑπάνδρευσε μετὰ τῆς θυγατρός της Μαρίας καὶ ἀνεκήρυξε δεσπότην Σερβίας, ἐλπίζουσα διὰ τῆς ἑνώσεως τῆς Σερβίας μετὰ τῆς Βοσνίας νὰ ἀποσοβήσῃ τὸν

τουρκικὸν κίνδυνον. Ἀλλὰ ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ ἐξεστράτευσεν αὐτοπροσώπως ἐναντίον τῆς Σερβίας καὶ τὴν 20 Ἰουνίου 1459 ἡ πρωτεύουσα Σμεντέρεβον ἔπεσεν εἰς χεῖράς του. Ὁ κ. Λ. ἐκθέτει κατόπιν λεπτομερῶς (σ. 119-123) τὸν μετέπειτα βίον τῆς Ἑλένης, ἥτις ἀπέθανε τὴν 7 Νοεμβρίου 1473 ἐν Λευκάδι παρὰ τῷ γαμβρῷ της Λεονάρδῳ Γ΄ Τόκκῳ.

Μία ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐλλείψεων τοῦ βιβλίου τούτου εἶνε ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ᾿ ὄψιν τὰς ἐν τοιχογραφίαις καὶ μικρογραφίαις χειρογράφων διασωθείσας προσωπογραφίας ἐνίων ἐκ τῶν βυζαντίδων τούτων πριγκιπισσῶν, σπουδαῖον ἱστορικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν ὑλικὸν ἀμεσώτατα δὲ συναφὲς πρὸς τὴν διαφωτιστικὴν ἐργασίαν του. Ἐλπίζομεν ὅτι οὗτος θὰ πληρώσῃ τὸ κενὸν τοῦτο ἐν νέᾳ ἐκδόσει ἢ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ ἔργου του· θὰ ἦτο δὲ εὐχῆς ἔργον ἂν ὁ κ. Λ. ἐξηκολούθει τὰς μελέτας του περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μετὰ τῶν Σέρβων καὶ μᾶς ἔδιδεν εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν μίαν πλήρη ἱστορίαν τῶν σερβοβυζαντινῶν σχέσεων, ὄχι μόνον τῶν πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πνευματικῶν, διότι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῆς τέχνης, τῆς γλώσσης, τῆς λογοτεχνίας, τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ τῆς κρατικῆς ἀκόμη ὀργανώσεως τῶν Σέρβων κατὰ τὸν μεσαίωνα ὑπῆρξε βαθυτάτη.

Γ. Α. Σ.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Συνεδρία 24η τῆς 16 Ἰανουαρίου 1926:

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Μιχαὴλ Στεφανίδης ὡμίλησε «περὶ τῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χυμευτὰς παραβολῆς τῆς χρυσοποιΐας πρὸς τὴν μουσικήν, ἥτις ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν νεοπλατωνικῶν μαθηματικῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Χυμευτικῆς.

Ὁ κ. Στεφανίδης ὑποδείξας τοιαύτας παραβολὰς παρὰ Στεφάνῳ τῷ Ἀλεξανδρεῖ, τῷ Χριστιανῷ, τῷ Γεωργίῳ Μοναχῷ καὶ Παχυμέρῃ, ἀνέλυσεν ἔπειτα τὴν περὶ Μουσικῆς καὶ Χρυσοποιΐας πραγματείαν τοῦ Ἀνεπιγράφου ἢ Ἀνωνύμου τῆς 7ης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Ἐκ τῶν 27 παραγράφων, εἶπε, τῆς διατριβῆς, οἱ πρῶτοι 7 πραγματεύονται τὴν παραβολὴν τῶν μουσικῶν φθόγγων καὶ ἁρμονιῶν πρὸς τὰς οὐσίας καὶ τὰς πράξεις τῆς Χυμευτικῆς, τοῦ τετραμεροῦς φιλοσοφικοῦ ᾠοῦ πρὸς τοὺς τέσσαρας ἤχους καὶ τῶν διαφόρων ἁρμονιῶν πρὸς τὰς χυμευτικὰς πράξεις.

Ἡρμήνευσεν ἔπειτα τοὺς παρ᾿ Ἀνεπιγράφῳ μουσικοὺς ὅρους τοὺς ἀναφερομένους εἰς τοὺς διαφόρους ἤχους καὶ τὴν Βυζαντινὴν παρασημαντικήν, τοὺς στοχοὺς = ἤχους, κέντρους = τόνους θεμελιώδεις, καθαροὺς = ἐμφώνους, ἀήχους = ἀφώνους, παραήχους = ἡμιφώνους, παρατροπὰς = δυσαρμονίας, σόλοικα = παραφωνίας κλπ., καθὼς καὶ τοὺς ὅρους τοὺς ἀναφερομένους εἰς διάφορα μουσικὰ ὄργανα, ἤτοι τὰ πλινθία = ἄχορδα καὶ αὐλητικὰ ὄργανα, τὸ ὑδραυλικὸν ἢ ὑδραυλίδα, κιθαρικὰ καὶ ναυστὰ = τὰ κύμβαλα κλπ. καὶ ἔδωκε πολλαχοῦ τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου· Ἐκ τῆς παραβολῆς δὲ τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἰδεολογίας τῆς περὶ μουσικῆς καὶ χυμείας πραγματείας ταύτης ἐχούσης βάσιν τὴν θεωρίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ ᾠοῦ ἢ τῆς ὀρνιθογονίας πρὸς ἄλλα χυμευτικὰ κείμενα, συνεπέρανεν ὅτι αὕτη διαφέρει μὲν κατ᾿ οὐσίαν ἄλλων ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα τοῦ Ἀνεπιγράφου φερομένων, ἔχει δὲ πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς φερομένας ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ χυμευτοῦ Χριστιανοῦ καὶ πιθανῶς τὸν αὐτὸν συγγραφέα.

Συνεδρία 25η τῆς 30 Ἰανουαρίου 1926.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Παντελῆς Ζωγράφος ὡμίλησε «περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων».

Ὁ ἀνακοινῶν, ἀφ᾿ οὗ ἀνέπτυξε συντόμως τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῶν

μονῶν τούτων καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Μετεώρου, Βαρλαὰμ καὶ Ἁγίου Στεφάνου, ἀπέδειξεν ἐπὶ τῇ βάσει τεχνικῶν καὶ αἰσθητικῶν παρατηρήσεων ὅτι αἱ μὲν πλεῖσται φορηταὶ εἰκόνες αὐτῶν εἶναι ἔργα τοῦ ἐν ἀρίστοις ἁγιογράφου Θεοφάνους, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παραβολὴ αὐτῶν πρὸς ἄλλας τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου, καὶ τῆς Κρητικῆς ἑπομένως σχολῆς, εἰς ἣν ὁ Θεοφάνης ἀνήκει, αἱ δὲ τοιχογραφίαι τῆς Δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶναι ἔργα τοῦ ἐκ Σταγῶν Ἰωάννου Καστρησίου καὶ τοῦ υἱοῦ του Νικολάου, ἁγιογράφων ἀρίστων, οἵτινες καὶ ἐφιλοτέχνησαν τὰς ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς εὑρισκομένας προσωπογραφίας τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς Ἀντωνίου Κανταχουζηνοῦ καὶ Φιλοθέου.

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται εἶναι Ἁγιορειτικῆς σχολῆς, ὡς δεικνύει καὶ ἡ σχετικὴ ἄλλως ἐπιγραφή, καὶ οὐχὶ Σλαυϊκαί, ὡς πιστεύουσιν οἱ ἐρευνηταί, οἵτινες εὑρίσκουσι καὶ πυροξάνθους τὰς γενειάδας τῶν παριστανομένων προσώπων, ἐν ᾧ αὗται εἶναι λευκαί.

Μόνον αἱ τοιχογραφίαι τοῦ παλαιοῦ Καθολικοῦ τοῦ Μετεώρου, τοῦ ἐπέχοντος νῦν θέσιν ἱεροῦ, εἶναι Βυζαντινοσλαυϊκαί, κατὰ τὸν κ. Παντελῆν Ζωγράφον, ὡς καὶ τρεῖς μικραὶ φορηταὶ εἰκόνες ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τῆς αὐτῆς μονῆς ἀποκείμεναι.

Ὁ κ. Ζωγράφος ἐν τέλει ἐπέδειξε πλείστας εἰκόνας σχετικὰς μὲ τὸ θέμα του, ἃς ἀντέγραψεν ἐκ τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων.

Συνεδρία 26η τῆς 18ης Φεβρουαρίου 1926.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Α. Ὀρλάνδος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν μὲ θέμα «νεώτεραι ἔρευναι ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης».

Ὁ ὁμιλητής, ἀφ' οὗ ἔκαμε μνείαν κατ' ἀρχὰς τῶν πηγῶν, ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων, ὅσαι ἀναφέρουσι τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Τίτου, καὶ ἐξῆρεν ἰδιαιτέρως τὴν μελέτην τοῦ ἀρχιτέκτονος Fyfe, χαρακτηρίσας ὡς ἀνεπαρκῆ τὴν τοῦ Gerola, προέβη εἶτα εἰς τὴν ἀνασκόπησιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ, ἥτις πολὺ ἐφωτίσθη διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν κ.κ. Χατζιδάκη καὶ Ξανθουδίδου, εὐγενῶς παραχωρησάντων εἰς τὸν ὁμιλητὴν τὰ εὑρήματά των πρὸς δημοσίευσιν.

Συνίστανται δὲ τὰ εὑρήματα ταῦτα 1) εἰς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, 2) εἰς γλυπτὰ καὶ 3) εἰς χαλκᾶ ἀντικείμενα χρησιμώτατα διὰ τὴν ἀμφισβητουμένην χρονολογίαν τοῦ ναοῦ.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ εἶναι κιονόκρανα τύπου ἰωνίζοντος μεθ' ὑψηλοῦ ἐπιθήματος φέροντος καὶ μονογράφημα ἀναγινωσκόμενον μετὰ πιθανότητος τοῦ βίνκας. Τὰ κιονόκρανα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς κίονας ἀγνώστου τέως τριβήλου, ὡς καὶ εἰς κίονας, οἵτινες ἔβαινον ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν κεντρικῶν πεσσῶν καὶ τοῦ νάρθηκος στυλοβατῶν.

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς κατόψεως καὶ τομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τύπος αὐτοῦ προῆλθεν ἐκ τῆς βασιλικῆς, προσεγγίζων ζωηρῶς τὸν σταυρικόν, ὡς πολλοὶ ἄλλοι ναοὶ τοῦ 5ου 6ου καὶ 7ου αἰῶνος.

Αἱ ἑκατέρωθεν κόγχαι, ἃς φέρει κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, ὑπενθυμίζουσι τοὺς ἀρμενικοὺς ναοὺς μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνταῦθα μεταξὺ τρούλλου καὶ κογχῶν παρεμβάλλονται καμάραι. Ἴσως ὁ Κρητικὸς τύπος νὰ ἀποτελῇ βαθμίδα μεταξὺ τῶν κογχωτῶν ἀρμενικῶν καὶ τοῦ σταυρικοῦ τύπου. Ὅπως δήποτε ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Τίτου εἶναι τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα ναοῦ μετὰ πλευρικῶν κογχῶν, ἃς βλέπομεν συχνὰ ἀργότερον εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Τὰ δὲ γλυπτὰ εὑρήματα ἀνήκουσιν ἄλλα μὲν εἰς τὸ τέμπλον, ἄλλα δὲ εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ ἄλλα εἰς τὸν ἄλλον τοῦ ναοῦ διάκοσμον. Τοῦ τέμπλου τὰ γλυπτὰ ἀνήκουσιν εἰς δύο περιόδους. Καὶ τὰ μὲν τῆς πρώτης ἀνακτέα, λόγῳ τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων καὶ τῆς τεχνουργίας των, εἰς τὸν 6ον αἰῶνα, τὰ δὲ τῆς δευτέρας, λόγῳ τοῦ διακόσμου των, ὑπενθυμίζοντος ζωηρῶς τὸν τῆς Σκριποῦς, εἰς τὸ τέλος τοῦ 9ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὰ τεμάχια τοῦ ἄμβωνος ὁμοιάζουσι καταπληκτικῶς πρὸς τὰ τοῦ ἄμβωνος τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου τῆς Ῥαβέννης (6ου αἰῶνος) καὶ τέλος τὰ τῶν παραθύρων κλπ. ἀνάγονται, λόγῳ τῆς διακοσμήσεώς των, εἰς τὸν 6ον αἰῶνα.

Σπουδαῖα εἶναι καὶ τὰ χαλκᾶ λείψανα, ἅτινα εὑρέθησαν ἐντὸς πίθου κεχωσμένου κατὰ τὸ νότιον κλῖτος τοῦ ναοῦ. Ἀποτελοῦνται δὲ ταῦτα: 1) ἐκ βάσεων πολυκανδήλων «κανισκίων», 2) ἐκ δίσκων μανουαλίων φερόντων μονογραφήματα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν κιονοκράνων τοῦ βίνκας 3) ἐκ σταυρῶν βαινόντων ἐπὶ σφαίρας, 4) ἐκ στεφάνης διατρήτου, 5) ἐξ ὀβελῶν προσκολλήσεως κηρίων καὶ 6) ἐξ ἁλύσεων.

Τόσον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις τοῦ ναοῦ, ὅσον καὶ τὰ εὑρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς καὶ τὰ γλυπτὰ καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα μαρτυροῦσιν ὡς χρόνον ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τὸν 6ον μ. Χ. αἰῶνα.

Τὰ δὲ εὑρεθέντα θωράκια τέμπλου τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνος διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὅτι ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐξηκολούθει νὰ λειτουργῇ καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀκόμη ὡς μητρόπολις.

Συνεδρία 27η τῆς 17ης Νοεμβρίου 1926.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἀ. Ὀρλάνδος ὡμίλησε περὶ μοναστηριακῶν νοσοκομείων, τραπεζῶν καὶ μαγειρίων.

Ἐν ἀρχῇ ὁ ὁμιλητὴς ἀνέφερε τὰς πηγάς, αἵτινες μνημονεύουσι μοναστηριακὰ νοσοκομεῖα, μεθ' ὃ ἐξήτασε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τῶν δύο μοναδικῶν μοναστηριακῶν νοσοκομείων, ἤτοι τοῦ μεγάλου Μετεώρου καὶ τοῦ τῆς μονῆς Βαρλαάμ, τῶν ὁποίων ἡ κάτοψις εἶναι τετράγωνος φέρουσα ἐσωτερικῶς τετρακόνιον ὑποστηρίζον τροῦλλον, χρήσιμον πρὸς ἐκφυγὴν τοῦ

καπνοῦ καὶ τῶν δηλητηριωδῶν ἀερίων τῆς κάτωθεν τοῦ τρούλλου τοποθετημένης ἑστίας, ἣν τὰ τυπικὰ καλοῦσιν ἄ ρ ο υ λ α ν.

Κατόπιν ὡμίλησε περὶ τῶν παραρτημάτων τῆς κεντρικῆς αἰθούσης, ἤτοι τοῦ προθαλάμου, τῶν ἀποχωρητηρίων καὶ τοῦ ἀπαραιτήτου ναΐσκου τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.

Ὁμοίαν πρὸς τὰ νοσοκομεῖα διάταξιν ὑπεστήριξεν ὁ ἀνακοινῶν ὅτι εἶχον καὶ τὰ γηροκομεῖα, ὧν παράδειγμα σῴζεται ἔξωθεν τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς Πεντέλης.

Μεθ' ὃ ὁ κ. Ὀρλάνδος ἐπραγματεύθη περὶ τραπεζῶν καὶ μαγειρείων συνδυάσας τὰς ἐκ τῶν τυπικῶν παρεχομένας πληροφορίας πρὸς τὰ ἐν ταῖς διαφόροις μοναῖς σῳζόμενα κτήρια. Ὥρισε δῆλα δὴ εἰς ποῖον μέρος τῆς μονῆς ἐκτίζοντο αἱ τράπεζαι, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν, τὴν ἐν κατόψει ἐν σχήματι ἰῶτα ἢ ταῦ διάταξίν των, τὸ σχῆμα τῶν ἐσωτερικῶν τραπεζίων κτλ. παρουσιάσας καὶ ἀναπαραστάσεις τῶν τραπεζῶν τῆς μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ καὶ τῆς τοῦ ἐν Μυστρᾷ Βροντοχίου.

Τέλος ἐξήτασε τὴν διάταξιν τῆς κατόψεως καὶ τῆς τομῆς τῶν μαγειρείων, ἅτινα ἵσταντο συνήθως ὡς αὐτοτελῆ κτήρια παρὰ τὰς τραπέζας ἔχοντα σχῆμα, κάτω μὲν τετράγωνον, πυραμιδοειδὲς δὲ ἢ σφαιρικὸν ἄνω, ἀποκορυφούμενον εἰς τροῦλλον ἐπέχοντα θέσιν καπνοδόχης, τονίσας συγχρόνως πόσον καλῶς διὰ τοῦ συστήματος ἀερισμοῦ καὶ ἑλκύσματος, ὅπερ συνεδυάζετο πρὸς τὴν διάταξίν των, ἐπετυγχάνετο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὄπτησις καὶ ἡ καλὴ ποιότης τοῦ φαγητοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ὅροι ὑγιεινῆς παρομονῆς ἐντὸς αὐτῶν τῶν μοναχῶν μαγείρων.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀνακοινώσεως ὁ κ. Α. Κούζης εἶπε τὰ ἑξῆς:

Ὁ κ. Ὀρλάνδος ἐχαρακτήρισεν ὡς οὐχὶ ἀκριβὲς τὸ σχεδιάγραμμα ξενῶνος, ὅπερ ἐδημοσίευσα εἰς τὴν περὶ μοναστηριακῶν νοσοκομείων κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα μελέτην μου καὶ ὅπερ ἐφιλοτέχνησεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Τσαγγρῆς. Ὀφείλω νὰ δηλώσω ὅτι ὁ κ. Τσαγγρῆς δὲν ἔκαμεν ἴδιον σχέδιον, οὐδὲ εὐθύνεται διὰ τοῦτο· παρακληθεὶς μόνον ὑπ' ἐμοῦ συνηρμολόγησεν ἐν βραχυτάτῳ διαστήματι, κατὰ τὰς ὑποδείξεις μου, τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέλαβον ἐκ χριστιανικῶν ἀρχαιολογιῶν, τοῦ μεσαιωνικοῦ νοσοκομείου Saint Gall καὶ Συριακῶν νοσοκομείων. Πάντως τὸ σχέδιον δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη συμβολὴ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

Συνεδρία 28η τῆς 9ης Δεκεμβρίου 1926.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Νικόστρατος Καλομενόπουλος ὡμίλησε «περὶ τοῦ ὑγροῦ πυρός».

Ἐπειδὴ ὁ ὁμιλητὴς ὡς βάσιν τῆς ἀνακοινώσεώς του ἔλαβε τὰ περὶ τῆς

χρήσεως τῆς ὕλης ταύτης λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Λέοντος ἐν τῷ ἔργῳ του «τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις», διὰ τοῦτο ἐν πρώτοις καθώρισε τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνεγράφη τοῦτο, ὅστις, κατ' αὐτόν, δὲν δύναται νὰ ὑπερβαίνῃ τὸ τέλος τοῦ Θ΄ αἰῶνος.

Τὴν γνώμην του ἐστήριξεν ἐπὶ τῶν ἑξῆς δύο παρατηρήσεων: α΄) ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἡ ἐκ τριῶν μοιρῶν στρατιωτικὴ μονὰς καλεῖται καὶ μ έ ρ ο ς, ὡς ἐν τοῖς παλαιοτέροις στρατιωτικοῖς συγγράμμασι, καὶ τ ο ύ ρ μ α, ὅστις τελευταῖος ὅρος εἰσήχθη εἰς τὸν Βυζαντινὸν στρατὸν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου (829 - 842) [Γενεσίου Βασιλεῖαι σ. 59], καὶ β΄) ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ ἀναφέρεται ὡς διαπρέψας στρατηγὸς Νικηφόρος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ ϛ΄ διακριθέντα στρατηγὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, πρόγονον τοῦ μετὰ ἑξήκοντα περίπου ἔτη ἀναδειχθέντος καὶ βασιλεύσαντος Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἐπὶ Λέοντος τοῦ Γ΄ οὐδεὶς στρατηγὸς Νικηφόρος διαπρέψας ἀναφέρεται. Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον συνεγράφη ὑπὸ Λέοντος τοῦ ϛ΄ (886 - 912) καὶ οὐχὶ ὑπὸ Λέοντος τοῦ Γ΄ (717 - 741).

Ὡς πρὸς τὸ ὑγρὸν πῦρ διέστειλε διάφορα εἴδη τούτου. Ἀρχικῶς δῆλα δὴ εἶπεν ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο δέον νὰ ἐννοήσωμεν ῥευστὴν ἐμπρηστικὴν ὕλην ἐκσφενδονιζομένην διὰ σιφώνων, ἔπειτα δέ, ἐπερχομένης τελειοποιήσεως καὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκσφενδονίσεως, καὶ ὡρισμένως κατὰ τὸ τέλος τοῦ Θ΄ αἰῶνος, πλείονα εἴδη, ἤτοι ὑγρὰ ἐκσφενδονιζόμενα ἐν ἀναφλέξει (φλογοβόλα νῦν) ἢ διὰ σιφώνων, εἴτε ἄλλας ἐμπρηστικὰς ὑγρὰς ὕλας ἐντὸς ἀγγείων ἐκσφενδονιζομένας καὶ διὰ σαγιττῶν, ἀκοντίων καὶ ἄλλων μέσων ἀναπτομένας καὶ τέλος ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος καὶ τὴν πυρίτιδα χρησιμοποιουμένην εἰς πυραύνους, κροτίδας καὶ χειροβομβίδας.

Κατὰ τὸν ὁμιλητὴν ἡ χρῆσις τοῦ ὑγροῦ πυρὸς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν παύει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ.΄ αἰῶνος, κατὰ τὴν ἅλωσιν δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) ὑγρὸν πῦρ δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' οὔτε καὶ κατὰ τὰς ἐκστρατείας τὰς γενομένας ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ 1422, κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων 1430, καὶ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453 ἐγένετο καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων χρῆσις ἑνὸς εἴδους ὑγροῦ πυρός, τῆς πυρίτιδος, ἀλλὰ χρῆσις τελειοποιημένη, δῆλα δὴ διὰ πυροβόλων ὅπλων.

Τὸ ὅτι δὲν ἐγίνετο πλέον χρῆσις τοῦ ὑγροῦ πυρὸς ἀποδίδει ὁ κ. Καλομενόπουλος εἰς τὸ ὅτι οἱ Βυζαντινοί, μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων καὶ τὴν ναυτικὴν ἐπικράτησιν τῶν Ἰταλῶν εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν ὡς καὶ τὸν πλήρη ἐκ τῆς θαλάσσης ἐκείνης ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προμηθευθῶσιν ἐκεῖθεν τὰς πρώτας ὕλας τὰς χρησίμους πρὸς παρασκευὴν αὐτοῦ.

Συνεδρία 29η τῆς 28ης Δεκεμβρίου 1926.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλου.

Ὁ κ. Φ. Κουκουλὲς ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν, ἧς ὑποκείμενον ἦτο «διασάφησις σημείων τινῶν τοῦ Βυζαντινοῦ βίου».

Ἐν πρώτοις ὁ ἀνακοινῶν ὡμίλησε περὶ τῆς σημασίας τῶν Βυζαντινῶν ἐπιθέτων Δαφνοπάτης καὶ Ροδοπάτης. Ταῦτα, κατ' αὐτόν, ὁρμηθέντα ἐκ τοῦ σταφυλοπάτης, ἐσήμαινον τὸν δι' ἐκθλίψεως ἢ ἀποστάξεως παράγοντα δαφνέλαιον ἢ ροδέλαιον, τῆς καταλήξεως — πάτης ἀποβαλούσης πλέον τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς σημασίαν.

Μετὰ ταῦτα τὸ σημερινὸν μπολιάρις = ρακενδύτης, ἐπαίτης, ἀσκόπως ἀνὰ τὰς ὁδοὺς περιπλανώμενος, ἀνήγαγεν εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἐμβολάριος, ἤτοι περιερχόμενος ἀνὰ τοὺς ἐμβόλους καὶ ἐπαιτῶν (Πρβ. Ἔνθ' ἀν. σ. 333 καὶ 334).

Τὰ παρὰ τῷ Προδρόμῳ κλωστᾶτα ἢ κλωτσᾶτα περιέγραψεν ὡς παιδικὸν παιγνίδιον ὑπὸ δύο ἀντιμετώπως ἱσταμένων παιδίων παιζόμενον καὶ συνιστάμενον εἰς ρυθμικὰς ἀναπηδήσεις καὶ λακτισμὸν τοῦ ἀντιπάλου, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον παίζεται σήμερον ἐν Κύπρῳ «ὁ πάτσος καὶ ὁ κλῶτσος» ὁ περιγραφόμενος ἐν τοῖς Κυπριακοῖς τοῦ Α. Σακελλαρίου (Κυπριακ. Α.' σ. 629).

Κατὰ τὸν κ. Κουκουλέν, οἱ μεσαιωνικοὶ καταδικάζοντές τινα εἰς πρόσκαιρον τύφλωσιν, περιέβαλλον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ διὰ μανδηλίου, τὸ ὁποῖον, ἀσφαλείας χάριν, καὶ ἐβούλλωνον. Τὸ μανδήλιον τοῦτο ἐκαλεῖτο βούλλα, ὡς ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν ποιημάτων φαίνεται, ὁ δὲ τοῦτο φέρων βουλλωμένος. Ἐπειδὴ δ' ὁ βουλλωμένος, ὡς μὴ βλέπων, εὐκόλως ἠδύνατο ν' ἀπατηθῇ, διὰ τοῦτο τὸ βουλλώνω κατήντησε νὰ σημαίνῃ οὐχὶ μόνον τυφλώνω, ἀλλὰ καὶ ἀπατῶ τινα, ὡς, πλὴν ἄλλων, δεικνύουσι καὶ αἱ συνώνυμοι φράσεις «ἐγὼ βουλλώνω (= ἀπατῶ) καὶ πουλῶ [ἢ ἐγὼ στραβώνω καὶ πουλῶ] καὶ σὺ βλέπε κι' ἀγόραζε».

Τὸ φτοῦ κι' ἀπὸ ξαναρχῆς τὸ λεγόμενον σήμερον πρὸς δήλωσιν ἐπαναλήψεως οἱασδήποτε πράξεως προῆλθε, κατὰ τὸν ὁμιλητήν, ἐκ τῆς συνηθείας τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν μαθητῶν νὰ σβήνωσι πτύοντες τὰ κατὰ τὸν ὑπογραμμὸν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ πινακιδίου γραφέντα, ἵνα, ἀσκήσεως χάριν, τὰ ἐπαναλάβωσι.

Τὴν ἀνακοίνωσίν του ἐτελείωσεν ὁ ὁμιλητὴς μὲ τὴν ἑξῆς παρατήρησιν. Ὅταν, εἶπεν, οἱ πρόγονοί μας ἔλεγον παιδί, τυρί, πρᾶξι, πόλι, ἐθεώρουν τοὺς μετὰ τοῦ ν καὶ ς τύπους παδίν, τυρίν, πρᾶξις, πόλις ὡς πληρεστέρους καὶ ἀκριβεστέρους, διὰ τοῦτο καὶ πᾶν ἀκριβῶς καὶ λεπτομερῶς ἐκτιθέμενον εἶπον ὅτι ἐλέγετο «μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σῖγμα».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ σημειοῦνται ὅσα ἐγράφησαν κατὰ τὸ 1926 ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ σχετίζονται μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐπιδιωκόμενον ἐπιστημονικὸν σκοπόν. Ταῦτα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἡ ἐκδίδουσα Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ πάντα Ἕλληνα δημοσιεύοντα σχετικὰς μελέτας, ὅπως ἀποστέλλῃ ἀντίτυπον αὐτῶν πρὸς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλὲν εἰς Ἀθήνας ὁδ. Μεθώνης 47.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀθηναγόρα Μεγάλ. Πρωτοσυγγέλλου. Σπερμολογίαι περὶ τῶν ἐσχάτων τῆς Κυρᾶ-Βασιλικῆς (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 610-616.)

Ἀμάντου Κ. Συμβολὴ εἰς τὸ Χιακὸν γλωσσάριον καὶ τὸ Χιακὸν τοπωνυμικὸν (Χιακὰ Χρονικὰ τεῦχος 6 σ. 1-82.)

» » Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καλλινίκου Κρεατσούλη (Αὐτόθι 6 σ.141-157.)

» » Ἔγγραφα περὶ Χίου ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ (Αὐτόθι σ. 158-164.)

» » Δημώδης Χιακὴ ποίησις (Αὐτόθι σ. 193-195.)

» » Ἐπίσκεψις τῆς Μονῆς Σινᾶ ἐν Ἀραβίᾳ (Ἡμερολόγιον Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου 1926 σ. 27-38.)

» » Μετὰ ἑκατὸν ἔτη (ἐπίμετρον εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως Σπ. Τρικούπη) Ἀθῆναι 1926 Σελ. 16.

» » Σλάβοι καὶ Σλαβόφωνοι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. (Ἰατρικὴ τόμ. 3 1925-6 σ. 291-293, 317-323.)

Ἀναγνωστοπούλου Γ. Π. Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἠπειρωτικῶν τοπωνυμιῶν (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 86-101.)

» Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος ἁγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων. (Ἀθηνᾶ τόμ. 38 σ. 139-193.)

» Ἐτυμολογικὰ [λοχωμένος — μοφεύγω — μήχως, μήχοντες — μτόβιργους — δρκομόνω — χρυσταλέννος, χρουσταλλένος]. (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τόμ. 5 σ. 76-78.)

Ἀνδρεάδου Γεωργ. Σ. Ἐθνικαὶ σελίδες, τῇ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ (Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον 1926 σ. 176-187.)

» » Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας. (Αὐτόθι σ. 136-142.)

[Ἀνωνύμου] Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Θρόνου Ἀλεξανδρείας. (Πάνταινος τόμ. 18 σ. 648-652.)

» Ἡ ἀναλογία τοῦ ἀριθμοῦ Ἑλλήνων καὶ Σύρων ἐν τῷ Θρόνῳ Ἀλεξανδρείας. (Αὐτόθι σ. 741-745.)

» Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι Κριμαίας. (Αὐτόθι σ. 795-802.)

» Ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ Π. Μπερατίου. — Μπεράτιον Πατριάρχου Ματθαίου (1790). (Αὐτόθι σ. 808-813.)

[Ἀνωνύμου] Παιγνίδια καὶ τραγούδια λαϊκὰ γιὰ παιδιὰ 6 χρονῶν καὶ ἀπάνω. Ἀθῆναι 1926 σ. 55.

» Παῦλος Μελᾶς — Βιογραφία ἀπὸ διηγήσεις, ἀναμνήσεις, γράμματα δικά του καὶ ἄλλων. Ἀθήνα 1926 Σελ. 458.

» Προσοχὴ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἀνάγκη νομοθετικοῦ διακανονισμοῦ τοῦ καθεστῶτος αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1926 Σελ. 110+η'.

» Τὸ ζήτημα τῶν Συροορθοδόξων ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἀλεξανδρείας. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1926 Σελ. 30.

» Ἐπιστολαὶ Γρηγορίου τοῦ Ε' πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τῆς Μεγίστης Λαύρας (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 189 - 195.)

Ἀρβανιτάκη Γ. Ἀναφορὰ τοῦ ὑποναυάρχου καπετὰν Γ. Σαχτούρη. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 551 - 552.)

» » Λέσβιοι ἐν τῷ ἀγῶνι. (Αὐτόθι σ. 602 - 607.)

» » Σεισμοὶ στὴν Αἴγυπτο (ὁ Φάρος ἔτος 6 σ. 241 - 243, 270 - 274.)

Ἀργυροπούλου Μαρίας Π. Σκέψεις περὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς Νεοελληνικῆς. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 35.

Ἀριστάρχου Γαβριὴλ Διοκαισαρείας. Ὁ Σεβῆρος μητροπολίτης Φιλαδελφείας (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σ. 467 - 481, 529 - 537, 593 - 609.)

Βαρδάκη Σπ. Γ. Κρητικαὶ ἐπῳδαί. (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 239 - 248.)

Βασσαρέως Γ. Ἡ κόττα (Μαλεβὸς τόμ. 6 σ. 542.)

Βέη Ν. Κατάλογος τῶν ἑλλην. χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Ζακύνθῳ Φωσκολιανῆς Βιβλιοθήκης (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 46 - 65.)

» » Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Λευκασίῳ Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου (Αὐτόθι σ. 66 - 88.)

» » Ὁ Χριστόφορος Βαρλααμίτης καὶ τὸ βραχὺ χρονικὸν αὐτοῦ (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 63 - 71, 120 - 132.)

Βίου Στυλιανοῦ. Χιακαὶ παραδόσεις. (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 220 - 333.)

Βλαντῆ Σπυρ. Α. Ἐθνικὴ δρᾶσις τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 5 - 22.)

» » Ἀθανάσιος Ψαλλίδας. (Αὐτόθι σ. 89 - 96.)

Βογιατζίδου Ι. Κ. Ἑλληνικαὶ κοινότητες ἐν Αὐστροουγγαρίᾳ. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 71 - 78.)

» » Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Ἠπείρου. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 71 - 80.)

Γιαννοπούλου Ν. Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι Τρικκάλων καὶ οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσσης. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β'. τόμ. 3 σ. 15 - 34.)

» » Ἔγγραφα Μονῆς Ξενιᾶς. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 130 - 144.)

» » Ἐπιγραφὴ μονῆς Θεοτόκου ἐν Τσαγγαράδᾳ. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 579.)

Γιοφύλλη Φώτου. Θιακὰ μοιρολόγια. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 257 - 273.)

Γνευτοῦ Παύλου. Τραγούδια δημοτικὰ τῆς Ῥόδου. Ἀλεξάνδρεια 1926 Σελ. 151.

Γουγούση Χρήστου Γ. Θεσσαλονίκης ἱστορήματα. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 402 - 410, 471 - 481, 520 - 526.)

» » Ἱστορία τοῦ συντάγματος (ἰσνάφι, συντεχνία, σωματεῖον) τῶν ἱερέων Θεσσαλονίκης. (Αὐτόθι σ. 278 - 293.)

Γούδα Μιχ. Βυζαντινὰ γράμματα τῆς ἐν Ἄθῳ Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Βατοπέδου. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ: Β' τόμ. 3 σ. 35 - 48.)

Δάλλα Χρήστου Ι. Διατί ὁ Πουκεβὶλ ἐμίσει τὸν Θανάσην Βάγιαν; (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 553 - 555.)

Δὲ Βιάζη Σπ. Ξεχασμένοι συγγραφεῖς καὶ λησμονημένα γεγονότα. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις τόμ. 19 τεῦχ. 219 σ. 5 - 6.)

» » Παῦλος Μερκάτης. (Αὐτόθι σ. 8 - 9.)

» » Γεώργιος Χρυσοβέργης. (Αὐτόθι τεῦχ. 222 σ. 8 - 9, 223 σ. 9 - 10, 224 σ. 8 - 9.)

» » Ἡ ἑκατονταετηρὶς τοῦ θανάτου Οὔγου Φωσκόλου. (Αὐτόθι τεῦχ. 228 σ. 7, 229 σ. 8 - 9.)

Δεινάκι Στυλ. Γλωσσικά. (Ἀθηνᾶ τόμ. 38 σ. 67 - 71.)

Δένδια Μιχ. Ἀπουλία καὶ Χιμάρα. (Ἀθηνᾶ τόμ. 38 σ. 72 - 109.)

» » Ἑλένη Ἀγγελῖνα Δούκαινα Βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 219 - 294.)

» » Οἱ Βάραγγοι καὶ τὸ Βυζάντιον. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 145 - 221.)

Δηλιγιάννη Γ. Ἡ βιβλιοθήκη Ζαγορᾶς. (Ὁ Φάρος ἔτ. 6 σ. 110 - 116.)

Διαμαντάρα Ἀχιλλέως Σ. Ἱστορία τῆς νήσου Καστελλορίζου ἀναγραφομένη χρονολογικῶς ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 269 - 322.)

» » Νισυριακὰ ἔγγραφα. (Αὐτόθι σ. 556 - 566.)

Δούσμανη Β. Ἱστορία τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, Βιβλίον Α'. Ἀρχαῖοι χρόνοι — Μεσαίων — Τουρκοκρατία. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 222+στ'.

Δρανδάκη Παύλου. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τόμ. Α'. Α — Ἀθανασία Ἀθῆναι 1926 Σελ. 912.

Δροσίνη Γ. Ἑλληνικὴ Χαλιμά. Τὰ ὡραιότερα παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐκλογὴ καὶ διασκευὴ Γεωργίου Δροσίνη. Σειρὰ δευτέρα. Ἀθῆναι [1926] Σελ. 126.

Δυοβουνιώτου Κ. Ι. Ἀλέξιος Σπανός. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 206 - 218.)

Εὐστρατιάδου Μιχ. Περὶ τῶν κοττιστῶν ἤτοι τῶν κυβιστῶν παρὰ Βυζαντινοῖς. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β'. τόμ. 3 σ. 67 - 76.)

» » Περὶ μὴ τελέσεως γάμων κατὰ Μάϊον. (Αὐτόθι σ. 77 - 78.)

Ζαφειροπούλου Ἰωσήφ. Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προύχοντες ἐντὸς τῆς ἐν Τριπόλει φυλακῆς ἐν ἔτει 1921 Ἐν Ἀθήναις 1926 Σελ. 76.

† *Ζερλέντου Π.* Ἰγνάτιος ὁ ἀπὸ Ἀχριδῶν Πρόεδρος Χίου. (Χιακὰ Χρονικὰ τεῦχ. 6 σ. 106 - 125.)

» » Ἀθανάσιος ὁ Ἴμβρου. (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τόμ. 5 σ. 29 - 35.)

» » Πατριαρχῶν γράμματα διατακτικὰ πρὸς τοὺς νησιώτας περὶ δουλικῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς κρατοῦντας. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 97 - 116.)

Ζολώτα Γ. Ι. Ἱστορία τῆς Χίου συνταχθεῖσα ἐπιμελείᾳ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Αἰμιλίας Κ. Σάρου τόμος Γ'. μέρος πρῶτον, Τουρκοκρατία Ἐν Ἀθήναις 1926 σ. 657 + κδ'.

Ζώη Λεωνίδα. Ἡ πόλις Ζακύνθου. (Αἱ Μοῦσαι ἔτ. 34ον ἀριθ. 788 σ. 1 - 2, 789 σ. 1 - 2, 790 σ. 1 - 2, 791 σ. 1 - 2, 793 σ. 1 - 2, 794 σ. 1 - 2.)

Θέμελη Τ. Π. Πύλαι καὶ πύργοι τῆς Ἱερουσαλήμ. (Ν. Σιὼν τόμ. 21 σ. 3-18, 116-126, 145-160.)

» » Τὸ ὑπερῷον. (Αὐτόθι σ. 513-528.)

Θεοτοκᾶ Ν. Γ. Τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον τῶν μειονοτήτων ἐν Τουρκίᾳ. (Δικαιοσύνη τόμ. 4 τεῦχ. 9 σ. 201-203.)

Θεοτόκη Σπυρίδωνος Μ. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ κρατικῷ ἀρχείῳ τοῦ Βενετικοῦ κράτους Ἐν Κερκύρᾳ 1926. Σελ. 99.

Θωμοπούλου Σ. Ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 586-587.)

Καιροφύλλα Κ. Ἕλληνες ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Μεσαίωνα. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 363-366.)

Κακριδῆ Ἰ. Θ. Ὁ Νόμος τῆς ἀποβολῆς τῶν τονουμένων φωνηέντων εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Λευκῶν (Πάρου). Ἀθῆναι 1926 σ. 16.

» » Περὶ τῶν εἰς —γος στερητικῶν ἐπιθέτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς (Ἀθηνᾶ τόμ. 38 σ. 194-212.)

Καλογεροπούλου Διον. Π. Ἡ δρᾶσις τοῦ Θεοφίλου Καΐρη ὡς τέκτονος, φιλικοῦ καὶ θεοσόφου. (Πυθαγόρας ἔτ. 4 σ. 1354-1347, 1381-1393.)

» Ἡ ἐλευθέρα τεκτονικὴ καὶ αἱ ἀπόκρυφοι ἐπιστῆμαι — Καβάλλα — Ἐνώχ. (Αὐτόθι σ. 1461-1467.)

Καλτσᾶ Νικολ. Ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ ἡ Νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδησις. (Παρνασσὸς ἔτ. 1 ἀριθ. 1 σ. 20-22.)

Καμπούρογλου Δ. Γρ. Οἱ Χαλκοκονδύλαι. Ἐν Ἀθήναις 1926 Σελ. 283.

» Μία ἐπίσκεψις εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. (Ἡμερολόγιον Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου 1926 σ. 39-43.)

Κανδηλάπτου Γ. Δέκα κρωμέτικα τραγούδια. (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 237-238.)

» Παροιμίαι καὶ αἰνίγματα ἐκ Χαλδίας τοῦ Πόντου (Αὐτόθι σ. 252-254.)

» Μῦθος Ποντικὸς (Αὐτόθι σ. 254.)

» Δεισιδαίμονες δοξασίαι καὶ συνήθειαι ἐν Χαλδίᾳ. (Αὐτόθι σ. 255.)

» Γαμήλια ἔθιμα. (Αὐτόθι σ. 255-258.)

Κανδηλώρου Τάκη Χ. Ἡ φιλικὴ ἑταιρεία 1814-1821. Ἐν Ἀθήναις 1926 Σελ. 448+β.

Καραβίδα Κ. Δ. Ἡ φυσιολογία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἡ θέση του στὴ Νεοελληνικὴ ἀναγέννησι. (Ἀναγέννησι Χρονιὰ Α' φύλλ. 3ο σ. 163-166.)

Καρολίδου Π. Τί ἔστιν Ἤπειρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 201-202.)

Κληρίδου Νεάρχου. Λαογραφία διαφόρων μηνῶν. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 4 σ. 199-201.)

Κομπογιαννίτη Ἀρρώστιες καὶ φάρμακα. (Μαλεβὸς ἔτος 6 σ. 498-499.)

Κοντογιάννη Παντ. Πολιτικαὶ γνῶμαι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 168-187.)

» » Γράμμα τῆς κοινότητος τῆς Βενετίας πρὸς Γεώργιον Κορέσσιον καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ. (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελλην. Χρονικὰ τόμ. 5 σ. 89-96.)

Κοντογιάννη Πατρόκλ. Ἠθογραφία τῶν μεγάλων στρατηγῶν. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 48.

Κουγέα Σ. Β. Κῶδιξ τοῦ Πατρικίου Σαμωνᾶ [μεθ' ἑνὸς πανομοιοτύπου.] (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τόμ. 5 σ. 198-204.)

» » Τὰ φαιδρὰ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. (Ἡμερολόγιον Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου 1926 σ. 255-262.)

Κουκουλὲ Φ. Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι. Μέρος Β'. (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 52-108.)

Κουκουλὲ Φ. Achmes Oneirocriticon ὑπὸ Fr. Dexl [Βιβλιοκρισία]. (Αὐτόθι σ. 285-292.)

» » Ἡ Νεοελληνικὴ καὶ τὰ Βυζαντινὰ ἔθιμα. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 195-203.)

» » Ὁ Νικόλαος Πιλάλας καὶ τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον Βρεσθένων. (Μαλεβὸς ἔτος 6 σ. 558-560.)

Κουρμούλη Γεωργίου Ἰ. Τραγούδια Κρητικά. (Λαογραφία 9 σ. 193-219.)

Κουρτίδου Κωνστ. Γ. Τὰ Θρᾳκικά. Ἤτοι ἡ ἀρχαία Θρᾴκη — Οἱ ἀρχαῖοι Θρᾷκες — Τὰ Διονύσια — Τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια — Ὀρφικά — Ὀρφισμὸς Θεσσαλονίκη 1926 Σελ. 112.

Κτενᾶ Χριστοφ. Ἀρχιμ. Ἡ ἐν ἁγίῳ ὄρει Ἄθῳ ἱερά, βασιλική, πατριαρχικὴ καὶ σταυροπηγιακὴ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου καὶ αἱ πρὸς τὸ δοῦλον ἔθνος ὑπηρεσίαι αὐτῆς (963 — 1921). Ἐν Ἀθήναις 1926 Σελ. 113.

Κυριαζῆ Ν. Γ. Δημώδης Κυπριακὴ ἰατρικὴ (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 4 σ. 1-186.)

Κυριακίδου Στίλπ. Ἀπροσδόκητος ναυμαχία εἰς τὸν λιμένα τῆς Χίου. (Χιακὰ Χρονικὰ τεῦχ. 6 σ. 171-184.)

» » Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας. Ἀκριτικὰ ἔπη. Ἀκριτικὰ τραγούδια. Ἀκριτικὴ ζωή. Ἀθῆναι 1926. (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων ἀριθ. 45 Σελ. 154.)

» » Ἡ φυσιολατρεία εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ὁμιλία γενομένη ἐκ μέρους τοῦ Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου ἐν τῷ Παρνασσῷ. Ἀθῆναι 1926. (Σειρὰ ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεων Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου ἀριθ. 8 Σελ. 36.)

» » Ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ νεώτερος. (Ὁμιλία γενομένη ἐν τῷ Παρνασσῷ ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς Μακεδονικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας) Ἀθῆναι 1926 (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων ἀριθ. 13 Σελ. 23.)

» » Ἕλληνες γίγαντες. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 45-54.)

Κωνσταντοπούλου Κ. Ἓν Βυζαντινὸν ἐπώνυμον. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 79-80.)

» » Ἡ σφραγὶς Θεοδώρου Στουδίτου. (Αὐτόθι σ. 482-493.)

Κωτούλα Ἀργυρ. Αἱ σωφρονιστικαὶ προσπάθειαι ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐνενηκονταετίαν 1836-1926. (Δικαιοσύνη τόμ. 4 τεῦχ. 14-15 σ. 330-347.)

Λάμπρου Σπυρ. Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. 3. Ἐν Ἀθήναις 1926. σ. 371 + λζ'.

Λάσκαρη Νικ. Ι. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου. — Τὰ ἐν Ἀθήναις. (Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις ἔτ. 19 τεῦχ. 219 σ. 3-5, 220 σ. 5-7, 222 σ. 5-7, 223 σ. 5-6, 224 σ. 4-6, 225 σ. 2-4, 226-227 σ. 3-5, 228 σ. 4-5, 229 σ. 6-7.)

Λαυριώτου Σπυρ. Ἐπιστολὴ τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε'. πρὸς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς μεγίστης Λαύρας. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τ. 10 σ. 189-195.)

Λεληδάκη Γεωργ. Ὁ Γιούχτας — Κρητικοφιλολογικὰ σημειώματα. (Ραδάμανθυς ἔτ. 11 ἀριθ. 11 σ. 5, 12 σ. 5-6.)

Λιγνοῦ Ἀντωνίου. Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832 τόμ. 4. Ἐν Πειραιεῖ 1926 Σελ. 621.

» » Ἀρχεῖον τῆς κοινότητος Ὕδρας τόμ. 7. Ἐν Πειραιεῖ σ. 399.

Λουκοπούλου Δ. Ποιὰ παιγνίδια παίζουν τὰ Ἑλληνόπουλα. (Περιγραφὲς ἑλληνικῶν παιγνιδιῶν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος). Ἀθῆναι 1926 Σελ. 224.

Λουκοπούλου Δ. Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας. (Παροιμίαις — αἰνίγματα — γλωσσοδέτες.) Τόμ. Α'. 'Αθῆναι 1926 Σελ. 90.

» » Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας. Νεοελληνικὴ μυθολογία. Τόμ. Β'. 'Αθῆναι 1926 Σελ. 99.

Μάγερ 'Ιωάννου 'Ιακώβου. 'Ημερολόγιον τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου 1825 - 1826. Τελευταῖαι ἡμέραι — ἔξοδος τῆς φρουρᾶς — θρῆνοι τοῦ Μεσολογγίου [Μετὰ 12 εἰκόνων, 2 χαρτῶν καὶ 2 ὁμοιοτύπων] 'Επιμελείᾳ Γεωργίου Δροσίνη. 'Αθῆναι 1926 σ. 240 + ιε'. (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων ἀριθ. 43.)

Μαγκριώτου Β. Τὰ Χριστούγεννα (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 29 - 32.)

Μ[αντζουράνη] Κ. 'Ι. 'Ο Γάμος στὸ Δέλβινο τῆς 'Ηπείρου. ('Επετηρὶς τῶν Βουρβούρων 1925 - 1926 σ. 120 - 129.)

» Παιδικὰ τραγούδια. (Αὐτόθι σ. 141 - 148.)

» Λαογραφικὰ Βουρβούρων. (Αὐτόθι σ. 148 - 158.)

Μαυροπούλου Χ. Τουρκικὰ ἔγγραφα καὶ ἐπιγραφαὶ (Χιακὰ Χρονικὰ τεῦχ. 6 σ. 165 - 170.)

Μέγα Γ. Α. Βιβλίον ὠμοπλατοσκοπίας ἐκ κώδικος τῆς 'Εθν. Βιβλιοθήκης 'Αθηνῶν. (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 3 - 51.)

Μενάρδου Σ. Λησμονημένος Κύπριος ἀντάρτης. ('Ημερολόγιον τῆς μεγάλης 'Ελλάδος 1926 σ. 55 - 62.)

Μιχαηλίδη Εὐγενίου. 'Η ἐκκλησία 'Αλεξανδρείας ἐν τῇ 'Αραβικῇ φιλολογίᾳ. ('Ο Φάρος ἔτος 5 σ. 8 - 10.)

» » 'Η Αἴγυπτος ἐν τῇ 'Αραβικῇ φιλολογίᾳ. (Αὐτόθι ἔτ. 6 σ. 68 - 71.)

» » Σελίδες ἐκ τῆς 'Αραβικῆς φιλολογίας. (Αὐτόθι σ. 141 - 143.)

» » 'Η Αἴγυπτος ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλολογίᾳ. (Αὐτόθι σ. 166 - 172.)

» » 'Ο Αἰγυπτιώτης 'Ελληνισμὸς καὶ τὸ μέλλον του (1800 - 1926). (Αὐτόθι σ. 203 - 204, 237 - 238, 275 - 277, 318 - 321.)

» » 'Η Παλαιστίνη ἐν τῇ ἀραβικῇ φιλολογίᾳ (Ν. Σιὼν τόμ. 21 σ. 499 - 504.

Μοσχοπούλου Νικηφ. Τὸ ζήτημα τῶν στενῶν (ἤτοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Μελέτη διπλωματικῆς ἱστορίας. 'Εν 'Αθήναις 1926 Σελ. 111.

Μπρατσιώτου Π. Ι. Οἱ Φιλισταῖοι καὶ ὁ Αἰγαιοκρητικὸς πολιτισμός. ('Επετ. Πανεπ. 'Αθ. Θεολ. Σχολ. τεῦχ. 3 σ. 370 - 402.)

Νικαρούση Α. Πότε ὁ Μαυρογένης προσέλαβε γραμματέα τὸν Ρήγαν; (Δελτ. 'Ιστορ. 'Εθνολ. 'Εταιρ. τόμ. 9 σ. 567 - 572.)

Νικολαΐδου Κλ. 'Ο ἀνταγωνισμὸς Γαλλίας καὶ 'Αγγλίας ἐν 'Ηπείρῳ καὶ 'Αλβανίᾳ πρὸ τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως τοῦ 1821. ('Ηπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 41 - 52.)

Νίτσου Ν. Μονογραφία περὶ τῆς ἐν 'Ηπείρῳ κώμης τοῦ Τσαμαντᾶ. 'Εν 'Αθήναις 1926 Σελ. 400 + η'.

Ξανθουδίδου Στεφ. Γλωσσικαὶ ἐκλογαί. [Τὸ σοῦγλι, ἡ σούγλη, τὸ σουγλί, τὰ σουγλικά. — Ραντό, ραντά, ἀραντά, λαντουρίδια κλπ. — Συμμέρισσα, συγκόρμισσα, σύγκορμος, σύγκρισις κλπ. — 'Ο κοτσίπιδας, ἡ κοτσιπίδα, κοτσιπιδιάζω. — Κιάς, σκιάς, κιανείς, κιαμιά. — Μιαολιά, μιαολιάς, μιαχιά, κιαουλιὰς καὶ σκιαουλιάς. — Έντρομα καὶ μπρόσκαιρα. — Σταθώρι, Σταθώρης. — Μανοῦσος. Κοτοῦμαι, κοτᾶται, κοτήθηκε. — Ρύπος, ρυπάδι, μαρόλλυπος, σούρουπο.] ('Αθηνᾶ τόμ. 38 σ. 119 - 138.)

Οἰκονομίδου Δ. Η. Ποντικαί τινες λέξεις καὶ Καππαδοκικαὶ [ράχα ἡ, — λαΐζω, ἀμήλαλος — Σουχριᾷ καὶ σουχρᾷζει — Κόρε τά] 'Αθηνᾶ τόμ. 38 σ. 110 - 118.)

Παντελίδου Χρ. Γ. 'Ετυμολογικὰ [Σκληβὸς — σκληβώνω. Καντζῆλι, καντζί. Πεισκαλίζω.] ('Αθηνᾶ τόμ. 38 σ. 49 - 66.)

Παπαδάκη Ν. Κ. Τὸ ποδαρικό. (Ραδάμανθυς τόμ. 11 ἀριθ. 1 σ. 7.)

» » Μιὰ φορὰ κι' ἕνα καιρὸ (ἱστορικαὶ σημειώσεις). (Αὐτόθι ἀριθ. 2 σ. 7.)

» » Αἱ ἐν Κρήτῃ ἐφημερίδες καὶ ἡ τυπογραφικὴ καλλιτεχνία. (Αὐτόθι ἀριθ. 4 σ. 6.)

Παπαδημητρίου Σολ. Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα διὰ μέσου τῶν αἰώνων. ('Εμπορικὴ Πρόοδος ἔτος Α' φυλλ. 4 σ. 8 - 12.)

Παπαδοπούλου 'Ανθ. 'Ο Μεσαιωνικὸς 'Ελληνισμὸς τοῦ Πόντου. ('Ημερολόγιον τῆς μεγάλης 'Ελλάδος σ. 367 - 380.)

Παπακυριακοῦ Σωφρονίου 'Αρχιμ. 'Η κατὰ τοῦ Όθωνος στάσις τοῦ 1836 ἐν Αἰτωλοακαρνανίᾳ. (Δελτ. 'Ιστορ. 'Εθνολ. 'Εταιρ. τόμ. 9 σ. 539 - 544.)

» Συμβολὴ τοῦ 'Ελληνικοῦ κλήρου τῆς δυτικῆς 'Ελλάδος ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ 1821. (Αὐτόθι σ. 545 - 550.)

» 'Η μονὴ τοῦ Λεσινίου. (Αὐτόθι σ. 573 - 575.)

» 'Ιδιόχειροι σημειώσεις ἁρμαλωτῶν καὶ κλεφτῶν. (Αὐτόθι σ. 590 - 592.)

Παπαμιχαὴλ 'Επαμ. Βουρβουραϊκὲς παραδόσεις. ('Επετηρὶς τῶν Βουρβούρων 1925 - 1926 σ. 133 - 136.)

Παπαντωνάκη Γεωργ. 'Η διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. 'Εν 'Αθήναις 1926 Σελ. 82.

» Σελίδες ἀπὸ τὴν σύγχρονον πολιτικὴν καὶ διπλωματικὴν ἱστορίαν. 'Εν 'Αθήναις Σελ. 40.

Παπούλια Δ. Π. 'Ελληνικῶν ἐθίμων περισυλλογή ('Ακαδημεία 'Αθηνῶν. Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1926 τεῦχος Β'. Μάϊος σ. 94 - 102.)

Παρχαρίδου Ι. Α. Περὶ τῶν ἐν Όφει ᾀσμάτων (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 109 - 151.)

» » Δημοτικὰ ᾄσματα Πόντου. (Αὐτόθι σ. 234 - 237.)

Πασχάλη Δημ. Π. Οἱ χοροὶ τῆς νήσου Άνδρου, Συρτὸς — Μπάλλος ('Ανδριακὸν 'Ημερολόγιον 1926 σ. 21 - 30.)

» » Λαογραφία τῆς νήσου Άνδρου. (Αὐτόθι σ. 97 - 117.)

» » 'Η ἐν κάτω Κάστρῳ τῆς Άνδρου Σχολὴ 'Ελληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἐν Κορθίῳ τῆς ἁγίας Τριάδος. (Δελτ. 'Ιστορ. 'Εθνολ. 'Εταιρ. τόμ. 9 σ. 222 - 268.)

Παχνοῦ 'Αλεξ. Χιακὰ σημειώματα (Χιακὰ χρονικὰ τεῦχ. 6 σ. 196 - 202.)

» » Τὸ Χιακὸν ἐμπορικὸν ναυτικόν. (Αὐτόθι σ. 203 - 223.)

Πεζοπούλου 'Εμμ. Παρατηρήσεις εἰς παπύρους, Έλληνας ἰατροὺς καὶ Βυζαντιακοὺς συγγραφεῖς. (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τόμ. 5 σ. 63 - 75.)

Πετροκοκκίνου Δ. Π. Έλλην τυχοδιώκτης περὶ Χίου. (Χιακὰ Χρονικὰ τεῦχ. 6 σ. 83 - 105.)

Πρωτοπαπᾶ Ι. Ν. Περιπέτειαι Βασσαραίων κατὰ τὸ 1821. 'Απὸ τὸ Βασσαρᾶ εἰς τὸ Κρανίδι. (Μαλεβὸς τόμ. 6 σ. 486 - 487.)

Ραγκαβῆ Εὐγενίου Ρίζου - Τιπάλδου Γ. Ε. [τῇ συνεργασίᾳ Φ. Κουκουλέ, Δ. Πετροκοκκίνου καὶ Α. Χατζῆ] 'Εγχειρίδιον οἰκοσημολογίας μετὰ γαλλοελληνικοῦ λεξιλογίου. (Παράρτημα Θ'. τόμου τοῦ Δελτίου 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας τῆς 'Ελλάδος.) 'Εν 'Αθήναις 1926 Σελ. 47 + η'. προλ. καὶ ια'. λεξιλογίου.

Ράδου Κωνστ. Τὸ ἡμερολόγιον τῆς Ψαριανῆς μοιραρχίδος «Φιλοκτήτης» 13 'Απριλίου 1821 — 28 'Ιουνίου 1824. (Δελτ. 'Ιστορ. 'Εθνολ. 'Εταιρ. τόμ. 9 σ. 323 - 362.)

Ράδου Κωνστ. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Αὐγούστου Κόμητος Δελα Γκάρδ Σαμπονᾶ. (Αὐτόθι σ. 511 - 524.)

Σ. Κ. Οἱ Κομπογιαννῖται. (Ραδάμανθυς τόμ. 11 ἀριθ. 3 σ. 6.)

Ρεμπέλη Χαρ. Δημοτικὰ τραγούδια Βουρμπιάνης (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 190 - 196.)

Ρωμαίου Κ. Α. Ἀρχαιολογία καὶ ἱστορία τοῦ χωριοῦ μας. (Ἐπετηρὶς τῶν Βουρβούρων 1925 - 1926 σ. 14 - 24.)

Σακελλαρίδου Ἰωάν. Θ. Ὁ εἰς τὸν Παλαιολόγον ὕμνος. (Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον 1926 σ. 60 - 73.)

Σαλβάνου Μαλβίνας. Τραγούδια, μοιρολόγια καὶ λαζαρικὰ [Ἀργυράδων Κερκύρας] (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 152 - 208.)

Σαρατζοπούλου Κ. Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι στενογραφίας. (Ἐμπορικὴ Πρόοδος ἔτος Α'. φύλλ. 9 σ. 8 - 13.)

Σάρρου Δημ. Σ. Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας [Ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Ἰονίου Γερουσίας] (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 148 - 157.)

Σαχτούρη Γ. Ἀναφορὰ τοῦ ὑποναυάρχου καπετὰν Γ. Σαχτούρη (Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 551 - 552.)

Σγουρίτσα Ἀγ. Μία παράδοσις γιὰ τὶς Νεράϊδες (Μαλεβὸς ἔτος 6 ἀριθ. 58 σ. 499.)

» » Τὸ α. τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῶν Γκορτσοζουπενιωτῶν. (Αὐτόθι σ. 553 - 554.)

» » Θεοδώρητος καὶ οἱ ἅγιοι Ἀνάργυροι. (Αὐτόθι ἀριθ. 64 σ. 560.)

» » Ἅλως αἱ ἀρχαῖαι. (Αὐτόθι σ. 562.)

» » Τὸ Συντζάφι. (Αὐτόθι σ. 563 - 564.)

» » Ζούπενα. (Αὐτόθι σ. 564.)

Σιδερίδου Ξενοφ. Ἐπιστολαὶ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. (Χιακὰ Χρονικὰ τεῦχ. 6 σ. 185 - 192.)

» » Τὰ περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν γράμματα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 52 - 64.)

Σούλη Χρ. Ἠπειρωτικὰ αἰνίγματα (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 148 - 189, 313 - 329.)

Σπαταλᾶ Γερ. Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσικὴ κι' οἱ φυσικὲς ὑπερβολὲς τῆς πολεμικῆς κριτικῆς. (Ἀπάντησις στὸν κ. Κ. Βάρναλη) Ἀθῆνα 1926 Σελ. 46.

Σπυρομίλιου Ἀπομνημονεύματα τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου 1825 - 1826. Ἐκδίδονται ὑπὸ Ἰω. Βλαχογιάννη πατριωτικῇ χορηγίᾳ τοῦ κυρίου Ἐμμ. Α. Μπενάκη, εἰς τιμὴν τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐξόδου τῆς ἡρωϊκῆς φρουρᾶς. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 150 + λβ'.

Στασινοπούλου Κ. Α. Αἱ πολιορκίαι τοῦ Μεσολογγίου [ἐράνισμα ἐκ τῆς ἀνεκδότου ἱστορίας του.] (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 23 - 45.)

» Τὸ Μεσολόγγι τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 323.

» Οἱ Μεσολογγῖται. (Ἡ κατὰ τὸν Μέγαν Ἀγῶνα δρᾶσίς των) Ἀθῆναι 1926 Σελ. 126 - 127.

Στεφανίδου Μιχ. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως — Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπανάστασις. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 78 + ζ'.

Στρατῆ Εὐαγ. Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β'. τόμ. 3 σ. 3 - 14.)

Σωτηριάδου Γ. Ἑλληνικὰ κολλέγια ἐν Παταυίῳ ἐπὶ Βενετοκρατίας. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος σ. 431 - 448.)

Σωτηρίου Γ. Κ. Ἡ λίμνη τῆς Πρέσπας. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος σ. 151 - 160.)

» » Τὸ ὀράριον τοῦ διακόνου ἐν τῇ Ἀνατολ. Ἐκκλησίᾳ — Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἱερῶν ἀμφίων τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τόμ. 1 σ. 405 - 488.)

Τ. Π. Μ. [Ἀγησιλάου Σγουρίτσα] Χωριάτικος βίος. (Μαλεβὸς τόμ. 6 σ. 483 - 485, 495 - 496, 521 - 522, 535 - 536, 551 - 552, 570 - 572.)

Τιπάλδου Γ. Ε. Εἷς ἄγνωστος σύγγαμβρος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. (Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 525 - 533.)

Τρανοῦ Μιχ. Εἷς κῶδιξ τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας. (Μαλεβὸς τόμ. 6 σ. 518-519.)

» » Γιάννακας καὶ ὁ πύργος στὰ Βέργια. (Αὐτόθι σ. 546.)

» » Τραγούδια Ἀρκαδικὰ (Ἀρβανιτοκερασιᾶς.) (Λαογραφία τόμ. 9 σ. 249 - 252.)

Τριανταφυλλίδη Μ. Δημοτικισμός, ἕνα γράμμα στοὺς δασκάλους μας. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 80.

Τριανταφυλλίδου Γ. Μία Ἑλληνὶς αὐτοκράτειρα τῆς Γερμανίας. (Παρνασσὸς τόμ. 1 ἀριθ. 3 σ. 2 καὶ 30.)

Τσοποτοῦ Δ. Κ. Ὁ Παγασητικὸς κόλπος (τοῦ Βόλου) καὶ οἱ αὐθαίρετοι περὶ αὐτοῦ ἰσχυρισμοὶ τῶν Σλαυοφίλων. (Ταχυδρόμος (Βόλου) ἔτος 10ον ἀριθ. 4165 - 4168 τῆς 11, 12, 13 καὶ 14 Ἰουλίου 1926.)

Φαρμακίδου Ἐπ. Ἡ Λάρισσα ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα (1881). Βόλος 1926, Σελ. 352.

Φαρμακίδου Ξενοφ. Π. Κύπρια ἔπη (μετὰ σημειώσεων καὶ σχολίων). Ἐν Λευκωσίᾳ 1926 Σελ. 166 + ζ'.

» » Κυπριακαὶ παραδόσεις — 1. Περὶ κουφῆς. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 4 σ. 202 - 205.)

» » Τραούϊν τοῦ Χατζίωρκάτζῆ τοῦ ποτὲ δραομάνου. (Αὐτόθι σ. 208 - 209.)

Φιλιππίδου Λεωνίδα. Ἡ ἐν Τήνῳ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐπὶ Ἑνετοκρατίας (1207 - 1715). Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1926 Σελ. 104.

Φιλίππου Λοΐζου. Ἐδάρη ἐν Πάφῳ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος; (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 4 σ. 187 - 190.)

» » Χρύσανθος ὁ πρωτοψάλτης. (Αὐτόθι σ. 190 - 193.)

» » Ἡ μονὴ τοῦ Σταυροῦ τῆς Μίθθας — Δύο ἐπιγραφαί. (Αὐτόθι σ. 194 - 195.)

» » Ἀκουρσός. (Αὐτόθι σ. 196 - 198.)

Φουρίκη Π. Συνήθειες ποὺ σβήνουν: Μεγαλοβδόμαδα. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος σ. 451 - 467.)

Φωτιάδου Ε. Π. Συμβολὴ εἰς τὴν περὶ τοῦ Θανάση Βάγια ἔρευναν. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 304 - 312.)

Χατζιδάκι Γ. Ν. Γλωσσικὰ [κόκκος, κουκκί, κοκκάρι, κουκκούτσι] (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος σ. 126 - 133.)

» » Μεθοδολογικὰ καὶ ἐτυμολογικά, [κρᾶσις — κρασίν. Ἡ μύτι — Βυζί(ο)ν, βυζάνω κτλ. Κανὼν — κάνονας κλπ.] (Ἀθηνᾶ 3 σ. 3 - 24.)

» » Περὶ τοῦ ῥήματος ξέρω. (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1926, τεῦχος Α'. Μάρτιος — Ἀπρίλιος σ. 64 - 68.)

» » Διατί εἶμαι μὲν δημοτικιστής, ἀλλὰ δὲν γράφω τὴν δημοτικήν. [Ἐν Θεσσαλονίκῃ] 1926 Σελ. 23.

Χατζιδάκι Γ. Ν. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας (Σύλλογος Μακεδονικῶν μελετῶν [Ἐν Θεσσαλονίκῃ] 1926 Σελ. 24.
Χορτάτζῆ Γ. Ἐρωφίλη (μετὰ προλόγου Ν. Βέη) Ἀθῆναι 1926 Σελ. 205+λβ'.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἀγγελιδάκη Χρυσοστόμου. Ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 21 - 41.)
Ἀλιβιζάτου Ἀμίλκα Σ. Καὶ πάλιν ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως. (Θεολογία τ. 4 σ. 351-360.)
Ἀνδρεάδου Γεωργίου Σ. Ὁ Σταυρὸς (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 392-401.)
Ἀνθίμου Μητροπ. Μαρωνείας. Τὸ Πάσχα τοῦ ἔτους 1926. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 47.
Ἀντωνιάδου Βασιλείου. Ἡ προφητεία τοῦ Ἀβδιού. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 343 - 350.)
[Ἀνωνύμου] Ἡμερολογιακά. (Ἀμφισβητήσεις περὶ τοῦ Πάσχα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ. — Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον. Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι καὶ ἡ διόρθωσις τοῦ ἡμερολογίου.) Ἀθῆναι 1926 Σελ. 38.
» Ὁ ἅγιος Ἀρσένιος. (Πάνταινος τόμ. 18 ἀριθ. 13 σ. 193 - 198, 14 σ. 209 - 215.)
Ἀριστάρχου Διοκαισαρείας. Γαβριὴλ ὁ Σεβῆρος, Μητροπολίτης Φιλαδελφείας. (Ν. Σιὼν τόμ. 21 σ. 467 - 481, 529 - 537, 593 - 609.)
Βαφείδου Φιλαρέτου Μητροπ. Ἡ πρώτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 208 - 240.)
» » Ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν συνόδων καὶ δὴ τῶν οἰκουμενικῶν. Θεσσαλονίκη 1926 Σελ. 25.
Γεδεὼν Μανουὴλ Ἰ. Βραχεῖαι νηστεῖαι (Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον 1926 σ. 238 - 252.)
» » Θεοτόκου Συνάξεις (Αὐτόθι σ. 270 - 281.)
Δανιηλίδου Ἀθαν. Ἀρχιμ. Ἡ διόρθωσις τοῦ Ἡμερολογίου καὶ ἡ μετακίνησις τοῦ ἑορτολογίου. Ἀθῆναι 1926, Σελ. 127 + δ'.
Δεληγιάννη Γ. Καλλινίκου Γ'. Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἔγγραφα. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 200 - 207.)
Δημητριάδου Ἐπιφανίου. Ἱστορία τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς εἰκονιστρίας τῆς ἐν τῇ νήσῳ Σκιάθῳ. Ἔκδοσις Β' 1926, ὑπὸ Α. Μωραϊτίδου. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 48.
Διαμαντοπούλου Ἀδ. Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης. (Ν. Σιὼν τόμ. 21 σ. 99 - 117, 288 - 303, 449 - 466, 538 - 545, 610 - 627.)
Δυοβουνιώτου Κ. Ἰ. Νεοφύτου ἐγκλείστου ἀνέκδοτον ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην Χρυσόστομον. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τεῦχ. 3 σ. 329 - 344.)
» » Θεοδώρου Τριμυθοῦντος περὶ τοῦ Βίου καὶ τῆς ἐξορίας καὶ τῶν θλίψεων Ἰωάννου τοῦ Μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου. (Αὐτόθι σ. 345 - 357.)
» » Ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. (Ἀνάπλασις τόμ. 39 σ. 233 - 247.)
Εὐταξίου Ἀθ. Τὸ Ἅγιον Ὄρος. (Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον 1926 σ. 198 - 206.)
Ζαχαρούλη Γ. Οἰκονόμου. Ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐπίκλησις τῶν ἁγίων. (Πάνταινος τόμ. 18 ἀριθ. 24 σ. 382 - 390.)
Θέμελη Τ. Π. Πύλαι καὶ πύργοι τῆς Ἱερουσαλήμ. (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σ. 3 - 116 - 145.)
» » Ὁ ναὸς τῶν Ἰουδαίων. (Αὐτόθι σ. 210 - 225.)

Θέμελη Τ. Π. Συναγωγή. (Αὐτόθι σ. 304 - 315.)
» » Βηθεσδά. (Αὐτόθι σ. 321 - 336.)
» » Ἐκκλησία τῆς ἁγίας Ἄννης. (Αὐτόθι σ. 385 - 410.)
» » Ἡ Γεθσημανή. (Αὐτόθι σ. 577 - 592.)
Κ. Μ. Ἱεροσολυμιτικὸν κανονάριον. (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σ. 19 - 27, 161 - 177, 337 - 355.)
Κακογιάννη Ἀρσενίου. Προσκυνηματικαὶ ὑποθέσεις συζητούμεναι ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Αἰθιοπίας τῇ ἀναμίξει Ρώσσων καὶ πάλιν. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 153 - 219 - 350.)
Καλλίστου Ἀρχιμ. Οἱ ἅγιοι τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σελ. 28 - 44, 82 - 98, 226 - 242, 271 - 287, 417 - 432, 482 - 498, 546 - 562, 628 - 634.)
Καρπαθίου Ἐμμανουὴλ Ι. Τὸ Βουλγαρικὸν σχίσμα. (Θεολογία τόμ. 4 σελ. 42 - 52, 111 - 120, 208 - 218.)
Κατουνακιώτου Γαβριήλ. Ὀρθόδοξοι — Διαμαρτυρόμενοι. (Ραδάμανθυς τόμ. 11 ἀρ. 14 σ. 5 - 6, 15.5, 16.11 - 12, 17.6, 18.5.)
Κ[ουϊμουτσοπούλου] Α. Ι. Ἡ κρίσιμος ὥρα. (Μελέτη διὰ τοὺς νέους.) Ἀθῆναι 1926 Σελ. 80.
Λαυριώτου Σπυρίδωνος. Μελετίου ὁμολογητοῦ τοῦ Γαλησιώτου περὶ ἁγίας Τριάδος. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 190 - 199.)
Λεβίδου Ν. Ἀγόρευσις ἐνώπιον τῆς Συνελεύσεως περὶ Θρησκείας, αὐτοκεφάλου τῆς ἐκκλησίας ἀναλλοιώτου τοῦ κειμένου τῶν Ἁγίων Γραφῶν. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 40.
Λούβαρι Νικολάου Ι. Θρησκειολογία καὶ Καινὴ Διαθήκη. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 155 - 174.)
Μ. Κ. Ἱεροσολυμιτικὸν Κανονάριον. (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σ. 19 - 27, 161 - 177, 337 - 355.)
Μαντούδη Ἀνδρέου. Αἱ ὁμολογίαι εἰς τὴν ἑξαήμερον τοῦ Μεγ. Βασιλείου. (Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον 1926 σ. 56 - 59.)
Μελετίου Μητροπολίτου Μεσσηνίας. Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 183 - 189.)
Μπαλάνου Δημ. Σ. Οἱ τρεῖς ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχή των. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 32.
Μπονάκι Ἀβιμέλεχ. Πόθεν ἐσυστήθη ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ἔσχε τὴν ἀρχήν. (Ραδάμανθυς τόμ. 11 ἀριθ. 2 σ. 4, 3 σ. 5.)
Μπρατσιώτου Παναγιώτου. Ἑβδομηκοντολογικὰ μελετήματα. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 227 - 246, 319 - 342.)
» Οἱ Φιλισταῖοι καὶ ὁ Αἰγαιοκρητικὸς πολιτισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ. (Λόγος ἐναρκτήριος 8 - 11 - 26) Ἀθήνησι 1926 Σελ. 34.
Ναρκίσσου Ἀρχιμ. Ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης. (Νέα Σιὼν τόμ. 4 σ. 687 - 695.)
Παπαδοπούλου Χρυσ. Μητροπ. Ἀθηνῶν. Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου Β' μέχρι Κυρίλλου Λουκάρεως. (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σ. 65 - 81, 129 - 144, 193 - 209, 356 - 371, 401 - 416.)
» Ἰωαννίκιος Καρτάνος, Γεώργιος Σουγδουρῆς, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, Χριστόφορος Εὐσταθίου, Ἀκαρνάν. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 5 - 20.)
» Τῶν ἐπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως χρονολογικὸς πίναξ. (Αὐτόθι σ. 177 - 182.)
» Χρονολογικὸς πίναξ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας. (Πάνταινος τόμ. 18 ἀριθ. 2 σ. 17 - 19.)

Παπαδοπούλου Χρυσ. Μητροπ. Ἀθηνῶν. Χρονολογικὸς πίναξ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας (Αὐτόθι σ. 146-148.)

» Στέφανος Δούγκας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 25 σ. 113-168.)

Παπαϊωάννου Χαρ. Ἰ. Συμβολαὶ εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Κ. Διαθήκης. (Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον 1926 σ. 25-55.)

Παπανούτσου Ε. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 25 σ. 285-398.)

Πασχάλη Δημ. Ἀναγραφὴ χρονολογικὴ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων ἐν τῇ νήσῳ Ἄνδρῳ. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 81-110, 249-254, 283-304.)

Πολυκάρπου Συνοδινοῦ Μητροπ. Γόρτυνος. Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν Γορτυνίᾳ. (Θεολογία τόμ. 4 σ. 61-71.)

» Ὑπόμνημα πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περὶ τῶν ἱεροκηρύκων. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 15.

Σιδερίδου Ξ. Τὰ περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν γράμματα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰω. Κομνηνοῦ (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 52-64.)

Σπετσιέρη Ἰωακ. Ἀρχιμ. Ἡ ἐρημῖτις Φωτεινὴ εἰς τὴν ἔρημον τοῦ Ἰορδάνου.—Ἀκριβὴς καταπλήσσουσα ἐξιστόρησις εἰς πρόσωπα καὶ πράγματα. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 88.

Στεφανίδου Β. Κ. Λόγος πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς Α΄. Οἰκουμενικῆς συνόδου. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τεῦχ. 3 σ. 358-404.)

Τρεμπέλλα Π. Ἡ γυνὴ ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ. Ἀθῆναι 1926 σ. 40.

Φ. Ὁ ἅγιος Κυπριανός. (Πάνταινος τόμ. 18 σ. 416-427, 438-446.)

» Διονύσιος Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας. (Αὐτόθι τόμ. 19 σ. 550-554, 619-624.)

Φιλαδελφέως Ἀλ. Συγχωρητικὴ εὐχὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1926 σ. 90-91.)

Φωκυλίδου Ἰωάννου. Συνέσιος Ἐπίσκοπος τῆς ἐν Λιβύῃ Πτολεμαΐδος. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τόμ. 25 σ. 5-60.)

» » Ὁ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμός. (Πάνταινος τόμ. 18 σ. 7-13, 19-25, 33-37, 120-124, 129-135, 148-152.)

Χ. Α. Ἐκλογὴ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας. (Νέα Σιὼν τόμ. 21 σ. 55-60.)

Χιονῆ Κωνστ. Οἰκονόμου. Κριτικὴ τῆς ὀρθοδόξου λατρείας καὶ τῶν εὐαγγελικῶν.—Συμβολὴ εἰς τὸ ἔργον τῆς προσεχοῦς οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς ἕνωσιν ἐκκλησ. καὶ ἀνόρθωσιν. Ἐν Πειραιεῖ 1926 Σελ. 112.

Χρηστίδου Γερμανοῦ Ἀρχιμ. Ἠκολούθησεν ὁ Κύριος καὶ οἱ Ἀπόστολοι τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν; (Πάνταινος τόμ. 18 σ. 97-104.)

» » Ἡ Χριστολογία τοῦ Κορανίου. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 10 σ. 332-342.)

ΤΕΧΝΗ

Ἀδαμαντίου Ἀδ. Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ὡς πρόδρομος τῆς Εὐρωπαϊκῆς. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β΄. τόμ. 3 σ. 79-82.)

» » Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τέχνης. Ἐκ τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς Εἰσαγωγῆς: Ἀλεξανδρινὸς Ἑλληνισμός. (Πασχαλινὸν λεύκωμα «Γραμμάτων», Ἀλεξάνδρεια 1926 σ. 3-9.)

Ἀτσαλινοῦ Ἰακώβου. Ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν Βυζαντινῶν προγόνων μας. Ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας. (Παρνασσὸς τόμ. 1 ἀριθ. 4 σ. 2-3.)

Γιαννοπούλου Νικ. Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες Χαλκίδος. Ἡ ἁγία Παρασκευή. — Ἐκκλησίαι. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 117-129.)

Γιαννοπούλου Νικ. Ἀργυρότευκτον δίπτυχον ἐν τῇ μονῇ Κηπουριῶν Κεφαλληνίας. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 578.)

» » Ἀνάγλυφον θωράκιον μετ' ἀετοῦ. (Αὐτόθι σ. 598-601.)

» » Ἀνέκδοτοι εἰκόνες πολιορκίας Μεσολογγίου. (Αὐτόθι σ. 618.)

Ζωγράφου Παντ. Οἱ διάφοροι τρόποι τῆς Βυζαντινῆς ἁγιογραφίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β΄ τόμ. 3 σ. 49-61.)

Καλογεροπούλου Ν. Δ. Μεταβυζαντινὴ καὶ νεοελληνικὴ τέχνη. Τόμ. Α΄. Ἀθῆναι 1926 Σελ. 192.

Κυριακίδου Στίλπ. Σπίτια καὶ καλύβια τῆς Ἀττικῆς. (Ἡμερολόγιον Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου 1926 σ. 65-76.)

Ξυγγοπούλου Ἀνδρ. Εἰς τὸ νησὶ τῶν Ἰωαννίνων (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1926 σ. 275-284.)

» » Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἰωαννίνων. (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμ. 1 σ. 53-62, 133-147, 295-303.)

Σταμούλη Ἀναστ. Ἀλεξίου Ἀποκαύκου εἰκών. (Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. 9 σ. 588-589.)

» » Ἀνέκδοτα Βυζαντινὰ μνημεῖα ἐν Θρᾴκῃ. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β΄. τόμ. 3 σ. 62-66.)

Σωτηρίου Γ. Ὁ ἐν Θήβαις βυζαντινὸς ναὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1926 [ἔκδ. 1926] σ. 1-26.)

» » Ὁ ἐλαιὼν τῶν Ἀθηνῶν. (Ἡμερολόγιον Ὁδοιπορικοῦ Συνδέσμου 1926 σ. 169-179.)

Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. Κ΄.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία Νεαπόλεως σ. 3.158. — Ἕλληνες ζωγράφοι ἐν τῇ Δύσει σ. 20. — Ἐπισκοπὴ Ἀθηνῶν σ. 22. — Δημοτικὸν Ἀτθίδων σ. 25. — Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΟΖ΄ κατάλοιπον σ. 28. — Ἐπιστολαὶ ἐκ τοῦ Βιενναίου κώδικος Phil. gr. 342 σ. 31. 139.—Ἔρευναι ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις Ῥώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης σ. 43. 182. — Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας σ. 55. 193. — Οὐΐλλιαμ Μίλλερ Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους σ. 67.—Νικολάου Γιαννοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Ξενιᾶς σ. 105. — Ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Κομνηνὸν πρίγκηπα τῆς Μακεδονίας σ. 113. — Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΡϟΒ΄ κατάλοιπον σ. 134. — Ἔκθεσις περὶ πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη σ. 209. Οὐΐλλιαμ Μίλλερ, Οἱ Καταλώνιοι ἐν Ἀθήναις σ. 218. — Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Φλωρεντίνους σ. 242.—Κ. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἐν Ἀθήναις ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας σ. 272. — Σύμμικτα σ. 291. — Ἔγγραφα ἐκ τοῦ Archivio Capitolino σ. 297.—Οὐΐλλιαμ Μίλλερ, Ἡ ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων.—Ἡ Παληόχωρα τῆς Αἰγίνης ἠρειπωμένη ἑλληνικὴ πόλις. — Τὸ λεγόμενον δουκᾶτον τῶν Δελφῶν.— Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βοιωτίᾳ. — Εἰδήσεις.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἀρχαιολογικὴ κίνησις τοῦ ἔτους 1926 περὶ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα.

Κατὰ τὸ 1926 ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν εἰς
Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς χώρας.

Α.' Ἀνασκαφαί:

1. Ἐξηκολούθησεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Σωτηρίου ἡ ἀνασκαφὴ ἐν Νέᾳ
Ἀγχιάλῳ (παρὰ τὸν Ἁλμυρὸν τῆς Θεσσαλίας) ἐπὶ τῆς θέσεως δηλ. ἔνθα ἔκειτο
ἡ ἀρχαία Πύρασος καὶ εἰς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς καὶ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους
ἡ διαδεχθεῖσα τὰς Φθιώτιδας Θήβας ὁμώνυμος θεσσαλικὴ πόλις. Ἀνεσκάφη
τελείως ἡ πρὸ τῆς Ἀγορᾶς Ν. Ἀγχιάλου παλαιὰ χριστιανικὴ Βασιλική, τύπου ἑλλη-
νιστικοῦ, μετὰ Νάρθηκος καὶ Αἰθρίου (52.80 × 26 μ.) καὶ ἐγένετο ἔναρξις τῆς ἐρεύνης
τῶν περὶ τὸν ναὸν προσκτισμάτων, μὴ διευκρινισθέντων εἰσέτι. Πλὴν τῆς ἀποκαλυ-
φθείσης ἀξιολογωτάτης ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἰδιαίτατα
τοῦ Αἰθρίου, ἦλθεν εἰς φῶς πλουσιώτατον γλυπτικὸν ὑλικὸν (κιονόκρανα: θεοδοσιανοῦ
τύπου τοῦ κυρίως ναοῦ, ἰδιόρρυθμα μετὰ λεοντοκεφαλῶν καὶ προτομῶν τοῦ Τριβήλου,
ἰωνίζοντα τῶν Ὑπερῴων—θωράκια διάτρητα, γεῖσα μετὰ ποικίλων μετεσχηματι-
σμένων ἑλληνιστικῶν διακοσμητικῶν θεμάτων, πλαίσια θυρῶν μετὰ πλουσίων γλυφῶν
καὶ πλῆθος ψηφιδωτῶν.) Ἐκ τῶν γλυπτῶν κυρίως, ἅτινα εἶναι πάντα τῆς αὐτῆς
ἐποχῆς, δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἡ χρονολογία τοῦ ἀνασκαπτομένου ναοῦ, ἀναγομένου
εἰς τὸν Ε' μ. Χ. αἰῶνα.

2. Ὁμοίως ἐξηκολούθησεν ἡ ἀπὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κ. Φιλαδελφέως ἐνεργουμένη
ἀνασκαφὴ ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου—κατὰ τὸ 1926 ἐνεργηθεῖσα ὑπὸ τριῶν:
Σωτηρίου, Φιλαδελφέως, Ὀρλάνδου. — Πλὴν τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ πρὸ τῆς γνωστῆς
Βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου χώρου (καθ' ἣν προσδιωρίσθη καὶ ἡ πρὸ τῆς Βασιλικῆς
ὁδὸς τῆς πόλεως ἡ ἀντιστοιχοῦσα εἰς νοτίαν πύλην τοῦ τείχους) καθὼς καὶ τῆς μελέ-
της τοῦ βυζαντινοῦ Κάστρου, ἐγένετο ἔρευνα καὶ εἰς ἀξιόλογον κτίσμα κείμενον ἐν τῷ
μέσῳ σχεδὸν τοῦ ἐντὸς τῶν βυζαντινῶν τειχῶν χώρου, ἔνθα εἶχεν ἀνευρεθῇ πρότερον
ψηφιδωτὴ ἐπιγραφὴ δαπέδου ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἀλκίσονος (ἀκμά-
σαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ.). Ἀνεσκάφη τελείως μόνον τὸ Αἴθριον τοῦ μνη-
μείου τούτου καὶ ἀνευρέθη τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ γεωμετρικῶν διακοσμήσεων
καὶ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ στοᾶς. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας ἦλθον εἰς φῶς καὶ ἀξιολο-
γώτατα κινητὰ εὑρήματα: δύο ὀρειχάλκινοι σταυροί, ὧν ὁ εἷς μετὰ τοῦ ἐπιγραφικοῦ
συμπλέγματος:

Φ
Ζ Ω Η (= Φῶς, Ζωή), μολυβδόβουλλον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ
C

κατόχου, χαλκᾶ νομίσματα παλαιῶν βυζαντινῶν χρόνων κ. ἄ. Ἐν Νικοπόλει ἐγένετο
συγχρόνως καὶ στερέωσις τμημάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς Βασιλικῆς τοῦ
Δουμετίου ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου κ. Σ. Ξενοπούλου.

3. Ὑπὸ τοῦ διορισθέντος κατὰ τὸ 1926 Ἐφόρου τῶν Βυζαντινῶν μνημείων Μακεδονίας κ. Α. Ξυγγοπούλου ἐγένοντο ὡς ἑξῆς ἐργασίαι:

Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐξετελέσθησαν δοκιμαστικαί τινες ἔρευναι ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀχειροποιήτου (Eski - Djouma). Κατὰ ταύτας ἐκαθαρίσθη ἡ εἴσοδος τῆς νοτίας πλευρᾶς καὶ ἀνευρέθη τὸ μαρμάρινον αὐτῆς δάπεδον, μέγας ἀριθμὸς θωρακίων ἐκ τοῦ τέμπλου καὶ τῶν γυναικωνιτῶν τοῦ Ναοῦ ὡς καὶ ἐπιγραφαί. Ἐπίσης διηυκρινίσθη καὶ τὸ παρὰ τὴν εἴσοδον ταύτην κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι μικρὸν παρεκκλήσιον. Σκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ ἀπεκάλυψε καὶ τὴν ἀψῖδα τοῦ παρεκκλησίου, ἥτις εἶναι ἡμικυκλικὴ καὶ φέρει μέγα τρίλοβον παράθυρον. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου ἀνευρέθη εἰς τὴν ἀψῖδα τὸ σύνθρονον, αἱ βάσεις τοῦ κιβωρίου τῆς Ἁγίας Τραπέζης καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ, ἤτοι μικρὸν μολύβδινον κιβωτίδιον μετὰ τεμαχίων ἁγίων λειψάνων. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δεξιὰ τοῦ Ἱ. Βήματος τετραγώνου δωματίου εὑρέθησαν δύο τάφοι βυζαντινῶν χρόνων. Εἰς τὸν ἕνα ἐκ τούτων περισυνελέγησαν τεμάχια ἐκ τοῦ πολυτελοῦς ἐνδύματος, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ὁ νεκρός. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ πορφύρας μετὰ κεντημάτων ἐκ χρυσοῦ.

Ὑπὸ τὴν αὐλὴν οἰκίας παρὰ τὴν ὁδὸν Βενιζέλου ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος ἐκκλησία μετὰ ψηφιδωτῶν, ἐν οἷς καὶ ἱστορικὴ ἐπιγραφή. Ἐπίσης κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως ἐν τῇ ὁδῷ Σπάρτης ἀπεκαλύφθησαν ἑπτὰ παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι μετὰ καμάρας διασῴζοντες καὶ γραπτὰς διακοσμήσεις.

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἐφόρου ἐκτελεσθείσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Κάστρῳ τῶν Σερρῶν ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἐκεῖ ναΐσκου τοῦ Ἁγ. Νικολάου κρύπτη μετὰ τάφων, καὶ πολλὰ τμήματα τοιχογραφιῶν. Ἐπίσης κατὰ τὰς ἐν τῇ Μητροπόλει τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἀνασκαφὰς ἦλθον εἰς φῶς πολλὰ γλυπτὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ναοῦ.

Β.' Συντηρήσεις, ἐπισκευαὶ καὶ ἀναστηλώσεις.

4. Κατὰ τὸ 1926 ἐγένετο ἔναρξις τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς κατ' Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1917 καείσης κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τῆς Θεσ)νίκης περιφήμου χριστιανικῆς Βασιλικῆς τοῦ ἁγ. Δημητρίου ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Α. Ζάχου, ἐξασφαλισθέντος τοῦ ἔργου διὰ τῆς παραχωρήσεως ὀκτὼ ἑκατομ. δραχμῶν προερχομένων ἐκ τῶν περισσευμάτων τῆς Κτηματικῆς ὁμάδος Θεσσ)νίκης. Ἡ ἀνοικοδόμησις χαρακτηρίζεται ὡς ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου, ἐκτελεῖται δὲ κατὰ πρόγραμμα καταρτισθὲν ὑπὸ τῶν κ. κ. Σωτηρίου καὶ Ζάχου, ἐγκεκριμένον ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ συμβουλίου καὶ ἐπιβλεπόμενον ὑπὸ συσταθείσης ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ἐπιτροπῆς.

Ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Γραφείου Ἀναστηλώσεως κ. Α. Ὀρλάνδου, καὶ κατόπιν ἀναφορῶν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ Ἐφόρου κ. Σωτηρίου, ἐγένετο ἐπισκευὴ τῶν Καθολικῶν: τῆς Μονῆς Δαφνίου παρὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβάδειαν. Ἐξακριβωθέντος ὅτι τὰ νέα ῥήγματα τὰ παρουσιασθέντα εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Δαφνίου καὶ δὴ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς σολέας ὠφείλοντο εἰς τὴν διύγρανσιν τῶν θεμελίων τοῦ κτηρίου ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, κατασταλαζόντων ὑπὸ τὸν ναὸν λόγῳ τῆς λεκάνης, ἥτις ἐσχηματίζετο ἐκ τῶν πέριξ χωμάτων τῶν γενομένων ἑκάστοτε ἀνασκαφῶν, κατεσκευάσθη πρὸς ἀποξήρανσιν κατὰ τὴν βόρειον

πλευρὰν τοῦ ναοῦ τάφρος βαθεῖα πληρωθεῖσα διὰ μεγάλων χαλίκων, τὸ δὲ μεταξὺ τῆς τάφρου καὶ τοῦ ναοῦ διάστημα ἐστρώθη διὰ σκυροκονιάματος. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθη μεταλλικὴ σφραγὶς φέρουσα ἐν μὲν τῷ μέσῳ χεῖρα κρατοῦσαν ποιμαντορικὴν ῥάβδον, κατὰ δὲ τὴν περιφέρειαν τὴν ἐπιγραφὴν CUM SANCTI ABBATIS FIRMITATE. Πρόκειται λοιπὸν περὶ τῆς σφραγῖδος ἑνὸς τῶν Φράγκων ἡγουμένων τῆς μονῆς.

Ἕτερον εὕρημα ἐγένετο διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ νέου ξυλίνου τέμπλου, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ἐκρύπτοντο ἐπὶ τῶν πεσσῶν μωσαϊκαὶ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, μὴ παρατηρηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. Millet, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τέμπλου. Ἡ τοῦ Χριστοῦ καθαρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Ξενοπούλου διατηρεῖται ἐν καλῇ ὁπωσδήποτε καταστάσει καὶ δεικνύει ἐργασίαν καὶ τεχνοτροπίαν κατά τι μεταγενεστέραν τῶν ἐπὶ τῶν θόλων εἰκόνων. Ἡ δὲ τῆς Παναγίας εἶναι δυστυχῶς πολὺ ἐφθαρμένη. Ἀμφότεραι αἱ εἰκόνες θὰ ἐπλαισιοῦντο πιθανῶς ὑπὸ γλυπτῶν μαρμαρίνων πλαισίων, ὡς βλέπομεν καὶ ἐν Πόρτα - Παναγιᾷ τῶν Τρικκάλων.

Ἐν Ὁσίῳ Λουκᾶ ἐτοποθετήθησαν αἱ εἰδικοῦ τύπου κέραμοι καὶ κατεσκευάσθησαν νέα ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος βυζαντινοῦ τύπου ὑαλοστάσια εἰς ἐννέα ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου. Τὸ σχέδιον τῶν ὑαλοστασίων ἐγένετο κατ' ἀπομίμησιν τῶν δύο σῳζομένων παλαιῶν γυψίνων. Διὰ τῆς τοποθετήσεως τῆς κεραμώσεως τοῦ τρούλλου καὶ τῶν ὑαλοστασίων ἐπετεύχθη ἡ ἀπὸ μακροῦ ἐπιδιωκομένη στεγανότης τοῦ ναοῦ, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ τμῆμα. Ὑπεστηρίχθη ἐπίσης διὰ δύο ἀντηρίδων καὶ τὸ παλαιὸν μαγειρεῖον τῆς μονῆς, τὸ κείμενον πλησίον τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου.

Ἐν Μυστρᾷ ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς στέγης τῆς Ἁγ. Σοφίας.

Ἐν Φερετζὶκ (Φεραῖς), ἀπεστάλη εἰδικὸς ὑπάλληλος τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως, ὅστις ἐμελέτησε τὸν τρόπον στερεώσεως τοῦ σπουδαίου τούτου μνημείου, οὗτινος δύο ἐσωτερικοὶ κίονες ἔχουσι σπουδαίως ἀποκλίνει τῆς κατακορύφου, ἀπειλοῦντες σοβαρὰς ζημίας.

Ἡ ἐπισκευὴ τῶν βυζαντινῶν τούτων μνημείων θὰ ἐξακολουθήσῃ. Ὁμοίως ἐπεσκευάσθησαν ἀξιόλογα βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς περιφερείας Καρυστίας ἐν Εὐβοίᾳ (ἐν Ὀξυλίθῳ) καὶ ἡ ἱστορικὴ οἰκία Μέξη ἐν Σπέτσαις.

Γ.΄ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

5. Τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ἐπλουτίσθη ἐσχάτως διὰ τῶν κυριωτέρων κειμηλίων τῶν προσφύγων: μιᾶς φορητῆς μωσαϊκῆς εἰκόνος τοῦ τέλους τοῦ $14^{ου}$ αἰ. τῆς Θεοτόκου, τύπου Γλυκοφιλούσης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Η ΕΠΙCΚΕΨΙC, πολλῶν φορητῶν εἰκόνων $15^{ου}$ — $18^{ου}$ αἰ., (ὧν τινες καθαρισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ καλλιτέχνου κ. Πελεκάση ἀπεδείχθησαν ὅτι ἦσαν προγενέστεραι βυζαντινῶν χρόνων εἰκόνες, ἐπισκευασθεῖσαι εἰς νεωτέρους χρόνους, πολυτίμων κεντητῶν καὶ ὑφαντῶν ἀμφίων, ἐκκλησιαστικῶν σκευῶν μετ' ἐπιγραφῶν καὶ ἀναγλύφων παραστάσεων κλπ.).

Ὁμοίως ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίνῳ ὁμογενοῦς κ. Τζὼν Σταυρίδου κ.ἄ. ἐδωρήθη εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον μεγάλη εἰκὼν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ μετὰ σκηνῶν ἐκ τῶν θαυμάτων καὶ τοῦ βίου τοῦ Προφήτου, τοῦ τέλους τοῦ $17^{ου}$ αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ $18^{ου}$, ὁ σύμβουλος δὲ τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν κ. Β. Λαμπίκης ἐδώρησεν εἰς τὸ αὐτὸ Μουσεῖον 78 ἀπόψεις καὶ ἀντίγραφα βυζαντινῶν μνημείων (τοιχογραφίας βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν Μυστρᾶ, Εὐβοίας, Ἀθηνῶν κλπ.) ἐκτελεσθέντα ὑπὸ Π. Ζωγράφου, καὶ νεώτερον περὶ βυζαντινῶν εἰκόνων ἔργον, συνοδεύσας τὴν δωρεάν του δι' ἐνθουσιώδους ἐπιστολῆς.

Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ κατηρτίσθη ἤδη σειρὰ ἀντιγράφων καὶ φωτογραφιῶν τῶν κυριωτέρων βυζαντινῶν μνημείων τῆς χώρας, ὁ κατάλογος τῶν ὁποίων ἐκδοθήσεται προσεχῶς ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Σωτηρίου.

Τὸ Κράτος παρεχώρησε διὰ τὴν εὐπρόσωπον καὶ ἄνετον ἐγκατάστασιν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου τὸ ἐν τῇ ὁδῷ Κηφισσίας μέγαρον τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας, ὅπερ καταλλήλως διαρρυθμιζόμενον θὰ παρουσιάσῃ συνολικὴν εἰκόνα τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἀποβαῖνον οὕτω Μουσεῖον ἀντίστοιχον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ.

Δ.΄ Ἀγγελία δημοσιεύσεων.

6. Ἡ νεοσυσταθεῖσα Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀνέθεσεν εἰς τοὺς κ.κ. Σωτηρίου, Ὀρλάνδον καὶ Ξυγγόπουλον τὴν ἔκδοσιν τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Μακεδονίας. Οἱ ἀναλαβόντες κατήρτισαν ἤδη τὸ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας, θὰ ἐκδώσωσι δὲ τὰ μακεδονικὰ μνημεῖα εἰς τρεῖς τόμους. Ὁ πρῶτος θὰ περιλάβῃ τὰ μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (μὲ κέντρα τὴν Πρέσπαν καὶ Καστορίαν), ὁ δεύτερος τὰ τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας (μὲ κέντρον τὴν Θεσσ)νίκην) καὶ ὁ τρίτος τὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας (μὲ κέντρον τὰς Σέρρας). Προσεχῶς — συμπληρουμένων τῶν ἀπαραιτήτων ἀρχιτεκτονικῶν κατόψεων, τοπογραφικῶν διαγραμμάτων καὶ φωτογραφιῶν — ἐκδοθήσεται ὁ Α΄ τόμος περιλαμβάνων τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Πρέσπας καὶ Καστορίας.

———•———

ΤΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1926 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Γενομένης κατὰ τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1926 τακτικῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας ἐπ' ἀρχαιρεσίαις, μέλη τοῦ Δ. αὐτῆς Συμβουλίου ἐξελέγησαν οἱ κ. Π. Δ. Καλογερόπουλλος, Ι. Δαμβέργης, Κ. Δυοβουνιώτης, Ἀριστ. Κούζης, Φ. Κουκουλές, Γ. Σωτηρίου, Ν. Βέης, Ἀν. Ὀρλάνδος, Γ. Τιπάλδος, Σοφ. Χουδαβερδόγλους, Β. Λαμπίκης, Ἀλφ. Τσακίρης, Γ. Ὑπερείδης, Θεμιστοκλῆς Βολίδης καὶ Σπυρ. Θεοδωρόπουλλος, οἵτινες καὶ αὐθημερὸν κατένειμον τὰ ὑπουργήματα, καθ' ἣν τάξιν δεικνύει ὁ ἐν σελίδι 388 πίναξ.

Οἱ κύριοι Σύμβουλοι κατὰ τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα εἰς ἕνδεκα συνελθόντες τακτικὰς συνεδρίας περὶ δύο τινὰ κυρίως ἠσχολήθησαν, πρῶτον περὶ τὴν ἐξασφάλισιν καὶ αὔξησιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων τῆς Ἑταιρείας καὶ δεύτερον περὶ τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημονικῶν σκοπῶν αὐτῆς.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον κεφάλαιον αἱ προσπάθειαι τοῦ Συμβουλίου ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας, ἀφ' οὗ, διὰ καταλλήλων ἐνεργειῶν του, αἱ ἐκ τρισχιλίων δραχμῶν ἐτήσιαι ἐπιχορηγήσεις τῆς Παγγείου Ἐπιτροπείας καὶ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων ηὐξήθησαν εἰς δεκακισχιλίας δραχμὰς ἑκάστη. Ὅτι τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν εὐμένειαν καὶ φιλομουσίαν τοῦ τε ἀξιοτίμου Δημάρχου Ἀθηναίων κυρίου Σπυρίδωνος Πάτση καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Παγγείου Ἐπιτροπείας κυρίου Φιλίππου Δραγούμη γνωρίζει κάλλιστα τὸ Συμβούλιον, τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσῃ αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου τὰς θερμάς του εὐχαριστίας.

Εὐχαριστίας ἐπ' ἴσης ἀπευθύνει πρός τε τὴν Α. Μακαριότητα, τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν κύριον Χρυσόστομον διὰ τὴν τρισχιλιόδραχμον συμβολὴν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου ὡς καὶ πρὸς τὸν Σύμβουλον κύριον Βασίλειον Λαμπίκην διὰ τὴν ἐκ πεντακισχιλίων δραχμῶν δωρεὰν αὐτοῦ.

Φρονοῦν δὲ τὸ Δ. Συμβούλιον ὅτι, ἵνα ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς ἐν ὅλῃ των τῇ ἐκτάσει ἔχει ἀνάγκην γενναιοτέρων πόρων, ἐξέλεξεν ἐπ' ἐσχάτων πενταμελῆ οἰκονομικὴν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν κυρίων Μιλτιάδου Πουρῆ, Ριχάρδου Καραμαλίκη, Ἰωάννου Βελισσαρίου καὶ Κωνσταντίνου Μανσόλα ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ κυρίου Ἀλφρέδου Στῆβενς, ἧς σκοπὸς ὡρίσθη «ἡ ὑπόδειξις τοῦ τρόπου τῆς αὐξήσεως τῶν ἐσόδων τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ ἐφαρμογὴ ἔπειτα τῶν προτεινομένων μέτρων.» Τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης, ἕνεκα τῆς βραχύτητος τοῦ μεσολαβήσαντος χρονικοῦ διαστήματος, δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος καταφανῆ,

εἴμεθα ὅμως βέβαιοι ὅτι ἄριστα θ' ἀναφανῶσιν ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι.

Τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημονικῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας ἐπεδίωξε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὸ Δ. Συμβούλιον πρῶτον διὰ τῆς διοργανώσεως ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων, ὧν τὰ θέματα καὶ αἱ περιλήψεις ἀναγράφονται ἀνωτέρω (σ. 359 κἑξ.) καὶ δεύτερον διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ μετὰ χεῖρας τόμου, ὅστις, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι, ἐλπίζομεν ὅτι, εὐμενῶς θὰ κριθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ εὐχαρίστως ἀγγέλλομεν ὅτι ὁ ἐν Παρισίοις Σύλλογος πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ἐκτιμῶν τὰς πρὸς διαφώτισιν τοῦ Βυζαντ. κόσμου ἡμετέρας προσπαθείας, ἐβράβευσε διὰ τοῦ Ζαππείου βραβείου τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ.

Ἀλλὰ καὶ αἱ διαλέξεις καὶ ἐπιστημονικαὶ ἐκδρομαὶ εἰς τόπους ἔνθα ὑπάρχουσι Βυζαντινὰ μνημεῖα δὲν παρημελήθησαν.

Οὕτως ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ὡμίλησαν οἱ ἑξῆς ἑταῖροι:

1) Ὁ κ. ***Γ. Σωτηρίου,*** περὶ τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Δυτ. Μακεδονίας (Λίμνης Πρέσπας — Καστοριᾶς — Βερροίας.)

2) Ὁ κ. ***Νικόστρατος Καλομενόπουλλος,*** περὶ παραγκωνισθεισῶν δοξῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

3) Ὁ κ. ***Ἄνθιμος Παππαδόπουλλος,*** περὶ ἐξορκισμῶν καὶ ἐξορκιστῶν.[1]

4) Ὁ κ. ***Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλλος,*** περὶ Κοσμᾶ τοῦ μελῳδοῦ.

καὶ 5) Ὁ κ. ***Φ. Κουκουλὲς*** μὲ θέμα «Βυζαντινὸν παραμύθι.»

Πλὴν τῶν διαλέξεων τούτων, ἡ Ἑταιρεία ἔκαμε καὶ δύο ἐν Πάτραις διὰ τοῦ γενικοῦ αὐτῆς Γραμματέως κυρίου Φαίδωνος Κουκουλέ, αἵτινες, ὑπὸ ἐπιτυχίας στεφθεῖσαι, καὶ τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας ἐγνώρισαν εἰς τὴν Πελοποννησιακὴν πρωτεύουσαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου παρὰ τῷ φιλομούσῳ κοινῷ τῶν Πατρέων ἐτόνωσαν.

Ἐκδρομαὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα ἐγένοντο αἱ ἑξῆς:

Μία διήμερος εἰς Μονεμβασίαν, τὸ σπουδαῖον τοῦτο πολιτικὸν καὶ πολεμικὸν Βυζαντινὸν κέντρον, περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μνημείων τοῦ ὁποίου ὡμίλησαν οἱ κύριοι Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος καὶ Φαίδων Κουκουλές. Ἀξίζει μάλιστα νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐκδρομή, πλὴν τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας, εἶχε καὶ τοῦτο τὸ εὐχάριστον ἐπακολούθημα, ὅτι δῆλα δὴ ὁ ταύτης μετασχὼν φιλόμουσος ἑταῖρος κύριος Στέφανος Εὐγενίδης προσέφερεν ἐτησίως δισχιλίας δραχμὰς εἰς τὸν ἀριστεύοντα ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου Μονεμβασίας.

Δευτέρα ἐκδρομὴ ἐγένετο εἰς τὴν Παλαιόχωραν τῆς Αἰγίνης, περὶ τῆς ὁποίας ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορίας καὶ τέχνης ὡμίλησεν ὁ κ. Γ. Σωτηρίου.

---

[1] Βλέπε καὶ τὸν παρόντα τόμον σελ. 225 κἑξ.

Τρίτη εἰς τὴν ἐν Ἀττικῇ μονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τὴν λεγομένην τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων, περὶ ἧς ὡμίλησεν ὁ αὐτὸς κύριος Γ. Σωτηρίου, καὶ τετάρτη εἰς τὴν μονὴν τῆς Καισαριανῆς, περὶ ἧς ὡμίλησεν ὁ κ. Φαίδων Κουκουλές.

Ἀπὸ τῆς 11ης μέχρι τῆς 16ης τοῦ προσεχοῦς Ἀπριλίου συγκροτεῖται ἐν Βελιγραδίῳ τὸ 2ον διεθνὲς Βυζαντιολογικὸν συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον προσεκλήθη ὡς εἰδικὸν ἐπιστημονικὸν σωματεῖον καὶ ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία, ἥτις ἐδήλωσεν ἤδη συμμετοχὴν εἰς αὐτὸ διὰ τῶν ἑξῆς μελῶν της: τοῦ Προέδρου της κυρίου Π. Δ. Καλογεροπούλλου, τοῦ γενικοῦ Γραμματέως της κυρίου Φαίδωνος Κουκουλὲ καὶ τῶν μελῶν τοῦ Δ. Συμβουλίου κυρίων Γ. Τιπάλδου, Β. Λαμπίκη καὶ Θεμιστοκλέους Βολίδου.

Ὁ φιλόμουσος κ. Β. Λαμπίκης ἐπιθυμῶν νὰ δώσῃ ὤθησιν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν παρ᾽ ἡμῖν, ἐδήλωσεν ὅτι θέτει εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἑταιρείας τὸ ποσὸν τῶν πεντακισχιλίων δραχμῶν, ἵνα, προκηρυσσομένου σχετικοῦ διαγωνισμοῦ, βραβευθῇ δι᾽ αὐτῶν τὸ ἄριστον τῶν ὑποβληθησομένων ἔργων τῶν ἀναφερομένων πάντοτε εἰς τὴν Βυζαντινὴν περίοδον. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς προκηρύξεως τοῦ διαγωνισμοῦ ὡς καὶ τοῦ θέματος θ᾽ ἀποφασίσῃ προσεχῶς τὸ Δ. Συμβούλιον.

Ἡ Ἑταιρεία πληροφορηθεῖσα ὅτι παρὰ τῇ ἐν Ἀθήναις διαμενούσῃ χήρᾳ τοῦ ἀοιδίμου Κ. Σάθα ὑπάρχουσι πολλὰ αὐτοῦ χειρόγραφα ἀνέκδοτα, ἐφρόντισε, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Συμβούλου κ. Γ. Ὑπερείδου, νὰ ἴδῃ αὐτὰ καὶ καταλλήλως ἔπειτα συστήσῃ τὴν ἀγοράν των πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Δυστυχῶς, ἐν ᾧ αἱ ἐνέργειαι τῆς ἐκ τῶν κυρίων Γεωργίου Χατζιδάκι, Γεωργίου Ὑπερείδου, Φαίδωνος Κουκουλὲ καὶ Γεωργίου Σωτηρίου ἀποτελουμένης ἐπιτροπῆς εἶχον ἱκανοποιητικῶς προχωρήσει, ἡ ἀγορὰ ὑπὸ τοῦ κράτους ἐματαιώθη διὰ τὴν πολιτικὴν ἐν τῇ χώρᾳ μας ἀνωμαλίαν.

Ὁ Ὁδοιπορικὸς Σύνδεσμος Ἀθηνῶν, ἐπιθυμῶν νὰ προστατεύσῃ τὰ διάφορα μνημεῖα καὶ τοπεῖα τῆς χώρας μας, ἵδρυσεν ἴδιον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τμῆμα, εἰς ὃ ἐκάλεσε καὶ τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν νὰ μετάσχῃ δι᾽ ἀντιπροσώπου της. Ἡ Ἑταιρεία, προθύμως ἀποδεχθεῖσα τὴν πρότασιν, ἐξέλεξεν ὡς ἀντιπρόσωπόν της τὸν Σύμβουλον κύριον Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον.

Συμπληρωθείσης κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὀκταετίας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἑταιρείας, ἀπεφασίσθη νὰ ἑορτασθῇ τὸ γεγονός, ἀφ᾽ οὗ μάλιστα, κατ᾽ εὐτυχῆ συγκυρίαν, ὁ ἑορτασμὸς οὗτος συνέπιπτε μὲ τὸν πανηγυρισμὸν τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ σεβαστοῦ αὐτῆς Προέδρου ὡς δημοσίου ὑπαλλήλου. Τὴν δεκάτην λοιπὸν Μαρτίου 1926, παρόντων πλείστων ἑταίρων καὶ πολλῶν ἐπισήμων, ἑωρτάσθη ἡ ὀκταετηρὶς καὶ πεντηκονταετηρὶς ἅμα, τιμηθέντος οὕτως ἐπαξίως τοῦ κ. Παναγιώτου Καλογεροπούλλου, τοῦ χρηστοῦ καὶ ὑποδειγματικοῦ ὑπαλλήλου καὶ τοῦ ἀόκνου Προέδρου, εἰς τὸν ζῆλον τοῦ ὁποίου τοσαῦτα ὀφείλει ἡ Ἑταιρεία.

Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ τμῆμα τῆς Ἑταιρείας, ὅπερ εἶχεν ἀναστείλει τὰς ἐργασίας του, συνεπλήρωσε τὸ Δ. αὐτοῦ Συμβούλιον, οὐδεμία δ᾽ ἀμφιβολία ὅτι οὕτω συγκεκροτημένον θὰ χωρήσῃ γοργῶς πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν, οὓς προέθετο.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης ἡμῶν ηὐξήθη κατὰ τὸ 1926 σημαντικῶς διὰ τῆς δωρεᾶς τῶν ἔργων διαφόρων μελῶν μας, εἰς ἃ ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας τῆς Ἑταιρείας.

Κατὰ τὸ 1926 ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία ἐπεκοινώνησεν, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν μετὰ τοῦ τμήματος τῆς πνευματικῆς συνεργασίας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, εἰς ὃ ἀπέστειλε τὰ δημοσιεύματά της, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ μετὰ τοῦ ἐν Πράγᾳ Πανεπιστημιακοῦ Φροντιστηρίου διὰ τοῦ καθηγητοῦ κυρίου Vernadskij.

Τὰ τακτικὰ ἡμῶν μέλη κανονικῶς αὐξανόμενα ἀνῆλθον εἰς ἑπτακόσια καὶ δέκα, ηὐξήθη δὲ καὶ ὁ τῶν ἐπιτίμων ἑταίρων ἀριθμὸς κατὰ δύο συγκαταριθμηθέντων μεταξὺ τῶν διακεκριμένων ἑταίρων μας τῶν καθηγητῶν κυρίων Jean Ebersolt καὶ W. Beneševič· τὸ λυπηρὸν μόνον εἶναι ὅτι ἐκ μὲν τῶν ἐπιτίμων μελῶν μας ἀπῆλθεν εἰς τὴν αἰωνιότητα ὁ Aurelio Palmieri, ἐκ δὲ τῶν τακτικῶν οἱ Ι. Μαργαρίτης, Β. Κολοκοτρώνης, Ν. Λυμπερόπουλλος καὶ Εὐάγγ. Στράτης.

Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑταιρείας εὐτυχῶς βαίνουσι καλῶς, ὡς δεικνύουσι τὰ ἐν τῷ κατωτέρω πίνακι σημειούμενα ποσά, ἅτινα ἐξελεγχθέντα ὑπὸ τριμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν κυρίων Κ. Μανσόλα, Ριχ. Καραμαλίκη καὶ Εὐαγ. Στεφάνου εὑρέθησαν ἐν πλήρει τάξει.

Ὁ Πρόεδρος
ΠΑΝΑΓ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Γενικὸς Ἰσολογισμός: 1 Ἰανουαρίου — 31 Δεκεμβρίου 1926.

ΕΣΟΔΑ			ΕΞΟΔΑ		
Ὑπόλοιπον παρελ. ἔτους ταμεῖον καὶ Ἐθνικὴ Τράπεζα . . . Δρχ.	8.363	10	Διάφορα Ἔξοδα (τυπωτικά, ἔντυπα, καλ-γράφησις διπλωμάτων, ἀλληλογραφίαι, ἔξοδα γραφείου κ.λ.π. . . . Δρχ.	9.445	60
Τακτικαὶ Συνδρομαὶ . . . »	10.045	20	Μισθοὶ καὶ φιλοδωρήματα . . . »	9.307	75
Ἔκτακτοι Εἰσφοραὶ . . . »	82.700	—	Καταθέσεις εἰς Ἐθνικὴν Τράπεζαν . . »	54.814	—
Ἀναλήψεις ἀπὸ Ἐθνικὴν Τράπεζαν . . »	20.000	—	Ἀντίτιμον Σημάτων Ἑταιρείας. . . »	2.625	—
Κληρωθεῖσαι εἰς ἄρτιον 5 ὁμολογίαι α΄ ἀναγκαστικοῦ δανείου . . . »	500	—	Ἔξοδα Διαλέξεων «Παρνασσοῦ» . . »	1.650	—
Τόκοι διάφοροι . . . »	1.101	15	» 3 Ἐκδρομῶν . . . »	1.337	—
Πώλησις Ἐπετηρίδων . . . »	28.955	—	» Ἐκτυπώσεως κ.λ.π. Ἐπετηρίδος »	70.818	—
» Σημάτων Ἑταιρείας. . . »	2.400	—	Ὑπόλοιπον εἰς νέον . . . »	4.067	10
Δρχ.	154.064	45	Δρχ.	154.064	45

Ἤτοι τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1927:

Μετρητὰ ἐν τῷ ταμείῳ . . .	2.567.10
15 προσωρινοὶ τίτλοι Β΄ ἀναγκαστικοῦ . . .	1.500.—
	4.067.10
Μετρητὰ κατατεθειμένα εἰς Ἐθνικὴν Τράπεζαν	34.814.—
15 Τίτλοι Α΄ ἀναγκαστ. δανείου ὑπ' ἀριθ. ΙΑ΄ 516.931=45	

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

Αμποτ Ε.
Βολιδης Θ.
Δαμβεργης Ι.
Δαραδεξης Χ.
Δηλinitialianνης Μ.
Ζερβος Ι.
Ζωγραφου Ευγενια
Ηλιαδου Ευφη
Θεοδωροπουλος Σπ
Ιωαννιδης Ευαγγ.
Καλογεροπουλος Π Δ.
Καλογεροπουλος Ν.
Καλογεροπουλου Τουλα
Κουκουλε Αναστασια
Κουκουλες Φ.
Λαμπικης Β.
Λουκιδης Γ.
Μαθιοπουλος Π.
Ξενοπουλος Γρ.
† Ο Αθηνων Μελετιος Μεταξακις
† Παπαμιχαλοπουλος Κ.
† Σαρογλους Π.
Σιμωνιδης Β.
Σκουταρη Νελλη
Τιπαλδος Γ. Ε.
† Τσοκοπουλος Γ.

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

Υπουργειον Παιδειας και Θρησκευματων
Εθνικη Τραπεζα της Ελλαδος
Παγγειος Επιτροπη
Ο Δημος Αθηναιων

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

Το Αθηνησι Πανεπιστημιον
Ακιλογλους Αναστασιος
Αμποτ Ευγενια
Δελτα Στεφανος
Δελτα Πηνελοπη
Εκκλησιαστικον Ταμειον
Εμπειρικος Γεωργιος
Καμπανης Λεωνιδας
Κορκοδειλος Δημητριος
Κουκουλες Φαιδων
Λαϊκη Τραπεζα
Λαμπικη Σοφια
Λαμπικης Βασιλειος
Λιανας Ζαχαριας
Λοβερδος Διονυσιος
† Α. Μακ. Μεταξακις Μελετιος
Νομικος Χριστοφορος
Οικιαδης Μιχ.
Μπενακις Εμμανουηλ
Πουρης Μιατ.
Ρουσσος Νικητας
Τραπεζα Αθηνων
Χωρεμη Αλεξανδρα
Χωρεμης Κωνσταντινος

ΔΩΡΗΤΑΙ

Γενικη Τραπεζα της Ελλαδος
Βελισσαριου Ιωαννης
Εμπειρικος Σταματιος
Ευγενιδης Στεφανος
Ζαριφης Γεωργιος
Θεοδωρακακος Γεωργιος
Ιγγλεσης Ιωαννης
Καμπερος Δημητριος
Καραμανος Δημητριος
† Παν. Μητρ. Κιτιου Νικοδημος Μυλωνας
Κυτικας Διονυσιος

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος

† Η.Α.Σ. Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ

Ταμίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΤΙΠΑΛΔΟΣ

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ
ΣΠ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΑΡ. ΚΟΥΖΗΣ
ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος

ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ἀντιπρόεδροι

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΚΩΝΣΤ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Ταμίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΤΙΠΑΛΔΟΣ

Ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Σύμβουλοι

ΒΕΗΣ Ν.
ΒΟΛΙΔΗΣ ΘΕΜ.
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΣΠ.
ΚΟΥΖΗΣ ΑΡ.
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣ.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤ.
ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΓΕΩΡ.
ΤΣΑΚΙΡΗΣ ΑΛΦΡ.
ΥΠΕΡΙΔΗΣ ΓΕΩΡ.
ΧΟΥΛΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ ΣΟΦ.

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ

ΕΠΙΤΙΜΑ

ANASTASSIEVIČ DRAG.
BĂNESCU N.
BENEŠEVIČ W.
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ.
BRECCIA EV.
BRÉHIER L.
BROUWER FRANC. D. SIMONE
BURY J. B.
CADAFALCH J. P.
COLLINET P.
DAWKINS R. M.
DELEHAYE HIPPOL.
DIEHL CH.
EBERSOLT J.
GERLAND E.
GRÉGOIRE H.
JERPHANION GUIL. DE
HEISENBERG A.
† KURTZ ED.
HESSELING D.
† Α. Σ. ΜΑΜΕΛΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ
MERCATI SIL.
MERTEN ER.
Α. Θ. Π. ΜΕΤΑΞΑΚΙΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
MILLER W.
MILLET G.
MURATI FR.
† PALMIERI AUR.
PAVOLINI PAOLO
PERNOT H.
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ.
SCHLUMBERGER G.
STRZYGOWSKI JOS.
Α. Υ. TAFARI MAKONEN
TAFRALI OR.
USPENSKIJ F.

ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Σπήλ.
Ἀγγελετόπουλλος Π.
Ἀγγελόπουλλος Θεοφ.
Ἀγγελόπουλλος Ἀθάνατος Ἀριστ.
Ἀδαμαντιάδης Βενέδ.
Ἀθανασιάδης Μποδοσάκης
† *Α.Σ. Ἀθηναγόρας μητρ. Παραμυθ.*
Ἀθηνογένης Ἰ.
Ainger W. Wigram
Ἀκίλογλους Ἀναστ.
Ἀλεξανδρόπουλλος Ἀλέξ.
Ἀλεξιάδης Ἀλέξανδρ.
Ἀλεξιάδης Ἰ.
Ἀλεξιάδου Κλειὼ
Ἄμαντος Κ.
Ἄμποτ Εὐγενία
Ἀναγνωστόπουλλος Γ.
Ἀναγνωστόπουλλος Δ.
Ἀναστασόπουλλος Κ.
Ἁπαλοδῆμος Γ.
Ἀποστολάκι Ἄν.
Ἀποστολάκις Κ.
Ἀποστολίδης Γ.
Ἀρβανιτάκης Γ.
Ἀργυρόπουλλος Περ.
Ἀργυροπούλλου Μ.
Ἀσκητόπουλλος Γ.
Βαλάκις Π.
Βαλλέττας Γ.
Baligand Alb. v.
Βαρδάκις Σπ.
Βάρδας Ἰ.
Βαρουξάκι Αἰκ.
Βασιλειάδης Β.

Βαφιάδης Στέφ.
Βέλλης Ἰ.
Βελιανίτης Θωμ.
Βελισσαρίου Ἰ.
Βενιζέλος Κυρ.
Βερέττας Ἰ.
Βερναρδάκις Κ.
Βλάχος Ἀσημ.
Βογιατζίδης Ἰ.
Βολανάκις Μαν.
Βολονάκις Μιχ.
Βορνόζης Ζάχ.
Βρυζάκις Ἀθ.
Γαβριηλίδης Ἀναστ.
Γαζῆς Ἀντ.
Γαλανόπουλλος Μελέτ.
Γεννηματᾶ Ἑλ.
Γεννηματᾶς Θεόδ.
Γερακάρης Ἰ.
Γεωργαλᾶ Ἰουλία
Γεωργαλᾶ Ρέκα
Γεωργιάδης Ἀριστείδ.
Γεωργιάδης Γ.
Γεωργόπουλος Ν.
Γεωργούλης Ἡρ.
Γιαβόπουλος Κ.
Γιαννηκώστα Στέλ.
Γιαννόπουλλος Ν.
Γιαννοπούλλου Ἀλεξ.
Γιατράκου Παϊσία
Γιοτσαλίτου Καλ.
Γούδας Μιχ.
Γουδῆς Ν.
Γριζᾶς Δ.
Δαβόπουλλος Ἰ.
Δαλαμάγκας Κ.
Δασκαλάκις Ἀποστ.
Δὲ Βιάζης Σπυρ.
Δεληγιάννης Π.
Δέλτα Κ.
Δέλτα Πην.
Δέλτα Στεφ.
Δένδιας Μ.
Δεσμίνης Δημοσθ.
Δευτεραῖος Μαρῖν.
Δζανίδης Στέφ.
Δημάρατος Ἰ.
Δημητρακάκις Στέλ.
Δημητριάδης Κ.
Δήμου Κ.
Διαμαντόπουλλος Ἀδ.
Διαμαντόπουλλος Διον.
Διαμαντοπούλλου Μ.
Δοανίδης Ἰ.
Δοβλέτης Γ.
Δοξαρᾶς Εἰρην.
Δούβλης Εὐάγγ.
Δούκα Ἀγγελ.
Δούνιας Θεοδ.
† Δραγούμης Κ.
Δραγούμης Φίλ.
Δρακόπουλλος Γ.
Ἐλεόπουλλος Νικηφ.
Ἐλεοπούλλου Καλλιρ.
Ἐλευθεριάδης Ν.
Ἐλευθεριάδου Ἀριάδ.
Ἐλευθερουδάκι Ἑλ.
Ἐλευθερουδάκις Κ.
Ἐλευθερουδάκις Μιχ.
Ἐμπεδοκλῆς Γρ.
Ἐμπειρίκος Γ.
Ἐμπειρίκος Γ. Μ.
Ἐμπειρίκος Κ.
Ἐμπειρίκος Λεων. Μ.
Ἐμπειρίκος Σταμ.
Ἐμπειρίκου Ἑλ.
Ἑξηντάρης Γ.
Εὐγενίδης Στέφ.
Ζαλοκώστας Κ.
Ζαλοκώστας Χρῖστ.

Ζαμπίδης Ἰωακ.
Ζαρίφης Γ.
Ζάχος Ἀριστοτ.
Ζέγγελη Καίτη
Ζέη Μαριέττα
Ζέπος Δ.
Ζερβουδάκι Χρυσ.
Ζήζου Πόπη.
Ζίφος Μιλτ.
Ζίφου Μελπομ.
Ζουμπουλίδης Ν.
Ζωγράφος Π.
Ζωγράφου Εὐγ.
Ζώης Δ.
Ἠλιάσκος Ἰ.
Ἠσαΐας Γ.
Θάνος Δ.
Θεοδοσιάδης Παν.
Θεοφανίδης Ἰ.
Θεοφίλης Ἰ.
Θεοφιλοπούλλου Εὐρυδ.
Ἰγγλέσης Ἰ.
Ἰγγλέσης Σωτ.
Ἰζαηλὼφ Μίνα.
Ἰωαννίδης Ἀλέξ.
Ἰωαννίδου Χρυσάνθη
Καβαφάκις Διομ.
Καβαφάκις Χριστ.
Καζάζη Μ.
Κακριδῆς Ἰ.
Καλαποθάκις Δ.
Καλλέργης Γ.
Καλβοκορέσης Δ.
Καλβοκορέσης Λεων.
Καλιτσουνάκις Ἰ.
Καλλιγᾶ Αἰμ.
Καλλιγᾶς Παῦλ.
Καλογερόπουλλος Δ.
Καλογερόπουλλος Διον.
Καλογερόπουλλος Ν.
Καλογεροπούλλου Ἁγνὴ
Καλογεροπούλλου Τούλα
Καλομενόπουλλος Νικόστρ.
Καλτσέτης Ἀχιλ.
Καλύβας Δ.
Καλυβίτης Δ.
Καλυβίτης Κοσμᾶς
Καμπανάκις Πάτρ.
Καμπάνης Λεων.
Καμπᾶς Ν.
Καμπᾶς Σιμ.
Καμπέρος Δ.
Κανδρῆς Εὐθ.
Καναρέλη Νίτσα
Κανέτσιος Γ.
Καντζιλιέρης Στυλ.
Καντώρου Μίγκα
Καπερώνης Ν.
Καραμαλίκης Ριχ.
Καραμᾶνος Δ.
Καρανικόλας Πάνος
Καργιωτάκις Ν.
Καρζῆς Κ.
Καροῦζος Χρῖστ.
Καρπάθιος Ἐμμ.
Καρτσιβάνης Θεόδ.
Καστανᾶς Θεόδ.
Καταλᾶνος Ν.
Κατσαντώνης Ἠλ.
Κεραμόπουλλος Ἀντ.
Κιούσης Δ.
Κοϊμζόγλου Ραλλοῦ
Κοκίδης Ν.
Κοκόλης Κ.
Κοκόλης Σπυρ.
Κολλινιάτης Ἠλ.
Κολλυβᾶ Θάλ.
Κολλυβᾶς Ν.
† Κολοκοτρώνης Β.
Κολύμβας Ἰ.

Κοντογιάννης Π.
Κορκόδειλος Δ.
Κορομηλᾶς Γ.
Κοσμετᾶτος Κοσμᾶς Φωκᾶς
Κοσμοπούλλου Σοφ.
Κοτζιᾶς Ν.
Κουϊμουτσόπουλλος Δ.
Κουκουλᾶς Γ.
Κουκουλὲ 'Αναστ.
Κουκουλὲ Μ.
Κουνούπης Σταῦρ.
Κουτρέλης Π.
Κουφᾶδος Κ.
Κουφὸς Δ.
Κοφινᾶς Γ.
Κρητικὸς Εὐάγ.
Κρητικὸς Ν.
Κριεζῆς 'Ανδρ.
Κρίνος 'Αθαν.
Κτενᾶς Χριστόφ.
Κυδωνιάτης Παν.
Κυδωνιάτης Σόλ.
Κυριακίδης 'Αριστ.
Κύρκος Εὐάγ.
Κύρου 'Αλέξ.
Κύτικας Διον.
Κυπαρίσση Κλεοπ.
Κωνσταντινίδης Μιχ.
Κωνσταντινίδης Πέτρος
Κωνσταντόπουλος Ν.
Λαδᾶς Χρ.
Λαζαρῆς Θεόδ.
Λαμπαδαρίδης 'Αθ.
Λαμπίκη Σοφ.
Λαμπρίδης Γ.
Λάμπρου "Αννα
Λαρὸς Ν.
Λάσκαρης Μιχ.
Λαχανᾶς Β.
ενίρδος 'Αθ.

Λιάμπεης Χαρίλ.
Λιανᾶς Ζαχ.
Λιθοξόος Ν.
Λιώκης Λεων.
Λοβέρδος Διον.
Λοβέρδος Σπυρ.
Λογοθέτης Κ.
Λούβαρις Ν.
Λουζέας Β.
† *Λυμπερόπουλλος Ν.*
Μαζαράκις 'Αλ.
Μαζαράκις Κ.
Μαθιόπουλλος Π.
Μακκᾶ Ξανθ.
Μακαρόνας Γ.
Μακράκις 'Ι.
Μαλλούχου Σοφία
Μαμουνᾶ Εἰρ.
Μανουσάκις Μαν.
Μανούσης 'Αντ.
† *Μανσόλα 'Ελισ.*
Μανσόλας Γ.
Μανσόλας Κ.
Μαργαρίτης 'Ι.
Μαρινάκι Αἰκ.
Μαρινάτου Μ.
Μαρκέττου Σταυρ.
Μαρκόπουλλος 'Αντ.
Μεγαλίδης Παν.
Μέκιος Κ.
Μελᾶς Γ.
Μελᾶς Λέων
Μελίδης 'Απόστ.
Μεταξᾶς "Αγγ.
Μικρουλάκις Γ.
Μηνιάτου Αἰκ.
Μιστριώτου 'Αριάδ.
Μιταυτσῆ Φανὴ
Μιχαηλίδης Μιχ.
Μιχαλακόπουλος 'Ιπποκρ.

Μιχαλόπουλλος Δ.
Μιχόπουλλος Εὐστ.
Μούργελα Ζίνα
Μούργελας 'Ι.
Μουργόπουλλος Δ.
Μομφερράτου Χαρ.
Μουσαῖος Β.
Μουσούρης Σπυρ.
Μουστάκας Διον.
Μπάκος 'Αναστ.
Μπαλᾶνος Δ.
Μπαστιᾶς Κ.
Μπελλένης Παρίσης
Μπενάκι Μαρ. 'Αλ.
Μπενάκις 'Αλ.
Μπενάκις 'Αλεξ. Γ.
Μπενάκις 'Αντ. 'Ε.
Μπενάκις 'Αντ. Λ.
Μπενάκις 'Εμμ.
Μπίτζιος Κ.
Μπίτσου Εὐτ.
Μπότσαρης Δ. Τ. Νότη
Μπουκλᾶκος Κυρ.
Μπούμπουλη 'Ελ.
Μπρούμης Ν.
Μυλωνᾶκος 'Αντ.
† *Α.Π. Μυλωνᾶς Νικόδ.*
Μυρογιάννης Γ.
Μυταράκι Τζέν
Μυταράκι Μπεμ.
Νίδερ Κ.
Νικολοπούλλου 'Αριάδνη
Νομικὸς Χριστόφ.
Ξανθουδίδης Στέφ.
Ξενόπουλλος Γρ.
Ξενόπουλλος Στέφ.
Ξυγγόπουλλος 'Ανδρ.
Ξύνδα 'Ελ.
Οἰκιάδης Μιχ.
Οἰκονομίδης Κ.

Οἰκονομίδης Λεων.
Οἰκονομόπουλλος Β.
Οἰκονομόπουλλος Κ.
Οἰκονόμου Γ.
Οἰκονόμου Γ.
Οἰκονόμου Δ.
Οἰκονόμου Κ.
Οἰκονόμου Λυσίμ.
Οἰκονόμου Μαρ.
Οἰκονόμου Ν.
Οἰκονόμου Παν.
'Οκταποδᾶς Κ.
Παλαιολόγος Γαλην.
Παλένθια Ζωὴ
Παλιεράκις 'Ι.
Πάλλης 'Αλέξ.
Πάλλης 'Αριστείδης
Πανοῦτσος Δ.
Παντελίδης Χρῖστος
Παπαγεωργιάδης Γρ.
Παπαγεωργίου Κούλα
Παπαγρηγοριάδης Σάβ.
Παπαδάκις Γ.
Παπαδάκις Κ.
Παπαδημάκις Σπ.
Παπαδημητρίου Κ.
Παπαδόγιαννης Γ.
Παπαδόπουλλος 'Ανδρ.
Παπαδόπουλλος "Ανθ.
† *Α.Μ. Παπαδόπουλλος Χρυσ.*
Παπαθεολόγου Στέρ.
Παπακωνσταντίνου Νικήτ.
Παπαλουκᾶς Σπυρ.
Παπανικολάου Σπυρ.
Παπανικολόπουλλος Διον.
Παπαπάνος Κ.
Παπαφωτεινοῦ Αἰλὴ
Παπαχρυσάνθου Χρύσ.
Παπούλιας Δ.
Παραβάντης Γ.

Παράσχος Γ.
Παυλόπουλλος Κανάρης
Πεζᾶς Σταμ.
Πεζόπουλλος 'Εμμ.
Περάκις Δ.
Περεσιάδης Κ.
Πετάσης Ν.
Πετράκις 'Ηλ.
Πετρίδης 'Ι.
Πετρίδης Παναγ.
Πετροκόκκινος Δ.
Πιερίδης Λουκᾶς
Πιτίδης Μιχ.
Πλακίδης Σταῦρ.
Ποδότας Κ.
Πολάκις Παρθέν.
† Α.Π. Πολίτης 'Αντ.
Πολίτης Τηλ.
Πολυμενάκου Μ.
Πολυχρονιάδης Κ.
Πουλίτσας Παναγ.
Πουρῆς Μιλτ.
Πράτσικας Ν.
Πρίγκου Λένα.
Ptaszynski Stanislas
Πύργος Ρένος
Ράδος Κ.
Ράδου Ρόζα
Ραζῆς Β.
Ράϊχμανν Ματθ.
Ράλλης Κ.
Ράλλης Μικές
Ρέντης Κ.
Ροδίου Αἰκ.
Ρομπότης Παντ.
Ροντήρη Φλώρα
Ροσόλυμος Β.
Ρουμπὲν 'Ιάκ.
Ρούφου Σοφία
Ροῦσσος Νικήτ.
Ρωμαῖος Κ.
Ρωμάνος "Αθως
Ρωμανὸς Κ.
Σαγιαξῆς Γ.
Σάγκα 'Ελ.
Σακελλαρίου 'Ανδρ.
Σακελλαρίου Εὐφ.
Σαλβάγος Μιχ.
Σαλιάρης Κ.
Σαλιάρης Γ.
Σαμονήλη Εὐδ.
Σαραντῆς Μιλτ.
Σαρῆς 'Αλέξ.
Σαρῆς 'Ι.
Σαρῆς Μιλτ.
Σάρου Αἰμ.
Σάρρος Δ.
Σάσαρη Ρόζα
Σβορῶνος 'Αρσ.
Σβῶλος 'Αλ.
Σγουρίτσας 'Αγησ.
Σγουρίτσας Χρῆστ.
Σεϊζὰν Γ.
Σεμελᾶ 'Αργυρὼ
Σερπιέρης 'Ιωάννης Βαπτιστ. Φ.
Σιγάλας 'Αντ.
Σιγοῦρος Μ.
Σίδερης Γ.
Σικελιανοῦ Εὔα.
Σκαλιέρης Γ.
Σκλαβενίτης Κ.
Σκόκος Φίλιπ.
Σκοπελίτης "Αγγ.
Σκοπελίτης Στέφ.
Σκουζὲς Γ.
Σκούταρη Νέλλη
Slizinscu Alex.
Σμπαρούνης 'Αθαν.
† Σοκόλης Κ.
Σολομωνίδης Σωκρ.

Σοφιανόπουλλος Λεων.
Σοφιανόπουλλος Πάνος
Σοφούλης Θ.
Σπανὸς Γ.
Σπανούδης Κ.
Σπήλιος Κ.
Σταματιάδου Εὐρ.
Σταμούλη 'Αναστ.
Σταρόγιαννης Νικ.
Στελλάκις 'Ελευθ.
Στελλάκις Παν.
Στεφανίδης Β.
Στεφανίδης Μιχ.
Στεφανόπουλλος Δ.
Στεφανόπουλλος Ι.
Στεφάνου 'Αλ.
Στεφάνου Εὐάγ.
Στεφάνου Χαρίλ.
Στῆβενς 'Αλφρ.
Στρατηγὸς 'Αναστ.
† Στράτης Εὐάγγ.
Στρίγγος Γ.
Στυλιανόπουλλος Γ.
Συγκελλάκι Αἰκ.
Συκουτρῆ Χαρά.
Συκουτρῆς 'Ι.
Συρμόπουλλος Σόλ.
Σχοινᾶς Γ.
Σχορτσανίτης 'Αρίστ.
Σωμερίτης Εὐστρ.
Σωτηρακόπουλλος Εὐάγ.
Ταρσούλη 'Αθ.
Τασούλης - Λεονάρδος 'Αναστ.
Τατάνης Π.
Τερζάκις Μ.
Τζάρτζανος 'Αχιλ.
Τζελέπης 'Ελ.
Τζελέπης Παναγ.
† Τιπάλδος Μπασιᾶς 'Αθ.
Τορναρίτης 'Ι.
Τράκας 'Ι.
Τράκας Παναγ.
Τραχίλης 'Αθ.
Τραχίλης Στέφ.
Τρικούπης Σπ.
Τριφύλλης Ν.
Τρυπάνη Δ.
Τρυπάνη Μ.
Τρυπάνης Γ.
Τσακίρη Μ.
Τσακίρη Σαπφὼ
Τσακμάκις 'Αλκ.
Τσακμάκις Στέφ.
Τσακμάκις Κ.
Τσαμαδὸς Δ.
Τσαντίλης Περικ.
Τσάτσος "Ι.
Τσιμπούκης 'Ι.
Τσοκόπουλλος Αἰμίλ.
Τσοκόπουλλος Β.
† Τσοκόπουλλος Γ.
Τσοποτὸς Δ.
Τσοποτὸς Κ.
Φάβης Β.
Φαρακλὸς Γερ.
Φαρακούκης Ν.
Φίλανδρος Κ.
Φλαμπουριάρη Μ,
Φλωρίδης Φλῶρ.
Φουρίκης Π.
Φραγκίδης 'Αλέξ.
Φωκᾶς 'Οδυσ.
Φωτιάδης 'Αλέξ.
Φωτιάδης Εὐάγ.
Φωτιάδης Περ.
Φωτόπουλλος Δ.
Χαϊδόπουλλος Χριστόφ.
Χάϊνεκε "Οθ.
Χατζέας 'Αριστοκλ.
Χατζηδημητρίου Πολύδ.

Χατζηϊωάννου Εὐάγ.
Χατζημιχάλη Ἀγγ.
Χάτζημιχάλης Πλάτ.
Χατζημιχάλης Χρῆστ.
Χατζηπάνος Πάνος.
Χατζῆς Ἀντ.
Χιωτέλλης Π.
Χουρμούζης Κλεάνθ.
Χρηστάκις Ἀγαθ.
Χρηστίδης Γ.
Χρηστίδης Παντ.
Χριστοδούλου Μ.
Χρόνης Χρῖστ.
Χρυσομαλλίδης Χρυσόστ.
Χωρέμη Ἀλέξ.
Χωρέμης Κ.
Ψαρούδας Κ.
Ψυχογυιὸς Θεόδ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Φ. Κουκουλὲ καὶ Κ. Δυοβουνιώτου.

RÉSUMÉ DU VOLUME.

Phaedon Coucoulés. Mariages des rois et des despotes pp. 3 - 27.

L'auteur ayant traité dans l'«Epetiris» de l'année passée du mariage populaire byzantin, s'occupe dans le présent volume du mariage des rois et des princes. (Choix de l'épouse, sa reception, bénédiction, pompes, festins etc.). Ses sources sont les textes du moyen âge.

m. a. Sur le sobriquet «Boliaris» pp. 333 - 334.

Ce mot néo - grec qui s'applique aux mendiants et aux gueux, vient du mot byzantin *ἐμβολάριος qui désignait le pauvre installé dans les ἐμβόλοις des byzantins où il demandait l'aumône.

G. Hadjidakis. Le mot galimatias est-il vraiment byzantin? pp.28 - 33.

L'auteur repousse l'opinion de M. F. Justensen de Java, d'après laquelle ce mot est dérivé du verbe χαλιμάζειν en indiquant les difficultés phonetiques et typiques qui resulteraient d'une telle dérivation. Il observe même que ce mot n'était en grande usage au moyen âge. Il accepte plutôt l'opinion du Suedois M. Nelson qui pense que galimatias provient du gallus-μάθεια qui se rapporte au language des étudiants.

m. a. Ἐνταλώνω pp. 248.

D'après l'auteur ce verbe provient non pas du nom τάλως = soleil mais de l'ancien verbe *ἀντ - ἀλοάω.

Etienne Xanthudidés. Provinces et villes de Crète. Étude toponymiqne pp. 34 - 66.

L'auteur cherche l'origine et donne l'explication des noms de chacune des 20 provinces de Crète tant au moyen-âge que dans les temps modernes, ainsi que celles des trois grandes villes, Candie, La Canée et Rethymno.

C. Dyovouniotis. Participation d'Epiphane evêque de Constantie à la condamnation de Jean Chrysostome pp. 67 - 84.

L'auteur croit que les renseignements des sources sur le voyage d'Epiphane à C/ple, ses agissements et son départ de la capitale ont été obscurcis et dénaturés d'une part sous l'influence de la lutte

aigüe contre l'Origénisme et de l'opposition d'Epiphane contre Chrysostome et d'autre part à cause de la tendance à apaiser cette opposition, qui séparait deux éminents pères de l'Église, afin d'effacher chez eux l'aspect des faiblesses et des passions humaines. Après cette purification des sources, l'auteur arrive à la conclusion que la participation d'Epiphane à la condamnation de Chrysostome tirait son importance par la situation élevée qu'Epiphane occupait dans l'Église et par l'exploitation faite par les ennemis de Chrysostome de cet incident fâcheux dû pour la plupart à un malentendu et grossi par des intrigues et des propos tendancieux.

A. Sigalas. Chrysippe presbytère éloge à l'archange Michel pp. 85-93.

L'auteur publie pour la première fois cet éloge tiré du Codex Vaticanus-Berberinus gr. 481. (IV. 63) sur des photographies qu'il a fait faire à Rome. Dans son introduction critique l'auteur nous apprend qui c'est Léon Allatius qui le premier a fait mention de cet éloge. Dans l'«Epétiris» du 1925 M^r^. Sigalas avait donné un autre éloge du même Chrysippe, celui de S^t^. Théodore.

Christophe Nomicos. La bataille de Môté et le tombeau de Dja'far-el-Taiyar pp. 94-112.

Avec 12 planches représentant le champ de bataille et différents aspects du mausolée de Dja'far ainsi que des inscriptions funéraires de son tombeau.

La bataille de Môté (629) et la mort du cousin du prophète constituent une des plus importantes pages de l'islamisme naissant. L'auteur décrit le champ de bataille, les ruines du Meshed et les monuments funéraires du lieu. Il complète le travail de feu Clermont Ganneau qui avait étudié les inscriptions funéraires (Rec. d'Archéol. orientale v. III p. 278) de manière à établir l'authenticité du tombeau de Dja'far et l'exactitude des renseignements historiques sur cette bataille.

Michel Goudas. Documents byzantins conservés dans le Couvent de Vatopedie au Mt Athos pp. 113-134.

L'auteur avait photographié en 1913 ces sept documents qu'il publie aujourd'hui, d'autant plus que quelqu'uns parmi eux ont été publiés entre temps ailleurs assez maltraités.

A. Xyngopoulos. Une icône de Théotocos Hodigitria pp. 135-143.

L'auteur décrit une icône de la Ste Vierge dite «Conductrice» qui se trouve à Salonique dans l'église de St Nicolas l'Orphelin dependant du couvent des Vlatades. Elle est interessante par sa technique

qui est celle des peintures murales. L'auteur la fait surmonter au XVI s. au plus tard. Sur l'autre face de la planche il y a une autre icône représentant Ste Varvara qui n'est pas aussi ancienne.

N. Bănescu. Un recit en grec vulgaire de la construction de Ste Sophie pp. 144-160.

Après une introduction critique redigée en français l'auteur donne le texte de ce récit tiré du Cod. Marc. VII 43. Il a été écrit en 1619 et il n'est que la translation en langue vulgaire d'un archetype en langue correcte dont souvent a été fait mention.

N. J. Yannopoulos. Sceaux en plomb d'Halmyros pp. 161-167.

Description et étude des dix sceaux en plomb provenant de l'eparchie d'Halmyros et appartenant à l'auteur.

Xenophon Sideridés. Un éloge de Manuel Holobôlus en honneur de Michel Paléologue. (1259-1282) pp. 168-192.

Cet éloge anonyme et inédit, tiré du cod. Vinodob. philos. philolog. 321 du XIIIe s. parait avoir été lu en présence de Michel par l'auteur, qui ne doit pas être autre que Manuel Holobôlus, dont sont les textes qui precédent et suivent celui de l'éloge dans le code. Holobôlus fait mention de la fuite de Michel auprès le Sultan d'Iconium, de sa victoire en Pélagonie (1259) sur les Latins, dont le prince fut fait prisonnier avec quelques dignitaires. Après une aussi originale qu'ingénieuse étymologie du nom de la ville de Gênes, il parle du traité de Nymphaeon (Mars 1261) entre Michel et cette republique et des cadeaux que l'empereur fit à celle-ci. Ce sont deux pepla, dont le premier portait le portrait de l'empereur, tandisque sur le second on voyait le martyre de l'éponyme de la cathédrale de Gênes St Laurent et des ses compagnons. De ce second peplum conservé au Museo Bianco de Gênes l'auteur donne une reproduction. Il reproduit également un Hymne de Holobôlus qui avait été déjà publié par Max Treu, moins un vers, et tiré du même code.

Georges Sotiriou. La Ste Trinité de Cranidi pp. 193-205.

L'auteur décrit une petite église passée inaperçue jusqu' à présent. Elle est en forme de croix, la nef transversale se combinant avec la nef longitudinale unique, qu'elle dépasse en hauteur. Elle est la première en date de ce type, une inscription la faisant remontei à 1246. Des restes des peintures murales du XIIIe s. constituent un élément précieux pour l'étude de l'évolution de la peinture byzantine pendant sa dernière période.

Dans l'«Epetiris» de l'année passée l'auteur avait fait connaître (p. 246-276) d'autres peintures, non encore signalées, d'une église d'Égine de 1282. Ces deux études contribuent beaucoup à l'examen de l'art décoratif byzantin en Grèce avant Mistra.

Georges Tipaldo. Les byzantins avaient-ils des Armoiries? pp. 206-222.

Mr Tipaldo étudie la question des armoiries chez les byzantins, au point de vue héraldique, et se basant sur ce qui a été publié par Goar, Ducange, Vulson et autres auteurs du 17e. siècle ainsi que sur les études, à ce propos, des savants Schlumberger, Friedlaender, Köhne, Lambros, Svoronos et autres, conclut que le «blason» n'était pas en usage chez les byzantins.

Michel Lascaris. Théodore Ange fils du Sevastokrator de Thessalie Jean. pp. 223-224.

D'un passage du poème de Manouel Phili au prôtostrator Michel Glavas l'auteur déduit que le petit nom d'Ange, fils de Jean Sevastokrator de Thessalie, fut Théodore, battu par Glavas en 1288-1290 et mort peu après 1299.

A. A. Papadopoulos. Exorcismes et exorcistes. pp. 225-234.

Les exorcismes dûs à des raisons réligieuses chez les Hébreux, ont donné naissance à une classe sociale, celle des exorcistes. Celle-ci avec l'habitude des exorcismes passa de la société hébraïque à la société chrétienne. Au cours de siècles suivants, une pénetration réciproque s'est opérée entre les exorcismes réligieux et les exorcismes populaires, ces derniers n'étant que la continuation des incantations anciennes grecques.

Emm. Pezopoulos. Contributions critiques et grammaticales. pp. 235-248.

Les trois premiers chapitres de cette étude ont déjà parru dans le premier volume de l'«Epetiris». Dans le 4e chapitre l'auteur constate que le composé ἀνόμιμος employé par l'hymnographe Joseph est correct. Le 5e chapitre contient tous les noms composés en -βαφος avec sens passif. Il y est demontré que la forme κοκκόβαφος de Theophylacte Simocatte ne doit pas être corrigée en κοκκοβαφής. Dans le chapitre 6e l'auteur examine comment et pourquoi a predominé chez les post-classiques et les byzantins la formation d'adjectifs composés à racine verbale et terminés en -ος proparoxytones avec sens passif

au lieu en -ης. Au chapitre 7e il propose de corriger le βασιλέως λύσις (Geoponica 1, 8, 8) en βασιλέως λεῖψις. Le chapitre 8 explique l'expression δωδεκάτειχος πόλις appliquée à la Ste Vierge.

Au chapitre 9 l'auteur demontre que la forme correcte de φωταυγὴς est φώταυγος. Les analogues χρύσαυγος, ἔξαυγος etc. sont des formations post-classiques à la place des adjectifs composés en —αυγής. Le 10e chapitre rappelle la tradition d'après laquelle la sainte croix était composée des trois arbres entrelacés, cyprés, pin et cèdre, d'où les expressions τρισύνθετος σταυρός, τριδενδρία, τρίξεστον ξύλον etc. Le chapitre 11 traite des verbes composés ἀμπελοτέμνω, θρυοκόπτω, ἀτμοπνέω etc. qu'on rencontre dans des papyrus et chez des auteurs byzantins et qui sont formés, contrairement à l'enseignement de Scaliger. Dans le chapitre 12 l'auteur donne une série de verbes composés de deux verbes qu'on rencontre aussi bien chez les anciens que chez les byzantins et qui sont analogues à plusieurs verbes de la langue populaire néo-grecque. Au chapitre 13 l'auteur corrige παρλύειδον en πολύειδον et ἀγριομάλη en ἀγριομαλάχη, mots pas encore enregistrés. Enfin au chapitre 14 l'auteur fournit une nouvelle preuve du mot σκάμμα (eau de lessive.)

Basile Stephanidés. Les papes et les Synodes œcumeniques. pp. 249-253.

L'auteur demontre que les papes quoiqu'ils se considéraient dès l'origine comme l'autorité suprème en matière dogmatique et par conséquence ils n'acceptaient les Synodes que comme des corps consultatifs, pourtant avant la séparation, ils ont été souvent obligés d'admettre non seulement l'examen des leurs décisions par des Synodes mais même de se confirmer à des décisions synodales contraires à leur sentiment. Il y a lieu c'est à dire de distinguer entre leur principe autocratique et son application pratique. Cela en reponse à Mr V. Grumel qui dans l'«Écho d'Orient» refusa l'opinion de l'auteur formulée dans le 1er vol. de l'«Epétiris» d'après laquelle les papes Celestin I et Léon I mettaient leur autorité papale au pied égal à celle des Synodes.

L. Zoés. Notices biographiques sur la famille Mouzaki pp. 254-256.

Famille d'origine albanaise dont plusieurs membres ont été distingués comme s t r a t h i o t a i ou volontaires des ceux qui, au moyen âge et dans des temps plus modernes, prenaient part dans les guerres de l'Europe. Les gouvernements qui profitaient de leurs services cédaient

à leurs familles de vastes propriétés dans les pays grecs. Ainsi les Mouzaki avaient des fiefs en Albanie et à Zanthe. Liée avec les maisons les plus distinguées cette famille est encore très honorablement représentée dans la société grecqne.

Pan. Poulitsa. Inscriptions, rappels et bulles en Eurytanie pp. 257 - 298.

Étude divisée en deux parties. Dans la première l'auteur nous donne une centaine d'inscriptions de fondation, dédicatoires etc. et de rappels (ἐνθυμήσεις) soit des notes de toute nature provenant de différents points de l'Eurytanie et principalement des monastères de Tatarni et de Proussos, toutes datées après la prise de Constantinople. La seconde partie contient le réglement du monastère de Tatarni élaboré par son fondateur David en 1556 et quatre bulles des patriarches œcoumeniques Dionysios II (1556), Théoliptos II (1586) Parthénios IV (1676), et Grégoire V (1798) concernant ce monastère et interessant des monastères et la gestion de leurs biens.

Anastase Orlando. Inscriptions de quelques églises d'Agrapha pp. 299 - 300.

Cinq inscriptions rélatives à la decoration 1° de l'église de la Vierge dite Pélékiti au village de Karytsa (1666) 2° de celle de l'Ascension au même village et environ de la même époque (1653) 3° de la Ste Paraskévi à Vraniana (1648) 4° du Taxiarche Michel à Myressi (1591) et 5° d'une icône de la Dormition au village Chryssou.

m. a. Dans une autre étude (pp. 301 - 328.)

le même savant examine les trouvailles mises à jour par les fouilles exécutées par M. Xanthoudidés à St Tite de Gortyna (Crète). collonades aux bas-côtés et en étudiant les sculptures il distingue Il démontre l'existence des celle-ci en vieilles byzantines (VIe s.) et en moyennes byzantines (VIIe — Xe s.). Il en conclut que l'église a été construite au VIe s. et qu'elle aurait continué à servir au culte même après l'occupation arabe (824).

P. Carolidés. L'épopée de Digénis Acritas d'après le manuscrit de Madrid ou d'Escurial pp. 329 - 334.

Ce mauuscrit publié par D. Hesseling à Athènes en 1919 est beaucoup moins important que celui de Cryptoferre. Neanmoins l'auteur y rencontre quelques rares mots interessants dont il donne l'explication.

Thémistocle Bolidés. Une inscription post-byzantine pp. 335 - 336.

Inscription de 1607 rappelant les réparations et la decoration d'une petite église dans le nome de Corinthe faîtes aux frais d'un donnateur, qui par modestie ne se nome pas. «Aux frais de celui dont je n'écrit pas le nom, car Dieu qui fouille les cœurs, le connait.» L'auteur rappelle plusieures autres inscriptions analogues publiées dejà par d'autres savants.